

Lola ABDULLAYEVA,
Chirchiq davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: lolauchqonova@gmail.com

P.f.f.d dotsent M.T.Hamdamaova taqrizi asosida

BO'LAJAK TARBIYACHILARDA AKMEOLOGIK YONDOSHUV ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarda pedagogik ijodkorlikni shakllantirish modelining markaziy bo'g'ini sifatida samarali ijodiy faoliyatga qobiliyatlikni aks ettiruvchi kreativ tarkibiy qism aks etadi. Aynan kreativlikni rivojlantirish akmeologik yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarda pedagogik ijodkorlikni shakllantirishning bosh maqsadlaridan biridir. Zamonaviy tez o'zgaruvchan sharoitda innovatsion fikrlashga qobiliyatlik – bo'lajak tarbiyachining muhim kasbiy sifatlaridan biridir. Kreativ tarkibiy qism ijodiy fikrlash, ijodiy o'quv, tarbiyaviy, tadqiqotchilik faoliyatiga qobiliyatlik; yangilik yaratishga intiluvchanlik, pedagogik vazifalarni oqilona hal etish, o'z faoliyatini mustaqil loyihalay olish; kasbiy ijodiy vazifalarni hal etishga imkon beruvchi fikriy vaziyatlarni shakllantirish kabilarni o'z ichiga qamrab oladi.

Kalit so'zlar: Kreativ, bola, hodisa, estetika, tarbiya, predmet, tafakkur, intellekt, tarbiyachi.

ФОРМИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА У БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В основе акмеологического подхода лежит креативная составляющая, отражающая способность к продуктивной творческой деятельности как центральное звено модели формирования педагогического творчества у будущих педагогов. Именно развитие креативности является одной из главных целей формирования педагогического творчества у будущих воспитателей на основе акмеологического подхода. Способность к новаторскому мышлению в современных быстро меняющихся условиях – одно из важнейших профессиональных качеств будущего воспитателя. Креативная составляющая включает в себя творческое мышление, способность к творческой учебной, воспитательной, исследовательской деятельности; стремление к новаторству, рациональное решение педагогических задач, умение самостоятельно проектировать свою деятельность; формирование мыслительных ситуаций, позволяющих решать профессиональные творческие задачи.

Ключевые слова: Креатив, ребенок, явление, эстетика, воспитание, предмет, мышление, интеллект, воспитатель.

THE FORMATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE BASIS OF AN ACMEOLOGICAL APPROACH IN FUTURE EDUCATORS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation

On the basis of an acmeological approach, future educators reflect a creative component that reflects the ability to productive creative activity as a central link in the model for the formation of pedagogical creativity. It is the development of creativity that is one of the main goals of the formation of pedagogical creativity in future educators on the basis of an acmeological approach. The ability to think innovatively in modern rapidly changing conditions is one of the important professional qualities of the future educator. The creative component includes the ability to creative thinking, creative educational, educational, research activities; the desire to create innovation, the rational solution of pedagogical tasks, the ability to independently design their activities; the formation of thought situations that allow solving professional creative tasks.

Key words: Creative, child, phenomenon, aesthetics, upbringing, subject, thinking, intellect, educator.

Kirish. Modelning kognitiv tarkibiy qismi bo'lajak kuni uzaytirilgan guruh tarbiyachilarining kasbiy bilimlari hamda kasb sohasiga doir axborotlar bilan muntazam tanishib borish darajasi va sifatini asos qilib olgan. Kognitiv tarkibiy qismning rivojlanishi bo'lajak kuni uzaytirilgan guruh tarbiyachilarining kasbiy shakllantirish doirasida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish tizimini ta'minlaydi. Bundan tashqari kognitiv tarkibiy qism o'ta mas'uliyatli ishga e'tiborli, mas'uliyatli munosabatda bo'lish, doimiy tayyorlikni ham qamrab oladi. Kognitiv tarkibiy qism shuningdek, intellektual faoliyat, ya'ni fikrlashning o'ziga xosligi, fikrlash jarayonining tezligi, aqliy harakatlarning tizimligi, tahlil etish va umumlashtirish imkoniyatlarini oshirish, aqliy faoliyatning yuqori mahsuldorligi bilan ham bog'liqdir. Kognitiv tarkibiy qism ko'p jihatdan bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy madaniyatini shakllantirish bilan bog'liqdir. Mazkur vaziyatda kasbiy madaniyat deyilganda,

bo'lajak tarbiyachining malakaviy ta'limiy ko'nikma va malakalardan oqilona foydalana olishi, ta'lim texnologiyalarini muvafaqiyatli o'zlashtirganligi, xilma-xil axborot manbalarini integratsiyalashga qobiliyatligi, kasbga doir yangiliklardan samarali foydalana olishi tushuniladi. Faoliyatli tarkibiy qism – bo'lajak tarbiyachilarni pedagogik faoliyatga kasbiy tayyorligini aks ettiruvchi kasbiy ko'nikma va malakalarni egallash darajasidir. Faoliyatli tarkibiy qism o'z ichiga ijodiy vazifalarni hal etishning gnostik (bilishga doir), loyihalashga doir, kommunikativ va tashkilotchilik unsurlarini qamrab oladi. Faoliyatli tarkibiy qismning yorqin namoyon bo'lishini ko'p jihatdan, harbiy pedagogning kasbiy ijodkorlik darajasi, ijodning asosiy belgilarining qanchalik yangidan va qayta tashkil etilganligini aks ettirilganligi aniqlab beradi. Loyihalashga doir jihatda bugungi kundagi mavjud imkoniyatlarni va kelgusidagi ijodiy rivojlanish istiqbollari aniqlash; ijodiy vazifalarni hal etishda

pedagogik faoliyatiga muvofiqlik, faoliyatning qulay metodlarini tanlab olish, faoliyatni oqilona rejalashtirish, kutiladigan natijalarga erishish yo'nalishlari va mexanizmlarini aniqlash kabilar belgilab beriladi. Kommunikativ jihat ijodiy vazifalarni hal etishda jamoadagi shaxsiy va kasbiy munosabatlarni barqarorlashtirish hamda hamkasblar o'rtasidagi pedagogik yangiliklarni muvaffaqiyatli almashinuvini ta'minlashni o'z ichiga qamrab olgan. Kreativ faoliyatning o'z-o'zini tashkillash, o'z-o'zini nazorat qilish kabi qismlari tashkilotchilik unsuri tarkibiga kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'qituvchining pedagogik asosda quyilgan talablarni tushuntirish nojuyi harakatlardan bolalarni saqlash, ayniqsa kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini maktab va jamoada moslashguncha ketma - ket talablar quyiladi. YUqoridagi talablarning qanchalik ta'sir etishi tarbiyachining pedagogik mahorati va obruyiga bog'liqdir. Talablarning qo'yilish shakllari:

- Tarbiyachi tomonidan talabni to'ppa - to'g'ri qo'yilishi. Bunday talab bolalar jamoasi bilan ishlashning dastlabki bosqichidir. Mashhur pedagoglardan biri A.S.Makarenko "Samimiy, oshkora, ishonarli, qizg'in va qat'iy talab bo'lmasa jamoani tarbiyalashni boshlab bo'lmaydi" degan edi. Bunday talablar jamoani bir maqsad yuliga boshlash uchun xizmat qilishi;

- talabning ijobiy bo'lishi va bolaning hatti - harakatlariga to'sqinlik qilmasligi;

- talabning aniq va tushunarli bo'lishi;

- qo'yilgan talab va vazifalarni natijasini bilish;

- talab ochiq chehra bilan, samimiy bir ohangda berilishi, iltimos, maslahat shaklida bo'lib, bolani yaxshi niyatga chorlashi;

- talab bolalarning yoshi, bilim saviyasiga mos bo'lishi;

- talablarda kesatish, luqma, minnat qilish bo'lmasligi va boshqalar.

Kishilik jamoasi paydo bo'lgan davrdan boshlab inson hech qachon yolg'iz yashay olmagan. Jamoani tashkil qilishi va uning tarbiyaviy ta'sirini nazariy va amaliy asoslari, mutafakkir va olimlar tomonidan o'rganilib, ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Tarbiyachining navbatdagi vazifasi bolalar jamoasini tashkil qilish, tarbiyalash va jipslashtirish borasidagi nazariy bilimlarni o'zlashtirib, ilg'or tajribalarga suyanib, o'quvchilarni tarbiyaviy jarayonda o'rtoqlik, do'stlik, o'zaro hamkorlik, hamjihatlik, o'z - o'zini tarbiyalash mahoratini o'zlashtirishdan iborat.

«O'qituvchi o'z bilim malakasini oshirish usullarini puxta egallamog'i, mustaqil ishlashni o'rganmog'i lozim», - degan edi Abduraxmon Jomiy.

O'z bilimlarini mustaqil oshirish uchun quyidagi bo'limlardan iborat individual reja tuzib olishlari tavsiya etiladi.

1. G'oyaviy — siyosiy saviyani oshirish.

2. Ilmiy — nazariy bilimni oshirish.

3. Metodik bilim va mahoratni oshirish.

4. Pedagogik va psixologik nazariyani yanada puxta o'rganish.

O'qituvchining pedagogik mahoratini doimiy oshirib borish va uni rivojlantirishda maktabdagi metod birlashmalar hamda kabinetlarning xizmati katta. Metod birlashmalarda o'qituvchilar fikr almashadilar: o'zaro kuzatilgan darslar muhokama qilinadi. YOsh va tajribasiz o'qituvchilarga maslahatlar uyushtiriladi, ilg'or tajribalarni keng ommalashtiradilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarni kasbiy-ma'naviy jihatdan tayyorlash uchun ta'lim jarayonida ma'ruzalar, amaliy hamda laboratoriya mashg'ulotlari mazmunini yangi yondashuvlar asosida boyitish, shuningdek, pedagogik amaliyot, ma'naviyat kunlari va soatlarini takomillashgan dasturlar yordamida tashkil

etishni taqozo qiladi[9]. Xalq ta'lim samaradorligini ta'minlashda pedagog-tarbiyachidan chuqur pedagogik psixologik tayyorgarlik, har bir o'quvchining o'ziga xos jihatlariga haqida aniq ma'lumotga ega bo'lishi hamda shaxsiy reja tuzishda quyidagi talablarga qat'iy rioya qilishi talab etiladi: – vujudga keladigan pedagogik muammolarni bashorat qila olishi; buning uchun bo'lajak pedagog-tarbiyachi pedagogik jarayonda vujudga keladigan muammolarni oldindan ko'ra bilish va uni bartaraf etish layoqatiga ega bo'lishi lozim. – vujudga keladigan muammolarni bartaraf etish metodlarini o'zlashtirishi; – vujudga kelgan muammolarni bartaraf etishning eng qulay usullarini tanlay va qo'llay olishi; – o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish, ularni qo'llab quvvatlash mahoratiga ega bo'lishi; – har bir o'quvchiga individual yondasha olishi; – o'quvchilar bilan ommaviy tadbirlarni tashkil eta olish ko'nikmasini egallashi;

– o'quvchilarni kitobxonlik, kitob sevarlikka unday olishi kabilar. Bo'lajak pedagog-tarbiyachi kasbiy mahorati bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlash imkonini beradi[3]. Pedagog-tarbiyachilarning faoliyatini pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o'rganish natijalari o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirishda pedagog-tarbiyachining shaxsiy sifatleri va uning kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etadi[17]. Shunga ko'ra, pedagog-tarbiyachining kasbiy mahoratga ega bo'lishi, bilimdonligi va kreativligi o'quvchilarda ongli faollik hamda mustaqillikni tarkib toptirishning asosiy omili hisoblanadi[2]. Pedagogik amaliyot davrida bo'lajak pedagog-tarbiyachining maktabda amalga oshiradigan ishlari ularda kasbiy mahoratni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik amaliyot davrida bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda o'z kasbiga moyillik, pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish, o'zi egallagan zamonaviy bilimlarni amaliy tajribasida qo'llash, rahbarlik ko'nikmalarini egallash, o'quvchi shaxsini pedagogik-psixologik jihatdan o'rganish, tahlil qilish, madaniy ommaviy tadbirlarni tashkil etish metodlarini o'zlashtirish kabi ko'nikmalar faollashadi hamda mustahkamlanadi[4]. Bularning barchasi talabalarni tarbiyachilik faoliyatiga tayyorlaydi. Shu bilan bir qatorda bo'lajak pedagog o'qituvchilar o'z kasbiy faoliyatlari davomida amal qiladigan bir qator qoidalarini ham o'zlashtirishlari kerak[16]. Ular: – o'quvchilarda ongli intizomni tarkib toptirish; – bolalarga nisbatan adolatli munosabatda bo'lish; – guruhdagi faol o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va ularga yordam ko'rsatish; – o'quvchilarning mustaqil faoliyatlarini munosib rag'batlantirish; – o'quvchilar bilan topshiriqlar ustida tizimli ishlash va bu jarayonda ularni faollashtirish; Guruh o'quvchilari orasida tarbiyaviy tadbirlarni tizimli tarzda tashkil etish kabilar. Shu bilan bir qatorda bo'lajak o'qituvchilar innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda ma'ruzalar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari davomida dialogga kirishish, fanga oid yangi ma'lumotlar ustida ishlash, mustaqil bilim olish, manbalar ustida ishlash hamda o'rgangan tajribalarini tahlil qilish muhim o'rin egallaydi[5]. Maktabda sinf faoliyatiga rahbarlik qilish o'ziga xos xususiyatlarga ega[15]. Pedagog-tarbiyachilar bolalarda atrof-muhit, tabiat, nutq va hisoblashga oid dastlabki ko'nikmalarni hosil qilish bilan bir qatorda ularni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladigan milliy urfodatlarimizni ham singdiradilar. Ular bolalarda juda yoshlikdan boshlab, haqgo'ylik, bag'rikenglik, birdamlik, o'zaro yordam kabi sifatlarni shakllantirishga intiladilar[7]. Xalq ta'limining sifati ta'limning keyingi bosqichlarida bolalarning bilimlarni sifatli o'zlashtirishlarini kafolatlaydi. Buning uchun xalq ta'lim muassasalarini modernizatsiyalashga oid yagona talablarni ishlab chiqish, ushbu talablar sifatli ta'lim va tayanch ko'nikmalarni hosil qilishni nazarda tutadi. Xalq ta'limni individuallashtirish tamoyili o'zida bir qator talablarni mujassamlashtiradi. Jamiyatning rivojlanishi barobarida shaxs faoliyati ham

ko'proq darajada individuallashtiriladi va uning mavqeyi o'zgaradi[8]. Agar mamlakat va jamiyat qanchalik rivojlangan bo'lsa unda har bir inson alohida qadrlanadi va o'z o'rniga ega bo'ladi[14]. Talabalar bugungi kunda ro'y berayotgan voqealar, axborotlar oqimining jadallashuviga ongli munosabatda bo'lish tajribasini egallashlari kerak. Ularda axborotlarni saralash, voqea-hodisalarga obyektiv munosabatda bo'lish ko'nikmalarining hosil bo'lishi nihoyatda muhim[6]. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar kundalik ijtimoiy-siyosiy voqeliklarni tahlil qilish asosida ularni munosib baholash, shu asosda atrofda gilarining xatti harakatlariga tanqidiy munosabatda bo'lishlari lozim. Bularning barchasi o'quvchilarda ma'naviy xislatlarni tarkib toptirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Xalq ta'lim muassasasi pedagog-tarbiyachilar bolalarda ijobiy xislatlarni tarkib toptirish bilan bir qatorda, ular xulq-atvoridagi salbiy xususiyatlarning oldini olish, ularni bartaraf qilish tajribasiga ham ega bo'lishlari kerak[13]. Ko'pincha Xalq ta'lim muassasasiga yangi kelgan bolalarda tortinchoqlik, injiqlik, guruh hayotiga moslashmaslik kabi holatlar kuzatiladi.

Tahlil va natijalar. Shular asosida talabaning ekologik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini didaktik jihatdan ta'minlanishiga erishamiz. Buning uchun ekologiyaga oid o'quv materiallarini tanlash, tabiatni muhofaza qilishga oid faoliyat turlari va ular mohiyatini bolalar ongiga singdirish, insonning tabiat hodisalarini anglashi, mazkur hodisalarining hayotiyli, mukammalliligini tushunish lozimligining ustuvorligini anglashi zarur.

Bizning fikrimizcha bolalarga o'rgatiladigan ekologik bilim mazmuni o'z ichiga quyidagilarni qamrab olishi lozim:

- bolalar ongida olamning ilmiy manzarasini shakllantirish;

- tabiat va jamiyat o'rtasidagi ma'lum bo'lgan ekologik bilimlar ahamiyatini ilmiy-amaliy jihatdan yoritib berish;

- bolalar tomonidan ekologik qonuniyatlarning o'zlashtirilishiga erishish;

- tabiatda sodir bo'ladigan turli xildagi fojialarni anglash, ularning mohiyatini bilib olish, ekologiyaga oid ta'lim vazifalarini ifodalash, kuzatish va tajribalarni rejalashtirish hamda amalga oshirish, ekologiyaga oid nazariy-amaliy g'oyalarni oydinlashtira olish, ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalana olish malakalarini hosil qilish;

- tabiatga qadriyat sifatida qarash tuyg'usini uyg'otish va madaniyatini shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish va uning boyliklaridan unumli foydalanishni takomillashtirish;

- Respublika hududidagi biologik xilma - xillikni bilishga imkon beradigan nazariya va g'oyalarni o'rganishni tashkil etish;

- ekologiya sohasidagi muayyan bilimlar hajmini, tasavvur va tushunchalar doirasini ilmiy-amaliy jihatdan ishlab chiqish;

- atrof muhitni muhofaza qilish, uning zahiralardan unumli foydalanishga o'rgatish;

- bolalarni atrof muhit bilan muloqot davrida ekologik amaliyotni kengaytirish, ularda atrof muhitga nisbatan faol ta'sir etuvchi ekologik munosabatni tarkib toptirish.

Ekologik ta'lim mazmuni: psixologik, pedagogik, shaxs faoliyatiga yo'naltirilgan omillarga tayanadi:

- tabiatga nisbatan ekologik ongli munosabatda bo'lish zaruriyatini anglab yetish;

- o'z faoliyatlarining ekologik oqibatlarini oldindan his eta olish;

tabiat bag'rida yashash, rivojlanish va milliy boylik ekanligini his qila bilish; -atrof muhit bilan muloqotlarning turini tanlashga oid xulosalar chiqarishda tabiiy-ilmiy, texnik va gumanitar bilimlarga tayanish;

- tabiat bilan muloqotda bo'lganda milliy tarixiy taraqqiyotga, umuminsoniy qadriyatlarga tayanish zarur.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, zamonaviy o'qituvchiga birgina umumiy madaniyatning o'zi kifoya qilmaydi, shuningdek maxsus bilimlar va malakalar, bolalarni kuzatish, ularning o'sishidagi muhim narsalarni jamiyatda vujudga kelgan asosiy ijtimoiy g'oyalar bilan taqqoslash, ularni rivojlantirish yo'llari va usullarini aniqlash, turli vositalar tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish usullarining o'zaro bir - biriga o'tishini tahlil qilish pedagogik izlanishlar va yutuqlarini ilmiy jihatdan bir sistemaga solish malakalari zarur bo'ladi.

O'qituvchi talabchan bo'lishi yaxshi va mehribon bo'lishi, sabrli, bosiq bo'lishi va o'z kasbiga nisbatan e'tiqodli bo'lishi lozim. Bolani butun qalbi bilan sevadigan o'qituvchi ko'proq tabassum qiladi, kamroq qovoq soladi, shu tariqa professional pedagog bolalarni bilim berish bilan birgalikda ayni vaqtda ularga o'z xarakterini bera oladi. Ularga odmiylik namunasi bo'lib ko'rinadi.

ADABIYOTLAR

1. Норбошева М. А. (2021). Мактабгача ёшдаги болаларнинг оила ҳақидаги тасаввурларини ўрганиш. инновации в педагогике и психологии, 4(6).
2. Salomova, G. (2014). The reflection features of abbreviations and acronyms of the english language. In The Second International conference on development of pedagogical science in Eurasia (pp. 174-176).
3. Саломова, Г., Жумаева, Н., & Хамраева, Д. (2018). Методические принципы современных методик обучения английскому языку. Наука XXI века, (4).
4. Abdinazarovna, S. G. (2020). The reflection features of abbreviations and acronyms of the english, russian and uzbek languages. Тил, таълим, таржима" халқаро журнали, 2(1).
5. Саломова, Г. А., Болтаева, М., & Холмунинов, А. (2020). Употребления форм глагола и случаев в современном английском языке. Интернаука, (1-2), 23-24.
6. Саломова, Г. А., Жумаева, Н. А., & Хамроева, Д. (2020). Теоретические основы обучения лексике английского в системе
7. Образования. In Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования (pp. 63-67). 7. Саломова, Г. А., Файзиева, Ф. А., Рузikuлова, М. О., & Паянова, М. К. (2019). Использование икт и интернет-ресурсов на уроке английского языка. in молодой исследователь: вызовы и перспективы (pp. 36-40).
8. Kushokov, S. Y. (2021). The role of zoroastrianism in the ancient state of bactria. World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 69-72.
9. Yusupovich K. S. (2020). The Emergence Of Religious Views Is Exemplified By The Southern Regions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(10), 143-145. 10. Adolat, D. (2019). 10.A System of exercises promoting the development of creative abilities of junior schoolchildren in mathematics classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
10. Aliyarovich, T. E. ., & Sayfiddinovich, X. R. . (2021). Forms and Methods of Innovative Approach through the use of Ethnopedagogy in the Development of Heury Capacity in Primary Schools. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 1(7), 16-22.

11. Xurramov, R. S., Zokirov, J. G. O., & Xurramov, M. S. (2021). Use of the heritage of central asian thinkers in the formation of ethnopedagogical, ethnographic views of primary school students. *Scientific progress*, 2(7), 846-853.
12. Xurramov, R. S., Zokirov, J. G. O., & Temirova, M. K. Q. (2021). Ethnopedagogical fundamentals of developing interest in natural aesthetics in primary school students. *Scientific progress*, 2(7), 832-839.
13. Zokirov Javohir Gaybullo Ogli, & Xurramov, Rustam Sayfiddinovich (2021). Formation of ethnopedagogical views among students through the study of the life and work of Alisher Navoi. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (10), 339-343.

УДК :159.922

Айгуль АБДУРАХМАНОВА,

ст. преподаватель кафедры Психологии Термезский государственный университет

E-mail: kafedra.ps@mail.ru

На основании рецензия дана доц.Кодировой А.Б. кафедра Психология ТГУ

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЕ ОСНОВЫ ПРОЕКТНОГО ПОДХОДА В СТАНОВЛЕНИИ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация

В контексте проектного обучения реализация проекта на основе практики представляет собой реальную возможность обогатить обучение студентов, помещая их в профессиональную ситуацию. Обучение, основанное исключительно на использовании традиционной педагогики, часто приводит к неудачам. Преподавание, направленное на формирование навыков, которые можно использовать в рабочей среде, более эффективны.

Ключевые слова: Проектный подход, компетентность, образование.

KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN LOYIHA YONDORISHI MUTAXASSISLARNI SHAKLLANTIRISHDA

Annotatsiya

Loyihaviy ta'lim kontekstida amaliyotga asoslangan loyihani amalga oshirish talabalarni kasbiy vaziyatga joylashtirish orqali ularning bilimini boyitishning real imkoniyatini ifodalaydi. Faqat an'anaviy pedagogikadan foydalanishga asoslangan ta'lim ko'pincha muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Ish muhitida foydalanish mumkin bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o'qitish samaraliroq bo'ladi.

Kalit so'zlar: Loyiha yondashuvi, kompetentsiya, ta'lim.

COMPETENCE FOUNDATIONS OF THE PROJECT APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF SPECIALISTS

Abstract

In the context of project-based learning, the implementation of a practice-based project represents a real opportunity to enrich students' learning by placing them in a professional situation. Education based solely on the use of traditional pedagogy often leads to failure. Teaching that focuses on developing skills that can be used in the work environment is more effective.

Key words: Project approach, competence, education.

Введение. Проектный подход, основанный на принципе обучения на практике, направлен на развитие способности адаптироваться к разнообразию интеллектуальных и профессиональных ситуаций. Обучение на основе проектов приводит к превосходному овладению долгосрочными навыками, а также краткосрочными и долгосрочными знаниями. Обучение на основе проектов помогает подготовить учащихся к их будущей карьере, вовлекая их в производство материалов. Помещение студентов в профессиональную ситуацию посредством промышленного партнерства является предпочтительной основой для образовательного успеха этой формы обучения. Несмотря на многочисленные эмпирические достижения в вузах и явный интерес, реализация проектов в контексте договорное промышленное партнерство остаётся сегодня очень мало изученным или даже реализованным.

Методология исследования. В течение многих лет высшие учебные заведения разрабатывали оригинальную образовательную модель, основанную на подходе к обучению через инновационные проекты, применяемые в конкретной области.

Эти проекты представляют собой тройную специфику для учащихся: творческий проект по разработке инноваций; проект, который стремится к совершенству для участия в конкурсе; проект в партнерстве с промышленным субъектом, направленный на профессионализацию обучения и продвижение инноваций. Учащийся сталкивается с целостным дизайном инновационного продукта питания, со сложным набором подпроектов от генерации концепции до маркетинга, прохождения через рецептуру, бизнес-план,

упаковку, моделирование индустриализации и т. д.. Тесная связь с промышленными предприятиями промышленности, лежащая в основе стратегии обучения предприятий, позволила:

- повысить качество содержания инновационных проектов и их авторитетность;
- способствовать развитию и промышленной передаче проектов;
- адаптировать обучение к изменениям в ожиданиях специалиста по подбору персонала;
- привнести новые навыки в компании за счет найма стажеров или выпускников, прошедших обучение в рамках этих проектов (например, недавнее развитие профессий, связанных с инновациями в области пищевых продуктов)

Одна из особенностей этой проектной системы обучения основана на установлении партнерских отношений между студентами, курируемыми их тренерами, и компаниями. Партнерство устанавливается между командой студентов в учебном заведении и компанией, заинтересованной в проекте. Для удовлетворения потребностей учреждений и/или компаний было создано несколько методов партнерства:

- простой контакт для обмена информацией,
- договорное партнерство для поддержки проекта,
- контракт на передачу ноу-хау с поддержкой промышленной передачи.

Таким образом, методисты, соответствующих учреждений были вынуждены разработать конкретные методы обучения с системным подходом, объединяющим студентов, проект и промышленного партнерства.

За прошедшие годы они разработали методы, ориентированные на обучение студентов, усиление актуальности проектов через промышленную реальность и интеграцию исследований и управления промышленным партнёрством в качестве стимула для приобретения знаний и развития оперативных навыков.

Анализ и результаты. Разрабатывали критическое исследование: роль проектного обучения в конкретном случае проектов, осуществляемых в партнёрстве с компанией.

Документ основан на анализе систем обучения двенадцати французских высших учебных заведений, отзывах преподавателей и результатах опросов, проведённых среди студентов. Работа выполнена в рамках программы IDEFI ECOTROPHELIA, финансируемой за счет конкурса IDEFI 2012 (Инициативы передового опыта в инновационном обучении) программы «Инвестиции в будущее». координируется Национальным исследовательским агентством.

Условия промышленного партнёрства. В учреждениях спецификации проекта были определены в соответствии с промышленной моделью. Ежегодно в среднем реализуется 20 проектов с промышленным товариществом. Анализ проектов позволяет предложить оригинальную типологию методов промышленного партнёрства в зависимости от уровня заинтересованности партнёров и поставленных задач.

- Партнёрство для обмена информацией. Компания вносит свой вклад в проект, предоставляя техническую, маркетинговую или экономическую информацию (для обогащения ресурсов) и/или предоставляя сырьё для производства продукции. Компания заинтересована в помощи учащимся в их проекте. Обмен информацией, деятельностью со студентами происходит посредством телефонных контактов, встреч и/или совещаний. Обмен, как правило, происходит без заключения контракта, но с соглашением о конфиденциальности обмениваемой информации, а также с неформальным приоритетом, отдаваемым партнеру в случае промышленного развития.

- Партнёрство для поддержки проекта. Компания в курсе о работе, после обсуждения со студентами и проявляет заинтересованность в сотрудничестве во время реализации проекта.

Компания вносит свой вклад в проект путем обмена информацией, участия во встречах, поставки сырья, предоставления инструментов, экспериментов на промышленной площадке и т. д. Деятельность происходит на наличии заявленного интереса партнёров к проекту. В этом случае компания подписывает со студентами контракт на поддержку под руководством заведения. Контракт может включать финансовую компенсацию, установление договора о приоритете в случае промышленной передачи.

- Партнёрство для передачи проекта. Учреждение, предварительно заключив договор со студентами, заключает партнёрский договор с компанией с передачей ноу-хау и права собственности на проект. Контракт определяет условия партнёрства, промышленного перевода, денежного возмещения за учреждение и даже вознаграждения студентам.

Выполнение проекта в промышленном партнёрстве — это реальная возможность для студентов конкретно обогатить свое обучение. Студенты помещаются в профессиональную ситуацию, профессионализируются в профессионализации. Партнёрство делает учащихся более автономными в их способности действовать как профессионалы и осваивать инструменты, правила и ожидания среды, к которой они готовятся.

Реализация проекта в партнёрстве порождает конкретные виды деятельности.

Управление конфиденциальностью. Для промышленного партнера крайне важно сохранять секретность передаваемой информации; это обязательное «самоуважение» перед лицом непривычки студентов и коммуникативного энтузиазма, вызванного проектом (например, склонность к общению в социальных сетях).

Управление интеллектуальной собственностью. Выполнение проекта в партнёрстве повышает осведомлённость учащихся о вопросах, связанных с управлением, распределением или передачей прав интеллектуальной собственности и авторских прав между участниками проекта. Поиск партнера. Полезно, чтобы учащиеся активно участвовали в фазе поиска партнера. Это действие способствует построению профессиональной адресной книги и помогает развить навыки профессионального общения (электронная почта, брошюры, слайд-шоу, презентации).

Заключение контракта в партнёрстве - Под ответственностью инструктора включается этап заключения контракта в партнёрстве также очень формирующий, со знаниями и навыками (например, переговоры, заключение контракта), которым обычно не учат в учебных заведениях.

- Достижения в промышленном масштабе - Во время реализации проекта от студентов может потребоваться развитие определенных профессиональных навыков (например, строгость графиков, управление производственными ограничениями, внутренние коммуникации, производство результатов и т. д.), например, связанное использование промышленного оборудования и участие во внутренних собраниях компании.

- Передача проекта партнеру - В случае промышленной разработки проекта от студентов может потребоваться сопровождение передачи проекта партнеру: тогда это первый полностью профессиональный опыт в соответствии с промышленной системой, что выходит далеко за рамки академического обучения.

В 2014 году был проведен опрос (бумажная анкета) среди 120 студентов, вовлеченных в проекты. Студенты приходят из 12 учебных заведений и делятся на 18 команд (коэффициент ответов: 86%). Им был задан вопрос, чтобы оценить влияние партнерства на их управление проектом. После того, как инновационные проекты были завершены, опрос показывает, что почти все студенты (98%) убеждены, что промышленное партнерство — это реальная возможность обогатить проект промышленными реалиями и сделать обучение профессиональным.

В частности, опрос позволил выявить навыки, которые, по мнению студентов, они развили именно благодаря производственному партнерству.

Студенты заявляют, что благодаря партнерству они развили 5 конкретных навыков. Среди навыков, упомянутых несколько раз, мы находим навыки, связанные с управлением производственными ограничениями, управлением промышленными спецификациями, управлением графиками и сроками, а также профессиональными и коммерческими коммуникативными действиями.

Следует отметить, что только 1/3 студентов заявляют о развитии навыков в связи с контрактными действиями, часто из-за отсутствия поддержки со стороны наставников проекта.

Результаты опроса показывают, что создание промышленного сотрудничества оказывает прямое влияние на несколько действий проекта, в частности на

моделирование индустриализации (71%). С другой стороны, исследование показывает, что производственное партнёрство создаёт определённые ограничения для студентов: им приходится балансировать между университетским календарём и доступностью референтов компании, чтобы подстроить график проекта под ожидания партнера. Кроме того, общение по проекту может быть затруднено из-за его конфиденциального характера. Обнадёживает тот факт, что производственное партнёрство мало влияет на выбор инновационной концепции (35%), объем выполняемой работы (32%) или организацию коллектива (17%). Привносит больше правдоподобия в проект, реально проецируя сценарий, придуманный учащимися.

В частности, инструкторы должны развивать свои навыки, чтобы:

- поддержка разработки профессиональных средств коммуникации. В то время как учителя знают, как разрабатывать учебные материалы для передачи научных знаний, немногие обладают навыками «коммерческого» общения, чтобы консультировать студентов по вопросам их обмена с компанией;

- понимать конкретные финансовые механизмы студенческих проектов, осуществляемых с промышленным партнером.

Немногие учреждения знают реальную стоимость проекта, выполненного собственными силами. Такая оценка стоимости проекта позволяет позиционировать себя по отношению к конкурентам и иметь аргументы для торга при развитии партнерства. Инструкторы должны сохранять бдительность, поскольку установление партнерства может повлиять на содержание или ход проекта. Индустриальное партнёрство в педагогике, основанной на проектах, усиливает склонность инструктора к риску, подталкивая его к переоценке. Подвергает сомнению свои уроки и свои знания, чтобы соответствовать уровню требований промышленных партнеров проектов.

Участие тренеров в партнерских проектах часто занимает очень много времени и мало признается в декларации об их деятельности, особенно для преподавателей-исследователей. В 12 учреждениях навыки тренеров в связи с поддержкой проекта в промышленном партнёрстве ещё недостаточны.

Большинство студентов, осуществивших инновационный проект, считают, что тренеры могут добиться прогресса в выполнении своих задач по поддержке партнерства и контрактации.

Выводы и предложения. Таким образом, различные элементы могут представлять собой фактор неуверенности и сопряжены с риском для инструктора, что может способствовать замедлению подходов без специальной подготовки.

Для компаний создание партнерства с высшим учебным заведением предлагает несколько возможностей:

- Обогащать корпоративную культуру инновационными концепциями, созданными студентами.

Все ещё не затронутые индустриальными реалиями, студенты демонстрируют безудержную креативность и наивность, чтобы генерировать прорывные идеи.

- Доступ к инновационным проектам по более низкой цене. Стоимость работы, выполненной студентами в рамках проекта, оценивается путем интегрирования полной реальной стоимости проектов (20–50 тыс. евро) и добавленной стоимости для компании, чтобы получить значение от 50 до 75 тыс. евро.

Эффект кредитной помощи очень интересен для партнера, поскольку сегодня ему доступны проекты стоимостью от 1 до 15 тыс. евро, и они имеют право на несколько инновационных пособий.

- Доступ и мобилизация ноу-хау инструкторов, участвующих в надзоре за проектами.

Через партнёрство производитель может получить доступ к опыту руководителей, в частности к научному опыту преподавателей-исследователей, из одного или нескольких учреждений в зависимости от конкретных навыков каждого.

- Доступ к новым навыкам через навыки студентов и тренеров и возможность применять их внутри (например, эко-дизайн).

- Выявление студентов с высоким потенциалом для возможного набора. Проект представляет собой возможность предварительного набора для компаний.

В контексте партнёрства промышленник должен быть уверен в управлении конфиденциальностью проекта в образовательном контексте. Это обязательное условие, которое должно быть принято учебным заведением и надзорными органами.

Промышленное партнерство представляет собой реальную возможность улучшить качество обучения в случае проектного обучения. Обобщение этой системы требует поддержки инструкторов, чтобы поддержать их и побудить их позиционировать себя в качестве руководителей студенческих команд, выполняющих проект в партнерстве с промышленником. Необходимо лучшее признание вклада инструкторов в это очень трудоемкое устройство. Одной из целей проекта ANR IDEFI ECOTROPHELIA является интеграция промышленного партнерства в построение образовательной и экономической модели на службе высших учебных заведений. Развитие культуры предпринимательства среди студентов, независимо от того, планируют ли они создать бизнес, также является важной областью, которую необходимо учитывать при разработке инновационных и профессиональных методов обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ляченков Н. В., Ярыгин А. Н. Проектирование технологии совершенствования подготовки магистрантов к инновационной деятельности // Вектор науки ТГУ 2014. № 4 (30). С. 254-258.
2. Грошева Е. П., Наумкин Н. И., Фролова Н. Н. Подготовка студентов национальных исследовательских университетов к инновационной деятельности на основе компетентностного подхода // Интеграция образования. 2010. № 4. С. 28-32.
3. Шарипов Ф. В. Инновационная деятельность в образовании // Международный журнал экспериментального образования. 2017. № 1. С. 103-107.
4. Головки С. Б., Коханова Л. А. Проектное обучение как инновационная форма подготовки студентов // Вестник РГТУ 2017. С. 71-79.
5. Михайлик С. В. Инновационная деятельность в техническом университете на современном этапе: обзор состояния проблемы и направлений ее возможных решений // Вестник Херсонского национального технического университета. 2011. № 4 (43). С. 171-175.
6. Savery J. R. Overview of Problem-based Learning: Definitions and Distinctions // Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. 2006. № 1 (1). URL: <https://docs.lib.purdue.edu/ijpbl/vol1/iss1/3/> (дата обращения: 28.01.2021).

UDK:522

Abdushokir ABDURAXMONOV,
mustaqil tadqiqotchi

PhD F. Jurakulov taqrizi asosida

YANGI O'ZBEKISTONDA KONSTITUTSIYAVIY VATANPARVARLIK

Annotatsiya

Maqolada yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinish jarayonida xalqimiz ruhiyatida sodir bo'lgan konstitutsion vatanparvarlikning mohiyati, umummamlakatning ijtimoiy-ma'naviy muhitida vatanparvarlik tuyg'usi ustuvorlikka erishgani sabablari tahlil qilingan. Asosiy Qomus yosh avlodning orzu intilishlarini ro'yobga chiqarishda beqiyos imkoniyatlar berayotganligi, ijtimoiy-huquqiy davlat qurishda milliy g'oya atrofida birlikning ahamiyatiga e'tibor qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi konstitutsion vatanparvarlikni yoshlarga sindirishda yangicha, kreativ g'oyalardan foydalanish zaruratini ko'rsatishdan iborat.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, Konstitutsiya, konstitutsion vatanparvarlik, referendum, yoshlar tarbiyasi, yangi O'zbekiston, daxldorlik.

КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПАТРИОТИЗМ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье анализируется природа конституционного патриотизма, возникшего в психике нашего народа в период принятия новой редакции Конституции Республики Узбекистан, причины, по которым чувство патриотизма приобрело приоритет в социально-духовной среде вся страна. Основной словарь акцентирует внимание на важности единства вокруг национальной идеи в построении социально-правового государства, что дает ни с чем не сравнимые возможности для реализации стремлений молодого поколения. Цель исследования - показать необходимость использования новых, творческих идей для воспитания молодежи конституционного патриотизма.

Ключевые слова: Патриотизм, Конституция, конституционный патриотизм, референдум, воспитание молодежи, новый Узбекистан, вовлечение.

CONSTITUTIONAL PATRIOTISM IN NEW UZBEKISTAN

Annotation

The article analyzes the nature of the constitutional patriotism that occurred in the psyche of our people during the adoption of the new version of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the reasons why the feeling of patriotism gained priority in the socio-spiritual environment of the whole country. The main dictionary focuses on the importance of unity around the national idea in the construction of a social-legal state, which provides unparalleled opportunities for the realization of the aspirations of the young generation. The purpose of the study is to show the need to use new, creative ideas to teach young people constitutional patriotism.

Key words: Patriotism, Constitution, constitutional patriotism, referendum, youth education, new Uzbekistan, involvement.

Hech mubolag'asiz aytishimiz mumkinki, joriy yil 30 aprel kuni bo'lib o'tgan umumxalq Referendumi natijasida qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiya O'zbekiston tarixida yangi tarixiy, siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy davrni boshlab berdi. Umumxalq muhokamasi davrida Asosiy Qonun loyihasiga fuqarolarda 220 mingdan ziyod taklif kelib tushgani xalqning Vatan taqdiriga, ro'y berishi zurur bo'lgan katta o'zgarishlarga daxldorlik hissi yuqori darajaga chiqqanini ko'rsatdi.

O'sha kunlardagi siyosiy-mafkuraviy jarayonlarning ishtirokchisi sifatida xalqimizning, yoshlarimizning fikrlarini tinglab, angladimki-umummamlakatning ijtimoiy-ma'naviy muhitida vatanparvarlik tuyg'usi ustuvorlikka erisha oldi.

Shu o'rinda, vatanparvarlik tushunchasiga qisqacha izoh bersak: bu- kishilarning o'zligini anglashi, ona yurtiga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha bo'lib, avvalo, umuminsoniy tuyg'u va ma'naviy qadriyat. Vatan taqdiriga daxldorlik, o'z yurti tarixi va bugungi kuni bilan faxrlanish – vatanparvarlikning asl belgisi, desak bo'ladi. Referendum davrida barchamiz bu tuyg'uni kuchli his qildik.

Vatanparvarlikning turlari ko'p: harbiy vatanparvarlik, ma'naviy vatanparvarlik, sport vatanparvarligi va hokazo...

Yuqorida vatanparvarlikning belgisi sifatida-daxldorlik tuyg'usini tilga oldik. Yangi tahrirdagi

Konstitutsiyani qabul qilinishida millatning birlashuvini guvohi bo'ldik. Umumxalq referendumi -konstitutsiyaviy vatanparvarlikning yuksak cho'qqisi bo'ldi, deya olamiz. Ilmiy manbaalarda qayd etilishicha, konstitutsiyaviy vatanparvarlik ilk bor o'tgan asrning 40-yillari oxirida Germaniyada qo'llanilgan, ilmiy adabiyotlarda unga yagona falsafiy ta'rifini topa olmadik, ammo konstitutsiyaviy vatanparvarlik- Asosiy Qomusda belgilangan inson huquqlari va erkinliklariga, umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan, barchani millati, tili, dini, irqi, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat'iy nazar-birlashtiradigan falsafiy-huquqiy tushuncha, desak bo'ladi. [5]

Tarixga nazar soladigan bo'lsak, har qanday millat tarixiy yutuqqa bir jon-u-bir tan bo'lganida, yosh-keksaning umumiy maqsadga daxldorligini his qilganida erisha olgan. Referendum jarayonida biz daxldorlik namunasini ko'ra oldik, vatandoshlarimiz o'z tuyg'ularini "Meniki!", "Seniki!", "O'zimizniki!" degan shiorlarni baland ko'tarib ifodaladilar. Shuni angladikki, "daxldorlik-odamlarni o'z xalqi, Vatani, tarixi va kelajagi bilan bog'laydigan rishta. U uxlayotgan odamni uyg'otadi, shijoatga, ogohlikka yetaklaydi." [6]

Yuqorida hozirgi vaqtda mamlakat ijtimoiy-ma'naviy muhitida konstitutsiyaviy vatanparvarlik ustuvorlikka erisha oldi, deya ta'kidladik, buning boisi nima?

Bu savolga Asosiy Qomusimizni o'qib javob ola olamiz, ma'lumki, har qanday Konstitutsiya ma'naviyat, xalq mentaliteti, o'zligi, millat tarixi va madaniyati bilan uzviy bog'langanda yanada xalqchillik kasb etadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda bu jihatlar alohida e'tibor qaratilgan. Biz bu ruhni Konstitutsiyamiz muqaddimasidayoq yaqqol sezamiz:

“Biz O'zbekistonning yagona xalqi, inson huquqi va erkinliklariga, milliy va umuminsoniy qadryatlariga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqligimizni tantanali ravishda e'lon qilib, demokratiya, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik g'oyalari sadoqatimizni namoyon qilib, inson, uninghayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni ochiq va adolatli jamiyatnibarpo etish borasida hozirgi va kelajak avlodlari oldida yuksak mas'uliyatimizni anglagan holda, davlatchiligimiz rivojining uch ming yildan ziyod tarixiy tajribasiga, shuningdek, jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning ilmiy, madaniy va ma'naviy merosiga tayanib ushbu Konstitutsiyani qabul qilamiz va e'lon qilamiz.” [1]

Ekspertlarning fikricha, hech bir davlat Konstitutsiyasida bunday boshlanish uchramaydi.

Endi Asosiy Qomusimizni o'qigan har bir xorijlik, muqaddimanoq bizning kimligimizni, buyuk davlat, buyuk tarix, buyuk ma'daniyat yaratgan xalq ekanimizni, qanday ulug' niyat va maqsadlar bilan kelajakka qadam qo'yayotganimizni chuqur anglaydi.

Asosiy qonunimiz muqaddimasida uch ming yildan ziyod davlatchilik tajribasi, jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo'shgan ajdodlarimizning ilmiy, madaniy merosiga tayanib uni qabul qilayotganimiz bejiz ta'kidlanmagan. Chunki har qanday kuchli taraqqiy etgan davlat asosida iqtisodiy va ma'naviy omillar mustahkam poydevor bo'lib yotadi. Negaki, aynan ma'naviyat insonlar qalbidagi o'zaro ishonch va hurmat, e'tibor xalq va davlat kelajagini birgalikda qurish yo'lidagi ezgu intilish, ibratli fazilatlarini kamol topdiradi.

Yangilangan Konstitutsiyamizning birinchi moddasida O'zbekiston – suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat deb, qat'iy belgilab qo'yilgan tarixiy ahamiyatga ega. Xalqimizning xohish-irodasi bilan Asosiy qonunda muhrlangan bu prinsiplar – mamlakatimizning taraqqiyot yo'li va taqdirini, uning kelajagini belgilab bergan ushbu “beshta ustun” hech qachon o'zgartirilmaydi.

Muhtaram Prezidentimiz davlat rahbarlari orasida birinchilardan bo'lib, o'z siyosatida xalqini kelajakda emas, bugundan boshlab yaxshi yashashi kerak degan g'oyani ilgari surdilar, shuning uchun ham yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda “Inson qadri uchun” degan g'oya ustuvor. Bu esa mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichida muhim o'zgarishlar ro'y berishiga, har bir inson chinakamiga qadr topishiga ishoradidir.

Ishsizlikdan himoyalash, kafolatlangan sifatli ta'lim, malakali tibbiy yordam, barcha usun teng imkoniyatlar, oilalar, bolalar, ayollar, qariyalar, nogironlari bor shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash ham ijtimoiy davlatning asosiy fazifasidir. Shular qatorida yashash uchun zarur resurslar – ichimlik suvi, tabiiy gaz, elektr energiyasi, transport va boshqa qulayliklar bilan ta'minlash, majburiy mehnatga taqiy qo'yish ham ijtimoiy davlatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bir so'z bilan aytganda, ijtimoiy davlatda hech kim e'tibordan chetda qolmaydi, o'z muammolari bilan yolg'iz tashlab qo'yilmaydi.

Bugun biz tarixning yanada mas'uliyatli va hal qiluvchi pallasida turibmiz. Mamlakatimiz taraqqiyotida mutlaqo yangi davrga qadam qo'ymoqdami. Chunki yangilangan Konstitutsiyamizni qabul qilish bilan biz

Uchinchi Renessans uchun huquqiy poydevor yaratdik. Bugun xalqimiz intilayotgan ana shu buyuk maqsadni amalga oshirishga munosib hissa qo'shaman, degan har bir yurtdoshimiz, avvalo, ushbu poydevorga tayanib, harakat qilishi lozim.

Ayniqsa, unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimizning orzu intilishlarini ro'yobga chiqarishda yoshlarimiz kelajagi uchun mustahkam zamin hozirlashda Asosiy qonunimiz ularga beqiyos imkoniyatlar ochib beradi.

Har qanday davlat o'z istiqbolini sog'lom va barkamol avlod timsolida ko'radi. Respublikamizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar jarayonini, kuchli fuqarolik jamiyati va huquqiy demokratik davlat qurishdek ezgu maqsadlar ro'yobini yoshlar ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Yoshlarni zamon talablari darajasida ta'lim-tarbiya oldirish, vatanparvar, shu aziz Vatanga daxldorlik hissini qat'iy shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifasidir.

Har qanday qonun, jumladan Konstitutsiya ham o'z vazifasini bajarishi uchun kamida uch bosqichni bosib o'tish kerak:

birinchidan, aholining keng qatlami to'liq xabardor etilishi;

ikkinchidan, davlat va jamiyatning barcha bo'g'inlarida, vakolatli organlarida so'zsiz ijroga tortilishi;

uchinchidan, ijro yuzasidan kuchli nazorat tartibi, xususan, jamoatchilik nazorati ham qo'llanilishi lozim.

Shuning uchun ham, muhtaram Prezidentimizning 2023 yil 8 maydagi “Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga oshirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida”gi farmoni qabul qilindi, mazkur qarordagi bir muhim bandga e'tibor qaratmoqchiman: “yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 78-moddasida belgilangan bolalar va yoshlarda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanish, Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirishga oid qoidalarni amalga oshirish maqsadida 2023 yil 1 sentabrdan boshlab respublika fuqarosi hisoblangan va 18 yoshgacha bo'lgan bolalarning madaniy meros obyektlariga, jumladan, ko'rgazmalar, tarixiy obidalar va ziyoratgohlar, shuningdek, davlat muzeylariga to'lovsiz kirish tartibi joriy etildi.” [2]

Bu qaydni bejizga keltirmadik. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni bo'yicha qabul qilingan “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ning 35-maqsadida: “O'zbekiston bo'ylab sayohat qilingan” dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish vazifasi qo'yilgan. [3]

“Buyuk ajdodlarimiz merosi, xalqimizning bunyodkorlik qudrati, intellektual va ma'naviy salohiyati, uning mehnatsevarlik va tadbirkorlik fazilati bu yo'lda bizga kuch-qudrat manbai bo'lib xizmat qiladi.” [4].

Xulosa qilsak bo'ladiki, xalqimiz o'z tanlovini amalga oshirib, yangilangan Konstitutsiya uchun ovoz bergan 30 aprel sanasi tariximizda unutilmas yorqin sahifa bo'lib qoldi. Aynan shu kuni ko'pni ko'rgan, hayot ma'nosini, tinchlik va inson qadrini chuqur anglaydigan el-yurtimiz demokratiya, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik g'oyalari sadoqatni yana bir bor amalda tasdiqladi.

O'zbekistonda insonparvar, demokratik huquqiy davlat qurish – konstitutsiyaviy islohotlarning muhim maqsadiga aylandi. Referendum yakunlarini tahlil qilar ekanmiz, “Konstitutsiyaning yagona manbai va muallifi xalqdir”, degan xulosaga kelamiz. Shunday ekan, endilikda har bir vatandoshimiz “Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi – mening Konstitutsiyam!”, deb g'urur bilan ayta oladi.

ADABIYOTLAR

1. “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий қонуни (“Халқ сўзи” 2023 йил 2 май № 87-88 (8430-8431))
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги ПФ-67-сонли “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони (“Халқ сўзи” 2023 йил 9 май № 94 (8437))
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. (“Халқ сўзи” 2022 йил 1 февраль № 23 (8085))
4. Мирзиёев Ш. “Янгиланган Конституциямиз -Учинчи Ренессанс барпо этиш йўлида мустақкам ҳуқуқий пойдевор бўлиб хизмат қилади” (Олий Мажлис палаталари аъзолари, сиёсий партиялар ва жамоатчилик вакиллари билан учрашувдаги нутқ. “Халқ сўзи” 2023 йил 9 май № 94 (8437))
5. Отахонов Ф. “Ватанпарварлик нима? Конституциявий ватанпарварликчи? <http://pravacheloveka.uz/uz/news/vatanparvarlik-nima-konstitutsiyaviy-vatanparvarlikchi>
6. Қуронов М. “Дахлдорлик – буюк туйғу” “Янги Ўзбекистон”, 2023 йил 31 май 105-сон

UO'K: 796.015.132:122.2.081

Zikirillo AZIMOV,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: azimovzikirillo92@gmail.com

ChOvaPSTTM eshkak eshish bo'yicha bosh murabbiy R.Musayev taqrizi asosida

THE ROLE OF COORDINATION POSSIBILITIES IN ROWING AT THE INITIAL STAGE OF TRAINING

Annotation

The article reveals the role and importance of developing of balance skills and the feeling of water when learning the technique of kayak paddling.

Key words: Equilibrium, the feeling of water, beginner, balance, rowing, exercise on land, technique.

РОЛЬ КООРДИНАЦИОННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ В ГРЕБЛЕ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье раскрываются роль и значимость развитие навыка равновесия и чувство воды при обучении технике гребли на байдарке.

Ключевые слова: Равновесия, чувство воды, новичок, баланс, гребной спорт, упражнение на суше, техника.

DASTLABKI ESHKAK ESHISHGA O'RGATISHDA KOORDINASIY IMKONIYATLARNI O'RNI

Annotatsiya

Maqolada eshkak eshish sportida suvni sezish va muvozanat malakasini rivojlantirishni nechog'liq zarur ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Muvozanat, suvni sezish, yosh shug'ullanuvchi, balans, eshkak eshish sporti, quruqlikdagi mashqlar, texnika.

Kirish. Yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini oshirish va ro'yobga chiqarish, bolalar va yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularni jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etilishini ta'minlab bermoqda. Yurtimizda bolalar va o'smirlar sportiga qaratilgan jiddiy e'tibor tufayli, yosh avlodni jismonan yetuk qilib tarbiyalash, salomatligini mustaxkamlash xamda turli miqyosdagi musobaqalarda natijalarga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratilib berilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi PQ – 3031 sonli “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportniyanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida”gi qarori asos bo'lib xisoblanadi. Bundan tashqari O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2018 yil 5 martdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida”gi PF – 5368 sonli Farmoni asosida Respublikamizda jismoniy tarbiya va sportga, ayniqsa bolalar sportini rivojlantirish va ommaviylashtirishga ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoq

Dolzarbli. Yangi shug'ullanuvchini dastlabki mashg'ulotlardayoq eshkak eshish san'ati, ya'ni kuchli eshkak eshish orqali qayiqni ilgari sura olish mahoratini darhol o'rgatishni murabbiy qanchalar orzu qilmasin, afsuski, buni xech iloji yo'q, chunki baydarka va kanoeda turg'unligi beqaror sport jihozlari hisoblanib, avvaliga ularda to'ng'irilib ketmasdan shunchaki o'tirishga o'rganish ham qiyin kechadi. Eshkakchining muvozanatni saqlash qobiliyati dorbozlik san'atiga o'xshaydi. Baydarka va kanoeda eshkak eshuvchilarda muvozanat hissiyoti bundan kam bo'lmashligi kerak. Zero, sportchi ko'pincha mashg'ulotlar va musobaqalar davomida turli “halaqit qiluvchi” (kuchli to'liqin, qarama-qarshi yoki yonlama shamol va h.k.) omillarga to'qnash keladi. Sportchilar yaxshi ob-havo sharoitida yuqori natijalarni ko'rsatib, havo o'zgariganida muntazam yutqazib qo'yadigan holatlar ko'p uchraydi. Bunday eshkakchilar funksional

jihatdan juda yaxshi tayyorlangan bo'lishi, yillar davomida ularga katta mehnat sarflanishi mumkin, ammo bunday eshkakchini yangidan o'rgatish va yuqori toifali sportchiga aylantirish imkonsizdir.

Qayiqda muvozanatning yomon saqlanishi – juda keng tarqalgan texnik xatodir. Xususan, mamlakat chempioniga aylanishiga bir necha metr qolganida to'ng'irilib, qayiqdan uchib chiqib ketgan eshkakchilarni yodga olsa bo'ladi.

Yangi eshkakchi suvni his eta olishni va eng asosiysi kuchli eshish xarakatlarini mushaklarni his qila olish darajasida to'g'ri bajarishni o'rganishi zarur. Hayajon ostida eshkak eshayotgan, qayiqning oldinga siljish tezligi bilan bog'liq bo'lmagan yuqori tempni oshirayotgan eshkakchini tomosha qilish achinarli holat. Murabbiyning tajribali nigohi sportchi suvni “xis qila olmasligini” va qayiqni ilgari surish uchun undan foydalanmasdan, shunchaki eshkak bilan suvni yorayotganini darhol aniqlaydi. Bunday eshkakchining qayig'i go'yoki langar tashlangandek bir joyda turaveradi. Ilmiy-metodik adabiyotlarda ta'riflangan tadqiqotlar ko'proq muvozanat hamda eshkak eshish harakatlari texnikasini ishonchli egallab bo'lgan eshkakchilarda o'tkaziladi. Biroq, eshkak eshish sportiga kelgan yosh sportchilarda muvozanat, eshkak eshish texnikasini va qayiqni boshqarish san'atini shakllantirish, o'zlashtirish hamda tezkor rivojlantirishga bag'ishlangan ishlar juda kamdir. Ushbu masala bo'yicha eshkak eshish sporti bo'yicha aksariyat mashhur mutaxassislarning ta'kidlashicha, yosh eshkakchilar eshkak eshish texnikasi va o'ziga xos muvozanatni o'zlashtirishni avval quruqlikda o'rganishlari zarur. Biroq, qanday, qayerda, nimaga va qay tarzda o'rgatish kerak? Mazkur savollarga olimlar javob bermaganlar, shu bois yosh eshkakchilarni boshlang'ich tasyorgarlik bosqichida mavjud muammolarni xal etish juda muhim va dolzarbdur [3].

Ishdan maqsad. Eshkak eshish sportida suvni sezish va muvozanat malakasini rivojlantirishni nechog'liq zarur ekanligini ochib berish.

Maqsadga erishish uchun biz oldimizga quyidagi vazifalarni qo'ydik:

Mavzuga oid adabiyotlarni o'rganib chiqish va taxlil qilish.

Eshkak eshish sportida muvozanatga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsatib o'tish.

Suvni sezish va muvozanat malakasini rivojlantirish ketma ketligini aniqlab olish.

Murabbiylar o'rtasida so'rovnoma o'tkazish.

Xulosa.

Tadqiqot natijalari. Ta'lim boshlanishida yo'1 qo'yilgan xatolar albatta achenarli natijalarga olib keladi. Shu bois biz suv va muvozanatni his qilishni rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus usullar bilan o'rtoqlashishni hamda eshkakchilarni o'z texnik mahoratlarini takomillashtirishga nisbatan oqilona yondashishga o'rgatishni istadik.

Muvozanat hissi vesibulyar apparatning rivojlanganligi, ruhiy barqarorlik, suv muhitidagi murakkab sharoitlar – to'1qinlar va shamolda to'1nkarilib ketishdan qattiq qo'rqmaslikka bog'liq. Bunday omillar harakatlarni cheklab, asabiylikka sabab bo'ladi. Muvozanat yana bir omil - suvni his qilish bilan chambarchas bog'liqdir: suv zichligini mushak orqali nozik his qilish (eshkak eshishning boshlang'ich fazasida suvni ushlashda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi). "Suvni xis qilish" bilan bog'liq tug'ma yoki orttirilgan qobiliyat bilan aloqani xar qanday sharoitlarda yo'qotmaslik jismoniy quvvatni minimal (aniqrog'i, maqbul) darajada ketkazish orqali yuqori tezlikka erishish imkonini berishi mumkin.

Suvni his qilish eshkakchi uchun umumqamrovga ega atamadir. Mushaklar tuzilishi hamda qayiqning turli ob-havo sharoitlaridagi ritmikligi, "eshkakchi-eshkak-qayiq" tizimining yaxlitligi, eshish darajasi, suv havzasi chuqurligi, suvning zichligi va harorati, oqim, baydarka yoki kanoening tuzilishi va og'irligi, eshkakchining qayiqda joylashishi, murakkab sharoitlarda sabr qilish qobiliyati, xotirjamlik, ritmga monandlik, amplituda, texnika, taktik mahorat, funksional jihatdan tayyorlik, kurashchi sifatleri, vazni bo'yicha turli qayiqlardan, eshish yuzasi kichraytirilgan eshkaklardan foydalanish, eshkakni ushlash xolatini o'zgartirish va boshqalar – bularning bari suvni his qilishga ta'sir ko'rsatadi.

Muvozanat va suvni his qilish eshkak eshishga bor kuchi bilan kirishish, eng ko'p sonli mushaklarni safarabar qilish, ularning o'zaro harakatlanishini samarali muvofiqashtirish qobiliyatiga asos bo'ladi.

Suv va muvozanatni his qilish sportchining texnik mahoratini yanada oshirish uchun asos vazifasini o'taydi hamda oxir-oqibat sport faoliyatining dastlabki onlaridan zarur bo'lgan samaradorlikni belgilab beradi.

Ishonchimiz komilki, eshkak eshish texnikasining kamida 50% elementlarini, ayniqsa o'rgatishning boshlanishida qirg'oqda o'zlashtirish mumkin. Bunda individual yondashuv juda zarur. Yangi shug'ullanuvchini qayiqda muvozanatni saqlash qiyinchiliklari bilan qo'rqitmaslik muhim. Ko'pincha murabbiylar oddiy usulni qo'llaydilar, ya'ni yangi sportchini qayiqqa o'tqizib, uning qayta-qayta to'1nkarilishi va uni xar gal qirg'oqqa sudirab baydarka ichidagi suvni to'1kib, unga o'tirib, bir necha metrdan keyin yana suvga tushib ketishini tomosha qilishadi. Suv esa ko'pincha sovuq bo'ladi, chunki yosh sportchilar kech kuzda yoki erta bahorda saralab olinadi. Shug'ullanuvchilarda suvga nisbatan qo'rquv yuzaga keladi, natijada eshkak eshish seksiyasida kelgan o'quvchilarning yarmidan ko'pi sportni tashlab ketadilar[1].

Shuning uchun yangi sportchilarni avvaldan tayyorlash zarur: muvozanatga oid mashg'ulotlarni bajarish, trenajyorlarda ishlash va keyingina suvga chiqish. Ta'lim jarayonida ketma-ketlik va sabrga amal qilish,

mashg'ulotlarda xilma-xil usullar va moslamalarni qo'llash zarur. Eshkak eshish bazasi yetarlicha vositalarga ega bo'lishi kerak. Deyarli barcha zarur vosita va jixozlarni o'z ko'lingiz bilan yaratishingiz mumkin: o'quv soli, tebranuvchi taxta, katamaranlar, ko'p o'rinlik kanoel va h.k.larni jihozlash.

Qayd etish kerakki, bolalarni kattalar uchun mo'ljallangan normativlar dasturi bo'yicha erta shug'ullantirish jiddiy texnik xatolarga olib keladi. Avval boshdanoq texnikaning barcha komponentlarini takomillashtirishga maxsus yo'naltirilgan mashqlarni qo'llash zarur. Bunda individual yondashuv orqali mashqlarni avtomat holatda bajarilishgacha olib kelish hamda xotirjamlik uchun mashqlarni unutmazlik kerak. Keyinchalik harakatlanish stereotipi hosil bo'lganidan so'ng, kamchiliklarni tuzatishning imkoni bo'lmasligi mumkin.

Muvozanat, suvni his qilish ko'nikmasini rivojlantirish ustidagi ish eshkakchining texnik mahoratiga oid boshqa masalalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tayyorgarlikning boshqa barcha bo'limlari bilan birga kompleks ravishda olib borilishi, istiqbolli va joriy rejalashtirishda inobatga olinishi kerak.

Demak, muvozanat va suvni his qilish ko'nikmasini rivojlantirish quyida keltirilgan ketma-ketlikda o'tadi:

I. Eshkakchi uchun mazkur sifatleri o'zlashtirish zaruratini tushuntirish.

II. Quruqlikda eshkak eshish texnikasini imitatsiya qilishni o'zlashtirish.

III. Maxsus trenajyor va jixozlardan foydalangan xolda muvozanatni saqlash ko'nikmasini egallash.

IV. Solda eshkak eshishning dastlabki ko'nikmalarini egallash.

V. Muvozanat saqlovchi moslamali qayiqlarda eshkak eshish.

VI. Murakkab ob-havo sharoitlarida (to'1qin, shamol va h.k.) maxsus mashq qildirish.

Eshkak eshish sportida suvni sezish va muvozanat malakasini rivojlantirishning o'rni qanchalik muxim ekanligi va uni rivojlantirish ketma ketligiga murabbiylar qay tarzda rioya qilayotganliklarini amalda ko'rish maqsadida kichik bir tajriba o'tkazishga qaror qildik. Toshkent va Toshkent viloyati xududida joylashgan bolalar va o'smirlar sport maktablarida eshkak eshish sport turlari bo'yicha mashg'ulotlar olib boruvchi murabbiylar o'rtasida so'rovnoma o'tkazdik. So'rovnoma eshkak eshish sportida suvni sezish xamda muvozanat malakasining o'rni va ularni rivojlantirish ketma ketligi bo'yicha savollardan tashkil topgan. Tajribada 30 naqar murabbiy ishtirok etdi. So'rov jarayonida 100% murabbiylar eshkak eshish sportida, ayniqsa tayyorgarlikning boshlang'ich davrida suvni xis qilish va muvozanat muxim axamiyat kasb etishini ta'kidladilar. Shuningdek barcha murabbiylar muvozanat malakasini rivojlantirish ketma ketligini maqsadga muvofiq va to'g'ri tartibda ekanligini aytib o'tdilar. Biroq ketma ketlikning ba'zi bandlarini amalga oshirishda murabbiylar muammoga duch kelayotganliklari ma'lum bo'ldi. 56,6% (17) murabbiy ish olib borayotgan eshkak eshish bazasida maxsus sol mavjud emas. Shunga ko'ra ular suvni xis qilishga oid mashg'ulotlarni sifatli o'tkaza olmaydilar. 79,9% (24) murabbiylar qo'l ostida muvozanat malakasini rivojlantiruvchi maxsus trenajer va jixozlar mavjud emas. Bu esa ushbu murabbiylar tomonidan quruqlikda muvozanat va koordinasion sifatleri rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'ta past samaradorlikda o'tkazilishidan dalolat beradi. Muvozanat malakasini rivojlantirish ketma ketligining boshqa bandlari bo'yicha barcha murabbiylar (100%) mashg'ulotlarni yuqori saviyada olib borishlari ma'lum bo'ldi. [1.12.2.32]

So'rovnoma natijasida shuni aniqladikki, xaqiqatan eshkak eshish sportida, ayniqsa tayyorgarlikning boshlang'ich davrida suvni sezish va muvoznvt malakasi muzim axamiyat

kasb etadi va uni rivojlantirishda biz tomondan aniqlab olingan ketma ketlik maqsadga muvofiqdir. Bipoq bu ko'nikma va malakalarni rivojlantirishda murabbiylar oldida yetarlicha muammolar mavjud.

Xulosa. 1. Muvozanat va suvni his qilish ko'nikmasini to'g'ri o'rgatish boshlang'ich tayyorgarlik guruhlaridagi shug'ullanuvchilar sonini kamayishini sezilarli ravishda qisqarishga imkon berib, sportchilar tomonidan eshkak eshish texnikasi asoslarini o'zlashtirishni tezlashtiradi. 2. Suvni sezish va muvozanat malakasini quruqlikda rivojlantirish

murabbiydan maxsus trenajer va jixozlar, noan'anaviy usul va vositalarni qo'llashni talab etadi. Yosh eshkakchilarning muvozanatini rivojlantirishda qo'llaniladigan noan'anaviy usul va vositalar shug'ullanuvchilarning balans xissi, koordinasion imkoniyatlari, muvozanat malakasi va vestibulyar apparatini shakllantirish va rivojlantirishga imkon beradi, bu esa eshkakchining bevosita qayiqda eshish xarakatlarini ishonchli bajarish, turg'un muvozanatga qisqa vaqt ichida ruxiy to'siqlarsiz erishishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Ikramov F. T., Azimov Z. N. Features Of Use Rowing Pool //Academic Research In Educational Sciences. – 2021. – T. 2. – №. 6. – S. 1154-1159.
2. Matnazarov X., Ikramov B., Azimov Z. Innovative Methodology Of Training Of Kayakers 10–11 Years //Academic Research In Educational Sciences. – 2022. – T. 3. – №. 11. – S. 83-89.
3. Ikramov B. F., Qizi Mamajonova S. T. Rekomendasii Po Podgotovke Grebsov Akademistov //Academic Research In Educational Sciences. – 2022. – T. 3. – №. 11. – S. 444-448.
4. Ikromov F. T., Pirmuxamedov U. M. Effektivnyye Sredstva I Metody Trenirovki Dlya Razvitiya Ustoychivosti Balansa Grebsov Baydarochnikov Na Nachalnom Etape Podgotovki //Obrazovaniye Nauka I Innovatsionnyye Idei V Mire. – 2023. – T. 16. – №. 2. – S. 57-61.
5. Ikromov F. T., Azimov Z. N., Pirmuxamedov U. M. Effektivnost Kachestvennogo Osvoeniya Elementov Texniki Grebli U Grebsov Baydarochnikov 10-11 Let //Obrazovaniye Nauka I Innovatsionnyye Idei V Mire. – 2023. – T. 16. – №. 2. – S. 39-44.
6. Ikramov B. F. Effective Methods And Means For Developing Balance In Preschool Children //Obrazovaniye Nauka I Innovatsionnyye Idei V Mire. – 2023. – T. 16. – №. 2. – S. 54-56.

UDK:372.9

Nigora AZIMOVA,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
E-mail: Nigora198544@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M.Boltayeva taqrizi asosida

THE PURPOSE OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF A NON-LINGUISTIC SPECIALTY

Annotation

The goals of teaching a foreign language are determined based on the demands of society, social orders, conditions, and policies. The goals of foreign language teaching depend on the progress and development of society. Analytical views on the goals of foreign language teaching in higher education institutions.

Key words: Non-philological educational institutions, action strategy, international standards, linguistic information.

ЦЕЛЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВУЗАХ НЕЯЗЫКОВОЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Аннотация

Цели обучения иностранному языку определяются исходя из запросов общества, общественных порядков, условий и политики. Цели обучения иностранным языкам зависят от прогресса и развития общества. Аналитические взгляды на цели обучения иностранным языкам в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Нефилологические образовательные учреждения, стратегия действий, международные стандарты, лингвистическая информация.

TILLARGA IXTISOSLASHMAGAN OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA CHET TILI O'QITISHNING MAQSADI

Annotatsiya

Chet tilini o'qitishning maqsadlari jamiyat talablari, jamoat tartibi, sharoit va siyosatdan kelib chiqib belgilanadi. Chet tillarini o'qitishning maqsadlari jamiyat taraqqiyoti va rivojlanishiga bog'liq. Oliy o'quv yurtlarida chet tillarini o'qitish maqsadlari bo'yicha tahliliy qarashlar.

Kalit so'zlar: Nofilologik ta'lim muassasalari, harakatlar strategiyasi, xalqaro standartlar, lingvistik ma'lumot.

Kirish. Respublikamiz ta'lim tizimini isloh qilishda xorijiy tajribalarga asoslangan xalqaro standartlarga mos keluvchi o'quv dasturlari bilan muvofiqlashtirish oliy pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirishga asos bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi sharoitida milliy mintalitetimiz, urf-odatlarimizni inobatga olgan holda xorijiy tajribalar asosida ta'lim sifatini tubdan isloh qilish davr talabidir. Bu borada 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida mamlakatimizda "...ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy qilish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy tadqiqotva innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmlarini yaratish..."[1], kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart- sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi va talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshlar auditoriyasi bilan ish olib borishda interfaol usullardan samarali foydalanish, ularga chet tilidan sifatli ta'lim bera olish, oliy ta'lim darajasini namunali bosqichga olib chiqish va tubdan takomillashtirish asosiy vazifalar sifatida belgilandi. Shu bois respublikamiz oliy ta'lim tizimida bo'lajak kadrlarni ishlab chiqarish va ilmiy maqsadlar uchun zarur bo'lgan axborotni topish jarayonida mutaxassislik bo'yicha original adabiyotni o'qish, xorijiy tildagi og'zaki muloqotda ishtirok etish ko'nikmasini shakllantirish maqsadida chet tili darslari o'tilmoqda. Har bir mustaqil O'zbekiston Respublikasi fuqarosi o'z kasbiga oid chet tilidagi adabiyotlarning asl nusxasini o'qiy olishi,

o'qilgan matnни tushunishi va uni o'z kasbida qo'llay olishi lozim. Bundan tashqari, u berilgan mavzuda suhbatdoshi bilan chet tilida erkin fikr almasha olishi kerak. Zero, chet tillarini o'rganish bugungi globalashgan davr talabidir.

Yurtimizda ham mustaqillik sharofati bilan chet tillar o'qitilishiga alohida e'tibor berilmoqda. Minglab chet tili o'qituvchilari tayyorlanganligi, kadrlarning ona vatanimizda va xorijda malaka oshirishlari uchun barcha sharoitlar yaratib berilganligi, chet tillari bo'yicha multimediya darsliklari, bo'yicha elektron resurslar tayyorlanganligi, ta'lim muassasalarida zamonaviy lingafon xonalarining tashkil etilganligi buning yaqqol isbotidir. Yosh avlodni chet tillarda o'qitish hamda shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirish negizida, yoshlarning jahon tamadduni yutuqlari hamda butun dunyo axborot resurslaridan foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish asosiy maqsad qilib qo'yilgan[2].

Xalqimizda ham bir maqol bor: "Til bilgan el biladi". Haqiqatdan ham, xorijiy tilni bilgan kishi ko'p tomonlama imkoniyat va ustunliklarga ega bo'ladi. Bugungi kunda kadrlar oldiga qo'yiladigan asosiy talablardan biri chet tillarini mukammal bilishdir. Barcha sohalarida mutaxassislar tayyorlash jarayonlarida ta'lim tizimi ustuvorligini, jumladan, chet tillarini o'qitishning yangi texnologiya- mexanizmlarini joriy etishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, xalqlar o'rtasidagi aloqa, ma'naviy va boshqa hamkorliklar til orqali namoyon bo'ladi. Dunyoda tillarga ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalari talabalariga chet tillarni o'rgatish bo'yicha quyidagi ustuvor yo'nalishdagi tadqiqotlar olib borilmoqda: Umumyevropa CEFR talablari asosida talabalarga chet tillarni o'rgatishning pedagogik

mexanizmlarini takomillashtirish; o'qitish mazmuni, ta'lim texnologiyalari, nazorat obyektivligini kuchaytirish, auditoriya va auditoriyadan tashqari mustaqil ta'limni tashkil qilish. Chet tilini o'qitish maqsadlari jamiyat talabi, ijtimoiy buyurtmasi, sharoiti, siyosatidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Chet tili o'qitish maqsadlari jamiyat taraqqiyotiga va rivojlanishiga bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarida chet tilini o'qitish o'z maqsadlariga ega, chet tilidan ta'lim berayotgan barcha murabbiylar, albatta, uni oldindan aniqlab olmog'i darkor.

Tahlil va natijalar. Oliy o'quv yurtlarida chet tili o'rgatishni maqsad va vazifalari hisobga olingan holda, ularni 2 guruhga ajratish mumkin:

Chet tili - bo'yicha mutaxassis tayyorlovchi universitet, institut, fakultetlar.

Chet tili-bo'yicha mutaxassis tayyorlamaydigan nofilologik ta'lim muassasalari.

Bu 2 guruhda chet tili o'qitish maqsadlari turlicha bo'lib, birinchi guruhdagi oliy o'quv yurtlarida chet tilidan mutaxassis tayyorlanishi sababli tilni chuqur har tomonlama mukammal, ham nazariy, ham amaliy o'rgatiladi.

Ikkinchi guruhdagi, ya'ni nofilologik ta'lim muassasalarida esa til bo'yicha kompleks maqsad ko'zda tutiladi. Talaba chet tilidan umumta'lim olib, yana mutaxassisligi bo'yicha chet tilini kelajakda o'z ish faoliyatida qo'llashga o'rgatish maqsadi yotadi. Kasbi bo'yicha qisman muloqot qilish, mutaxassisligiga oid so'zlarni o'rganib, matnlarni o'qib tarjima qilishga o'rgatiladi[4].

Oliy ta'lim muassasalarida chet tillar o'qitish o'z oldiga

- 1) amaliy yoki kommunikativ,
- 2) umumta'lim berish,
- 3) tarbiyalash,

4) hosil qilingan malaka va ko'nikmalarni boshqa maqsadlarda ishlatilishni, ya'ni rivojlantirish maqsadlarini qo'yadi.

Umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar kommunikativ maqsadni amalga oshirishda sodir bo'ladi. Bu 4 ta maqsadlarni kengroq ko'rib chiqamiz:

1. Kommunikativ (amaliy) maqsad: Bu maqsad orqali talabalarda chet tili materiallari bo'yicha malaka, ko'nikma hosil qilinadi. Talabalar leksik, grammatik talaffuz materiallarini nutqda o'zlari mustaqil qo'llay olishlari kerak, og'zaki nutq, o'qish, yozuv ko'nikmalari hosil qilinadi.

2. Umumta'limiy maqsadi: Bu maqsad orqali o'quvchilarning tafakkurini yanada o'stirish, tilidan ma'lumot olish va berish, chet tilini yanada chuqurroq anglab olish, til haqidagi yangi bilimlar hamda tili o'rganilayotgan mamlakat xalqining tarixi, adabiyoti va madaniyati haqida tushuncha va ma'lumotlar olish hisobiga talaba o'quvchilar dunyoqarashini kengaytirish tushuniladi. Talabalarining anglash, fikrlashini o'stirish, dunyoqarashini kengaytirish chet tili hisobida bo'ladi.

3. Tarbiyaviy maqsad: Bu maqsad chet tili - darsida baynalminal, axloq va estetik tarbiya berish hamda mehnatga munosabatini tarbiyalashni ko'zda tutadi. Albatta, bular materiallari orqali nutq mavzusini, matnlar mazmunini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi.

4. Rivojlantiruvchi maqsad: Bu maqsad o'quvchi, talabalarni shaxsan bilish o'rganish, o'rgatish yo'l-yo'riqlarini belgilab beradi. U til faktlarini tahlil qilish, umumlashtirish, mustaqil xulosa chiqarish, tinglash, nutq, harakat malakalarini rivojlantiradi. U tasavvur qilish, nutq vaziyatini tuzish orqali o'rgatishni, nutqda mantiqiy bog'liqlik bo'lishini, mustaqil fikr qila olishni, so'zlar ma'nosini fahmlab topishni, lug'at, qo'llanmalar bilan mustaqil ishlashni hamda fakultativ mashg'ulotlarga, sinfdan tashqari ishlarga mustaqil tayyorlanishni, ularni o'tkazishni rivojlantiradi. Yuqoridagi to'rtga maqsad doimo bir-birini to'ldirib turadi, bir-biri bilan aloqada bo'ladi. Har bir darsda o'rgatiladigan, qaytariladigan

til materiallari, nutq faoliyatlari orqali shu to'rtta maqsadlar amalga oshirilishi kerak[4].

Talabalar oliy ta'lim muassasasini tugatayotganlarida fikrni og'zaki, yozma qabul qila olishi, tushunolishi va og'zaki, yozma ravishda bayon qila olishi talab qilinadi. Tillarga ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalarida dars soatlarining soni shu muassasalarga oid dasturlarda beriladi. Nofilologik ta'lim muassasalarda chet tillari maxsus dastur va darsliklar asosida o'qitiladi. Bunday tili maxsus nofilologik ta'lim muassasalarimiz uchun hali dastur va darsliklar ishlab chiqilmaganligi uchun o'zbek tilida o'qitiladigan bunday ta'lim muassasalarida o'qituvchilar o'zlari yo'nalishning xususiyatini hisobga olib, turli xil darsliklar, qo'llanmalarni tanlab foydalanmoqdalar.

Tahlil va natijalar. O'qitish mazmuni metodikaning muhim masalalaridan biridir. Hozirgi davrda tillarga ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalarida chet tili o'qitish mazmuni deganda: talabalar oladigan tarbiyaning maqsad va vazifalari bilan aniqlanadigan bilimlar, materiallar, mashqlar va ko'nikmalar xususiyatidamda hajmi tushuniladi. O'quv predmetining mazmunini belgilashda asosan 2 ta umumiy talabni va ularning bir-biriga bog'liqligini esdan chiqarimaslik kerak:

1) tanlangan o'qitish mazmunini oldimizga qo'ygan maqsadimizga erishish yoki erisha olmasligimiz talabi;

2) shu bizning aniq, sharoitimizda tanlangan o'qitish mazmunining talabalar tomonidan o'zlashtirish yoki o'zlashtira olmaslik talabi. Bu 2 talabni hisobga olib chet tili o'qitish predmetining mazmunini belgilash mumkin. Oliy ta'lim chet tillar dasturi loyihasida til o'qitish mazmuni belgilab ko'rsatiladi. Har bir chet tili o'qituvchisi o'z ishini shu dastur asosida tashkil qiladi.

1. Mavzu: (tematika) og'zaki nutq va o'qish mavzulari.

2. Til materiallari (fonetika, leksika, grammatika.)

3. Leksik, grammatik, orfografik, talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish, rivojlantirish;

4. Nutq malakalari (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv malakalari)ni shakllantirish, o'rgatish, o'stirish.

5. Chet tilining ustida ishlaganda qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmalarini o'rgatish.

Mavzuga asosan matnlar tanlanadi. Nutq malakalarini, faoliyatini egallash chet tili o'qitish amaliy maqsadining mazmunidir. Chet tili o'qitish mazmuni chet tilidan nimalarni va nimalarga o'rgatish savollariga javob beradi. Hozirgi paytda oliy ta'lim muassasasi uchun chet tillari bo'yicha til materiallari tanlab olingan. To'g'ri tanlangan mazmun maqsadga erishishda katta yordam beradi. Mazmunni tanlashda o'qitish maqsadi hisobga olinadi hamda u yetakchilik qiladi. Mazmun tanlanganda til materiallari bilan birga nutq namunalari ham tanlanadi. Ular nutqni urgatishda asos bo'ladi. Mazmunni tanlashda o'qitish, o'rgatishni metodik tashkil qilish hisobga olinadi. O'qitish mazmuni, o'qitishning shart-sharoiti bilan bog'liqdir. Chet tili o'qitish maqsadi o'qitish mazmunining hajmiga ham ta'sir etadi.

Hozirgi davrda chet tili o'qitishni tubdan o'zgartirishni ko'zda tutadi. Uning quyidagi 3 ta talabi bor.

1. Chet tili o'qitish ilmiy saviyasini va amaliy yo'nalishda bo'lishini oshirish;

2. Chet tili predmetining tarbiyaviy tomonini kuchaytirish;

3. Chet tili o'quv predmetini mustaqil egallash.

Birinchi talab 2 xil bosqich bilan amalga oshirilish mumkin.

1- bosqich. O'qitish mazmunini o'zgartirish.

2- bosqich. Chet tili o'qitish metodikasini qayta qurish.

Qayta qurishda hozirgi davrda javob bermaydigan eski metod va usullarni chiqarib tashlab ta'lim-tarbiya berish,

o'qitish tizimini mukammallashtirishdir. Chet tili metodikasining ilmiy saviyasini oshirish ilg'or tajribalarni ommalashtirish, lingvistikani, psixologiyani, pedagogika, psixolingvistika yangiliklari asosida metodikani qayta qurishdir. Chet tili o'qitishni amaliy yo'nalishda bo'lishi uchun o'quvchi, talaba diqqatini chet tili ustida mustaqil ishlash va malaka ko'nikmasiga qaratish lozim. Chet tili o'quv predmetining tarbiyaviy tomonini oshirish, kuchaytirish, mazmunli, tarbiyaviy xarakterdagi matnlarni, ro'znoma, oynoma maqolalarini o'qitish orqali, ijtimoiy-siyosiy, tarbiyaviy masalalarni tahlil qilish, matnning asosiy g'oyasini aniqlash orqali hamda sinfdan, oliy ta'limdan tashqari ishlar orqali amalga oshiriladi. Ular talabalarni vatanparvarlik, do'stlik ruhida tarbiyalaydi, dunyo qarashini kengaytiradi.

Xulosa. Hozirgi davr talablarini amalga oshirishning yana bir yo'li talabalarga ortiqcha material berishni kamaytirish, o'quv jarayonini oddiy holatga keltirishdir. Bular yangi chet tillar dasturida hisobga olingan. O'qituvchi buning uchun talabalar tomonidan materialni har tomonlama amaliy egallash jihatidan yondashadi. Shu sababdan talaba ishlarini til materiallarini produktiv (gapirish, fikrni yozma bayon qilish)

va retseptiv (tinglab tushunish, o'qishda) o'zlashtirishga, talabalar potensial lug'atini kengaytirishga qaratadi. Mustahkam bilim berishning asosi o'qitish jarayonining unumli umumlashgan, takomillashgan bo'lishidir. Keyingi paytlarda yana optimallashtirishdan ham keng foydalanilmoqda. Optimallashtirish chet tili o'qitilayotgan vaziyat, sharoit, oliy o'quv yurtlari talabalari va ularning tanlagan sohalariga mos, oson, qulay metod, yo'l, usul, tizim, tamoyil, vosita, mashqlarni izlash va tanlay bilish, qo'llashdir. Optimallashtirish turli tipdagi oliy o'quv yurtlari uchun o'ziga xosdir, chunki dars soatlari turlicha bo'ladi, talabalarning ona tili xususiyatlari ham turlicha ta'sir qiladi. Hozirgi davr kommunikativ malaka, kunikma chet tilida ma'lumot berish (gapirish, fikrni yozma bayon qilish orqali) va ma'lumot olish (o'qish, tinglab tushunish orqali) malaka va ko'nikmalarni yanada o'stirishni, ta'lim bilan tarbiyani birga olib borishni talab qiladi. Xulosa qilib aytganda, tillarga ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalarida chet tilini o'rgatish juda zarur, chunki talabalarni har tomonlama yetuk qilib tayyorlashda chet tilining ahamiyati katta.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida/ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.
2. Xoldorova N. Fayziyeva F. Rixsittilayeva S. Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDP, 2005 yil
3. Bekmuratova B. Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish mavzusida referat. Toshkent 2012 yil
4. Xatamova N.Q. Mirzayeva M.N. Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullar (uslubiy qo'llanma), Navoiy, 2006 yil, 40 bet.
5. www.ziyounet.uz

Sitora ALIMARDANOVA,
Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti magistranti
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L. Muxtarova taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MODULLI TA'LIM ASOSIDA MODELLASHTIRISH METODLARIDAN FOYLADANISH

Аннотация

Maqolada modellashtirish texnologiyasining umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf darslari jarayonida zamonaviy yondashuv sifatida qo'llanilishi to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada modellashtirishning ta'limdagi zaruriyati hamda afzalliklari, boshlang'ich sinf o'quvchilarida modulli ta'lim asosida modellashtirish metodlaridan foyladanish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, o'qitish, modellashtirish, zamonaviy yondashuv, optimallashtirish, umumiy o'rta ta'lim, uzluksiz ta'lim, pedagogika.

USE OF MODELING METHODS BASED ON MODULAR EDUCATION IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Annotation

The article gives data about the use of modeling technology as a modern approach in the course of elementary school classes of general secondary schools. Also, in this article provides information about the necessity and advantages of modeling in education, the use of modeling methods based on modular education among elementary school students.

Key words: Education, training, teaching, modeling, modern approach, optimization, general secondary education, continuous education, pedagogy.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ МОДЕЛИРОВАНИЯ НА ОСНОВЕ МОДУЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В статье приводятся данные об использовании технологии моделирования как современного подхода в ходе занятий начальных классов общеобразовательных школ. Также в данной статье представлена информация о необходимости и преимуществах моделирования в образовании, использовании методов моделирования на основе модульного обучения среди учащихся начальных классов.

Ключевые слова: Образование, обучение, обучение, моделирование, современный подход, оптимизация, общее среднее образование, непрерывное образование, педагогика.

Kirish. Modulli ta'lim istiqbolli pedagogik ta'limlaridan biridir. Modulli o'qitish jarayonida pedagogik tizim amalga oshirildi, bu aniq fan bilan bog'liq o'quv jarayonini algoritmflash. Bunday yondashuv ma'ruzalar sonini qisqartirish, asosiy e'tiborga qaratilgan o'quvchining mustaqil faoliyati, mustaqil bilim olishi imkonini beradi. Zamonaviy bozor iqtisodiyotining shakllanishi korxonalar orasidagi raqobat asosida, xalq xo'jaligining barcha tarmoq va zvenolarini keskin rivojlanishini taqozo etadi. Chunki bozor iqtisodiyotini raqobatsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Korxonalar orasidagi raqobat o'z navbatida, ilm-fan, texnika texnologiyaning yangi ilmiy texnik taraqqiyotining jadallashuviga olib keladi. Shuning uchun ham bizning davlatimizda «Ta'lim to'g'risidagi» Qonuni yangi tahrirda qabul qilindi.

Birinchidan – ilmiy texnik taraqqiyotining hozirgi zamon holati ilm-fanning yuksalib borayotgan roli bilan belgilanadi. XX asrda ayniqsa uning ikkinchi yarmida ilm-fanning rivojlanish tezligi o'zining eng katta sur'atlariga erishdi. Oxirgi har 10-15 yil ichida ilmiy faoliyatning asosiy ko'rsatkichlari ikki marotaba oshib bormoqda. Ilm-fan rivojining jadallashuvi va ilmiy-texnikaviy informatsiyaning jadal o'sishiga va tez-tez yangilanishiga olib keladi. Ilm-fan rivojining eksponent qonuni bo'yicha rivoji uning ko'chkisimon o'sishini anglatadi.

Demak, ilmiy-texnikaviy informatsiyaning o'sishi ham, ko'chkisimon hisoblanadi. Jahonda har yili minglab kitoblar, jurnallar chop etiladi va uni minglab dissertatsiyalar himoya qilinadi. Informatsiyaning yuksalib borayotgan ko'chkisimon oqimi tezligini ta'minlash maqsadida zamonaviy telekommunikatsiyali informatsion tizimlar qo'llanilmoqda. Ilm-fan rivoji, bu oliy ma'lumotli mutaxassislarning faoliyat doirasidir. Shuning uchun oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlash tizimi, ularning o'ta iqtidorlilariga zamonaviy informatsiya oqimini o'zlashtirishga, ilmiy tekshirish faoliyati individual va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ilmiy-texnikaviy informatsiya va o'quv ilmiy adabiyot bilan ijodiy ishlay olishga imkoniyat berishi lozim. Ikkinchidan – hozirgi zamon fanining ko'chkisimon rivoji ikki, uch va undan ortiq fanlarni ulanishlarida, yangi turdagi fanlar paydo bo'lishi bilan ham ta'minlanadi.

Masalan: geofizika, biogeokimy, informatika, fizikokimyoviy mexanika va hokazo. Fan daraxti hosil bo'ladi. Ma'lum fanlar ulanishlarida tug'ilgan yangi fan – bu yangi yo'nalishlar, muammolar, mavzular va ilmiy masalalar demakdir. Bu masalalarni oliy maktabning iste'dodli bitiruvchilari hal etishi lozim. Shuning uchun kadrlar tayyorlashni zamonaviy tizimi, ularda o'ziga xos va nostandart fikrlash qobiliyatini o'stirishi, o'z ustida doimiy ravishda

chidam va matonat bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishi lozim[1; 36-b].

Modulli dasturlarning muhim xususiyati ularning yo'naltirilganligidir. Modulning afzalliklari va imkoniyatlari modulli texnologiyalarni amalga oshirishda o'z aksini topadi, shaxsga yo'naltirilgan ta'limning muhim xususiyatlarini ochib beradi. Chunki o'quv jarayoni modul asosida tashkil etilgan dastur, o'qituvchi maslahatchi maqomini oladi va o'quvchiga o'z mustaqil faoliyatida bilim olish va o'zini o'zi boshqarish usullarini egallashga yordam beradi. O'qituvchi har biriga individual yondashish uchun real imkoniyatga ega. Shu tarzda, qulay ruhiy, psixologik va rivojlanish uchun didaktik sharoitlar yaratiladi. Modulli ta'limning pedagogik yo'nalish sifatida rivojlanishi texnologiyasi uzoq tarixga ega.

1869-yilda Garvard universiteti o'quvchilarga o'zlari tanlash imkonini beruvchi o'quv dasturini joriy qildi.

1896-yilda birinchi laboratoriya maktabi tashkil etildi. Modulli ta'lim zamonaviy shaklda amerikaliklar tomonidan o'qitiladi. Eng kichik bo'lak pedagogik texnologiyaning o'ziga xos qismi bo'lib, bunday kichik modullardan birlamchi moduldan tashkil topadi[6].

Modullar to'plami o'qitish jarayonini ilmiy tashkil etishga va uning sifat hamda samarasini ta'minlash uchun qo'llaniladi.

Adabiyotlar tahlili. Modullarning o'zgaruvchan va modernizatsiyalanadigan tabiati tufayli ular dinamik ravishda foydalaniladi. Modulli o'qitish – tartibli o'qitish demakdir. Bunda o'quv materiali bitta o'quv mashg'uloti hajmida, o'quv predmetining biror mavzusi yoki biror bo'limi darajasida, ba'zan esa o'quv fanining yirik tarkibiy qismi o'lchamida, ya'ni bloklar tarzida ham modullar yordamida o'qitilishi mumkin. Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida bir necha turdosh o'quv fanlarining tarkibiy bo'laklarini hamda ayrim fanlarni o'qitish texnologiyasini tashkil qiluvchilardan (bloklar) tarzida o'qitish keng qo'llanilmoqda. Davlat ta'lim standartlarining tarkibiy bo'laklariga mos keladigan bloklardan ham foydalanilmoqda. O'quv reja va dasturlarning tarkibiy bo'laklarini hamda ularning bajarilishini ta'minlaydigan texnologiyaga xizmat qiluvchi modullar ham mavjud. Ta'lim usullari, metodlari va vositalari uchun qo'llaniladigan modullar ham yaratilmoqda. Modullar, birinchi navbatda, ta'lim mazmuniga daxldor tushunchalar, qoidalar, nazariyalar, qonunlar va ular orasidagi umumiy bog'lanishni ifodalovchi qonuniyatlarni tushuntirishga samarali xizmat qiladi. Bilim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatlari hamda ularning o'zlashtirishini nazorat qilishda ham modullardan foydalaniladi[4].

Metodologiya. Modullashtirish va o'quv jarayonini texnologiyalash yuzasidan keyingi yillarda ilmiy-pedagogik tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Lekin bu borada o'quv tarbiya jarayonini modullashtirish va algoritmallashtirish ishlari nihoyasiga etkazilgan emas. Bu holatning nezi va takomillashuvini atroflicha tadqiq etish orqali va tajriba-sinov ishlari hamda pedagogik eksperimentning qat'iy xulosalariga tayanib ta'lim jarayoniga modulli yondashuvni kuchaytirish mumkin[5]. Ta'lim-tarbiya jarayonlariga modullashtirish va algoritmallashtirish madaniyati to'la kirib borganida pedagogik texnologiyalarning yaratilishi va ularning amalda qo'llanilishi borasida sezilarli yutuqlarga erishish imkoniyati kuchayadi.

Tahlil va natijalar. O'qitishning modul tizimi haqida rasmiy ravishda birinchi marta, 1972 yil, YUNESKOning Tokiodagi Butunjahon Konferensiyasida so'z yuritilgan edi. Modulli o'qitish texnologiyasi funksional tizimlar, fikrlashning neyrofiziologiyasi, pedagogika va psixologiyalarning umumiy nazariyasidan kelib chiqadi. Bu sohalaridagi izlanishlarga ko'ra, to'qimasi modulli tashkil topgan inson miyasi, axborotni kvant ko'rinishda (boshqacha aytganda, ma'lum hissalar ko'rinishida) eng yaxshi jihatdan qabul qiladi. Modulli o'qitish, kasbiy ta'limning quyidagi

zamonaviy masalalarini xar tomonlama yechish imkoniyatlarini yaratadi[9]:

modul - faoliyatlik asosida o'qitish mazmunini optimallashtirish va tizimlashtirish dasturlarini o'zgaruvchanligi, moslashuvchanligini ta'minlaydi;

o'qitishni individuallashtirish;

amaliy faoliyatga o'rgatish va kuzatiladigan xarakterlarni baholash darajasida o'qitish samaradorligini nazorat qilish;

kasbiy motivatsiya (qiziqirish) asosida, o'qitish jarayonini faollashtirish, mustaqillik va o'qitish imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish. Modulli o'qitishning hozirgi zamon nazariyasi va amaliyotida ikki xil yondashuvni ajratib ko'rsatish mumkin: fan bo'yicha faoliyat yondashuvi va tizimli faoliyat yondashuvi. Bu yondashuvlar doirasida modul asosida mutaxassislar tayyorlashning bir qator konseptsialari ishlab chiqilgan. Barcha konseptsialar zamonaviy faoliyat yondashuvi yotadi va bu nuqtai nazardan, o'qitish jarayoni to'la qamrovchi yoki muayyan fan doirasida, modulli ta'lim dasturi mazmuniga muvofiq kasbiy faoliyat elementlarini o'quvchi tomonidan ketma-ket o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Turli konseptsialar doirasida, modulli ta'lim dasturlari, turli xil tarkib va tarkibiy tuzilmalardan iborat bo'ladi, turli shakldagi hujjatlarda taqdim etiladi, ammo ularning barchasi quyidagi uchta asosiy tarkibiy qismni majburiy ravishda o'z ichiga oladi: maqsadli mazmuniy dastur; turli ko'rinishlarga taqdim etilgan axborotlar banki o'quvchilar uchun uslubiy ko'rsatmalar. Ammo hanuzgacha keng tarqalmagan. Chunki bu metod pedagogdan ko'p mehnat va ijod talab etadi. Ushbu metodni ijobiy tomonlari shundan iboratki, o'quv materialini mantiqiy bo'laklarga ajratilishi bilimlarni tizimli o'zlashtirishga yordam beradi.

Har bir bosqichda o'zlashtirishni monitoring qilib borilishi esa har bir talabani o'zlashtirish darajasini tekshirib borish va vaqtda tuzatishlar kiritishga imkon beradi. Birinchi qismni egallanmay turib, ikkinchi qismga o'tilmaydi. Natijada yangi mavzuni barcha talabalar yaxshi o'zlashtiradilar. O'quvchiga bo'lgan individual yondashuv yaxshilanadi, chunki bunda har bir talabaning nafaqat bilimi balki o'ziga xos xususiyatlari ham namoyon bo'lib boradi. Talaba shaxsini yaxshiroq o'rganishga imkon tuqiladi. O'qituvchi va talaba o'rtasida uzviy aloqa hosil bo'ladi.

Ammo bu metodni o'ziga xos kamchiliklari ham bor. Bu usulni chegaralangan miqdordagi talaba guruhi bilan ishlaganda qo'llash mumkin. O'qituvchidan nazorat va tekshirish ishlari tuzish talab etiladi. Agar o'rganiladigan mavzu yaxlit marakkab bog'lamli mantiqqa ega bo'lsa, uni bosqichlarga bo'lib o'rganish noo'rin. Bu metod ketma-ket zanjirli bog'lamga ega bo'lgan mavzularda qo'llanilishi yaxshi samara beradi. Bu metod talabada ko'proq esda saqlash, axborotni yodlab olish kabi malakalarini rivojlantiradi. Shuning uchun uni muammoli ta'lim bilan muvofiqlashtirgan holda qo'llash kerak. Muammoli ta'limni ko'proq seminar darslarda o'tkazish, dasturli ta'limdan esa ma'ruzalarda foydalanish qulay.

Dasturlashtirilgan ta'limning asosiy vazifasi - kichik-kichik qadamlar bilan o'quv materialini talabalarga etkazish va o'zlashtirish jarayonini doimiy nazorat qilib borishdan iborat[10]. Bunda mavzuni qaysi qismi chuqur va yuzaki o'rganilganligi ma'lum bo'ladi va kamchiliklarni darhol tuzatish imkoni tug'iladi. Bu tushuncha 50-yillardan boshlab, AQSHlik psixolog B. Skinner tomonidan rivojlana boshlagan bo'lsada, hanuzgacha keng tarqalmagan. Uning o'ziga xos ijobiy va salbiy xususiyatlari bor.

Xulosa. Shunday qilib, modulli o'qitish o'quv jarayonini tashkil etish shakli bo'lib, unda o'qitish o'quv materialining mantiqan tugallangan birliklari modullarni bosqichlar va qadamlar bo'yicha o'zlashtirishni anglatadi. Modul amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari ma'ruzalar bilan

birga tuzilishi, ularni ma'ruzalar mazmunini o'rganiladigan yangi material bilan to'ldirilishi kerak. O'qitishning modul tizimi mazmunidan uning quyidagi afzalliklari aniqlandi: - fanlar va modullar bo'yicha o'qitish uzluksizligining tahminlanishi; - modullararo metodik jihatdan asoslangan muvofiqlik o'rnatilishi; - fanning modulli tuzilishi tarkibining moslashuvchanligi; - talabalarning qobiliyatiga ko'ra tabaqalanishi (dastlabki modullardan so'ng, o'qituvchi ayrim

talabalarga fanni individuallashtirishni tavsiya etishi mumkin); - axborotni «siqib» berish natijasida o'qitishni jadallashtirish, auditoriya soatlaridan samarali foydalanish va o'quv vaqti tarkibini, ma'ruzaviy, amaliy (tajribaviy) mashg'ulotlar, individual hamda mustaqil ishlar uchun ajratilgan soatlarni optimallashtirish. Buning natijasida, talaba yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Жураев Б. Т. (2020). Вопросы нравственного и культурного воспитания в эпоху саманидов (на примере творчества албухари и ал-фараби). In Современное общество: актуальные проблемы и перспективы развития в социокультурном пространстве (pp. 66-71).
2. Жураев Б. Т., & Абдурахмонова, Д. У. (2019). Эстетическое развитие школьников средствами узбекского музыкального фольклора. Вестник Чувашского государственного института культуры и искусств, (14), 77.
3. Valerievna I. G. (2014). The Theory and Application of Utilizing Jalāl-ad-Dīn Rumi's Spiritual and Moral Views. Creative Education, 5(18), 2019.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: "Sharq", 1998.
5. Izbullaeva G. V. (2014). Problems of developing strength of will in Jaloliddin Rumi's ideas. in problems of correlation of interpersonal interactions and educational technologies in social relations (pp. 38-42).
6. Valerievna I. G. Council for Innovative Research. Journal of Social Science Research, 3(3).
7. Khaitova I. I., & Olimov, S. S. (2020). The Main Problems Of Studying Electronic Information And Educational Environment Of The High School: Experience Of Analysis Of Scientific Literature. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(12), 127-131.
8. Grishman R. Computational linguistics// Cambridge University Press. 2014-7-8b.
9. Модельное познание и глобальные процессы / Неформализованные элементы глобального моделирования. Материалы семинара. М.: БШИСИ, 1981. - С. 5-16 (в соавторстве).
10. Bogoyavlinskaya D.B. "Intellectual faoliyat ijodkorlik muammosi sifatida" - Rostov-Don, 2019.

UDK: 101:9 A-47

G'afur AMANOV,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: mannur_25@mail.ru

O'zMU dotsenti A.O'tamurodov taqrizi asosida

PHILOSOPHICAL CONTENT OF THE CONCEPT OF "SPIRITUAL SPACE"

Annotation

The article analyzes the philosophical interpretations of the concept of "spiritual space", its significance in the spiritual development of man and society. The approaches of ancient, medieval and modern philosophers to this concept, as well as physical, geometric and geographical interpretations of this concept, are also explored. Some issues related to the development of the individual and society in the spiritual space of the new Uzbekistan were also analyzed.

Key words: Spirituality, spiritual space, philosophy, man, society, spiritual development, New Uzbekistan, enlightened society.

ФИЛОСОФСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ КОНЦЕПЦИИ «ДУХОВНОГО ПРОСТРАНСТВА»

Аннотация

В статье анализируются философские трактовки понятия «духовное пространство», его значение в духовном развитии человека и общества. Также исследуются подходы древних, средневековых и современных философов к данному понятию, а также физические, геометрические и географические интерпретации этого понятия. Также были проанализированы некоторые вопросы, связанные с развитием личности и общества в духовном пространстве нового Узбекистана.

Ключевые слова: Духовность, духовное пространство, философия, человек, общество, духовное развитие, Новый Узбекистан, просвещенное общество.

IJTIMOY-MA'NAVYI MAKONLARDI MILLIY G'OYA VA MAFKURALARNI TARIXIY-FUNKTSIONAL AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada "ma'naviy makon" tushunchasining falsafiy talqinlari, uning inson va jamiyat ma'naviy taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil qilingan. Ushbu tushunchaning antik davr, o'rta asrlar va yangi davr faylasuflarining yondashuvlari hamda ushbu tushunchaning fizikaviy, geometrik, geografik talqinlari ham o'rganilgan. Yangi O'zbekiston ma'naviy makonidagi shaxs va jamiyat taraqqiyotiga doir ayrim masalalar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ma'naviy makon, falsafa, inson, jamiyat, ma'naviy taraqqiyot, Yangi O'zbekiston, ma'rifatli jamiyat.

Kirish. Jahonda XXI asr turli manfaatlar to'qnashuvining kuchayishi, siyosat va ijtimoiy hayotda muammolarning keskinlashuvi, dunyo mafkuraviy manzarasining o'zgarishlari global taraqqiyotga xos bo'lgan xususiyatlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday murakkab masalaga ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy yangilanish va o'zgarishlar, ma'rifiy jamiyat barpo etish kontseptsiasini amalga oshirish, ularni insonparvar maqsadlarga yo'naltirish orqali echim topish zarurati yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, hozirgi davrda ma'naviy-mafkuraviy jarayonlar transformatsiyasining qonuniyatlari, printsiplar va tartibotlarini, barqaror taraqqiyotni ta'minlashda uning faoliyat tendentsiyalari, murakkab, ziddiyatli va sinergetik xususiyatlarini yangi paradigmalar yondashuvlar asosida falsafiy jihatdan ochib berish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jahondagi ko'plab tadqiqot institutlari va ta'lim muassasalarida g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlar transformatsiyasining umuminsoniy va milliy mezonlarini tasniflash tamoyillari, ularning ijtimoiylashuv tendentsiyasi, madaniy asoslari hamda globallashtirish sharoitida barqarorlikni mustahkamlashning ijtimoiy va madaniy yo'nalishlari tadqiq etilmoqda. Jamiyatning barqaror taraqqiyot indeksleri, ko'rsatkich va mezonlari ma'naviy-mafkuraviy o'zgarishlar bilan bog'liq holda ishlab chiqilmoqda va amaliyotga joriy etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ma'naviy va mafkuraviy jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularni turkumlashtirish mezonlari va tamoyillarining strategik

maqsad va vazifalarini anglash, ratsional tashkil etish mexanizmlarining ilmiy asoslarni yaratish zarurati tobora ortib bormoqda.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda inson qadri ustuvor bo'lgan ma'naviy makon, ma'rifatli jamiyat, yoshlarning intellektual salohiyatini va ongu tafakkurini yuksaltirishga oid katta islohotlar olib borilmoqda. Bugun jamiyatimiz taraqqiyotining yangi bir bosqichiga qadam qo'ydi. Mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayotining ma'nan yangi bosqichida xalq farovonligi, inson huquqlari va qadri oliy maqsad qilib belgilangan. Bu esa tamomila yangi ma'naviy makonni, ma'rifatga asoslangan jamiyatni shakllantirishni taqozo qiladi. "Yangi ma'naviy makon nima? Mening nazarimda, u - biz orzu qilayotgan Yangi O'zbekistonning ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan, xalqimiz intilayotgan va el-yurtimiz baxtiyor yashaydigan ma'rifatli jamiyatdir[1]. Bu borada Yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy hayotdagi yangilanish va tub sifatli o'zgarishlar, mafkuraviy islohotlar transformatsiyasini, ularga xos qonuniyatlari va ijtimoiy taraqqiyot strategiyalarida ma'naviy-mafkuraviy omillarning jamiyat taraqqiyotidagi falsafiy jihatlarini tadqiq etish, ularni ilmiy asoslash muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Mavzu o'ldirish adabiyotlarining tahlili. Jahon tafakkur tarixida ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning zamonaviy jamiyat rivojida o'rni muammolari XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Vilgelm Diltey va Eduard Shpranger tomonidan madaniyat, san'at bilan bog'liq holda psixologik omillar

ustuvorligi nuqtai nazaridan o'rganilgan. Keyinchalik, Karl Gustav Yung ma'naviyatni gumanistik, transpersonal va ekzistentsial yondashuv asosida ochib berishga harakat qilgan. "Mafkura" atamasi XVIII asr oxirida Frantsiyada Antuan-Lui-Klod Destyut, graf de Trasi tomonidan kiritilgan, u Etenom de Kondilyak bilan birgalikda g'oyalar shakllanishining umumiy tamoyillari va inson asoslari haqida fan yaratishga harakat qilganlar[2].

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi olimlaridan ma'naviy yangilanishlar, transformatsiya sharoitida qadriyatlarining o'zgarishi, mafkuraning taraqqiyot dasturlariga hamohangligi masalalari nazariy jihatdan S. B. Tokareva, A. Bagautdinov, postindustrial jamiyatga transformatsiyalanishuv jarayonida ma'naviy muammolarning zamonaviy echimlari M. Baxtin, E. V. Dineykina, N. N. Ravochkin va boshqalarning tadqiqot ob'ekti bo'lgan[3].

Ma'naviy makon haqidagi dastlabki tushuncha qadimgi yunon falsafasida shakllangan. Antik davr mutafakkirlarining bu yo'nalishdagi g'oyalari ma'naviy hayot va unda insonning o'rni masalalarini o'sha davr ehtiyojlariga mos idrok etishga asoslangan edi. Mustaqil voqelik sifatida ma'naviyat sohasiga birinchilardan bo'lib murojaat qilganlardan biri Suqrot edi. U qadimgi axloqning asoschisi hisoblanadi. Suqrot falsafaning maqsadi insonni ko'p qirrali va ko'p funktsiyali tizim sifatida, uning asosiy vazifasi o'z-o'zini bilish, deb hisoblagan. Suqrot yunon faylasuflaridan birinchi bo'lib insonning ichki, ruhiy olamiga jiddiy e'tibor bergan.

Ushbu yo'nalishni o'rganishni Platon davom ettirdi, u o'z ustozi tomonidan belgilab qo'yilgan masalalarni hal qilishni g'oyalar ta'limotining metafizik kontseptsiyasi doirasiga kiritdi va u erda moddiy bo'lmagan, abadiy va o'zgarmas qirolikning mavjudligini taklif qildi. sub'ektlar. O'zidan oldingilar boshlagan ishni Arastu davom ettirdi. U ilmiy asoslangan va tizimli qurilgan falsafaning asoschisi sifatida namoyon bo'ladi, u inson tajribasining barcha sohalarini, shu jumladan ma'naviy makonni ham qamrab oladi.

Qadimgi yunon mutafakkirlari haligacha ilmiy izlanishlarida "ma'naviy makon" tushunchasidan foydalanmagan bo'lishlariga qaramay, ularning g'oyalari o'rganilayotgan hodisani tushunish uchun muhim nazariy va metodologik asos bo'ldi.

O'rta asr falsafasi sohasidagi tadqiqotlar ham qiziqarli. Avgustin Avreliy, Foma Akvinskiy asarlarida tajriba, ong va vaqt haqida mulohazalar mavjud bo'lib, ular asosan Yangi asr va zamonaviylikni falsafalashtirish mavzularini, jumladan, umuman makon va ayniqsa ma'naviy muammolarni o'rganishdi. Bu mutafakkirlar asarlarida o'tmish ham, kelajak ham haqiqiy mavjudlikka ega emasligini – haqiqiy borliq faqat hozirgi zamonga xos ekanligini ta'kidlaganlar. O'tmish o'z mavjudligi uchun xotiramizga, kelajak esa umidimizga bog'liq, deb bilganlar.

Hozirgi zamon dunyodagi hamma narsada tez o'zgarib turadi: inson ortga qarashga vaqti yo'q, chunki u o'tmishni eslashga majbur bo'ladi, agar o'sha paytda u kelajakka tayanmasa. Shunday qilib, o'tmish - xotira, hozirgi - tafakkur, kelajak - kutish yoki umid. Shuning uchun bu olimlar uchun vaqtning o'ziga xos xususiyati har qanday harakat va o'zgarishlarning davomiyligi bilan tavsiflangan davomiylik edi. Bu ma'noda bo'shliq abadiylikdir, u faqat shu erda va hozir. Abadiylikda o'tkinchi ham, kelajak ham yo'q. Abadiylikda hech qanday o'zgaruvchanlik va vaqt oralig'i yo'q, chunki vaqt oralig'i ob'ektlarning o'tmishdagi va kelajakdagi o'zgarishlaridan iborat. Abadiylik - bu borliqning fikrlari va harakatlari olamidir.

Aslida har birimiz uchun ma'naviy makon nima ekanligini, u bilan qanday munosabatda bo'lishimiz, ruhiy chegaralarni qanchalik nozik his qilishimizni tushunish

muhimdir. Har bir insonning makon haqidagi o'ziga xos g'oyalari, qarashlari bor, ular o'zgarganda o'zgaradi. Insonning o'zi ma'naviy makonni shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Buning uchun unga vositalar kerak: ma'naviy salohiyat; yo'l xaritasi bo'yicha harakatlanish texnologiyasi; ijobiy fikrlash orqali shakllangan harakat; iste'dod, mehnat bilan o'rtilgan ma'naviy qadriyatlar; mustaqil ishlarni ijodiy bajarish; ekologik xabardorlik va boshqalar.

Ushbu vositalar bilan ishlash uning ma'naviy makonining doimiy yangilanishiga hissa qo'shadi. Har birimiz ruhiy makon bilan qanday ishlashni o'zimiz tanlaymiz. Misol uchun, biz uyimizning makonini o'zimiz yaratamiz, qanday chiqindi elementlarni olib tashlash, devor qog'ozi qanday rangda bo'lishi kerakligi, ish joyini qanday belgilash va hokazolar haqida o'ylaymiz. Biz bularning barchasini o'zgartirishimiz, makonimiz elementlari bilan malakali o'zaro ta'sir qilishimiz uchun qilamiz. Shuning uchun, biz ushbu o'zgarishga tayyor bo'lganimizda, bo'sh joyni o'zgartirishga ichki ehtiyojimiz bor. Bunday holda, ruhiy makon yangi kashfiyotga hissa qo'shadi.

Ma'naviy makon - bu insonning atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lgan mohiyati. O'z makonimizni his qilib, biz boshqa bo'shliqlarni ko'ramiz. Hamfikrlarning ma'naviy maydoni bizga ruhan yaqin, yuqori darajadagi makon biz uchun qiziq, ma'naviy makonimiz elementlariga mos kelmaydigan makon o'zaro ta'sir qilmaydi. Makonning o'ziga xos xususiyati borki, u bir vaqtning o'zida tabiiy, ijtimoiy va boshqa olamlarning barcha yo'nalishlarida teskari va bir nuqtadan ochilish qobiliyatiga ega. Bu insonning ma'naviy makonining texnologiyasi bo'lib, uning tashqi dunyo bilan munosabatlarini belgilaydi.

Fazoviy tuzilma bizni o'rab turgan dunyoni o'zining xilma-xilligi va ko'p qirraliligi bilan har bir inson qila oladigan darajada modellashtirishning universal vositalari va usullaridan biridir. "Kosmos - bu hissiy lahzalik voqelikdan qat'iy ajratilgan ma'lum bir ruhiy mohiyat" [3], undan inson atrofidagi dunyo bilan o'zaro munosabatlarda muvaffaqiyatga erishish vositasi sifatida foydalanishi mumkin. O'zaro ta'sir qilish uchun u ruhiy makon vositalaridan foydalanadi. Vositalar-asboblardan ishlashning yaxshi namunasi Gippokrat tomonidan o'rganilgan ijtimoiy haqiqatdir. Uning fikrlariga asoslanib, asboblardan ishlash iqtisodiy, etnografik, tarixiy, siyosatshunoslik va ijtimoiy makonning boshqa vositalarini hisobga olgan holda, tabiiy va landshaft omillarining ma'lum bir hududda yashovchi odamlarning turmush tarzi va xulq-atvoriga ta'sirini aniqladi. Bu fazo nuqtasi falsafa tarixining tug'ilishiga aylandi, uning asoschilari Gerodot, Fukidid, Polibiy, Tatsit, Plutarx bo'lib, ular o'z mulohazalarini doimo ijtimoiy voqelikdan boshlagan.

O'rta asrlarning yana bir misolida diniy dunyoqarash ko'rsatilgan, bu yagona ijtimoiy-madaniy makonni yaratishga imkon berdi. Dinlar vosita sifatida insoniyatga tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sir qilish mexanizmini berdi, g'ayritabiiy narsalarga ishonishni ijtimoiylashuvdan kengroq deb hisobladi. Mutlaqo yangi sifatga ega bo'lgan bunday ruhiy toifaning chegaralari kengaydi. Turli xil ijtimoiy makonlardan jahon tarixini tushunish uchun aniq fazoviy parametrlarga ega global ijtimoiy-madaniy makonda shakllangan yagona diniy dunyo shakllandi.

Bundan tashqari, tarixiy voqealar xronologiyasida ma'naviy makon qiraalar bilan ishlashni kuzatar ekanmiz, biz insoniyatning tarixni insoniyat mavjudligi uchun maxsus makon sifatida hissiy bilimiga jalb qilishini kuzatamiz. Xullas, Uyg'onish davrida insoniyat zamonlar bog'liqligini anglab etdi, tarix tuyg'usiga ega bo'ldi, bu esa yangi tarix makonining shakllanishiga olib keldi. Bunday potentsial va paydo bo'lgan qiziqish insoniyat mavjudligining geografik chegaralarining kengayishiga olib keldi, bu esa insoniyatning yangi bilimlarga

bo'lgan ehtiyojini keltirib chiqardi va yangi geografik kashfiyotlar davrini belgilab berdi. Ma'naviy makonning tizimli faoliyati haqida fikr yuritar ekanmiz, ma'naviy makonning chegaralari bor degan xulosaga keldik. Bu masalani qo'llanmaning keyingi bobida batafsil ko'rib chiqamiz va endi ma'naviy makon va uning chegaralari o'rtasidagi munosabat misoliga to'xtalamiz.

Shunday qilib, V.P.Semenov-Tyan-Shanskiy geografik makonni o'zlashtirishning ikki yo'li haqida gapirdi: birinchisi - fazoning yangi chegaralarini ochish, ikkinchisi - zabt etish. U ta'kidlaganidek, "kirish usuli hududda emas, balki insonning ma'naviy hayotida ancha katta ta'sir, ayniqsa, uning tilida katta iz qoldiradi; tinch introduksiya, ko'p asrlik qishloq xo'jaligi mustamlakasi, birinchi navbatda, qulay va tanish tuproqlarni va mos topografik sharoitlarni izlaydi» [4].

Geografik makonni rivojlantirishning qo'pol usuli bilan hamma narsa noaniq ko'rinaradi. Ko'rib turganingizdek, tadqiqotchi ma'naviy makon asboblari bilan tabiiy ishlash masalasiga oydinlik kiritgan. Ular bilan ishlash bilimi va qobiliyati bilan ma'naviy makon inson ishlash va o'zgartirish qobiliyatiga ega bo'lgan yo'nalishlarda ochiladi. Agar bu umumiy manfaatlar uchun emas, bilimsiz yoki shaxsiy manfaatlarisiz "zabt etilgan holda" amalga oshirilsa, unda bunday zabt etish g'oyasi ishlamaydi. Chegaralar va yangi makon farovonlik va yangi yo'nalishlarni bermaydi.

Yangi ma'naviy makon va insoniyatni umumiy hayot asosida birlashtirish g'oyasiga N.Gumilyovning ilmiy ishlarida javoblar berilgan bo'lib, u bolalikdanoq ongsiz darajada uni o'zlashtirgan odamning xatti-harakatlariga ishora qilgan. Uning ilmiy asarlaridan so'ng turli etnik makon vakillari asta-sekin bir-biriga moslashib, xulq-atvor madaniyati makonining yangi stereotiplari birligini shakllantirmoqda, chunki "ko'chmanchi iqtisodiyot qishloq xo'jaligi bilan bog'lanmagan holda mavjud bo'lolmaydi, chunki, mahsulotlar almashinuvi har ikki tomon uchun ham birdek muhim" [5]. Bu yagona yaxlitlikni tashkil etuvchi shakllangan makon vositalarining ishlashi zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. XX asr oxirida turli fanlarda fazoviy tasavvurlar tobora chuqurroq qiziqish uyg'otmoqda. Insoniyatning ma'naviy makonga, uning o'zgarishiga, "Ma'naviyat" tushunchasini anglashiga bog'liq bo'lgan u yoki bu shaklda borligini tobora ko'proq qo'rib, eshitib, his etyapmiz. Ma'naviy makonning yangi chegaralari insonning jamiyatning ma'naviy hayotida ham, tabiatda ham, so'ngra jamiyatda munosib mavjudligiga ta'sir qiladi, ruhning kuchi, aql kuchi, sevgi kuchi va ularning yangilangan tushunchalari sohalarini shakllantiradi.

Inson hayotining dastlabki bosqichidayoq uning atrofidagi dunyo haqidagi tasavvuri har bir mavjudotning ma'naviy makonini o'z ichiga olgan yagona ma'naviy makon ta'sirida shakllanadi. Ammo inson qobiliyatlarining o'zgarishi bilan o'zaro jarayon sodir bo'ladi, unda odam allaqachon bir xil vositalardan foydalangan holda uning atrofidagi makonni shakllantiradi.

"Ma'naviy makon" tushunchasini to'liqroq tushunish uchun Blez Paskalning so'zlariga murojaat qilaylik: "Ruhning ulug'ligi insonning qandaydir chegaraga etib borishida emas, balki u qanday qilib o'zini tutishini bilishidir. Ikkala ekstremalga darhol tegish va ular orasidagi butun bo'shliqni to'ldirish" sezgi yordamida - insonning "barcha qismlarini aniqlash va tekshirishdan oldin o'z tasavvurida butunni yakunlash qobiliyati, bir nechta asoslar asosida. faktlar va eksperimental ma'lumotlar, butun integral nazariy tizimni tasavvurda qayta yaratish" [6].

N. A. Berdyaevning falsafiy atamasi bilan aytganda, makon "ikki qarama-qarshi tanlov orasidagi Ruh tomonidan sezilgan masofani ob'ektivlashtirish, "orasida - bo'sh joydir" [7]. Bu yagona ma'naviy makonning xilma-xilligi va ko'p

qirraliligi hissi, bu har bir shaxsning o'zaro kirib boruvchi o'zaro ta'sirida makonini ochishga yordam beradi va o'zaro ta'sirning, o'zaro mavjudlik va tayyor shaklda yangi chegaralarga chiqishni tashkil qiladi. mavjud bo'lgan hamma narsaning o'zaro kirib borishi, ichki ma'naviy makonni atrofdagi dunyoga loyihalashtiradi.

Faqat shu tarzda ikki kishi, shaxs va boshqa dunyo paydo bo'lgan, yaratuvchi, yagona ma'naviy makonda o'zini namoyon qila oladi. Boshqa holatda, ikkinchisi qulab tushadi va o'z o'rnida qalbakilashtirish paydo bo'ladi, bunda odam o'ziga diqqatni jamlashni yoki o'zini boshqasida kashf qilishni boshlaydi, uning ruhiy makoniga aloqador bo'lmagan begona makonda harakat qilishga o'tadi. Ammo orientatsiya yuzaga kelmaydi, chunki yagona ma'naviy makon orqali o'z-o'zini anglash jarayoni yo'qoladi: agar insonning ma'naviy olami yo'qolsa, u holda makon deformatsiyalanadi va ruhiy hodisadan moddiy yoki boshqa narsaga o'tadi. Bunday holda, odamda ichki qarama-qarshiliklar vujudga kelib, hayotning ma'nosi yo'qoladi va hokazo. Bunday holatda deformatsiyalangan makon vositalarining o'zini shakllantiradi, bu esa inson uchun muvaffaqiyatga erishish vositasi emas. Ayni paytda odamning mohiyatini, shaklini toraytirish jarayoni sodir bo'ladi, qiziqish va motivatsiyani yo'qotadi, uning o'zi deformatsiyalangan makonning ishi uchun vositaga aylanadi.

Shuning uchun ma'naviy makon insonning ijodiy ro'yobga chiqishiga hissa qo'shadi va munosib yashash uchun sharoit yaratadi, ikkinchisida - inson yoki boshqa birovning izlanishi orqali atrofmizdagi dunyoni ancha tor va rasmiylashtirilgan hoda tushunish, bu zavq izlashga, atrofdagi dunyoda o'zini namoyon qilish istagiga olib keladi. Bunday jarayondagi eng nomutanosiblik shundaki, bunday odamda muvaffaqiyatga erishish vositalari yo'q. Demak, "ma'naviy makon - bu inson tomonidan yaratilgan muvaffaqiyat va dunyoqarash vositalari asosida inson va uning atrofidagi dunyoning ko'p qirrali o'zaro ta'siri, bir so'z, harakat va niyatda amalga oshiriladigan, hamma narsaning manfaatini ko'zlashdir. Shu bilan birga, esda tutish kerakki, hudud inson uchun uning atrofidagi dunyoni namoyon qilishda aqliy darajada belgilanadi. Insonning yashash maydoni jismoniy makondan iborat bo'lib, ruhiy makon bilan bog'liq bo'lgan ma'naviy makon va ruh makonidan iborat.

Insonning ma'naviy makonida har doim vertikal tizim mavjud bo'lib, biz unga yangi yil archasi kabi muvaffaqiyat vositalarini osib qo'yamiz. Shu nuqtai nazardan, ma'naviyat insonning mazmuni, sifati va munosib mavjudligini belgilovchi yaxlit sifatdir. Ma'naviy makon tuzilgan tizim bo'lib, u madaniy, siyosiy, ijtimoiy, geografik va boshqa makonlarni o'z ichiga oladi. Ma'naviy makon tahlili shuni ko'rsatdiki, inson mavjudligi insonning o'zi tanlagan makonga bog'liq bo'lib, u ruhiy yoki begona, deformatsiyalangan bo'lishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, jamoatchilik munosabatlarining sub'ekti sifatida inson ijtimoiy tajribani o'zlashtirib boradi, uning faol ishtirokisiz ijtimoiylashuvni tasavvur etib bo'lmaydi. Xususan yoshlar ma'naviy ahloqiy va ijtimoiylashuvda ajdodlardan qolgan meros va qadriyatlarni vorisiylik printsiplari orqali mustahkamlay olishi bilan ham milliylikni saqlab qoluvchi kuchdir. Yoshlarning mamlakatimizdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy islohotlarni amalga oshirish jarayonlariga jalb etilishi, yoshlarda shubhasiz ravishda mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Jamiyatning yangi ijtimoiy munosabatlarga o'tishi ko'p jihatdan yoshlar harakatining qanday va qay darajada qo'llab-quvvatlanishiga bog'liq. Zero, faqat ma'naviy sog'lom va ijtimoiy jihatdan munosib avlodgina O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ilmiy-texnikaviy rivojlanishining uzluksiz jarayonini ta'minlashi mumkin.

Odamlar ma'naviy makonni o'z qo'llari bilan yaratidilar, unga oila, kasbiy faoliyat, sevimli mashg'ulotlar, madaniyat, siyosat va boshqalar orqali ta'sir qiladi. Inson ta'siri natijasida uning ma'naviy maydoni o'zgaradi va ijtimoiy makon o'zgaradi, tuzilishi, mazmuni, konfiguratsiyasi, bir vaqtning o'zida barcha yo'nalishlarda ochilish qobiliyatini o'zgartiradi. ma'naviy makonda o'zbek

jamiyati hayotining barcha sohalari shakllanadi va o'zgaradi, bu Yangi O'zbekistonning ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan ma'naviy taraqqiyotga munosib hissa qo'shadi.

Zero ma'naviy olam – insoniyatning axloqiy go'zallik olami. Uni asrab avaylash va yuksaltirish – insoniyatni asrab avaylash, uni har qanday dahshatli buhronlardan saqlay olish kafolatidir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi –Toshkent, O'zbekiston, 2021. –B. 276
2. Дильтей В. Описательная психология / Перевод с немецкого Е. Д. Зайцевой под ред. Г. Г. Шпета. - СПб.: Алетейя, 1996. - 160 с.; Шпрангер Э. Новая философская энциклопедия: в 4 тт. / Под. ред. В. С. Стёпина. - М.: Советская энциклопедия, 2010. — 2816 с.; Траси, Антуан-Луи-Клод. Основы идеологии. Часть первая: Идеология в собственном смысле слова / Д. А. Ланин (перевод, предисловие, комментарии). - М.: Альма Матер, 2013. - 334 с.; Кондильяк «Опыт о происхождении человеческих знаний» // Étienne Bonnot de Condillac, Hans Aarsleff. Essay on the origin of human knowledge. - Cambridge University Press, 2001. - P. 79.;
3. Токарева С.Б. Аксиологические основания современной цивилизации: традиции и перспективы. – Волгоград: Волгоградский государственный аграрный университет, 2020. – 176 с.; Багаутдинов А.М. Амбивалентность духовности в информационном обществе: автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора философских наук. – Саратов, 2016. – 42 с.; Бахтин М. М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники: ежегодник. М., 1989. С. 85-89.; Динейкина Е.В. Духовно-нравственное становление личности в условиях трансформации современного российского общества // Автореферата по кандидат наук. ФГАОУ ВО «Северо-Кавказский федеральный университет», 2020. – 41 с.; Равочкин Н.Н. Роль идей в становлении и трансформации политико-правовых институтов современного общества // Автореферат дисс...на соискание учёной степени доктора философских наук. Томск, 2021. – 32с.;
4. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi –Toshkent, O'zbekiston, 2021. –B. 276
5. Аристотель. Физика. М., 1996.
6. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / пер. с нем. К. А. Свасьяна. М., 1993. - 397 с.
7. Семенов-Тянь-Шанский В. П. Географические соображения о расселении человечества в Евразии и о прародине славян. СПб., 1916. - 273 с.
8. Гумилёв Л. Н. Ритмы Евразии. М.: Прогресс, 1993. - 591 с.
9. Вернадский В.И. Пространство и время в неживой и живой природе. Размышления натуралиста. Кн. 1. М.: Наука. 1995. 175 с.
10. Вернадский В.И. Пространство и время в неживой и живой природе. /Размышления натуралиста. Кн. 1. М.: Наука. 1995. 175 с.

UDK: 37;37. 018.1;371.132

Gulnora ARIPOVA,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti p.f.n., dotsent
E-mail: shuhgul711@gmail.com

Toshkent kimyo-texnologiya instituti dotsenti, p.f.n. Xudoyberdieva A.I. taqrizi ostida

YOSHLARDA MILLATLARARO TOTUVLIKNI MUSTAHKAMLASHDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI SHAKL VA METODLARI

Annotatsiya

Oilada yoshlar tafakkurida tolerantlik va diniy bag'rikenglik qadriyatlarini shakllantirish vazifasi pedagogik ilm oldida turgan g'oyat dolzarb ilmiy-nazariy muammolardan biri hisoblanadi. Yoshlarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish davlatni mustahkamlash, uning havfsizligini muhofaza qilish, yoshlarni turli mafkuraviy yot g'oyalardan asrash, ularni bag'rikenglik asoslarida hayotga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etishi maqolada ilgari suriladi. Tolerantlik dunyoviy davlatning eng zarur hususiyatlaridan hisoblanadi. Ammo tolerantlik nima, uning zamonaviy va an'anaviy mohiyati nimada degan savolga ilmiy javob jamiyat oldida turgan va o'z ilmiy yechimini kutayotgan muammolardandir.

Kalit so'zlar: Tolerantlik, oila, ota-ona, tafakkur, pedagog, kompromiss, tarbiya.

ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ГАРМОНИИ У МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Задача формирования ценностей терпимости и религиозной толерантности в семье - одна из наиболее актуальных научных и теоретических проблем, стоящих перед педагогической наукой. Формирование чувства толерантности у молодежи способствовало в статье укреплению государства, защита его безопасности, защита молодежи от различных идеологически незнакомых идей и подготовка их к жизни на терпимой основе. Толерантность - одна из важнейших особенностей светского государства. Но то, что толерантность, научный ответ на вопрос о его современной и традиционной сущности - проблема, стоящая перед общественностью и ожидающая своего собственного научного решения.

Ключевые слова: Толерантность, семья, родители, мышления, педагог, компромисс, воспитание

EFFECTIVE FORM AND METHODS OF FORMING TOLERANCE IN STRENGTHENING INTERNATIONAL HARMONY IN YOUTH

Annotation

The task of forming the values of tolerance and religious tolerance in the family is one of the most urgent Tolerantnost, semya, roditeli, myshleniya, pedagog, kompromiss, vospitanie scientific and theoretical issues facing pedagogical science. Formation of a sense of tolerance in young people has been promoted in the article by strengthening the state, protecting its security, protecting young people from various ideologically unfamiliar ideas, and preparing them for life on a tolerant basis. Tolerance is one of the most important features of the secular state. But what is tolerant, the scientific answer to the question of its contemporary and traditional essence is the problem facing the public and waiting for its own scientific solution.

Key words: Tolerance, family, parents, thoughts, teacher, compromise, education

Kirish. Jahon miqyosida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2017 yil 20 sentyabrda BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida so'zlangan nutqida [1] BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqish va Bosh Assambleyaning "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyusiyasini qabul qilish taklifi berilgan edi. "Bu hujjatning asosiy maqsadi - barchaning ta'lim olish huquqini ta'minlashga, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko'maklashishdan iborat" qilib belgilandi. Keyinchalik, 2018 yil 12 dekabrda O'zbekiston tashabbusi bilan BMT ga kiritilgan "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" maxsus rezolyusiyasi ishtirokchi davlatlar tomonidan bir ovozdan qo'llab-quvvatlandi. Bundan tashqari, dunyo miqyosida yoshlarga oid siyosatni shakllantirish bo'yicha umumlashtirilgan xalqaro huquqiy xujjat - BMTning "Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyani ishlab chiqish" taklifi berildi. Sh.M.Mirziyoev tomonidan xalqaro xujjatning bosh mazmuni shunday ifodalab berildi: "Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz -

yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir".

O'zbeklar milliy qadriyatlarini tizimida komil inson, oila ma'naviyati, oilaga muqaddas va mas'uliyatli munosabat, oilani e'zozlash, nikohni ulug'lash va uni oila kafolati sifatida tan olish, sadoqat, ma'naviy barkamollik va yetuklik, islomiy axloq normalari, muloqot madaniyati, mehru muhabbat, adolat, insonparvarlik, to'g'rilik, samimiylik, sahovat, bag'rikenglik, sadoqat, ilmiy bo'lish, rostgo'ylik, bardoshlilik, xushxulqlilik, shukr, hayo, halimlik, viqor, rahm-shavqat kabi xislatlar islom madaniyati orqali tarbiyalanib, inson ma'naviyatining sarchashmasi hisoblangan [2]. Shu bois, yoshlar tafakkurini shakllantirishda diniy omil, diniy e'tiqod tolerantlik asosida shakllantirilib, jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etgan.

Oilada yoshlar bilan o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li bu - mana shu tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishda inson va inson shaxsiyatiga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish hisoblanadi. Aynan oila inson shaxsiyatini shakllantirishda bosh va ilk

bosqich bo'lar ekan, oila muhiti insonning turli fazilatlarini yuzaga keltiruvchi, shakllantiruvchi, birinchi tajribadan o'tkazuvchi, hamda oxir oqibat shaxsning ijtimoiylikni ta'minlab beruvchi institut hisoblanadi. Butun dunyo bo'yicha o'tkazilgan va o'tkazalayotgan turli pedagogik va psixologik tadqiqotlarning ilmiy natijasi oila institutining ijtimoiy barqarorligini vujudga keltirish va uning ta'minlashdagi rolini juda yuqori baholaydi. Oilaviy muhit negativ ijtimoiy hodisalarning oldini olishda juda katta ahamiyat kasb etadi. Demak, shaxsning psixologik va jismoniy sog'lomligi oiladagi sog'lom muhit bilan chambarchas aloqadordir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda tolerantlikni shakllantirishning ijtimoiy, falsafiy, psixologik-pedagogik jihatlari hamda o'ziga xos bo'lgan boshqa muammolari F.R.Qodirova, G.Qo'shakova, R.M.Medetova, A.J.Sharipov, M.Yakubbaev va boshqalarning tadqiqotlarida aks etdi [3, 4].

Xorijiy olimlarning e'tibori tolerantlik tushunchasining nazariy asoslari, tushunchaning semantik mazmuni, uni tarbiyalashning huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy qirralari, tolerantlik va zamonaviy jamiyat ziddiyatlari, uning falsafiy-ma'naviy mazmuni, shaxs shakllanishining zaruriy elementi ekanligi, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar tizimidagi yashash uslubi kabi masalalarga qaratildi. AQSh olimlaridan Henri Gerouks, Mayk A. Meyls, E.Rierdon Betti, T.Adorno, M.Xorkeymer, J.Ellport, S. Mendus, S.Heller, J.A.Havrins, nemis olimi Karl Manxeym tadqiqotlarida o'z aksini topdi [5].

O'zbekiston Respublikasida yoshlarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish tizimi davlat va shaxs, davlat va fuqarolik jamiyati, davlat va oila ustuvorligi, oila himoyasi, davlat va milliy havfsizlik, davlat va mafkura, davlat va ta'lim-tarbiya, davlat va aholi salomatligi, davlat va xotin-qizlar, davlat va yoshlar kabi o'zaro aloqador va mutanosib ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlardan iborat qilib belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yoshlarda tolerantlikni shakllantirish oila muhitida ochiqlik, ishonch, tenglik, muloyimlik, samimiylilik talab etadi. Biz tadqiqot doirasida oila a'zolari o'rtasidagi mana shunday ishonch va bir-birini anglash muhitini shakllantirish jarayonida ikki bosh metodning mavjudligini aniqladik. Ular: Tolerantlik ob'ektini adekvat interpretatsiyalash metodi. Interpretatsiya – ro'baro' muloqot ob'ektlarining bir-birlarining hatti harakatlari va so'zlarini mutanosib, to'g'ri talqin qilish bo'lib, agar ro'baro' ob'ektlar o'zaro tolerantlik asosida bir-birlarini interpretatsiya, ya'ni talqin qilsalar, ular o'rtasidagi ishonch va anglash ham ortib boradi. Bunda talqin ob'ekti rolini ham pedagog, bizning maqolamizda – ota-ona, ham tarbiyalanuvchi, bizning tadqiqotimizda – o'smir bola, o'ynashi va ijro etishi mumkin. Pedagog avvalo o'z tarbiyalash ob'ekti, ya'ni o'z farzandida uning o'ziga xosligi, uning qarashlari va fikrini hurmat bilan qabul qilishi lozim bo'ladi. Bolaning individualligini tanimasdan turib, uni qabul qilmasdan turib, ishonch vaziyatini shakllantirib bo'lmaydi. Shu bilan birga, farzand, o'z individualligini ko'rsatish bilan birga, uning individualligida mavjud bo'lgan tolerantlik xususiyatlaridan o'z oilasi, yaqinlari, atrofdagilar, jumladan ota va onasining hayoti tinch va osudalikda, baxt va ma'naviy butunlikda o'tishini anglab yetmog'i zarur bo'ladi. Shu bois, farzandning tolerant axloqi bola uchun ham sub'ektiv, ham ob'ektiv, ya'ni ijtimoiy mazmun kasb etadi.

Tolerantlik mazmunini to'laonli shakllantirish metodi. Mazkur usullar pedagogga tolerantlikning barcha xususiyatlarini ilmiy, tarixiy, real sharoit va oilaviy muhit tarkibida shakllantirish uchun imkon yaratadi. Pedagog eng avvalo ota-ona intuitsiyasi, hayotiy tajribasi, o'z bilimi, bolani tarbiyalashdagi ijodiylik va ishtiyoqi, juda katta xohishi va istagi, emotsional bola xisssiyotlari bilan aloqadorligini ishga solgan holda bolaning ichki olamini anglashga muvaffaq

bo'ladi, uning qadriyatlarini koordinatsiya qiladi, uning xisssiyotlarini tartiblashtiradi, emotsional o'sishini ta'minlaydi.

Mazkur jarayonlar bir odamning ikkinchi odam bilan bo'ladigan xisssiy-emotsional munosabatlarini tartiblashtirish bilan aloqador bo'lib, bir insonning ikkinchisiga bo'lgan kuchli aloqadorligi, ular bog'liqligi negizida vujudga keltiriladi. Shu bois bu jarayon dialog, muloqot, hamjihatlik asosida bunyod etiladi. Oilada o'smir yoshdagi bolalarda tolerantlikni shakllantirish jarayoni unda qo'llaniladigan usullar va shakllar nuqtai nazaridan ham o'ziga xos jarayon hisoblanadi. Chunki oilada bola tafakkurini mutanosib va maqsadli shakllantirishda an'anaviy o'quv jarayoni, darslar, seminar va treninglardan foydalanib bo'lmaydi.

Tahil va natijalar. Yoshlarda tolerantlik tafakkurini shakllantirishda quyidagi pedagogik shakllar: oilaviy an'analar, kattalar ibratlari va nasihatlari, OAV ta'siri va tarbiyaviy roli, kitob mutoala qilish, muammolarni ochiq muhokama qilish, birgalikda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish, madaniyat dargohlarini ziyorat qilish, islom omilidan to'g'ri foydalanish, islom ziyoratgohlariga safar qilish, o'z vatanining tarixiy obidalarini bilish va ularni o'z ko'zi bilan ko'rish, oilaviy tadbirlarni tashkillashtirish va uyushtirish, oilaviy urf-odatlariga amal qilish, yangi oilaviy an'analarni ishlab chiqish, har insonning har qanday hatti harakatlarini neytral va to'g'ri munosabat bildirish olish, tanqidiy tafakkur, mahalla ta'siri, mahalla tadbirlarida ishtirok etish kabilardan unumli foydalanish asosida amaliy natijalarga erishish mumkin bo'ladi.

Oiladagi tolerantlik bolani quyidagi amallarga o'rgatadi:

O'z o'zini psixologik diagnostika qilish, o'z qobiliyatlarini o'stirish;

O'z shaxsiyatining yutuq va kamchiliklarini ochiq ko'rishga o'rgatish, o'z zimmasiga mas'uliyat olishni o'rgatish;

O'z shaxsiyatining pozitiv tomonlarini rivojlantirish, o'zi shaxsini bunyodkorlikka undash;

O'ziga nisbatan tolerantlik bilan o'zgalarga nisbatan tolerantlikning o'zaro bog'liqligini anglab yetish;

O'zga odamlarni anglash, ular muammolarini tushunish, o'zgalarga va yaqin odamlarga ko'makka tayyorlikni, ijtimoiy faollikni tarbiyalash.

Tolerantlik insonni turli hayotiy vaziyatlarda o'zini ko'rsatishga, o'z hayotiy pozitsiyasini egallashga undaydi. Tolerantlik bilan aloqador tarzda inson fazilatlarini uning axloqi va xatti harakatlari orqali namoyon bo'ladi. Inson hayoti pozitsiyasi nuqtai nazaridan tolerantlikning shakllanganlik darajasini quyidagicha belgilash mumkin (rasm 1):

1-rasm. Tolerantlikning shakllanganlik darajasi.

O'smir yoshli bolalarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish ularni turli hayotiy jarayonlarda kompromisga bora olish qobiliyati, ziddiyatli vaziyatlarda zo'ravonlik va kuch ishlatishdan voz kechish, zo'ravonlikka zo'ravonlik bilan javob qaytarmaslik, ziddiyatli vaziyatlarda mulohazakorlik, ikki tomon orasiga tushganda sog'lom neytralitetni saqlab qolish, o'zini befarqlilik va emotsional ko'rlikdan asrash kabi xislatlarni tarbiyalashdan iboratdir. Bu o'rinda mazkur xislatlarning o'ziga xos, insonni sog'lom fikr yuritishga undovchi omillari mavjud, ya'ni:

kompromis – barcha manfaatdor tomonlarni qoniqtirgan bitimga kelish usuli, manfaatlarni muvofiqlashtirish yo'li, tomonlarni tinchlikka olib kelish omili, umumiy manfaatlarni aniqlash uchun tomonlar manfaatlaridan voz kechish, tomonlarning umumiy manfaatlarga yetishish uchun o'z manfaatlaridan chekinishi;

Zo'ravonlik va tazyiqdan voz kechish – xech bir vaziyatda zo'ravonlikni qo'llamaslik va tazyiqni ishlatmaslik;

Zo'ravonlikka zo'ravonlik bilan javob qaytarmaslik, o'zini tuta bilish;

Tomonlarni hech qachon ayblamaslik, odamlardan ayb qidirmaslik, kechirimli bo'lish;

Har qanday vaziyatlarda neytralitet tamoyiliga bo'ysunish;

Odamlarga munosabat bildirganda emotsional ko'rlik va befarqlilikdan o'zini saqlash;

Mehrli munosabat tarafdori bo'lish, muloyimlik va halimlik.

Agar bolaga mana shu qadriyatlar to'g'ri va aniq yetkazib berilsa, bola katta bo'lgani va o'z oilasini qurganida

ham u oilasida tolerant munosabatlarni o'rnatishga sayi-harakat qilishi, shubhasiz.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida, tadqiqotda yoshlarda tolerantlikni shakllantirish jarayonida ikki bosh metod mavjudligi aniqlandi: (1) Tolerantlik ob'ektini adekvat interpretatsiyalash metodi. (2) Tolerantlik mazmunini to'laonli shakllantirish metodi.

Bu borada: kompromis; zo'ravonlik va tazyiqdan voz kechish; tomonlarni hech qachon ayblamaslik, odamlardan ayb qidirmaslik, kechirimli bo'lish; har qanday vaziyatlarda neytralitet tamoyiliga bo'ysunish; odamlarga munosabat bildirganda emotsional ko'rlik va befarqlilikdan o'zini saqlash; mehrli munosabat tarafdori bo'lish, muloyimlik, halimlik v. h.

Shunday qilib, yoshlarda tolerantlik tafakkurini shakllantirishning o'ziga xos mazmuni, samarali shakl va metodlari mavjud bo'lib, ularni mutanosib ravishda tanlab, oilaviy hayotga joriy qilinganda, bola tarbiyasining samaradorligi ta'minlanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 20 sentyabr 2017 yilda BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida so'zlangan nutqi.
2. Mansurov A., Ibrohimov N., Tuxliev N., Hasanov A. Er va ayol burchi. Saylanma hadislar. –T., 1998. –B. 39.
3. Yusupova N. Islomda ayol huquqlari. –T.: Islom universiteti. 2006. –B.38.
4. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 1996, –B. 4.
5. Abidova Z.A. Tibbiyot xodimlarida tolerantlikni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari. Psixologiya f.b.fals. dokt. (PhD) diss. avtor. Toshkent – 2017. - 36 b.
6. Qushakova G. Yoshlarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish texnologiyasi (oliy ta'lim muassasalari misolida). Ped.f.d. (PhD) diss.avt. –Samarqand, 2020. – 50 b.
7. Henry Giroux. Beyond the Spectacle of Terrorism: Global Uncertainty and the Challenge of the New Media. (2006); Henry Giroux. Stormy Weather: Katrina and the Politics of Disposability. (2006); Henry Giroux. The University in Chains: Confronting the Military-Industrial-Academic Complex. (2007); Mike A. Males. Kids And Guns. Common Courage Press, 2001; Mike A. Males. The Scapegoat Generation: America's War On Adolescents, 1996; Mike A. Males. Framing Youth: 10 Myths About The Next Generation. Common Courage Press, 1999; Mike A. Males. Smoked: Why Joe Camel Is Still Smiling. Common Courage Press, 1999; Rierdon B. E. Tolerantnost – put k miru. –M.: Izd-vo «Bonfi», 2001. - 304 s.(ingliz tilidan tarjima); Henry Giroux. Between Borders: Pedagogy and the Politics of Cultural Studies (with Peter McLaren) (1993); Rierdon B. E. Tolerantnost – doroga k miru. -M., 2001
8. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. YuNESKO vakolatxonasi nashri. Nashr uchun mas'ullar: A.Saidov. K.Jo'raev.- T.: 1999; Deklaratsiya prinsipov tolerantnosti. // <http://toleration.bsu.edu.ru/Publicatsii/Declaration.htm>; Deklaratsiya prinsipov tolerantnosti // M.: -Uchitelskaya gazeta, 2000, 12 sent. № 35. -S. 20 – 21.
9. Об организации работы по реализации федеральной целевой программы «Формирование установок толерантного сознания и профилактика экстремизма в российском обществе (2001 - 2008гг)». Приказ Министерства образования 01.10.01 № 3250. // Вестник образования 2001. – № 20; <http://www.tolers.ru/>

E'tibor ASRARXANOVA,

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: asrarxonova@gmail.com

TDPU ps.f.b.f.d. (DSc) prof.v.b N.Atabayeva taqrizi asosida

AUTIZM SINDROMLI BOLAGA OTA- ONA MUNOSABATLARINING PSIXOLOGIK TA'SIRI

Annotatsiya

Mazkur maqolada autizm sindromli bolaning psixologik xususiyatlari tahlil qilingan va ota ona munosabatlarining autizm sindromli bolaning ruxiy rivojlanishiga ta'sirining o'ziga hos tomonlari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar : Autizm , RDA, shaxsiy emotsional soha, ichki konflikt, apatiya oilaning klinik psixologiyasi.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ НА РЕБЕНКА С СИНДРОМОМ АУТИЗМА

Аннотация

В данной статье анализируются психологические особенности ребенка с синдромом аутизма и выделяются специфические аспекты влияния матери на психическое развитие ребенка с синдромом аутизма.

Ключевые слова: Аутизм, РДА, эмоциональная сфера личност, внутренний конфликт, апатия, клиническая психология семьи.

THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF PARENTAL RELATIONSHIPS ON A CHILD WITH AUTISM SYNDROME

Annotation

This article analyzes the psychological characteristics of a child with autism syndrome and highlights the specific aspects of the mother's influence on the mental development of a child with autism syndrome.

Key words: Autism, RDA, personal emotional sphere, internal conflict, apathy, clinical psychology of the family.

Kirish. Jahonda autizmlil bolalarning onalarining ruhiy xususiyatlarini o'rganish muammosi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2-aprel sanasi autizm sindromi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda ommalashtirish kuni sifatida belgilangan. 2008-yildan beri bu kunda autizمنىing erta tashxislanishi, autist bolalarning davolanishiga yordam ko'rsatish, jamiyatni mazkur sindrom haqida boxabar qilish masalalariga e'tibor qaratiladi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, ayni kunda dunyoda 10 milliondan ziyod bolaga autizm tashxisi qo'yilgan. Har yili bu ko'rsatkich 11 foizga ortib bormoqda. Ya'ni o'tgan asrning 90-yillarida har 5000 nafar boladan bittasiga autizm tashxisi qo'yilgan bo'lsa, hozirda bu ko'rsatkich har 50 bolaga to'g'ri kelmoqda.

Mazkur masalada O'zbekiston ham istisno emas. Respublika bolalarni ijtimoiylashtirish markazi taqdim etgan ma'lumotga ko'ra, O'zbekistonda ham 2000 dan ziyod autizm tashxisi qo'yilgan bolalar ro'yxatga olingan. Lekin hali reabilitatsiyaga jalb qilinmagan, e'tibordan chetda qolayotgan bolalar ham anchaginani tashkil etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Keling, "autizm" tushunchasiga ta'rif beraylik. Autizm - bu shaxsiy, ijtimoiy, nutq va rivojlanish va muloqot qobiliyatlarining boshqa jihatlarida aniq tanqislik bilan tavsiflangan ruhiy kasallik. Bunday bolalarda quyidagi ruhiy holatlar ko'zga tashlanadi: o'z-o'zini izolyasiya qilish tendensiyasi, haqiqiy dunyodan izolyasiya va u bilan aloqalarni yo'qotish, shaxsiy tajribalar dunyosiga sho'ng'ish, ijtimoiy ko'nikmalarning yetishmasligi yoki yo'qolishi.[1]

Autizمنىing xarakterli belgilari:

1. Autizmlil bolaning nutqi yomon rivojlanadi, ham verbal ham noverbal nutq past darajada ko'rinadi. Ko'pincha nutq ekolaliya shaklida bo'ladi (boshqalardan yoki televizorda eshitilgan nutq elementlarining takrorlanishi). Oddiy

ko'rsatmalarni tushunishi mumkin ("o'tir", "ovqat", "eshikni yoping" va hokazo). Mavhum fikrlash rivojlanishda orqada qoladi, bu esa olmoshlar (sizning, meniki, uning va boshqalar) kabi nutq elementlarini noto'g'ri tushinishda namoyon bo'ladi. Bolaning gapira olmasligi yoki nutqini tushunmasligi bolaning dastlabki tekshiruv paytidagi ko'pgina ota-onalarning eng ko'p shikoyatidir. Nutq muammolari bolaning hayotining ikkinchi yilida namoyon bo'ladi.

2. Bola o'zini sezish va idrok etishda aniq tanqisligi bordek tutadi - ya'ni u ko'r va kar bo'lib qoladi, ammo chuqurroq tekshirilganda barcha hissiy usullarning xavfsizligi aniqlanadi. Autizmlil bolalarning ota-onalari o'z farzandlarining e'tiborini jalb qilish juda qiyinligidan shikoyat qiladilar. Ular odatda ota-onalari bilan ko'z aloqasini saqlamaydilar yoki ularga aytilgan nutqqa javoban boshlarini burishmaydi.

3. Autizmlil bolalar odatda ota-onalari bilan yaqin hissiy munosabatlarni rivojlantirmaydilar. Bu hayotning birinchi oylarida, ota-onalar bolaning qo'lida bo'lganida onaga yopishmasligini va ba'zida jismoniy aloqaga qarshilik ko'rsatib, orqasini o'girib qarshilik bildirishlarida va ota-onaning quchog'idan chiqib ketishga harakat qilishini aniqlaganlarida namoyon bo'ladi.

4. Autizmlil bolalar oddiy bolalar kabi o'yinchoqlar bilan o'ynamaydilar. Ular o'yinchoqlarga unchalik qiziqish bildirmaydilar va bo'sh vaqtlarida ular bilan o'ynamaydilar. Agar ular o'ynashsa, bu ko'pincha juda o'ziga xos tarzda, masalan, ag'darilgan o'yinchoq yuk mashinasining g'ildiraklarini aylantirish, arqon bo'lagini burish, qo'g'irchoqni hidlash yoki so'rish. O'yinchoqlar bilan o'ynamaslik hayotning ikkinchi yilida aniqlanishi mumkin.

5. Tengdoshlari bilan o'yinlar o'ynamaydilar yoki sezilarli darajada bu jarayon cheklangan bo'ladi. Bola bunday o'yinlarga qiziqish bildirmasligi yoki kerakli o'yin ko'nikmalariga ega bo'lmasligi mumkin va umuman olganda,

oddiy berish va olish o'yinida qatnashmasa, boshqa bolalarga e'tibor bermasligi mumkin. Bu belgi hayotning ikkinchi yilida ham osonlik bilan aniqlanadi.

6. Autizmli bolalarda o'z-o'zini parvarish qilish ko'nikmalari yo'q yoki ularning rivojlanishi juda kechikadi. Ular ota - ona yordamisiz kiyinishni, hojatxonadan foydalanishni va ovqatlanishni o'rganishi qiyin kechadi. Bu bolalar umumiy xavf-xatarlarni taniy olmaydilar va gavjum ko'chadan o'tishda, elektr jihozlari bilan o'ynashda va hokazolarda jiddiy shikastlanmaslik uchun doimo nazorat ostida bo'lishlari kerak.

7. Autizmli bolalarda juda tez-tez g'azab va tajovuzkorlik paydo bo'ladi. Bu tajovuz bolalar qo'llarini tishlaganlarida, boshlarini yerga, mebelga urganlarida yoki yuziga musht tushirganda o'z-o'zidan bo'lishi mumkin. Ba'zida tajovuz boshqalarga qaratilgan bo'ladi, bu esa bolalar ota-onalarini tishlashida yoki urishadi namoyon bo'ladi.

8. Autizmli bolalar ko'pincha ritualistik, takroriy, stereotipli harakatlar shaklida "o'zini rag'batlantiruvchi" xatti-harakatlarni namoyon qilishi mumkin. Ular tik turgan yoki o'tirgan holda butun vujudini chayqaydilar, qo'llarini chaladilar, narsalarni aylantiradilar, yorug'likka, ventilyatorlarga va boshqa aylanadigan narsalarga tikiladilar, narsalarni toza qatorlarga tizadilar, uzoq vaqt davomida bir joyda sakrab cho'kadi yoki aylanadi.

Ko'pincha autizmli bolalarda "parchalangan ko'nikmalar" yoki "buzilmagan intellektual faoliyat orollari" deb ataladigan bir qator normal xatti-harakatlar mavjud. Ushbu normal xatti-harakatlar quyidagi sohalarida namoyon bo'ladi:

1. Autizm ko'pincha normal rivojlanish bosqichlari fonida tashxis qilinadi, masalan, 15 oylikda mustaqil yurishni o'rganish. Tez-tez yuradigan va muvozanatni saqlaydigan autizmli bolalarda g'ayrioddiy yaxshi vosita rivojlanishi haqida tez-tez xabarlar mavjud.

2. Shuningdek, autizm tashxisini qo'yishda adekvat xotira belgilarini izlash odat tusiga kirgan. Misol uchun, autizmli bola ekolaliyani yoki boshqa bolalarning ovozi yoki televizor reklamalarini takrorlashi mumkin. Yoki u vizual tafsilotlarni eslab qolishda yaxshi bo'lishi mumkin.

3. Autizmli bolaning o'ziga xos qiziqishlari ancha rivojlangan bo'lishi mumkin - mexanik narsalar, jihozlar, o'yinchoqlar bilan o'ynash. Ba'zilar musiq va raqsga katta qiziqish bildiradilar. Jumboqlarni yig'ish qobiliyati, raqamlar yoki harflarni yaxshi ko'rish va hokazo bo'lishi mumkin.

4. Autizmli ba'zi bolalar oddiy bolalardan ko'proq qo'rquvga ega bo'ladi. Vaqtinchalik shaklda mavjud bo'lgan cheklangan ko'rinishga ega qo'rquv ko'p uchraydi. Misol uchun, autizmli bola changyutgichning yoqilgan ovozi yoki tez yordam mashinasining sirenalardan g'ayrioddiy qo'rqib ketishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Nogiron bolaning tug'ilishi, xususan, autizm sindromi tashxisi qo'yilgan farzandi bor oilalar bu sindrom sababli o'z hayot tarzini o'zgartirishga sabab bo'lib kelmoqda. Bu esa ko'p oila vakillarida ayniqsa onalarda emosional soha bilan bog'liq muammolarni vujudga kelishga ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, bolasi bilan eng ko'p vaqt o'tkazishga majbur bo'lgan onalarda oilaning ijtimoiy funksiyalarini bajarish bilan bog'liq muammolar jahon miqyosida ko'payib bormoqda ya'ni reproduktiv, tarbiyaviy, iqtisodiy va iqtisodiy, ma'naviy va hissiy, bo'sh vaqt, jinsiy. [2]

Bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy va aqliy rivojlanishi uchun ota-onasi bilan munosabati muhimdir. Bu haqda E.Erikson ko'pgina ilmiy ishlar olib borgan. Ota-ona munosabatlarining zamonaviy tadqiqotchilaridan E.O.Smirnova, M.V. Sokolova, I.A. Alkin, N.V. Lukyanchenko, va boshqalar ishlarida esa ota-onalarning munosabati o'zgaruvchanligini va bu bolaning yoshiga bog'liq

degan xulasani ko'rishimiz mumkin. Mualliflar nafaqat ota-ona munosabatlarining dinamikasini, balki ona va otaning bolaga bo'lgan munosabati o'rtasidagi farqlarni ham ta'kidlaydilar. E. Fromm ularni "onaga bog'lanish" va "otaga bog'lanish" deb ta'riflaydi. Onalik muhabbati, E. Fromm nuqtai nazaridan, shartsiz va kelajakda hech qanday "to'lov" ni talab qilmaydi. [3]

E. Frommning g'oyasi bolani ota-onalar tomonidan so'zsiz qabul qilish haqida bo'lsa, E.O. Smirnova va M.V. Sokolova E. Fromm g'oyasini davom ettiradi. Ular yozadilar: "Ota-ona munosabati ... bolani so'zsiz qabul qilish va ob'ektiv baholashni o'z ichiga oladi". Mualliflar ota-ona munosabatlarining ikki tomonlamaligini topadilar. [4]

Avstro-amerikalik psixolog R.Dreykurs fikricha, bolaning barkamol rivojlanishini ta'minlash uchun uning ichki dunyosini (tajribalarini, fikrlarini va xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlarini) tushunish, uning individual shaxsiy xususiyatlarini hurmat qilish, optimal yo'lni saqlashga intilish kerakligini ta'kidlaydi. Ota onalar bolaning ehtiyojlarini qondirish, uning himoyasi va xavfsizligini ta'minlash kabi vazifalarni bajaradilar va bolalarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini boshqaradi degan g'oyani ilgari surgan.

"Ota-ona munosabati - bu bolaga nisbatan turli xil his-tuyg'ularning ajralmas tizimi, bolaning muloqot qilishda qo'llaniladigan xatti-harakatlar stereotiplari, bolaning xarakterini, uning harakatlarini idrok etish va tushunish xususiyatlari"dir deb rus olimi A.Y.Varga ta'riflagan. [5] U ota-ona munosabatining uchta tarkibiy birligini ajratib ko'rsatishni taklif qiladi, ularning har biri kognitiv, hissiy va xulq-atvor komponentini o'z ichiga oladi:

1) ajralmas qabul qilish yoki rad etish;

2) yaqinlik darajasida namoyon bo'ladigan shaxslararo masofa;

3) xulq-atvorni nazorat qilish shakli va yo'nalishi.

Turli oilalardagi ota-onalarning munosabatlarini taqqoslab, A.Y.Varga komponentlarning bir yoki boshqasining ustun bo'lishini aniqladi.

Bir komponentdagi ustunlik esa, ota-onaning bolaga munosabatlarida turli xil buzilishlarini keltirib chiqaradi degan fikrni ilgari surdi. Umuman olganda, u bunday buzilishlarning to'rt turini ajratadi:

qabul qiluvchi-avtoritar;

infantilizatsiya bilan rad etish;

ijtimoiy nogironlik;

simbiotik va simbiotik-avtoritar munosabat.

Psixologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ota-ona munosabatining asosiy belgilari bolani qabul qilish yoki rad etish va oilada haddan tashqari himoyalash yoki kam himoyalash kabi holatlar bilan ifodalandi. Tadqiqotlardan ma'lumki, bolani qabul qilish-rad etish, ota ona munosabatlardagi kognitiv, hissiy va xulq-atvor komponentlarga bo'g'liq. Demak, autizm sindromli bola jismoniy aqliy rivojlanishida ota ona munosabatlarining roli katta. [9]

Autizm sindromli farzandi bor onalar bolasi bilan eng ko'p vaqt o'tkazishga majbur bo'lishi, onalar ruhiy va somatik salomatlik bilan bog'liq muammolarga duch kelishishiga sabab bo'lib kelmoqda. Ko'pgina onalar apatiya, kuchni yo'qotish, umumiy asteniya, doimiy stress, hissiy charchash va o'zi-o'ziga past baho, paydo bo'ladigan tashvish, havotir, tushkunlik, umidsizlik, nochorlik, boshqalar oldida aybdorlik hissi bezovta qilayotgani bilan psixologlarga murojaat qiladilar.

Onalar uchun "maxsus" bolaning tug'ilishi ularning hayotidagi burilish nuqtasi bo'lib, uni "oldin" va "keyin" ga ajratadi. Ona shaxsidagi bu emosional psixologik holatlar autizm sindromli bola rivojlanishiga katta salbiy ta'sirini o'tkazmay qolmaydi.

Tahlil va natijalar. Erta bolalik autizmi tibbiy tashxis hisoblanadi, shuning uchun uni faqat bolalar psixonevrologi aniqlay oladi. Onalar bu sindromli bola bilan keng qamrovli tekshiruv o'tganiga ishonch hosil qilingandan so'ngra shifokorlar va bolalar psixologi bilan birgalikda davolash va tuzatishning individual dasturini ishlab chiqishi zarur. Autizmli bolardagi taraqqiyotni baholash orqali, ular bilan:

- nutq-til ko'nikmalarini;
- hissiy qobiliyatlar, idrokni;
- ijtimoiylashuvni;

Salomatlik. Jismoniy rivojlanish va xulq atvorini doimiy ravishda kuzatib tahlil qilib borishlari zarur,

Asosiysi, ona va autizm sindromli bola ruhiy holatlari psixolog bilan hamkorlikda quyidagi holatlar doimiy ravishda o'rganilib to'g'ri tashxislansa bunday bolalar bilan munosabat sog'lom bolalar kabi ko'rinishga ega bo'ladi: [10]

- onalarning bu sindromli bolarga munosabati;

onalardagi shaxsiy xavotirlik darajasi qanday darajada ekanligi;

onalarning bu sindromli bolalar bilan munosabatlaridan tashqari oilaning qolgan a'zolari bilan munosabati qandayligi, do'stlari bilan munosabati qanday ko'rinishda ekanligi;

onalardagi ichki konflikt va apatiya qanday darajada ekanligi;

Bu jarayonda ota-onalardan sabr-toqat, mehribonlik va muvaffaqiyatga doimo ishonish talab etiladi.

- Ota-onalar, birinchi navbatda, bolada hissiy va psixologik qulaylik, o'ziga ishonch va xavfsizlik tuyg'usini yaratishi, so'ngra asta-sekin yangi ko'nikma va xatti-harakatlarga o'rgatishlari kerak.

- Onalar autist bolaning bu dunyoda yashashi juda qiyin ekanligini tushunishi kerak, demak onalar ularni doimo kuzatishlari uning har bir so'zini va har bir ishorasini ovoz chiqarib talqin qilishni o'rganishlari kerak. Bu kichkina odamning ichki dunyosini kengaytirishga yordam beradi va uni his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini so'z bilan ifodalash zarurligiga undaydi.

- Onalar shu narsani unutmasliklari kerak, hatto so'zlamaydigan autistik bolalar ham og'zaki bo'lmagan, ya'ni nutqdan foydalanishni talab qilmaydigan vazifalarni bajarish layoqatlari bo'lishligini. Onalar bolalarni lotto, jumboq, mozaika yordamida aloqa o'rnatishga o'rgatishlari, uni individual va qo'shma faoliyatga jalb qilishlari kerak.

- Agar bola biror narsaga yaqinlashsa, unga nom berishni onalar o'rgatishlari, bola uni qo'llari bilan ushlab turishini kuzatishlari kerak. Chunki bu jarayon barcha analizatorlar bilan bog'langan - ko'rish, eshitish, kinestik.

Bunday bolalar ob'ektlarning nomlarini qayta-qayta takrorlashlari kerak, ular nima uchun ekanligini aytishlari kerak, toki bola ularga ko'nikmaguncha.

- Agar bola obyektlar bilan o'yinlar-manipulyasiyalar bilan shug'ullansa, ular qandaydir ma'noga ega bo'lishini onalar ta'minlashga harakat qilishlari kerak: kublar qatorlarini yotqizish orqali "poyezd qurish"ni o'rgatishlari mumkin.

- "O'yin bilan davolash" paytida, gaplashish kerak bo'lgan rolli o'yinlardan emas, balki aniq belgilangan qoidalarga ega o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, har qanday o'yinni ko'p marta o'ynash kerak, har bir harakatni sharhlar bilan birga olib borish kerak, shunda bola qoidalarni tushunadi va u uchun o'yin kichik autistlar juda yaxshi ko'radigan marosimning bir turiga aylanadi.

- Autistik bolaning muammolari darhol maqsad qo'yib asta-sekin hal qilinishi kerak, darhol maqsadlar qo'yiladi: qo'rquvdan xalos bo'lishga yordam beradi; tajovuzkorlik va o'z-o'zini tajovuzkorlik hujumlariga javob berishni o'rganish; bolani umumiy faoliyatga undash.

- Autizmli odamlar boshqa odamlarning his-tuyg'ularini, o'zlarining his-tuyg'ularini, yuz ifodalari bilan farqlash qiyin bo'lganligi sababli, ko'rish uchun tushunarli yuz ifodalariga ega bo'lgan qahramonlar bilan multfilmlarni tanlash kerak. Shunday qilib, ko'plab autizmli bolalar Tom, poyezd, multfilm qahramoni va o'yinchoq bilan "do'st" bo'lishadi. "Shrek" multfilmida qahramonlarning yuz ifodalari, his-tuyg'ulari ham juda ifodali. Bolaga ertak qahramonlarining kayfiyatini taxmin qilishiga imkon bering (masalan, muzlatilgan ramka yordamida), ularni o'zi tasvirlashga harakat qiling. Kichiktoy o'ziga botgan paytlarda uni chalg'itishga harakat qiling, kayfiyatni o'ynang, lekin sizning yuz ifodalaringiz ifodali bo'lishi kerak, shunda u sizning kayfiyatingizni taxmin qilishi mumkin.

Muloqotning o'ziga xos xususiyatlariga qaramay, autistik bola jamoada bo'lishi kerak. Agar bolalar bog'chasi o'qituvchilari bu sindromli bolalar bilan ishlay olmasalar, bolangizga jamoada kattalar va bolalar bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatadigan maxsus o'qituvchilarni topishlari kerak.

Xulosa. Autizm sindromli har bir bola o'z qiziqishlari, sevimli mashg'ulotlari, iste'dodlari, ko'nikmalari, qiyinchiliklari va imkoniyatlariga ega bo'lgan "Shaxs"dir, shuning uchun bolaga zarar bermaslik, uning rivojlanishiga to'sqinlik qilmaslik juda muhimdir

Onalarning autizm sindromli bolalarga munosabatida doim psixolog hamkor bo'lishi shart. Oila pediatri yoki psixologi autist bolaga muayyan usullarni tanlashga va aniqlashga yordam berishini onalar unutmasliklari kerak.

ADABIYOTLAR

- Kondrateva T.V. (2012), Features of functionality of the family systems raising children with frustration of an autistic range. Empirical research, Samara, available at: http://www.autisminrussia.ru/doc/research_psy_kondrateva.pdf.
- Манелис Н.Г., Волгина Н.Н., Никитина Ю.В. и др. Организация работы с родителями детей с расстройствами аутистического спектра: методическое пособие. Москва: Фрц Фрбой Впо Мгппу, 2017. 94 С. Isbn 978-5- 94051-164-9..
- Alikin I.A., Lukjanchenko NV. Normativnaja dinamika roditelskogo otnoshenija v sovremennom obshchestve: vozrastnoj i gendernyj aspekty [Normative dynamics of the parental relation in modern society: age and gender aspects]. Vestnik KGPU im V.P. As tafeva [Bulletin of Krasnoyarsk State Pedagogical University]. 2012. № 4 (22): 228- 234. (in Russian)
- Smirnova EO, Sokolova MV. Metodika diagnostiki struktury roditelskogo ot noshenija i ego dinamiki v ontogeneze rebyonka [Method of diagnosing the structure of the parent relationship and its dynamics in the ontogeny of the child]. Psihologicheskaja nauka i obrazovanie [Psychological Science in Education]. 2005. № 4: 83-91. (in Russian)
- Mjasishhev VN. Lichnost i nevrozy [Personality and neuroses]. Moscow; 2012. 428 p. (in Russian)

UDUK:821.512.133.0.1/14.2

Dildora AXATOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: oqkabutar79@list.ru

F.f.d O'.Tilavov taqrizi asosida

ABU ALI IBN SINO ASARLARIDA "JISM" VA "RUH" TUSHUNCHALARI, ULARNING O'ZARO ALOQADORLIGINING FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada Sharq mutafakkirlaridan bo'lmish Abu Ali ibn Sinoning "Mavjudotlarning taqsimlanishi to'g'risidagi risola", "Donishnoma", "Aqliy ilmlarning tasnifi" asarlaridagi falsafiy va diniy ta'limotlari haqida fikr yuritilgan. Inson aqli turli fanlarni o'rganish yordamida boyiydi, rivoj topadi. Shuningdek Ibn Sino mantiq ilmiga katta e'tibor beradi. Aql har qanday bilishning va amaliy faoliyatning mezon sifatida talqin etiladi. Ibn Sinoning "Aql tarozisida o'lchanmagan har qanday bilim - chin bo'la olmaydi, demak, u haqiqiy bilim emas" kabi fikrlarini dolzarbligi aytib o'tilgan. Muallif Ibn Sino ijodida fanning strukturasini tekshirish, ilmlarning tartibini aniqlash, ularni tasnif qilishga e'tibor alohida o'rin egallashini ta'kidlab o'tadi. Ma'naviy qashshoqlik zamon fojeasi sifatida e'tirof etilayotgan bugungi kunda ham Ibn Sinoning bu falsafiy, diniy va ilmiy qarashlari asrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Kalit so'zlar: Zaruriyat, imkoniyat, voqelik, sababiyat, zaruriy vujud, imkoniy vujud, substansiya, aksidensiya, shakl, modda, oliy ilm.

ПОНЯТИЯ «ТЕЛА» И «ДУШИ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБУ АЛИ ИБН СИНЫ, ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ИХ СООТНОШЕНИЯ

Аннотация: В статье рассматриваются философские и религиозные учения востоковеда Абу Али ибн Сина в его "Трактате о распределении существ", "Мудрости", "Классификации интеллектуальных знаний". Человеческий разум обогащается и развивается благодаря изучению различных дисциплин. Ибн Сина также уделяет большое внимание науке логики. Ум интерпретируется как критерий любой познавательной и практической деятельности. Важность взгляда Ибн Сины заключается в том, что "Любое знание, не измеряемое масштабами ума, является истинным, а не истинным знанием". Автор подчеркивает важность изучения структуры науки, выявления и классификации наук в работах Ибн Сины. Даже сегодня, когда моральная бедность признана трагедией дня, эти философские, религиозные и научные взгляды Ибн Сины по-прежнему актуальны на протяжении веков.

Ключевые слова: Необходимость, возможность, реальность, причина, необходимое тело, тело возможности, субстанция, акциденция, форма, вещество, высшая наука.

THE CONCEPTS OF "BODY" AND "SOUL" IN THE WORKS OF ABU ALI IBN SINA, A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THEIR RELATIONSHIP

Annotation

The article discusses the philosophical and religious teachings of the orientalist Abu Ali ibn Sin in his "Treatise on the distribution of beings", "Wisdom", "Classification of intellectual knowledge". The human mind is enriched and developed through the study of various disciplines. Ibn Sina also pays great attention to the science of logic. The mind is interpreted as a criterion for any cognitive and practical activity. The importance of the view of Ibn Sina is that "Any knowledge not measured by the scale of the mind is true, not true knowledge". The author emphasizes the importance of studying the structure of science, identifying and classifying sciences in the works of Ibn Sina. Even today, when moral poverty is recognized as the tragedy of the day, these philosophical, religious and scientific views of Ibn Sina are still relevant for centuries.

Key words: Necessity, opportunity, reality, reason, necessary body, body of opportunity, substance, exhibition, form, substance, higher science.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buyuk daho Abu Ali Husayn ibn Abdulloh ibn Sino hijriy 370 (milodiy 980)-yilda Buxoroning Afshona, hozirgi Isfara qishlog'ida Abdulloh va Sitorabonu oilasida tug'ilgan. Ibn Sino an-Notiliy qo'lida tarbiya oladi. Ibn Sino 10 yoshida Qur'onni yod olgan, 16 yoshidayoq atqliq tabib bo'lgan.

Ibn Sino 1002-yilda Buxorodan chiqib ketadi, Urganch, Obivard, Naso, Nishopur, Ray, Isfaxon, Hamadon kabi shaharlarda bo'ladi. U 1037 (hijriy 428)-yilda 57 yoshda Hamadon shahrida vafot etadi. Mutafakkir umri davomida 280 ta ilmiy asarlar yaratgan. Biroq bizgacha olimning 160 ta asari yetib kelgan.

Ibn Sino Sharqda "Shayx ur-Rais" G'arbda esa "Avitsenna" nomi bilan mashhurdur.

Ibn Sino fors va arab tillarida ijod qilgan. U fors tilida rubo'iy janrini boshlab bergan. Abu Ali ibn Sharq ko'proq nasihat bilan, G'arb esa hayotni real ko'rsatish orqali kishini tarbiyalashga moyilligini aytib o'tadi. Ko'proq asarlari mavjud: xususan, "Kitob ush-shifo" - olimning bu asari 20 qismdan iborat bo'lgan tabiiy fanlar haqidagi eng mashhur asaridir. Bundan tashqari 5 kitob va 14 jildan iborat "Kitob al-qonun fi-ttib" (Tib qonunlari) asari, 8 bobdan iborat "Qonun" asari ma'lum va mashhurdur.

Ibn Sino nafaqat ulug' tabib, balki buyuk faylasuf, ustozi avval Arastu va ustozi soniy Muhammad Abu Nasr Forobiyning izdoshi, juda ko'p ilm-fanlar sohibi hamdir. Ibn Sinoning faylasuf Notiliydan keying ustozi - Buxoroda yuksak martabali olim, fiqh, hadis va tafsir, kalom ilmlari

bilimdoni, xorazmlik Abu Bakr ibn Muhammad Baraqiy haqida qimmatli ma'lumot bor. Ibn Sino yozishicha, bu ustoz iste'dodsiz, lekin gapga usta shogirdlariga yaxshi muomalada bo'lib, Ibn Sinoni tibbiyot olimi sifatida mensimagan, shekilli, u arastuchi faylasuf sifatida ilk nodir asarlaridan biri "Ma'od yoxud arhaviya" ("Yorug'lanish") asarini shu ustosiga bag'ishlaydi.

Asar Alloh taologa hamd va payg'ambarimizga na't bilan boshlanadi. So'ngra asar mohiyati va u haqidagi ixtiloflar haqida gapirib o'tiladi. Asarda: "avval biz odamlarning ruhi u dunyodan kelgan, odam o'lgach, ruh yana o'z dunyosiga qaytib ketadi..." "odamlarning ko'pchiligi es-hush (aql va ruh) narigi dunyodan kelib, shu dunyoda birlashadi va yana narigi dunyoga qaytib ketadi, deb tushunadilar". Ana shu fikrlarni Ibn Sino Qur'oni Karimdan 89-sura, 27-oyatni asos qilib olingan, ya'ni "Ey xotirjam, sokin jon, sen Alloh ato etgan ne'matlardan rozi bo'lgan holda va Alloh sening yaxshi amallaringdan rozi bo'lgan holda Parvardigorning huzuriga qayt!"

Ma'od masalasini tushunishda odamlar ikki guruhga ajratildilar. Kishilarning aql va ziyraklik jihatdan uncha kuchli bo'lmagan ozroq qismi ma'od borlig'ini inkor qildilar. Aqli raso kishilarning barchasi uning barhaqligiga iymon keltiradilar. Bularni bir necha guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhdagilar "qaytish" faqat badan (tana) ga tegishli, deb ruh mavjudligini inkor etadilar. Boshqa guruhga esa narigi dunyoga ham badan, ham ruh qaytadi, deb hisoblashadi.

Odam materiya deb atalgan xomashyo modda tufayli odamga aylangani yo'q, balki u jism ichiga joylashtirilgan ruh tufayli odamga aylangandir. Agar shakl yo'qolsa, uning moddasi ham yo'qoladi yoki boshqa unsurga aylanadi. Odam modda tufayli emas, ruh tufayli odamdur. Ibn Sino fikrlarni uyg'unlashtirib shunday deydi: Birinchi fikr ilohiyot va tibbiyot ilmida ishonchli bayon qilingan. Ikkinchi fikr esa metafizikada aniq va ravshan talqin etilgan: eng ulug' va azaliy yaratuvchi bo'lgan Alloh taolo bir holatdan ikkinchi holatga o'tadigan moddiy jism emas. Ustozning harakati O'z izmi va bilimi bilan bog'liq. Alloh izmi va ilmi azaliydir, hamisha shunday va shunday bo'lib qoladi. Ruh tana bilan birga paydo bo'ladi, deb faraz qilaylik, unda ruh o'ziga tegishli tananing moddada mujassamlashgan qiyofasi va shakli bo'lmog'i zarur. Ruh tanadan ajralgach, mohiyatini yo'qotib boshqa narsaga aylanadi yoki o'sha holicha o'zgarmay qoladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sharq mutafakkirlarining, jumladan, Ibn Sinoning ilmiy-falsafiy merosi asrlar davomida ilm ahlining e'tiborini o'ziga tortib kelmoqda. Ibn Sino dunyoqarashi Forobiy asarlari ta'sirida shakllandi, ijtimoiy-falsafiy masalalarda Forobiy qarashlarini davom ettirdi, ilg'or falsafiy oqimni yangi tabiiy-ilmiy fikrlar bilan boyitib, yangi bosqichga ko'tardi. Ibn Sino fikricha, falsafaning vazifasiga mavjudotni – barcha mavjud narsalarni, ularni kelib chiqishi, tartibi, o'zaro munosabati, biridan ikkinchisiga o'tishini har tomonlama tekshirish uchun zaruriyat, imkoniyat, voqelik, sababiyat printsiplarini asos qilib oladi. Olam – barcha mavjud narsalar ikkiga bo'linadi: zaruriy vujud (vujudi vojib) va imkoniy vujud (vujudi mumkin). Zaruriy vujud hech narsaga bog'liq bo'lmagan bir butunlikni tashkil etib, u eng irodali, qudratli, dono Tangridir. Qolgan hamma narsalar imkoniy tarzda mavjud bo'lib, zaruriy vujud – Tangridan kelib chiqadi.

Bu haqida Ibn Sino "Mavjudotning taqsimlanishi to'g'risidagi risola"sida shunday deb yozadi: "Borliq ikki qismga bo'linadi, ulardan biri borlig'i o'z zotidan bo'ladigan, ikkinchisi esa borlig'i o'z zotidan boshqasidan bo'ladigan narsalardir.

Oldingisi o'z zotidan (yuzaga keladigan) zaruriy vujud (vujudi vojib) deb ataladi. Keyingisi esa o'z chegarasida mumkin bo'ladigan vujud (vujudi mumkin) deb ataladi. Xususi mumkin ikkiga bo'linadi: birinchisi borlig'i o'z zotidan bo'lgan va borlig'i o'z-o'zidan bo'lmay, boshqa

(narsalar) tufayli bo'lgan, bulardan birinchisi substantsiya (javhar), ikkinchisi esa aktsidentsiya (obraz) deyiladi" [3].

Vujudi vojib va vujudi mumkin – sabab va oqibat munosabatidadir. Bu jarayon emanatsiya tarzida, ya'ni quyoshdan chiqayotgan nur shaklida asta-sekin amalga oshadi. Shu tartibda imkoniyat shaklidagi mavjud bo'lgan aql, jon (nafs) va jism, ular bilan bog'liq holda osmon sferalari kelib chiqadi, mavjud narsalarga aylanadi. Bular hammasi substantsiya (javhar)dir. Bundan tashqari borliqda aktsidentsiya (obraz) – narsalarning belgilari, rang, hajmi, hidi va boshqa hislari mavjud.

Bu to'g'risida Ibn Sino qo'yidagicha ta'kidlab o'tib, uning bu fikrlari "Mavjudotning taqsimlanishi to'g'risidagi risola"sida bayon qilinadi: "Shakl ikki turli bo'ladi: Biri – sezilib turadigan shakl, masalan, bir bo'lak mumning turlicha shakllarda bo'la olishi. Bunday shakl aktsideptik shakl deb yuritiladi. Ikkinchisi – ma'lum jismni barpo qiluvchi shakl, masalan, o'lchov (uzoqlik) (jism) o'lchovga ega bo'lishi bilangina jism bo'ladi. Bunday shakllar jismoniy shakllar deb ataladi. Bu turdagi shakllar aktsidentsiya bo'lmasdan, balki substantsiyadir, chunki ular jismning ajralmas bo'lagidirlar, jismning bo'lagi esa jism bo'ladi" [3, 308-bet].

Tahlil va natijalar. Jism shakl va modda (xayulo)dan tashkil topadi. Xudo abadiy, uning oqibati bo'lmish materiya ham abadiydir. Uning o'zi boshqa konkret jismlarning asosidir. Narsalarning konkret ko'rinishlari, shakllari o'zgaradi, lekin ularning moddiy asosi yo'qolmaydi. Materiya doim vujudga kelishi mumkin bo'lgan narsalardan avval mavjud bo'lib, bu narsalar ularni tashkil etuvchi materiya muhtojdir. Materiyaning eng sodda, bo'laklarga bo'linmaydigan shakli to'rt unsur: havo, olov, suv, tuproqdan iborat. Ularning turlicha o'zaro birikuvi natijasida murakkab moddiy narsalar tashkil topadi. Murakkab narsalar o'zgarib, turli shakllarga ega bo'lishi mumkin, lekin moddiy asosi bo'lgan to'rt unsur yo'qolmaydi, abadiy saqlanadi. Uning fikricha avval tog'-toshlar, so'ng o'simlik, hayvonot va taraqqiyotning yakuni sifatida inson vujudga kelgan. Inson boshqa barcha hayvonot olamidan so'zi – tili va aqli, tafakkur qilishi bilan farq qiladi.

Inson bilimlari narsalarni bilish yordamida fikrlashdan tashkil topadi. "Sezish, - deb yozgan u, - bu shunday ta'sirki, u tashqi narsalarning o'zi bo'lmay, balki bizning hislarimizda vujudga keladi. His moddiy obrazning oinasi bo'lib, moddiy shakllarning bo'yi, eni bilan birga ifodalanganligi sababli, ularni inson moddiy asossiz in'ikos eta olmaydi va jismlarni bilolmaydi"[1].

Inson aqli turli fanlarni o'rganish yordamida boyiydi, rivoj topadi. Bunda, xususan, u mantiq ilmiga katta e'tibor beradi. Aql har qanday bilishning va amaliy faoliyatning mezonini sifatida talqin etiladi. "Aql tarozisida o'lchanmagan har qanday bilim, - deb yozadi Ibn Sino, - chin bo'lolmaydi, demak, u haqiqiy bilim emas" [1]

Ibn Sino ijodida fanning strukturasi tekshirish, ilmlarning tartibini aniqlash, ularni tasnif qilishga e'tibor alohida o'rin egallaydi. Ibn Sinoning falsafiy sistemasini ifodalovchi asarlarida ("Kitob ush-shifo", "Kitob un-najot", "Donishnoma") falsafiy bilimlar: mantiq, fizika, matematika, metafizika tartibida beriladi. Bulardan mantiq – bilishning metodi, mavjudotni o'rganish, u haqda fikr yuritishning ilmiy usuli sifatida talqin etiladi. "Mantiq, - deb yozadi Ibn Sino, insonga shunday bir qoida beradiki, bu qoida yordamida inson xulosa chiqarishda xatolardan saqlanadi" [4] Mantiq yordamida inson haqiqiy bilimni yolg'ondan ajratadi va noma'lum narsalarni o'rganadi. U mantiq ilmini tadqiq etishda katta e'tibor beradi, unga maxsus risolalarni bag'ishlaydi. Xususan, u mantiqiy usullar, ta'riflash, hukm, xulosa chiqarish, isbotlash masalalarini o'rganishga katta hissa qo'shdi. Mantiqdan tashqari barcha qolgan ilmlarni Ibn Sino tabiat va ijtimoiy hodisalar haqidagi ilmlar sifatida o'zining

“Aqsom ul-ulum ul-aqliya” (“Aqliy bilimlar tasnifi”) asarida alohida-alohida sanab, ta’rif berib o’tadi.

Ibn Sino “Aqliy ilmlarning tasnifi” risolasida yozishicha: “Hikmat nazariy va amaliy qismlarga bo’linadi. Nazariy qismi bu shundaki, uning yordamida vujudi inson faoliyatiga bog’liq bo’lmagan narsalar haqida dalil bilan qo’lga kiritiladi. Uning maqsadi ma’lum fikrga ega bo’lishidir. Masalan, metafizika ilmi, astronomiya ilmi, amaliy qismi shundaki, uning maqsadi mavjud narsalar to’g’risida fikrdaligiga ega bo’lish emas, balki inson tomonidan yaxshilik hisoblanuvchi narsalarni qo’lga kiritish bilan bog’liq bo’lgan ma’lum masalalar haqida yetarli fikrga ega bo’lishdir. Uning maqsadi – faqat bilimga ega bo’lish emas, balki ma’lum faoliyat uchun zarur bo’lgan fikrga ega bo’lishdir. Nazariy hikmatning maqsadi – haqiqat (qo’lga kiritish), amaliy hikmatniki – yaxshi ishlarni (amalg oshirish) dir”[2]

Xulosa va takliflar. Ibn Sino “Donishnoma”sida ta’kidlab o’tganidek: “Amaliy ilm uch turga bo’linadi: birinchisi – jamiyatda, albatta, tartib va intizom bo’lishi uchun

xalqni idora qilish ilmidir, bu ilm ham ikki turga bo’linadi: biri – sharoit, yo’l-yo’riqlarning qanday bo’lishi; ikkinchisi – siyosatning qanday bo’lishi haqida. Buning birinchisi – tub bo’lsa, ikkinchisi – uning shoxobchasi va natijasidir.

Ikkinchi ilm – uyni idora qilish haqida, chunonchi uyda er bilan xotin, ota bilan bola, xo’jayin bilan xizmatchi o’rtasida paydo bo’ladigan munosabatni tartibga solish haqida.

Uchinchi ilm – odamning o’zi to’g’risida, kishilar o’ziga-o’zi qanday munosabatda bo’lishi kerakligi haqida. Chunonchi, kishilar yo o’zlari yolg’iz va yo jamoat bo’lib turadilar. Ammo jamoat bo’lib, birgalikda turish, yo uy ichidagilar bilan, yoki hamshaharlar bilan birga bo’ladi.

Ibn Sino falsafiy va diniy dunyoqarashida panteistik printsipga asoslanadi. Tangri va borliq bir-biriga zid, bir-birini inkor etuvchi narsalar emas, aksincha, ular bir butun holda mavjudotni tashkil etadi. Abadiylik Tangriga xos. Tangri va tabiat ma’lum pog’onalar yordamida bog’lanadi. Uzun va yaxlit zanjirning bir tomonida yaratuvchi Tangri – zaruriy vujud, ikkinchi chekkasida tabiat yotadi.

ADABIYOTLAR

1. Буюк сиймолар ва алломалар, Т., “Маънавият” 1999 й.
2. Ибн Сино “Ақлий илмларнинг тақсимланиши” // Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. Т., “Фан” 1971 й.
3. Ибн Сино “Мавжудотларнинг тақсимланиши тўғрисидаги рисола” // Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. Т., “Фан” 1971 й.
4. Ибн Сино “Донишнома” // Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. Т., “Фан” 1971 й.
5. Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. Т., “Фан” 1971 й.

UO'K: 37.026

Dilmurod BADALOV,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: dilmurodbadalov907@gmail.com

TISUning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD A. Abdusamatov taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MATEMATIK TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA KLAS- TER USULIDA YONDASHISH

Аннотация

Ushbu metodik maqolada, matematika darslari samaradorligini oshirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurini klaster yondashuvi oshirish hamda ularning mantiqiy fikrlashga o'rgatish uchun pedagogik texnologiyalarini qo'llash, bu orqali o'quvchilarda nafaqat fan bo'yicha bilimlarini balki kreyativ shakllantirish ham mumkinligi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ko'nikma, tarbiya, klaster, ko'nikma, texnologiyalar, mantiqiy fikrlash, matematik o'yinlar, pedagogika, maktab, boshlang'ich ta'lim.

КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД В ФОРМИРОВАНИИ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной методической статье рассмотрено использование педагогических технологий для повышения эффективности занятий по математике, для активизации математического воображения учащихся начальных классов и обучения их логическому мышлению, благодаря которым учащиеся приобретают не только знания по естественным наукам, но и творческие упоминается, что это также возможно сформировать.

Ключевые слова: умения, образование, кластер, умения, технологии, логическое мышление, математические игры, педагогика, школа, начальное образование.

CLUSTER APPROACH IN FORMING MATHEMATICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

This methodological article discusses the use of pedagogical technologies to increase the effectiveness of mathematics classes, to activate the mathematical imagination of primary school students and teach them logical thinking, thanks to which students acquire not only knowledge in the natural sciences, but also creative ones, it is mentioned that this is also possible form.

Key words: Skills, education, cluster, skills, technologies, logical thinking, mathematical games, pedagogy, school, primary education.

Kirish. Maktab o'quvchilarining bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlariga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchi kasb nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o'quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, xalq ta'limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish maqsadida, shuningdek, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan[1].

Matematikani yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'ladi va istalgan sohada ishlab ketadi' (O'zbekiston respublikasi prezidenti Sh. Mirziyoyev)

Yurtimiz istiqloлга erishgan ilk kunlardan oq, davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlari Vatanimiz mustaqilligi va ozodligi tufaylidir. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. N.HAZIXODJAYEVA "Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat" darsligida, mazmundagi topishmoqdagi topishmoqlardan vosita sifatida foydalanishnin o'rinli ekanligi bayon qilingan, hamda matematik o'yinlar o'quvchilar bilimini boyitishga ularda aqliy faoliyatni o'stirishga yordam berishi haqidagi fikrlaridan foydalanilgan. M.Axmedov "1-sinfda matematika" darsligida, Matematik o'yinlar o'quvchilar bilimini boyitishga ularda aqliy faoliyatni o'stirishga yordam berishi haqida ma'lumotlar mavjud. Matematik o'yinlar, boshqa termalar o'ziga hos xususiyatlarga ega bo'lib, ulardagi o'quvchilarni o'ylashga majbur etadigan sharoit, ularning qiziqaliligi o'quvchilarda aqliy va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga

yordam beradi. A.A'zamov "Yosh matematika qomusiy lug'at"ida o'quvchilarda mantiqiy fikrlashga yordam beradigan, ularni dunyoqarashi ijobiy tasir qiladiga savol javoblar aks etgan.

M. E. Jumaye "Matematika o'qitish metodikasidan praktikum" darsligi, praktikum universitetlar va pedagogika institutlarining "Matematika o'qitish metodikasi kursi" harnda "Boshlang'ich ta'lim va tarbiyaviy ish" Yo'nalishi bo'yicha ta'lim oluvchi talabalar uchun mo'ljallangan.

Hozirgi kunda ilm-fanga Prezidentimiz tomonidan alohida e'tibor berilmoqda[1]. Ayniqsa, 2020 yilning Prezidentimiz tomonidan "Ilm, ma'rifat va raqamli rivojlantirish yili" deb e'lon qilinishi hamda bu yilda matematika, kimiyo, biologiya va geologiya fanlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berilishi biz yosh matematiklarni ilm-fan bilan shug'ullanishga ilhomlantirib yubordi.

Jamiyat ijtimoiy sohasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri ta'lim tarbiya sohasi bo'lib, uning rivoji siyosiy -huquqiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalariga bevosita ta'sir etadi hamda ijtimoiy sohalar me'yoriy mohiyatini, kamolot darajasini belgilab beradi.

Boshlang'ich ta'lim jarayoni bolalarning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, dunoqarashi, kommunikativ savodxonligi va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishga, jismonan sog'lom bo'lishga, moddiy borliq go'zalliklarini hiseta olishga, go'zallik va nafosatdan zavqlana

olish, milliy urf-odatlarini o'ziga singdirish va ardoqlash, ularga rioya qilishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik tafakkurini shakllantirish maqsadida klaster asosida qiziqarli matematik o'yinlar, matematik o'yinlar, boshqotirmalar, geometrik masala va mashqlar, muammoli arifmetik masalalar, hazil masalalar, matematik mazmundagi topishmoqdagi topishmoqlardan vosita sifatida foydalanish o'rindir. Matematik o'yinlar o'quvchilar bilimini boyitishga ularda aqliy faoliyatni o'stirishga yordam beradi. Matematik o'yinlar, boshqa termalar o'ziga hos xususiyatlarga ega bo'lib, ulardagi o'quvchilarni o'ylashga majbur etadigan sharoit, ularning qiziqaliligi o'quvchilarda aqliy va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Qiziqarli matematik o'yinlar o'quvchilarning tafakkurining rivojlanishiga har tomonlama ta'sir etuvchi vosita hisoblanib, uning yordamida aqliy va irodaviy rivojlanish amalga oshiriladi. Fazoviy hayol, matematik tafakkur maqsadga qaratilganligi va maqsadga intilganlik, amaliy vazifalarni yechish uchun amallarning yo'llarini mustaqil qidirish va topish bularning hammasi birgalikda matematikani muvaffaqiyatli egallashlari uchun talab qilinadi. Bola maktab ostonasiga qadam qo'yar ekan, o'zining bo'lgan qiziqishini yo'qotmaydi, u avvalgidek o'yinga o'ch bo'ladi. Hatto qiziqarli masalalar ham bolalarda faollikni uyg'otib, tafakkurni rivojlantiradi. [2, B. 174]. Biz boshlang'ich sinf matematik darslarida bunday hollarga duch keldik. Bu darslarda o'quvchilarga raqamlar haqidagi masalalar, matematik sofizmlar, boshqotirmalar, masala, she'r, hazil masalalarni yechish tavsiya etiladi. Bulardan ba'zilarini keltiramiz. Raqamlar haqidagi masalalar.

1. uchta ketma – ket har xil raqamlar oling va undan mumkin bo'lgan ikki xonali sonlar to'plamini tuzing. Hosil bo'lgan sonlar yig'indisini berilgan raqamlar yig'indisiga bo'ling. Sizlarda javobi 22 bo'ladi. Masalan: 3, 4, 5 sonlarini olamiz. Mumkin bo'lgan ikki xonali sonlar to'plamini tuzamiz: 34, 35, 43, 45, 53, 54.

$$\frac{34+35+43+45+53+54}{3+4+5}=22$$

2. Sevimli raqam. O'quvchilardan biriga sevimli raqamini aytilish taklif qilinadi. U xohlagan, ya'ni 6 raqamini aytdan bo'lsin.

- Xo'sh, uning qanday xususiyati bor? – deb qiziqib qoladi, o'quvchi. Ajayibligini bilay desangiz, yaxshi ko'rgan raqamingizni 9 ga ko'paytirib va chiqqan son (54) ni quyidagi 12345679 sonlarining tagiga ko'paytiruvchi qilib yozing.

$$54 \cdot 123456789 = 666666666 \text{ hosil bo'ladi.}$$

Bu yerda o'quvchi biron raqam o'ylaydi, o'ylagan sonni 9 ga ko'paytiradi. Shundan keyin natijani 12345679 soniga ko'paytirganida, o'lgan raqamlar ketma–ketligi hosil bo'ladi.

v) Boshqotirgich. Boshqotirgichni so'rovchidan (soat) yoshi nechadalgini so'rashdi. Uning javobi o'ylantiradigan edi. "Uch yildan keyingi yoshimning uch baravaridan uch yil avvalgi yoshimning uch baravarini ayiring, u holda sizda mening yoshim hosil bo'ladi", deb javob berdi.

Yechish: Izlangan sonni x bilan belgilaymiz, u holda 3 yildan keyingi yoshi x+3 ga va 3 yil avvaligi yoshi x-3 bo'ladi. Natijada quyidagi tenglamaga ega bo'lamiz:

$$3(x+3)-3(x-3)=x \quad 3x+9-3x+9=x \\ x=18$$

Demak, u 18 yoshda ekan. Har qanday matematik o'yinlar qandaydir amtematik nazariyaga asoslanadi. Ular o'quvchilarning abstrakt tushunchalarini o'rganishdagi mashg'ulotda bolalarning tafakkurini rivojlantirib, faolligini oshiradi. Chunki ularda og'zaki hisoblashning tezligi konkurs hissining o'tkirligi, maqsadga eng to'g'ri yo'l bilan yetish

istagi yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Matematikada o'yin fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, bu esa doimo jiddiy shug'ullanishiga extiyoj tug'diradi. Paskal so'z bilan aytganda, matematika shunday jiddiy fandirki, uni sal qiziqarli qilish imkoniyatini qo'ldan bermaslik lozim. Ma'lumki, boshlang'ich ta'lim jarayoni juda murakkab jarayondir. Chunki o'quvchi bevosita o'quv faoliyatidan ta'limiy faoliyatga kirishadi. Bu jarayonni hozirgi kun davr talabi asosida tashkil etish, ya'ni uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlash boshlang'ich sinf o'qituvchisidan katta ma'suliyat, bilim, mahoratni talab etadi.

Bugungi kun o'qituvchisi o'quvchilarning chuqur bilimli, zukko va mustaqil fikr egasi etib tarbiyalashi uchun nimalarga e'tibor berishi kerak? Darsni qanday tashkil etishi kerak?

Yuqorida keltirilgan muammolarning bevosita yechimi, bizning-cha, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etilgandagina boshlang'ich sinflarda, matematika ta'limi Davlat Ta'lim Standartida belgilab berilgan talablar darajasiga amalga oshiriladi deb hisoblaymiz[3,B.96]. Boshlang'ich ta'limda matematikadan Davlat Ta'lim Standartlari talablariga o'quvchilarning matematik mulohazalar etish salohiyatlarini shakllantirish orqali erishiladi. Ma'lumki mustaqil fikr, mustaqil faoliyat natijasida hosil bo'ladi. Matematika ta'limi mzmuniga o'quvchilarning mustaqil faoliyatlarini kuchaytirishga imkon beruvchi amaliy ishlar va rivojlantiruvchi topshiriqlar kiritish nihoyatda yaxshi natijalar beradi. Mustaqil fikrlash:

- o'quvchilarning tafakkur doirasini ijodiy fikrlash salohiyatini kengaytiradi;

- o'quvchilarning yangi o'quv vazifalari va muammolarini mustaqil yecha olishga hamda munozara yurita olishga bo'lgan tayyorgarlik va qobiliyatlarini rivojlantiradi;

- bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qilish darajasini oshiradi va o'quvchilarda muhim o'quv ko'nikmalari hamda qobiliyatlarini rivojlantiradi. (xususan matematik fikrlash, matematik va mos ravishdagi belgilashlardan foydalana olish);

- matematik ifodalarni izohlay oladi;

- natijalarni izlahlab, hukm chiqara oladi;

- o'quvchilarning intilishini, qiziqishlarini, yo'naltirish va shakllantirish, o'qishga bo'lgan istak, ishtiyoq hamda ta'lim olish uchun kerakli shart – sharoitni belgilab olishga imkon beradi. [4, B. 478]

To'g'ri va teskari sanash. O'ynatiladigan didaktik o'yin: "Ko'rganni cslab qolish diktanti ". Didaktik topshiriq: qo'shib sanash yo'li bilan geometrik shakllardan son qatorini tuzish.

O'yin topshirig'i: o'qituvchi tomonidan ko'rsatilgan namunaga 3-4 daqiqa davomida diqqat bilan qarab olib, geometrik shakllarning soni va qanday joylashganini aniqlash hamda ulami o'zining daftariga to'g'ri yozish. Foydalaniladigan buyumlar:

1) 6 ta qiziJ doiracha va 6 ta ko'k kvadrat solingan konvert;

2) o'rtasidan qizil chiziq tortiJgan qalin oq qog'oz;

3) o'qituvchining qo'lida geometrik shakllar yopishtirilgan namunalar.

Bolalar tezlik bilan ko'k kvadratlarni yoyadilar.

Oradan 5-7 sekund o'tgach, eng ziyrak o'quvchilar qo'llarini ko'taradilar. 15- 18 bola 30-50 sekund mobaynida topshiriqni bajaradi.

Oyinng borishi. O'qituvchi o'quvchilarga geometrik shakllar rasmi solingan konvertlarni ulashib beradi. Bolalar konvertlarni ko'zdan kechiradilar. O'qituvchi konvertlar bilan birga oq qog'oz ham ulashadi.

Bolalar,- hamma shakllarni bir yerga to'plab, konvert ustiga qo'yib ularni partaning chetiga qo'yinglar. O'yinni mana bunday tartibda o'ynaymiz: men sizlarga

kvadratlar yoki doirachalar shakllari solingan qog'oz namunasini ko'rsataman-(ko'rsatadi). Sizlar esa sanab, qog'ozda qancha shakllar borligi va ular qanday joylashganligini eslab qolinglar. Uchgacha sanayman, undan so'ng namunani olib qo'yaman, sizlar esa qo'lingizdagi qizil chiziqli oq qog'ozlarga shakllarni xuddi namunadagidek joylashtirishingiz lozim.

- Dastlab o'qituvchi eng oddiy usulni (kamroq shakllar rasmi solingan bir xil shakllarni) tanlaydi. - Diqqat! - deydi o'qituvchi, ko'rsata boshlayman bir, ikki, uch! To'rtta bola barcha kvadratlarini qatorasiga terib qo'yadi. Uchtasi doirachalarni bir chiziqqa tizishadi. O'qituvchi bolalarga o'z-o'zlarini tekshirish imkonini berish maqsadida namunani ikkinchi marta ko'rsatadi va topshiriqning to'g'ri yoki noto'g'ri bajarilganligini tekshirib chiqishni taklif qiladi. Oradan 5-10 sekund o'tgach, namunani olib qo'yadi.

- Endi, bolalar, - deydi o'qituvchi, - aytinglar-chi, qancha kvadrat qo'ydingizlar?

- Beshta.

- Barakalla, harnmangiz ham g'olib bo'ldingiz. Endi men sizlarga qiyin namunani ko'rsataman. Sizlar diqqat bilan qarab turing. Diqqat: bir, ikki, uch!

O'qituvchi ikkinchi namunani ko'rsatadi.

Ko'pchilik bolalar birdaniga kvadratlarini o'z qo'llariga oladilar. Q'ituvchi ularni ogohlantirib: "Sanab chiqishni unutmadinglarmi?" - deydi.

3-4 bola ko'zini kvadratlardan uzib, namunaga diqqat bilan qaraydi va sanay boshlaydi. Shundan so'ng o'qituvchi namunani olib qo'yadi. Ikkinchi galga kelganda bolalar shakllarni birinchi galdagiga qaraganda tezroq tizadilar. O'yin uchinchisi marta o'tkazilganda jonliroq o'tadi [5, B. 16].

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishda klaster yondashuv asosida bevosita matematik o'yinlar va boshqotirmalarning naqadar ahamiyatli ekanligini ushbu maqola orqali yanada kengroq tushunish mumkin. Shunday qilib, o'yin paytida bolalar sanashni o'rganadilar, undan tashqari shakllarni bir chiziqqa tizishni ham bilib oladilar, ana shunda shakl nomlari mustahkamlanadi va nihoyat, o'yin o'zlashtiriladi. O'yin bolalarni bir-biriga yanada yaqinlashtirib yuboradi va ularda o'yinga bo'lgan qiziqish ortib boradi. O'qituvchi esa o'yin jarayonida bolalar xotirasi qanchalik taraqqiy etganligini, kimda eslab qolish xotirasi o'sgan yoki o'smaganligini aniqlab olishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son farmoni.
2. Azizxodjayeva N. "Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat" - Toshkent.: TDP, 2003, 174 bet.
3. Axmedov M. va boshqalar 1-sinfda matematika darslari - Toshkent.: O'zinkomsent, 2003, 96-bet.
4. A'zamov A. "Yosh matematika qomusiy lug'at" - Toshkent.: Qomuslar bosh tahririyati, 1991, 478 bet.
5. Jumayev M. "Matematika o'qitish metodikasidan praktikum" Toshkent "O'qituvchi" 2004.

Guljahan BAZARBAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: guljahanbazarbaeva@gmail.com

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) A.O. Amirovning taqrizi asosida

HISTORY OF THE STUDY OF THE EPIC OF THE KARAKALPAK PEOPLE "KOBLOK"

Annotation

This article discusses the analysis of research works of scientists, the history of the study of the manuscripts of the Karakalpak folk epic "Koblan". Emphasizing the versatility of the epic, they also pay attention to the degree of elaboration. In addition, it tells about today's places where manuscripts of the epic have been preserved.

Key words: Patriotism, versatility, courage, folk art, manuscripts, heroism, epic.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ КАРАКАЛПАКСКОГО НАРОДНОГО ЭПОСА "КОБЛОН"

Аннотация

В данной статье рассматривается анализ научно-исследовательских работ ученых, история изучения рукописей каракалпакского народного эпоса «Коблан». Акцентируя на многогранность слоев эпоса, также уделяется внимание на степень изучения. Кроме того, рассказывается о современных местах, где сохранились рукописи эпоса.

Ключевые слова: Патриотизм, многогранность, мужество, народное творчество, рукописи, героизм, эпос.

QORAQALPOQ XALQ DOSTONI «QO'BLON»NING O'RGANILISH TARIXI

Annotatsiya

Mazkur maqolada qoraqalpoq xalq dostoni «Qo'blon»ning o'rganilish tarixi, yozib olinish ishlari, olimlar tarafidan olib borilgan ilmiy-izlanish ishlariga to'xtalib o'tilgan. Dostonning ko'p variantlilik qatlamlariga e'tibor qaratilgan holda, ularning o'rganilish xususiyatlariga ham diqqat qaratildi. Dostonning bugungi kunda qo'lyozmalarining saqlanayotgan o'rinlari xususida ham so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, variantlilik, jasurlik, xalq ijodi, qo'lyozmalar, qahramonlik, doston

Kirish. Millatimizning tafakkuri, pedagogikasi, tarixi, falsafasi, urf-odatlar, ma'naviy-axloqiy tarbiyasi bilan bog'liq sermazmun xulosalari madaniy merosimiz bo'lgan qadimiy va boy folklorimizda, jumladan, xalq dostonlarida o'z ifodasini topgan. Ular o'z navbatida yosh avlodni ma'naviy kamolotga yetaklovchi, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan, axloqiy fazilatlarini singdiruvchi tarbiya vositasi hisoblanadi. Bu esa o'z-o'zidan kundalik hayotimizda, milliy ta'lim-tarbiya jarayonlarida xalq dostonlariga qayta-qayta murojaat etishni, ayniqsa, ulardan vatanparvarlik, do'stlik, sadoqat, muhabbat, jasurlik, mardlik, ezgulik, yuksak insoniy fazilatlarini o'rganishni taqozo etadi. Mana shunday ezgu g'oyalarni o'zida jamlagan qoraqalpoq xalqining qahramonlik dostonlaridan biri «Qo'blon» dostonidir. «Qo'blon» dostoni o'zining g'oyaviy mazmuni va badiiy o'ziga xosliklari bilan sug'orilgan xalq durdonasidir. Dostonda so'z yuritiladigan erkinlik va ozodlik uchun kurash g'oyalari bugungi kunga qadar o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. «Qo'blon» dostoni talantli qoraqalpoq jirovlaridan yozib olinib, bir necha marta o'z oldiga kitob etib nashr qilindi. Dostonni o'rganishda A.K.Borovkov, I.A.Belyaev, K.Rayxl, M.Auezov, U.Kujurov, N.Dovqaraev, Q.Ayimbetov, I.Sag'itov, N.Japaqov, Q.Maqsatov, S.Baxadirova, K.Allambergenov, J.Xoshniyazov singari olimlarning mehnatlari alohida.

Tadqiqot metodologiyasi. Qoraqalpoq qahramonlik dostoni «Qo'blon»ning rus olimi I.A.Belyaev tarafidan yozib olingan varianti va qoraqalpoq folkloristlari tarafidan so'ngi yillari yozib olingan 7 varianti mavjud bo'lib. Bu qo'lyozmalarining barchasi bugungi kunda O'zRFAQQB kutubxona fondida saqlanmoqda.

«Qo'blon» dostonining qoraqalpoq tilidagi variantini birinchi marta qog'ozga tushurib, nashr ettirgan rus olimi

I.A.Belyaev. U Sank-Peterburg universiteti Sharqshunoslik fakultetining talabasi, professor P.M.Melioranskiyning shogirdi. Ustozi sababli qoraqalpoq tili va og'zaki adabiyotiga qiziqishi uyg'ongan olim 1903-yili Qoraqalpog'istonga ilmiy ekspeditsiya a'zosi sifatida kelib, qoraqalpoq xalq og'zaki namunalari yig'ib, yozib olishga muvaffaq bo'ladi.

I.A.Belyaev o'zining qoraqalpoqlar orasida bo'lganligi haqida quydagicha yozadi: «1903-yili men prof. P.M.Melioranskiyning shogirdi bo'lib yurgan vaqtimda O'rta va Sharqiy Osiyoni o'rganish bo'yicha Rus komiteti bilan Sirdaryo oblastining Amudaryo bo'limida (Nukus, Chimboy va Qo'ng'irotda) turuvchi ko'chmanchi turk xalqlarining, ya'ni qoraqalpoqlarning xalq og'zaki ijodini, madaniyatini o'rganish uchun yuborildim.

Turkistondagi barcha ko'chmanchi xalqlar kabi qoraqalpoq xalqi orasida ham baxshi-jirovlar ko'p ekan. Ular maraka-yig'inlarda, ya'ni to'ylarda, o'yin-zavq bo'lgan yerlarda dutorga qo'shib o'zlarining qo'shiqlarini, dostonlarini yana har hil jirlarni ijro etadi ekan. Bu qo'shiqlar bilan dostonlar qoraqalpoqlarning tilini, poeziyasini, etnografiyasini va umuman mahalliy turmushni o'rganish uchun boy material bo'lib hisoblanadi.

Bu baxshi-jirovlar menga juda yaxshi hurmat va ehtirom ko'rsatishdi. Ular tuni bilan menga o'z xalqining o'tmishdagi turmush tarzi haqida uzoq hikoyalar aytib, ijro etib berishdi. Shuning bilan birga men baxshi-jirovlarning orasida ikki oyga yaqin bo'lib, qoraqalpoq jirovlarining ijro etib, aytib berganlarining ancha bo'lagini savodli qoraqalpoqlar orqali yig'ib olishga to'liq imkoniyatga ega bo'ldim». [1]

I.A.Belyaev «Qo'blon» dostonini qipchoqda yashovchi, urug'i keneges bo'lgan qoraqalpoq jirovi Imamqulidan yozib olinganligini aytadi. Olimning Zakaspiy

oblastiga ketishi sababli, dostonning faxat bir bo'limi gina yozib olinadi. Dostonning ilm uchun kerakligini bilgan olim uning yo'qolib ketishining oldini olish maqsadida yozib olingan asl nusxasini 1917-yilning 29-aprelida Rossiya Fanlar akademiyasining yonidagi Osiyo muzeyiga topshiradi [2]. Qo'lyozma bugungi kunda Rossiya Fanlar Akademiyasining Sharq qo'lyozmalari institutining kutubxonasi arxiv fondida (фонд 108, опись 1, дело №3) saqlanmoqda. Unda «Qo'blon» dostonining dastlab arab shrifti bilan yozilgan, ko'lam 13 varaqni tashkil etuvchi va keyin hozirgi rus harflari bilan transkripsiya ishlangan, ko'lam 49 varaqdan iborat nusxalari saqlanmoqda. Doston muqovasiga «Er Qo'blonning qissasi», «Qoraqalpoqning jiri» deb yozib quyilgan. Dostonning umumiy ko'lam 3000 qatorga yaqin.

«Qo'blon»ning I.A.Belyaev tarafidan yozib olingan bo'limi 1917-yili Ashxobodda rus tilida nashr qilinadi.[3] 1961-yili bizning olimlarimiz dostonning to'liq tekstining fotonusxalarini olishga muvaffaq bo'ldi. Ular bugungi kunda O'zRFAQQB kutubxonasining qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda.

«Qo'blon» dostonining ikkinchi varianti 1940-yili yozuvchi N.Japaqov tarafidan taniqli qoraqalpoq jirovi Esemurod Nurabulloevdan yozib olingan. Bu variant qoraqalpoq tilida 1941-yili To'rtkul shahrida «Qoraqalpoq» davlat nashryoti tarafidan chop etildi.[4] Dostonning ko'lam 414 varaq, 7 ming qatorga yaqin qo'shiqdan iborat. «Qo'blon» dostonining mana shu varianti bir qancha to'liqtirilib, qayta tayyorlangan nusxasi 1959-yili I.T.Sag'itov va Q.Mambetnazarovlar tarafidan nashrdan chiqarildi.[5] 1981-yili esa qoraqalpoq folklori (ko'p tomlik)ning VIII tomida chop etildi. 1987-yili «Qo'blon» dostoni A.Naumov va D.Aytmuratovlarning tarjimasini bilan rus tilida chiqarildi.[6]

Fidoyi olim Q.Maqsatov dostonning bu variant to'g'risida quyidagi fikrlarini bildirib o'tgan edi: «Qo'blon» dostonining Esemurod jirov varianti, mana shu dostonning qoraqalpoqcha variantlarining ichida mazmuni va badiiyligi jihatdan eng to'liq, eng ko'lamli, eng baholisidir»[7], -degan edi.

Shuningdek, «Qo'blon» dostonining Karam jirov Nag'iyimov varianti haqida aytadigan bo'lsak, jirovning o'zi tarafidan yozib kelinib 1959-yili O'zRFAQQB fundamental kutubxonasining qo'lyozmalar fondiga topshirilgan (R-92 Q-71 inv. № 337000, 571 varaq). Doston 14 000 qatoridan ko'proq, kulrang qattiq karton bilan qoplangan. Doston Toshkent shahrining «Ma'naviyat» nashryoti tamonidan qoraqalpoq folklori (ko'p tomlik)ning XIII tomida 2009-yili nashr qilindi.[8]

«Qo'blon» dostonining Karam jirov varianti o'zining mazmuni va syujeti jihatdan Esemurod jirov variantiga juda yaqin keladi. Buning asosiy sababi Karam jirov dostonni otasi Nag'im jirovdan o'rgangan. Nag'im jirov bo'lsa Turimbet jirovning shogirdi bo'lgan. O'z navbatida Turimbet jirov bu dostonni Nurabullo jirovdan o'rganib xalq orasida ijro etib yurgan. Esemurod jirov esa Nurabullo jirovning shogirdi bo'lgan. Demak, ular bir maktabdan chiqqan. Ustoz-shogird bo'lganlikdan ham doston syujetlarining bir-biriga uxshash bo'lishi tabiiy holat. Qolaversa Karam jirov xat-savodli bo'lganlikdan Esemurod jirov variantini qayta-qayta o'qish imkoniyatiga ega bo'lgan. Shuning bilan birga, Karam jirov o'zining shoirchilik talantidan mohirona foydalangan holda, dostonning mazmunini boyitishga, badiiy darajasini yanada yuksaltirishga alohida e'tibor bergan.

«Qo'blon» dostonining Arzimbet jirov varianti 1959-yili, iyul oyida Q.Maqsatov tarafidan yozib olingan. Qo'lyozma qalin 4 daftardan iborat bo'lib, qo'shib tikilgan, tashqi tarafi qo'ng'ir rangli, kulrang naqishli katta karton bilan qoplangan (R-92, inv. №34639, 311 varaq, 5 ming 665 qatorlardan iborat).[9]

«Qo'blon» dostonining Davletmurod jirov varianti 1960-yili Q.Maqsatov, Q.Mambetnazarovlar tarafidan yozib olingan (R-92, Q-71, 105-varaq, inv. №34662; 2 ming 513 qatordan iborat). Qo'lyozma qung'ir kletkali, gulli, qattiq karton bilan qoplangan. Variantning mazmuni qoraqalpoqcha, boshqa variantlarga uxshash. Variant to'liq emas. Ko'p epizodlar tushirib qoldirilgan.[9]

«Qo'blon» dostonining Janibek jirov Asqarov varianti folklorist Q.Maqsatov, Q.Mambetnazarov va J.Abdikarimovlar tarafidan 1960-yili yozib olingan (R-92 inv. №34663; 51 varaq, 1 ming 165 qatordan iborat). Qo'lyozma qalin 2 daftardan iborat bo'lib qo'shib tikilgan. Tashqi tarafi qo'ng'ir rangli, naqshli, qattiq karton bilan qoplangan.[9]

«Qo'blon» dostonining Asqar Bekeev varianti 1960-yili mart-aprel oylarida Abdig'aniy Jamalov tarafidan yozib olingan (R-92 Q-71 inv. №34664; 134 varaq, 2 ming 209 qatordan iborat). Qo'lyozmalar qo'ng'ir kletkali, gulli, qattiq karton bilan qoplangan. Mazmuni va syujeti jihatdan boshqa qoraqalpoq variantlariga, ayniqsa Davlatmurod jirovning variantiga juda yaqin va uxshash.[9]

«Qo'blon» dostonining Erejep jirov Tileumurodov varianti Q.Maqsatov tarafidan 1960-yili yozib olingan. Bugungi kunda doston O'zRFAQQB kutubxonasining qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda (R-92, Q-71 inv. №36797, 85 varaq, ko'lam 2610 qator). Qo'lyozmaning tashqi ko'rinishi qattiq karton kitobcha jurnaldan iborat. Mazmuni va syujetida qoraqalpoqcha variantlarga qaraganda o'ziga xosliklarga ega. [9]

Tahlil va natijalar. «Qo'blon» dostonining genezisi va shakllanish manbalari IX-XIII asrlardagi ug'uz-qipchoq epik an'analariga borib taqalishi aniqlangan. Dostonda patriarxal-urug'chilik munosabatlariga aloqador ijtimoiy voqelikning izlari saqlanib qolganligini ko'rishimiz mumkin. «Qo'blon» dostonining qozoqcha versiyasi «Qo'bilondi botir» dostoni bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan A. Qo'ng'iratboev va O. Nurmagambetovlar ham mazkur dostonning urug'-qabilachilik davrlarida shakllangan, degan xulosalarga kelishgan.[10]

«Qo'blon» dostoni va boshqa qahramonlik eposlari syujetining tarixiy asoslari qadimgi urug'-qabilachilik davrlariga borib tutashishini ko'pchilik folklorshunos olimlarimiz tomonidan qayd etilgan. Aynan shu davrlarda xalq og'zaki ijodining ko'pchilik janrlari, jumladan, qahramonlik dostonlarining ilk namunalarini yuzaga kela boshlagan.[11] Shuningdek, qoraqalpoq xalq dostonlari bo'yicha ko'plab ilmiy-tadqiqotlar olib borgan olim I. Sag'itov «Qo'blon» dostonini «sof qahramonlik eposi»[12] deb ta'kidlaydi.

Haqiqatdan ham, qahramonlik dostonlarining patriarxal-urug'chilik munosabatlari, ko'chmanchilik va yarim ko'chmanchilik hayot tarzi bilan mustahkam bog'liq ekanligini ko'ramiz. Bunday dostonlar huddi shu turmush tarzining ifodasi sifatida patriarxal-urug'chilik jamiyatining so'nggi bosqichlarida yoki ilk feodalizm davrida turli urug'lar o'rtasida nizolar davom etayotgan va ular muayyan hududlarga joylashayotgan hamda yagona xalq sifatida uyusha boshlagan davrlarda yaratilgan. Bir qator urug' va qabilalarning muayyan xalq sifatida tashkil topa boshlashi, ilk davlatchilik kurtaklarining paydo bo'lishi va shu munosabat bilan xalqlar va elatlarning o'z mustaqilliklari uchun chet el bosqinchilariga qarshi mardonavor kurashlari qahramonlik dostonlari uchun boy material manba bo'lib xizmat qiladi. Mana shu kurashlar va tarkib topishlar, birlashishlar va joylashishlar jaroyonida o'z-o'zini anglashning buyuk ifodasi sifatida qahramonlik eposlari yuzaga keldi.[13]

Haqiqatdan ham mazkur dostonning syujet qurilishini tashkil etuvchi an'anaviy motivlar tarkibi shakllanish tarixiga ko'ra ko'p qatlamli bo'lib, qoraqalpoq xalqi ijtimoiy hayotining turli davrlariga xos voqealarni o'zida aks etgiranligi sababli ushbu dostonni yangi davr maxsulisi emas,

balkim qadimgi davrga mansub qahramonlik dostoni sifatida tavsiflash maqsadga muvofiqdir.

«Qo'blon» dostonining syujeti va mazmuniga ko'ra qahramonlik dostonlariga xos motivlarning qadimiy tiplari saqlanganligiga ko'ra mazkur doston o'zining janriy mansubiyatiga ko'ra «qahramonlik dostonlar» guruhiga kirishini ko'rsatadi. Dostonda o'rin olgan befarzandlik, qahramonning g'ayritabiiy tug'ilishi va voyaga yetishi, jangovar ot va qurolga ega bo'lishi, o'ziga munosib juft izlashi, ilk qahramonlik ko'rsatishi, dushmanlarga qarshi jang qilishi singari motivlar doston mazmunidan keng o'rin olgan.

Xulosa va takliflar. Qoraqalpoq xalq dostoni «Qo'blon»ning har bir varianti o'ziga xosdir. Jirovlar tarafidan

ijro etilish maxorati, uslublari, jirovlarning improvizatorlik jihatdan ajralib turishi bilan birga, dostonda so'z etiladigan el-yurtini qo'riqlash, tashqi dushmanlarga qarshi kurash, xalq botirlarning mardanovor jasurliklari, ozodlik, tenglik, erkinlik, do'stlik, sadoqat singari g'oyalarini o'zida jamlay olishi bilan birlashadi. Xalqimizning xalq og'zaki ijodi o'zining teranligi, chuqur ma'nosi, ma'naviy go'zalligi, ijodiy quvvati, koloriti, garmoniyasi bilan ajralib turadi. Sababi unda qoraqalpoq xalqining ichki his tuyg'ulari, uy-hayollari, orzu-umidlari, maqsad-tilaklari, oldinga intilishlari, birdamligi, mardligi, jasurligi, mexnatkashligi o'z aksini topgan.

ADABIYOTLAR

1. Sag'itov I. Xaliq danalig'inin' ulli do'retpesi. A'miwda'riya. 1986-j. №8, 97 b.
2. Протоколы заседаний и сообщений членов Закаспийского кружка любителей Археологии и истории Востока, Выпуск 4-й, Ашхабад, 1917, стр 3-4.
3. Беляев И.А. Поэма о Коблане. Протоколы Заседаний и Сообщений членов Закаспийского кружка любителей археологии и истории Востока. Ашхабад. 1917 вып. 4.с. 58-59.
4. Sag'itov I. Qoblan da'stani haqqinda. Amiwda'riya. 1959-j. №8, 97 b.
5. Maqsetov Q. A'.Ta'jimuratov. Qaraqalpaq folklori. –No'kis: «Qaraqalpaqstan». 1979. 59 b.
6. Ma'mbetov K. K.Palimbetov. Qaraqalpaq a'debiyati. –No'kis., «Bilim», 2017. 8 b.
7. Maqsetov Q.. Qaraqalpaq qaharmanliq da'stanlarinin' poetikasi. –Toshkent: “Fan”. 1965. 77-b.
8. Qaraqalpaq folklori (ko'p tomliq). 9-13 tomlar. –Toshkent: «Ma'naviyat», 2009-j., 5-b.
9. Bekbergenova A.U. Qoblan da'staninin' Erejep jiraw variant haqqinda. O'zRIQQB Xabarshisi. 2017-j. №1. 99-b.
10. Qon'iratbaev A'. Qazaq eposi ja'ne turkologiya. –Almati: G'ilim, 1987. - B. 139-159; Nurmag'ambetova O. Qazaqtin' qaharmandiq eposi «Qoblendi batir». - Almati: Da'shti qipshaq baspa u'yi, 2003.
11. Гусев В.Е. Эстетика фольклора. - Л.: Наука, 1967. -С . 227-228.
12. Sag'itov I. Qaraqalpaq xalqinin' eposi. –No'kis: “Qaraqalpaqstan”. 1986. - Б. 167.
13. Umarov H. Adabiyotshunoslik nazaryasi: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. –T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashryoti, 2004. 15 b.

UDK:37.026.5

Baxriddin BEGMATOV,
Jizzax politexnika instituti "Transport vositalari muhandisligi" kafedrasida dotsenti
E-mail: begmatov.b.1978@gmail.com

O'zMU Jizzax filiali dotsenti t.f.n., dots. Baboev A.M. taqrizi ostida

BO'LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA TARMOQLARARO INTEGRATSIYALASH YO'NALISHLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda tarmoqlararo integratsiyalashning yo'nalishlari, rivojlangan xorijiy davlatlar universitetlarining tarmoqlararo integratsiyash darajasi, mavjud holati, farqli jihatlari hamda tarmoqlararo integratsiyalashni ta'minlaydigan tamoyillar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek tarmoqlararo integratsiyalashgan ta'lim muhitini yaratish asosida bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi chet yondashuvlari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim muassasasi, ta'lim, fan, integratsiya, tarmoq, jamiyat, texnika, o'quv materiali, pedagogika, psixologiya, ishlab chiqarish tarmoqlari.

НАПРАВЛЕНИЯ ИНТЕГРАЦИИ ИНТЕРНЕТ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье представлена информация о направлениях межотраслевой интеграции в подготовке будущих инженеров к профессиональной деятельности, уровне межотраслевой интеграции вузов развитых зарубежных стран, современном состоянии, различных аспектах, а также принципах, обеспечивающих межотраслевую интеграцию. Также освещаются зарубежные подходы к подготовке будущих инженеров к профессиональной деятельности, основанные на создании межотраслевой интегрированной образовательной среды.

Ключевые слова: Вуз, образование, наука, интеграция, сеть, общество, техника, учебный материал, педагогика, психология, производственные сети.

DIRECTIONS OF INTERNET INTEGRATION IN THE PREPARATION OF FUTURE ENGINEERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Annotation

This article provides information about the directions of intersectoral integration in the preparation of future engineers for professional activities, the level of intersectoral integration of universities in developed foreign countries, the current state, various aspects, as well as the principles that ensure intersectoral integration. It also highlights foreign approaches to preparing future engineers for professional activities based on the creation of an intersectoral, integrated educational environment.

Key words: University, education, science, integration, network, society, technology, educational material, pedagogy, psychology, production networks.

Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashning hozirgi bosqichida ta'lim tizimini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish va ta'lim mazmunini integratsiyalash borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Integratsiya – juda keng ma'nodagi tushuncha. Bugungi kunga kelib kishilar integratsiya jarayonining mohiyatini yaxshi anglashi, zarur.

Integratsiya nima? – «Integratsiya» – lotincha «integration» so'zidan olingan bo'lib, «integr» to'liq yaxlit, bir butun degan ma'nolar anglatadi; Integratsiya – o'zaro bog'langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirmoq, yaxlit holga keltirmoq deganidir. Integratsiya turli xil qism va elementlarni bir butunlikka birlashtirish jarayonidir. Integratsiya jarayonlari tashkillashtirilgan sistemalarda bo'lishi mumkin – bu holda ular sistema butunlik darajasini va tashkillashtirilgan darajasini ko'taradi. Integratsiya jarayonlari oldin bog'lanmagan elementlarni birlashtirish asosini hamda shakllangan tizimlarda ham yuz berib, natijada tizimni bir butunligi va tashkillanish darajasi oshishiga, element va tarkibiy qismlar o'rtasida aloqadorlikka murakkablashuviga olib keladi. Bir butunlikka birlashtirish tarkibiy qismlar turli xil darajada avtonomlikka ega bo'ladi.

Gerbert Spenser (1820–1903) falsafasida sochilgan, sezilmaydigan holatning ichki jarayonlarini sekinlashuvi natijasida zichlashishi va seziladigan darajaga o'tishi tushunilsa, dezintegratsiya – buning aksi, ya'ni zich joylashgan narsaning harakat tezlashishi natijasida sochilgan holatga o'tishidir. Spenser «integratsiya» so'zini, ko'pincha, agregatsiya tushunchasi bilan teng ma'noda qo'llaydi. Uning ta'limotiga ko'ra, Quyosh sistemasi, sayyoralar, organizm, millat rivoji integratsiya va dezintegratsiyaning birin–ketin o'rin almashinuvlari natijasidir [5].

Zamonaviy ta'limda oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalarining integratsiyasi malakali mutaxassislar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu bois respublikamizda bu masalaga hamisha jiddiy e'tibor qaratilgan. Hozirgi davrga kelib OTM va ishlab chiqarish korxonalari bilan integratsiyaga yanada katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2909-son va 2017-yil 27-iyuldagi «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3151-son qarorlarini keltirish mumkin.

Bugungi kunda ish beruvchi va oliy ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligini yo'lga qo'yishdan ko'zlangan asosiy maqsad davr talablariga javob beradigan malakali, mas'uliyatli va yetuk mutaxassislar tayyorlashdan iboratdir. Buning uchun ish beruvchi va OTM hamkorligini tizimli tashkil qilish zarur. Shuningdek, korxonalar ishlab chiqarish jarayonidagi mavjud muammolarni OTMga yetkazishlari, korxonalarda OTM filiallarini tashkil qilish, ya'ni korporatsion hamkorlikka erishish, OTMda "master-klass"lar o'tkazish, talabalarda ishlab chiqarishga qiziqish o'yg'otish, o'quv amaliyotlarini ishlab chiqarish korxonalarida muntazam ravishda tashkil qilish lozim.

O'quv fanlarini integratsiyalashning nazariy asoslari, tamoyillari, integratsiyaga bo'lgan yondashuv, integratsiya yo'nalishlari, integrativ dasturlar, integrativ dars, integratsiyalashgan kurs modelini yaratish kabi pedagogik muammolar echimiga qaratilgan amaliy natijalarni kutib qolmoqda. Ayni muammoning yechimiga yo'l topish uchun xorijiy mamlakatlar ish tajribasiga nazar tashlaymiz. Rivojlangan mamlakatlar universitetlari va sanoat korxonalarining o'zaro hamkorligi quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

sanoat sohasi bilan bog'liq tadqiqotlarni hamkorlikda amalga oshirish va ularning natijalaridan ta'lim jarayonida foydalanish;

-universitetlarning sanoat bilan hamkorligi asosida texnologiyalarni rivojlantirish.

Ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi muhandis kadrlar tayyorlashni muayyan darajada yaxshilash, ularning ishlab chiqarishga moslashish davrini qisqartirish, eng asosiysi ularda ishlab chiqarish va texnologik kompetensiyalarni rivojlantirish hamda kasbiy tayyorlashni zamonaviy ilmiy-texnik baza va malakali mutaxassislarni jalb etgan holda tashkil etish imkonini berdi. Shu bilan birga, bozor munosabatlari sharoitida respublikamizda barcha sohalar modernizatsiya qilinayotgani ta'lim, fan va ishlab chiqarishni integratsiyalash darajasini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish asosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni taqozo etmoqda. Bu borada ta'lim, fan va ishlab chiqarishni integratsiyalashni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish quyidagilarga asoslanishi lozim:

ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan davlatlar va ulardagi sifatli ishlab chiqarish imkoniyatiga ega yirik sanoat korxonalari ish tajribasidan unumli foydalanish va hamkorlik qilish;

oliy ta'lim muassasalarini, korxona va tashkilotlarni manfaatdor sheriklar sifatida barcha darajadagi mutaxassislar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonlariga keng jalb etish;

talabalarining ta'lim davomidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatlarini, ilmiy-ishlab chiqarish va reja asosidagi innovatsion guruhlarini rivojlantirish.

Ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi quyidagi asosiy yo'nalishlarda rivojlantirilishi lozim:

1. Muhandislik ta'limining vertikal bo'yicha integratsiyasi:

ishlab chiqarish – oliy ta'lim muassasasi integratsiyalashgan ta'lim muassasalarini tashkil qilish, shu asosda:

kasbiy tayyorgarlik darajasi yuzasidan tashkiliy va metodik izchillikni ta'minlash;

ishlab chiqarishdagi muammolarning yechimini topish uchun mutaxassis kadrlarni maqsadli tayyorlash;

mutaxassis-kadrlar tayyorlashda oliy ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasidan hamkorlikda teng foydalanish.

2. Muhandislik ta'limining gorizonttal bo'yicha integratsiyasi:

- raqobatbardosh oliy ma'lumotli mutaxassis (bakalavr-magistr)lar tayyorlaydigan texnika universitetlari, o'quv-ilmiy (oliy ta'lim muassasasi-ilmiy tadqiqot instituti), o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish (oliy ta'lim muassasasi-ilmiy tadqiqot instituti-ishlab chiqarish) va o'quv-ishlab chiqarish (oliy ta'lim muassasasi-ishlab chiqarish) birlashmalarini, shuningdek, malakali ishchi kadrlar tayyorlash uchun kasbiy-ishlab chiqarish (kasb-hunar kolleji-ishlab chiqarish) birlashmalarini tashkil qilish.

3. Muhandislik ta'limining aralash (vertikal va gorizonttal) integratsiyasi turli darajadagi raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash va ularda ishlab chiqarish va texnologik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish bazalarini yaratish.

4. Muhandislik ta'limining xalqaro integratsiyasi: rivojlangan mamlakatlar bilan birgalikda bozor va xalqaro munosabatlar doirasida yuqori aqliy salohiyatni talab qiluvchi muhim sohalar, texnika yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha hamkorlikdagi ta'lim muassasalari (oliy ta'lim muassasalari, malaka oshirish va qayta tayyorlash markazlari va boshqalar)ni tashkil qilish;

iqtidorli yoshlarni ishlab chiqarish sanoati taraqqiy etgan, intellektual kuch darajasi yuqori kadrlarga boy davlatlarning yetakchi ta'lim muassasalarida tahsil olishlarini tashkil qilish;

xorijiy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot markazlari bilan talabalar, magistrlar, tadqiqotchilar almashinuvini yo'lga qo'yish maqsadida to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatish;

respublika oliy ta'lim muassasalarini xalqaro ta'limiy va ilmiy dasturlar hamda loyihalarda ishtirokini ta'minlash.

Rivojlangan mamlakatlar kadrlar tayyorlashda integratsiya jarayonlarining bir necha darajasini qo'llab kelmoqdalar. Jumladan, Amerika Qo'shma Shtatlarida integratsion birlamchi vertikal darajasi ikki yillik va to'rt yillik kollejlarni universitetlarga birlashtirish orqali amalga oshiriladi. Ta'lim-tarbiya jarayoni universitetlarning yuqori malakali mutaxassislari tmonidan olib boriladi.

Ta'lim, fan, ishlab chiqarishning ikkinchi gorizonttal bosqichi ham xorijiy mamlakatlarda keng tarqalgan. Amerikada yirik-yirik kontsern, korporatsiyalar qoshida o'quv markazlari bakalavrlarni 6 oy muddat davomida mutaxassislik bo'yicha qayta tayyorlashadi. Ya'ni, umumiy dastur bo'yicha firma va korporatsiyalarning ishlab chiqarish jarayoni va texnologiyasi bilan tanishtiriladi. Shu bilan birga, mutaxassislik yo'nalishi bo'yicha ishlab chiqarish korxonalarida maxsus dastur asosida qayta tayyorlanadi. Amerika universitetlari kafedralarida ilmiy tadqiqot ishlari uzluksiz olib borilishi sababli magistrlar ta'lim bilan fan orasidagi integratsion jarayonlarga bevosita qatnashadilar.

Germaniyada dual (ta'lim – ishlab chiqarish) tizimi keng rivojlangan. Germaniya texnika universitetlarida va oliy texnika maktablarida ta'lim ilmiy tadqiqot ishlari bilan bevosita uzviylikda tashkil etiladi. Oliy texnika maktablari ham, texnika universitetlari ham ilmiy daraja va ilmiy unvonlar berish huquqiga ega. Oliy texnika maktablarida fan asoslari bevosita amaliyot bilan qo'shib olib boriladi.

Yaponiya iqtisodiyotining rivojlanishi ko'p jihatdan ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini amalga oshirishga bog'liq. Yaponiya universitetlarida dunyodagi mutaxassisliklarning deyarli barchasi bo'yicha kadrlar tayyorlanadi. Ulardagi bitiruvchilarga ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug'ullanishi uchun imkon yaratiladi. Natijada, Yaponiya xalq xo'jaligi o'zlari yaratib, ishlab chiqarishga qo'llagan texnologiyalari bilan rivojlantiriladi [2].

O'zbekistonda yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning amaldagi ijrosining davomida fan, ta'lim, ishlab chiqarish va ilmiy tadqiqot ishlari orasidagi integratsion jarayonlarni yanada yuqori sifat darajasiga ko'tarish

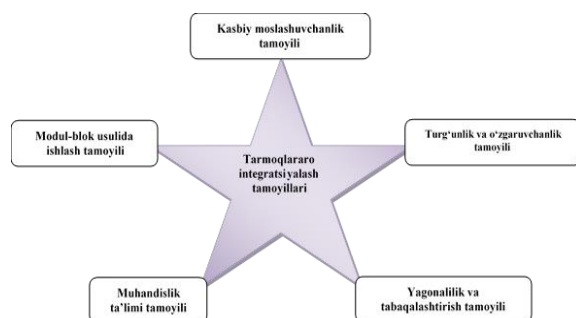
maqsadida quyidagi ilmiy izlanishlarni amalga oshirish zarur deb hisoblaymiz:

1. Fanlar Akademiyasi va ilmiy tadqiqot institutlari ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarida foydalanish uchun texnologik, gumanitar va pedagogik texnologiyalarni yaratish;

2. Oliy ta'lim muassasasi talabalari va magistr'larga kichik korxonalar ochish imkoniyatini yaratish, ishlab chiqarish texnologiyalarini pedagogik texnologiyalar bilan uzviy va uzluksiz bog'liqligini ta'minlash;

3. Pedagogik texnologiyalar va ishlab chiqarish texnologiyalarini biriktiruvchi, uyg'unlashtiruvchi tamoyillar bilan ta'minlash.

Ta'lim, ilmiy tadqiqot va ishlab chiqarish muassasalari o'rtasidagi integratsion jarayonlar quyidagi tamoyillarga asoslangan holda amalga oshirilsa o'zining ijobiy natijasini beradi (1-rasm):

1-rasm. Tarmoqlararo integratsion jarayonlar tamoyillari

Kasbiy moslashuvchanlik tamoyili: Bunda bo'lg'usi muhandislarning yangi texnologik uskunalarini o'zlashtirish qobiliyati hamda muntazam ravishda o'z bilim va malakalarini takomillashtirib borish ehtiyojini tarbiyalash maqsadi ustuvor bo'ladi. Shunga muvofiq, ta'lim mazmuniga muayyan nazariy bilimlar majmui, malaka va ko'nikmalarning yuqori darajada shakllanganligi, tezkor malaka va ko'nikmalarni o'rganishni kiritish talab etilmoqda. Kasbiy moslashuvchanlik nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy va psixologik jihatlarini ham qamrab oladi. U kasbiy mahorat asoslarini shakllantirish davomida barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish ehtiyojini aks ettiradi;

Turg'unlik va o'zgaruvchanlik tamoyili: Bunda o'quv fanlarning (asosiy) bir qismi turg'unlik va bir qismi o'zgaruvchan xususiyatga ega bo'lishi ko'zda tutiladi. Umumiy tayyorgarlik - umumta'lim, umumtexnikaviy, texnik bilim, malaka va ko'nikmalari hamda fan tarixiga oid ma'lumotlardan iborat bo'lishi lozim. Maxsus va kasbiy tayyorgarlik esa o'z navbatida texnika, sanoat, qishloq ho'jaligi va mutaxassislik tasniflagichi (klassifikatori)ga kiritilgan boshqa soha kasblariga taalluqli masalalardan tashkil topadi;

Yagonalilik va tabaqalashtirish tamoyili: Bunda, bir tomondan, muayyan kasb va bir nechta turdosh kasblarga yo'naltirilgan yagona namunaviy o'quv reja va dasturlarning ishlab chiqilishini, ikkinchi tomondan zamonaviy ilmiy-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish sharoiti va talablaridan kelib chiqqan holda tanlov va majburiy fanlar mazmunining tabaqalashtirilishini nazarda tutiladi. Shunday ekan, majburiy fanlar (nazariy va amaliy) mazmuni mutaxassisliklar mazmuniga qarab turlicha bo'ladi;

Muhandislik ta'limi tamoyili: Texnika ta'lim talabalarining zamonaviy ishlab chiqarish asoslarini o'zlashtirishi, tipik obyektlar bilan tanishishi, ishlab chiqarish va texnologik kompetensiyalari rivojlangan barkamol shaxs sifatida shakllanishi sharoitida amalga oshiriladi. Bunda «texnik mazmunga ega obyektlarni yorituvchi, ularning o'zlashtirilishini ta'minlab beruvchi va talabalarda qiziqishni oshiruvchi ta'limiy (didaktik) vositalar majmui» muhim hisblanadi.

Modul-blok usulida ishlash tamoyili: Ushbu usul ta'lim jarayoniga kiritilgan barcha o'quv materiallarini qamrab olib, ularning shakl jihatdan alohida tuzilmalarga bo'linishini bildiradi. Mazkur tamoyilga ko'ra ta'lim jarayoni turli fanlarda mustaqil shakllangan bloklar asosida amalga oshiriladi.

Bo'lajak muhandislarni tayyorlash sifatini ta'minlashda integratsiyalab o'qitishning nazariy masalalari tahlil qilindi. Bo'lajak muhandislarni tayyorlashda integrativ yondashuv mutaxassislikka oid malaka, ish-harakat usullari, qiziqish va intilishlari yaxlitligini ta'minlash uchun qo'llanildi. Integrativ yondashuv ilmiy tadqiqot ishida mazmunan o'zaro aloqador, mantiqiy bir-birini taqozo etuvchi, chuqurlashtiruvchi va kengaytiruvchi o'quv fanlarini integratsiyalash uchun qo'llanilib, yaxlit mukammal malaka, ish-harakat usullari, qiziqish va intilishlarini tarkib toptirishni ko'zda tutadi.

Tarmoqlararo integratsiyalash yo'nalishlari (ta'limning vertikal, gorizontaal, kombinatsiyali, xalqaro integratsiyasi) asoslandi. Tarmoqlararo integratsiyani ta'minlash va ta'lim mazmunini integratsiyalash quyidagilarga imkon berdi: bo'lajak muhandislarda ishlab chiqarish va texnologik kompetensiyalarni rivojlantirish hamda kasbiy faoliyatga tayyorlashning yaxlitligini ta'minlash; professor-o'qituvchiga o'quv materiallarini tizimli bayon etish, talabalarga esa ularni tizimli o'zlashtirish, turli fanlarning o'quv elementlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash; o'quv-bilish va o'quv-amaliy faoliyatidan kasbiy faoliyatga o'tish uchun bilimlar asosini shakllantirish; turli umumkasbiy fanlardan o'quv materiallarni takroriy bayon etishni bartaraf etish; ta'lim oluvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, bir soha bo'yicha egallangan bilimlardan boshqa sohalarida foydalanish ko'nikmasini rivojlantirish; malakali kadrlar tayyorlashdan manfaatdor bo'lgan tarmoqlarning hamkorligi va ijtimoiy-pedagogik faoliyati integratsiyasini ta'minlash.

ADABIYOTLAR

1. Abduquddusov O. Kasb ta'limi o'qituvchilari tayyorlashga integrativ yondashuv. –T.: Fan, 2005. – 157 b.
2. Архангельский СИ. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М., 1980.
3. Jumanioyova M. Fizika o'qitishda integrallashgan bilimlar va ulardan foydalanishning uslubiy asoslari (fizika va astronomiya o'quv materiallari misolida): - Ped.fan.nom. ...yozilgan diss. – T.: 2007. – 18 b.
4. Isyanov R.G., Abduraimov Sh.S. Xorijiy mamlakatlarda kasb ta'limi va ishlab chiqarishning o'zaro aloqadorligi // Pedagogika. –Toshkent, 2017. №3. – B. 114-120.
5. Спенсер Г. Основания психологии – М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – С. 560.
6. Турдикулов Э.О. Экологическое образование учащихся в процессе изучения предметов естественного цикла (физический аспект экологического образования) : - Автореф. дисс. ...док.псих.наук. – Т.: 1983. – 38 с.
7. Askarov I. B (2017). The main stages of preparing future vocational education teachers for research activities. Eastern European Scientific Journal , (5).
8. Askarov I. B. (2017). Management and planning of the process of formation of research skills and abilities of future teachers of vocational education. School of the Future, (2), 10-15.

-
9. Askarov I. B. (2017). Basic approaches and principles of preparing future vocational education teachers for research activities. *Current Research in the Modern World*, (2-6), 25-32.
 10. Askarov I. B. (2016). Preparation for research activities of the future teacher of vocational training. In *Teaching Excellence* (pp. 39-42).
 11. Аскарлов, И. Б. (2017). Основные подходы и принципы подготовки будущих педагогов профессионального обучения к исследовательской деятельности. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-6), 25-32.

Kuvanch BEKCHANOVA,

UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi.

E-mail: bekchonovaquvonch@gmail.com.

Psix.f.d B.Jurayev taqrizi asosida

PSYCHOMOTOR ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The article provides information about the role of preschool education organizations in the development of children's psychomotor and physical and mental changes in the child, which is a complex and continuous process that occurs in a clear sequence at different stages.

ПСИХОМОТОРНЫЕ СПОСОБНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье приведены сведения о роли дошкольной образовательной организаций развитии детской психомоторики и физических и психических изменений ребенка, что представляет собой сложный и непрерывный процесс, протекающий в четкой последовательности на разных этапах.

Ключевые слова: Дошкольная образовательная организация, двигательный, психомоторный, подвижный, дошкольный возраст.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOMOTOR QOBILIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada bolalarning psixomotor rivojlanishi va bolaning jismoniy, aqliy o'zgarishlari va bilan kechadigan murakkab uzluksiz jarayon ekanligi u turli bosqichlarda aniq ketma-ket bo'lishida maktabgacha tavlīm tashkilotlarining ro'li haqidagi ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim tashkiloti, motor, psixomotor, harakatli, maktabgacha yosh.

Kirish. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qaratilgan e'tibor nihoyatda katta, chunki o'sib borayotgan avlodni ruhan va jismonan sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'sir qilish shakllari hamda usullarini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Bu borada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktabga tayyorlashda xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash milliy g'urur, vatanparvarlikni shakllantirish, bilim olishga, o'qishga ehtiyojini, mayllarini shakllantirish va jismoniy, ruhiy sog'ligini taminlash maqsadini vazifa sifatida belgilab qo'yilgan.

Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim muassasalarida sog'ligiga alohida e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan bolalarni o'z vaqtida maqsadli psixologik, pedagogik va ijtimoiy reabilitatsiya qilish masalalari juda dolzarb bo'lib bormoqda. Ularni maktab ta'limiga tayyorlash va tarbiyalashning asosiy vazifasi ijtimoiy moslashuv va jamiyatga integratsiyalashuvini amalga oshirishdir. Shu munosabat bilan bolalarni o'qitish jarayonida va tarbiyalashning maqsad, vazifalari, mazmuni va texnologiyalari qayta ko'rib chiqilib, amaliyotga taqdim qilinmoqda[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda munosabatlar tizimini shakllantirish, maktabgacha tarbiya muassasalarida multimedia texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnatsevarlikni tarbiyalash masalalari bo'yicha F.A.Akramova, F.F.Ganjiyev, E.G'.G'oziyev, Z.T.Nishonova, A.M.Jabborov, V.M.Karimova, M.A.Norbosheva,

A.M.Nazarov, M.M.Taydjanova, B.M.Umarov va boshqalarning tadqiqot ishlarini olib borganlar. Sh.Yakubovanning ilmiy tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish asosiy omillari va baholash mezonlari sifatida Sharq allomalarning pedagogik qarashlarini keltirib o'tgan[6].

Qobiliyat va iqtidor muammosi L.S.Vygotskiy, S.L.Rubinshteyn kabi psixologlarning fundamental asarlarida uchraydi. Bolalar va o'smirlarning psixomotor qobiliyatlarini rivojlantirishga turli yondashuvlar psixologiya klassiklarining asarlarida aks ettirilgan. Eng ko'p o'rganilganlar o'smirlik davridagi psixomotor qobiliyatlar, shuningdek, sport faoliyati bilan bog'liq (P.F.Lesgaft,1952; N.A.Roze,1970; B.B.Kossov, 1989-1999; V.P.Ozerov, 1995-2010va boshqalar). Psixomotor qobiliyatlarining psixofiziologik determinantlari yetarli darajada batafsil tahlil qilingan (O.A.Konopkin,1977; V.A.Plaxtenko,1984; V.L.Marishchuk,1984;T.Bauer,1979; E.Fleishman, 1957,R.,19;1971va boshqalar).

Bolalarning psixofiziologik funktsiyalari va psixomotor qobiliyatlarini rivojlantirish xususiyatlari, Kasatkina 1982yil; B.A.Nikityuk, 1994yil; L.E.Simoshina,1996yil; Fomina,1996yil; Yu.I.Rodina 2018 yil asarlarida uchraydi. Psixomotor qobiliyatlarining psixofiziologik determinantlari yetarli darajada batafsil tahlil qilingan. Maktabgacha talim tashkilotlari bog'cha yoshidagi bolalarning qobiliyatlarini ochish va yaxshilashga, faoliyatga barqaror qiziqishni shakllantirishga, yo'naltirilgan faoliyatni yaratishga, vazifalarni bajarish uchun motivatsiyaga, vazifalarni belgilash va bajarishda tashabbusni shakllantirishga yordam beradi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bu esa barqaror va dinamik xarakterga ega bo'lgan yaxshi rivojlanish ta'sirini ta'minlaydi. Shu munosabat bilan, eng yangi zamonaviy texnologiyalar bilan jixozlangan,

qulay sharoitlashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning psixomotor qobiliyatlarini maqsadli o'rganish va rivojlantirishni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik va psixologiyada "psixomotor rivojlanish" iborasi harakat qobiliyatlari, statik mushaklarning ishi, hissiy tuyg'ular, fikrlash, nutq va ijtimoiy moslashuv kabi xususiyatlarning o'z vaqtida shakllanishini nazarda tutadi. Bolaning psixomotor rivojlanishini kuzatib borish va uni o'z vaqtida tuzatish uchun quyidagilar muhim o'rin egallaydi:

qobiliyatlar va ko'nikmalari o'z vaqtida shakllangan bolalar o'qishda 100% foiz muvaffaqiyatga erishadilar, ijtimoiy muhitga yaxshi moslashadilar;

agar psixomotor rivojlanishdagi og'ish barcha parametrlarda pastga qarab sodir bo'lsa, unda bu holda jarayonlarni to'g'irlash uchun mutaxassislarining yordami zarur bo'ladi, ota-onalarning o'zlari bunday muammoni hal qila olmaydilar;

agar bolaning qobiliyatlari yosh me'yoridan ilgarilab ketgan bo'lsa, iste'dodli bolalar bilan ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlash lozim bo'ladi[5].

"Psixomotor rivojlanish" - tushunchasi juda murakkab va bir necha muhim tarkibiy qismlari mavjud. Bu sezgining barcha organlari (eshitish, ko'rish, hissiy tuyg'ular) va bola harakatlarining rivojlanish darajasini aniqlashdir (har bir narsa e'tiborga olinadi: mushak tonusi, bo'ynini ushlab turish va o'g'irish, yurish va chopish va qo'llarning yaxshi motorli ko'nikmalarini baholash).

Psixomotor rivojlanish –bu bolaning yoshi, tug'ma va irsiy fazilatlariga qarab intellektual va harakat qobiliyatlarini rivojlantirish, shu tufayli bola tashqi muhit bilan o'zaro aloqada bo'ladi. Bola tanasining rivojlanishi morfologik, funktsional va biokimyoviy o'zgarishlar bilan kechadigan murakkab uzluksiz jarayon bo'lib, u turli bosqichlarda aniq ketma-ketlikka ega.

Bolaning rivojlanishi ikki tarkibiy qismdan iborat: ular bir-biri bilanchambarchas bog'liq bo'lgan aqliy va jismoniy rivojlanish; ulardan birining kechikishi boshqasining kechikishiga olib kelishi mumkin. Bolaning rivojlanishining yoshga bog'liq xususiyatlarini bilish tarbiyachilar va ota-onalarga maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasini to'g'ri amalga oshirishga yordam beradi: ularning jismoniy va aqliy rivojlanishini nazorat qilish, mashqlarni tanlash, o'yinlar va albatta, bolaning rivojlanish bosqichlari haqidagi bilim, rivojlanishdagi eng kichik og'ishlarni o'z vaqtida sezishimizga imkon beradi va bolani rivojlanishida xatoliklarga yo'l qo'ymaslik uchun iloji boricha tuzatish ishlarini boshlashga imkon beradi.

Bolalarning psixomotor qobiliyatlari, ya'ni katta va nozik motorli ko'nikmalar, harakatchanlik, chidamlilik, asosiy harakatlarni o'zlashtirish va ularni nazorat va hamda boshqarish qobiliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi maktab ta'limi jarayonida turli qiyinchiliklarga olib keladi. Shu munosabat bilan, pedagogik jarayonni bolalarning psixomotor qobiliyatlarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan tarzda qilish kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bolaning jismoniy, psixomotor va aqliy rivojlanishini ta'minlaydigan uzluksiz ta'lim jarayonining boshlang'ich bosqichi bo'lib, ta'limning ushbu bosqichida bolaning qiziqishlari va ehtiyojlarini hurmat qilish, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan o'rgatishni individuallashtirish jarayonida shaxsiy fazilatlarini tarbiyalash ham amalga oshiriladi. Bolaning psixomotor rivojlanishida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rolini inobatga olmaslik mumkin emas, chunki ta'lim tashkilotida olib boriladigan mashg'ulotlar juda muhim hisoblanadi. Psixomotor qobiliyatini rivojlantirishda bola bilan muloqot va harakatlar asta-sekinlik bilan murakkablashtiriladi- bu ham ruxiy, ham tana harakatlarini uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda psixomotor rivojlanish bilan bir qatorda bilish, ba'zi bir maxsus va amaliy qobiliyatlar rivojlanadi[2].

Qobiliyatning rivojlanishi tashqi va ichki sharoitlarning o'zaro aloqalari orqali belgilanadi. Rubinshteyn aytganidek, qobiliyat spiralsimon tarzda rivojlanadi: bir ko'rinishdagi qobiliyatlar keying rivojlanish uchun imkoniyat yaratadi, natijada yana ham yuqori darajadagi qobiliyatlar rivojlanadi.

O'rab turgan olam bilan bog'liq bilish qobiliyatlari o'z ichiga sensor qobiliyatlarni (predmetlarni va tashqi vositalarni idrok qilish) kabi intellektual, bilimlarni oson va mahsuldor o'zlashtirish, predmetlarning tabiyatini va tevarak-atrofdagi hodisalar haqida ma'lumotlarni anglash jarayonida rivojlanadi.

Inson faoliyatining optimal texnikasini tartibga solishning asosiy bo'g'ini bo'lgan dastur dam olish jarayoni, psixomotor faoliyatni rejalashtirish, tartibga solish va nazorat qilish bilan bog'liq.

Anoxin bo'yicha esa, bola psixomotorikasi-bu funktsional tizim bo'lib, sog'ligining motor, hissiy va kognitiv fikrlash quyi tizimlarini o'z ichiga oladi va bolaning motor funktsiyasini nazorat qiladi[1].

Ko'pgina psixologlarning tadqiqotlari bilish qobiliyatlarining ancha erta paydo bo'lishi haqida ma'lumot beradi. Ularning miqdori predmetlarning o'ziga xos tomonlarini anglay olish, qiyin vaziyatlarni hal qilish qobiliyati, kuzatuvchanlik, ongining ijodkorligi va originalligini belgilaydi. Leytes umumiy aqliy qobiliyatlarini rivojlanishda faollik va o'zini boshqarish xususiyatlari katta ahamiyatga ega, deydi[3].

Shubhasiz, ko'pchilik ota-onalar bolaning qobiliyatlari haqida eshitganlar, biroq uning nimadan iboratligini hali yaxshi bilmasliklari mumkin. Shuning uchun bolalarning motor qobiliyatlari bo'yicha ishlash muhim va bu farzandalarning rivojlanishida yordam beradi.

Psixomotor ko'nikmalar orqali bola aql-zakovatini rivojlantiradi. Bolalarning o'z qobiliyatlarini kashf qilish va rivojlantirishga yordam berish uchun bolalar faoliyatining oqilona nisbati haqida g'amxo'rlik qilish muhim hisoblanadi.

Motor harakati rivojlangan maktabgacha yoshdagi bolalar haqida suhbatlashganda biz ularning rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirishda sport, sog'lomlashtiruvchi, rivojlanayotgan muhit kabi muhim shartni e'tiborsiz qoldira olmaymiz. Harakatli iqtidorli bolaning motorli faoliyatining xilma-xilligi va unda ishtirok etish istagi jismoniy madaniyat va o'yin muhiti (jismoniy madaniyat va sport va o'yin uskunalari) yordamida ta'minlanishi mumkin, bu turli xil ishlarni bajarish uchun o'zgaruvchan va murakkab sharoitlarni yaratadi, motorli harakatlar, buning natijasida bolalar zukkolik, qat'iyatlilik, jasorat, mustaqillik ko'rsatishni o'rganadilar

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotimizda maktabgacha yoshdagi bolalarning psixomotor qobiliyatini rivojlanishida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rolini o'rganishda E.P. Il'inning "Temping testi", faoliyat natijasini tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Bundan tashqari tadqiqotning korreksion qismida tajriba guruhida zamonaviy psixologiya metodlaridan artterapiya, relaksatsiya, jismoniy psixomotor mashqlardan foydalanildi.

E.P. Il'inning "Temping testi" asab tizimi kuchini o'rganishga qaratilgan bo'lib, psixomotor ko'rsatkichlarni sinab ko'rishda maktabgacha yoshdagi bolalarda charchoq holatini aniqlashga imkon beradi, bu ma'lumotlar asosida tarbiyachiga mashg'ulotlarni o'z vaqtida tuzatishga va charchoqning rivojlanayotgan holatini, uning ortiqcha ish holatiga o'tishini o'z vaqtida bartaraf etishga yordam beradi.

Tadqiqot ikki bosqichdan iborat bo'lib, juftlikda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda qalam yordamida o'ng qo'li bilan bo'sh joyga nuqta qo'yish taklif etiladi.

Signalga ko'ra, u nuqtalarni bir kvadratdan boshqasiga joylashtirishga o'tishi kerak. Ikkinchi bosqichda esa chap qo'lda yangi shaklga nuqta qo'yish taklifi bilan boshlanadi.

Ikkala bosqichda ham tadqiqot o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar va tartib bir xil shaklda o'tkaziladi. Ana shu metodlarga asosan tadqiqotimiz amalga oshiriladi.

Tahlil va natijalar. Mahalliy sharoitda MTMDa va oila muhitida maktabgacha yoshdagi bolalar psixomotor rivojlanishni diagnostikasini o'rganish orqali ularning o'ziga xos individual jihatlarini hisobga olgan holda maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik ko'rsatkichlarini rivojlantirish, iqtidorli bolalar sonini oshirishga, bolalarning qobiliyatini to'g'ri taqsimlash ko'nikmasini shakllantirishda amaliy ahamiyatini kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixomotor qobiliyatlari tarkibiy qismlarining rivojlanish darajasi va maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi mashg'ulotlar davomida olib boriladigan vazifalarini bajarishning texnik samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan bo'lib maktabgacha ta'lim tashkiloti muhitida bolalarning psixomotor qobiliyatlarini rivojlantirish uchun psixologik-pedagogik sharoitlar mavjuli, bu maktabgacha ta'lim tashkiloti oldida zamonaviy qulay bo'lgan muhitini yaratishga tizimli yondashuvni qo'llash talabini qo'yadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishida psixomotor qobiliyat komponentlarining roli katta. Ushbu qobiliyatlari bilan ta'minlangan muvofiqlashtirish, tezlik, plastika, kuch qobiliyatlari mahsuldorligi va psixomotor faoliyatning muvaffaqiyati diqqatni jamlash va konsentratsiyani rivojlantirish, idrokni (fazovni, vaqtni va harakatni) farqlashni yaxshilash bilan bog'liq. baholash), vosita xotirasi, tezlik va aniqlik reaksiyalari, jarayon va faoliyat natijasini taqqoslash qobiliyati o'z ichiga oladi.

Muvozanatni saqlashdagi muvaffaqiyat, tezlik ko'rsatkichlarining oshishi, moslashuvchanlik va kuchning oshishi bolaning barcha aqliy funktsiyalarini faollashtirish bilan, shuningdek chidamlilik va ixtiyoriy harakat ko'rsatkichlarining oshishi bolaning jismoniy va aqliy faoliyatini ta'minlaydigan asab jarayonlarining barqarorligini shakllantirish bilan bog'liq.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni aytib o'tish kerakki, bolalardagi psixomotor qobiliyatlar turmushdagi shaxs faoliyatida oz-ozdan rivojlanib boradi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bog'cha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanish darajasi salomatlikni yaxshilash va rivojlantirishning ahamiyatli vositasi sifatida jismoniy tarbiya muhim o'rin egallaydi. Olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar va tahlil qilingan nazariy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda ularning yosh davriyligi jarayonida moslashuvchanlik, chaqqonlik, tezlik, kuch va chidamlilik kabi jismoniy fazilatlarining o'sishi kuzatiladi. Shu munosabat bilan maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning jismoniy tarbiyasini tashkil etishning innovatsion vositalari, usullarini ishlab chiqish zarurati tug'iladi. Bugungi kun talabi shundan iboratki, bola rivojlanishining barcha bosqichlarida aqliy va motor faoliyatining ahamiyatini tushunmasdan va ular psixikasi va psixofiziologik shakllanishining asoslarini o'rganmasdan dasturlarni tashkil qilish mumkin emas.

Diagnostik tadqiqotlar natijasida aniqlangan psixologik holatlar bolalardagi qo'llab-quvvatlashga, shaxsiyatini ta'kidlashga, muvaffaqiyatdan zavqlanish va ta'lim motivatsiyasiga katta ehtiyoj mavjudligini ko'rsatdi, bu esa o'z navbatida psixologik yondashuvga bo'lgan talabni kattaligini ko'rsatadi. Yuqoridagilarga binoan sharhlaganimizdek, bu rivojlanish tabiiydir, lekin bolalarni har tomonlama psixomotor rivojlanishida maktabgacha ta'lim tashkilotlari aloxida o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR

1. Ананьев Б. Г. Психология развития : [учеб. пособие] / Б. Г. Ананьев, Е. Ф. Рыбалко, Р. Заззо. – СПб. : Питер, 2018. – 512 с.
2. Ильин Е. П. Психомоторная организация человека. – СПб. : Питер, 2003. –с-384 .
3. Журавлева Е. А. Роль психомоторного развития в становлении
4. произвольности как предпосылки успешности обучения : автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Краснодар, 1995 – с-18 .
5. Nishanova Z, Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi:Toshkent, 2006. b-100.
6. Сиротюк А.Л. Упражнения для психомоторного развития дошкольников практического пособие: Москва, 2008.-с 7-12.
7. Sh.E.Yakubova. Pedagogik ta'limotlar - talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllanishiga xizmat qiluvchi manba sifatida. Science and innovation. Volume 1 Issue 8. 2022-yil. 2179-2185 bet
8. Sh.E.Yakubova. The influence of the principle of negbinism on the development of students (on the example of the spiritual heritage of eastern thinkers). In volume 20, of Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching (EJLAT) May 2023. Genius Journals Publishing Group, Brussels, Belgium. 81-84.

Behruz BOBOJONOV,
Shahrisabz davlat Pedagogika instituti, o'qituvchisi
E-mail: oqkabutar79@list.ru

F.f.d O'.Tilovov taqrizi asosida

SHAHRISABZNING TARIXIY BOZORLARI VA SAVDO-IQTISODIY MUNOSABATLARINING TADQIQI

Аннотация

Maqolada siyosiy va iqtisodiy jihatdan Buxoro xonligining muhim savdo markazi bo'lganligi bilan Shahrisabz alohida ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi. Shuningdek qo'shni tumanlar o'z bozoriga, jumladan, hunarmandchilik rivojlangan Kitob shahri aholisi ham o'z mahsulotlarini, asosan, Shahrisabz bozori orqali sotgani va yerdan tog'li hududlar aholisi, shuningdek, Samarqand, Urgut va Buxoro bilan savdo-sotiq olib borilgani xususida tarixiy manbalar keltirilib tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: Bozor, Shahrisabz, Afrosiobi, Registon, Chorsu, shaharbozor, Kunchikar, Charmgar, Kushxona, Kunduzak.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ РЫНКОВ И ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ ГОРОДА

Аннотация

В политическом и экономическом отношении Шахрисабз имел особое значение, так как был важным торговым центром Бухарского ханства. Весь соседний район сбывал свою продукцию на свой рынок, в том числе жители города Китаб, где были развиты ремесла, в основном через рынок Шахрисабза. Отсюда велась торговля с жителями горных районов, а также с Самаркандом, Ургумом и Бухарой.

Ключевые слова: Рынок, торговля, Шахрисабз Афросиоби, Регистан, Чорсу, Чахарбазар, Кунчикар, Чармгар, Кушхана, Кундузак.

STUDY OF THE HISTORICAL MARKETS AND TRADE-ECONOMIC RELATIONS OF THE CITY

Abstract

In the article, it is noted that Shakhrisabz is especially important as an important trade center of the Bukhara Khanate from the political and economic point of view. Also, historical sources are presented and researched on the fact that the inhabitants of the city of Kitab, where handicrafts are developed, sold their small products in the small market of other districts, mainly through the city vegetable market, and the people of the mountainous regions, as well as Samarkand, Urgut and Buxar.

Key words: Bazar, Shakhrisabz, Afrosiobi, Registan, Chorsu, shaharbozar, Kunchikar, Charmgar, Kushkhana, Kunduzak.

Kirish. Tarixiy manbalarining guvohlik berishicha, IX-X asrlarda O'rta Osiyo shaharlarida bozor iqtisodiy ixtisoslashib professional mashg'ulotga aylangan va XV asrning oxiri XVI asrlar orasida yanada rivojlangan.

Shuni ta'kidlash joizki, o'zbeklarda bozorga borib savdo-sotiq qilishni «bozor-o'char qilish» deyiladi. Bozor so'zining eroniy tillardagi qadimiy shakli vazar, ilk davrlarda vachar, vatsal, sug'diy matnlarda «vatsar» bo'lgan bo'lib, ma'nosi-bozor, savdo qiladigan joy deyiladi[1]. O'zbek tilida bozor-o'char just so'z, sinonim va bir o'zakdan hosil bo'lgan. Uchar «vachar» so'zining adaptatsiya shakli, sug'd tilidan o'zgartirib qabul qilingan, «vachar» qadimiy eroniy tillardan fors-tojik tiliga bozor shaklida o'tgan. Demak, o'zaro aloqalar markazi bo'lgan bozor so'zining yasallishida turli xalqlarning o'zaro madaniy aloqalari aks etgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'rta Osiyo shaharsozlik madaniyatining qadimdan rivojlangan viloyatlaridan biri bo'lgan Qashqadaryo vohasi savdo-iqtisodiy munosabatlari Rastorgueva V.S., Molchanova Ye.K., Agzamova G., Mukminova R., A. Sagdullaev, P. Ravshanov, Korayev S., Bobojonov Behruz, Suxareva O.A. tadqiqotlarida tahlil qilingan.

Shaharlarning yirik savdo markazlariga aylanishida savdo-sotiq bo'ladiyan yerlar-bozorlarning ahamiyati beqiyos edi. Odatda shaharlarning mavjudligini ko'rsatuvchi belgilardan biri bozorlarga doimo alohida ahamiyat berilgan. Bozorlarning katta-kichikligi, boyligi va boshqa jihatlari shaharlarning mamlakatda tutgan o'rni va siyosiy vaziyat bilan chambarchas bogliq bo'lgan[2]. Agar mamlakatda iqtisodiy

tanazzul kechayotgan bo'lsa bozorlarning ahvoli og'irlashgan, aksincha bo'lsa bozorlar gullab yashnaganligini kuzatish mumkin.

Sharq bozorlari Farb dunyosidagi savdo manzillaridan ko'plab o'ziga xos xususiyatlari bilan ajrab turgan. Jumladan, O'rta Osiyo shaharlarida shaharning markazi, ya'ni yuragi bozorlar hisoblangan va aynan shu bois hukmdor saroyi yoki qasri emas balki aynan bozorlargina ko'plab Sharq shaharlarining topografik markazi bo'lgan. Shuningdek O'rta Osiyo shaharlarida jamiyatning turli vakillari: mansabdor shaxslar, hunarmandlar, savdogarlar, ziyolilar va boshqalar bilan bir qatorda yirik yer egalari ham yashar edi. Bu esa bevosita O'rta Osiyo shaharlari tarixiy taraqqiyotining ayrim davrlarida G'arbiy Yevropa shaharlaridan ajratib turuvchi xususiyatlaridan biridir[3].

Shahar aholisining asosiy qismi hunarmandchilik va savdo sotiq bilan mashg'ul bo'lgan. Bu yerda ko'pchilik, kulolchilik, to'qimachilik, tikuvchilik, kashtachilik, zardo'zlik, temirchilik, degrezlik, misgarlik, zargarlik va boshqa hunarmandchilik turlari rivoj topgan. Shahrisabz ilk o'rta asrlarda Kitob shahri o'rnida joylashgan. KATE keltirgan ma'lumotlar, xususan, Sh.S.Kamoliddinov yozishicha, vaqt o'tishi bilan shahar markazi hozirgi Shahrisabz atrofiga ko'chgan.[4] Jumladan, eski shahar tashqarisida yangi inshootlar qurilgan bo'lib, shahar hukmdori saroyi va bozor ham shu yerda joylashgan. Keyinchalik shaharning mudofaa devori bilan o'rab olinishi va mustahkamlanishi Amir Temur faoliyati bilan bog'liq. Ammo XVII asrning ikkinchi yarimiga

kelib iqtisodiy inqiroz sababli Shahrisabz ham og'ir ahvolda qolgan. Bu hol XIX asr boshlarigacha davom etgan[5].

Shahrisabz shahri ham uch qism-o'rtaqo'rg'on, qal'a va raboddan iborat bo'lgan. Bek qo'rg'oni shaharning shimoli – sharqiy burchagida joylashgan hamda u xalq orasida Shahrisabz Afrosiyobi nomi bilan atalgan. Qo'rg'onning ikkita darvozasi bo'lib, Sharqiy darvoza To'pxona, janubiy darvoza Ko'k darvoza deb nomlangan. Qo'rg'on oldida shaharning asosiy maydoni – Registon joylashgan. Shahar markazida joylashgan aylanma gumbazli Chorsudan shaharning to'rt tomoniga ko'chalar ketgan va bu ko'chalar orqali shahar darvozalariga borilgan[6]. Shaharni tashqi muhitdan ajratib turuvchi qal'a devorining 6 ta darvozasi bo'lgan. Shimoliy darvoza – Kitob, sharqiy darvoza–Kunchiqar, g'arbiy darvoza – Kushxona, janubiy darvoza–Charmgar deb atalgan. Bundan tashqari, janubi-sharqiy burchakda ikkinchi darajali Qalmaq darvoza va Simxona darvozalari ham mavjud bo'lgan. Shaharda 7 ta karvonsaroy va 2 ta hammom bor edi.

Shahar guzarlarga bo'lingan va har bir guzar o'z masjidiga ega bo'lgan. A.L.Kun[7] keltirgan ma'lumotlarga ko'ra, XIX asrning ikkinchi yarmida shaharda 14 ta guzar mavjud edi, XX asr boshiga kelib esa guzarlarning soni 53 taga yetgan.

Shahar aholisining asosiy qismi hunarmandchilik va savdo sotiq bilan mashg'ul bo'lgan. Bu yerda ko'pchilik, kulolchilik, to'qimachilik, tikuvchilik, kashtachilik, zardo'zlik, temirchilik, degrezlik, misgarlik, zargarlik va boshqa hunarmandchilik turlari rivoj topgan.

Shahar aholining yana bir qismi hunarmandchilik buyumlari savdosi bilan shug'ullangan. Ular Shahrisabz bozorlarida o'zlarining alohida rastalariga ega bo'lishgan. Yirik savdogarlar shaharlara savdo-sotiq bilan shug'ullangan. Jumladan Shahrisabz begi ham savdo uchun maxsus mablag' saqlagan. Savdogarlarning asosiy qismi shahar bozorlariga yaqin guzarlarida istiqomat qilishgan. Shahrisabzning markaziy bozori Chorsu bek o'rdasidan janubda joylashgan. XV asrning oxiri - XVI asr boshlarida bunyod etilgan ushbu Chorsu bozori hozirgacha yaxshi saqlanib qolgan. Uning vujudga kelishini XV asr oxiri XVI asr boshlariga mansub deb hisoblaydilar. Chorsu timi XVIII asrning 80-yillariga oid, Niyozbek nomi bilan bog'liq, qabilidagi qarashlar ham manjud. Yodgorlik 1598-1602 yil sanasi bilan ro'yxatga olingan.

O'rta Osiyo bozorlari qurilishi jihatidan bir qancha umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Odatda bozorlar odamlar gavjum bo'ladigan shaharning markaziy qismida katta ko'chalar kesishgan yerlarda va ko'chalar bo'ylab vujudga kelgan. Yirik shaharlarda tijoriy ishlab chikarishni o'zida aks ettiradigan bitta asosiy bozor bo'lgan. Bunday bozor ko'pincha asosiy ko'chalar kesishadigan joylarda o'rnatilgan bo'lib, «chorsu», «choxarsu» deb yuritilardi. «Chorsu» so'zi dastlab zardushtiylarning muqaddas Avesto kitobida chovrusuk (to'rt tomonlama) shaklida uchraydi va «bozor» ma'nosini anglatgan. Keyinchalik bu so'z chaharsu va nihoyat chorsu shaklini olgan[8]. Chorsular asosan usti yopiq gumbazli bozorlar bo'lib ularning mayda ostki bo'limlarda ma'lum mollar sotilar edi. Bundan tashqari, fors tilida yozilgan manbalarda chaharbozor (chorbozor) degan so'z ham uchraydi. O'rta Osiyoda qadimdan Chorsu bilan birga rasta deb yuritiladigan maxsus joylar, hamda tim va tok deb ataladigan qubba ko'rinishidagi bozorlar ham bo'lgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Darvoqe, «Tim» so'zi juda qadimiy so'z bo'lib, bir necha ma'nolarni anglatgan. Hozirgi o'zbek adabiy tilida usti yopiq bozor yoki rasta tomi tim deyiladi, bozor korovuli timbon deyilgan. Arablar kelmasdan ilgari O'rta Osiyoda Tim deganda har qanday bozor tushinilgan va bu so'zning «bozor» ma'nosi so'nggi vaqtlargacha saqlanib qolgan. Tim so'zi Tojikistonning Mug'tog'idan topilgan qadimgi (VIII-asr) sug'd yozuvlarida va arab

tilida yozilgan manbalarda uchraydi. Sug'd tilida ham Tim «do'kon», «savdo binosi» ma'nolarini anglatgan.

Timlar arxitektura jihatdan uzunchoqroq shaklda, g'ishtdan qurilgan bo'lib, usti yopiq savdo inshootini tashkil qilgan. Unda turli rastalar joylashgan.

Shaharda har kuni savdo bo'ladigan ushbu bozordan tashqari bir qancha mayda bozorlar mavjud bo'lgan. Jumladan, shaharning g'arbiy qismida joylashgan somon bozorida chorva mollari savdosi olib borilgan. Shaharda hunarmandchilik guzarlari, bozorlar, karvonsaroylar, bilan birgalikda ko'plab masjid, madrasalar, hammom va boshqa jamoatchilik binolari xam qad kutargan. Umuman Shahrisabz shahri nafaqat hunarmandchilik balki yirik savdo madaniy markaz xam edi[9].

1875 yilda "Turkiston xabarlari" gazetasining muharriri N.A.Maev Shahrisabz tashrifi haqida, bek o'rdasi yaqinida, qal'a devori qarshisidagi keng maydondan odamlar bilan liq to'la bozor boshlanib ketganligini qayd etadi[10]. Uni mahalliy amlokdorlar shahar bozori va butun shahar bo'ylab olib yurishganini xotirlaydi. Bundan tashqari Chorsu bozorida kunduz kunlari savdo-sotiq bo'lsa, kechalari o'yinchi bolalarning tomosha ko'rsatishligiga e'tibor qaratadi.

Tahlil va natijalar. Shahrisabz vohasida juda qadimdan hunarmandchilik markazlari rivojlangan bo'lib, ular asosan ma'lum bir soha bilan bog'liq bo'lgan guzarlarga bo'lingan.

Shahrisabzda bir-biriga bog'liq hunarmandchilik turlari bilan shug'ullanuvchi aholi yonma-yon guzarlarda yashaganini kuzatish mumkin. Masalan, Shahrisabzda ko'pchilik bilan bog'liq bo'lgan sovungarlik va yelimgarlik bilan shug'ullanuvchi aholi shaharning janubiy sharqida joylashgan Katta charmgar, Kichik charmgar, Meshgar hamda Yoyilma guzarlarida yashagan. Shuningdek poyabzal tikish bilan shug'ullanuvchi hunarmandlar xususan kovushdo'zlar, Namaton guzarida, yuqorida tabaqa ahli uchun yashil teridan nozik va yuqori sifatli kovush tikuvchilar Kitob guzari, Etikdo'zlar, Xo'ja Mirhamid, Qalqon guzarida, Chuyton guzarida, Yaxdondo'zlar va qamchindo'zlar Kunduzak guzarida sovungarlar, Telpakdo'z guzarida telpakdo'zlar va po'sindo'zlar, Qassoblik guzarida qassoblar ko'pchilikni tashkil etgan. Chitgarlar Rais guzarida, kulolchilik va Hazrati shayx guzarida asosan kulollar yashab, kulollik guzarining bir qismi charxchilik deb nomlangan. Bu yerda temirchilar yashagan. Shahrisabz degrezlari asosan Degrez va Chuyi xaytak guzarida misgarlar Hovuzi Mardon zargarlar esa Balaxovuz, Hovuzi Mardon hamda Kunduzak guzarlarida istiqomat qilganlar[10].

Xulosa va takliflar. Sharq bozorlarining topografik jihatdan joylashishi diqqatga sazovordir. Shaharning markaziy qismida asosan zargarlar, sarroflar, temirchilar, turli kiyim-kechaklar bilan savdo qiluvchi va boshqa ko'pgina bozorlar joylashgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi va chorva bozorlari shaharning chetida yoki uning tashqarisida joylashgan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki ba'zida chorva bozori sotilayotgan xayvon turiga qarab «ot bozor», «qo'y bozor», «mol bozorga bo'lingan. Bu bozorlar atrofida o'z navbatida chorva uchun zarur bo'lgan pichan va yeb-xashak bozorlari bo'lgan. Bunday manzarani, Shahrisabz bozorlarining ko'rinishida ham kuzatishimiz mumkin. Jumladan, Shahrisabzda ham Somon bozori shaharning chekka qismida yoki mol bozori shahardan tashqarida joylashgan bo'lgan. Bozorlar nafaqat shaharlardagi, balki uning atrofidagi iqtisodiy hayotning rivojlanishiga ham ijodiy turtki bo'lgan. Shahar atrofi va qishloqlarda yetishtirilgan mahsulotlar-paxta, zigir, galla, sholi, tamaki, chorvachilik mahsulotlari va boshqa ko'pgina boshqa mahsulot turlariga shaharlarda talab katta bo'lgan. Bu mahsulotlar shahar mahsulotlarning ayrimlari shahar hunarmandlari uchun xom-ashyo hisoblangan. Bu esa ko'plab hunar turlarining, xususan, qishloq ehtiyojlarini qondirishga

ixtisoslashgan sohalarning rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatgan. Shu tariqa, shahar iqtisodiyotining yetakchi sohasi- hunarmandchilik bilan qishloklar o'rtasida vujudga kelgan o'zaro aloqadorlik bir tomondan, qishloqlardagi iqtisodiy taraqqiyotni, ikkinchi tomondan esa shahar xo'jaligini shu jumladan shahar bozorlarining rivojlanishida asosiy omil bo'lgan. Shahrisabzning savdo ahamiyati shahar aholisida savdogarlarning salmoqli qatlamining rivojlanishiga yordam berdi. Shahrisabz bozorining keng qatorlarida ma'lum tovarlar savdosiga ixtisoslashgan ko'plab mayda savdogarlar bo'lgan. Boshqa shaharlar bilan savdo qiluvchi yirik

savdogarlar ko'p bo'lgan. Ular orasida, ayniqsa, shu maqsadda tuya boqadigan Shahrisabz bekligi ham bo'lib, tuyalar shu sababdan Shuturxonni qabul qilgan kvartaldagi cho'lga joylashtirilgan[10].

Xulosa qilib, Shahrisabzda eng qadimgi davrlardan boshlab mahalliy aholi tomonidan yaratilgan va qolaversa boshqa yurtlardan olib kelingan turli-tuman mahsulotlarni sotish, ichki va tashqi savdo hamda savdo iqtisodiy inshoot-bozor, dukan, karvonsaroylar tizimi rivojlanishiga olib kelgan. O'z navbatida esa bozorlar va savdo aloqalari urbanizatsion jarayonlarda doimo muhim mavqega va o'ringa ega bo'lgan.

ADABIYOTLAR

1. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык// Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки М., 1081. С. 55
2. Агзамова Г. Сўнги ўрта асрлар Ўрта Осиё шаҳарларида хунармандчилик ва савдо., 2000. 39-бет.
3. Мукминова Р. Г. Социальная дифференциация населения городов Узбекистана в X-XVII вв. Ташкент, 1985. С. 130
4. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Қадимги Кеш-Шахрисабз тарихидан лавҳалар. -Т.: 1998 .
5. Равшанов П. Нахшаб ва Кеш тарихи манбалари. Қарши 2005
6. Равшанов П. Хушвақов Н. Қашқадарё тарихига Саёҳат. Тошкент, 2020.
7. Подробно об этом см. А. К у н. Очерки Шахриябзского бекства, СПб, 1880, отдельный оттиск из ЗИРГО по отделению этнографии, т. 6
8. Кораев С. Географик номлар маъноси. Тошкент, 1978. 150-бет.
9. Бобожонов Бехруз Баходир ўғли. Кеш-Шахрисабз воҳасининг тарихий гузарлари. ҚарДУ хабарлари. 2022.
10. Маев Н.А. Бухоро хонлиги очерклари. 2012. 24-бет

UDK:1(091)(5)Arabi:304.3

Abdurahim BOLTAYEV,
BuxDU dotsenti, siyosiy fanlar nomzodi
E-mail: boltayev262673838@gmail.com

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi E.X.Zoyirov taqrizi asosida

THE PATH OF SCIENCE OF THE GREAT SUFI MUHYIDDIN IBN ARABI

Annotation

In this article, the life path of Muhyiddin Ibn Arabi, the founder of the "Akbariya" sect, who lived and worked at the end of the 12th century and the first half of the 13th century, is scientifically and philosophically researched.

Key words: Ash-Shaykhul Akbar, sect, Sufism, muvahhid, philosopher, Sufi.

ПУТЬ НАУКИ ВЕЛИКОГО СУФИЯ МУХИДДИНА ИБН АРАБИ

Аннотация

В данной статье научно и философски исследуется жизненный путь основателя секты «Акбария» Мухиддина Ибн Араби, жившего и творившего в конце XII века и первой половине XIII века.

Ключевые слова: Аш-Шейхуль Акбар, секта, суфизм, муаххид, философ, суфий.

BUYUK SO'FIY MUHYIDDIN IBN ARABIYNING ILM YO'LI

Annotatsiya

Mazkur maqolada XII asr oxiri XIII asr birinchi yarmida yashab ijod qilgan, "Akbariya" tariqati asoschisi Muhyiddin Ibn Arabiyning hayot yo'li ilmiy, falsafiy tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Ash-Shayxul akbar, tariqat, tasavvuf, muahhid, faylasuf, so'fiy.

Kirish. Ibn Arabiy mutafakkir va mutasavviflar orasida "ash-Shayxul akbar" ("Ulug' shayx") deb ulug'langan. Arab olimlaridan Muhammad Ammora yozadi: "U qozi Abu Bakr Muhammad ibn Ali ibn Muhammad ibn al-Arabi al-Hotamiy at-Toiy al-Andalusi bo'lib, 1165 yilda Andalusiyaning Mursiyya shaharchasida tug'ilib, oilasi 1168 yilda Ishbiliyya shahriga ko'chib keladi. Ibn Arabiy shu joyda unib-o'sadi va tahsil oladi. Keyinchalik u balog'at yoshiga yetib, o'z ilmini takomiliga yetkazish uchun Mag'rib, Misr, Iroq, Makka va Madina, Kichik Osiyo, Shomdagi islom dunyosining ilm markazlari bo'lgan joylarga safar qiladi.

1173 yilda Sevil'ya ko'chib o'tadi. Bu joyda o'ttiz yoshiga yaqin yashab, unda fiqh va hadis ilmini egalladi. Undan Mag'ribga (Marokash) bordi va o'qishini davom ettirdi. Ibn Arabiy shu joydan Afrikaning sharqiy davlatlariga sayohatini boshladi. 1194 yilda avval Tunisga borib, sakkiz yil yashadi, so'ng Misrga o'tdi. Misrning ko'pgina shaharlarida yashab ijod qiladi hamda bir necha marta Makka va Bag'dodga safar qiladi. Ibn Arabiy Halab va Mosullarni ham to'la aylanib chiqib, Kichik Osiyoga o'tadi. U yerdan Damashqqa kelib, shu yerda muqim bo'lib qoladi.

Ibn Arabiy Andalusiya Muhammad ibn Tumart asos solgan muvahhidlar hukmronligi davrida tug'ilib o'sdi. Muvahhidlar o'zlaridan avvalgi Murobitlar davlatini kuch bilan egallab, barcha sohalarni, jumladan, diniy-ma'rifiy sohani ham boshqarar edilar. "Muvahhid" arabcha so'z bo'lib, "Allohni yakka deb biluvchi" ma'nosini beradi. Muvahhidlar avvalgi hukumatni diniy tavhidni buzganlikda, haniflikdan qaytganlikda, islom shariatini buzganlikda ayblab, taxtni qo'lga kiritdilar. Ularning tavhid g'oyasi asosida davlatni idora etishlari ma'naviy hayotda ustuvor ahamiyat kasb etdi. Yakkaxudolikka zid bo'lgan yoki yakkaxudolik g'oyasiga zid kelish ehtimoli bor har qanday g'oya va qarashlar keskin rad etildi va chegaralandi. Tabiiyki, jamiyat hayotida haniflik g'oyasi rivoj topdi va jamiyatda kechayotgan har qanday voqea-hodisa va tafakkur mahsuli shu g'oya o'zagida rivoj topdi.

Ibn Arabiyning "vahdatul vujud", ya'ni borliqning yagonaligi nazariyasi ham aynan muvahhidlar davlatida hukmron bo'lgan yakkaxudochilik g'oyasining natijasi o'laroq vujudga keldi.

O'n to'qqiz yoshidan boshlab tasavvufga mutlaq sho'ng'igan Ibn Arabiy o'zining butun iste'dodini bu ilmda to'la ko'rsata oldi. Mutasavvif o'zining sermahsul ijodi bilan islom olamida eng ko'p tortishuv va bahslarga sabab bo'lgan va bu tortishuvlar hanuz davom etayotgan alloma, so'fiy, mutasavvif, adib, faylasuf va mutafakkirga aylandi. Ibn Arabiyning tafakkur tarzining o'ziga xosligi u hali hayotligidayoq katta shov-shovlarga sabab bo'lib, uning tarafdorlari va muxoliflarini hayratga soldi. Uni "ash-Shayx ul-akbar" ("Buyuk shayx"), "al-Kibrit ul-ahmar" ("Donishmandlik toshi") va "Muhyiddin" (Dinni tiriltiruvchi), "Raisul mukoshifiyn" ("Kashfiyotchilarning raisi"), "al-Bahrul zoxir" ("Tuganmas zaxiraga ega ummon"), "Bahrul haqiq" ("Haqiqatlar dengizi"), "Imomul muhaqqiqiyn" ("Haqiqat izlovchilarning imomi") va "Sultonul orifiyn" ("Oriflarning sultoni") kabi sifatlar bilan ulug'lashdi.

Ibn Arabiy dindor oilada tug'ilgan, otasi Ali ibn Muhammad fiqh va hadis ilmining peshvolaridan biri, tasavvufda, zuhd va taqvoda Andalusdagi taniqli insonlardan edi. U o'g'lining diniy-tasavvufiy ilmlarni egallashiga katta e'tibor berdi. Ibn Arabiy o'n yoshligida Qur'onni yetti xil qiroati va ma'nolari bilan o'qib yodladi. Fiqh va hadis ilmini zamonasining peshvo olimlaridan o'rgandi.

Ibn Arabiy islom olamining boshqa mamlakatlarida yashovchi musulmonlardan farqli o'laroq, nasroniylar va yahudiylar yashab kelgan, bir paytlar Rim imperiyasining ham e'tiborli shaharlari bo'lgan hududda tashkil topgan musulmon davlatida yashadi. Ispaniyaning janubiy bo'lagi bo'lgan bu hudud VIII asrdan boshlab arab xalifaligining tarkibiy qismiga aylangan va poytaxti Qurtuba shahri edi. Nasroniylar va yahudiylarning musulmonlar bilan iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy aloqalari yaxshi yo'lga qo'yilgan edi. Turli din vakillari Andalusiyaning Ishbiliya, Mursiya va Qurtuba kabi

rivojlangan markaziy shaharlarida o'zlarining ibodatxonalariga ega edilar. Manbalarda Ibn Arabiyning Qurtubada turli din ulamolaridan ularning diniy va dunyoviy ilmlarini ham o'zlashtirganligi aytiladi, shuningdek, u nasroniylikdan ham avvalgi greklarning Pifagor, Empedokl, Platon kabi olimlarining asarlari va borliq haqidagi ta'limotlari bilan shu joyda tanishdi.

Otasi Ali ibn Muhammad muvahhidlar sultoni Abu Ya'qub Yusuf I ning xizmatiga kirganidan keyin oilasini Mursiyadan ilarigi Ishbiliya, hozirgi Sevil'ya shahriga ko'chirdi. Bu yerda fiqh ilmin i Ibn Hazm al-Muhazzib az-Zohiriy shogirdlarining biridan o'rgandi. Balog'at yoshiga yetgan Ibn Arabiy sulton xizmatiga askariy xizmatga kirdi. Shu shahardagi taniqli oilaning Maryam binti Muhammad Abdun al-Bojiy ismli taqvodor qiziga uylandi. Keyinchalik zohidlikka kirishdi. Mutasavvif tasavvuf ilmini ko'plab zohidlar va mutasavviflar bilan bo'lgan suhbatlarda o'zlashtirdi. Ulardan eng ko'zga ko'ringani Abu Imron Musa ibn Imron al-Mortuliy edi.

Ibn Arabiy o'ttiz yoshgacha so'fiylik tamoyillari hisoblangan riyozat va mujohadani o'rgandi. Shundan so'ng safarga chiqdi. Ishbiliyadan Mursiyaga o'tdi. Shu yerda "Mavoqi'un nujum" ("Yulduzlarning joylashgan yerlari") nomli asarini yozdi. So'ng Mag'rib (Marokash) ga safar qildi va Fas shahrida 1196 yilgacha istiqomat qildi. So'ng Marokashning Joya nomli qishlog'iga kelib, Abu Madyanning so'fiylik tariqatini o'zlashtirdi. U yerdan chiqib Tunisga keldi. Bu yerda u o'zining mashhur "ad-Davairul ihtoiyya fiy mudohatil insoni lil Xoliq" ("Insonni Xoliqqa o'xshashlikdan chegaralovchi halqalar") nomli asarini tasnif qildi. 1203 yilda haj safariga otlandi. Makkaga kelgach, Maqomi Ibrohimda yashayotgan so'fiy va zohid Makinuddin Abu Shujo' Zohir ibn Rustamal-Isfahoniy bilan uchrashdi. Undan Abu Iso Termiziyning "Hadislar to'plami" bo'yicha saboq oldi. Abu Shujo'ning Nizom ismli go'zal qizi bor edi. Ibn Arabiy uni o'zining rabboniy sevgisiga ramz qilib olib, "Tarjumonul ashvoq" ("Shavqlarning tarjimoni") nomli g'azallar devonini bitdi. Mutasavvif yana shu yerda "Durratul foxira" ("Faxrlansa arzirli durlar") nomli tasavvufdagi shayxlari to'g'risidagi asarini ham nihoyasiga yetkazdi. Unda asosan, tariqatdagi piri Abu Madyan va uning tariqatini madh qildi.

1206 yilda Makkadan chiqib, Bag'dod va Mosulga bordi. 1208 yilda Qohirada bo'ldi. U qaerda bo'lmason, "Vahdatul vujud" nazariyasini tushuntirishga harakat qildi. Faqihlar bilan muzokaralar olib bordi. Qohirada uni kofir va dindan qaytganlikda aybladilar. Ayyubiylar sultoni Bajoiyning himoyasi tufayli jazodan qutuldi. Bu yerdan Onado'liga safar qildi. Ko'nyo shohi Kaykovus bilan uchrashdi va uning suhbatlari shohga ma'qul bo'ldi. Ibn Arabiy unga atab "Mushohadatul asror" ("Sirlar mushohadasi") va "Risolatul anvor" ("Nurlar risolasi") nomli asarlarini bitdi. 1213 yilda Bag'dodga qaytib, sunniy e'tiqodli so'fiy Shahobiddin Suhravardiy bilan uchrashdi. 1215 yilda ikkinchi marta haj safariga bordi. Shu yerda shu yerda o'zining "Tarjumonul ashvoq" ("Shavqlar tarjimoni") devoniga "Zaxoirul a'loq" ("Qimmatli xaziralari") nomli sharh bitdi. Unda so'fiyona she'rlarning ma'nolarini tushuntirib berdi. Mutasavvif Onado'liga qaytishida Halabga kirdi va sulton az-Zohir G'oziy bilan uchrashib, unga atab "al-Hikmatul ilhomiy" ("Ilhomiy hikmatlar") asarini bitdi. Keyin Onado'liga qaytmasdan Damashqda qoldi. Bu yerda u "Fususul hikam" ("Hikmatlar shodalari") hamda "al-Futuhot al-Makkiyya" ("Makka fathlari") asarlarini yozdi. Umrining oxirigacha asarlar yozishdan to'xtamadi. Uning asarlarining soni to'rt yuzdan ortiq bo'lib, unga nisbat beriladigan yana ko'plab asarlar bilan sakkiz yuztaga yetadi. Mazkur asarlarning barchasi irfoni asarlar bo'lib, ular Ibn Arabiyning tasavvufdagi yuksak salohiyatidan darak beradi.

Ibn Arabiy arab mutafakkiri va shoiri, so'fiylik va islom falsafasining ko'zga ko'ringan namoyandasi sifatida katta shuhrat qozondi. Uning Yaratuvchi va yaralganning yagonaligi to'g'risidagi "vahdatul vujud" ta'limoti katta qiziqish va munozaralarga sabab bo'ldi. Bu nazariyani tushuntirishda ayrimlar borliqni botiniy anglash desalar, ba'zilar mutasavvifni dindan chiqqanlikda aybladilar. Bu ayblovg'a asos qilib, uning "Munazzah (pok) Haq mushabbah (o'xshash) xalqdir", "Olam Allohning surati va huviyyatidir", degan qarashlarini asos qilib oldilar.

Ibn Arabiy tiriklik paytidayoq afsonaga aylangan edi. Mutasavvifning tasavvuf tilida "xarq ul-odat", ya'ni favqulodda qobiliyati to'g'risida juda ko'p ma'lumotlar mavjud. Ibn Arabiy "Fususul hikam" asarining kirish qismida tushida Muhammad payg'ambarni ko'rganligi va u zot unga kitob berganligini quyidagicha yozadi:

"Darhaqiqat men mahrusa (ya'ni, Alloh tomonidan asralgan) Damashqdaligimda 627 (1230) yil Muharram oyining oxirgi o'n kunligida menga bashoratli tush ko'rsatildi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam ko'rindilar. Qo'llarida bir kitob bor edi. Menga dedilar: Bu kitob "Fususul hikam"dir. Uni ol va odamlar oldiga chiq, ular undan manfaat topsinlar". Men dedim: "Itoat Allohga, uning rasuliga va o'zimizdan bo'lgan ishboshilargadir. Aytganingizdek, bo'ladi" [1].

Mutasavvifning tariqat yo'liga kirishiga o'zi yozib qoldirgan bir voqea sabab bo'ladi. U yosh bola bo'lgan vaqtda, og'ir xastalikka uchraydi. Kasallik borgan sari zo'rayadi. Bir kuni kasallik qattiq kuchaygan paytida u bir tush ko'radi. Tushida uni juda kuchli bo'lgan yovuz ruhlar va sharpalar o'rab oladi. Ularning qo'llarida shamshirlari va qurollari bo'lib, uni chopib tashlamoqchi bo'ladilar. Shu payt to'satdan yuzi nurlil bir kishi paydo bo'ladi va o'sha yovuz ruhlarni haydab soladi. Ular butunlay qochib ketgach, Ibn Arabiy yordamga kelgan odamdan: "Sen kimsan?", deb zo'raydi. U: "Men Yosin surasiman", deb javob beradi. Ibn Arabiy uyg'onib ketsa, ustida otasi Yosin surasini tilovat qilib turgan bo'ladi. U o'zida kasallikdan asar ham qolmaganini sezadi va o'sha zamondan boshlab ko'ngli ruhiy tarbiyaga moyil bo'ladi [2].

Ibn Arabiy ko'plab ustozlardan saboq oldi. Uni so'fiylik yo'liga kiritgan va tasavvufning mohiyatini anglatgan ustoz – shayxi Abu Ja'far al-Uraybiydir. Mutasavvif ustozini o'zining ruhiy kamolotiga Iso payg'ambar kamolotiga yetgan, ya'ni ruhiy kamoloti, Isoning ruhiy kamoloti bilan teng bo'lganligini aytadi. Ibn Arabiy bu maqomlarning barchasidan o'tganligini quyidagicha keltiradi: "Bizda mavjudlik yo'q, faqat shohidlik bor" [3].

Ibn Arabiy "Ruhu-l-qudus fi muhasabati-n-nafs" asarida ko'plab shayxlar bilan qilgan o'zaro aloqalari haqida so'z yuritadi. Mutasavvif shayxlarning o'ziga xos xarakterli xususiyatlarini keltiradi. Ibn Arabiy Abu Ja'far al-Uraybiy bilan suhbatni eslaydi: "Uning yoniga borganimda u menga qarab dedi: "Xush kelibsan, yaxshi xulqli yigit. Sendan boshqa barcha bolalarim meni yoqtirayotgandek ko'rsatadilaru mening ehsonimdan xursand emaslar. Buni sen ham bilasan, bu hammaga ma'lum. Xudo xohlasa, hali bu haqda eslaysan [3]". Ibn Arabiy ustozining ilm berish uslubi haqida quyidagi fikrni keltiradi: "Ustozim meni yaxshi ko'rar edi, lekin buni sezdirmaslikka harakat qilar edi. Ustoz boshqalar yoniga borayotganda meni tashlab o'tar, majlislarda boshqalarni maqtasa, mening kamchiligimni aytar va hatto so'kar edi. Men bilan ko'pdan beri uning qo'l ostida va xizmatida bo'lgan yaqin o'rtoqlarim ham ularning ichidagi eng iqtidorli ekanligimni bilib turishsada, meni irodasizlikda ayblashar edi [3]". Mutasavvif piri Solih al-Aduvviyning hayotidagi voqealar tug'risida aytgan fikrlarini quyidagicha keltirib o'tadi: "U bizga qattiq bog'lanib qolgan va faqat bizga qanday qilsa, ko'proq foydasi tegishi mumkinligi haqida o'ylar edi. U menga kelgusi hayotimda kerak bo'ladigan narsalar haqida

gapirib berar edi. Keyinchalik uning barcha aytganlari bo'ldi [3]".

Ibn Arabiy Abu Abdulloh ash-Sharafini ustoz sifatida bilib, uni juda salobatli bo'lganini, uning o'zi birinchi bo'lib, so'z ochmasa, boshqalar so'z boshlashga jur'at qila olmasligi aytib o'tadi: "Men undan o'zimni duo qilishimni so'radim, U duo qildi va men bilan avvalgilardak suhbatlashib o'tirdi. Men undan hurmat izzatni va ko'plab boshqa xulqlarni o'zlashtirganman. Uning menga foydasi ko'p bo'lgan [3]". Mutasavvif piri ustozlaridan bo'lgan so'fiy ayol Fotima bintu Abil Musanna uni ilmlarni o'zlashtirishdagi muvaffaqiyatini maqtib, boshqalarga o'rnak qilganligini yozadi: Oldimda turganlarning ichida hech kim Ibn Arabiychalik menga yoqmaydi – dedi u bir kuni. "Nima sababdan?" – deb so'radilar. U aytdi: "Sizlar mening oldimga kelgan paytingizda bir qismingizni olib kelasiz. Qolgan qismlaringiz uyingizda yoki boshqa yaqinlaringizda qoladi. Ibn Arabiy bunday emas – u oldimga kelsa, to'liq o'zi bilan keladi. Oldimda o'tirsa, to'liq o'tiradi. Tariqat degani ana shu [3]".

Shayx Abu Imron al-Maratliy to'g'risida shunday yozadi: "Men uning yuqori maqomga ko'tarilganligiga ishora qiluvchi tush ko'rdim. U menga qarab: "Sen meni soding!" – dedi. Va men shu tushni ko'rgan kunimda uning oldiga bordim. U meni xursand qarshiladi va quchoqladi [3]". Bu bilan ustoz Ibn Arabiyning yuqori darajadagi ilm sohibi ekanligini bashorat qildi.

Ibn Arabiy o'z davri tasavvuf namoyondalari, mutassaviflari orasida katta e'tibor qozongan. Mutassavif so'fiylar bilan uchrashib ehtirom ko'rsatganlarini keltiradi: "Bu insonlarning barchasi bir joyda yig'ildi va bizga hurmat ko'rsatishdi. Majlis ahli faqat bizga quloq soldi. So'fiylik tariqati haqida faqat men gapirdim. Majlisdan so'ng ular o'zaro suhbatlashganlarida mening so'zlarimdan iqtibos keltiradilar [3]". Demak, Ibn Arabiy o'z davrining yetakchi mutassaviflardan biri ekanligidan dalolat beradi.

Ibn Arabiy ustoz Abu Ja'far al-Abbosi to'g'risida quyidagi fikrlarni keltiradi: "Ko'p zikr qiladigan, sirli, kambag'allarni yoqtiradigan, boylarni yoqtirmaydigan, kambag'allar ehtiyojini birinchi navbatda qondirishga qattiq harakat qiladigan edi. Men unga shogird tushib, xizmatida bo'ldim. U meni tarbiyalab ta'lim berdi. Ajoyib ustoz va ajoyib tarbiyachi edi". Mutasavvif ustozidagi bunday xususiyatlarni o'zida mujassam etib, ilmli, bag'rikeng, faqir inson bo'lib yetishga xizmat qilgan. "Men uning xizmatida ko'p yillar bo'lsamda, u bilan gaplashganlarim barmoq bilan sanarli [3]". Abu Abdulloh ash-Sharafiy qisqacha shunday tavsif beradi: "U namozga kirishsa, ko'z yoshlari oq soqolidan marjondek oqar edi. U qirq yil kapada yashadi va biror marta ham olov yoqmadi[3]".

Ibn Arabiy yana tasavvuf ilmining quyidagi namoyondalari bilan muloqotda bo'lgan. Abul Abbas bin Tojih, Abu Abdulloh al-Bog'iy, Yusuf bin Yazdiy, Abu-l-Hasan al-Qanovatiy, Abu Ishoq al-Qurtubiy, Abu Abdulloh al-Mahdaviy, Ali bin Muso, Abu Husayn bin as-Soig', Ibn al-Os al-Farron, Abu Zakriyyo, Yahyo al-Husniy, Abdussalom as-Soih, Abu Abdulloh al-Kastiliy, Abu-l-Abbos bin Munzir, Muso al-Muallim, Abu-l-Abbos al-Xarroz, Abu Muhammad al-Barjoniy, Abu-l-Barjoniy, Abu Abdulloh al-Murabit, Abu-l-Vakil at-Tunisiylardir.

Ibn Arabiy ustoz sifatida ikki ayolni Fotima binti Abil-Musanna, ikkinchisi Shams Ummu-l-fuqaro (Kambag'allar onasi Shams)lar aytib o'tadi. Mutasavvif ustozlarining so'fiylar tariqatidagi o'ziga xos va takrorlanmaydigan Haqqa yetishish yo'llari usullarini ochib beradi.

Ibn Arabiy so'fiylarning har biri o'zgacha usul va yo'l bilan haqiqatni anglaganlarini ta'kidlaydi. Mutasavvif fikricha, zabardast so'fiylari bilan muloqotda ilm, harakat xususiyatlarini o'zlashtirish, ma'rifiy o'zligini anglashga yordam beradi. Ibn Arabiy sufiylarining tariqat oldidagi xizmatlari malaka va tajribalarini o'rganib, tahlil qilib, ma'rifatga erishgan, dunyoqarashini shakllantirgan. Mutasavvif ma'rifatga sodiqlik va barcha ishlarda ularning axloqiy sifatleri, ilmga munosabatlari va hayotiy tajribalariga suyanagan.

Ibn Arabiy sunniylikdagi to'rt mazhabdan biri molikiyya mazhabida ekanligini mutasavvifning zamondosh olimlari va undan keyingilar ham yakdillik bilan ma'qullaganlar. Buning yaqqol isboti sifatida Ibn Arabiyning Qur'onga yozgan tafsirini keltirib, bu tafsirning molikiyya mazhabi talablariga mos ekanligini va hatto uni qattiq himoya qilganligini aytishadi.

Xulosa. Ibn Arabiyning hayot yo'lini o'rganish tasavvuf falsafasini tushunib yetishda muhim o'rin egallaydi. Mutasavvif so'fiylik hayoti davomida o'zidan ko'plab asarlar qoldirganki, bu asarlar orqali biz uning ta'limoti to'g'risida yorqin tasavvurga ega bo'la olamiz. Uning shaxsiyati qirralari to'g'risida tushuncha hosil qilishi mumkin.

Ibn Arabiy falsafiy masalalarni tasavvuf tushunchalari orqali tahlil etgan. Mutasavvif shariat orqali tariqat malakasini o'zlashtirib, o'zligini anglagan holda shariat, tariqat va haqiqatni yagona tizimga solgan.

Ibn Arabiy risolalarida falsafiy, orifiy, tasavvufiy muammolar keng yoritilgan. Mutasavvif o'zining yuzlab asarlari orqali tasavvuf falsafasida bir necha nazariyalarni yaratdi. Bu nazariyalar undan oldingi davrlarda ham tilga olingan va qisman ular to'g'risida boshlang'ich fikrlar aytilgan bo'lsada, ularni takomil bosqichiga Ibn Arabiy olib chiqdi.

ADABIYOTLAR

1. Ibn Arabiy. Fusul hikam. Bayrut: Dar ul kitab il arabiy. 1980. 47 b.
2. <https://www.alhaqqani.com> عربى ابن الدين محى الأكبر الشيخ
3. Ibn Arabiy. Ruhul qudus fi muhasabatini nafs. Damashq: Matba'atu Nazr, 1994. 87-bet.

Xilola BOTIROVA,

AnDU San'atshunoslik fakulteti Musiqa ta'limi kafedrasini professor vazifasini bajaruvchisi

E-mail: ufckhabib94@gmail.com

THE ROLE OF MUSIC PEDAGOGY IN OVERCOMING MODERN PROBLEMS IN THE SYSTEM OF MUSIC EDUCATION

Annotation

This article discusses the important factors of educational education, pedagogical theories that should be given importance in the cultivation of personnel that meet the requirements of the time, the importance of modern music educational pedagogy today. A significant aspect of the article is the problem of individualization of teaching methods in the educational process and Aristotle in the promotion and development of pedagogical technologies, J. Devi, Firo Ranepada, Larisa Givievna Arachashvili, Japanese scientist Shinichi Sudzuki, V. G. Anushkin and E. I. The research of the scientific theoretical opinions of the ogarevs is highlighted.

Key words: Enlightenment, modern music, education, social pedagogy, creative activity musical psychology, music pedagogy, pragmatic, research, technology.

РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ПРЕОДОЛЕНИИ СОВРЕМЕННЫХ ПРОБЛЕМ СИСТЕМЫ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассмотрены важные факторы образования, педагогические теории, которым следует придавать значение в подготовке кадров, отвечающих требованиям времени, значение современной педагогики музыкального образования сегодня. Важным аспектом статьи является проблема индивидуализации методов обучения в образовательном процессе и исследование научно-теоретических идей Аристотеля, Дж. Деви, Фиро Ранепадаги, Ларисы Гивиевны Арачашвили, японского ученого Шиничи Судзуки, В. Г. Онушкина и Е. И. Огарева в популяризации и развитие педагогических технологий.

Ключевые слова: Просвещение, современная музыка, образование, социальная педагогика, творческая деятельность, музыкальная психология, музыкальная педагогика, прагматика, исследование, технология.

MUSIQA TA'LIMI TIZIMIDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLARINI BARTARAF ETISHDA MUSIQA PEDAGOGIKASINING TUTGAN O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ta'lim tarbiyaning muhim omillari, zamon talablariga javob beradigan kadrlarni yetishtirib chiqarishda ahamiyat berilishi kerak bo'lgan pedagogik nazariyalar, zamonaviy musiqa ta'lim pedagogikasining bugungi kundagi ahamiyati sharxlab o'tilgan. Maqolaning ahamiyatli jihati ta'lim jarayonida o'qitishning usullarini individuallashtirish muammosi hamda pedagogik texnologiyalarni ilgari surishda va rivojlantirishda Aristotel, J. Devi, Firo Ranepadagi, Larisa Givievna Arachashvili, Yapon olimi Shinichi Sudzuki, V. G. Onushkin va E. I. Ogarevlarning ilmiy nazariy fikrlari tadqiqotlari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ma'rifat, zamonaviy musiqa, ta'lim, ijtimoiy pedagogika, ijodiy faoliyat musiqiy psixologiya, musiqa pedagogikasi, pragmatik, tadqiqot, texnologiya.

Kirish. Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan [1].

Zamon talablariga javob beradigan kadr chinakam ma'rifatli odam bo'lishi uchun "...inson qadrini, millat kadriyatlarini, bir so'z bilan aytganda, o'zligini anglash, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jaxon xamjamiyatida o'ziga munosib obro'li o'rni egallashi uchun fidoyilik bilan kurashishi mumkin" [2]. Paygambarimiz Muhammad alayhissalom aytadilarki: "Bir soat ilm o'rganish kechasi bilan namoz o'qib chikkandan afzaldir.

Bir kun ilm o'rganish uch oy ro'za tutgandan yaxshiroqdir" [3], "Ilmu xunarni Xitoydan bo'lsa ham borib o'rganinglar" [4], - deyдилar. Zamonaviy musiqa ta'limi ilmiy,

pedagogik, psixologik, badiiy va estetik profilning sintetik tizimi bo'lib, uning barcha elementlari bevosita bir-biri bilan bog'liqdir. Zamonaviy musiqa o'qituvchisi, instrumentalist o'qituvchi nafaqat musiqa asbobini chalish ko'nikmalarini mukammal egallashi, balki bolalar psixologiyasini va anatomiyasini, neyro va patopsixologiya, testologiya, ijtimoiy pedagogika va ijodiy faoliyat psixologiyasi, musiqiy psixologiya va musiqa ta'limi psixologiyasi kabi fanlarni yaxshi tushunishi kerak. Ushbu fanlarning asosiy mazmun mohiyatini bilmasdan turib, faqat cholg'u sozini chalish mahoratiga asoslanib, o'qituvchi bo'lish mumkin yemas. "O'qituvchi", "pedagogika" so'zlarining tarixi (etimologiyasi) (paida - bola; gogike - etakchilik; so'zma-so'z: bolalar) qadimgi Yunonistonga (miloddan avvalgi VI-IV asrlar) boradi. Uyda ta'lim olgan bolani maxsus qul - "pedagogos" nazorat qilgan. Keyinchalik u bolani maktabga kuzatib bordi. Shuning uchun o'qituvchi so'zining to'g'ridan - to'g'ri ma'nosi bolani boshqarish, unga hamroh bo'lishdir.

Zamonaviy ilmiy nazariyalarga ko'ra, inson ta'limi, tarbiyasi va rivojlanishi boy madaniy tajribaga asoslanishi kerak. Musiqiy san'at insonning madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu zamonaviy yoshlarning madaniy

rivojlanishi, ularning muammolari, musiqa madaniyatining milliy va umuminsoniy qadriyatlariga murojat qilishda ko'p jihatdan musiqa san'ati bilan asosiy san'at turlaridan biri bo'lib hisoblanadi [5.44]. "Har qanday ilmning vazifasi inson mushkulini battar qilish emas, balki osonlashtirishdir" [6.349]. Musiqa pedagogikasi juda keng sohadir, shu jumladan cholg'u sozini chalishni o'rgatish, musiqa tarixi va nazariyasi va ularning barchasi, musiqiy ta'lim va tarbiya ularning barchasi musiqa pedagogikasini qamrab oladi. Musiqiy ta'lim sohasiga oid muassasalarda pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari bolalarni tarbiyalash nafaqat pragmatik mavzu bilan bog'liq bo'lishi kerak craft ta'lim, o'zlashtirish axborot va mahorat, bolaning salohiyatini rivojlantirish, shakllanish jarayoni va bolani o'z rivojlanishining sub'ekti sifatida takomillashtirishni qamrab olgan ta'lim jarayoni barq urushi kerak. Ushbu jarayonlar ularni ta'lim samaradorligini oshirishdagi statistik shaklda ifodalash uchun (konsertlar, tanlovlar, diplomlar va boshqalar.) barcha omillardan foydalangan xolda sifat va natijani yuqori bo'lishiga olib kelishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qitish usullarini individuallashtirish muammosi musiqa maktablari o'qituvchilaridan psixologiya, yosh pedagogikasi, estetika sohasida ko'proq fundamental bilimlarga yega bo'lishni talab qildi. 10 yil oldin hych kim bu fanlar musiqa maktablarida amalda shunday talabga yega bo'lishini tasavvur ham qila olmasdi. Yaqinda paydo bo'lgan malaka oshirish kurslari doirasida o'tkazilgan turli seminarlar, psixologiya, pedagogika bo'yicha mahorat darslarining ko'pligi buning isbotini bermoqda. Zamonaviy o'quvchilar ongini kompyuterlashtirish, umumta'lim maktablarida talablarning ortishi, G'arb ta'lim standartlariga yo'naltirish ta'lim jarayonini tashkil yetishga qaratilgan yondashuvlar va psixologik munosabatlarni o'zgartirishga majbur qiladi. Hayotning kuchli ritmi, ortiqcha yuk, kompyuterning barcha iste'mol qiluvchi ta'siri bolaning mo'rt psixikasiga kuchli hissiy ta'sir ko'rsatadi. Uzoq vaqt davomida diqqatni jamlay olmaslik, talabaning asabiy qo'zg'aluvchanligi oshishi, o'qituvchining ultimatum shaklida aytgan so'zlariga og'riqli reaksiya, ta'lim faoliyatida muammolar tug'diradi va o'qituvchidan samarali psixologik ta'sir usullariga ega bo'lishni talab qiladi. Tez javob berish va mojaroli vaziyat, cheklash va konsentratsiyasi yuqori darajasiga ega, stress qarshilik kabi omillarga duch kelmaslikning birdan bir yo'li, o'qituvchining o'z ustida samarali ish olib borishidir.

Pedagogik texnologiyalar-bu e'lon qilingan psixologik va pedagogik munosabatlar asosida shakllantirilgan hmda o'quv jarayonida muntazam ravishda qo'llaniladigan shakllar, usullar, o'qitish usullari va ta'lim vositalarining maxsus to'plami bo'lib, bu har doim maqbul og'ish darajasi bilan fikrlab qilinadigan ta'lim natijasiga yerishishga olib keladi. Zamonaviy musiqachi-o'qituvchilar oldida turgan vazifalar sezilarli darajada murakkablashdi va ular ilgari olgan yuqori ixtisoslashgan musiqiy kasbiy tayyorgarlikdan ancha kengroq bo'ldi. Musiqa sinfining zamonaviy o'qituvchisi ulkan psixologik, madaniy va ma'rifiy bilim darajasini bilishi talab etila boshladi. Hozirgi vaqtda bizning asosiy qiyinchiliklarimiz nafaqat talabaga cholg'u sozidan yuqori professional foydalanishni o'rgatish, balki ushbu ijtimoiy ahamiyatga yega omilni kam baholashdadir. Har qanday cholg'u sozini chalaman degan musiqa o'qituvchisi ham o'zida yetarli bilim darajasini xis qila olmasa, bu o'qituvchi bu cholg'u sozini oldida oddiy o'quvchidan farqlanmay qoladi. Shu munosabat bilan, bunday funksiyani amalga oshirish juda ko'p jihatdan o'qituvchining insoniy fazilatlariga, uning intellektual bilimiga, yangi bilimlarni yegallashga harakatchanligiga, ularni bolalarning yoshi va qobiliyatiga qarab amalda qo'llay olishiga bog'liq.

Muammoli ta'lim texnologiyalari-bu o'quvchilarga muammoni muvaffaqiyatli hal qilish, uning mustaqil ishlash tamoyillarini shakllantirish va muammoni hal qilishning tayyor versiyasini taklif qilmaslik imkonini beradigan texnologiya. Shunday qilib, ko'plab mahalliy instrumentalist o'qituvchilar ishladilar: Yu.I. Yankelevich, A. I. Yampolskiy. Hamma "chaynalgan" talaba mustaqil ravishda o'ylashni o'rganmagan holda biron bir muammoni o'zi hal qila olmaydi. "Qanday qilib iboraning mukammal ovozigga erishish mumkin va buning uchun nimani jalb qilish kerak?" "Qanday qilib ko'proq ifodali ijro mahoratini shakllantirishni amalga oshirish kerak?" Bularning barchasi muammoli ta'lim texnologiyasini kuzatish mumkin bo'lgan savollardir. Bu savollarga javob topish uchun o'qituvchi samarali o'qitish texnologiyalaridan foydalani oshni bilishi zarur.

J. Devi va uning shogirdi V. Kilpatrick g'oyalari asosida XX asrning 20-yillarida Aqshda jahon pedagogikasida tubdan yangi "Loyiha texnologiya"si ishlab chiqildi. Mazkur loyiha ustida rus olimlarida A. S. Makarenko, S. T. Shatskiy, V. N. Shulg'inar ham o'z tadqiqotlarini shu davrda olib borish jarayonida bu loyihani biroz inkor etdi. XX asrning 30-yillariga kelib "pedagogik bo'lmagan" loyiha deb baholandi. Yillar o'ib mazkur loyiha o'z o'rni va nufuziga ega chiqib ta'lim jarayonini butkul qamrab oldi. Shu o'rinda loyiha texnologiyasi yuqori muloqot bilan ajralib turadi va talabalarni o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini, fikrlarini ifoda yetishni, haqiqiy faoliyatda faol ishtirok yetishni, o'qishdagi taraqqiyot uchun shaxsiy javobgarlikni o'z zimmasiga olishni o'z ichiga olishini isbotladi. Bir qancha ta'lim uchun samarali loyihalar ishlab chiqildi.

Darsda loyiha metodologiyasi yordamida siz bir vaqtning o'zida bir nechta maqsadlarga yerishishingiz mumkin - bolani ijodiy bo'lishga undash, o'rganilgan materialni mustahkamlash, darsda bayramona muhit yaratish va sinfni bolalarning rang-barang asarlari bilan bezash. Loyihani tayyorlash, rasmiylashtirish va topshirish an'anaviy vazifalarni bajarishdan ko'ra ancha uzoqroq vazifadir. Loyiha qimmatlidir, chunki uni amalga oshirish jarayonida maktab o'quvchilari mustaqil ravishda bilim olishni, bilim va ta'lim faoliyatida tajriba orttirishni o'rganadilar. Ta'limning case texnologiyasi (usuli) bu harakat bilan o'rganishdir. Ish usulining mohiyati shundan iboratki, bilimlarni o'zlashtirish va ko'nikmalarni shakllantirish talabalarning qarama-qarshiliklarni hal qilish bo'yicha faol mustaqil faoliyatining natijasidir, buning natijasida kasbiy bilim, ko'nikma, qobiliyatlarini ijodiy o'zlashtirish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mavjud.

Tahlil va natijalar. Musiqa darsida yangi axborot texnologiyalarini qo'llagan holda, bu san'at bilan muloqot qilish darsi ekanligini unutmasligimiz kerak. Shuning uchun uni kompyuter bilan aloqa bilan "almashtirmaslik", darsni "quritmaslik", texnik ustaxonaga aylantirmaslik juda muhimdir. Buning uchun informatika darslari mavjud. Yangi usulga ishtiyoqli dono o'qituvchi faqat bolaning qobiliyatlarini ochish, rivojlantirish va amalga oshirishga yordam beradigan kashfiyotlardan foydalanadi. Tarixiy ma'lumotlar shuni aytadiki "O'smirlar va qizlarning qo'shiq jo'rligidagi zamonaviy lapar uslubiga yaqin raqslari ham bo'lgan ekan" [7].

1960-yillarning oxiriga kelib, kompyuter tizimini unga musiqa sintezatorini ulash va ovoz bilan ishlash imkonini beruvchi interfeys bilan jihozlash mumkin bo'ldi. Bu musiqani o'qitish uchun maxsus ishlab chiqilgan dasturiy mahsulot ishlab chiqarishni faollashtirishga va musiqa ta'limi amaliyotiga kompyuter texnologiyalarini joriy yetish muammolarini o'rganish bilan shug'ullanadigan yangi kuchli o'quv markazlarining paydo bo'lishiga yordam berdi [8.5]

XX asr san'atining o'ziga xos tomoni shundaki, unda bir butun usulning asosi yo'q. Ijod qiluvchi bir usulga

asoslanib o'z usuli tamoyillarini ko'ra olmaydi. Shuning uchun musiqada novotorlik yozuvining atonallik, atematizm, nomantiqlik kabi tavsiflari juda uzoq saqlanib keldi. Buning natijasida musiqiy til eski tizimini yangilashga bo'lgan harakat ko'rinmadi [9].

Saroy musiqachilariga tegishli axloqiy va kasbiy qoidalar Kaykovusning mashhur "Qobusnoma"ida aks ettirilgan: "Agar nazirsiz (benazir) ustod bo'lsang ham majlis ichidagi harif (ulfat)larga qarag'il, agar musiqiydan zavq olg'uuvchi qarilar va xos odamlar bo'lsa, mutriblik qil, yaxshi yo'llarni va navolarni chertg'il [...] Yana diqqat qilib qarag'ilki, mazkur bazmda har kishi qaysi yo'lni yaxshi ko'radi, shu kishiga kosa yetg'on choqda uni aytg'il. Unday vaqtda ul odamlardan biror narsa umid qilsang, shuni topasan..." [10].

Ta'lim dargohlarida olib borilgan tadqiqotlar natijasida "Keys" texnologiyasi samarali natijalarni ko'rsatdi. Keysni o'rganish usuli vaziyatlarni tahlil qilish, alternatalarni baholash, eng yaxshi variantni tanlash va uni amalga oshirishni rejalashtirish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Va agar ushbu yondashuv o'quv sikli davomida qayta-qayta qo'llanilsa, u holda talaba amaliy muammolarni hal qilish uchun barqaror mahoratni rivojlantirishi mumkinligi o'z isbotini topdi.

Zamonaviy ta'lim tizimi - talabalarga o'z savollariga tayyor javoblar berish, muammoli ta'lim, tadqiqot usuli, loyiha usulidan keng foydalanish, o'rganishda organik birlikni ta'minlash va ta'lim, maktab va darsdan tashqari mashg'ulotlar, maktab o'quvchilarini turli xil ijtimoiy amaliyotlarga jalb qilishni o'z oldiga maqsad qilgan ta'limlarning ko'ko'rinishidir. O'qituvchi o'quv jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda o'qituvchi quyidagilarni kashf etadi kasbiy faoliyatdagi yangi qiziqarli imkoniyatlar, buning natijasida o'qituvchi uchun ishlash va uning o'quvchilari uchun o'rganish yanada quvonchli va hayajonli bo'lishini o'zida xis qilgan xolda o'quvchilarda ham shu xolatni tug'dirish maqsadida yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan keng foydalangan ta'lim berishni o'z oldiga maqsad qilib amaliyotda qo'lladi.

Shunday ekan zamonaviy ta'limning oldidagi ulkan vazifalaridan biri ta'lim tizimida sifatli kadr yetishtirish va samarali natijaga erishish.

Xulosa. Xulosa qilib shuni keltirish mumkinki loyiha texnologiyasi va interaktiv usullardan foydalanish tekshirishga imkon bergan asosiy narsa shundaki, klassik asarlarni o'rganish motivatsiyasi oshadi, asosiy ta'lim vakolatlari shakllanadi: mas'uliyat, o'zgaruvchan vaziyatda munosabat bildirish qobiliyati, guruhda ishlash, muloqot qilish, haqiqiy madaniy-ma'rifiy mahsulotni loyihalashga bo'lgan qiziqish talabani o'zida shakllanib boradi. Pedagogik texnologiya sifatida loyiha uslubining asosi o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurish va axborot makonida harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ijtimoiy muhitga moslashish, talabalarning bilim qiziqishlarini oshib borishiga olib keladi. Yuqorida keltirib o'tilgan muhokama va olib borilgan tadqiqotlar natijasida shuni ta'kidlash joizki, ta'limdagi loyiha faoliyatining maqsadi o'quv jarayonini faollashtirish, shaxsiy rivojlanishdan shaxsning intellektual va ijodiy salohiyatini ochib berishga, ya'ni oxir-oqibat o'z-o'zini rivojlantirishga o'tishdir. Bu ta'lim faoliyatining mshim jihati shundaki, inson o'z-o'zini rivojlantirish, hayoti davomida davom kerak bo'lgan jarayondir va yosh avlodni bolalikdan mustaqil tadqiqot faoliyati zarurligi g'oyasiga o'rgatish muhimligini aks ettiruvchi, aks holda tashqi rahbarlik to'xtaganda shaxsning rivojlanishi to'xtashi mumkinligini namoyish etib qo'yishi tabiiy xol ekanligini ko'rsatuvchi faoliyatlardan biridir. Bu nafaqat o'quv materialini o'zlashtirish, balki kognitiv faoliyatni faollashtirish, o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, musiqa madaniyatiga qiziqishni tarbiyalash uchun ham juda qulaydir. Har xil turdagi loyihalar ustida ishlash har bir talaba shaxsiyatining turli tomonlarini rivojlantirishga imkon beradi, uning ijtimoiylashuvi va o'zini namoyon qilishiga yordam beradi. Agar har bir izlanuvchi o'z oldiga maqsadli ta'lim sari yo'l olar ekan yuqoridagi ta'lim texnologiyalari ilm olishida tayanch vazifasini va ko'makchi bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. <https://hikmatlar.uz/quote/2102>.
2. Karimov A.I. Barkamol avlod - O'zbekiston tarakkiyotining poydevori. T., 1997, 10-bet.
3. Asqar Zununov. Pedagogika nazariyasi. O'quv qo'llanma // T., 2006 y. -19 b. ("Muxammad paygambar kissasi. Xadislar". 531-hadis).
4. Asqar Zununov. Pedagogika nazariyasi. O'quv qo'llanma // T., 2006 y. -19 b. ("Muxammad paygambar kissasi. Xadislar". 126-hadis).
5. Музыкальное и художественное образование в современном мире: традиции и инновации: Сборник материалов II Международной научно-практической конференции Таганрогского института имени А.П. Чехова (филиала) ФГБОУ ВО «Ростовский государственный экономический университет (РИНХ)». Таганрог, 20 апреля 2018 г. / Науч. ред. Карнаухова Т.И. – Таганрог: Таганрогский институт имени А.П. Чехова, 2018.-44 с.
6. Adabiyot nazariyasi, II tom. Toshkent, «Fan», 1979, 349-bet.
7. Якубов Ю. Музыкальная жизнь Хорасана в эпоху Борбада // Борбад и художественные традиции народов Центральной и Передней Азии: история и современность. – Душанбе, 1990. сс. 109-112
8. <https://www.dissercat.com/content/obuchayushchie-kompyuternye-tehnologii-v-muzikalnom-obrazovanii>
9. Q.B.Panjiyev, D.I.Salimova. Vokal va zamonaviy musiqa. O'quv qo'llanma. T., 2017. -32 b.
10. Kaykovus. Qobusnoma (Forschaden Muhammad Rizo Ogahiy tarj.). "O'qituvchi", T., 2011, 150-b.

Muxammadi BUTAYEV,

Toshkent "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi fizika fani bosh o'qituvchisi

E-mail: butayevmuhammad@gmail.com

Dots. M.A.Fattaxov (TTYeSI)taqrizi asosida

IMPULSNING SAQLANISH QONUNIGA DOIR EKSPERIMENTAL MASALALAR YECHISHDA O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada impulsning saqlanish qonunidan foydalanib snaryadning bo'lingandan keying birinchi bo'lak dastlabki yo'nalishiga nisbatan α burchak ostida uchib ketsa, ikkinchi bo'lakning impulsini snaryadning dastlabki impulsidan necha marta farq qilishini topishdan iborat.

Kalit so'zlar: Jism impuls, kuch impuls, impuls, impulsning saqlanish qonuni, tezlik, burchak, harakatning o'qlardagi proyeksiyasi, trigonometric ayniyan.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ РЕШЕНИИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ЗАДАЧ ПО ЗАКОНУ СОХРАНЕНИЯ ИМПУЛЬСА

Аннотация

В данной статье ставится задача найти, во сколько раз импульс второго осколка отличается от начального импульса снаряда, если первый осколок летит под углом α к исходному направлению после расщепления снаряда по закону сохранения импульса.

Ключевые слова: Импульс тела, импульс силы, импульс, закон сохранения импульса, скорость, угол, проекция движения на оси, тригонометрическая точность.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE THINKING WHEN SOLVING EXPERIMENTAL PROBLEMS ACCORDING TO THE LAW OF CONSERVATION OF MOMENTUM

Annotation

In this article, the task is to find how many times the momentum of the second fragment differs from the initial momentum of the projectile if the first fragment flies at an angle α to the original direction after the projectile splits according to the law of conservation of momentum.

Key words: Body momentum, force momentum, momentum, momentum conservation law, speed, angle, motion projection on the axis, trigonometric accuracy.

Kirish. Hozirgi vaqtda axborot olami ichida yashayotgan bugungi kun o'quvchisi umri davomida bir qancha xodisalarga, ilmiy-amaliy dalillarga hamda eksperimental masalalarga murojaat qilishga majbur. "Eksperimental masalalar"dan o'quvchilarni faollik qobiliyatlari ta'sir doirasining oshib borish sifati ham shundan. Aslida, bu eksperimental masalalar o'quvchilar atrofida – yurtida va dunyoda sodir bo'layotgan voqea, hodisa, jarayonlarni anglashi, ularning o'zaro aloqadorligi, munosabati va mohiyatiga chuqur kirib borishi uchun kerak.

Bu ishda harbiy-akademik litsey o'quvchilarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish zaruriyatini ko'rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqil hamdo'stlik davlatlari olimlaridan L. Vigotskiy, A. Leontev, D. Elkonin, O. Vasilchenko, E. Melkumova, V. Mireskaya, M. Suxomlinova, E. Emmuniel kabilarining ilmiy ishlarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari o'rganilgan. E.P.Torrance, N. Rogers, J. Purnell, P.Roberts, A.M.Galligan, Sh. Tatsuno kabi xorijiy olimlarning ishlarida shaxsning eksperimental masalalarda kreativ qobiliyatlari va ijodiy salohiyatini namoyon etish masalalari ochib berilgan. Ijodkor talabalar va o'quvchilarni tarbiyalashning umumpedagogik jihatlari respublikamiz olimlari O.Musurmonova, Sh. Sharipov, Sh. Mardanov, S. Nishonova, D. Ro'ziyeva, B. Xodjayev, D. Sharipova, M. Qurbonov, A. Nurmanov, S. Annamuratova va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. O'quvchi shaxsning kreativ

qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik va akmeologik xususiyatlari E. G'oziyev, M. Davletshin, D. Muxamedova, S. Safayev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. «Impuls»-lotincha impulsus so'zidan kelib chiqqan bo'lib, lug'aviy ma'nosi «turtki» demakdir. Mexanikada ikki narsaga impuls atamasi qo'llaniladi: jismga va kuchga.

Jism impuls deb, jism massasining uning harakat tezligiga ko'paytmasiga son jihatdan teng bo'lgan vektor kattalikka aytiladi:

$$\vec{p} = m \cdot \vec{v} \quad (1)$$

Jism impulsining yo'nalishii jism tezligi yo'nalishii bilan mos tushadi. XBS da jism impuls birligi qilib 1kg massali jiemni 1m/s tezlik bilan harakatlanadigan jism impuls qabul qilingan, ya'ni

$$[p] = 1[mv] = 1\text{kg } 1\text{m/s} = 1\text{kg m/s}.$$

Kuch impuls deb, jismga ta'sir etayotgan kuchning shu kuch ta'sir etgan vaqt oralig'i qiymatiga ko'paytmasiga son jihatdan teng bo'lgan vektor kattalikka aytiladi, ya'ni $F \cdot \Delta t$. Kuch impulsining yo'nalishii kuch yo'nalishii bilan mos tushadi. XBS da kuch impulsining birligi sifatida 1 sekund davomida ta'sir kiluvchi 1 Nyuton kuch impuls qabul qilingan, ya'ni:

$$[F\Delta t] = 1\text{ N} \cdot 1\text{s} = 1\text{ Ns}$$

Tinch turgan m massali jismga yagona F o'zgarma kuch ta'sir qilayotgan bo'lsin. Δt ta'sir vaqt ichida jism tezligi

v_1 va v_2 o'zgarsin. U holda jismga ta'sir qilgan kuch impulsini jism impulsining o'zgarishiga teng:

$$F\Delta t = mv_2 - mv_1 \quad (2)$$

(2) ifodaning o'ng tomoni jism impulsining o'zgarishini ifodalaydi, ya'ni

$$\Delta p = mv_2 - mv_1 = p_2 - p_1$$

(3)

$$F = \frac{\Delta p}{\Delta t}$$

(2) va (3) ifodalar asosida

(4)

ga ega bo'lamiz. Demak, vaqt birligi ichida jism impulsining o'zgarishi shu jismga ta'sir etayotgan kuchga son jihatdan teng.

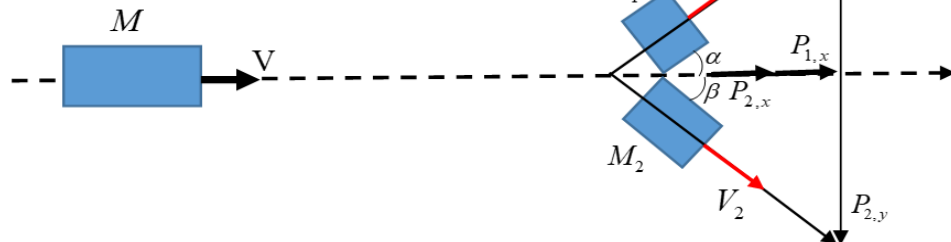
Imp

ulsning

juda

qiziqarli va

muhim

$$\begin{cases} P_0 = \\ P_1, \end{cases}$$

$$\begin{cases} P_0 = P_1 \cdot \cos \alpha + P_2 \cdot \cos \beta \\ P_1 \cdot \sin \alpha = P_2 \cdot \sin \beta \end{cases}$$

(1)

Yuqoridagi sistemadagi formuladan bizga noma'lum bo'lgan P_2 va β burchakdan qutlashimiz uchun ularni tenglikning bir tarafiga o'tkazib ikki tarafini kvadratga ko'tarib sistemani qo'shamiz:

$$\begin{cases} (P_2 \cdot \cos \beta)^2 = (P_0 - P_1 \cdot \cos \alpha)^2 \\ (P_2 \cdot \sin \beta)^2 = (P_1 \cdot \sin \alpha)^2 \end{cases} \quad (2)$$

$$\begin{cases} \{P_2^2 \cdot \cos^2 \beta = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos \alpha + P_1^2 \cdot \cos^2 \alpha + \\ P_2^2 \cdot \sin^2 \beta = P_1^2 \cdot \sin^2 \alpha \end{cases} +$$

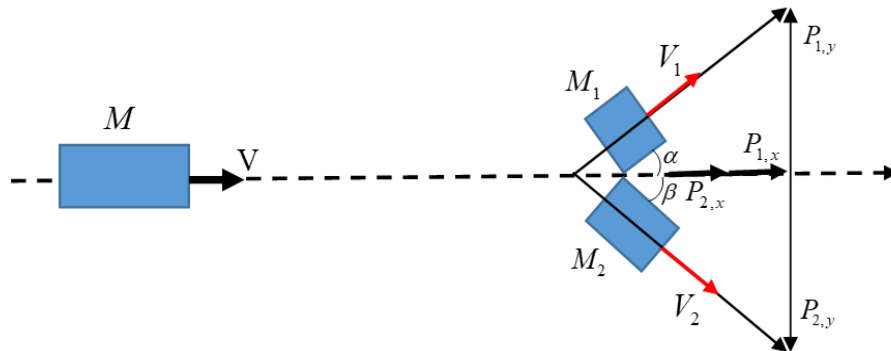
$$\begin{cases} \{P_2^2 \cdot \cos^2 \beta + P_2^2 \cdot \sin^2 \beta = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos \alpha + P_1^2 \cdot \cos^2 \alpha + P_1^2 \cdot \sin^2 \alpha \end{cases} \quad (3)$$

$$\{P_2^2 \cdot (\cos^2 \beta + \sin^2 \beta) = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos \alpha + P_1^2 \cdot (\cos^2 \alpha + \sin^2 \alpha) \quad (4)$$

Bizga trigonometrik ayniyatlardan ma'lumki $\cos^2 \beta + \sin^2 \beta = 1$ bu tengliklardan foydalanib (4) formuladagi qavs ichidagi formulalar o'rniga 1 ni qo'yib chiqamiz. Shunda (4) ifoda quyidagi ko'rinishga keladi.

Berilgan $M=5$ kg; $v=250$ m/s; $\alpha=\pi/4$; $M_1=M/4$; $v_1=2v$; $M_2=3M/4$.

Topish kerak: $\frac{P_2}{P_0}$ -?

Yechilishi: P_0 impulsiga ega bo'lgan snaryad x o'qi bo'yicha uchib ketayotgan bo'lsin, u portlab ikki bo'lakka bo'linganda birinchi bo'lak dastlabki bo'lakka nisbatan α burchakka P_1 impuls bilan uchib ketsa, ikkunchi bo'lak ham

xossasi borki, bunday hossaga ega bo'lgan fizik kattaliklar uncha ko'p emas. Bu xossa uning saqlanish yoki o'zgarmay qolish xossasidir. Impulsning saqlanish xossasining quyidagi snaryad masalalariga qo'llasak masalalar quyidagicha yechiladi.

P_0 impulsiga ega bo'lgan snaryad x o'qi bo'yicha uchib ketayotgan bo'lsin, u portlab ikki bo'lakka bo'linganda birinchi bo'lak dastlabki bo'lakka nisbatan α burchakka P_1 impuls bilan uchib ketsa, ikkunchi bo'lak ham dastlabki bo'lakka nisbatan nomalum β burchak ostida uchib ketadi. Shunda impulsning saqlanish qonunidan snaryadning bo'linguncha bo'lgan va bo'lingandan keyingi impulsining x va y o'qlardagi tashkil etuvchilari o'zaro teng bo'ladi.

$$\cos \alpha + \frac{P_2^2}{P_1^2} \quad (5)$$

(5) ifodaning ikki tarafini P_0^2 ga bo'lamiz ;

$$\frac{P_2^2}{P_0^2} = \frac{P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos \alpha + P_1^2}{P_0^2} = \frac{P_0^2}{P_0^2} - \frac{2P_0P_1 \cdot \cos \alpha}{P_0^2} + \frac{P_1^2}{P_0^2}$$

$$\left(\frac{P_2}{P_0}\right)^2 = 1 - \frac{2P_1 \cdot \cos \alpha}{P_0} + \left(\frac{P_1}{P_0}\right)^2$$

(6)

(6) ifodaning ikki tarafidan kvadrat ildiz olamiz shunda snaryadning ikkinchi bo'lagini impuls bilan snaryadning dastlabki impulsiga nisbati quyidagi ifoda orqali topiladi:

$$\frac{P_2}{P_0} = \sqrt{1 - \frac{2P_1 \cdot \cos \alpha}{P_0} + \left(\frac{P_1}{P_0}\right)^2} \quad (7)$$

1-masala: $M=5$ kg massa va $v=250$ m/s tezlikka ega bo'lgan snaryad portlab ikki bo'lakka bo'lindi, $M/4$ massa va $2v$ tezlikka ega bo'lgan birinchi bo'lak dastlabki yo'nalishiga nisbatan $\pi/4$ burchak ostida uchib ketdi. Ikkinchi bo'lakning impulsini snaryadning dastlabki impulsidan necha marta katta?

dastlabki bo'lakka nisbatan nomalum β burchak ostida uchib ketadi. Shunda impulsning saqlanish qonunidan snaryadning bo'linguncha bo'lgan va bo'lingandan keyingi impulsining x va y o'qlardagi tashkil etuvchilari o'zaro teng bo'ladi.

$$\begin{cases} P_0 = P_{1,x} + P_{2,x} \\ P_{1,y} = P_{2,y} \\ P_0 = P_1 \cdot \cos\alpha + P_2 \cdot \cos\beta \\ P_1 \cdot \sin\alpha = P_2 \cdot \sin\beta \end{cases} \quad (1)$$

Yuqoridagi sistemadagi formuladan bizga noma'lum bo'lgan P_2 va β burchakdan qutilishimiz uchun ularni tenglikning bir tarafiga o'tkazib ikki tarafini kvadratga ko'tarib sistemani qo'shamiz:

$$\begin{cases} (P_2 \cdot \cos\beta)^2 = (P_0 - P_1 \cdot \cos\alpha)^2 \\ (P_2 \cdot \sin\beta)^2 = (P_1 \cdot \sin\alpha)^2 \\ \{P_2^2 \cdot \cos^2\beta = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \cdot \cos^2\alpha + \\ P_2^2 \cdot \sin^2\beta = P_1^2 \cdot \sin^2\alpha \\ \{P_2^2 \cdot \cos^2\beta + P_2^2 \cdot \sin^2\beta = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \cdot \cos^2\alpha + P_1^2 \cdot \sin^2\alpha \end{cases} \quad (2)$$

$$\{P_2^2 \cdot (\cos^2\beta + \sin^2\beta) = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \cdot (\cos^2\alpha + \sin^2\alpha) \quad (4)$$

Bizga trigonometrik ayniyatlardan ma'lumki $\cos^2\beta + \sin^2\beta = 1$ bu tengliklardan foydalanib $\cos^2\alpha + \sin^2\alpha = 1$ formuladagi qavs ichidagi formulalar o'rniga 1 ni qo'yib chiqamiz. Shunda (4) ifoda quyidagi ko'rinishga keladi.

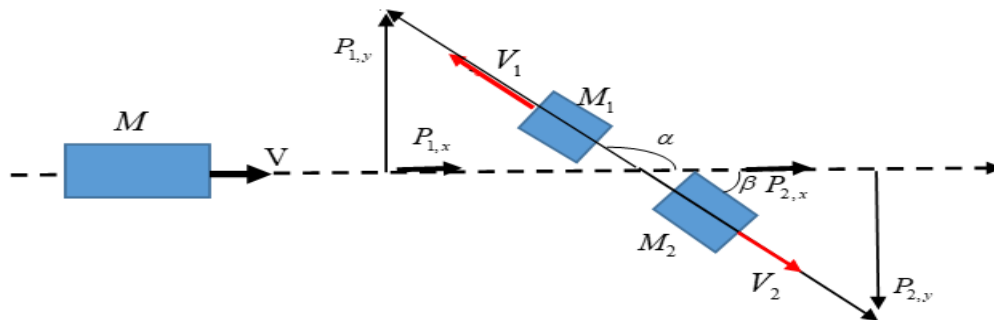
$$\{P_2^2 = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \quad (5)$$

(5) ifodaning ikki tarafini P_0^2 ga bo'lamiz ;

$$\frac{P_2^2}{P_0^2} = \frac{P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2}{P_0^2} = \frac{P_0^2}{P_0^2} - \frac{2P_0P_1 \cdot \cos\alpha}{P_0^2} + \frac{P_1^2}{P_0^2}$$

$$\left(\frac{P_2}{P_0}\right)^2 = 1 - \frac{2P_1 \cdot \cos\alpha}{P_0} + \left(\frac{P_1}{P_0}\right)^2$$

(6)

$$\begin{cases} P_0 = P_{1,x} + P_{2,x} \\ P_{1,y} = P_{2,y} \\ P_0 = P_1 \cdot \cos\alpha + P_2 \cdot \cos\beta \\ P_1 \cdot \sin\alpha = P_2 \cdot \sin\beta \end{cases} \quad (1)$$

Yuqoridagi sistemadagi formuladan bizga noma'lum bo'lgan P_2 va β burchakdan qutilishimiz uchun ularni tenglikning bir tarafiga o'tkazib ikki tarafini kvadratga ko'tarib sistemani qo'shamiz:

$$\begin{cases} (P_2 \cdot \cos\beta)^2 = (P_0 - P_1 \cdot \cos\alpha)^2 \\ (P_2 \cdot \sin\beta)^2 = (P_1 \cdot \sin\alpha)^2 \\ \{P_2^2 \cdot \cos^2\beta = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \cdot \cos^2\alpha + \\ P_2^2 \cdot \sin^2\beta = P_1^2 \cdot \sin^2\alpha \\ \{P_2^2 \cdot \cos^2\beta + P_2^2 \cdot \sin^2\beta = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \cdot \cos^2\alpha + P_1^2 \cdot \sin^2\alpha \end{cases} \quad (2)$$

$$\{P_2^2 \cdot (\cos^2\beta + \sin^2\beta) = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \cdot (\cos^2\alpha + \sin^2\alpha) \quad (4)$$

(6) ifodaning ikki tarafidan kvadrat ildiz olamiz shunda snaryadning ikkinchi bo'lagini impulsi bilan snaryadning dastlabki impulsiga nisbati quyidagi ifoda orqali topiladi:

$$\frac{P_2}{P_0} = \sqrt{1 - \frac{2P_1 \cdot \cos\alpha}{P_0} + \left(\frac{P_1}{P_0}\right)^2} \quad (7)$$

Bu (7) ifoda ikkinchi bo'lakning impulsi P_2 ni snaryadning dastlabki impulsi P_0 dan necha marta katta yoki kichik ekanligini hisoblashda ishlatiladi.

Topilgan (7) formuladan foydalanib ikkinchi bo'lakning impulsi snaryadning dastlabki impulsidan necha marta katta ekanligini son qiymatini hisoblab topamiz.

$$\frac{P_2}{P_0} = \sqrt{1 - \frac{2 \cdot \frac{M}{4} \cdot 2v \cdot \cos 45^\circ}{Mv} + \left(\frac{\frac{M \cdot 2v}{4}}{Mv}\right)^2} = \sqrt{\left(1 - \frac{1}{\sqrt{2}} + \frac{1}{4}\right)} = 0,74$$

marta farq qiladi.

Javobi: 0,74

2-masala: $M=5$ kg massa va $v=200$ m/s tezlikka ega bo'lgan snaryad portlab ikki bo'lakka bo'lindi, $M/8$ massa va $3v$ tezlikka ega bo'lgan birinchi bo'lak dastlabki yo'nalishiga nisbatan $3\pi/4$ burchak ostida uchib ketdi. Ikkinchi bo'lakning impulsi snaryadning dastlabki impulsidan necha marta katta?

Berilgan $M=5$ kg; va $v=200$ m/s; $\alpha=3\pi/4$; $M_1 = M/8$; $v_1=3v$; $M_2 = 7M/8$.

Topish kerak: $\frac{P_2}{P_0}$ -?

Yechilishi: P_0 impulsiga ega bo'lgan snaryad x o'qi bo'yicha uchib ketayotgan bo'lsin, u portlab ikki bo'lakka bo'linganda birinchi bo'lak dastlabki bo'lakka nisbatan α burchakka P_1 impuls bilan uchib ketsa, ikkinchi bo'lak ham dastlabki bo'lakka nisbatan noma'lum β burchak ostida uchib ketadi. Shunda impulsning saqlanish qonunidan snaryadning bo'linguncha bo'lgan va bo'lingandan keyingi impulsining x va y o'qlardagi tashkil etuvchilari o'zaro teng bo'ladi.

Bizga trigonometrik ayniyatlardan ma'lumki $\cos^2\beta + \sin^2\beta = 1$ bu tengliklardan foydalanib $\cos^2\alpha + \sin^2\alpha = 1$ formuladagi qavs ichidagi formulalar o'rniga 1 ni qo'yib chiqamiz. Shunda (4) ifoda quyidagi ko'rinishga keladi.

$$\{P_2^2 = P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2 \quad (5)$$

(5) ifodaning ikki tarafini P_0^2 ga bo'lamiz ;

$$\frac{P_2^2}{P_0^2} = \frac{P_0^2 - 2P_0P_1 \cdot \cos\alpha + P_1^2}{P_0^2} = \frac{P_0^2}{P_0^2} - \frac{2P_0P_1 \cdot \cos\alpha}{P_0^2} + \frac{P_1^2}{P_0^2}$$

$$\left(\frac{P_2}{P_0}\right)^2 = 1 - \frac{2P_1 \cdot \cos\alpha}{P_0} + \left(\frac{P_1}{P_0}\right)^2$$

(6)

(6) ifodaning ikki tarafidan kvadrat ildiz olamiz shunda snaryadning ikkinchi bo'lagini impulsi bilan snaryadning dastlabki impulsiga nisbati quyidagi ifoda orqali topiladi:

$$\frac{P_2}{P_0} = \sqrt{1 - \frac{2P_1 \cdot \cos\alpha}{P_0} + \left(\frac{P_1}{P_0}\right)^2} \quad (7)$$

Bu (7) ifoda ikkinchi bo'lakning impulsi P_2 ni snaryadning dastlabki impulsi P_0 dan necha marta katta yoki kichik ekanligini hisoblashda ishlatiladi.

Topilgan (7) formuladan foydalanib Ikkinchi bo'lakning impulsi snaryadning dastlabki impulsidan necha marta katta ekanligining son qiymatini hisoblab topamiz.

$$\frac{P_2}{P_0} = \sqrt{1 - \frac{2 \frac{M}{8} 3v \cdot \cos 135^\circ}{Mv} + \left(\frac{M 3v}{Mv} \right)^2} = \sqrt{\left(1 + \frac{3}{4\sqrt{2}} + \frac{9}{64} \right)} =$$

1,29 marta farq qiladi.

Javobi: 1,29

Tahlil va natijalar. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, eksperimental masalalar echishda o'quvchilar tomonidan

boshqa mamlakatlarning siyosiy, iqtisodiy yoki harbiy sharoitlarini o'rganish jarayonlariga ta'sir qilish uchun foydalanilayotganini isbotlaydi.

Xulosa va takliflar. Impulsning saqlanish qonuniga ko'ra yuqoridagi masalalardan shunday xulosaga kelamiz, birinchi snaryan bo'lagining impulsi bilan dastlabki snaryad impulsi yo'nalishi orasidagi burchak o'tkir bo'lsa ikkinchi snaryad bo'lagining impulsini dastlabki snaryad impulsiga nisbati birdan kichik chiqar ekan, ikkinchi holatda birinchi snaryan bo'lagining impulsi bilan dastlabki snaryad impulsi yo'nalishi orasidagi burchak o'tmas bo'lsa ikkinchi snaryad bo'lagining impulsini dastlabki snaryad impulsiga nisbati birdan katta bo'lar ekan.

ADABIYOTLAR

1. Turdiyev N.Sh. va boshqalar. Fizika 10-sinf darslik, Toshkent- "Niso Poligrag"-2017
2. Suyarov Q., Husanov A., Xudoyberdiyev L.. Fizika (Mexanika va molekulyar fizika) I-kitob. Toshkent "O'qituvchi" 2002
3. Tursunmetov K. A., Uzoqov A. A., Bo'riboyev I., Xudoyberganov A. M. Fizikadan masalalar to'plami. Toshkent. " O'qituvchi ". 2003.
4. G'aniyev A.G., Avliyovqulov A.K., Almardanova G.A. Fizika I qism. – Toshkent. " O'qituvchi ". 2009.
5. Ahmadjonov O. I. Fizika kursi 1-qism, Toshkent, «O'qituvchi» 1989.
6. Safarov A.S. Umumiy fizika kursi, Toshkent, "O'qituvchi". 1992
7. Nurmatov.J. Fizika. Laboratoriya ishlari. . Toshkent. "O'qituvchi". 2002.
8. Axmedov Sh.B., M.B.Dusmuratov. Fizika I qism "Navro'z" nashriyoti Toshkent -2019.
9. Ismoilov M., M.S.Yunusov. Elementar fizika kursi Toshkent, "O'qituvchi". 1990.
10. Yo'ldoshev J.G., O'smanov S.A. Pedagogika texnologiya asoslari.-Toshkent O'qituvchi, 2004.
11. Абдуллаева А.Ш., Д.Д. Мурадова. Психологические аспекты развития креативного мышления обучающихся в процессе обучения гуманитарным дисциплинам.-Москва // История в школе, 2006. № 3. -8-11 б.
12. Мурадова Д.Д. Освоение новых знаний и умений посредством инновационных методов как стержневая основа развития креативност // Халқ таълими.-Тошкент , 2006.-№1. -252-255 б.
13. Современные технологии в учебно-воспитательном процессе: Монография / Педагогика фанлари доктори. проф. Р.Х. Жўраевнинг умумий таҳрири остида. -.Т.: Фан, 2009.-280 б.

UDK: 796/799

Fahlavonjon VAXOBOV,
Andijon Mashinasozlik instituti gumanitar fanlar kafedrası assistenti

TDTU dotsenti, PhD G.S.Mustayeva taqrizi asosida

VOLEYBOL O'YINIGA DASTLABKI O'RGATISH VA UNING MOHIYATI

Annotasiya

Maqolada yosh voleybolchilarning dastlabki o'rgatishni tashkil etish va mashg'ulotni mazmuni, vazifalari, vositalari hamda mashg'ulot olib borish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mashg'ulot, texnik tayyorgarlik, dastlabki urgatish, tayyorlov, uyin malakalari, urgatish vositalari, maxsus mashklar, urgatish uslublari, moslama va uskunalar.

НАЧАЛЬНАЯ ВОЛЕЙБОЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА И ЕЕ СУТЬ

Аннотация

В статье рассказывается об организации начальной подготовки юных волейболистов и ее содержании, задачах, средствах и вопросах обучения.

Ключевые слова: Обучение, техническая подготовка, начальная подготовка, подготовка, домашние навыки, средства обучения, специальные упражнения, методы обучения, оборудование и оборудование.

INITIAL VOLLEYBALL TRAINING AND ITS ESSENCE

Annotation

The article describes the organization of the initial training of young volleyball players and its content, tasks, means and issues of education.

Key words: Teaching, technical training, initial training, training, home skills, teaching aids, special exercises, teaching methods, equipment and equipment.

Kirish. Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, katta sportni ham rivojlantirishga ahamiyat qaratilmoqda. Xar yili respublikamizda halqaro va jahon miqyosidagi nufuzli musobaqalar otkazilib yoshlarni sportga qiziqishi ortib bormoqda. Sportchilarimiz Osiyo, Jahon va Olimpiya musobaqalarida qatnashib yuksak natijalarga erishib, yurtimiz shuhratini tarannum etib kelmoqdalar. Ushbu muammoni haletish yo'llaridan biri har xil turdagi maqsadli jismoniy tarbiya dasturlarini har bir talabaning ehtiyojlarini maksimal qondirishga, ta'lim oluvchilarning jismoniy rivojlanish va tayyorgarlik darajasini imkon qadar to'liq hisobga olishga qayta yo'naltirish hisoblanadi.

Afsuski sport o'yinlari, xususan voleybol sport turi keng rivojlangan bo'lsada xalqaro musobaqalarda yuqori natijalarga erishilayotgani yo'q. Voleybol o'quv fani sifatida barcha ta'lim muassasalari o'quv rejasiga kiritilgan, darsdan va ishdan tashqari vaqtlarda faoliyat ko'rsatadigan sport to'garaklari, bolalar va sport maktablarida o'quv-trenirovka jarayonlari o'tkazilib kelinmoqda.

Sport malakalariga dastlabki o'rgatish jarayoni ko'p yillik sport tayyorgarligi tizimining poydevori bo'lib hisoblanadi. Dastlabki o'rgatish o'z tashkiliy, uslubiy, ilmiy va moddiy-texnika nuqtayi nazaridan qanchalik puxta asoslangan bo'lsa, sifatli bo'lsa, shunchalik sport o'rindosarlarini tayyorlash yo'li qisqaroq va osonroq bo'ladi. Ammo bu, albatta, mutaxassisning bilimiga, kasbiy ko'nikma va malakalariga bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun mutaxassislarni tayyorlashga mo'ljallangan o'quv dasturining eng e'tiborli va asosiy bo'limlaridan biri boshlang'ich o'rgatish uslubiyati (texnologiyasi) bo'lib hisoblanadi. Musobaqa jarayonida samarali natijaga erishishning asosiy omillaridan biri bu voleybolchining texnik tayyorgarligi, texnik mahorati takomillashgan darajada bo'lishidir. Demak, o'rgatish jarayonining dastlabki va asosiy maqsadi bu o'yin texnikasini

mukammal o'zlash-tirishdir. Voleybol ommabop sport o'yini mashg'ulot joyini jihozlashning oddiyligi, tomoshabopligi va emotsionalligi, go'zalligi va o'yin taktikasining variantlarga boyligi bilan boshqa sport turlaridan ajralib turadi. O'yin qatnashchilardan yaxshi harakat koordinatsiyasini, chaqqonlik, egiluvchanlikni, jismoniy kuch, jasurlik va ziyraklikni namoyish qilishni talab qiladi. Voleybol bilan shug'ullanish kishida tezlikni, chaqqonlikni, chidamlilikni, kuchni, sakrovchanlikni, harakat koordinatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi, organizmning kasalliklarga qarshi kurashish qobiliyatini oshiradi. O'yin asosida ikki jamoaning musobaqasi yotadi va u voleybolchilarni jamoa bo'lib harakat qilishga, o'zaro yordam ko'rsatadi, do'stlik va o'rtoqlik munosabatlarini tarbiyalaydi.

Voleybol o'yini mushaklarni rivojlantirish bilan bir qatorda sezzirlikka o'rgatadi. Nafas olish, yurak-qon tomir faoliyatini mustahkamlaydi, aqliy charchoqni ketkazishga yordam beradi. Voleybol mashg'uloti o'quvchilar salomatligini mustahkamlashda ham samarali vositadir. U organizmda moddalar almashinuvini yaxshilaydi. Shuning uchun voleyboldan kurort va sanatoriyalarda davolash-profilaktika ishlarida sog'lomlashtirish vositasi sifatida foydalaniladi.

Qo'yilgan maqsadga erishish uchun o'yinda uyg'un tarzda qo'llaniladigan xilma-xil maxsus uslublar to'plami voleybol texnikasini tashkil etadi. Texnik uslublar - bu voleybol o'ynashning muhim bir vositalaridan hisoblanadi. Yuksak sport natijalariga erishish ko'p jihatdan voleybolchining ana shu xilma-xil vositalarni qanchalik to'liq bilishiga, raqib jamoa o'yinchilari qarshilik ko'rsatayotgan, ko'pincha esa charchoq orta borayotgan sharoitda o'yin faoliyatidagi turli holatlarda ularni qanchalik mohirlik bilan, samarali qo'llashiga bog'liq. Voleybol texnikasini yaxshi bilish voleybolchining har tomonlama tayyorgarlik ko'rishi va garmonik kamol topishning ajralmas qismidir.

Adabiyotlar tahlili. Hozirga qadar oliy o'quv yurti jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va amaliyoti muammolariga bag'ishlangan bir qator ilmiy tadqiqotlar bajarilgan bo'lib, ularda oliy o'quv yurtlari sport takomillashuvi guruhlarida sport o'yinlaridan foydalanishning tabaqalashtirilgan uslubiyati masalalari yoritib berilgan. L.R.Ayrapetyans, M.A.Godik, 1991; Yu.D.Jeleznyak, 1994; M.C.Axmatov, 2004. Bundan tashqari V.A.Kobzev, 1996; N.A.Anashkina, 1998; A.Zelenskiy, 1998; V.P.Guba, 2000 va boshqalarning ilmiy ishlarida talaba yoshlar jismoniy tarbiya jarayonini tashkil qilishda tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalanishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslari hamda uslublari bayon qilgan. Harakat va o'yin malakalari - to'pni uzatish, qabul qilish (himoya), to'pni o'yinga kiritish, zarba berish, to'siq qo'yish belgilangan bosqichlarda, ma'lum uslublar va vositalar yordamida o'zlashtiriladi va takomillash-tiriladi. Mazkur jarayon pedagogik, biopsixologik va biomechanik qonuniyatlar asosida amalga oshiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'rgatish jarayoni - bu pedagogik jarayon bo'lib, murabbiy-o'qituvchidan katta mahorat, kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. Lekin shunday bo'lsada, harakatni (o'yin malakasini) ijro etish texnikasiga o'rgatish boshqa ahamiyatli sabablarga ham bog'liqdir. Jumladan bolaning faolligi, mashg'ulotlarning soni, sifati, davom etish muddati, yordamchi texnik uskunalar, mashg'ulot o'tkaziladigan joyning shart-sharoitlari, bolaning qiziqishi, harakat boyligi, tajribasi va hokazo. Shuni ham aytish zarurki, harakat texnikasini o'zlashtirish muddati bolaning oilaviy sharoitiga, uning ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatiga hamda ruhiy holatiga ham bog'liqdir.

Yuqorida keltirilgan ma'lumot va o'rgatish jarayonida e'tiborga olinadigan omillar ma'lum uslubiy tartibda asoslangan rejalashtiruv hujjatlaridan joy olishi kerak. Bundan tashqari, bolaning ichki sirli imkoniyatlarini hamda mavjud omillarni aniqlash talov dasturi va mashqlari yordamida amalga oshirilishi zarur. Olingan natijalar o'rgatish uslublarini, bosqichlarini va texnologiyasini qo'llashda tayanch omil bo'lib xizmat qilishi kerak. Dastlabki o'rgatish jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi va bu bosqichlarni har biri o'ziga xos uslub va vositalarni o'z ichiga oladi. Umumiy rivojlantiruvchi mashqlar o'yinchida jismoniy barkamollik va o'yinchi uchun zarur bo'lgan harakat ko'nikmalari va malakalarini sayqallash uchun qo'llaniladi.

Barcha mashqlar o'z yo'nalishiga mos ravishda birlashgan holda mashg'ulotning maxsus tayyorgarligi asosiy qismlarini tashkil etib bularga, umumiy jismoniy, maxsus jismoniy, texnik, taktik va o'yin tayyorgarligi kiradi. Har bir tayyorgarlik turida o'zining etakchi omillari borki, ular yordamida ko'zlagan maqsadga erishiladi. Shu bilan birga barcha turdagi tayyorgarliklar bir-biri bilan uzviy bog'liq. Misol uchun, agar o'quvchi jismoniy yaxshi tayyorlanmagan bo'lsa, u hujumda zarba berish texnik mashqini yaxshi bajara olmaydi. Bunday holda o'quvchini jismoniy tomondan chiniqtirish, zarba berish usulini ko'p marta takrorlashdan ko'ra foydaliroqdir. Dastlabki o'rgatishda bosqichma-bosqich olib borilishi va o'rgatish tamoyiliga asoslanish lozim.

Birinchi bosqich - o'rganiladigan harakat texnikasi bilan tanishish. Bunda, aytib berish, ko'rsatish va tushuntirish uslublari qo'llaniladi. Murabbiy ko'rsatish bilan birga ko'rgazmali qurollardan kinofilm, tasviriy film, sxema, maydon maketi va hokazolardan foydalanadi. Namoyishni tushuntirishlar bilan qo'shib olib borish kerak. Murabbiy-o'qituvchining dastlabki urinishlari ularda birlamchi harakat sezgisini shakllantiradi.

Ikkinchi bosqich - texnikani soddalashtirilgan holatda o'rganish. Mazkur o'rganish bosqichida muvaffaqiyat ko'p holatlarda yondostiruvchi mashqlarning to'g'ri tanlanganligiga bog'liqdir. Ular o'zining tuzilishi shakliga ko'ra o'rganilayotgan harakat texnikasiga yaqin va o'quvchilar

bajara oladigan bo'lishi kerak. Murakkab tuzilishga ega bo'lgan harakatlar ya'ni hujum zarbasi uni tashkil qiluvchi asosiy zvenolarga qismlarga ajratib beriladi. Bu bosqichda boshqarish uslublaridan foydalaniladi buyurish, ko'rsatma berish, ko'rish va eshitish, ko'rib ilg'ash, texnik vositalar va hokazolar hamda ko'rgazmali harakatlar murabbiy-o'qituvchining bevosita yordami, yordamchi jihozlarni qo'llash, axborot to'pga bo'lgan zarba kuchi, tushish aniqligi, yorug'lik yoki ovozni belgilash kabi uslublar alohida ahamiyatga ega bo'ladi.

Uchinchi bosqich - texnikani murakkablashtirilgan sharoitda o'rgatish. Bunda quyidagilar qo'llaniladi: takroriy usul, harakatni murakkab sharoitlarda bajartirish, o'yin va baholash uslub, qo'shma uslub, aylanma mashqlari. Takrorlash uslub bu bosqichda eng asosiydir. Ko'p marotaba takrorlashgina malakani shakllantiradi. Malaka hosil qilish uchun takrorlash turli sharoitlarda mashq bajarishni harakat sharoitini o'zgartirishni, asta-sekin murakkablashishni taqazo etadi. Hattoki charchaganda ham mashqlar bajartiriladi, qo'shma va o'yin uslublari bir vaqtini o'zida texnikani sayqallashtirishga hamda maxsus jismoniy sifatlarni o'stirish masalalarini hal qilishga hamda texnik-taktik tayyorgarlik va o'yin mahoratini takomillashtirishga qaratilgan bo'ladi.

To'rtinchi bosqich - harakatni o'yin jarayonida mustahkamlashni ko'zda tutadi. Bunda bajarilgan harakatlarni talqin qilish uslub bo'lgan (rasmlar, jadvallar, o'quv filmlari, tasviriy filmlar), o'yin jarayonida texnik-taktik, maxsus tayyorgarlik topshiriqlari, o'yin va bellashish usullaridan foydalaniladi.

Tayyorgarlik va o'quv o'yinlarida har bir usulni (malakani) o'rganish, uni takomillashtirish va mukammallashtirish ko'zda tutiladi. Malakani mustahkamlashning eng yuqori vositasi bu musobaqalashtirishdir.

Voleybolda ham boshqa sport turlari kabi o'rgatishning asosiy vositasi jismoniy mashqlar hisoblanadi. Ular juda turli-tumandir. Shuning uchun ular ma'lum bir o'rgatish bosqichidagi qo'yilgan vazifalarni hal etishdagi o'rni bo'yicha turkumlanadi. Bunday turkumlanishga voleybolchilarning musobaqa faoliyati asos qilib olingan. Shunga bog'liq holda mashqlar ikki katta guruhga ajratiladi, bular asosiy yoki musobaqa va yordamchi yoki trenirovka. Voleybol harakatlariga o'rgatishda vositalarning samarasi ko'p hollarda ularni qo'llash uslublariga bevosita bog'liq bo'ladi. Uslublar qo'yilgan vazifa, shug'ullanuvchilarning tayyorgarlik darajasi, aniq shart-sharoitlarga bog'liq holda tanlanadi va qo'llaniladi.

Qo'yilgan vazifaga bog'liq ravishda aynan bir vositani turli uslublarda qo'llab, undan turlicha foydalanish mumkin. Bundan tashqari, har bir tayyorgarlik turida vazifalar va turlarning ketma-ketligi ham ma'lum mantiqiy bog'liqlikka egadir.

Bir tayyorgarlik turidagi vazifalar sifat jihatidan o'zgarib, keyingi tayyorgarlik turiga zamin yaratadi. Masalan, tayyorgarlik mashqlari o'rganilayotgan texnik usulning umumiy tuzilishini ifoda etadi. Yaqinlashtiruvchi mashqlar maxsus jismoniy tayyorgarlikdan texnik tayyorgarlikka o'tishda ko'priq vazifasini o'taydi. Ma'lum darajadagi murakkablik asosida qurilgan texnik mashqlar taktik ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Shu asosda keyinchalik yakka tartibdagi taktik harakatlar o'rganiladi.

Xulosa. Voleyboldagi asosiy harakatlanish - bu yurish, yugurish, yonga qadam tashlab yugurish, orqa bilan, qadam tashlab to'xtash, sakrashdan iboratdir. Ko'p hollarda harakatlanishlar qiyin emas deb izohlanib, ularga etarli e'tibor berilmaydi. Bu esa noto'g'ri fikrdir. Chunki o'yinchining turli harakatlarni bajarishi uchun holat va joy tanlashi bajariladigan harakatning samarasiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir qiladi. Shuning uchun harakatlanishlarni o'rgatishga katta e'tibor qaratish

zarur. Murabbiyning dastlabki o'rgatish jarayonini to'g'ri tashkil qilishi, mamlakat terma jamoalari uzviyligini ta'minlash va malakali sport zahiralari etishtirish kabi muhim vazifalarni samarali shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi 394-sonli Qonuni (yangi tahriri). 2015 yil 5 sentabr. "Xalq so'zi" gazetasi 174-son.
2. Ayrapetyants L.R. Pulatov A.A. Voleybol nazariyasi va uslubi. Darslik. T.: O'zDJTI. 2011, - 280 b.
3. Masharipov F.T., Ro'zmetov N.Q., Ro'zmetov R.T. Voleybol mashg'ulotlarini olib borish va boshqarishning pedagogik asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Urganch.: 2012, - 72 b.
4. Masharipov F.T., Ro'zmetov A.T., Ro'zmetov R.T. Voleybol va uni o'rgatishning pedagogik asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Urganch.: 2018, - 80 b.
5. Isroilov Sh.X. Voleybol. Olimpiya zahiralari talabalari uchun o'quv qo'llanma. T.: Tasvir, 2008. - 144 b.
6. Бубэ Х., Фэк Г., Штюблер Х., Трогш Ф. Тесты в спортивной практике. - М., 1968 (перевод с немецк.).

UDK: 796/799

Shuhrat DILMURADOV,

Jahon iqisodiyoti va diplomatiya universiteti Jismoniy madaniyat va sport fani professori v.b.

Prof. Safarova D.D. Jismoniy tarbiya va sport universiteti anatomiya kafedrasini mudiri taqrizi asosida

YUQORI MALAKALI BOKSCHILARNI TAYYORLASH JARAYONINI INDIVIDUALLASHTIRISH TEKNOLOGIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini individuallashtirish texnologiyasini argumentatsiya qilish natijalari keltirilgan. Bokschiarning o'ziga xos individual jang uslublarini hisobga olgan holda texnik-taktik jismoniy va psixologik tayyorgarligini oshirish bo'yicha izchil mashg'ulotlar jarayoni namoyish etilmoqda. Ushbu texnikaning mohiyati shundaki, biz har bir sportchining individual uslubining profilini aniqladik va unga xos bo'lgan zarbalar va masofalar to'plamini aniqladik.

Kalit so'zlar: Mashg'ulot jarayonini individuallashtirish, texnologiya, bokschi sportga tayyorgarligi.

ТЕХНОЛОГИЯ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ВЫСОКОПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ БОКСЕРОВ

Аннотация

В данной работе представляются результаты аргументации технологии индивидуализации процесса тренировки высокой квалификации. Демонстрируется последовательный тренировочный процесс для усовершенствования технико-тактической физической и психологической подготовки боксеров, учитывая их специфические индивидуальные стили ведения поединка. Суть данной методики состоит в том, что мы определили профиль индивидуального стиля каждого спортсмена и выявили совокупность типичных для него ударных действий и дистанций.

Ключевые слова: Индивидуализация тренировочного процесса, технология, спортивная подготовленность боксера.

TECHNOLOGY OF INDIVIDUALIZATION OF THE PROCESS OF TRAINING OF HIGHLY SKILLED BOXERS

Abstract

This article presents the results of the argumentation of the technology of individualization of the process of highly qualified personnel training. A consistent training process for improving the technical-tactical physical and psychological readiness of boxers, taking into account their unique individual fighting styles, is demonstrated. The essence of this technique is that we have determined the profile of the individual style of each athlete and determined the set of strokes and distances that are characteristic of him.

Key words: Individualization of the training process, technology, boxer's preparation for sports.

Kirish. Yuqori malakali sportchilarni tayyorlash jarayonida individual yondashuvning ustuvorligi ko'plab ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Bundan tashqari, sportchilarni tayyorlashning ushbu yo'nalishida juda ko'p paradoks holatlar mavjud.

Birinchidan, o'qitish jarayonida individual yondashuvning metodologiyasi va texnologiyasi o'rtasida nomuvofiqliklar mavjud, chunki bunday uslubning nazariy ko'rsatmalari uslubiy va texnologik asoslash bilan tasdiqlanmagan.

Ikkinchidan, ushbu faoliyat sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borishda shuni hisobga olish kerakki, individual yondashuvning barcha muhim tomonlarini to'liq isbotlash uchun kompleks kuzatishlar o'tkazish kerak va isbotlashning ahamiyati quyidagilarga asoslanadi. barcha guruh ko'rsatkichlarini umumlashtirish. Bu o'rganilayotgan o'quv jarayonida ma'lum bir naqshni kuzatish uchun zarurdir.

Uchinchidan, barcha sportchilar bir xil emasligini hisobga olish kerak: har bir sportchining o'ziga xos "noyob" xususiyati bor va agar bu ko'rsatkichlar hisobga olinmasa, sportchining ko'rsatkichlari kamayishi mumkin. Shuning uchun bokschiarning mashg'ulot jarayonini individuallashtirish usuli ishtirokchilarning turli xususiyatlarini har tomonlama ko'rib chiqishni o'z ichiga olishi kerak.

Ishning uslubi va mazmuni. Ilmiy va uslubiy adabiyotlarda asab tizimining turli xil turlari bo'lgan

sportchilar uchun optimal yuk diapazonlari haqida ma'lumot berilgan. Shunday qilib, kuchli asab tizimi bo'lgan sportchilarda kuch qobiliyatlarini rivojlantirish uchun to'siqlarni engib o'tish mumkin bo'lgan maksimal og'irlikning 50%, asab tizimi zaif odamlar uchun - 30% og'irliklar qo'llaniladi. Biz umumiy jismoniy mashqlarni tanlashda ham, maxsus mashqlarni tanlashda ham ushbu qonuniyatlarni hisobga oldik. Maxsus mashqlar qo'lda og'irliklar bilan bajarildi, ularning og'irligi turiga qarab tipik zarbalar kuchini 30-50% ga kamaytirdi.

Natijalari nashrlarda taqdim etilgan oldingi aniqlovchi tadqiqotda biz yuqori malakali bokschiarni tayyorlash jarayonini individuallashtirish texnologiyasini ishlab chiqish uchun asos bo'ladigan ba'zi xulosalarni asosladik. Ulardan eng muhimlarini sarhisob qilaylik: Bokschiarning texnik tayyorgarligi ko'rsatkichlari o'rtasida, turli individual xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Boks musobaqasini o'tkazishning tipologik uslublarida tez-tez sezilarli farqlar mavjud emas. Ekstremal pozitsiyalar chizig'ida farqlar kuzatiladi. Masalan, "har bir jangda oldingi qo'l bilan zarbalar soni" ko'rsatkichiga ko'ra, turli uslubdagi bokschi guruhlarini taqsimlash quyidagi pozitsiyaga ega: eng katta raqam nokautlar uchun xosdir, undan keyin generalistlar, geymerlar, tempoviklar va xavfsizlik kuchlari qatoni yakunlaydi. Shu bilan birga, sezilarli farqlar faqat taqqoslangan "nokautlar - xavfsizlik xodimlari" juftligida kuzatiladi. "Yagona zarbalar soni" ko'rsatkichiga ko'ra,

bokschilar guruhlarining biroz boshqacha taqsimlanishi aniqlandi: geymerlar, nokautlar, generallar, xavfsizlik kuchlari, tempoviki, ammo sezilarli farqlar faqat geymerlar va tempoviki o'rtasida kuzatildi.

Ekstremal pozitsiyalardagi sezilarli farqning taxminan o'xshash surati "har bir jang uchun zarbalar soni", "ketma-ket zarbalar", "to'g'ridan-to'g'ri zarbalar", "pastdan zarbalar", "qo'llar bilan himoya qilish", "himoya" kabi ko'rsatkichlar uchun olingan. harakat bilan", "ma'lum masofada (yaqin, o'rta, uzoq) o'tkaziladigan vaqt"; lekin tomonidan "tanani himoya qilish", "yon ta'sirlar soni" ko'rsatkichlari statistik bir xillikni aniqladi. Olingan natijalar bokschilarning jangovar janglarining stilistik ko'rinishlari o'rtasida aniq chegaralar yo'qligini aytishga imkon beradi.

Har xil individual tipologik uslubdagi bokschilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi darajasi ko'rsatkichlari o'rtasida aniq aniq farqlar yo'q (garchi texnik tayyorgarlikdagi farqlar soniga nisbatan ko'rsatkichlarida sezilarli farqlar ko'proq bo'lsa ham). Korrelyatsiya tahlili jangovar harakatlar samaradorligi koeffitsientlari va kuch, tezlik, tezlik-kuch sifatleri va zarba harakatlarini muvofiqlashtirish kabi maxsus jismoniy fazilatlarini rivojlantirish o'rtasidagi ishonchli aloqalarni ko'rsatdi. Shunday qilib, bokschilarning raqobatbardosh samaradorligi rasmiy tomoni bilan emas, balki sifat mazmuni - maxsus jismoniy sifatlarining namoyon bo'lish darajasi bilan bog'liq deb taxmin qilish mumkin.

Yuqori malakali darajadagi sportchilarni tayyorlash jarayonini individuallashtirish metodologiyasida ilmiy dalillarni beradi. Sportchilarning o'ziga xos mahorati yanada samarali zarba berish usullarini ta'minlaydigan maxsus texnikalar bilan bog'liq. Ammo shunga qaramay, bunday zarba berish usullarining samaradorligiga ta'sir qiladigan bitta muhim omil mavjud - bu sportchining psixologik holati.

Bundan tashqari, eksperimental guruhda biz har bir sportchining individual uslubi profilini aniqladik va unga xos bo'lgan zarbalar va jangovar masofalar to'plamini aniqladik. Keyinchalik, asab tizimining turiga muvofiq, maxsus jismoniy fazilatlarini rivojlantirish uchun og'irliklar miqdori aniqlandi.

Og'irlikni ko'tarish mashqlarini mashg'ulot jarayoniga kiritish mashg'ulotning asosiy e'tibori bilan amalga oshirildi: kuchga yo'naltirilgan mashg'ulot paytida sportchi to'g'ridan-to'g'ri, yon tomonlarda kuchning maksimal namoyon bo'lishini kamaytiradigan og'irliklar bilan tipik zarba harakatlari to'plamini ishlab chiqdi. va pastki zarbalar 30L50% ga (asab tizimining turiga qarab), tezlik-kuch xarakteridagi mashg'ulotlarda - og'irliklarning kattaligi kamaydi. Maxsus mashqlarning davomiyligi 15 dan 30 minutgacha o'zgardi. Shu bilan birga, zarba harakatlarini bajarish uchun to'g'ri texnikani saqlashga alohida e'tibor berildi.

Jang uslubining mazmuni dialektikdir. Ma'lum bir o'ziga xos uslubni qo'llashda samaradorlik darajasi bokschining jismoniy tayyorgarligiga ham bog'liq. Agar sportchining jismoniy tayyorgarligi yetarli darajada bo'lmasa, u holda u qo'llay olmaydi. uning jangdagi o'ziga xos taktikasi va usullari. Shuning uchun individuallashtirish usuli o'quv jarayoni barcha zarur noyob ajoyib harakatlarning muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun jismoniy rivojlanish darajasini hisobga olishi kerak.

Mashg'ulot jarayonini qurish uchun texnologiyamizning eng muhim jihati har bir sportchiga individual yondashishdir, ya'ni. uni kuzatib, qaysi perkussiya texnikasi tez-tez ishlatilishini aniqlashingiz kerak hamma narsa va ulardan qaysi biri duelni muvaffaqiyatli yakunlash uchun eng samarali hisoblanadi.

Har bir o'quv jarayonining o'rtasida va oxirida aqliy jarayonlarni rivojlantirish mashqlari qo'llanilgan; shuningdek, maxsus mashqlar to'plamini bajarishdan oldin, ideomotor mashg'ulotlarning elementlari ishlatilgan (sportchilar ularga xos bo'lgan zarbalarni aqliy ravishda takrorlaganlar),

mashg'ulotning yakuniy qismida ortiqcha ruhiy stressni bartaraf etish uchun avtomashq elementlari ishlatilgan.

Natijalari nashrlarda taqdim etilgan oldingi aniqlovchi tadqiqotda biz yuqori malakali bokschilarni tayyorlash jarayonini individuallashtirish texnologiyasini ishlab chiqish uchun asos bo'ladigan ba'zi xulosalarni asosladi. Ulardan eng muhimlarini sarhisob qilaylik: Bokschilarning texnik tayyorgarligi ko'rsatkichlari o'rtasida, turli individual xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Boks musobaqasini o'tkazishning tipologik uslublarida tez-tez sezilarli farqlar mavjud emas. Ekstremal pozitsiyalar chizig'ida farqlar kuzatiladi. Masalan, "har bir jangda oldingi qo'l bilan zarbalar soni" ko'rsatkichiga ko'ra, turli uslubdagi bokschilar guruhlarini taqsimlash quyidagi pozitsiyaga ega: eng katta raqam nokautlar uchun xosdir, undan keyin generalistlar, geymerlar, tempoviklar va xavfsizlik kuchlari qatoni yakunlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi.

1. Bokschining individual uslubini rivojlantirishni ta'minlaydigan uslubiy vositalarni tanlashdan oldin uning sparring sharoitida jangovar harakatlarining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi profilni qurish kerak. Shu bilan birga, quyidagi ko'rsatkichlarni qayd etish kerak: bokschining zarbalari hajmi (har bir jangda zarbalar soni, to'g'ridan-to'g'ri, yon va pastki zarbalar nisbati), yaqin, o'rta va uzoqdan berilgan zarbalar soni masofalar, turli jangovar masofalardan bajarilgan to'g'ridan-to'g'ri, yon va pastki zarbalar foizi. Keyin sportchiga xos bo'lgan zarba harakatlarini ajratish kerak. Odatiy o'tishmalarning ta'rifi yaqin, o'rta va uzoq masofalardan olingan har xil turdagi tortishishlarning foizini tahlil qilishga asoslangan. Bunday holda, profil sportchi boshqalarga qaraganda tez-tez foydalanadigan zarbalarni o'z ichiga oladi.

2. Pedagogik test asosida tipik ta'sirli harakatlarni bajarish jarayonida maxsus jismoniy sifatlarining namoyon bo'lish darajasini aniqlang. Quvvat, tezlik, tezlik-kuch qobiliyatleri, zarbalarni muvofiqlashtirish, tezlik-kuchga chidamlilik diagnostikasi uchun Kicktest-100 simulyatoridan foydalanish kerak.

3. Nerv sistemasining turini aniqlang va sportchilarning psixologik tayyorgarligi darajasini o'rganing. Diqqatning xossalari, taktik tafakkurning unumdorligini, vaqtini his qilish xususiyatlarini aniqlash tegishli psixologik testlardan foydalanishga asoslanadi; stressga chidamlilik diagnostikasi isinish paytida va sparring vaziyatida ishtirok etishdan oldin yurak urish tezligi dinamikasini o'rganish asosida amalga oshirilishi kerak.

Tahlil va natijalar. O'quv jarayonida psixologik va texnik-taktik tayyorgarlikni rivojlantirish uchun umumiy va maxsus psixologik rivojlanish yo'nalishidagi mashqlardan foydalanish kerak (diqqat xususiyatlarini rivojlantirish mashqlari, turli individual uslubdagi bokschilar bilan mashg'ulotlar o'tkazish, "soya boks")., ideomotor rejaning mashqlari va boshqalar).

Bokschilarning individual uslubini rivojlantirish uchun uslubiy vositalardan oqilona foydalanishni operativ nazorat qilish ko'rsatkichi rivojlantiruvchi mashqlarni bajarishda zarba harakatining to'g'ri texnikasini saqlash, sportchining individual ta'sir profili diapazonining barqarorligi hisoblanadi. sparring sharoitida; o'quv jarayonini individuallashtirish samaradorligining yakuniy ko'rsatkichi sifatida hujum harakatlarining samaradorlik koeffitsienti qo'llaniladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytdigan bo'lsak, ta'riflangan individual mashg'ulot jarayonini yaratish texnologiyasi sportchining barcha jismoniy, psixologik ma'lumotlarini yaxshilashga imkon beradi. Maxsus noyob uslub tufayli ular yanada chidamli bo'ladi va bu jangni muvaffaqiyatli yakunlash uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Tishchenko A.V. Boks janglarini o'tkazish uslublarining parametrlari va ularning jangovar harakatlar samaradorligi ko'rsatkichlari bilan aloqasi / A.V. Tishchenko // Omsk ilmiy byulleteni. - 2011. - No 4 (99). - S. 179-182.
2. Tishchenko A.V. Har xil individual jang uslubiga ega bokschilarning zarba va mudofaa texnikasining miqdoriy parametrlari va ularning jangovar harakatlar samaradorligi ko'rsatkichlari bilan aloqasi / A.V. Tishchenko, Yu.V. Yatsin // Jismoniy tarbiya, sport va turizmning dolzarb muammolari: USTU / Ufa davlat aviatsiya texnika universitetining 80 yilligiga bag'ishlangan VI Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Ufa, 2012. - S. 201-204.
3. Таймазов В.А. Индивидуальная подготовка боксеров в спорте высших достижений : дис. ... д-ра пед. наук : 13 00 04 / Таймазов В.А. - СПб., 1997. - 338 с.
4. Дергунов Н. И., Ендропов О. В., Калайджян А. А. Специальная подготовка и комплексный контроль в единоборствах (на примере бокса). Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2008. - 250 с.
5. Кузьмин В. А., Кудрявцев М. Д. Специфика и особенности занятий физической культурой со студентами различного уровня двигательной подготовленности (на при -мере бокса): монография. Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2018.172 с.
6. Махов С. Ю. Тактика ведения боя одного против нескольких нападающих // Наука-2020. 2020. № 1 (37). С. 105-113.
7. Abdukhamidov R. N. (2021). Improving psychophysiological training of teenage boxers with the help of improvised means of games. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.5 Pedagogical sciences).
8. Абдухамидов, Р. Н. (2021). Самарали восита ва усуллар ёрдамида ўсмир боксчиларнинг психофизиологик тайёргарлигини такомиллаштириш. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
9. Халмухамедов, Р. Д., Абдухамидов, Р. Н., Каримов, Ш. Қ., & Усмонхўжаев, С. Т. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУДЕЙСТВА В БОКСЕ. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
10. Ражабов Г. К. (2021). Показатели тактико-технических действий высококвалифицированных боксеров в соревновательных боях в условиях отсутствия и возникновения стрессовых факторов (помех). Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
11. Ражабов, Г. Қ. (2021). Малакали боксчиларнинг турли экстремал шароитларида мусобака фаолияти натижадорлиги. academic research in educational sciences, 2(1), 161-169.
12. Халмухамедов, Р. Д., Қаландаров, Д. Ш., Умаров, Қ. А., & Маткаримов, Ф. Р. (2021). Тайёрлов машқлар ёрдамида малакали боксчиларнинг техник-тактик маҳоратини такомиллаштириш. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
13. Mahmudov, A. M. (2021). Pedagogical and psychological basis of formation of management skills in leadership in the field of physical training and sports. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training, 25-29.

Farog'at DONAYEVA,
Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti magistranti
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L. Muxtarova taqrizi asosida

DEVELOPING SPEAKING SKILLS THROUGH COMMUNICATIVE APPROACH IN HIGHER EDUCATION

Abstract

This article explores the significance of developing speaking skills in higher education using a communicative approach. The author highlights the importance of effective communication skills in academic and professional settings and discusses the limitations of traditional teaching methods in fostering speaking proficiency. The article emphasizes the communicative approach as a pedagogical strategy that promotes interactive and meaningful language use. It examines various techniques and activities that educators can employ to enhance students' speaking abilities, such as role-plays, discussions, debates, and simulations. The author also delves into the benefits of incorporating authentic materials and real-life contexts in language learning, enabling learners to practice speaking in realistic scenarios.

Key words: Education, training, teaching, modeling, modern approach, optimization, general secondary education, continuous education, pedagogy.

РАЗВИТИЕ РАЗГОВОРНЫХ НАВЫКОВ С ПОМОЩЬЮ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В данной статье исследуется значение развития разговорных навыков в высшем образовании с использованием коммуникативного подхода. Автор подчеркивает важность эффективных коммуникативных навыков в академической и профессиональной среде и обсуждает ограничения традиционных методов обучения в развитии навыков разговорной речи. В статье подчеркивается коммуникативный подход как педагогическая стратегия, способствующая интерактивному и осмысленному использованию языка. В нем рассматриваются различные методы и виды деятельности, которые педагоги могут использовать для улучшения речевых способностей учащихся, такие как ролевые игры, дискуссии, дебаты и симуляции. Автор также углубляется в преимущества включения аутентичных материалов и реальных контекстов в изучение языка, что позволяет учащимся практиковать разговорную речь в реалистичных сценариях.

Ключевые слова: Образование, обучение, обучение, моделирование, современный подход, оптимизация, общее среднее образование, непрерывное образование, педагогика.

OLIV O'QUV YURTLARIDA KOMMUNIKATIVE YONDASHUV ORQALI NUTQ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta'limda kommunikativ yondashuvdan foydalangan holda nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyatini o'rganadi. Muallif akademik va kasbiy sharoitlarda samarali muloqot ko'nikmalarining muhimligini ta'kidlaydi va nutq malakasini oshirishda an'anaviy o'qitish usullarining cheklovlarini muhokama qiladi. Maqolada kommunikativ yondashuv tildan interaktiv va mazmunli foydalanishga yordam beradigan pedagogik strategiya sifatida ta'kidlanadi. Unda o'qituvchilar o'quvchilarning nutqiy qobiliyatini oshirish uchun qo'llashi mumkin bo'lgan rolli o'yinlar, munozaralar, munozaralar va simulyatsiyalar kabi turli texnika va tadbirlarni o'rganadi. Muallif, shuningdek, til o'rganishda haqiqiy materiallar va real hayot kontekstlarini qo'shishning afzalliklarini o'rganib chiqadi, bu esa o'quvchilarga real stsenariylarda gapirishni mashq qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, o'qitish, modellashtirish, zamonaviy yondashuv, optimallashtirish, umumiy o'rta ta'lim, uzluksiz ta'lim, pedagogika.

Introduction. Effective communication skills play a crucial role in academic success and professional advancement. In today's globalized and interconnected world, the ability to express oneself confidently and articulate ideas fluently is highly valued. However, many students entering higher education often lack the necessary speaking skills, primarily due to traditional teaching methods that focus on grammar and vocabulary instruction without sufficient emphasis on meaningful oral communication. This article explores the importance of developing speaking skills in higher education and highlights the benefits of adopting a communicative approach to enhance students' oral proficiency.

Minimal Speaking Practice.

In traditional classroom settings, students have limited chances to engage in authentic speaking practice. The focus on teacher-led instruction and individual tasks leaves little time for meaningful conversations among peers. As a result, students may feel anxious or lack confidence when it comes to oral communication.

The Communicative Approach: Enhancing Speaking Proficiency

The communicative approach is a pedagogical approach that prioritizes meaningful and interactive communication. It seeks to develop students' ability to use language for real purposes, rather than simply memorizing grammar rules or vocabulary lists. By adopting this approach, higher education institutions can create a dynamic and

engaging learning environment that fosters the development of speaking skills.

Interactive Activities.

The communicative approach encourages the integration of various interactive activities to promote speaking practice. Role-plays, discussions, debates, and simulations provide students with opportunities to engage in meaningful conversations and express their thoughts and ideas. These activities simulate real-life situations, enabling students to develop fluency, accuracy, and confidence in their speaking abilities.

Authentic Materials and Real-Life Contexts.

Incorporating authentic materials and real-life contexts in language learning enhances the relevance and authenticity of speaking practice. Using newspapers, articles, videos, podcasts, and other authentic resources exposes students to genuine language use, helping them develop skills to navigate real-world communication. Discussing current events, analyzing authentic texts, and participating in debates on relevant topics facilitate the transfer of language skills to real-life situations.

Classroom Management and Student Engagement.

Effective classroom management strategies are crucial for maximizing speaking practice and student engagement. Creating a supportive and inclusive environment encourages students to participate actively in speaking activities. Small group work, pair work, and peer feedback provide additional opportunities for students to practice and develop their speaking skills. Teachers can also employ strategies such as setting clear expectations, establishing a safe learning environment, and providing constructive feedback to foster student confidence and motivation.

Analysis and results. The analysis and results of the study indicated a significant positive impact of the communicative approach on the development of speaking skills among higher education students. The findings demonstrated improvements in various aspects of oral communication, including fluency, accuracy, and confidence.

To assess the effectiveness of the communicative approach, a pre-test and post-test were administered to measure students' speaking proficiency before and after the implementation of communicative activities. The data were analyzed using both qualitative and quantitative methods.

Quantitative analysis revealed a statistically significant improvement in students' speaking performance. For example, in the pre-test, students exhibited limited fluency and struggled with expressing their ideas coherently. However, after the implementation of communicative activities, the post-test results showed a significant increase in fluency rates, with students speaking more spontaneously and smoothly. The average accuracy of students' speech also improved, as they demonstrated better grammatical control and vocabulary usage.

Qualitative analysis of student feedback and observations during the communicative activities provided further insights into the results. Students reported feeling more confident in their speaking abilities and expressed satisfaction with the engaging and interactive nature of the communicative approach. They highlighted the value of real-life contexts and authentic materials in enhancing their speaking skills. For example, role-plays allowed students to simulate real-world situations and practice expressing their opinions, negotiating, and problem-solving. Group discussions and debates provided opportunities for students to engage in meaningful conversations, exchange ideas, and develop critical thinking skills.

Moreover, the integration of technology, such as video conferencing and online collaboration tools, proved to be beneficial. Students appreciated the ability to connect with

peers from different locations, which expanded their exposure to diverse language use and cultural perspectives. Virtual group work and collaborative projects facilitated collaborative speaking practice and fostered a sense of teamwork among students.

The analysis of the data and student feedback demonstrated the positive impact of the communicative approach on the development of speaking skills in higher education. The results highlighted the importance of interactive activities, authentic materials, and technology integration in creating a dynamic learning environment that promotes meaningful oral communication and enhances students' speaking proficiency.

Methodology. The research design of the study employed a mixed-methods approach, combining both quantitative and qualitative methods to provide a comprehensive understanding of the impact of the communicative approach on developing speaking skills in higher education. This approach allowed for a more in-depth analysis and interpretation of the research topic.

The participants in the study were undergraduate students enrolled in a higher education institution. Purposive sampling was used to select a diverse group of participants with varying levels of speaking proficiency in the target language. This sampling technique ensured representation from different disciplines and age groups, enhancing the generalizability of the findings.

Data collection involved multiple methods to gather both quantitative and qualitative data. A pre-test and post-test were administered to assess the participants' speaking proficiency. The pre-test served as a baseline measure, while the post-test was conducted after a specified period of intervention, during which communicative activities were incorporated into the language curriculum.

Classroom observations were conducted to gather qualitative data on students' engagement, participation, and interaction during the communicative activities. These observations provided insights into students' speaking behaviors, levels of confidence, and the effectiveness of the communicative approach in facilitating meaningful oral communication.

Additionally, feedback from participants was collected through surveys and interviews. Surveys consisted of Likert-scale and open-ended questions, allowing students to express their opinions and provide detailed feedback on the communicative approach and its impact on their speaking skills. Individual and focus group interviews were also conducted to further explore their experiences and perceptions in a more interactive and in-depth manner.

The collected data were analyzed using both quantitative and qualitative analysis methods. Quantitative data from the pre-test and post-test were analyzed using statistical software to calculate descriptive statistics, such as mean and standard deviation, and determine the statistical significance of the improvements in speaking performance.

Qualitative data from the classroom observations, surveys, and interviews were transcribed and analyzed using thematic analysis. The transcripts were coded, and emerging themes related to students' experiences, perceptions, and the effectiveness of the communicative approach were identified. Patterns and connections within the data were explored to gain a deeper understanding of the qualitative findings.

Ethical considerations were given importance throughout the research process. Informed consent was obtained from all participants, ensuring their voluntary participation and guaranteeing confidentiality. The study received approval from the institutional research ethics committee, adhering to the ethical guidelines for conducting research involving human subjects.

In conclusion, this study investigated the development of speaking skills through a communicative approach in higher education. The findings from the research indicated a positive impact of the communicative approach on students' speaking proficiency, highlighting the effectiveness of this pedagogical approach in fostering meaningful oral communication.

Through the implementation of a mixed-methods research design, combining quantitative and qualitative approaches, a comprehensive understanding of the research topic was achieved. The study involved undergraduate students from diverse disciplines, ensuring the generalizability of the findings.

The results from the pre-test and post-test revealed a statistically significant improvement in students' speaking performance after the implementation of the communicative approach. Students demonstrated enhanced fluency, accuracy, and confidence in their spoken language abilities. The integration of authentic materials, interactive activities, and technology in the language curriculum contributed to the development of their speaking skills.

Classroom observations provided valuable insights into students' engagement, participation, and interaction during communicative activities. Students exhibited active

involvement, increased confidence, and effective communication strategies. The communicative approach created an environment that fostered meaningful oral communication, allowing students to express their ideas, negotiate meaning, and collaborate with their peers.

Conclusion. The collection of student feedback through surveys and interviews further supported the positive impact of the communicative approach. Students expressed satisfaction with the communicative activities, highlighting their increased motivation, enjoyment, and perceived improvement in speaking proficiency. They recognized the value of real-life contexts, authentic materials, and technology integration in enhancing their speaking skills.

The findings of this study contribute to the existing literature on the importance of developing speaking skills through a communicative approach in higher education. The study emphasizes the need to shift from traditional teaching methods to a pedagogical approach that focuses on interactive and meaningful oral communication. By integrating communicative activities, authentic materials, and technology, educators can create an engaging learning environment that nurtures students' speaking proficiency and prepares them for academic success and professional advancement.

REFERENCES

1. Richards J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.
2. Celce-Murcia M., Brinton, D. M., & Goodwin, J. M. (1996). *Teaching pronunciation: A reference for teachers of English to speakers of other languages*. Cambridge University Press.
3. Thornbury S. (2005). *How to teach speaking*. Pearson Education Limited.
4. Larsen-Freeman D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and principles in language teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
5. Littlewood W. (1981). *Communicative language teaching: An introduction*. Cambridge University Press.
6. Brown, H. D. (2001). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (2nd ed.). Pearson Education.

Vohidjon JO'RAYEV,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: vohidjurayev@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T.Ismoilov taqrizi asosida

SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF MANAGEMENT PERSONNEL: THE CONCEPT AND ESSENCE IN THE INTERPRETATION OF LITERATURE

Annotation

The article examines the socio-cultural competence of management personnel: a discussion of literature on the concept and essence. Currently, the issue of behavior of management personnel is one of the main political and social factors in society. The conclusions drawn from the article can be used within the framework of research on the topic of socio-cultural competence of management personnel.

Key words: "competence" and "competence", management, management, literature, social environment, cultural environment.

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА: ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ В ТОЛКОВАНИИ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

В статье рассматривается обсуждение литературы по социокультурной компетентности управленческого персонала: понятие и сущность. В настоящее время вопрос поведения управленческого персонала является одним из основных политико-социальных факторов в обществе. Выводы из статьи могут быть использованы в рамках исследований по теме социокультурная компетентность управленческого персонала.

Ключевые слова: компетентность и компетентность, менеджмент, менеджмент, литература, социальная среда, культурная среда.

BOSHQARUV XODIMLARINING IJTIMOYIY-MADANIY KOMPETENSIYASI: TUSHUNCHASI VA MOHIYATI ADABIYOTLAR TALQINIDA

Annotatsiya

Maqolada boshqaruv xodimlarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyasi: tushunchasi va mohiyatiga doir adabiyotlar muhokamasi ko'rib chiqilgan. Hozirgi kunda boshqaruv xodimlarini xulq-odobi masalasi jamiyatda asosiy siyosiy-ijtimoiy omillaridan biri xisoblanadi. Maqoladan olingan xulosalarni boshqaruv xodimlarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyasi mavzusida olib borilgan tadqiqotlar doirasida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: "Kompetentlik" va "kompetensiya", boshqaruv, menejment, adabiyotlar, ijtimoiy muhit, madaniy muhit.

Kirish. Hozirgi vaqtda "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalarini aniq tushunish mavjud emas. Psixologik va pedagogik adabiyotlarda "kompetentlik" tushunchasi keng tarqalgan. Turli olimlar bu tushunchani turli nuqtai nazardan ko'rib chiqadilar. Bu sohadagi eng mashhur olim – Edinburg universiteti professori, doktor Jon Ravendir. U kompetentlikni "ma'lum bir fan sohasidagi muayyan harakatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan o'ziga xos qobiliyat, shu jumladan, yuqori ixtisoslashgan, maxsus turdagi fan ko'nikmalari, fikrlash usullari, shuningdek, o'z harakatlari uchun javobgarlikni tushunish" deb tushuntiradi.

Kompetentlik – bu bilim va amaliy inson faoliyati o'rnatilgan munosabatlar sohasiga tegishli bo'lgan toifadir. B.Yu. Yelkonin ta'rifiga ko'ra, kompetentlik – bu faoliyatga qo'shilish paytida olingan shaxsning malaka xarakteristikasi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

K. J. Risqulovanning fikriga ko'ra, "Kompetensiya" u yoki bu kasb egasiga zarur bo'lgan kasbiy qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me'yorlar yig'indisini anglatadi. Kompetentlik esa — shaxs amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kompetensiya me'yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir. Kompetentlikning asosiy mezonini samarali faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bilan belgilanadi [5].

A.V. Xutorskiy "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini ajratib, quyidagi ta'riflarni taklif qiladi:

Kompetensiya – bu sub'ektlar va jarayonlarning ma'lum bir doirasiga nisbatan o'rnatilgan va ularga nisbatan yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxs fazilatlarini (bilim, ko'nikma, malaka, faoliyat usullari) to'plami.

Kompetentlik – bu shaxsning tegishli kompetensiyalarga ega bo'lishi, egalik qilishi, shu jumladan, unga bo'lgan shaxsiy munosabati va faoliyat predmeti [26].

Chet tillarini o'qitishning zamonaviy metodologiyasida til va madaniyatni birgalikda o'rganish masalalari ijtimoiy-madaniy kompetensiya nuqtai nazaridan tobora ko'proq tavsiflanmoqda. "Ijtimoiy-madaniy kompetensiya" tushunchasi chet tillarini o'qitish nazariyasi va amaliyotiga mustahkam kiritilgan.

M.T Kadirova ijtimoiy-madaniy kompetensiya xalqaro tilshunoslik, ijtimoiy-lingvistik va madaniyatshunoslik kompetensiyalarini o'z ichiga oladi, deb hisoblaydi.

N.A. Xolmirzaevning fikricha, talabalarning ijtimoiy - madaniy kompetensiyasini to'laonli shakllantirish uchun mustahkam bilim, ko'nikma, malaka va sifatlarini shakllantirish bilangina emas, balki sub'ektiv tajribani doimiy boyitish, o'zgartirish orqali ham ta'minlanadi.

Galskova N.D., Gez N.I. ijtimoiy-madaniy kompetensiyani insonga madaniyatlar muloqoti doirasida, ya'ni ijtimoiy-madaniy aloqa sharoitida o'zini anglashga

imkon beradigan qobiliyat sifatida belgilaydi. Uning shakllanishi chet tili kodini ishlab chiqish va insonning madaniy tajribasini rivojlantirish o'rtasidagi munosabatlarda amalga oshiriladi, unda insonning o'ziga, dunyoga bo'lgan munosabatini, shuningdek, ijodiy faoliyat tajribasini ajratib olish mumkin [4].

Korneeva L.I. ijtimoiy-madaniy kompetensiya madaniyat bilan shartlangan omillarni tushunish, qadrlash va hurmat qilishni va o'z va boshqa odamlarning idrokiga, fikrlashiga, baholashiga va harakatlariga ta'sir etuvchi omillarni va shu asosda yangi harakat sxemasini yaratish qobiliyatini anglatadi, deb hisoblaydi. Bu ijtimoiy-madaniy tushunishda, boshqa madaniyat vakillarining xatti-harakatlariga kommunikativ va xulq-atvoriga moslashishda va turli madaniyatlarning qadriyatlari va me'yorlariga asoslangan yangi xulq-atvor namunalarini qurishda namoyon bo'ladi [14].

Solovova Ye.N. ijtimoiy-madaniy kompetensiya xalqaro yo'naltirilgan shaxsni tarbiyalash vositasi ekanligini va talabalar tomonidan ijtimoiy tajriba, urf-odatlarini (nafaqat o'rganilayotgan til mamlakatini, balki ularning ona tilini ham) o'zlashtirishni, ularni o'zaro ta'sir jarayonida ko'rib chiqishni, shuningdek, talabalar tomonidan o'zlashtirilishini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-madaniy kompetensiya tilni o'qitish jarayoni bilan (ya'ni lingvistik kompetensiyani shakllantirish bilan) chambarchas bog'liq [1].

M.Sh. Ruzmetova o'zining ilmiy ishida ijtimoiy-lingvistik kompetensiyaga quyidagicha ta'rif beradi: "Ijtimoiy-lingvistik kompetensiya kundalik hayotga, ijtimoiy hayotga, ta'limga va madaniyatga oid mavzular orqali o'zi yashayotgan mamlakatning urf-odatlarini, qadriyatlarini, marosimlari va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarini bilish hamda tili o'rganilayotgan har bir xalq, millat vakillarining o'ziga xos barqarorlashgan urf-odatlarini, rasmlar-rusumlari bilan taqqoslagan holda og'zaki va yozma nutqida fikrlarini taqdim eta olish qobiliyatini nazarda tutadi".

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola mavzusini yoritishda tadqiqotimiz uchun analitik tahlil usulida adabiyotlarimizni tahlil qildik. Таҳлил қилинган манбалар асосида ижтимоий-маданий компетенция турли йўллар билан талқин этилади. Баъзи олимларнинг таъкидлашича, бу одамларнинг бир жамиятда зиддиятсиз, тажовузсиз бўлиш қобилияти; илгари бегона бўлган маданиятда иштирок этиш қобилияти; тафаккурнинг хилма-хиллиги ва маданий жараёнлардан хабардорлик тамойилларига асосланган хатти-ҳаракатлар меъёрлари ва хусусиятлари сифатида намоён бўлади.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy-madaniy kompetensiya murakkab hodisa bo'lib, turli toifalarga tegishli komponentlar to'plamini o'z ichiga oladi. Bunda quyidagi komponentlarni ajratish mumkin:

- lingvistik-mintaqaviy – ijtimoiy-madaniy semantikaga ega leksik birliklar va ularni ijtimoiy-madaniy muloqot holatlarida qo'llash qobiliyati (masalan, salomlashish, murojaat qilish, og'zaki va yozma nutqda xayrlashish);

- ijtimoiy-lingvistik – ijtimoiy qatamlarning lingvistik xususiyatlari, turli avlod vakillari, jinslar, ijtimoiy guruhlar, dialektlar;

- ijtimoiy-psixologik – madaniy shartli ssenariylarga, ushbu madaniyatda qabul qilingan kommunikativ usullardan foydalangan holda xulq-atvorning milliy o'ziga xos modellariga ega bo'lish;

- madaniy komponent – ijtimoiy-madaniy, tarixiy-madaniy, etno-madaniy fon (o'rganilayotgan til xalqining an'analari, urf-odatlarini bilish) [2].

Ijtimoiy-madaniy kompetensiya ko'nikmalarining yetishmasligi aloqa jarayonini sezilarli darajada murakkablashtirishi mumkin. Ushbu muammo doirasida o'zaro bog'liq til va madaniyatni o'qitishni tashkil etish yo'llarini izlash amalga oshiriladi. Hamma narsani tasvirlay

oladigan chet tili yordamida inson ongning tuzilishi haqida bilib olishi mumkin. Shu sababli, chet el bilimi va uning madaniyatidagi bo'shliqlar doimo tilda paydo bo'ladi. Qoida tariqasida, vaqt cheklovlarini tufayli OTM talabalari o'rganilayotgan til mamlakatining madaniyati, urf-odatlarini, an'analari, ijtimoiy me'yorlari muhitiga kirish imkoniyatidan mahrum. Talabalar chet tilida so'zlashuvchilarni deyarli tushuna olmaydilar va ularning nutqida grammatik va xulq-atvor xatolarini kuzatish mumkin.

Ushbu til madaniyatini bir vaqtning o'zida o'rganish, ya'ni ijtimoiy-madaniy kompetensiyani takomillashtirish bilan chet tilini o'rganish bunga yo'l qo'ymaslikka yordam beradi. Ijtimoiy-madaniy kompetensiyani takomillashtirish birinchi darstdan boshlanishi kerak. Bunga barcha asosiy sohalarida so'zlashuv nutqiga yo'naltirilgan, eng keng tarqalgan kundalik vaziyatlarni batafsil bayon etgan matnlar; o'rganilayotgan til madaniyatining asosiy qadriyatlarini va tushunchalarini ochib beradigan diqqat bilan tanlangan misollar, shuningdek, ushbu tilning so'z boyligi, frazeologiyasi va grammatikasidan to'g'ri va noto'g'ri foydalanish misollari kirishi mumkin. Manbalardan biri jurnalistik xarakterdagi matnlar bo'lishi mumkin, chunki ular nafaqat mamlakatda va dunyoda sodir bo'layotgan voqealar, balki ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan ushbu hodisalarni ifodalash uchun ishlatiladigan lug'at ham namoyish etiladi.

Millatlararo munosabatlar tez-tez keskinlashib borayotgan zamonaviy dunyoda ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning rivojlanishi alohida rol o'ynaydi. Ijtimoiy-madaniy kompetensiya zamonaviy ko'p madaniyatli dunyoda yashash va o'zaro munosabatda bo'lishga tayyorlik va qobiliyatni nazarda tutadi. Chet tilini o'qitish boshqaruv xodimlarini bag'rikeng bo'lishga, boshqa odamlarni hurmat qilishga, barcha xalqlar bilan tinch va do'stona yashashga o'rgatish uchun ajoyib imkoniyat yaratadi. Boshqaruv xodimlari o'rtasida ijtimoiy-madaniy kompetensiyani takomillashtirish o'z mamlakatining vatanparvarlarini tarbiyalashda katta rol o'ynaydi. Boshqaruvdagi shaxs boshqa mamlakatlar va xalqlarning madaniyati, urf-odatlarini, an'analari, tilini bilsa, qadrlasa va hurmat qilsa, o'z xalqining yoki o'zi yashaydigan mintaqaning madaniyati va an'alarini g'urur bilan taqdim eta olsa, hech qanday dushmanlik, raqobat yoki ustunlik haqida gap bo'lishi mumkin emas.

Ijtimoiy-madaniy kompetensiya tarkibiy qismlarining shakllanishi va rivojlanishi boshqaruvdagi xodimga o'zini o'zi muloqot qiladigan odamlarning ijtimoiy-madaniy xususiyatlariga yo'naltirish, ijtimoiy-madaniy aloqa sharoitida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy-madaniy to'siqlarni va ularni bartaraf etish usullarini aniqlash imkoniyatini beradi. Shuningdek, boshqa mamlakatlar, xalqlar, madaniy jamoalarni mustaqil o'rganish; chet tili muhitida o'z madaniyatini namoyish etish usullarini o'zlashtirish; to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita aloqaning ilgari o'rganilmagan boshqa sohalarida ijtimoiy-madaniy o'z-o'zini tarbiyalash uchun asos yaratadi.

Xulosa va takliflar. Ijtimoiy-madaniy kompetensiya tarkibidagi ijtimoiy-madaniy bilimlar, ko'nikmalar va malakalar to'plamiga hurmat ko'rsatib, ushbu to'plam o'z-o'zidan ijtimoiy-madaniy xulq-atvorni ta'minlamasligini ta'kidlash kerak. Biz ijtimoiy-madaniy kompetensiyani bilim va ko'nikmalar to'plamidan kengroq deb hisoblaymiz, bilim va real vaziyat o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish qobiliyatiga, muammoni hal qilish uchun mos bo'lgan o'zaro ta'sirning yetarli usullarini aniqlash qobiliyatiga alohida ahamiyat beramiz.

Ijtimoiy-madaniy kompetensiya mohiyatining nazariy va amaliy jihatlari, uni aniqlashga turli xil yondashuvlar mahalliy ta'lim tadqiqotlari va amaliyotida o'z aksini topgan. Ta'limning madaniy paradigmasi kontekstida olib borilgan tadqiqotimizda ijtimoiy-madaniy kompetensiya turli xil ijtimoiy madaniyat turlari (axloqiy, gender, milliy, huquqiy,

konfessional), qiziqish sohasidagi bilimlar mavjudligida namoyon bo'ladigan shaxsning integral xususiyati, uni o'rganishda turli xil hayotiy vaziyatlarda odamlar bilan muloqot qilishga tayyorlik, shaxslararo muloqotni baholash usullari sifatida qaraladi. Ta'rifga asoslanib, biz

boshqaruvdagi xodimlarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasi tarkibiga axborot, motivatsion, operatsion-faoliyat, kommunikativ, refleksiv kompetensiyalar kiradi deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Зайнутдинов Ш.Н., Очилов А.О. Олий таълим муассасаларини бошқариш самарадорлигини баҳолаш // Иқтисодиёт ва таълим, 2010. - №2. – 112-117 б.
2. Виноградова Ye.B. Формирование и развитие системы менеджмента качества в вузе. – Автореф. дис. на соиск. учен. степени к.э.н. – Владивосток, 2007. – 28 с.
3. Акатов Н.Б., Саврасов И.Н. Региональный конкурс как механизм инициирования инновационного развития систем управления // Стратегические направления в бизнесе в 21 веке и качество высшего образования: сб. науч. тр. Седьмой междунар. науч.-приклад. конф. – Варна, 2008. – С.42-48.
4. Исмадияров Я.У. Олий педагогик таълим тизимида инновацион менежментни шакллантириш механизмларини такомиллаштириш. ПФФД (PhD) илмий дараж. олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2018. – ТДПУ, - 25 б.
5. Махманов О.Қ. Олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасалари илмий салоҳиятини мониторинг қилиш усул ва моделларини яратиш. ПФФД (PhD) илмий дараж. олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2018. – ТАТУ, - 25 б.

УДК: 373.5

Нилуфар ИБРАГИМОВА,

Старший преподаватель Наманганского педагогического института

E-mail: g-mail:in18091977@gmail.com

На основе рецензии (PhD) доц. С.Н.Абдуллаевой НамИСи

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВНОГО СЛОВАРЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Аннотация

В статье рассмотрены ключевые характеристики процесса формирования активного словаря по русскому языку как иностранному. Определена роль активного словаря в процессе формирования лингвистической компетенции и мировоззрения учащихся. Автором определена роль принципа минимизации лексического материала в формировании активного словаря.

Ключевые слова: активный словарь, лексический минимум, принцип минимизации лексического материала, внутренняя мотивация, парадигматические отношения лексемы.

ON THE PROBLEM OF FORMING AN ACTIVE DICTIONARY IN RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

The article considers the key characteristics of the process of forming an active dictionary in Russian as a foreign language. The role of the active dictionary in the process of formation of students' linguistic competence and outlook is determined. The author defines the role of the principle of minimization of lexical material in the formation of an active dictionary.

Key words: active vocabulary, lexical minimum, principle of minimization of lexical material, intrinsic motivation, paradigmatic relations of a lexeme.

RUS TILIDA CHET TILI SIFATIDA FAOL LUGATNI SHAKLLANISH MUAMMOSI HAQIDA

Annotatsiya

Maqolada xorijiy til sifatida rus tilida faol lug'atni shakllantirish jarayonining asosiy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Talabalarning lingvistik kompetensiyasi va dunyoqarashini shakllantirish jarayonida faol lug'atning o'rni aniqlanadi. Muallif faol lug'atni shakllantirishda leksik materialni minimallashtirish tamoyilining rolini belgilaydi. Maqolada xorijiy til sifatida rus tilida faol lug'atni shakllantirish jarayonining asosiy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Talabalarning lingvistik kompetensiyasi va dunyoqarashini shakllantirish jarayonida faol lug'atning o'rni aniqlanadi. Muallif faol lug'atni shakllantirishda leksik materialni minimallashtirish tamoyilining rolini belgilaydi.

Kalit so'zlar: faol lug'at, leksik minimum, leksik materialni minimallashtirish prinsipi, ichki motivatsiya, leksemaning paradigmatik munosabatlari.

Введение. В последние годы в Республике Узбекистан происходит переход от традиционной методики преподавания русского языка как неродного к методике преподавания русского языка как иностранного. Этот процесс является исторически и социально обусловленным. В связи с необходимостью перехода в новую парадигму лингводидактики возникает объективная необходимость в разработке новых подходов к обучению русскому языку учащихся школ с узбекским языком обучения. В первую очередь это касается проблемы формирования активного словаря учащихся. Существует настоятельная необходимость в разработке критериев отбора слов русского языка, подлежащих изучению учащимися. Кроме того, имеется необходимость в установлении новых традиций формирования лексической компетенции учащихся в свете коммуникативного подхода к обучению русскому языку как иностранному.

Анализ литературы по теме. В процессе обучения русскому языку как иностранному формирование активного словаря является одной из ключевых задач. Э.Г. Азимов дает следующее определение этому термину: «Активный словарь – то же, что активный словарный запас. Лексические единицы, которыми особенно часто пользуются для выражения мыслей в устной речи и на письме, владея ими продуктивно. В зависимости от уровня языкового

развития Активный словарь в родном языке может составлять от 300–400 до 1 500–2 000 слов» [1]. Неслучайно поэтому лексика является объектом исследования во многих работах по лингводидактике и педагогической психологии. Так, психологические аспекты обучения лексике иностранного языка нашли свое освещение в трудах Б.В. Беляева [2], И.А. Зимней [3], А.А. Леонтьева [4] и др. Формированию лексических навыков иноязычной речи посвящены исследования Е.И. Пассова, Е.С. Кузнецовой [5], В.С. Коростелева [6], Г.В. Роговой [7], Е.Н. Солововой [8], А.Н. Шамова [9], и др. В данных исследованиях формирование активного словаря рассматривается в следующих аспектах: как неотъемлемый компонент обучения иностранному языку в процессе чтения, как элемент теории лексических упражнений, как ключевое понятие семантического подхода к обучению иностранному языку. В то же время проблема формирования активного словаря по русскому языку как иностранному у учащихся уровня В1 школ с узбекским языком обучения к настоящему времени остается малоизученной областью лингводидактики.

Методология исследования. В рамках данной исследования нашли свое применение такие методы, как анализ специальной литературы в области лингвистики, психологии, психолингвистики, методики обучения иностранным языкам, лингводидактики, педагогики, а также наблюдение за учебной деятельностью учащихся

школ с узбекским языком обучения уровня B1 (7,8,9 классы).

Анализ и результаты. Значение и задача словарной работы в школе с узбекским языком обучения детерминированы основной целью обучения русскому языку как иностранному, а именно необходимостью практического овладения русским языком как средством общения. Наряду с этим очевидно, что овладение речью без знания определённого и достаточного количества слов невозможно.

Именно поэтому важнейшей задачей, стоящей перед методикой обучения русскому языку как иностранному, является формирование и развитие лексического запаса учащихся при одновременном расширении и углублении уже имеющихся у учащихся знаний по лексике русского языка. Освоение слова, то есть овладение его семантикой и условиями функционирования в тексте и дискурсе, происходит в процессе работы над всеми аспектами слова, в условиях комплексного изучения всех уровней языка на коммуникативной основе. Это означает, что формирование активного словаря не может происходить само по себе, вне решения задач по формированию иных лингвистических компетенций учащихся. В частности, невозможно изучать лексику без учёта её грамматических свойств и синтаксических функций в высказывании. Отсюда возникает разграничение упражнений, нацеленных на формирование и совершенствование лексической компетенции по русскому языку как иностранному. Например, выделяются упражнения следующих типов: лексико-семантические, лексико-грамматические, лексико-стилистические. Кроме того, есть смысл изучать лексику одновременно с орфоэпией и орфографией, поскольку семантика лексемы ассоциирована в сознании носителей языка с её фонетическим и графическим обликом. В свете сказанного, под содержанием словарной работы в школе с узбекским языком обучения следует понимать систематическое пополнение активного словаря учащихся, выработку устойчивых навыков по грамматике, стилистике, орфоэпии и орфографии.

Также освоение активного словаря должно производиться в процессе овладения различными формами речевой деятельности на всех этапах обучения (слушание, говорение, чтение, письмо). В связи с этим, содержание словарной работы предполагает собой совмещение с процессами формирования, развития и совершенствования с компетенциями устной и письменной речи.

Работа над активным словарём учащихся имеет также большое воспитательное, духовно-просветительское значение, поскольку позволяет привлекать к обсуждению в процессе обучения русскому языку как иностранному большой объём экстралингвистической информации, включая материалы по духовно-просветительской работе. В частности, изучение культуры, истории, географии, традиций и обычаев Узбекистана предполагает собой изучение большого лексического пласта, состоящего из слов и устойчивых оборотов речи, тематически связанных с вопросами патриотического воспитания.

Состав активного словаря, работа по обучению лексике должны способствовать формированию и развитию мировоззрения учащихся, расширять их кругозор, обогащать внутренний мир.

Важным аспектом формирования активного словаря по русскому языку как иностранному учащихся школ с узбекским языком обучения является проблема

определения состава слов, подлежащих изучению, то есть активного словарного запаса в собственном смысле слова.

Важным аспектом формирования активного словаря по русскому языку как иностранному учащихся школ с узбекским языком обучения является проблема определения состава и количества слов, подлежащих изучению, то есть собственно активного словарного запаса.

В свете этого возникает проблема минимизации лексического материала в лингводидактических целях. В настоящее время общепризнанным является представление о необходимости формирования лексического минимума при обучении иностранным языкам. Сама необходимость в минимизации объёма изучаемого лексического материала детерминирована ограниченными возможностями его запоминания учащимися за тот объём учебного времени, который отведён учебным планом на изучение предмета «Русский язык». Дефицит учебного времени является важным фактором, влияющим на процесс отбора и систематизации слов русского языка, изучение которых может быть признано необходимым и одновременно с этим, достаточно для овладения русской речи. Достаточно сказать что в современной школе Узбекистана изучение на изучение русского языка отводится по 2 часа в неделю со второго по девятый класс, а в десятом и одиннадцатом классах этот объём сокращён до одного часа. В свете происходящих реформ средней общеобразовательной школы возникает перспектива, при которой изучение русского языка в десятом и одиннадцатом классах окажется нецелесообразным по целому ряду причин. В числе таковых на первом месте находится именно дефицит учебного времени.

Именно поэтому проблема минимизации лексического материала становится особенно острой. Важно максимально продуманно и целесообразно осуществлять отбор лексических единиц, подлежащих изучению и запоминанию с дальнейшей целью использование их в процессе общения. При отборе слов для активного словаря необходимо учитывать данные лексической статистики, то есть его частотные характеристики, степень его употребительности в речи.

Другим важным фактором является психологические особенности усвоения лексики на уроке. Прямая связь между активным словарем и мышлением учащихся имеет огромное значение. Учет данных психологии позволяет педагогу осознать, что объем семантики изучаемого слова может не совпадать с объемом той категории мышления, к которой оно относится с точки зрения формальной логики. В человеческом мышлении лексический денотат соотносителей с некоторым понятием, которые, в свою очередь, осознаются человеком лишь постольку, поскольку в языке существует соответствующее слово. Для адекватного доведения до сознания учащихся семантики иноязычного слова, преподаватель должен среди прочего учитывать также психологические особенности процесса формирования понятий, а также различия между понятиями, с одной стороны, и представлениями, с другой.

В этой связи особую важность приобретает такая категория лингводидактики, как мотивация к изучению иноязычного слова. Слово воспринимается и запоминается «раз и навсегда» только при условии, если ученик чувствует потребность в его понимании и запоминании. В идеале подобное состояние возникает только в условиях живого общения. Однако, задача методики обучения русскому языку как иностранному заключается, в частности, в создании достаточной

мотивации при отсутствии языковой среды. Именно поэтому столь важную роль в современном языковом образовании приобретает коммуникативный подход, а также многообразные интерактивные и игровые технологии обучения русскому языку как иностранному.

Заметим, что само понятие мотивации обоснованно в теории деятельности А.А. Леонтьева [4] и концепции коммуникативно-деятельностного подхода к обучению иностранным языкам И.А. Зимней [10]. В частности, именно в работах И.А. Зимней обоснована необходимость наличия у субъекта деятельности внутренней мотивации, а также необходимость включения изучаемого слова (грамматической формы, оборота речи или др. единицы) в коммуникативно-значимую для субъекта деятельности речевую ситуацию [10].

В контексте наших рассуждений это означает, что подбор лексем, подлежащих изучению в рамках курса русского языка как иностранного должен осуществляться со строгим учетом прагматических свойств слова, т.е. степени его востребованности в реальном процессе общения. В этой связи нам близко мнение В.А. Марковой, которая пишет: «Полагаем, что прагматическая информация, предъявляемая учащимся, должна быть более обширной и разнообразной: важно не только научить иностранцев выражать те или иные интенции на русском языке (что в учебных курсах сводится во многом к усвоению устойчивых формулировок – клише, этикетных фраз), но и показать им прагматический потенциал языковых средств, научить использовать эти средства для достижения той цели, с которой они вступают в общение, – иными словами, научить гибкому речевому поведению» [11]. Указанная гибкость возможно

только при условии преподавания лексем русского языка не изолированно, а с учетом ее парадигматических связей.

Выводы и предложения. Все изложенное выше позволяет сделать ряд выводов и предложений:

1) Активный словарь по русскому языку как иностранному является важным компонентом не только лексической компетенции учащихся, но и их подготовки в целом, включая становление их мировоззрение и кругозор, внутренний мир и духовность.

2) Формирование активного словаря не может и не должно производиться изолированно от иных лингвистических компетенций, поскольку освоение новых слов, их значений и функций не может происходить безотчетно к освоению их грамматических признаков, синтаксических функций, стилистических свойств, правил произношения и написания.

3) Процесс формирования активного словаря при обучении русскому языку как иностранному должен опираться на принцип минимизации лексического материала в лингводидактических целях, а также на принцип создания у обучаемых внутренней мотивации к пониманию и запоминанию изучаемых лексем.

4) Требование гибкости речевого поведения обучаемых обуславливает собой необходимость учета прагматических свойств слов, входящих в формируемый активный словарь учащихся. На наш взгляд, обеспечение этого требования возможно только при условии преподавания лексем русского языка не изолированно, а с учетом ее парадигматических связей. т.е., прежде всего, отношений синонимии и антонимии. Такой подход, безусловно, будет способствовать детализации не только речи, но и формированию языкового мышления учащихся на основе словесных знаков русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. – с. 13.
2. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1965. – 227 с.
3. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Книга для учителя. 2-е изд. – М.: Просвещение, 1985. – 160 с.
4. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – Воронеж: НОУ «Интерлингва», 2001. – 448 с.
5. Пассов Е.И., Кузнецова Е.С. Формирование лексических навыков: Учебное пособие – Воронеж: НОУ «Интерлингва», 2002. – 40 с.
6. Коростелев В.С. Основы функционального обучения иноязычной лексике. – Воронеж: Изд-во Ворон. университета, 1990. – 156 с.
7. Рогова Г.В. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Е. Сахарова. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.
8. Соловова Е.Н. Системно-семантический подход к обучению английской лексике школьников на среднем этапе обучения: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – М., 1992. – 16 с.
9. Шапов А.Н. Взаимосвязанное обучение устной речи и чтению: Монография. – Нижн. Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2000. – 152 с.
10. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. — М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
11. Маркова В.А. Прагматическая составляющая в курсе русского языка как иностранного: роль и технология формирования // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2018. – №11-1 (89). – С. 210.

UDK:37.03

Maxbubaxon INAMOVA,
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti
E-mail: dinamovamahbuba@gmail.com

P.d.f, prof. O'. Asqarova taqrizi asosida

THE METHODS OF USING STEAM TECHNOLOGY IN INCREASING EDUCATIONAL EFFICIENCY

Annotation

This article reveals the development of a model for the construction of STEAM-education that is based on the use of technology in the process of education that is integration areas of schoolchildren, students and graduate students working in the format of joint work on projects initiated by various structures of a community. The author of this research examined how various nations had implemented STEAM education and determined the most efficient ways to combine technical subjects with artistic endeavors and creative endeavors into a single integration curriculum. An experimental study was conducted with 28 schoolchildren and 26 students within the framework of education to assess the level of development of certain competencies, including the capacity to manage projects and processes, system think, the capacity for creativity, the capacity to work within teams, groups, and individuals, and the capacity to function under conditions of high uncertainty and rapid change.

Key words: STEAM method, integration, principle, innovative methods, and quality of education, thinking, educational process, STEAM technology, science and education.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАРОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье раскрывается разработка модели построения STEAM-образования, основанного на использовании технологий в процессе образования, то есть интеграционных направлений школьников, студентов и аспирантов, работающих в формате совместной работы над проектами, инициированными Различные структуры общества. Автор этого исследования изучил, как различные страны внедрили образование STEAM, и определил наиболее эффективные способы объединения технических предметов с художественными и творческими усилиями в единую интеграционную учебную программу. Было проведено экспериментальное исследование с 28 школьниками и 26 студентами в рамках образования для оценки уровня развития отдельных компетенций, в том числе способности управлять проектами и процессами, системного мышления, способности к творчеству, способности работать в команде, групп и отдельных лиц, а также способность функционировать в условиях высокой неопределенности и быстрых изменений.

Ключевые слова: STEAM-метод, интеграция, принцип, инновационные методы, качество образования, мышление, образовательный процесс, STEAM-технология, наука и образование.

TA'LIM SAMARALILIGINI OSHIRISHDA STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola maktab o'quvchilari, talabalarning integratsiya sohalari bo'lgan ta'lim jarayonida texnologiyalardan foydalanishga asoslangan STEAM-ta'limni qurish modelini ishlab chiqishi haqida fikr yuritiladi. Ushbu tadqiqot muallifi turli davlatlar STEAM ta'limini qanday amalga oshirganligini o'rganib chiqib, texnik fanlarni badiiy va ijodiy harakatlar bilan yagona integratsiya o'quv dasturiga birlashtirishning eng samarali usullarini aniqladi. Ta'lim doirasida 28 nafar maktab o'quvchisi va 26 nafar talaba ishtirokida muayyan kompetensiyalarning, jumladan, loyiha va jarayonlarni boshqarish qobiliyati, tizimli fikrlash, ijodkorlik qobiliyati, jamoada ishlash ko'nikmasining rivojlanish darajasini baholash maqsadida eksperimental tadqiqot o'tkazildi.

Kalit so'zlar: STEAM metodi, integratsiya, tamoyil, innovatsion usullar, ta'lim sifati, tafakkur, ta'lim jarayoni, STEAM texnologiyasi, fan va ta'lim

Kirish. Butun dunyoda ta'lim uchun kadrlar tayyorlash jarayoni dolzarb muammo hisoblanadi, chunki bugungi kunda texnologiyalarning rivojlanish sur'ati ta'lim tizimidagi o'zgarishlar sur'atlaridan bir necha barobar oldinda. Hozirgi kunda o'qitilayotgan ko'plab fanlar kasblar ertaga keraksiz bo'lib qoladi, shuning uchun sanoat ishlab chiqarishining o'zgaruvchan paradigmasiga mos keladigan yangi ta'lim modellari kerak. STEAM-ta'limga "San'at - san'at" atamasi bilan belgilanishi mumkin bo'lgan ijodiy fanlarning kiritilishi ushbu yo'nalishni kengaytiradi va uning ijodiy tarkibiy qismini boyitadi. Bugungi kunda STEAM ta'limiga faol harakat mavjud bo'lib ko'plab amaliyotlar amalga oshirilmoqda [1].

Ta'limdagi ilmiy-texnika va san'at yo'nalishlarining birligi ham fiziologik nuqtai nazardan izohlanadi. Miyaning "chap" deb ataladigan qismi mantiq uchun javob beradi: u faktlarni eslab qolish va mantiqiy xulosalar chiqarishga

yordam beradi. Miyaning "o'ng" tomoni to'g'ridan-to'g'ri idrok etish orqali fikrlash uchun javobgardir va ijodiy, instinktiv-intuitiv fikrlashni ta'minlaydi. Ikkala yarim sharning ishi muhim: agar ulardan biri ishlamasa, u tananing har qanday mushaklari kabi atrofiyaga aylanadi, talab qilinmaydi. Umuman olganda, agar biz ushbu tushuncha - ijodiy komponentga ega STEAM istiqbollarini baholasak, ushbu yo'nalish o'tgan asrning oxirida talab ko'proq bo'lgan. Shu bilan birga, STEAM nafaqat bugungi, balki kelajak muammolariga ham adekvat va samarali javob bera oladi. Bu erda gap ish jarayonlarining muhim qismi hozirda avtomatlashtirilgani va kelajakda, tahlilchilar bashorat qilganidek, tobora ko'proq kasblar xavf zonasiga tushib, birin-ketin yo'q bo'lib ketishi - ular bilan almashtirilishi haqida ketmoqda. sun'iy intellekt. Bundan tashqari, hozircha, yaqin kelajakda sun'iy intellekt bosimiga berilmaydigan oz sonli

ko'nikmalar orasida empatiya va hissiy intellekt ham mavjudligi kuzatilyapti.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. STEAM ta'lim elementlarini joriy etish bo'yicha ko'plab mamlakatlarda, jumladan, AQSh, Avstraliya, Janubiy Koreya, Kanada, Tailand va boshqa davlatlarda tadqiqotlar olib borib kelinmoqda hamda STEAM qisqartmasida qo'llaniladigan "ART" elementini kiritish imkoniyati ko'rsatilgan. STEAM-ta'limni amalga oshirish tajribasini o'rganish juda xilma-xil bo'lib, ular talabalarning ta'limning asosiy darajalari bo'ylab o'sishi bilan kengayadi.

Masalan, bolalar bog'chalari va kichik sinflarda akustika kabi jismoniy bilim sohasi STEAMni bog'laydigan element bo'lib xizmat qilishi mumkin. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, akustika STEAM uchun ideal, chunki u san'at sohalaridan biri - musiqa bilan chambarchas bog'liq [2]. Ko'rinib turibdiki, bu pedagogik kadrlarni tayyorlashni talab qiladi va Brigham Young universiteti qoshidagi Akustika tadqiqot guruhining boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan hamkorlik qilish tajribasi mavjud bo'lib, ular keyinchalik san'atni o'qituvchilik faoliyatiga muvaffaqiyatli integratsiyalashga erishishgan. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining jismoniy hodisalarga qiziqishini oshirish bo'yicha tadbirlar majmuasi STEAM-ta'lim tizimiga kiritilishi ham mumkin deb qaralmoqda [3].

Gent universiteti tadqiqotchilari san'atni STEAM dasturlariga kiritish orqali ta'lim faoliyati kengroq auditoriya uchun yanada jozibador bo'lishi mumkinligini ta'kidlamogda. Ta'lim faoliyati namunasi sifatida ular umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun robototexnika va san'at xalqaro haftaligini ifodalaydi. Finlyandiya olimlari maktabda matematik ta'limda ijodkorlikni yaxshilash zarurligini ta'kidlab, ular "Matematika san'ati" ko'chma interaktiv matematik ko'rgazmalarini taklif qilishmoqda. Avstraliyada ishlab chiqilgan ta'lim dasturiga ko'ra o'qituvchilar STEAM dasturlariga aborigen va Torres bo'g'ozlari orollari xalqlarining tarixi va madaniyati, Avstraliya va Osiyoning iqtisodiy va madaniy ta'sirini o'z ichiga oluvchi manbaalardan foydalanib kelishmoqda. Ayrim mamlakatlarda universitet va o'rta maktab o'qituvchilari uchun fanlararo strategiyalardan foydalanish bo'yicha tajribalar o'tkazilmoqda. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kollejlarning yuqori sinf o'quvchilari va oliy o'quv yurtlari talabalarining fizika-matematika fanlarini o'rganishda STEAM-texnologiyalaridan foydalanish ish samaradorligi va o'zini o'zi baholashi yaxshilanishi kuzatilgan, ijodiy qobiliyatlar rivojlangan. Koreyada STEAM ta'limi sohasida olib borilgan tadqiqotlar

1 – Jadval

Ekspiriment ishtirokchilarining ko'nikma va malakalarini shakllantirishning boshlang'ich darajalari

Daraja	Past daraja	O'rtachadan pastroq	O'rtacha
Maktab o'quvchilari	6,5%	17%	51%
Talabalar	3,5%	21%	43%
Daraja	Past	O'rtachadan pastroq	O'rtacha
Maktab o'quvchilari	5,4%	19%	48%

Loyihani amalga oshirishning oxirgi bosqichida guruh rahbarlari eksperimentdagi har bir ishtirokchining malaka va malaka darajalarini ekspert baholashini o'tkazdilar. Ma'lumotlar quyida keltirilgan

2-jadval.

Tajriba ishtirokchilarining malaka va malakalarini shakllantirishning yakuniy darajalari:

Daraja	Past daraja	O'rtachadan pastroq	O'rtacha
Maktab o'quvchilari	0%	3%	11%
Talabalar	0%	0%	7%
Daraja	Past	O'rtachadan pastroq	O'rtacha
Maktab o'quvchilari	0%	2,5%	8%

To'plangan natijalarga ko'ra, maktab o'quvchilarining 86 foizi va 90 foizi ushbu kompetensiyalarni o'rtacha darajadan yuqori darajada shakllantirdilar. Mening fikrimcha, ko'rib

tajribasi ham gumanitar fanlar va san'at bilan bog'liq holda jismoniy tadqiqotlar olib borish afzalroq ekanligini ko'rsatadi. Shunday qilib, STEAM-ta'limni amalga oshirish maktabgacha ta'limdan tortib to professionalgacha ta'limning barcha darajalarida, ko'pincha ta'lim va noakademik tashkilotlar o'rtasidagi yaqin hamkorlik va hamkorlikda amalga oshirilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Bizningcha, STEAM o'qituvchilari loyihalar asosida o'quv dasturlarini amalga oshirishlari mumkin. Rossiya pedagogik amaliyotida maktab o'quvchilariga "Texnologiya" fanidan texnologik ta'lim berish STEAM-ta'limning ajoyib namunasi bo'lishi mumkin. Ushbu fanni o'rganishdan maqsad texnosferaning tarkibiy qismlari, zamonaviy ishlab chiqarish va unda keng tarqalgan texnologiyalar haqida g'oyalarni shakllantirishdir. Texnologiya maktab o'quv predmeti sifatida bugungi kunda maktab o'quvchilarining mehnat bozorida kasbiy o'zini o'zi belgilashiga yordam beradi, ya'ni u loyihalash, tadqiqot, loyiha va ilmiy-texnik faoliyatdan foydalanishga qaratilgan. "Texnologiya" fan yo'nalishi bo'yicha talabalarining o'quv va bilish faoliyati tabiiy ilmiy, texnik, texnologik, tadbirkorlik va gumanitar bilimlarga asoslanadi. Maktabda fundamental va amaliy fanlarning bunday keng doiradagi materiallaridan o'z maqsadlari uchun foydalanadigan boshqa fan yo'q. Biroq, rus maktablarida o'rta maktab o'quvchilari uchun "Texnologiya" fani o'qitilmaydi va shuning uchun loyihalar norasmiy va informatsion ta'lim doirasida amalga oshiriladi, bu texnologiya o'qituvchilari uchun ma'lum bir qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Tanlov komissiyasi jamoalar faoliyatini quyidagi mezonlar bo'yicha baholadi: loyiha natijalari taqdimotining izchilligi va asosiligi, ma'ruzachilarning nutqiy mahorati, tinglovchilar bilan muloqot qilish qobiliyati, ekspertlar bilan munozaralar olib borish qobiliyati, javob berishga tayyorligi va qobiliyati. savollar, loyiha ishi natijalarini taqdim etish shaklini tanlashga ijodiy yondashish, sifatni tozalash tushuntirish xati. Eksperimental ish natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, maktab o'quvchilari va talabalarining loyiha faoliyatini amalga oshirish uchun "ijodiy maydonlar" dan foydalanish, uning mazmuniga "san'at" toifasini kiritish talabalarida ta'lim uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish imkonini beradi. Tashkiliy mashg'ulotlarda loyihalar boshlanishidan oldin guruhlarining ilmiy rahbarlari har bir mezon bo'yicha ball ko'rsatib, baholangan ko'nikma va malakalar darajalarini aniqladilar. O'rtacha ballar 1-jadvalda keltirilgan: chiqilayotgan kompetensiyalar bir-biriga zid emas, balki faqat boshqa tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan kompetensiyalarni to'ldiradi. Xususan, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga qaratilgan loyiha faoliyatining asosiy elementlari sifatida biz taklif qilamiz: dizayn, ilmiy tadqiqotlar, ahamiyatsiz bo'lmagan vazifalarni hal qilish, nostandart fikrlashni rivojlantirish, moslashuvchan ish vaqti, ish tajribasi, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash va hk. Jahon Iqtisodiy Forumi so'rovi natijalariga ko'ra, 2023 - yilga kelib quyidagi ko'nikmalar muhim ahamiyatga ega bo'ladi: har tomonlama muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, odamlarni boshqarish, boshqalar bilan hissiy intellekt, xizmatga yo'naltirilganlik, baholash va qaror qabul qilish, muzokaralar olib borish, kognitiv moslashuvchanlik.

Xulosa va takliflar. Mavjud va rivojlanayotgan texnologiyalar butun ta'lim tizimida zarur va muqarrar o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa STEAM yondashuvi asosida yotgan tamoyillarga amal qilgan holda o'qitish va o'qitishning qayta ta'rifi va shaklini o'zgartirishga olib keladi. Texnologiyalar talabalarda innovatsiya, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradigan yuqori sifatli ta'lim tajribasini yaratish uchun cheksiz imkoniyatlar va

imkoniyatlarni taklif etadi. Albatta, texnologik vositalardan foydalanishning o'zi o'z-o'zidan o'qitish yoki o'qitishni bevosita o'zgartira olmaydi. Buning o'rniga, STEAM ta'limi doirasida yangi texnologiyalar imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun maktab o'quv dasturlari, o'qitish, o'rganish va baholash usullarini qayta ishlash talab etiladi. Iqtisodiy o'sishning kelajagi ko'p jihatdan malakali muhandis kadrlarning mavjudligiga bog'liq bo'lib, ularning boshlanishi o'rta maktab darajasida tashkil etilishi va STEAM ta'limini

qo'llab-quvvatlash va faol joriy etish orqali kollej va universitetlarda davom etishi kerak. Ushbu qo'llab-quvvatlash maqsadli rivojlanish dasturlari orqali amalga oshirilishi kerak, bu esa, o'z navbatida, stajyorlar va ularning murabbiylarini loyiha faoliyatiga faol jalb qilishni o'z ichiga olishi kerak. Norasmiy va axborot ta'limi doirasidagi "ijodiy makon" kontekstidagi loyiha faoliyati uning har bir ishtirokchisida raqamli asr shaxsi uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Formation of digital economy and industry: new challenges (2018). St. Petersburg: publishing house of the Polytechnic University, 660 p.
2. Frolov, A.V. (2010). The Role of STEM education in the "new economy" of the USA. Questions of the new economy. 4 (16), 80-90.
3. Goates, C.B., Whiting, J.K., Berardi, M.L., Gee, K.L., Neilsen, T.B. (2017). The sound of STEAM: Acoustics as the bridge between the arts and STEM. Proceedings of Meetings on Acoustics. Vol. 26, Is. 1, pp. 025002-1–025002-9
4. Gratchev, I., Jeng, D.-S. (2018). Introducing a project-based assignment in a traditionally taught engineering course. European Journal of Engineering Education. Vol. 43, Issue 5, 788- 799.
5. Harris, A., de Bruin, L.R. (2018). Secondary school creativity, teacher practice and STEAM education: An international study. Journal of Educational Change. Vol. 19, Issue 2, 153- 179. Shatunova et al.
6. Leading Universities have joined forces to create an innovative educational platform "STEAM Academy 2030" URL: https://pikabu.ru/story/vedushchie_vuzyi_obedinili_usiliya_po_sozdaniyu_innovatsionnoy_obrazovatelnoy_ploshchadki_steam_akademii_2030_4987830
7. Maeda, J. (2012). STEM to STEAM: Art in K-12 is key to building a strong economy. Edutopia: What works in education. URL: <http://www.edutopia.org/blog/stem-to-steamstrengtheneconomy-john-maeda>.
8. Mallinson, C. (2018). Technology-Enhanced Project-Based Learning: A Platform for Graduate Student Research and Outreach on Campus and in the Community. Journal of English Linguistics. Vol. 46, Issue 3, 229-245.
9. Moon, S., Kang, K. (2015). Trend of STEAM education-related domestic studies focusing on physics-related studies. New Physics: Sae Mulli, Vol. 65, No. 12, 1199-1208
10. Mullins R. (2019). Using Dewey's Conception of Democracy to Problematize the Notion of Disability in Public Education. Journal of Culture and Values in Education, 2(1), 1-17. Retrieved from <http://cultureandvalues.org/index.php/JCV/article/view/24>
11. Paik S.-H. Kim, S.-W., Lee, Y. (2018). A study on teachers practices of STEAM education in Korea. International Journal of Pure and Applied Mathematics. Vol. 118, Issue Special Issue 19B, 2339-2365.

UDK 37; 371; 57;

Mashxura ISABAYEVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, PhD
Sarvigul OTAJONOVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: mashxuraisabaeva1978@mail.com

Qo'qon DPI katta o'qituvchisi, p.f.f.d M.Usmonova taqrizi asosida

FACTORS OF FORMATION OF SANOGENIC THINKING AMONG STUDENTS OF BIOLOGICAL EDUCATION

Annotation

The article highlights the issue of educating students of humanistic (healthy) thinking, the formation of their worldview immunity associated with mental, spiritual, physical and sexual education. Guidelines based on the factors of organic education, a healthy lifestyle, serve as an important tool in the implementation of these tasks. The formation of sanogenic (healthy) thinking of students is covered in all forms of teaching biology in the content of lessons, extracurricular activities and extracurricular activities.

Keywords: drug addiction "sanogenic thinking", alcoholism, suicide, pathogenic, reflex, vitogenic, fighting, independent thinking, conscious emotion, unhealthy thinking, irrational, rational, pathogenic thinking, temperament.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ САНОГЕННОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Annotatsiya

В статье освещается вопрос воспитания у студентов гуманистического (здорового) мышления, формирования у них мировоззренческого иммунитета, связанного с психическим, духовным, физическим и половым воспитанием. Методические рекомендации, основанные на факторах органического воспитания, здорового образа жизни, служат важным инструментом в реализации этих задач. Формирование саногенного (здорового) мышления учащихся освещается во всех формах обучения биологии в содержании уроков, внеурочной деятельности и внеурочной деятельности.

Ключевые слова: наркомания «саногенное мышление», алкоголизм, суицид, патогенное, рефлекторное, витогенное, боевое, самостоятельное мышление, осознанная эмоция, нездоровое мышление, иррациональное, рациональное, патогенное мышление, темперамент.

BIOLOGIK TA'LIMDA TALABALARDA SANOGEN TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarni sanogen (sog'lom) tafakkurlashga o'rgatish, ularda aqlan, ma'navan, jismoniy va jinsiy tarbiyani tarkib topirishga oid g'oyaviy imunitetni shakllantirish masalasi yoritib o'tilgan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda biologik ta'lim tarbiya uzviyligi, sog'lom turmush tarzi omillariga asoslangan metodik tavsiyalar muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Talabalarni sanogen (sog'lom) tafakkurini shakllantirib borilishi biologiyani o'qitishning barcha shakllarida dars, darsdan tashqari ishlar va sinfdan tashqari mashg'ulotlar mazmunida yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: "sanogen tafakkur" giyohvandlik, ichkilikbozlik, o'z joniga qasd qilish, patogen, refleksiv, vitogen, kurashuvchanlik, mustaqil fikrlash, ongli hissiyot, nosog'lom fikrlash, iratsional, ratsional, patogen fikrlash, temperament

Kirish. Jahonda ro'y berayotgan globallashuv jarayonlari bola huquq va erkinliklari yanada ishonchliroq himoya qilish, ularni sanogen (sog'lom) tafakkurni shakllantirish, turli tuman g'oyaviy hurujlar, to'jovuzlardan asrash, ular orasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa o'z navbatida sog'lom turmush tarzini tarkib toptirish mazmunida sanogen tafakkurni tarkib toptirishda elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish, ta'lim muhitini faol axborot almashinish jarayonlari bilan integrasiyalash masalalarining metodik echimiga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Bugungi kunda yoshlar, ayniqsa maktab o'quvchilari orasida hissiyotlarga beriluvchanlik, o'zini boshqara olmaslik, sog'lom fikr yurita olmaslik natijasida ko'plab muammolar yuzaga kelmoqda. Maktab bilimlarini yaxshi o'zlashtira olmaslik, tengdoshlari orasidagi yoki oilasidagi turli kelishmovchiliklar bolalarni hissiyotga beriluvchan qilib qo'yimoqda. Uning oqibatida esa bolalarda qo'rquv, fobiya, zo'ravonlik yoki o'z joniga qasd qilish holatlari yuzaga kelmoqda. Bularni oldini olish uchun o'quvchilarda sog'lom

tafakkurni shakllantirish muhim omil hisoblanadi. Sanogen (sog'lom) tafakkuri rivojlangan insonlar hissiyotlarini boshqara oladigan, har bir vaziyatda aql bilan fikr yuritadigan, ichki nizoni ijobiy bartaraf etadigan, ya'ni stressga qarshi kurasha oladigan bo'lib shakllanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sanogen tafakkur tushunchasi va uni rivojlantirish ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan sanogen tafakkur tushunchasi birinchi bo'lib Yu. M. Orlov tomonidan qo'llanilgan. Uning fikricha sanogen tafakkur bu insonni sog'lom fikrlashi bo'lib, har qanday vaziyatga his-tuyg'u, emotsiya bilan javob qaytarib, stressga tushib qolishning oldini oladigan usul ekanligini takidlagan. "Sanos-sog'lom", "genezis-rivojlanish" ya'ni his-tuyg'ularni, fikrlashni sog'lom rivojlantiruvchi tushunchadir. Uning fikriga ko'ra sanogen (sog'lom) tafakkur yuritishning asosiy ro'li o'z-o'zini takomillashtirish – xarakterning uyg'unligi, o'zidan va atrofdagilardan rozilik hissi, yomon odatlardan saqlanish, o'z hissiyotlarini aql bilan boshqara olish, o'z ehtiyojlarini nazorat qilish uchun zaruriy shart-sharoit yaratishda namoyon bo'ladi.

Ichki nizolar, ziddiyatlar, tibbiy-profilaktik fikrlashni Y.Orlov nosog'lom tafakkur deb atashni taklif etadi. Shunga movufiq stress ichida qolgan kundalik holga aylangan avtomatlashgan fikrlash jarayonini nosog'lom tafakkur deb atash mumkin [1]. K.Yungning fikricha, sanogen (sog'lom) tafakkur yuritish uchun shaxsning arxeotipik (shaxs hayotidagi obrazlar, g'oyalar, motivlar) o'ziga xoslikni aniqlab beruvchi fikrlash, tushunish usullarini o'zlashtirish zarur. Ya'ni, inson ichki dunyosini anglagan holda fikrlashini sog'lom nuqta nazar bilan boshqarishga harakat qilishi kerak [2]. A.V.Petrovskiyning qarashlaridan ma'lumki, shaxsning taraqqiy etishi, sog'lom bo'lishi, sanogen tafakkurining rivojlanishida interindivud (faoliyatda shaxslarning sub'yektiv munosabatlarini) shaxslararo munosabatlarning ta'siri muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda meta-individ ya'ni (atrofdagi kishilarning "hissasi") ijtimoiy muhit katta ta'sir ko'rsatadi [3].

Biologiyani o'qitishda tarbiyaviy-ta'lim o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini tarkib toptirish va sanogen tafakkurini rivojlantirishning metodik tizimi mavjud bo'lib, pedagog olimi M.M.Isabayeva tomonidan metodik jihatdan tadqiq etilgan bo'lib, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini tarkib toptirishning didaktik asoslari ilmiy-metodik jihatdan izohlab o'tilgan [4]. Biologiya o'qituvchilarda sog'lom tafakkurni takomillashtirishning innovatsion texnologiyalarini didaktik mazmunini aniqlash, biologiyani o'qitish mazmunida o'quvchilarni patogen omillardan himoyalashga va o'z hayotiy faoliyatini to'g'ri tahlil qilishga o'rgatish orqali vitagen tafakkurini rivojlantirishga asos bo'luvchi bilim, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishga asoslangan metodik tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda har bir o'qituvchining valeologik kompetentligi dunyoqarashini, e'tiqodini, ongi, xulq-atvorini shakllantirishdek pedagogik masalalarni yechishga qaratilgan umum didaktik jarayonidir. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatining tashkiliy-boshqaruvning samarali shakllari va texnologiyalarini qo'llash, salomatlikni tiklashga oid tadbirlarini o'tkazish orqali o'quvchilarning o'zi va o'zgalarning salomatligiga daxldorligini anglatish, turli xil salbiy omillardan himoyalash, o'z salomatligini asrash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish barobarida sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini egallanishiga zamin tayyorlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'quvchilarda sog'lom tafakkurni shakllantirishda ekologik bilimlarni tarkib toptirish muhim o'ringa ega bo'lib, ushbu muammolarga bag'ishlangan qator tadqiqot ishlari vujudga keldi. Maktab o'quvchilarida ekologik taffakkurni shakllantirish metodikasining X.A.Raxmatova, A.S.To'xtaev, A.Hamidov, X.B.Norbo'taev va T.T.Saparovlar ekologik noqulay mintaqalardagi maktab o'quvchilarining sog'ligini saqlashga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarini tadbiq etganligi, X.O.SHayxovanning ilmiy tadqiqot ishlari sog'lom turmush tarzi yaratishning axloqiy jihatlari tadqiq etilishi bizni taqqiqot ishimizda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Sog'lom tafakkurda namoyon bo'ladigan tafakkurning tezligi xususan favqulodda vaziyatlarda kerak bo'ladi, biror qarorni juda qisqa muddat ichida qabul qilish talab qilinadi. Fikrning tezligi maktabda o'quvchilarga ko'proq zarur bo'ladi. Masalan, ayrim o'quvchilarni doskaga chiqarib yangi masalani yechish so'ralganda, hayajonlanib, butun sinf oldida o'zlarini yo'qotib qo'yadilar. Bu salbiy emosiyalar go'yo ularning tafakkurini tormozlab qo'yadi. Fikr juda sekin va tez-tez muvaffaqiyatsiz ishlay boshlaydi. Ayrim o'quvchilarning ana shu individual xususiyatlarini, ularning aqliy qobiliyatlarini to'g'ri baholash bilan maxsus hisobga olish zarurdir [5].

Biologik ta'limda sanogen tafakkurni rivojlantirish o'quvchilarning biologiya o'quv fan dasturi va DTS bilan

me'yorlangan muayyan bilim, ko'nikma, malakalarni puxta o'zlashtirishga, o'qitishning barcha shakllarida dars, darsdan tashqari ishlar, ekskursiyalar va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda valeologiyaga ega bo'lish bilimlar bilan qurollantirish imkoniyati mavjud. Bu o'rinda esa quyidagi funktsiyalar amalga oshiriladi:

- biologik bilimlarni tiklash – biologik ta'lim mazmunida ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar orqali valeologik bilimlarni tiklash, tahliliy va mantiqiy fikrlashga o'rgatish;

- biologik bilimlarni yangilash – sog'lom turmush tarzi yuzasidan avval o'zlashtirgan bilimlarini kengaytirish, aniq dalillar asosida rivojlantirish;

- biologik bilimlarni korrektsiyalash – valeologiya yuzasidan o'zlashtirgan bilimlarini tahlil qilish va yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etib borish;

- biologik bilimlarga amal qilish – sog'lom turmush tarzi yuzasidan olgan bilimlariga turmush tarzi davomida amal qilish orqali shaxsiy e'tiqodga aylantirish;

- bashorat qilish – valeologik madaniyat omillarini shaxsiy e'tiqodga aylantirish kelgusida aqlan va jismonan sog'lom bo'lishi, turli xil kasalliklarni bartaraf etish va uzoq umr ko'rishi, ma'navan buz'g'un g'oyalardan chetlanishi bunyodkor g'oyalarga ega bo'lishi nazarda tutiladi.

biologiya ta'limi mazmunida o'quvchilarni sog'lom tafakkur, sog'lom organizmni mustahkamlashga oid gigienik, ekologik, estetik va ma'naviy bilim ko'nikmalarni o'qitishni barcha shakllarida tarkib toptirish muhim vositalardan sanaladi.

Sanogen tafakkurni rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalar – odob-axloq qoidalariga zid bo'lgan xulq-atvorni korrektsiyalashga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni additiv xulqdan himoyalash, sog'lom turmush tarziga oid ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, sog'lomlashtiruvchi sport tadbirlari tashkil etish orqali sog'lom turmush tarzi yuzasidan olgan bilimlarini hayot faoliyati davomida qo'llay olishga, o'zini va o'zgalar salomatligini saqlashga o'rgatadi.

Muhokama va natijalar. O'quvchilarning ongida sog'lom fikrlash hususiyati shakllanmasa o'rini nosog'lom fikrlar egallab oladi. Natijada bolalarni hayotda o'z shaxsiyatini topa olmasliklari, turli g'oyaviy fikrlar tasiriga tushib qolishi yoki hissiy jarayonlardagi streslarga berilib o'z joniga qasd qilishi mumkin. Sog'lom fikrlaydigan inson esa o'zini boshqara oladi har bir vaziyatga aql bilan ish ko'rib javob qaytaradi. Bunday o'quvchilarni shakllantirish uchun esa ta'limda sog'lom turmush tarziga amal qilish, bolalar ongini boshqalar noto'g'ri fikrlar bilan to'ldira olmasliklari uchun o'qituvchilar yetarli bilimlarni berishlari ta'lab etiladi. O'quvchilarga ham psixologik ham hayotiy ham diniy ham ilmiy bilimlar berib borilishi kerak. Ayniqsa bugungi kunda o'z shaxsiy fikriga ega bo'lmagan dinni to'g'ri tushunmagan yoshlar boshqa g'arazli kimsalarni ta'siri ostiga tushib qolmoqda. Bularni oldini olish uchun esa albatta yosh avlodni sog'lom tafakkurli qilib, o'zimizning buyuk ajdodlarimizdek tarbiyalash va bilim berish lozim. Biologik ta'limda o'quvchilarni tabiat bilan, olam bilan bog'lagan holda fikrlashga undash sanogen tafakkurni shakllantirish omillaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarni sog'lom tafakkurli yetuk shaxs sifatida shakllantirish uchun ularning biologik, psixologik holatiga hamda atrofidagi ijtimoiy omillarga e'tibor berish zarur. Ularni mana shunday xususiyatlaridan kelib chiqib har bir bolaga dars jarayonida individual yondashish kerak. Sanogen tafakkurni shakllantirishda o'quvchilarning temperamentini ham muhim omil hisoblanadi. Chunki bolalar temperamentining hisobiga odam ovi, serjahl, yoki urushqoq kabi salbiy fel-atvorlarni ham shakllantirib oladi. Bunday hissiyotlar esa bolada patogen tafakkur shakllanib qolishiga sabab bo'ladi.

Xulosa. Sog'lom tafakkuri rivojlangan inson hayotda hamisha aql bilan fikr yuritadigan shaxs bo'lib yetishadi. Bunday insonlar turli vaziyatlarda hissiyotlariga qatnashgan ravishda qaror qabul qiladi. Holatlarga ijobiy baho bera oladigan shaxs bo'ladi. O'zini mustaqil sog'lom fikriga ega bo'lganligi uchun turli g'oyalar tasiriga tushib qolmaydi. Atrofida bo'layotgan vaziyatlarga ijobiy baho beradi. Insonlar

bilan munosabatlarda ham ziddiyatlarga bormasdan yaxshi munosabatda bo'ladi. Xulosa qilib aytganda sog'lom tafakkuri rivojlangan insonlar yetuk shaxs bo'lib shakllanadi. O'zbekiston kelajagi yoshlar qo'lida shuning uchun ta'lim jarayonida o'quvchilarni sog'lom fikrlashiga alohida e'tibor qaratish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Orlov Y. Ozdoravlivayushche (sanogennoe) myshlenie / sostavitel' A. V. Rebyonok. Seriya: Upravlenie povedeniem, kn.1. — Izdanie 2-e izd., ispravlennoe. - M.: Slayding, 2006. - 96 s.
2. Yung%20psixologiya&mstatid&type=web&q=K.Yung%20psixologiya&&fr=ch_omnibox &serp_path=%2Fsearch%2F
3. Petrovskiy V.A. Psixologiya neadaptivnoy aktivnosti. — M.: Rossiyskiy otkrytyy universitet, 1992. — S.222
4. Isabayeva M.M. Innovasion ta'lim muhitida sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini tarkib toptirish texnologiyasi // "Zamonaviy ta'lim" jurnali. — Toshkent, 2016. — №4. — B. 46–51.
5. https://www.oriens.uz/media/journalarticles/31_Abdurahmonova_Zuhra_201-206.pdf

УДК: 1(091)122.123) КБК:

Дилбар ИСАЕВА,

доктор философии (PhD) по философским наукам, доц. Бухарского ИТИ

E-mail: dilbar.isaeva@list.ru

Бухарский инженерно-технологический институт доцент, кандидат философских наук По отзыву Э. Х. Зойирова

MEDIAPHILOSOPHY AS A NEW FUNDAMENTAL DISCIPLINE

Annotation

This article discusses two different concepts of media philosophy, which at first glance seem heterogeneous and incompatible: the theoretical and pragmatic concepts of media philosophy, as well as the views of modern philosophers Richard McKay Rorty and Jacques Derrida on this issue.

Key words: Media philosophy, media education, neopragmatism, epistemology, narrative media, pragmatic media philosophy, linguistic turn, "letter", "phonocentrism", deconstructivism.

МЕДИАФИЛОСОФИЯ КАК НОВАЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ДИСЦИПЛИНА

Аннотация

В данной статье рассматриваются две различные концепции философии медиа, которые на первый взгляд кажутся разнородными и несовместимыми: теоретическую и прагматическую концепции философии медиа, а так же взгляды современных философов Ричарда Маккея Рорти и Жака Деррида по данному вопросу.

Ключевые слова: Медиафилософия, медиаобразование, неопрагматизм, эпистемология, нарративные медиа, прагматистская медиафилософия, лингвистика, «письмо», «фоноцентризм», деконструктивизм.

MEDIAFILSAFYA YANGI FUNDAMENTAL FAN SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada bir qarashda turlicha va bir-biriga mos kelmaydigan ikki xil media falsafa tushunchalari muhokama qilinadi: mediafalsafaning nazariy va pragmatik tushunchalari, shuningdek, zamonaviy faylasuflar Richard Makkey Rorti va Jak Derridaning bu boradagi qarashlari.

Kalit so'zlar: Mediafalsafa, mediata'lim, neopragmatizm, epistemologiya, hikoya qiluvchi media, pragmatik mediafalsafasi, lingvistika, "xat", "fonotsentrizm", dekonstruktivizm

Введение. Когда вы как философ занимаетесь вопросами теории медиа, вы часто сталкиваетесь с во многом риторическим вопросом о том, какое отношение философия имеет к медиа. То, что логические, этические, эстетические и эпистемологические вопросы или вопросы, касающиеся философии науки и языка, являются подлинно философскими вопросами, кажется нам сегодня самоочевидным. Однако неологизмы «философская теория медиа» или «философия медиа» звучат непривычно. В данных рассуждениях я хотела бы изложить, что в условиях происходящей в настоящее время трансформации медиа важно и целесообразно трактовать вопрос о медиа как вопрос философский.

Методология исследования. Задача философии медиа состоит в том, чтобы ответить на фундаментальные теоретические вопросы такого типа, которые составляют отправную точку для развития медиаобразования в эпоху Интернета. В Цели 41 Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы говорится о создании условий «для приобщения молодежи к миру искусства, овладения ею знаниями и навыками в сфере компьютерных и IT-технологий»[1]. Медиафилософия должна разрабатывать концепции, которые могут помочь найти ответы и открыть новые горизонты действий. До сих пор медиафилософия едва ли имеет статус самостоятельной дисциплины в рамках академической философии. Но уже во всем мире, в том числе, в Узбекистане, делается множество попыток предположить, что это изменится в будущем.

В своих рассуждениях мне бы хотелось опереться на две различные концепции философии медиа, которые

на первый взгляд кажутся разнородными и несовместимыми: теоретическую и прагматическую концепции философии медиа. И те, и другие выходят из философских лагерей, решающим образом определяющих современное мышление. Теоретическая концепция философии медиа была разработана Жаком Деррида в рамках его деконструктивизма. Основные идеи прагматической концепции философии медиа берут свое начало в работах основателя неопрагматизма Ричарда Рорти, включая прагматическую реинтерпретацию Рорти Дональда Дэвидсона, авангардного мыслителя аналитической философии.

Деконструктивистская философия медиа Деррида даёт понятие того, что нынешняя трансформация медиа не подрывает конституцию смысла и значения, а, скорее, позволяет сделать прозрачными законы, уже действующие для общения лицом к лицу. На этом фоне американский компьютерный социолог Шерри Теркл говорила о том, как Интернет привносит основные идеи философской деконструкции «на землю» [2, с.17]. Под этим подразумевается, что через формы коммуникации, характерные для Интернета, эпистемологические прозрения и интуиции деконструктивизма все больше становятся имплицитной составляющей здравого смысла. Чтобы докопаться до медиафилософского значения этих трансформаций, происходящих на уровне нашей повседневной эпистемологии, полезно рассмотреть медиафилософскую сущность мышления Деррида.

То же самое относится и к медиафилософским последствиям неопрагматизма, основанного Рорти. Интернет не только позволяет смыслу предстать в ином

эпистемологическом свете. В то же время наши отношения с интерактивными сетями данных также ведут к переоценке статуса и функции самого смысла и значения. Знание выступает уже не прежде всего как копирование или конструирование реальности, подлежащей познанию, а оказывается в своей прагматической функции орудием активного и экспериментального изменения действительности и формирования мира. Обратившись к Дэвидсону, Рорти предложил попытаться понять наши теории и словари как средства, которые служат для разумной оптимизации нашего взаимодействия с окружающей средой. В качестве цели на горизонте этого взаимодействия он выделяет идею постепенного совершенствования и расширения демократической формы жизни, которая для нас сегодня является обязательной именно в силу своей случайности. Оба аспекта неопрагматизма Рорти вносят важный вклад в реконструкцию медиафилософских трансформаций, формирующихся на уровне здравого смысла в эпоху Интернета.

Анализ и результаты. В контексте современных медиафилософских размышлений можно выделить две разные концепции философии медиа. С одной стороны, философия медиа воспринимается как новая фундаментальная дисциплина в рамках канона академической философии, связанная с основополагающими проектами, сформулированными в XIX и XX веках эпистемологией, философией науки и аналитической философией. С другой стороны, проект медиафилософии связан с новой ориентацией философского самопонимания, которую Рорти назвал «прагматическим поворотом» [3]. Под этим подразумевается переход к форме философской деятельности, в центре внимания которой находится уже не теоретический вопрос о репрезентативном или конструктивистском отношении наших языковых когнитивных достижений к реальности, а прагматический вопрос о полезности нашего мышления в контексте действия. контексты должны быть детерминированы морально, политически и социально. Обе концепции медиафилософии можно реконструировать, обратившись к их отношению к «лингвистическому повороту» [4, с.106], принятому современной философией в двадцатом веке.

Центральное требование теоретической концепции подрывает лингвистический поворот соображениями теории медиа и ставит его на более глубокие основания. Можно выделить два основных движения: одно горизонтальное и одно вертикальное. Горизонталь подрывает лингвистический поворот, ставя множество изобразительных, графических, тактильных, моторных, акустических и других семиотических систем на один уровень с разговорным языком, который сам является фокусом лингвистического философствования. Эти системы представлены как другие и дальнейшие измерения опосредованного конституирования значения. Вертикальное фундаментальное движение подрывает лингвистический поворот, рассматривая материальную структуру основанных на медиа знаковых систем, в которых люди порождают смысл и интерпретируют реальность, материальную структуру, затемненную философами-лингвистами. Обе стратегии медиафилософского углубления лингвистического поворота можно парадигматически проиллюстрировать на примере книги Жака Деррида «О грамматологии» [5]. Сначала рассмотрим вертикальное фундаментальное движение. Основной критический тезис крупной ранней работы Деррида относится к особому статусу разговорного языка, которым всегда имплицитно

пользовался западный образ мышления, а в конечном счете и совершенно явно в разыгрывании лингвистического поворота в философии. По мнению Деррида, результатом является тезис, подлежащий теоретико-медиа проблематизации, о философском приоритете разговорного языка. Речь имеет этот приоритет в силу специфической материальности или, лучше сказать, предполагаемой нематериальности той среды, в которой происходит речь. В своем анализе голосового посредника Деррида различает два этапа. Каждый из этих двух шагов тематизирует отдельный аспект медиативной материальности разговорного языка. Первый шаг связан с его явно звуковым характером, второй – с его скрытой письменной подписью.

Чтобы подчеркнуть специфическую особенность звукового характера разговорной речи, Деррида подчеркивает, что, артикулируя предложение, мы не только экстернализируем сказанное как сообщение для партнера по общению, но и сами всегда слышим и понимаем артикулируемое предложение. Деррида называет это явление, свойственное человеческому голосу, «системой «слышание (понимание) – самоговорение»» [6, с.7]. Согласно Деррида, односторонняя ориентация западной философии на феноменологию этой системы означает, что среда «звуковой субстанции», в которой происходит речь, выступает «как невнешнее, а потому неэмпирическое или неслучайное означающее» [7]. Однако в этой интерпретации актуальная экстернализация, происходящая не только в акте общения с собеседником, но и в самом моменте слышания и понимания собственной речи, затушевывается, заменяется гипостазированием внутреннего и непосредственного присутствия значения. Это гипостазирование, которое Деррида критикует как «фоноцентрическое» [8], систематически затемняет медиативную сложность, присущую человеческой речи. Второй шаг вертикального фундаментального движения раскрывает эту сложность, демонстрируя скрытую письменную подпись разговорного языка.

«Фоноцентризм» предполагает деградацию письма как дополнительного «означающего означающее» или третичного «обозначения знака» [9]. В этих условиях письменный знак понимается как просто техническое представление звукового знака, который сам понимается как тесно связанный с предполагаемой медийно-нейтральной областью чистого значения. Согласно Деррида, слово «письмо» используется в современном мышлении «для обозначения не только физических жестов буквальной пиктографической или идеографической записи, но и всей совокупности того, что делает ее возможной; а также, помимо означающего лица, само означаемое лицо. И таким образом мы говорим «письмо» для всего того, что порождает запись вообще, буквальна она или нет, и даже если то, что она распределяет в пространстве, чуждо порядку голоса: кинематография, хореография, конечно, но также и живописное, музыкальное, скульптурное «письмо»». Внутренняя логика и самостоятельность изобразительной, графической, осязательной, двигательной, акустической и других семиотических систем, но также и их равная первичность и переплетение составляют фокус «горизонтального» движения, которое осуществляет Деррида, углубив «по вертикали» языковой оборот. Оба движения подрывают фоноцентризм, расшифровывая условия возможности конституирования смысла как взаимодействия различий-взаимодействия, обусловленного формальной фигурой *différance*, которая сама по себе не имеет значения, поскольку является

результатом материальной случайности тех медиа, в которых и как это происходит.

По мнению Рорти, средства массовой информации играют важную роль в практической реализации этого проекта демократической универсализации. Центральное место в этом занимает практическая эффективность нарративных медиа, таких как «роман, фильм и телепрограмма». Рорти интересуется здесь прежде всего содержание, конкретные нарративы, предлагаемые средствами массовой информации. Они должны способствовать продвижению «процесса восприятия других людей как «одного из нас», а не как «них».

Если попытаться выйти за рамки Рорти, используя его комментарии о медиа для точной концепции прагматической философии медиа, получится модифицированный взгляд на всю структуру различных типов медиа. Система медиа в широком смысле включает средства чувственного восприятия (например, пространство и время), средства семиотической коммуникации (например, изображения, язык, письмо и музыку), а также технические средства передачи (например, печать, радио, телевидение и Интернет). В то время как акцент лингвистических, грамматических или теоретико-изображенных исследований теоретико-медиа теорий в основном делается на сфере семиотических коммуникационных медиа (или на сфере пространственно-временных перцептивных медиа), прагматическая медиа философия акцентирует внимание на периферийной сфере технической передачи. СМИ. С прагматической точки зрения, медиа-политическое формирование именно этой внешней сферы оказывается центральной отправной точкой для тех, кто хочет способствовать долгосрочным изменениям в области воспринимающих и коммуникационных медиа.

Близкое определение отношений между философией и политикой, выраженное в этих рассуждениях, делает решительный шаг за пределы Рорти. По мнению Рорти, общественно-политическая сфера технических средств передачи должна быть четко отделена от эзотерического словаря философии. Философские словари, согласно Рорти, следует понимать как частные творческие проекты их авторов, о значимости которых для здравого смысла мало что можно сказать. И если философские словари все-таки время от времени доходят до обычного человека, что, согласно Рорти, действительно может происходить в исключительных случаях, то это происходит «в долгосрочной перспективе», то есть на горизонте исторических событий, которые должны быть измерены во временном масштабе столетий. В век новых медиатеchnологий необходимо внести коррективы в эту консервативную оценку смысла философии. Ибо, хотя сам Рорти отмечает в первой главе «Случайности, иронии и солидарности», что «процесс европейских языковых практик меняется все быстрее и быстрее» [15], на самом деле это ведет к более быстрой и более радикальной трансформации философских основ здравого смысла, что Рорти готов признать).

Если интерпретировать технические медиа современности как машины, с помощью которых целые общества могут за относительно короткое время

приобрести новые способы перцептивного и семиотического миротворчества, то становится ясно, что медиаполитические вопросы имеют подлинно философское измерение, а философские медиа теории имеют в высшей степени политическое значение. аспекты. Хотя прагматическая философия медиа в этом строгом смысле дистанцируется от теоретической программы предоставления философских оснований для наших социально-политических контекстов действия, это не означает, что она вообще воздерживается от философской глубины фокуса. Вместо этого воздержания, он пытается прагматически использовать аналитические инструменты, предоставляемые теоретической философией медиа Деррида. Проект философии медиа, который таким образом интегрирует два подхода, направлен на то, чтобы сделать изменения здравого смысла, вызванные медиа, доступными для экспериментального исследования. Таким образом, эти опосредованные изменения в нашей повседневной эпистемологии могут быть связаны с политико-практическими целями демократического формирования человеческого сосуществования.

Заключение и рекомендации. Таким образом в Интернете становится возможным для пользователей, которые пространственно и географически отделены друг от друга и по этой причине живут в разных мирах, жить вместе виртуально в общем мире, базовые пространственно-временные координаты которого они могут совместно конструировать в едином пространстве. Подводя итог, можно констатировать, что глобальность как форма жизни становится осязаемой и укореняется в качестве основного повседневного отношения в игровой, само собой разумеющейся манере. Кроме того, на уровне повседневной эпистемологии деконструкция пространств академического знания ведет к осознанию интерпретативной и конструктивной природы нашего опыта пространства и времени.

Интернет не только бросает серьезный вызов теоретикам медиа и, но также и именно то, что он может придать творческий импульс преподаванию таких предметов, которые, казалось бы, не зависят от медиа и замкнуты в себе, как философия. Кроме того, примеры показывают, что в образовательной политике уже недостаточно приобретать новые компьютерные технологии, устанавливать сетевые подключения и устанавливать интеллектуальное образовательное программное обеспечение. Техническое использование новых медиа никоим образом не является достаточным условием для развития рефлексивного суждения. Этот ложный оптимизм, распространяемый сегодня многими образовательными политиками, основан на детерминистских предположениях о СМИ. Вопреки этому предубеждению следует, конечно, подчеркнуть, что целенаправленное развитие рефлексивного суждения имеет свое воспитательное значение не только и не в первую очередь в компьютерной лаборатории или перед экраном Интернета. Скорее, он начинается в ситуации повседневного общения лицом к лицу, которое одновременно с деконструктивистской децентрализацией прагматически пересматривается в образовательном мире, сформированном новыми медиа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Узбекистан О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы. <https://lex.uz/ru/pdfs/5841077>
2. Turkle Sherry (1995), *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet* (New York, Simon & Schuster). Rorty, Richard (1979), *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton/New Jersey, Princeton University Press).
3. Bergmann, Gustav (1954), *Two Types of Linguistic Philosophy*, in *The Metaphysics of Logical Positivism* (New York/London, Longmans & Green), pp. 106-131.

4. Derrida Jacques (1997), *On Grammatology*, (Baltimore/London, John Hopkins University Press).
5. Davidson Donald (1996), *A Nice Derangement of Epitaphs*, in A.P. Matinech, (ed.), *The Philosophy of Language* (New York/Oxford, Oxford University Press), pp. 465-475.
6. Davidson, Donald (1984), *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, in *Inquiries into Truth and Interpretation* (Oxford, Clarendon), pp. 183-198.
7. Rorty Richard (1989), *Contingency, Irony and Solidarity* (Cambridge, Cambridge University Press).
8. Rorty Richard (1994), *Hoffnung statt Erkenntnis. Eine Einführung in die pragmatische Philosophie* (Vienna, Passagen).
9. Там же.
10. Rorty, Richard (1989), *Contingency, Irony and Solidarity* (Cambridge, Cambridge University Press).

UDK: 825.615

Zarina ISLAMOVA,
Uzbekistan State University of World Languages
Teacher of the Department of Applied English Language No. 1
E-mail: zaraislamova@mail.ru
Nargiza BAKHRIDINOVA,
Uzbekistan State University of World Languages
Teacher of the Department of Applied English Language No. 1
E-mail: nargizas1393@gmail.com

Based on the review of I. Osarov, associate professor of UzMU

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ИЗБЫТОЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье говорится о лексических значениях семантической избыточности. Кроме того, зафиксированы подробные исследования лингвистов по теме, а местами и их противоречивые мнения. Так как язык формируется как социальное явление, он стремится к лаконичности в процессе говорения, максимально опирается на краткие выражения. В статье анализируется лексическая сторона.

Ключевые слова: Принцип избыточности, фонетическая избыточность, лингвопрагматика, лингвистика, семантика.

SEMANTIK ORTIQCHALIKNING LEKSIK MA'NOLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada semantik ortiqchalikning leksik ma'nolari haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, tilshunos olimlarning mavzu ustida atroflicha olib borgan izlanishlari, ba'zi o'rinlarda esa ularning bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan fikrlari ham qayd etib o'tilgan. Til ijtimoiy hodisa sifatida shakllanar ekan, so'zlashuv jarayonida ixchamlikka intiladi, imkon qadar qisqa ifodaga tayanadi. Maqolada leksik tomoni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ortiqchalik tamoyili, fonetik ortiqchalik, lingvopragmatika, tilshunoslik, semantika.

LEXICAL MEANS OF REDUNDANCY

Annotation

This article talks about the lexical meanings of semantic redundancy. In addition, the detailed research of linguists on the topic and in some places their conflicting opinions have been recorded. As language is formed as a social phenomenon, it strives for conciseness in the process of speaking, relies on short expressions as much as possible. The lexical side is analyzed in the article.

Key words: Principle of redundancy, phonetic redundancy, linguo-pragmatics, linguistics, semantics.

Introduction. As language is formed as a social phenomenon, it strives for conciseness in the process of speaking, relies on short expressions as much as possible. Also, along with the principle of economy, it is natural to observe various excesses in speech.

Interest in the phenomenon of linguistic redundancy arose, apparently, at a time when the so-called "principle of economy of language efforts" came to the attention of linguists;

The negative connotation inherent in the term "redundancy" is probably due to two naive, from the modern point of view, ideas that

1) wanting to be unambiguously understood, the speaker, nevertheless, tries to make as little effort as possible to formalize his message;

2) both in the language system and in the realized statement, each semantic component should ideally be presented once. However, many data show that if the principle of economy operates in the language, then its effect is extremely selective and manifests itself mainly in cases where economy is not at the expense of the meaning of the statement.

The history of the study of the principle of redundancy in language goes back to the distant past. The first ideas about this phenomenon can be found in the works of ancient scientists. Philosophers have studied redundancy, in particular, the phenomenon of pleonasm within the framework of rhetoric and stylistics.

The authors of antiquity evaluated the communicative value of pleonasm in different ways. For example, Quintilian, Donatus and Diomedes considered pleonasm as a stylistic flaw, excessive use of words in speech, while Dionysius Halicarnassus recognized it as a factor that complements speech.

Although it seems superfluous at first glance, at the same time, it enriches the speech with clarity, confidence, pathos and rhythm [8].

Linguistic redundancy is a multi-facet phenomena within language demonstrating that language is in essence successful communication. Redundancy penetrates deeply into a language and we can find many linguistic features in grammar, syntax and other aspects of language. We propose a new classification of linguistic redundancy into what we call contextual redundancy and grammatical redundancy. This new classification is powerful enough to incorporate and enlighten all forms of linguistic redundancy known to us.

Literature review and methodology. The principle of redundancy has been extensively researched by world scientists, researchers such as G.Paul, C.Hockett, A.Martine, O.Yespersion, M.Krongauz, K.Shannon have expressed their different opinions. For example, if G.Paul emphasized that any redundancy is foreign to the language, the American linguist C.Hockett, contrary to him, noted that redundancy cannot be interpreted as unnecessary and that it serves as an important factor for speech styles past. And A.Martine developed the

main task of redundancy using the terms of communication theory. O.Yespersion emphasizes that the redundancy used in the sentence represents a cumulative assessment, so it cannot be considered inappropriate and the redundancy is directly related to the methodology. It is known that phonetic, lexical-semantic, morphological, syntactic forms are omitted based on speech brevity or overused in order to express connotative meaning in poetic text, which is a form of artistic text.

In descriptive as well as prescriptive linguistics redundancy has commonly been regarded as a negative quality of language. The prescriptive grammarians advise us to eliminate wordiness, pleonasm and repetitions that clutter our writing and our speech.

In descriptive linguistics, even though it is acknowledged that natural languages are highly redundant, there is an explicit attempt to formulate descriptions of them in a non-redundant manner. It has even been argued, for example, that the mental lexicon processes language in a non-redundant fashion.

The argument is that a non-redundant mental lexicon preserves a certain economy (either in memory-storage, memory-retrieval or both) that allows the participants of a conversation speedy access to the words in their mental lexicon.

One of the maxims of Grice, i.e., Quantity, postulates that those participating in a language activity should employ as many distinctive features as to convey the message; not more and not less. An economy of expression is thought to be equivalent with clear and distinct communication.

Analysis and results. Although language redundancy has its critics, a place for redundancy has also been recognized in the psycholinguistic and linguistic literature. Some have argued that redundancy production seems to coincide with mental development, others have explicitly set out to prove the value of redundancy.

One disadvantage of the redundancy discussion is the striking absence of a proper definition of the subject in question: What is redundancy? The literature shows a wide interpretative range of definitions, some bearing on psycholinguistics, others purely on linguistics. In this paper, we shall attempt to accomplish two things. First, we shall give a short but comprehensive overview of what counts as redundancy.

We distinguish two kinds of redundancy: (i) grammatical redundancy and (ii) contextual redundancy. Having clarified these forms of redundancy, we shall secondly set out to demonstrate the value of redundancy in several kinds of language-processes. In some cases the redundant features are repeating bits of information to ensure comprehensibility.

In other cases, what appears to be redundant, is actually not because the redundancy is serving a function other than repetition. It may be used to contrast, to emphasize, to intensify, to resolve ambiguity or to serve other, more rhetoric purposes.

Semantic problems were raised and discussed by philosophical thought in ancient times. The debates about the origin of word meanings, their connection with existence and thinking were conducted by analogists and anomalists in antiquity, nominalists, realists, and conceptualists in the Middle Ages; such is the hypothesis developed by medieval scholasticism, that is, the doctrine of the change of meaning of words depending on the context and concrete situation;

Thus, redundant grammatical marking is a significant mechanism that ensures the generation of an utterance. The described mechanism reliably maintains the unfolding of the utterance at any moment of the course of this process; reliance on this mechanism is formed already at the early stages of ontogenesis and is essential for a native speaker who generates

an utterance. We wanted to consider different understandings of the term "redundancy", outline the main lines of its possible study, gather a team of researchers interested in this phenomenon at different levels of the language system and determine ways for further analysis.

To some extent, these first tasks have been solved. The main varieties of redundancy are distinguished, such as intentional (consciously used by the speaker) and non-intentional, syntagmatic and paradigmatic, informational and sign redundancy. Based on pilot studies conducted on the material modern literary language with the involvement of historical data and elements of typological comparison, it was possible to formulate psycholinguistic hypotheses to explain these phenomena from the synchronous and diachronic points of view.

The subject of linguistic redundancy is not an entirely new issue. In the past several decades linguists and non-linguists have been engaged in a study of redundancy. Also people outside the field of linguistics have dealt with the issue. In the field of statistics, the redundancy of an expression is a concept that appears in Information Theory. In the field of psychology, the level of redundancy used in speech is sometimes thought of as a measure of the developmental stage of an individual. In linguistics itself, language redundancy has been the subject of several empirical studies.

Out of this variety of disciplines several different definitions of redundancy have emerged. These definitions are basically of three different kinds. First there are the substantial definitions that try to capture what redundancy essentially is. Secondly, there are some operational definitions that attempt to quantify (a certain aspect of) redundancy. Finally, there are some functional definitions of redundancy that focus on what redundancy does, i.e., the function of redundancy. There are flaws in all of these definitions. Moreover, some of them are not at all linguistic. But our major objection is that these definitions are incomplete, too simple and often confuse the essence of redundancy with its function.

Before we attempt our own definition we shall begin by reviewing several substantial definitions of redundancy from the literature. All define linguistic redundancy from the point of view of information communication. Entering the field from a statistical angle, Campbell determines that the "extra ration of predictability is called redundancy" (Campbell, 1982, p. 68). Stantland writes that "redundancy is overdetermination" (Stantland, p. 56). Overdetermination and increased predictability both suggest that repetition of information is the essence of redundancy. We shall incorporate this idea. Hunnicut hints at a more linguistically substantial definition, when she argues that "Redundancy" [is] the systematicity in one's language (and speech). This refers to the information in a complete sentence over and above that which is essential." (Hunnicut, p. 53) This definition suggests that the rule-governed behavior of language, i.e., the grammar, may be instrumental with respect to linguistic redundancy. We shall return to this idea in the next section when we put forward our own definition of grammatical redundancy. In some experimental studies, one can find certain operational definitions of linguistic redundancy. The qualitative notion of redundancy is replaced by operational quantity. Hunnicut quantifies redundancy as follows.

The range of factors influencing the unconscious choice of one or another doublet form by the speaker is determined, as well as individual language preferences and errors of oral and written speech are explained. These hypotheses will be tested in further research.

Word forms: plural re'dundancies

1. the state or quality of being redundant; superfluity
2. a redundant quantity; overabundance
3. the use of redundant words

4. the part of a redundant statement that is superfluous
5. British discharge from a job or employment because of not being needed; dismissal.

Redundancy is the fraction of those people who do correctly guess the omitted word in a spoken Swedish sentence where that particular word has been replaced by an equally long beep. (Hunnicut, p. 47)

The majority of definitions of redundancy found in the literature are functional in nature. These definitions concentrate on the purpose of redundancy. Nubold and Turner, for instance, link redundancy directly to the insurance of comprehensibility of a communicated message.

Redundancy is a feature of an information source which insures that the communication receiver is able to reconstruct a message that has somehow suffered from transmission interference or deletion, and so interpret it satisfactorily. (Nubold and Turner, pp. 33-4)

Campbell expresses a similar idea, although on a slightly more statistical-linguistic level, when he argues that "Redundancy reduces error by making certain letters and groups of letters more probable, increasing predictability." (Campbell, p. 72) At the end of her experimental study, Hunnicut concludes that

"Redundancy" is the systematicity in one's language (and speech). This definition refers to the information in a complete sentence over and above that which is essential. ... Other research on redundancy in speech has frequently been concerned with the ability to use this systematicity in language in certain conditions. Accessibility to stimuli from which to make systematic inferences may depend upon environment and manner of speaking. In the presence of noise or a manner of speaking that degrades the speech, one would expect information (and redundancy) to be decreased. In such a situation, a listener would not be able to take advantage of a language's systematicity to the same extent. (Hunnicut, p. 53-4)

Given the idea that redundancy rescues communication in cases of a failure in the communication

system, it takes one more argumentative step for concluding, as Campbell does, that "redundancy makes complexity possible". (Campbell, p. 73) According to Campbell, we should think of communication failure not as a marginal annoyance but as an intricate part of any communication system. Therefore, redundancy in practical communication is the only way to transmit a complex message.

We shall use all of these ideas to develop a comprehensive definition of redundancy. In our discussion of the literature one can observe two diverging movements. One stresses that redundancy is a form of spurious use of language, whereas the other identifies redundancy as a certain forced systematicity within language. In order to be comprehensive these two elements have to be incorporated. In the next two sections we shall propose two new definitions of redundancy. They can briefly be described as follows:

Grammatical redundancy is internal to the language system, systematic and obligatory, whereas contextual redundancy is voluntary. Contextual redundancy involves the judgment of the speaker concerning the receptor's background or it may simply be used to achieve a certain rhetorical effect.

Conclusion. Although we have only provided anecdotal evidence, we do believe that our account of redundancy shows that this phenomena reaches the very core of language. Particularly the fact that languages are often strictly rule-governed, introduces by itself a whole category of linguistic redundancy - what we have called grammatical redundancy. Rather than an aiming for an economy of expression, we believe that the mental lexicon is a balance between economy and "superfluous" extra cues. Certainly languages themselves employ redundancy continuously. Besides containing grammatical redundancy languages also provide the possibility and freedom to the sender of a linguistic message to employ contextual redundancy, i.e., words or expressions that explicate, isolate, contrast, emphasize or even dramatize what was already contained in the message.

REFERENCES

1. .Виноградов В, «Вопросы языкознания»1961, стр.3-10)
2. Halle M., The Sound Pattern of Russian, The Hague: Mouton, 1971. Halle, M., Clements, G. N., Problem Book in Phonology, Cambridge, MA: MIT Press, 1983.
3. Nurmonov A. Hozirgi O'zbek adabiy tili. -T.: Sharq, 2002. -B. 62-63
4. Berg T., "Redundant-feature coding in the mental lexicon," in Linguistics, Vol. 29-5, 1991, pp. 903-25.
5. Campbell J., Grammatical Man, Information, Entropy, Language, and Life, New York: Simon and Schuster, 1982.
6. Hunnicutt, S., "Intelligibility versus Redundancy - conditions of dependency," in Language and Speech, Vol. 28 (1), 1985, pp. 47-56.
7. Nicolaci-da-Costa, A., Harris, M., "Redundancy of syntactic information: an aid to young children's comprehension of sentential number," in British Journal of Psychology, Vol. 74 (3), 1983, pp. 343-52.
8. Patterson, C. J., and Kister, M. D., "The development of listener skills for referential communication," in W. P. Dickson (Ed.), Children's oral communication skills, New York: Academic Press.
9. Pinker S., The language instinct, New York: HarperCollins Publishers Inc., 1995
10. Radtke, E., "A me mi piace als Standardform im Seicento?," in Zeitschrift fuer Romanische Philologie, Bd. 103 (1), 1987, pp. 370-9.
11. Ross S. M., A First Course in Probability, New York: MacMillan, 1994.

Berdiyori ISMOILOV,
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi
E-mail: berdiyorismoilov5@gmail.com

F.f.d.(DSc) O'.Tilavov taqrizi asosida

ISSUES OF SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY OF STUDENTS AND THEIR INTERPRETATION IN THE SOCIO-HUMANITARIAN SCIENCES

Annotation

This article is devoted to scientific approaches to the interpretation of the issues of socialization of youth within the framework of modern social and humanitarian sciences, aimed at substantiating the specific place of this problem in the field of pedagogical science research. The author, using the results of the study, as well as his personal empirical observations, describes that the process of socialization of young students is important in the life of society.

Key words: Socialization, personality socialization, student personality, pedagogical technology, pedagogical process.

ВОПРОСЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ

Аннотация

Данная статья посвящена научным подходам к интерпретации вопросов социализации молодежи в рамках современных социально-гуманитарных наук, направленным на обоснование конкретного места данной проблемы в поле исследований педагогической науки. Автор с помощью результатов исследования, а также своих личных эмпирических наблюдений описывает, что процесс социализации учащихся молодежи важен в жизни общества.

Ключевые слова: Ижтимоийлашув, ижтимоийлашув личности, личность учащегося, педагогическая технология, педагогический процесс.

O'QUVCHI SHAXSINI IJTIMOYILASHTIRISH MASALALARI VA ULARNING IJTIMOY-GUMANITAR FANLARDAGI TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqola bugungi ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida yoshlar ijtimoiylashuvi masalalarining talqiniga oid ilmiy yondashuvlarga bag'ishlangan bo'lib, muammoning pedagogika fanidagi ilmiy-tadqiqot yo'nalishida o'ziga xos o'rnini asoslashga qaratilgan. Muallif tadqiqot natijalari hamda shaxsiy empirik kuzatuvlari orqali o'quvchi yoshlarni ijtimoiylashtirish jarayoni jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasvirlab beradi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiylashuv, shaxs ijtimoiylashuvi, o'quvchi shaxsi, pedagogik texnologiya, pedagogik jarayon.

Kirish. Yosh avlodning ijtimoiy shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u organik ravishda ta'lim va tarbiyani ham qamrab oladi. Mohiyatiga ko'ra, ijtimoiylashuv muammosi, ayniqsa, maktab o'quvchilarini ijtimoiylashtirish masalasi o'zining jarayon sifatidagi manzarasida ijtimoiy-pedagogik o'lovchi namoyish etadi. Bu degani, ushbu muammoni hal qilish natijalari inson ma'naviy-ijtimoiy qiyofasini shakllantirishga va pirovardda jahon tamaddunining rivojlanishiga ta'sir qiladi. Shuning uchun shaxsni ijtimoiylashtirish muammosi ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida, jumladan, pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot yo'nalishida o'ziga xos o'rin egallaydi.

Zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy jarayonlar ma'lum bir ijtimoiy-madaniy muhitda shaxsni rivojlantirishga, shaxsni ijtimoiylashtirish omillari, shartlari va mexanizmlariga qiziqishni kuchaytirdi. Aslida, insonning o'z mohiyatidan begonalashishini bartaraf etish va jamiyatning tarixiy rivojlanishi jarayonida ma'naviy rivojlangan shaxsni shakllantirish avtomatik ravishda amalga oshirilmaydi, balki jamoat institutlari, birinchi navbatda ta'lim va tarbiya maskanlari tomonidan muayyan harakatlarni talab qiladi va bu harakatlar rivojlanishning obyektiv ijtimoiy sharoitlarini yaratishga va har bir tarixiy bosqichda ochiladigan yangi imkoniyatlarni amalga oshirishga qaratilgan insonning ma'naviy va axloqiy yuksalishini ta'minlashga yo'naltiriladi [4]. Ijtimoiylashuvning maqsadi har bir o'sib borayotgan odamni madaniyat va tamaddun asoslari bilan tanishtirish,

ularni jamiyatga moslashishga tayyorlashdir. Tabiiyki, ushbu vazifa o'z navbatida munosabatlar, qarashlar, his-tuyg'ularni rivojlantirishni, ijtimoiy faoliyatda muntazam va maqsadli ishtirok etishga shaylikni talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quvchi shaxsini ijtimoiylashtirish masalalari va ularning ijtimoiy-gumanitar fanlardagi talqiniga bag'ishlangan ilmiy adabiyot mavjud bo'lsada, ularning aksariyati ma'lum bir fan maqsad va vazifalari yuzasidan yaratilgan bo'lib, ijtimoiylashuv jarayonni turli qirralarini tadqiq etishga yo'naltirilgan. Chunonchi, falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, psixologiya, pedagogika kabi fanlar har biri ijtimoiylashuv ilmiy muammosini o'z nuqtai nazaridan talqin va tahlil etib, unga tegishli munosabat bildiradi. Biroq, pirovard natija ularoq, ijtimoiylashuv jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega jarayon ekanligi e'tirof etiladi.

Shaxsni ijtimoiylashtirishning turli jihatlari, ta'lim amaliyotida ushbu muammoni hal qilish mexanizmlari va vositalari pedagogika fani klassiklarining muntazam o'rganish mavzusi bo'lgan. Ulardan, ayniqsa, a.disterveg, y.komenskiy, i.pestalotssi, k.ushinskiy, p.blonskiy, v.vaxterov, s.karsevskiy, p.kapterev va boshqalar, zamonaviy psixologlar va pedagoglardan b.bitinas, y.bogachinskaya, g.volkova, v.ginetsinskiy, v.zagvyazinskiy, e.medinskiy, e.osovskiy, m.kuzmina, v.shapovalova kabi tadqiqotchilarning asarlari muammoning ko'p qirrali yondashuv asosidagi tahliliga bag'ishlanganligini qayd etish lozim.

Shunga qaramasdan, zamonaviy pedagogikada, ayniqsa, milliy ta'limning rivojlanishi sharoitida shaxsni ijtimoiylashtirishning ilmiy asoslangan, keng qamrovli dasturi mavjud emas. O'zbekiston ta'lim tizimi doirasida o'quvchi shaxsini ijtimoiylashtirish texnologiyalari to'liq aniqlanmagan va ishlab chiqilmagan. Biroq, ijtimoiy-gumanitar fanlarining ilmiy-tadqiqot doiralarda o'quvchi shaxsini ijtimoiylashtirish masalalari yaxshi va chuqur o'rganilgan bo'lib, zamonlar taqozosi bilan takomillashuv jarayoni ham bir maromda davom etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot vazifalariga muvofiq, barcha fanlar uchun umumiy bo'lgan tarixiy va mantiqiy tadqiqot usullari ham, o'ziga xos usullari ham ishlatilgan: nazariy tahlil, manbalarning qiyosiy-tarixiy tahlili, turli o'qituvchilarning nazariy qarashlarini tizimlashtirish va tasniflash, muammoni hal qilish yo'nalishlari; aniqlash va shakllantirish pedagogik eksperimentini o'rnatish va o'tkazish bilan bog'liq empirik tadqiqot usullari; matematik usullar empirik ma'lumotlarni qayta ishlash. Zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlarda o'quvchi shaxsini ijtimoiylashtirish muammolarining psixologik-pedagogik jihatlarini bilan hamohang tarzda yoritilishi, shaxsni ijtimoiylashtirish omillarini tahlil qilish hamda ta'lim tizimlaridagi ma'lum ijtimoiy tiplar va turli yo'nalishlar, jumladan shaxsni ijtimoiylashtirishning mexanizmlarini, ularning samarali vositalarini aniqlashni taqozo etadi.

Ma'lumki, xorijiy va mahalliy ta'lim tizimlarida shaxsni ijtimoiylashtirish bo'yicha muayyan texnologiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ularning samaradorligi baholangan va qo'llashga tavsiya etilgan hamda ularga tegishli ko'p usullar va vositalar o'rganilgan. Shu bilan birga, yoshlarni jamiyat hayotiga integratsiya qilishning azaliy va abadiy muammolari toifasiga kiradigan [7,42] ijtimoiylashtirish masalasi ijtimoiy-gumanitar fanlarda ham o'rganilib, uning turli jihatlarini bo'yicha ilmiy asoslangan mulohazalar bildirilgan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida o'rganilgan va tahlil qilingan psixologik va pedagogik adabiyotlar mazmuni shuni ko'rsatadiki, shaxsni ijtimoiylashtirish muammosi aniq tarixiy xususiyatga ega va ta'lim va tarbiya amaliyoti uchun muhim mavzulardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ushbu muammoni hal qilishda katta tajriba to'plangan bo'lsa-da, dunyoni rivojlantirishning zamonaviy sharoitida u har bir bolani tez hilpirayotgan dunyo haqiqatlariga moslashtirish mexanizmlari va vositalarini ishlab chiqish zarurati bilan bog'liq sifat jihatidan yangicha to's oldi.

Gumanitar fanlarda ijtimoiylashuv atamasi siyosiy iqtisoddan kelib chiqqan bo'lib, uning asl ma'nosi yerni, ishlab chiqarish vositalarini va hokazolarni ijtimoiylashtirish edi. Shaxsga nisbatan ijtimoiylashuv atamasining muallifi amerikalik sotsiolog f.giddings bo'lib, uni "shaxsning ijtimoiy tabiati yoki xarakterini rivojlantirish, inson materialini ijtimoiy hayotga tayyorlash" deb ta'riflagan. Bugungi kunda ushbu konsepsiyani talqin qilishda, ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning rolini tushunishga asoslangan ikkita, "subyekt-obyekt" "subyekt-subyekt" asosiy yondashuv mavjud.

Subyekt-obyekt yondashuvi ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning passiv pozitsiyasini ifoda etadi. Ijtimoiylashtirish insonning jamiyatga moslashish jarayoni sifatida qaraladi, bu uning har bir a'zosini o'ziga xos madaniyatiga muvofiq shakllantiradi.

Subyekt-subyekt yondashuvi insonning ijtimoiylashuv jarayonida faol ishtirokini nazarda tutadi. Inson nafaqat jamiyatga moslashadi, balki o'zining individualligini ko'rsatib, uning hayotiy sharoitlariga va o'ziga ta'sir qiladi. Biz ijtimoiylashuvning mohiyati ma'lum bir jamiyatda shaxsning moslashuvi va izolyatsiyasining kombinatsiyasidan iborat deb hisoblab, ushbu yondashuvga amal qilamiz.

Ijtimoiylashuv rivojlanishga ko'proq yoki kamroq faol ta'sir ko'rsatadigan turli omillar bilan o'zaro ta'sirlashganda

sodir bo'ladi. Ularning aksariyati aniqlangan, ammo hozirgi kunda hammasi ham ta'lim muassasalari amaliyotida keng qo'llanilmaydi.

Har bir yondashuvning ahamiyatini tan olib, shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiylashuvni tushunishda asos dialektik, ko'p faktorli tahlildir. Aynan shaxsni ijtimoiylashtirish jarayonining mohiyatini bunday aniq tushunish zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlarga xosdir, chunki unda turli xil nazariy qarashlar tobora bir-birini to'ldiradi.

Ijtimoiylashuv masalasiga psixologiya fanining munosabati o'zgacha [1,27]. Psixologiya fanidagi eng yorqin shaxslardan biri, e.erikson har qanday psixologik hodisani biologik, xulq-atvor va ijtimoiy omillarni uyg'unlashtirish vositasi deb tushunish mumkin, degan tezisni qo'llab-quvvatlaydi. U shaxsni avtonom tuzilish sifatida qabul qilgan, uning rivojlanish yo'nalishini ijtimoiy moslashuv deb biladi. Chunki u tashqi dunyo bilan idrok, fikrlash, xotira va e'tibor orqali o'zaro ta'sir qiladi [6, 117]. Inson egosining rivojlanishiga inson shakllanishi sodir bo'ladigan tarixiy sharoitlar, ijtimoiy qadriyatlar tizimi, shuningdek madaniyatning ma'lum bir turiga xos bo'lgan ijtimoiy retseptlar ta'sir qiladi. Freyddan farqli o'laroq, e.erikson ego rivojlanish jarayoni inson hayoti davomida, go'daklikdan qarilgacha davom etishini isbotladi.

Ijtimoiylashuv masalalari bo'yicha juda ko'p konseptual g'oyalari va aniq ilmiy g'oyalari to'planganligi va ularning spektri juda keng ekanligi xarakterlidir. Bu g'arbiy yevropa va aqshning ta'lim tizimlarida zamonaviy maktab islohotlarining imkoniyatlari va cheklovlarini obyektiv ravishda aniqlashga imkon beradigan ushbu muammoga nazariy qarashlarni tizimlashtirishdir. Shaxsni ijtimoiylashtirish bo'yicha to'plangan tajriba ta'lim sohasida ushbu muammoni hal qilishning yangi mexanizmlarini amalga oshirishga yordam beradi. Demokratik va gumanistik rivojlanishning muhim salohiyati bilan ajralib turadigan xorijiy ilmiy maktablar yosh avlodning ijtimoiy shakllanishi, ya'ni ijtimoiylashuvini amalga oshiradigan va ushbu muammoni oila bilan birgalikda hal qilish uchun mas'ul bo'lgan jamoat instituti sifatida o'z ahamiyatini namoyish etadi. Chunonchi, aqshdagi xalq ta'limi tizimi xilma-xillikdan birlikni yaratib, yagona muhojir millatini shakllantirishda eng muhim omil bo'lgan. Ijtimoiy hayotning qadriyatlari va tushunchalari bilan tanishish zarurati hozirgi asrning boshlarida davlat maktabining yuksalishi davridagi kabi muhim ahamiyat kasb etadi.

Rus olimi a.mudrik ijtimoiylashuv jarayonini talqin etishda undagi omillarini to'rt guruhga bo'lib ko'rib chiqishni taklif qiladi. Ularni mega, makro, mezo va mikro omillarga ajratadi. Har birining sharhini esa quyidagicha keltiradi:

Mega omillar – koinot, sayyora, dunyo. Ular u yoki bu tarzda boshqa omillar orqali yer aholisining ijtimoiylashuviga ta'sir qiladi;

Makro omillar – mamlakat, etnos, jamiyat, davlat. Ular ma'lum mamlakatlarda yashovchi har bir kishining ijtimoiylashuviga ta'sir qiladi;

Mezo omillar – yashaydigan joy va turar-joy turi, ma'lum ommaviy aloqa tarmoqlari auditoriyasiga tegishlilik, muayyan submadaniyatlarga mansublik. Ular odamlarning katta guruhlarini ijtimoiylashuviga ta'sir qiladi;

Mikro omillar – oila va uy, mahalla va mikrosotsium, tengdoshlar guruhlari, ta'lim tashkilotlari, shuningdek jamoat, davlat, xususiy va diniy tashkilotlar. Ular odamlarga bevosita ta'sir ko'rsatadigan omillar [5].

Ta'lim ijtimoiylashuvning yetakchi va belgilovchi omili, avlodlar madaniy uzluksizligining asosiy vositasidir. Unda rivojlanayotgan shaxs bilan uning o'z-o'zidan ijtimoiylashuvi jarayonlari dinamik o'zaro aloqada bo'ladi. Ta'lim ham omil, ham ijtimoiylashuv vositasi hisoblanadi,

chunki u shaxsning o'z taqdirini o'zi belgilashiga ta'sir qiladi, ijtimoiylashuvni tashkil qiladi va tartibga soladi, ushbu imtiyozlar ta'siri ostida ijtimoiylashuvning boshqa barcha omillari ta'limning odamlarga, jamiyat hayoti, axloqi va urf-odatlariga, uning qadriyatlariga va meyorlariga ta'sirini susaytiradi yoki kuchaytiradi. Shuning uchun ta'limni "inson manfaatlariga va u tegishli bo'lgan jamiyat manfaatlariga uchun amalga oshiriladigan shaxsning maqsadli, pedagogik tashkil etilgan va rejalashtirilgan ijtimoiylashuvi jarayoni va natijasi sifatida" ko'rib chiqish mumkin[3].

Ijtimoiylashuv doirasida maktab va ta'limning ichki tabiati tomonidan belgilab qo'yilgan tor individual, shaxsiy vazifalarni belgilash va hal qilish ko'zda tutilgan. Shunday qilib, ijtimoiylashuv shaxslararo muloqotning bevosita natijasi sifatida interaksionizm sifatida tushuniladi va ilmiy jihatdan asoslanadi. Ushbu yo'nalish doirasida rivojlanayotgan tarkibiy funksionalizm ijtimoiylashuvni birinchi navbatda "ijtimoiy ko'payish deb biladi, ya'ni ijtimoiy xulq-atvorning umume'tirof etilgan meyorlarini o'zlashtirish bilan bir qatorda sivilizatsiya yutuqlarining shaxs darajasida ko'payishi. Biroq, ushbu ijtimoiylashuv yo'nalishlarining qutbli tabiatiga qaramay, ular bir xil savol tug'diradilar: shaxs yoki jamiyat, o'z mohiyatiga ko'ra, qaysi biri birinchi o'rinda turadi?

Xulosa va tavsiyalar. Shunday qilib, ta'kidlash joizki, o'quvchi shaxsini ijtimoiylashtirish masalalari va ularning

ijtimoiy-gumanitar fanlardagi talqini, aynan, ijtimoiylashuvni o'z mohiyatiga ko'ra, shaxsni hayotga tayyorlash, mavjud sharoitlarga moslashtirish jarayoni sifatida yoritishni qo'llab quvvatlaydi. Shunga ko'ra, tarbiyaning ijtimoiy tavsifi, bir tomondan, tarbiyaning o'zi tarbiyalanuvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash sifatida tavsiflansa, ikkinchi tomondan, jamiyatning o'zini yosh avlodni ma'lum yo'nalishda tarbiyalashga ko'maklashadigan institut sifatida tashkil etilishida ta'riflanadi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlar va ilmiy o'rganishlar davomida, ayniqsa, ijtimoiy pedagogika tadqiqot muammolari tarkibida, maktab bosqichida o'quvchilar ijtimoiylashuvi masalasining zamon taqozosi meyorlarida yanada chuqur talqin qilinishi uchun, bizningcha, quyidagi tavsiyalar foydadan xoli bo'lmasa kerak:

Ijtimoiylashuv ilmiy muammosiga tegishli har qanday ilmiy gipotezalarning o'zaro integratsiya qilish masalalarini ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida zamon talablari va jahon andozalari miqyosida talqin qilinishini ta'minlash kerak;

Ijtimoiylashuv masalalarini, ayniqsa, maktab ta'limi muhiti mazmuniga singdirish uchun, pedagogik ilmiy tadqiqot mavzulari tarkibiga muammoning turli tarbiyaviy va rivojlantiruvchi jihatlarini singdirish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Аликулова М.М. Вояга етмаган ўсмирлар ижтимоийлашувида педагогик ва психологик интеграцион таълимнинг аҳамияти. // "Мактаб ва ҳаёт" илмий-методик журнали. – 2020, №5.
2. Аслонов И.Н., Ўқувчиларни касбга йўналтиришда оила, маҳалла ва таълим муассасаларининг ҳамкорлиги масалалари. // Замонавий таълим - 2016, № 5.
3. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации// Педагогика, № 1,1996. - с. 3-9
4. Даминова Н.К. Замонавий оламда шахснинг ижтимоийлашуви // Academic Research in educational science volume 2 / ISSUE 2 / 2021 ISSN: 2181-1385 SJIF 2021: 5.723 DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00194 Academic Research, Uzbekistan 274 www.ares.uz
5. Мудрик А.В. Социализация и воспитание. - М.: Сентябрь, 1997.-96 с.
6. Поляков А.А. Социальная солидарность в представлениях Россиян и в работах Эмиля Дюркгейма и Тэлкотта Парсонса. // "Социология вчера, сегодня, завтра". Материалы региональной научно-практической конференции. - Белгород, БГУ 16 апреля 2018 г.
7. Степашко Л.А. Философия и история образования: Учебник для ВУЗов. - М.: Флинт, 2021.
8. Собиров Ў. Экологик маданиятни шаклланиши тарихидан (Шарқ халқлари тарихидан табиатга бўлган муносабат ҳақида // Экология хабарномаси, 2005. – № 3. – Б. 17-19;
9. Тайлаков Н.И. Вояга етмаганлар орасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликка мойил ўқувчиларни тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик воситалари ва технологиялари. - Тошкент: "Innovatsiya-Ziyo" нашриёти, 2020.

UDK:378

Sherzod KARIMOV,

Respublika ma'naviyat va ma'rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: anafasiyo@gmail.com

F.f.n. dots., Respublika ma'naviyat va ma'rifat markazi huzuridagi ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti milliy g'oya va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni metodik ta'minlash bo'limi boshlig'i Sh.N.To'rayev taqrizi asosida

INFORMATION SECURITY: OBJECTIVES, TYPES AND APPLICATIONS

Annotation

This article takes a detailed look at the information security industry, including definitions, roles and responsibilities of Chief Information Security Officers and SOC. You will also learn about common information security risks, technologies and certifications.

Key words: Information, security, virtual world, clouds, privacy, application security, copy networks.

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ЦЕЛИ, ВИДЫ И ПРИМЕНЕНИЕ

Аннотация

В этой статье подробно рассматривается отрасль информационной безопасности, включая определения, роли и обязанности руководителей по информационной безопасности и SOC. Вы также узнаете об общих рисках информационной безопасности, технологиях и сертификатах.

Ключевые слова: Информация, безопасность, виртуальный мир, облака, конфиденциальность, безопасность приложений, сети копирования.

AXBOROT XAVFSIZLIGI: MAQSADLARI, TURLARI VA QO'LLANISHLARI

Анотация

Ushbu maqoladada axborot xavfsizligi sohasi, jumladan, ta'riflar, Axborot xavfsizligi bo'yicha bosh direktorlar va SOClarning roli va mas'uliyati batafsil ko'rib chiqiladi. Shuningdek, siz umumiy axborot xavfsizligi xatarlari, texnologiyalar va sertifikatlar haqida bilib olasiz.

Kalit so'zlar: Axborot, xavfsizlik, virtual olam, bulutlar, maxfiylik, ilova xavfsizligi, kopirativ tarmoqlar.

Kirish. Axborot xavfsizligiga tahdid manbalari ichki va tashqi manbalarga bo'linadi. Mutaxassislarning e'tirofi etishicha, axborot xavfsizligining dolzarb muammoga aylanishiga asosan tashqi manbalar sabab bo'lgan. Chunki, bugun zamonaviy dunyoga egalik qilish uchun kurashning asosiy vositasi sifatida axborot tilga olinmoqda. Bunday vaziyatda axborot texnologiyalari va axborot boshqaruvi yuksak darajada taraqqiy etgan davlatlar o'zidagi bu ustunlikdan ijtimoiy ongga ta'sir ko'rsatish yo'lida foydalanishdan tom ma'noda manfaatdor hisoblanadi. Axborot xavfsizligi tashqi manbalari quyidagilar: chet el josuslik va maxsus xizmatlarining faoliyati, chet el ommaviy axborot va global kommunikatsiya vositalari, xalqaro guruhlar, tuzilmalar va alohida shaxslarning noqonuniy harakatlari, axborot tarqatish va foydalanish bo'yicha xorijiy davlatlar siyosatining amalga oshirilishi, tabiiy ofatlar va fojealar kiradi. Axborot xavfsizligiga ichki tahdidlarga esa siyosiy, iqtisodiy va jamoat tashkilotlarining, alohida shaxslar va guruhlarining axborot to'plash, tarqatish va foydalanish sohasidagi noqonuniy faoliyatlari, axborot sohasida fuqarolar va tashkilotlar huquqlarining buzilishiga olib keluvchi davlat tizimlarining qonuniy harakatlari va ko'zda tutilmagan xatolari, axborot tizimlarining dasturiy-texnik vositalarining bazaviy texnologiyalarini yaratish, sinash va ishlab chiqarish bo'yicha mahalliy sanoatning talab darajasida emasligi kabi manbalarni o'z ichiga oladi.

Axborot makonining vujudga kelishi nafaqat uni bo'lib olish, balki unda kechayotgan jarayonlarni nazorat qilish va boshqarishni xohlovchi tomonlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bu guruhlarining kurash vositasi ham aynan axborot qurolidir. Tahlilchilar axborot quroli deganda

odamlarga ruhiy ta'sir ko'rsatadigan va ularning ustidan nazorat qilish imkonini beruvchi vositalarni, kompyuter viruslarini, mantiqiy bomba, telekommunikatsiya tarmoqlarida axborot almashinuvini bostiruvchi moslamalarni, davlat va harbiy sohalarni boshqarishda axborotlarni soxtalashtirish kabi harakatlarni nazarda tutishadi.

Bugun axborot tushunchasi kundalik hayotimizda tez-tez uchramoqda. Axborot, axborot xavfsizligi nima? "Infosec" yoki axborot xavfsizligi deganda - bu raqamli va analog ma'lumotlaringizni himoya qilish uchun foydalanishingiz mumkin bo'lgan vositalar va amaliyotlar to'plamiga aytiladi. Infosec infratuzilma va tarmoq xavfsizligi, audit va testni o'z ichiga olgan bir qator IT domenlarini qamrab oladi. U ruhsatsiz foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarga kirishini cheklash uchun autentifikatsiya va ruhsatlar kabi vositalardan foydalanadi. Ushbu chora-tadbirlar ma'lumotni o'g'irlash, o'zgartirish yoki yo'qotish bilan bog'liq zararlarning oldini olishga yordam beradi. Axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik. Garchi ikkala xavfsizlik strategiyasi ham, kiberxavfsizlik va axborot xavfsizligi turli maqsadlar va ko'lamlarni qamrab oladi va bir-biriga mos keladi. Axborot xavfsizligi kriptografiya, mobil hisoblash va ijtimoiy tarmoqlarni qamrab oluvchi kengroq toifadagi himoyadir. Bu axborot ta'minoti bilan bog'liq bo'lib, ma'lumotni serverdagi nosozliklar yoki tabiiy ofatlar kabi shaxsiy bo'lmagan tahdidlardan himoya qilish uchun foydalaniladi. Taqqoslash uchun, kiberxavfsizlik faqat Internetga asoslangan tahdidlar va raqamli ma'lumotlarni qamrab oladi. Bundan tashqari, kiberxavfsizlik xom, tasniflanmagan ma'lumotlarni qamrab oladi, axborot xavfsizligi esa yo'q. Maxfiylik, yaxlitlik va mavjudlik. Markaziy razvedka boshqarmasi triadasi uchta

asosiy tamoyildan iborat - maxfiylik, yaxlitlik va mavjudlik (CIA). Bu tamoyillar birgalikda axborot xavfsizligi siyosatini boshqaradigan asos bo'lib xizmat qiladi. Bu erda har bir printsipting qisqacha ko'rinishi:

Maxfiylik - ma'lumotlar faqat vakolatli shaxslar uchun mavjud bo'lishi kerak.

Butunlik - ma'lumotlar izchil, ishonchli va aniq bo'lib qolishi kerak.

Mavjudlik - ma'lumotlar, hatto nosozliklar paytida ham (minimal yoki hech qanday uzilishlarsiz) vakolatli shaxslar uchun ochiq bo'lishi kerak.

Ideal holda, axborot xavfsizligi siyosati Markaziy razvedka boshqarmasi triadasining barcha uchta tamoyilini uzluksiz birlashtirishi kerak. Birgalikda uchta tamoyil yangi texnologiyalar va stsenariylarni baholashda tashkilotlarga rahbarlik qilishi kerak.

Adabiyotlar tahlili. Sh.M.Mirziyoyevning. "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" nomli asari, Xorij adabiyotlari va o'quv qo'llanmalaridan "Jizn dvenadsati sezaey", Singx, Saymon. Kniga shifrov. Taynaya istoriya shifrov i ix rasshifrovki, «Черные кабинеты», B.Jelnikov Kriptografiya ot papirusa do kompyutera Anin B.Yu.: Radioelektronnyy shpionaj, Kratkiy istoricheskiy ocherk razvitiya kriptografiinomli manbalardan foydalanildi.

Mavzu tahlili. Bizning hayotimizni barcha sohalarini egallab ulguran axborotni bugun biz birgina qo'limizdagi mobil telefonlar orqali bugun olamda nimalar bo'layotgani, bir necha soniya oldin jahon sahnasida sodir bo'lgan muhim voqea haqida xabar topishimiz mumkin. Albatta bunda texnika va texnologiyalarning ahamiyati muhim. Global olamdagi ma'lumotlar internet tarmog'iga ulangan qo'l telefonimizda soniyalar ichida siz-u bizni xabardor qilish imkoniyatiga ega. Bugun dunyoni axborot boshqarmoqda. Dunyo hamjamiyatida axborotga allaqachon mahsulot sifatida qaraladi va keng auditoriyalarga taqdim etib kelinadi. E'tibor qaratiladigan jihati mazkur axborotlarning to'g'ri va noto'g'riligini sintez ya'ni tahlil qila olish, kimning yoki qaysi jamiyatning, qatlamning mafkurasi ilgari surilayotganligini to'g'ri anglay bilish madaniyatini shakllantirish zarur.

Istalgan inson internet olamida o'zining yoki jamiyati manfaatlari, mafkurasiga tayanib axborot uzatish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, tobora takomillashib borayotgan smartfonlarda (ma'nosi: Smartfon inglizcha smartphone "aqli telefon" uyali telefon hamda qo'l kompyuteri vazifasini bajaruvchi moslamadir axborotni qayta ishlash va uzatish kabi bir qator imkoniyatlar mavjud. Qo'lida mobil telefoni bor inson o'z-o'zidan "jurnalist"ga aylanib qolmoqda. Ya'ni axborotni hodisa joyida tasvirga olayapti, shaxsiy fikrlari va yoki olingan ma'lumotlariga tayanib boshqalarga ya'ni global olamga internet orqali ulashmoqda. Shu o'rinda axborot xavfsizligi turli xil tusda namoyon bo'lish hodisasiga duch kelamiz. Soha vakillari axborot xavfsizligi turlarini quyidagicha ta'riflash mumkin. Axborot xavfsizligini ko'rib chiqayotganda, bilishingiz kerak bo'lgan ko'plab kichik turlar mavjud. Ushbu kichik turlar ma'lum turdagi ma'lumotlarni, ma'lumotni himoya qilish uchun ishlatiladigan vositalarni va ma'lumotni himoya qilishni talab qiladigan domenlarni qamrab oladi. Ilova xavfsizligi. Ilova xavfsizligi strategiyalari ilovalarni va amaliy dasturlash interfeyslarini (API) himoya qiladi. Siz ushbu strategiyalardan ilovalaringizdagi xatolar yoki boshqa zaifliklarning oldini olish, aniqlash va tuzatish uchun foydalanishingiz mumkin. Agar himoyalangan bo'lsa, ilova va API zaifliklari sizning ma'lumotlaringizni xavf ostiga qo'yib, kengroq tizimlaringizga shlyuz bo'lishi mumkin. Ilova xavfsizligining katta qismi ilovalarni himoya qilish, skanerlash va sinovdan o'tkazish uchun maxsus vositalarga asoslangan. Ushbu vositalar ilovalar va uning atrofidagi komponentlardagi zaifliklarni aniqlashga yordam

beradi. Topilgandan so'ng, siz ushbu zaifliklarni ilovalar chiqarilishidan yoki zaifliklardan foydalanishdan oldin tuzatishingiz mumkin. Ilova xavfsizligi siz foydalanayotgan va siz ishlab chiqayotgan ilovalar uchun ham amal qiladi, chunki ikkalasi ham himoyalangan bo'lishi kerak. Infratuzilma xavfsizligi. Infratuzilma xavfsizligi strategiyalari infratuzilma komponentlarini, jumladan, tarmoqlar, serverlar, mijoz qurilmalari, mobil qurilmalar va ma'lumotlar markazlarini himoya qiladi. Bular va boshqa infratuzilma komponentlari o'rtasidagi o'sib borayotgan aloqa, tegishli choralarsiz ma'lumotni xavf ostiga qo'yadi.

Xulosa va takliflar. Bu xavf, chunki ulanish sizning tizimlaringizdagi zaifliklarni kengaytiradi. Agar infratuzilmangizning bir qismi ishlamay qolsa yoki buzilgan bo'lsa, barcha bog'liq komponentlar ham ta'sir qiladi. Shu sababli, infratuzilma xavfsizligining muhim maqsadi o'zaro aloqalarga ruxsat berish bilan birga, qaramlikni minimallashtirish va tarkibiy qismlarni izolyatsiya qilishdir.

Bulut xavfsizligi. Bulutli xavfsizlik ilova va infratuzilma xavfsizligiga o'xshash himoyalarni ta'minlaydi, lekin bulut yoki bulutga ulangan komponentlar va ma'lumotlarga qaratilgan. Bulutli xavfsizlik Internetga qaragan xizmatlar va umumiy bulutlar kabi umumiy muhitlardan kelib chiqadigan zaifliklarga e'tibor qaratish uchun qo'shimcha himoya va vositalarni qo'shadi. Shuningdek, u xavfsizlikni boshqarish va asboblarni markazlashtirishga e'tiborni o'z ichiga oladi. Ushbu markazlashtirish xavfsizlik guruhlariga tarqatilgan resurslar bo'ylab axborot va axborot tahdidlarining ko'rinishini saqlab qolish imkonini beradi. Bulutli xavfsizlikning yana bir jihati bu sizning bulut provayderingiz yoki uchinchi tomon xizmatlari bilan hamkorlikdir. Bulutli manbalar va ilovalardan foydalanganda, infratuzilma odatda siz uchun boshqariladi, chunki siz ko'pincha muhitlaringizni to'liq nazorat qila olmaysiz. Bu shuni anglatadiki, bulut xavfsizligi amaliyotlari cheklangan nazoratni hisobga olishi va pudratchilar yoki sotuvchilardan kelib chiqadigan foydalanish imkoniyati va zaifliklarni cheklash uchun choralar ko'rishi kerak.

Oxirgi nuqta xavfsizligi. Yakuniy nuqta xavfsizligi noutbuklar, ish stollari, smartfonlar va planshetlar kabi oxirgi foydalanuvchi so'nggi nuqtalarini kiberhujumlardan himoya qilishga yordam beradi. Tashkilotlar ish maqsadlarida foydalaniladigan qurilmalarni, shu jumladan mahalliy tarmoqqa ulangan va bulutli resurslardan foydalanadigan qurilmalarni himoya qilish uchun so'nggi nuqta xavfsizligini ta'minlaydi. Bulutli xavfsizlikning yana bir jihati bu sizning bulut provayderingiz yoki uchinchi tomon xizmatlari bilan hamkorlikdir. Bulutli manbalar va ilovalardan foydalanganda, infratuzilma odatda siz uchun boshqariladi, chunki siz ko'pincha muhitlaringizni to'liq nazorat qila olmaysiz. Bu shuni anglatadiki, bulut xavfsizligi amaliyotlari cheklangan nazoratni hisobga olishi va pudratchilar yoki sotuvchilardan kelib chiqadigan foydalanish imkoniyati va zaifliklarni cheklash uchun choralar ko'rishi kerak.

Oxirgi nuqta xavfsizligi. Yakuniy nuqta xavfsizligi noutbuklar, ish stollari, smartfonlar va planshetlar kabi oxirgi foydalanuvchi so'nggi nuqtalarini kiberhujumlardan himoya qilishga yordam beradi. Tashkilotlar ish maqsadlarida foydalaniladigan qurilmalarni, shu jumladan mahalliy tarmoqqa ulangan va bulutli resurslardan foydalanadigan qurilmalarni himoya qilish uchun so'nggi nuqta xavfsizligini ta'minlaydi. Korporativ tarmoqlarga ulanadigan so'nggi nuqtalar zararli shaxslarning tarmoqni buzishiga imkon beradigan xavfsizlik zaifligiga aylanadi. Yakuniy nuqta, aslida, kiberjinoyatchilar tizimni boshqarish yoki ma'lumotlarni o'chirish uchun so'nggi nuqta qurilmasiga o'rnatilgan zararli dasturiy ta'minot (zararli dastur) kabi turli xil texnikalar orqali foydalanishi mumkin bo'lgan potentsial kirish nuqtasidir. Yakuniy nuqta xavfsizligi yechimi zararli

faoliyat ko'rsatkichlari uchun har bir so'nggi nuqtadagi jarayonlar, fayllar va tarmoq trafisini tekshiradi. Asbob tahdidni aniqlagach, tegishli foydalanuvchilarni xabardor qiladi va avtomatlashtirilgan javoblarni amalga oshirishi mumkin. Masalan, so'nggi nuqtani aniqlash va javob berish (EDR) vositasi oldindan belgilangan qoidalar yordamida

tahdidga avtomatik ravishda javob berishi mumkin. Yakuniy nuqta xavfsizligi yechimlari tranzit va dam olishda ma'lumotlarni shifrlash, veb-kontentni filtrlash va ilovalarni boshqarish kabi so'nggi nuqtalarni himoya qilish uchun qo'shimcha strategiyalardan foydalanishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2018.
2. Жизнь двенадцати цезарей. М.: publisher «Наука», 1964.
3. Сингх Саймон. Книга шифров. Тайная история шифров и их расшифровки. М.: Издание «АСТ», 2009. ISBN 5-17-038477-7.
4. «Черные кабинеты». М.: Новое литературное обозрение, 2015. ISBN 978-5-4448-0392-9.
5. Жельников В.: Криптография от папируса до компьютера Анин Б.Ю.: Радиоэлектронный шпионаж
6. Краткий исторический очерк развития криптографии. Московский университет и развитие криптографии в России, МГУ, 17-18 октября, 2002, 2002.

UDK: 155.9:100.5:125.2 (047)

Zarmamat KENJAYEV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: Zarmamatkenjayev83@gmail.com.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti B.Omonov taqrizi asosida

DAVLAT EKOLOGIK SIYOSATI INSTITUTSIONAL TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada, davlat ekologik siyosati institutsional tizimini Orolbo'yi mintaqasida takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish, uning samaradorligini oshirish usullarini qayta ko'rib chiqish, mintaqaviy ekologik siyosatni xalqaro ekologik munosabatlarga integratsiyalashtirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, Markaziyo Osiyo davlatlarining Orolbo'yi mintaqasida o'zaro murosaga asoslangan siyosatini shakllantirish chora-tadbirlarini tashkil etish haqida fikr yuritilgan. Kalit so'zlar: Ekologik vaziyat, ekologik hayot, Orolbo'yi hududi, ekologik globallashuv, ekologik halokat, suv resurslari, ekotizim, biomassa, texnomassa, ekotizim, biosfera, ekologik muvozanat.

МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

В статье описывается разработка механизмов совершенствования институциональной системы государственной экологической политики в Приаралье, пересмотр путей повышения ее эффективности, интеграции региональной экологической политики в международные экологические отношения. Также задумывалась организация мероприятий по формированию политики стран Центральной Азии на основе взаимных компромиссов в Приаралье.

Ключевые слова: Экологическая ситуация, экологическая жизнь, Архипелаг, экологическая глобализация, экологическая деструкция, водные ресурсы, экосистема, биомасса, техномасса, экосистема, биосфера, экологический баланс.

METHODS OF IMPROVING THE INSTITUTIONAL SYSTEM OF STATE ENVIRONMENTAL POLICY

Annotation

The article describes the development of mechanisms for improving the institutional system of state environmental policy in the Aral Bay region, reconsideration of ways to increase its efficiency, and integration of regional environmental policy into international environmental relations. Also, it was thought about the organization of measures to form the policy of the Central Asian countries based on mutual compromise in the Aral Bay region.

Key words: Ecological situation, ecological life, Archipelago area, ecological globalization, ecological disaster, water resources, ecosystem, biomass, technomass, ecosystem, biosphere, ecological balance.

Kirish. Xalqaro ekologik siyosiy munosabatlar rivojlanishining har qanday darajasi, avvalgi bosqichning dialektik davomi bo'lsa ham, funksional jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar, avvalo davlatlarning milliy ekologik siyosati strategiyasi va xalqaro munosabatlarga integratsiyalashtiruvchi institutlar potentsialida namoyon bo'ladi. Biroq, hozir hatto industrial va informatsion rivojlangan davlatlar ham, hayot kechirishning optimal ekologik sharoitini yaratishda, yetarli ilmiy-texnik baza va moliyaviy resurslarga ega emas. Buning ustiga, dunyo hamjamiyatidagi mamlakatlarning siyosiy doiralari, obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra, ekologik siyosiy tafakkur rivojlanishidagi turli darajalar (ayniqsa, mintaqadagi ekologik vaziyatni va uning globallashish tendentsiyasini baholashdagi subyektivizm), internatsionallashish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, ayrim davlatlarning mintaq xalqlari an'anaviy, umumiy foydalangan tabiiy resurslarga egalik qilishga intilishlari natijasida vujudga kelgan "ekologik marginallashuv", umumiy ekologik hayotdan begonalashuv hodisasi mintaqada integrallashgan tizim shakllanishiga xalaqt bermoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Vaholanki, xalqaro ekologik faoliyat sohasida uyg'unlik, birinchi navbatda, muayyan makondagi davlatlarning konstruktiv konsensus asosiga qurilgan siyosiy institutlari integratsiyasi xarakteriga

bog'liq bo'ladi. Agar biz buni globallashayotgan va halokat yoqasiga kelib qolgan Orol dengizi qurishi bilan bog'liq muammolar kontekstida olib qarasak, masala oydinlashadi. Mintaqada davlatlari ichida O'zbekiston suv resurslari ta'minoti bo'yicha eng noqulay hududda joylashgan. Masalan, Sirdaryoning bir yillik suv oqimi 37,9 km³ ni tashkil etib, uning 28,0 km³ (73,8%)i Qirg'iziston, 5,59 km³ (14,8%) O'zbekiston va 4,08 km³ (10,8%)i Qozog'iston hududlarida shakllanadi. Amudaryo suvining bir yillik miqdori 78 km³ ni tashkil etib, uning 62,9 km³ (80%)i Tojikiston hududida, 4,7km³ (6%)i esa O'zbekiston hududida shakllanishi [1], O'zbekiston Respublikasining suv iste'moliga bo'lgan ehtiyojini qondirishda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishdan tashqari, Orolbo'yi mintaqasida ijtimoiy va ekologik muammolarni keskinlashtirmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Bu muammolar yechimini konstruktiv va ratsional tashkil qilishda:

-birinchidan – Orolbo'yi mintaqasi xalq xo'jaligida suv ta'minoti bilan bog'liq ekologik vaziyat keskinlashish sur'atiga adekvat choralar ko'rishni, xususan suv resurslaridan tejankor foydalanish texnologiyasini joriy qilishni kun tartibiga keskin tarzda qo'yimoqda. Chunki O'zbekistonda o'tgan asrning 60-yillarida Orolbo'yi hududida qishloq xo'jaligini joylashtirish va rivojlantirishga doir iqtisodchilarning tadqiqotlari natijalariga qaraganda, sug'orishda ishlatilayotgan suv resurslaridan foydalanish

ko'effitsenti juda past darajada bo'lgan. Masalan, iqtisod fanlari doktori, professor (keyinchalik O'zRFA vitse prezidenti, akademik) K.I.Lapkinning hisob-kitoblari ko'ra yiliga o'rtacha suv isrofgarchiligi 14 kilometr kubni tashkil qilgan [2].

-ikkinchidan – mintaqada suv resurslari taqsimoti masalasidagi munozaralarni siyosiy konsensus orqali hal etishda tolerantlik tamoyiliga amal qilish va uning institutsional tizimini shakllantirish uchun mintaqa davlatlari ekologik-siyosiy munosabatlarini integratsiyalashtirish va rivojlantirishda o'zaro manfaatdor kelishuvlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston respublikalari o'rtasida mintaqadagi umumiy suv resurslaridan birgalikda foydalanish bo'yicha kelishuv mavjud. Orol havzasi muammolari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari Kengashi (1999 yil, aprel) Bayonotida suv resurslaridan foydalanishga ekosistemali yondashuv, oqilona yaxshi qo'shnichilik va o'zaro manfaatdorlik tamoyillariga amal qilinadi va hech bir davlatning manfaatlariga zarar yetkazilmaydi [1], deyilgan. Shunga ko'ra, mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev Samarqand shahrida o'tkazilgan "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" mavzusidagi xalqaro konferensiyada – Orol dengizining ekologik halokati bilan bog'liq eng o'tkir muammolarni hal etish ham sa'y-harakatlarimizni nafaqat umumiy dardimiz, balki umumiy vazifamizdir [3], - deb ta'kidlagandi.

-uchinchidan – mintaqada ekologik vaziyatni keskinlashtiradigan ishlab chiqarishni joylashtirishdan voz kechib, vujudga kelgan og'ir sanitariya-epidemiologiya holatini yengillashtirish chora-tadbirlarini ko'rish muhim ahamiyatga ega siyosiy tadbir hisoblanadi. 2004 yil 3 aprelda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi «Orolbo'yi genofondini muhofaza qilish xayriya jam'armasini tashkil etish to'g'risida» qaror qabul qildi. Ushbu qarorning asosiy maqsadi Orolbo'yida ekologik vaziyatni yaxshilash, hudud aholisi salomatligini mustahkamlash va atrof-muhitni muhofoza qilishni kuchaytirishdan iboratligi belgilandi.

-to'rtinchidan – fan, texnikaning yangi kashfiyotlarida ekologik mezonlar ustuvorlashuvi iqtisodiy munosabatlarni tubdan o'zgartirishni taqozo qiladi. Zero, O'zbekiston, barcha sobiq ittifoq tarkibidagi davlatlar kabi, bir tomondan, ishlab chiqarish uchun katta miqdorda energiya va materiallar sarfini talab qiladigan, ma'naviy va jismoniy eskirib ketgan jihozlarga ega qoloq texnologik iqtisodiyotni meros qilib olgan edi. Ikkinchi tomondan, ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tish sharoitida fan-texnika taraqqiyotini, makroiqtisodiy rivojlanishni ekologik siyosati bilan uyg'unlashtirish va uning boshqa sohalarda yuritilayotgan siyosat bilan muvofiqlashtirish eng muhim vazifa bo'lib qoldi. Respublikamizda olib borilayotgan fan, texnika, texnologiyani ekologiyalashtirish siyosati tabiatning alohida unsurlarini himoya qilishdan yaxlit ekotizimni, biosfera ekologik muvozanatini muhofapza qilishga o'tishi, uning kompleks-sistemali xarakterini namoyon qiladi.

-beshinchidan – ayrim mintaqa davlatlari ekologik faoliyatida etno-egotsentrizm stereotiplarini bartaraf etish Orolbo'yi hududida o'zaro murosaga asoslangan siyosatni taqozo qilmoqda. Lekin, ayrim sanoati rivojlangan davlatlarning iqtisodiyotidagi muhim tarkibiy o'zgarishlar rivojlanayotgan davlatlarga "ekologik agressiyasini" kuchaytirmoqda. Ekologik agressor davlatlar, bir tomondan, tabiiy resurslarni, energiyani, mehnatni ko'p talab qiladigan va atrof muhitni ifloslantiradigan sohalarni va korxonalarni joylashtirish geografiyasini shu mamlakatlar hisobiga kengaytirmoqdalar.

Boshqacha qilib aytganda, muayyan davlatlarda, hududlarda ekologik vaziyat keskinlashuvidan qator davlatlar, konsernlar va monopoliyalar katta iqtisodiy foyda ko'rishi, siyosiy "kapitalga" ega bo'lishi ham sir emas. Bu ayniqsa, dunyo davlatlarining transnatsional kooperatsiyalari natijasida vujudga kelgan monopoliyalar infrastrukturasini, kommunikatsiya tizimini yaratish borasidagi raqobat, aksariyat holatlarda, muayyan mintaqalarda ekologik talablarni suiste'mol qilishga olib kelmoqda. Boshqacha aytganda, xalqaro monopoliyalar ekologik xavfli korxonalarni rivojlanayotgan davlatlar hududida qurilishiga qatnashishlarini rag'batlantirmoqdalar.

Mintaqa davlatlari ekologik siyosiy munosabatlari institutsional tizimi va ularning tarkibiy o'zgarishi: birinchidan – ekologik muammolar globallashuvi va keskinlashuvi jarayonining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy oqibatlarini idrok etishi; ikkinchidan – tabiiy atrof muhitni muhofaza qiluvchi mintaqaviy siyosiy tizim strukturaviy elementlarining kooperatsiyalashuvi va modifikatsiyalashuvi; uchinchidan – global ekologik makonda milliy, mintaqaviy davlatlar faoliyatining integratsiyasi va internatsionalizatsiyasi; to'rtinchidan – mintaqa davlatlari ekologik siyosati "konyukturasi" va strategik yo'nalishlarining dinamik o'zgaruvchanligi; beshinchidan – ilmiy-texnik taraqqiyot mezonida ekologik texnologiya ustuvorlashuviga bog'liq bo'lib, tabiatni muhofaza qilish xalqaro siyosiy munosabatlarning nufuzli yo'nalishiga aylanmoqda.

Orolbo'yi mintaqasi ekologik siyosat subyektlarining evolyutsiyasi murakkab va ko'p o'lchamli jarayon bo'lib, o'zaro bog'liq uch jihati bilan ajralib turadi. YA'ni, birinchisi - bu mintaqadagi ekologik siyosat subyektlarining (mahalliy, milliy, regional va globalligidan qat'iy nazar) tashkiliy-boshqaruv tizimini modernizatsiyalashtirish, doimiy isloh qilish ekologik makonning xarakteriga adekvat holdagina rivojlanish maqomiga ega bo'ladi. Ikkinchisi - mintaqadagi ekologik siyosiy munosabatlar institutsional tizimining funksional rivojlanishi (nisbiy mustaqilligidan qat'iy nazar) xalqaro ekologik aloqalar demokratik tamoyillariga ko'ra integratsiyasi va internatsionalizatsiyasi jarayonini chuqurlashtiradi. Uchinchidan, milliy yoki mintaqaviy ekologik siyosat tarkibidagi har qanday o'zgarishlar (ijobiy yoki salbiyligidan qat'iy nazar), muqarrar ravishda, mintaqaviy va xalqaro ekologik siyosiy tashkilotlar munosabatlariga, ularning integratsiyalashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mintaqadagi davlatlar ekologik siyosiy munosabatlarning barcha subyektlari faoliyati samaradorligi va maqsadga muvofiqlik mezoni, shu makondagi optimal ekologik vaziyat hamda shakllangan siyosiy sistemaning dinamik o'zgaruvchanligidir. Bunda davlatlar ekologik siyosiy faoliyat boshqaruvi va monitoringi institutlarining global ekologik vaziyatga adekvat o'zgarishi bilan: bir tomondan, unga mintaqaviy darajadagi koordinatsion-boshqaruv markazlarining ta'sir qilish imkoniyatlari ham reallashadi; ikkinchi tomondan, mintaqa davlatlarining ekologik siyosat sohasidagi strategik vazifalarini hal qilishda xalqaro siyosiy tashkilotlarning ishtirok qilish doirasi kengayadi.

Shuning uchun ham Orolbo'yi mintaqasida ekologik muammolarning globallashuvi xalqaro ekologik siyosat subyektlarining tashkiliy tarkibini tubdan o'zgartirishni taqozo qilmoqda. Chunki davlatlarning moddiy-texnik, ilmiy-intellektual potentsiali va ma'naviy-madaniy salohiyati integratsiyasi, pirovard natijada, global ekologik siyosat samaradorligini belgilovchi omil bo'lib hisoblanadi va umuminsoniyat manfaatlariga mos keladi.

Orol dengizi qurishi bilan bog'liq ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ekologik muammolar doirasida davlatlararo hamkorlikning tashkiliy institutlari tarkib topishi, ularning boshqaruvi va nazorati xalqaro huquq meyorlariga

asoslanishini davr talab qilmoqda. Bu jarayonning demokratik xarakteri mintaqaviy ekologik muammolarni hal qilishda har bir davlatga alohida mas'uliyat yuklaydi. Xususan, O'zbekiston Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida yuksak darajadagi urbanizatsiyalashuvi va sanoatlashuvi, ilmiy-texnikaviy potentsiali, turmush tartibi va tarzining chuqur an'anaviyligini o'zida mujassamlashtirishi bilan mintaqada barqarorlikni ta'minlashning qudratli omilidir.

Xalqaro hamjamiyat insonning nafaqat yashash huquqi, balki to'laonli va sog'lom turmush kechirishi uchun zarur mu'tadil atrof muhit sharoitlariga ham bo'lgan huquqlarining muqaddas va daxlsizligini allaqachonlar e'tirof etgan [4]. Orolbo'yi mintaqasi davlatlarida ekologik siyosiy munosabat subyektlari tashkiliy tarkibiga prinsipial yangi boshqaruv va monitoring tartibini joriy qilish, global darajada tabiiy atrof muhit muhofazasi faoliyatini muvofiqlashtirish imkoniyatini oshiradi. Albatta, mintaqaviy va milliy ekologik siyosat tashkiliy tizimiga bunday elementlarni kiritishda subyektlarining imkoniyatlari hisobga olinishi zarur. Xususan, Orol dengizi qurishi bilan bog'liq globallashtayotgan mintaqaviy muammolarni samarali hal qilish uchun:

-birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasining xalqaro ekologik siyosat sohasida vakolatlarini kengaytirib, davlatlararo shartnoma va kelishuvlarni imzolash maqomini qonunlashtirish;

-ikkinchidan, O'zbekistonda yangi tashkil etilgan ommaviy ekologik harakatning xalqaro turdosh institutlar bilan hamkorligini kengaytirishga davlatning tashkiliy-moliyaviy yordamini kuchaytirish va Oliy Majlis qonunchilik palatasidagi Ekologik harakat fraksiyasi faolligini oshirish;

-uchinchidan, mintaqadagi ekologik siyosiy munosabat subyektlari – turli tashkilotlar va muassasalar integratsiyasi natijasida vujudga kelgan yangi tashkiliy strukturalarning milliy markazlarlarini tashkil qilish va ularni moliyalashtirish, ularga metodik yordamini kuchaytirish;

-to'rtinchidan, mintaqadagi davlatlari milliy ekologik siyosatining amaldagi tashkiliy strukturasi tarkibidagi barcha subyektlar va institutlar faoliyatiga teng imkoniyatlar hamda huquqiy makon yaratish;

-beshinchidan, global ekologik makondagi davlatlarning siyosiy munosabatlariga qatnashuvchi subektlarning erkinliklarini va ularning jahon standartlariga moslashuvchanligini ta'minlash zarur.

Bu ko'rsatilgan vazifalarni hayotga tatbiq etishda (dunyo ekologik sistemasida asta-sekin yangi tipdagi geosiyosiy munosabatlar shakllanishi jarayonida), istisnosiz hamma davlatlar, ayniqsa BMT hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov 1993 yilda BMT Bosh Assambleyasi 48-sessiyasida so'zlagan nutqida Orol dengizi qurishi bilan bog'liq fojea globallashtirib, nafaqat O'zbekiston yoki Markaziy

Osiyo, balki umuminsoniyatning muammosiga aylanganini tashvish bilan ta'kidlab, uni bartaraf etishda BMTning rolini kuchaytirish lozimligi hamda O'zbekiston bu borada ushbu xalqaro tashkilot bilan doimo hamkorlik qilishga tayyor ekanligini alohida qayd etgan edi va ekologik muammolarga e'tiborsizlarcha qarashning ayanchli oqibatlarini "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" degan asarida atroflicha yoritgan edi [4].

Ekologik siyosiy munosabatlar globallashtirish sharoitida, milliy davlatlarning jahon tabiatni muhofaza qilish faoliyatidagi mehnat taqsimoti va ularning strategik vazifalari, bir bosqichdan boshqasiga o'tishdagi xarakat dinamikasi, islohot va taraqqiyot modeli turlicha bo'ladi. Mintaqa davlatlarining global ekologik siyosiy munosabatlarga integratsiyalashuvi, ularning tashqi milliy ekologik siyosati xarakterini ham, yo'nalishini ham, namoyon qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Hozirgi davrda Orolbo'yi mintaqasi davlatlarining ekologik siyosiy munosabatlari integratsiyasi mazmuni va mohiyati, davlatlarning imkoniyatlariga differensial yondashgan holda, ularning milliy ekologik manfaatlarni qondirishida namoyon bo'ladi hamda global ekologik makonning qayta tashkil bo'lishini ta'minlovchi siyosiy sistema evolyutsiyasi yaqqol ko'rinmoqda.

2. Mintaqaviy ekologik siyosat subyektlarining tashkiliy-funksional strukturasi tahlili, global ekologik makondagi davlatlarning amaldagi siyosiy faoliyati haqida muayyan xulosalar chiqarishga imkon beradi. YA'ni, bu struktura elementlarining taraqqiyot darajasi: boshqarish va monitoring funksiyalarini amalga oshirish shakllari, usullari, vositalari samaradorligiga bog'liq.

3. Ekologik siyosiy munosabatlarning institutsional tizimi mintaqaviy integratsiyasi, uning motivlariga adekvat milliy davlatlar siyosatining tashkiliy strukturasi shakllanishi bilan global ekologik siyosat subyektlarining faoliyat yo'nalishlari konkretlashadi hamda ularni rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi.

4. Mintaqada ekologik siyosiy munosabat subyektlarining faoliyatini muvofiqlashtirish uchun, faqat atrof muhitni muhofaza qilishga bevosita aloqador sohalar integratsiyasi yetarli emas, balki ularga "yodamchi omil" hisoblangan ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlar ekologik talablar asosida yondashuv aloxida ahamiyat kasb etadi.

5. Orolbo'yi mintaqasi davlatlar ekologik siyosiy munosabatlardagi faoliyat nomuvofiqligi sabablari: davlatlararo shartnomalarning huquqiy-qonuniy asoslari nochorligi va milliy manfaatlarni mutlaqlashtirish oqibatida vujudga kelgan "siyosiy eyforiya" ruhiy kayfiyati ustuvorligi bilan izohlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси Веб-сайти маълумоти www.ekonevs.uz
2. Ковалев В. И море, и хлопок... Судьба Арала. Ташкент, "Меҳнат" 1988. –С. 158-183.
3. Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Т.: "Ўзбекистон", 2018. –Б.272. (508 б.)
4. Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари Т.: Ўзбекистон, 1997. 328 б.
5. Омонов Б. Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақасидаги экологик сиёсати –Т.: "Фан", 2014. -184 б.
6. Omonov B. Ekologik globallashtirish va uning O'zbekistondagi ekologik muhitga ta'siri. –Т.: "Voriz – nashriyot", 2021. 136 б.
7. Omonov B.N. Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia // Turkish Online Of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, July 2021: 2541-2545. <https://www.tojq.net/index.php/journal/article/view/4680>
8. Omonov Bahodir Nurillaevich, Ochilova Guzal Aralovna, Nomozov Khurshid Shavkatovich, Manzarov Yusuf Khurramovich, Ochilov Baxrom Aralovich

Xulkaroy MAMATALIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: hulkar9091@gmail.com

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi akademiyasi katta o'qituvchisi, PhD, O.Mallayeva taqrizi asosida

EFFECTIVE WAYS TO IMPLEMENT A COMMUNICATIVE APPROACH TO LEARNING MODAL VERBS FOR STUDENTS OF LEVEL B1

Annotation

The article is dedicated to further improve the usage of modal verbs through communicative approach in ESL classes and identify whether this approach is effective to B1 level learners and teachers. This paper explores current challenges of using modal verbs and searches the effective ways of implementing it. The aim of this research work is to design communicative tasks to teach modal verbs for B1 level learners.

Key words: ESL, modal verbs, modality, communicative goal, formal level, semantic level, needs analyses, questionnaires, pre- and post-tests.

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛАМ ДЛЯ СТУДЕНТОВ УРОВНЯ B1

Аннотация

Статья посвящена дальнейшему совершенствованию использования модальных глаголов с помощью коммуникативного подхода на занятиях ESL и определению того, эффективен ли этот подход для учащихся и преподавателей уровня B1. В данной статье исследуются текущие проблемы, связанные с использованием модальных глаголов, и ищутся эффективные способы их реализации. Целью данной исследовательской работы является разработка коммуникативных заданий для обучения модальным глаголам для учащихся уровня B1.

Ключевые слова: ESL, модальные глаголы, модальность, коммуникативная цель, формальный уровень, семантический уровень, анализ потребностей, анкетирование, пре- и пост тесты.

B1 DARAJA TALABALARI UCHUN MODAL FE'LLARNI O'RGATISHDAGI KOMMUNIKATIV YONDASHUVNI AMALGA OSHIRISHNING SAMARALI USULLARI

Annotatsiya

Maqola ESL sinflarida kommunikativ yondashuv orqali modal fe'llardan foydalanishni yanada yaxshilashga va ushbu yondashuv B1 darajasidagi o'quvchilar va o'qituvchilar uchun samarali yoki yo'qligini aniqlashga bag'ishlangan. Ushbu maqola modal fe'llardan foydalanishning dolzarb muammolarini o'rganadi va uni amalga oshirishning samarali usullarini izlaydi. Ushbu tadqiqotning maqsadi B1 darajasidagi o'quvchilar uchun modal fe'llarni o'rgatish uchun kommunikativ vazifalarni ishlab chiqishdir.

Kalit so'zlar: ESL, modal fe'llar, modallik, kommunikativ maqsad, rasmiy daraja, semantik daraja, ehtiyojlar tahlillari, anketalar, oldingi va keyingi testlar.

Introduction. There are a lot of people who tend to learn foreign language skills in fast and easy way, skills such as speaking, listening, reading, writing, grammar, vocabulary and others. Therefore, the times we are living and the opportunities we have, make us more active in learning language aspects and specifically using communicative approach to learn grammar in the classroom become more dissuasive because it is faster, easier and more comfortable way of learning language. We consider that common and widespread use of communicative approach to teach grammar, especially modal verbs which the researcher will use it may greatly effect on improving grammar skills of B1 level students. Therefore, with great enthusiasm we are eager to clarify what are the beneficial and drawback sides of implementing of this approach in improving English grammar skills through the research.

Literature review. Among foreign linguists who have studied modality, we can mention F. Locke and A. Downing [Downing A., Locke F.2002]. In their joint work, they give a similar interpretation: they define modality as a category by which the speaker expresses his attitude to the described event. According to D. Bybee's definition [Bybee J.L., Perkins R. 1994], the category of modality in linguistics shows

different types of relationships between the four sides of communication: the speaker, the listener, the content of the statement and reality. Next, we will analyze the main approaches to the study of the category of modality. There are two such approaches in linguistics - broad and narrow. Within the framework of the first approach, modality is defined as a category of a sentence, showing the relation of its content to reality from the point of view of the speaker; it includes such aspects as the expressiveness of the statement, the communicative goal, evaluativeness, negation, time. If we talk about a broad approach, then modality in this case becomes an all-encompassing language category, heterogeneously organized, with fuzzy boundaries and content. In addition, it is unreasonable to consider modal components as such on the following grounds.

The communicative setting of a sentence and its modality are different things, because the sentence assumes a three-level interpretation, including:

- grammatical structure (formal level);
- content structure (semantic level);

The level of organization of the utterance (communicative level).

This theory provides grounds for proving the heterogeneity of the category of modality introduced into the sentence at the semantic level, and the communicative purpose of the statement, transforming the sentence with an already defined modality. In addition, the purpose of an utterance is understood in communicative linguistics as its illocutionary force. In order to teach modal verbs effectively through communicative approach, most of the scientists suggest looking through semantic meaning of the modal verbs. Therefore, let us look through their meanings stated below:

ability in the present, past, future tenses: can/can't, could/couldn't, will be able to/won't be able to;

confidence: will/won't;

possibility: will/won't, can/can't, may/may not, might/mightn't;

probability: can/can't, may/may not, might/mightn't;

duty: must, have to, should/shouldn't, need to;

no obligation: don't need to/needn't;

condition: would/wouldn't;

necessity: must, should, have to;

Past habits: would/used to.

Scrivener D. also described in detail the situations of using modal verbs, combining them into four groups [Scrivener J.]:

1) Request, order, offer, permission.

-So, to express a request or an order, we use the modal verbs can/could/will/would.

Research methodology.

Materials and equipment

Needs analyses, questionnaires, pre-and post-tests.

Computer to play videos and recordings

Speakers to provide the audience with loud voice

Overhead projector and a whiteboard.

All equipment was deployed for educational purposes and the learners were mentally prepared for the importance of them.

In teaching experience we really found it difficult to find proper materials for pupils. The result of questions which were asked was that they like simulation method. So technique which was planned to experiment were mostly used in her classes. After practicing with different kinds of ways of doing exercises, we covered 6 topics. They found it effective and interesting. The most effective technique to pupils is learning by teaching techniques. First of all they started to use modal verbs without fear. Because simulation games consist of real-life situations. They preferred pairwork than group work because of their leader. In groups each of them tried to perform but felt shy from their english teacher. That's why most of the activities were held in individual and in pairs. As for the questionnaires, they were motivated by the questionnaires about their life experience. Furthermore, tests which were taken to know their proficiency had a fair result.

Materials for the research were taken from the internet and created by the teacher according to topics for the experimental group. Moreover, there were used questionnaires, pre-test and post-test. The materials were chosen according to the level of pupils (which meant to be B1 level) and to the interests of the pupils.

Questionnaires

Pre-Questionnaires were designed for collecting information on subject's name, surname, gender, age and about their interest. The questionnaire was given to each pupil individually and within 5 minutes the subjects were filling the profile. After getting the information the investigator was able to choose appropriate materials in accordance with pupils' needs.

While-test was used for identifying learner's level. The test consisted of three parts for control group, but there

was a plus psychological test for experimental group students as well in order to clarify their state of being. The test was administered at the first lesson and continued for 15 minutes. By having collected the results the researcher may compare and analyze the results.

The experimental process was held during 3 weeks and in this period the researcher managed to do all planned tasks

While test and interview was conducted for testing pupils' achievement after the experiment and to check whether experiment was done successfully or not. Tests were focused on mainly grammar and vocabulary. The interview was assessed by checking each students' grammar skills. Duration of examination was 10 minutes. The psychological tests were the same for pre-and post-tests.

Post-test and interview were designed for getting final reflections on experiment and pupils attitude towards usage of communicative approach to teach modal verbs for B1level students in English classes. The test context was mainly focused on checking pupils' grammar, vocabulary, reading and writing. Duration lasted in the period of 15 minutes. The last task was interview student's opinions were discussed and their speeches also assessed.

Table 1.

N	Group	After the (1st week) Pre-test	While-test (2nd week)	Final-test/interview
1	A	a. Progress check-test, fulfilling; b. Observation Questionnaires	a. Progress check-test, fulfilling; b. Observation Questionnaires	a. Progress check-test, fulfilling, essay; b. Observation test-interview
2	B	Progress check-test, fulfilling	Progress check-test, fulfilling	Progress check-test, fulfilling, essay

The equipment that was used in the current study varied from different teaching aids and tools. It was needed in order to conduct the research and included the followings: room for conducting lessons, stage, tests, whiteboard, marker, and handouts, authentic materials, speakers and projector:

Research date: 18th April / 8th May

The specific steps in the experimental process

Before starting, the researcher was given an opportunity to do the research at the "Cambridge" learning center which is located in Chilonzor district, researcher was given a group and gathered all needed information about the subjects: the number of pupils, nationality, level of English proficiency, and age by giving them questionnaire. The investigator had a clear plan for starting the research when she got acquainted and collected pre questionnaires. The subjects of research weren't informed that they were being experimented, so they behaved naturally. Then the researcher distributed questionnaires to the subjects and asked pupils to fill them honestly, as, it was very important for designing appropriate, productive and interesting lessons to pupils. As soon as, the investigator got information about pupils' needs and she transferred to the next step designing lesson plans and materials for the research.

With accordance all gathered data the investigator decided to have nine lessons. Every week was conducted three lessons with duration of 45 minutes. First and last lessons were directed to pre-test, needs analysis and last lesson was dedicated for posttest with post interview, because the researcher needed to identify the level of pupils before the experiment and after. The next rest lessons were dedicated to the research itself. The lessons had usual form, but for each lesson the investigator tried to use more and more communicative tasks even in the outside of the class, topics on personal life and problems even. Materials for the experimental group were downloaded from the Internet and then adapted.

The researcher planned lesson plans for 9 classes and organized them appropriately for having effective classes in both settings. Researcher used different methods as inductive and deductive; and used technique "simulation". The lesson

plans, grammar explanations, listening recordings, simulation technique covers tasks such as asking questions, written simulation activity, real-life situations and role playing to teach different types of modal verbs, all are given in appendixes. In experimental group teacher had to conduct the lesson by creating English atmosphere and by using only communicative tasks to teach modal verbs, then try to prove her hypothesis by analyzing the current benefits in students' achievements. Most of the preparation involved looking for

suitable material and designing tasks for control and experimental groups.

After conducting lesson researcher assessed the lesson which was completed and analyzed what methods worked and weaknesses of the lesson design.

The pupils were highly motivated and preferred working in this way, finding it was more interesting, more up to date rather than the textbooks as well as generally more stimulating. Finally, at the last lesson the researcher had post-interview and got reflections from the pupils.

Analysis and results. Table 2. Central tendency and dispersion (post-test results of two groups)

Central tendency				dispersion			
group	mean	mode	median	Low	high	Range	SD
Exp.	14	16,2	15,8	9,6	18	8,4	3,7
Cont.	13	14,8	13,7	8,4	17	8,6	3,6

This Table illustrates the final results of the experiment. According to it the experimental group showed evidently better results than on pre-test showing the higher results of 4% compared the highest scores of two tests and their lowest score also improved in 13%. The control group

showed increased results too, but not so considerable as the opposite group. The diversity between this group's lowest score made up only 2% and surprisingly their highest score showed a slight fall of 2%.

Figure 1. Pre and post –test results (experimental group)

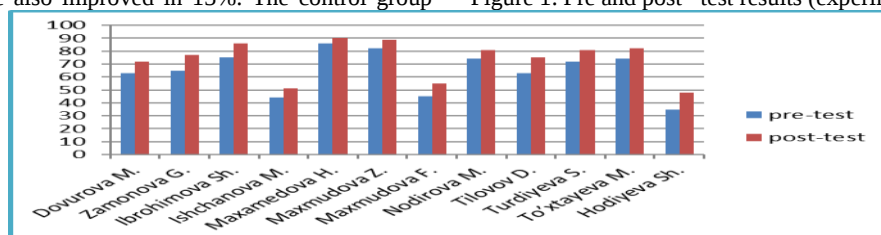
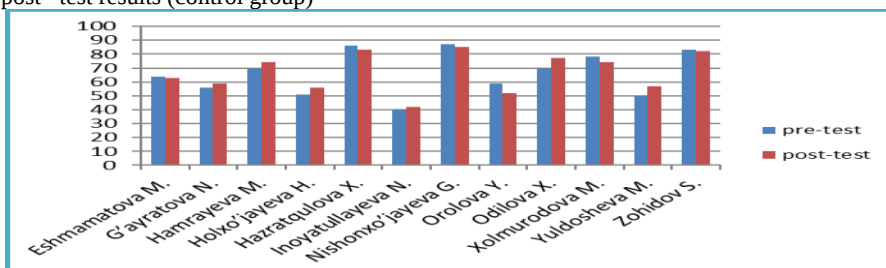

Figure 2. Pre and post –test results (control group)

Now we should show the results of comparison of two groups' highest scores gained from the tests.

Table 3. Comparison of two groups' highest scores gained from the tests

group	test	%
Experimental group	Pre-test	86
	Post-test	90
Control group	Pre-test	87
	Post-test	85

In the Table 3 the comparative table of the control groups and experimental groups' results of pre and post-tests are demonstrated.

Conclusion/Recommendations. The research findings showed that there was a number of advantage sides of using communicative approach in the classrooms in terms of improving students' knowledge of modal verbs. Moreover, communicative tasks could change their competence of learning language in a short period of time. The improvements

of the students' grammar skills were clearly seen in the post exam section and the other skills were assessed and checked in the test time.

On the other hand, it was noticeable that while choosing communicative tasks for B1 level learners, teacher should take into account students English proficiency, it will be better to use appropriate tasks of communicative approach considering types of modal verbs, this conclusion has been searched clearly and proved in the following research.

LITERATURA

1. Downing A., Locke P. A university course in English grammar. – Routledge London, 2002. – 610 p.
2. Bybee J.L., Perkins R. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. – Chicago, 1994. – 420 p.
3. Scrivener J. Teaching English grammar. What to teach and how to teach it. – Macmillan books for teachers. – England, 2011. – 287 p.
4. Chomsky, N. (2000). New horizons in the study of language and mind. New York: Cambridge University Press.
5. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. The Council of Europe. - Strasbourg, 1996. The final draft was published in 2001.
6. Downing A., Locke P. A university course in English grammar. – Routledge London, 2002. – 610 p.

7. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride, & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings* (pp. 269-293). Harmondsworth: Penguin.
8. Newmark, L. (1966). How not to interfere with language learning. *International Journal of American Linguistics*, 40, PP.77-83.
9. Parrot, M. (2000). *Grammar for English Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Yu, M. (2013). *Teaching Grammar Using Focus on Form Approach in Communicative Language Teaching for Korean Middle School Students*. Master's Paper, University of Wisconsin-River Falls.

UDK:796.819:012

Ruslanbek MATCHANOV,

Toshkent shahar IIBB Harbiy safarbarlik bo'limi bosh mutaxassisi, podpolkovnik

E-mail d.tashnazarov88@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent A.Mo'minov taqrizi asosida

IMPROVING THE PHYSICAL AND COMBAT READINESS OF CADETS DURING TRAINING PROCESSES

Annotation

In the article, in order to determine the efficiency of the method of optimizing the ratio of physical and combat training (PCT) of cadets and technical-tactical training (TTT) of the SAMBO type of wrestling, the results of the tests studied during the experiment on the optimization of the ratio of PCT and TTT means of the planned PCT and TTT means, the results of the experimental group and control groups. It was found that the relative growth of the average arithmetic values during the experiment was partially increased compared to the corresponding indicator in the control group.

Key words: Physical training, technical-tactical training, optimization method, relative growth, statistical characteristics.

ПОВЫШЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ И БОЕВОЙ ГОТОВНОСТИ КУРСАНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ

Аннотация

В статье с целью определения эффективности метода оптимизации соотношения физической и боевой подготовки (ФБТ) курсантов и технико-тактической подготовки (ТТП) вида борьбы САМБО приведены результаты тестов, изученных в ходе Эксперимент по оптимизации соотношения ФБТ и ТТП средних запланированных ФБТ и ТТП средних, результаты экспериментальной группы и контрольной группы. Выявлено, что относительный прирост средних арифметических значений в ходе эксперимента был частично увеличен по сравнению с соответствующему показателю в контрольной группе.

Ключевые слова: Физическая подготовка, технико-тактическая подготовка, метод оптимизации, относительный рост, статистические характеристики.

KURSANTLARNING O'QUV-MASHG'ULOT JARAYONLARIDA JISMONIY VA JANGOVOR TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada kursantlarni jismoniy va jangovor tayyorgarligi (JJT) va SAMBO kurash turining texnik - taktik tayyorgarlik (TTT) nisbatini optimallashtirish uslubining samaradorligini aniqlash uchun ishlab chiqilgan asosan rejalashtirilgan JJT va TTT vositalarining nisbatini optimallashtirish bo'yicha tajriba davomida o'rganilgan testlar natijalari bo'yicha tajriba guruh hamda nazorat guruhlari sinaluvchilari natijalarining o'rtacha arifmetik qiymatlarini tajriba davomida nisbiy o'sishlari nazorat guruhidagi mos ko'rsatkichga nisbatan qisman oshganligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tayyorgarlik, texnik - taktik tayyorgarlik, optimallashtirish uslubi, nisbiy o'sish, statistik xarakteristikalar.

Ilmiy tadqiqot mavzusining dolzarbligi kursantlarning jismoniy va jangovor tayyorgarlikning hamma ko'rsatilgan turlari bir-biri bilan uzviy bog'liq[4,9]. Mashg'ulot jarayonlarida biron-bir jismoniy tayyorgarlik turlariga yetarlicha baho bermaslik oxir-oqibat musobqalardagi yuqori natijalarning egallashga qaratilgan mahoratini oshishiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun mashg'ulot jarayonlarida ko'rsatilgan jismoniy tayyorgarlik turlarini optimal nisbatiga rioya qilish juda muhimdir. Uning son jihatdan ifodasi doimiy o'lcham hisoblanmaydi, balki kursantlarning malakasi, ularning alohida xususiyatlari, mashg'ulot jarayonlarining davri va organizmning shu paytdagi holatiga bog'liq holda o'zgarib turadi[1,2,5,8].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 oktyabrda PQ-3306-son "Kurash" milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 noyabrda "Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4881-sonli Farmoni, bu sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot maqsadi kursantlarning o'quv-mashg'ulot jarayonlaridagi jismoniy va jangovor tayyorgarlik mashqlarini bajarishni optimallashtirish.

Tadqiqot vazifalari:

kursantlarning musobaqa oldi tayyorgarlik davrida armiya sportining texnik harakatlarini takomillashtirishga moslashtirilgan maxsus mashqlar dasturi hisobiga bellashuv qatnashish taktikasini shakllantirish imkoniyatlari kengaytirildi.

kursantlarni bellashuv jarayonlaridagi ish harakatlarini bajarishdagi samaradorlik darajasini oshirishda saralangan yordamchi maxsus mashqlar hisobiga armiya sportidagi ish harakatlari takomillashtirildi.

Tadqiqot ob'ekti kursantlarning o'quv-mashg'ulotlar jarayoni.

Tadqiqot predmetini kursantlarning mashg'ulot jarayonlarida umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik nisbatini optimallashtirish texnologiyasi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, pedagogik kuzatish, pedagogik tajriba, matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Natijalar muhokamasi

Biz tomondan qo'llanilgan sambo maxsus mashqlar pedagogik eksperiment samaradorligini 7 ta guruh testlari ta'sirida ko'rsatdi. Yelkadan oshirib tashlash, yonboshdan oshirib tashlash, beldan oshirib tashlash, oyoqlar oldidan chalish, qushsha usulini bajarish, oyoq ichidan ilib orqaga

1-jadval

Kuzatuv guruhi kursantlarining chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligini tadqiqot davomida o'zgarish dinamikasi

Guruxlar kursantlar soni va		1-a guruh n=25	2-a guruh n=27	3-a guruh n=26	4-a guruh n=20	5-a guruh n=18	6-a guruh n=23	7-a guruh n=27
Statistik/ko'r-r								
Tajriba boshida	$\bar{X}$	14,05	13,81	13,55	13,81	13,39	13,62	13,83
	σ	2,67	2,43	2,50	2,46	2,29	2,56	2,44
	V, %	18,99	17,62	18,47	17,78	17,11	18,83	17,64
Tajriba oxirida	$\bar{X}$	15,62	15,23	14,78	15,25	14,74	14,87	15,24
	σ	2,88	2,63	2,69	2,64	2,47	2,73	2,64
	V, %	18,44	17,27	18,20	17,31	16,76	18,36	17,29
absolyut o'sish		1,57	1,42	1,23	1,44	1,35	1,25	1,43
nisbiy o'sish, %		11,14	10,30	9,08	10,45	10,10	9,19	10,32
tct		2,07	2,06	1,74	2,08	2,09	1,74	2,07
p		<0,05	<0,05	>0,05	<0,05	<0,05	>0,05	<0,05

Kuzatuv guruhi kursantlarning chidamkorlik sifat ko'rsatkichini tadqiqot oxiriga kelib natijalari quyidagicha o'zgardi: 27 nafardan iborat bo'lgan 1-a guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 15,62 standart og'ish – 2,88 V % – 18,44 absolyut o'sishi 1,57 nisbiy o'sishi 11,14 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 2,07 ko'rsatkichlarining ishonchlik darajasi $p<0,05$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 2-a guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati -15,23 standart og'ish – 2,63 V % – 17,27 absolyut o'sishi 1,42 nisbiy o'sishi 10,30 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 2,06 ko'rsatkichlarining ishonchlik darajasi $p<0,05$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 3-a guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 14,78 standart og'ish – 2,69 V % – 18,20 absolyut o'sishi 1,23 nisbiy o'sishi 9,08 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 1,74 ko'rsatkichlarining ishonchlik darajasi $p>0,05$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 4-a guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 15,25 standart

tashlash, tirsaklaridan ushlab yelkadan oshirib tashlash. Pedagogik eksperimentdan keyin kurashchilar testdan o'tkazildi. Nazorat va eksperimental guruxlarining natijalari 1-jadvalda ko'rishgiz mumkin.

og'ish – 2,64 V % – 17,31 absolyut o'sishi 1,44 nisbiy o'sishi 10,45 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 2,08 ko'rsatkichlarining ishonchlik darajasi $p<0,05$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 5-a guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 14,74 standart og'ish – 2,47 V % – 16,76 absolyut o'sishi 1,35 nisbiy o'sishi 10,10 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 2,09 ko'rsatkichlarining ishonchlik darajasi $p<0,05$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 6-a guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 14,87 standart og'ish – 2,73 V % – 18,36 absolyut o'sishi 1,25 nisbiy o'sishi 9,19 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 1,74 ko'rsatkichlarining ishonchlik darajasi $p>0,05$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 7-a guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 15,24 standart og'ish – 2,64 V % – 17,29 absolyut o'sishi 1,43 nisbiy o'sishi 10,32 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 2,07 ko'rsatkichlarining ishonchlik darajasi $p<0,05$ ko'rsatdi;

1-rasm. Kuzatuv guruhi kursantlarining chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligini tajriba davomida absolyut o'sishlari (foizlarda)

Nazorat guruxi kursantlardan tadqiqot davomida chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligining absolyut o'sish darajasini foiz hisobida 1-a guruh 1,57% ni ko'rsatib kuzatuv guruhlari ichida chidamkorlik sifat ko'rsatkichining o'sishi bo'yicha beshqadamlikni egalladi, 2-a guruh o'sish ko'rsatkichlari 1,42%ni tashkil etdi, 3-a guruh 1,23%ga o'zgarganligi aniqlandi, 4-a guruh esa 1,44%ga

o'sgan bo'lsa, 5-a guruh 1,35%ga o'sishga erishilgan bo'lsa, 6-a guruh 1,25%ga o'sgan bo'lsa, 7-a guruh 1,43% o'sganligi aniqlandi. Kuzatuv guruhidagi kursantlarni chidamkorlik sifat ko'rsatkichlari an'anaviy o'quv-mashg'ulotlaridagi tayyorgarliklarini xam takomillashtirish imkoniyatiga erishilganligi kuzatildi.

2-rasm. Kuzatuv guruhi kursantlarining chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligini tajriba davomida nisbiy o'sishlari (foizlarda)

Nazorat guruxi kursantlardan tadqiqot davomida chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligining nisbiy o'sish darajasini foiz xisobida 1-a guruhi 11,14% ni ko'rsatib kuzatuv guruhlari ichida chidamkorlik sifat ko'rsatkichining o'sishi bo'yicha beshqadamlikni egalladi, 2-a guruhi o'sish ko'rsatkichlari 10,3%ni tashkil etdi, 3-a guruhi 9,08%ga o'zgartirilganligi aniqlandi, 4-a guruhi esa 10,45%ga o'sgan

2-jadval

Ekspiriment guruxi kursantlarining chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligini tadqiqot dovomida o'zgarish dinamikasi

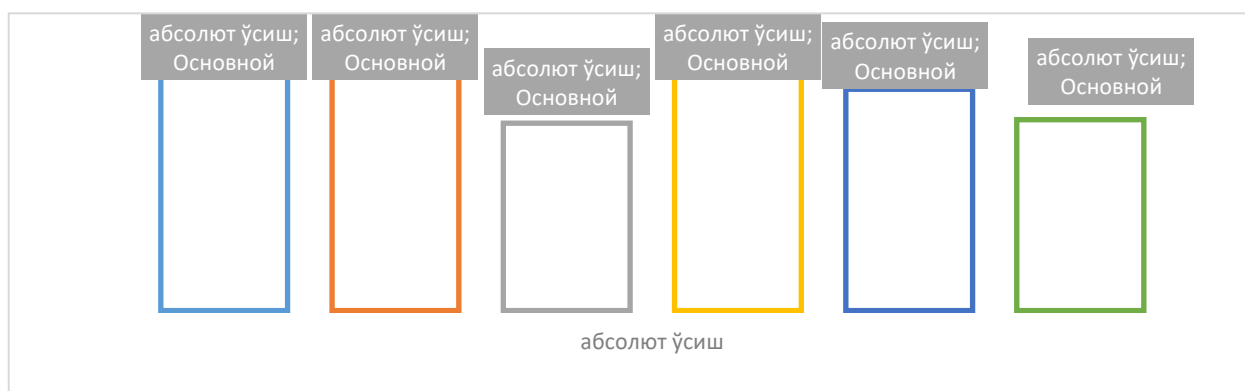
Guruxlar va kursantlar soni		1-b guruh n=27	2-b guruh n=27	3-b guruh n=27	4-b guruh n=27	5-b guruh n=27	6-b guruh n=27
Tajriba o'qitishida	$\bar{X}$	14,04	13,83	13,56	13,83	13,41	13,61
	σ	2,65	2,44	2,52	2,45	2,31	2,55
	V, %	19,01	17,63	18,46	17,77	17,13	18,81
Tajriba oxirida	$\bar{X}$	17,49	16,96	16,07	16,97	16,36	16,19
	σ	3,16	2,87	2,86	2,88	2,73	2,91
	V, %	18,04	16,92	17,78	16,95	16,66	17,95
absolyut o'sish		3,44	3,15	2,52	3,17	2,98	2,57
nisbiy o'sish, %		24,47	22,81	18,60	22,93	22,23	18,85
tct		4,32	4,35	3,45	4,35	4,34	3,44
p		<0,001	<0,001	<0,01	<0,001	<0,001	<0,01

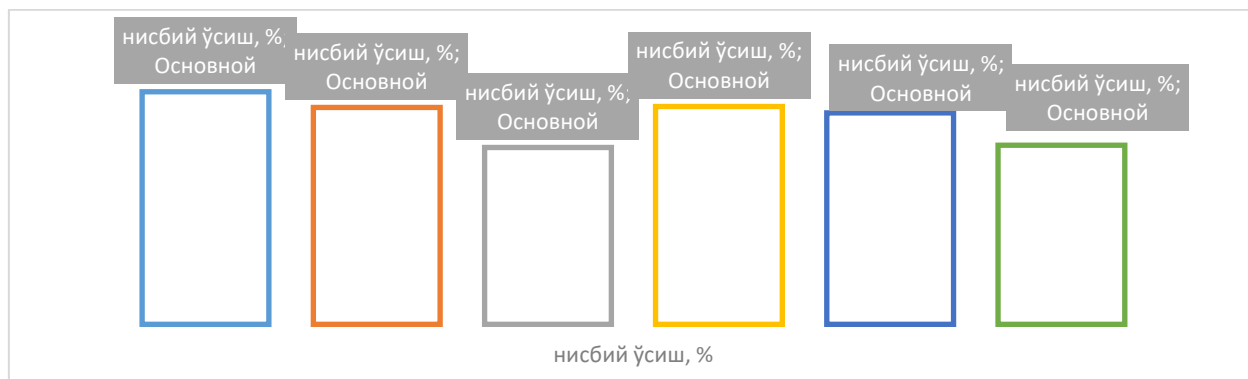
Ekspiriment guruxi kursantlarning chidamkorlik sifat ko'rsatkichini tadqiqot oxiriga kelib natijalari quyidagicha o'zgardi: 27 nafardan iborat bo'lgan 1-b guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 17,49 standart og'ish – 3,16 V % – 18,04 absolyut o'sishi 3,44 nisbiy o'sishi 24,47 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 4,32 ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi $p < 0,001$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 2-b guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati -16,96 standart og'ish – 1,87 V % – 16,92 absolyut o'sishi 3,15 nisbiy o'sishi 22,81 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 4,35 ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi $p < 0,001$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 3-b guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 16,07 standart og'ish – 2,86 V % – 17,78 absolyut o'sishi 2,52 nisbiy o'sishi 18,60 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 3,45 ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi $p < 0,01$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 4-b guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 16,97 standart og'ish – 2,88 V % – 16,95 absolyut o'sishi 3,17 nisbiy o'sishi 22,93 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 4,35 ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi $p < 0,001$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 5-b guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 16,36 standart og'ish – 2,73 V % – 16,66 absolyut o'sishi 2,98 nisbiy o'sishi 22,23 tctstudent taqsimotining t-kritik

qiymatlari bo'yicha 4,34 ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi $p < 0,001$ ko'rsatdi; 27 nafardan iborat bo'lgan 6-b guruhida o'lchangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 16,19 standart og'ish – 2,91 V % – 17,95 absolyut o'sishi 2,57 nisbiy o'sishi 18,85 tctstudent taqsimotining t-kritik qiymatlari bo'yicha 3,44 ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi $p < 0,01$ ko'rsatdi.

3-rasm. Ekspiriment guruxi kursantlarining chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligini tajriba davomida absolyut o'sishlari (foizlarda)

Ekspiriment guruxi kursantlardan tadqiqot davomida chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligining absolyut o'sish darajasini foiz xisobida 1-b guruhi 3,44% ni ko'rsatib eksperiment guruxlari ichida chidamkorlik sifat ko'rsatkichining o'sishi bo'yicha beshqadamlikni egalladi, 2-b guruhi o'sish ko'rsatkichlari 3,15%ni tashkil etdi, 3-b guruhi 2,52%ga o'zgartirilganligi aniqlandi, 4-b guruhi esa 3,17%ga o'sgan bo'lsa, 5-b guruhi 2,98%ga o'sishga erishilgan bo'lsa, 6-b guruhi 2,57%ga o'sganligi aniqlandi. Ekspiriment guruxidagi kursantlarni maxsus jismoniy sifat ko'rsatkichlari biz tomonimizdan tizimlashtirilgan chidamkorlik sifat ko'rsatkichini yaxshilashga mo'ljallangan mashqlar kpleksidan mashg'ulot jarayonlarida unumli foydalanish hisobiga eksperiment guruxi kursantlarning tayyorgarlik darajalarini takomillashtirishga erishilganligi aniqlandi.

4-rasm. Eksperiment guruhı kursantlarining tezkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligini tajriba davomida nisbiy o'sishlari (foizlarda)

Eksperiment guruhı kursantlardan tadqiqot davomida chidamkorlik sifat ko'rsatkichlarini rivojlanganligining nisbiy o'sish darajasini foiz xisobida 1-b guruhi 24,47% ni ko'rsatib eksperiment guruhlari ichida chidamkorlik sifat ko'rsatkichining o'sishi bo'yicha beshqadamlikni egalladi, 2-b guruhi o'sish ko'rsatkichlari 22,81%ni tashkil etdi, 3-b guruhi 18,6%ga o'zgarganligi aniqlandi, 4-b guruhi esa 22,93%ga o'sgan bo'lsa, 5-b guruhi 22,23%ga o'sishga erishilgan bo'lsa, 6-b guruhi 18,85%ga o'sganligi aniqlandi. Eksperiment guruxidagi kursantlarni maxsus jismoniy sifat ko'rsatkichlari biz tomonimizdan tizimlashtirilgan chidamkorlik sifat ko'rsatkichini yaxshilashga mo'jjallangan mashqlar kopleksidan mashg'ulot jarayonlarida unumli foydalanish hisobiga eksperiment guruhı kursantlarning tayyorgarlik darajalarini takomillashtirishga erishilganligi aniqlandi. Guruhdagi o'rtacha nisbiy o'sish 21,65 %

Xulosa. Ilmiy-metodik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish va umumlashtirish, tajriba natijalari, harbiy o'quv yurtlari kursantlarining ko'pchiligida jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik darajalari kuzatildi, bu, ularni salomatligini saqlash va mustahkamlashga, kasbiy ta'lim shartlariga to'laqonli moslashishga ko'maklashmaydi. Bu, jismoniy tarbiyaning kam samarali dasturlarini qo'llanilishi va mashg'ulot yuklamalarini tashkil qilinishi, o'quv mashg'ulotlarida zamonaviy usullarni, mashg'ulot jarayonini ilg'or dasturlar bilan ta'minlanmaganligidan darak beradi.

Erishilgan ko'rsatkichlardan shuni ko'rish mumkinki samarali mashqlardan foydalangan holatda tizimlashtirilgan maxsus dasturni mashg'ulot yuklamalari joriy etish, kursantlarning jismoniy va sport turlari bo'yicha texnik-taktik tayyorgarliklarini yaxshi takomillashtirishga imkoniyat yaratildi.

ADABIYOTLAR

1. Аккуин А.Д. - Повышение комбинационности борьбы стоя, на основе поэтапного овладения техническими действиями в дзюдо на начальном этапе подготовки / Аккуин А.Д., Аккуина Е.Д. // Актуальные проблемы физической культуры, спорта и туризма: материалы ХИ междунар. науч.-практ. конф. – Уфа, 2017 г. – С. 173-175.
2. Arslonov Sh.A., Tangriev A.J. - Sport pedagogik mahoratini oshirish (Dzyudo). Darslik. Toshkent "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2017 y. 188 b.
3. Artiqov Z. – Sport pedagogik maxoratini oshirish (belbog'li kurash) O'quv qo'llanma – Toshkent "O'zkitobsavdonashrioti", 2020 y. 144 b.
4. Bayturaev E.I. – Sambo kurashi nazariyasi va uslubi. O'quv qo'llanma.
5. "Tamaddum", Toshkent, 2016 y. 279 b.
6. Bayturaev E.I. - "Sambo kurashi texnikasi (parter holatida)" O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent. O'zDJTI nashriyoti-matbaa bo'limi. 2017 y. 92 b.
7. Bayturaev E.I., Odilov B.B. - "Sambo bo'yicha sport pedagogik mahoratni oshirish" O'quv qo'llanma. Toshkent. "Sano-standart" 2017 y. 348 b.
8. Bayturaev E.I., Radjapov M.A., Odilov B.B. - "Xalqaro kurash turlari nazariyasi va uslubi" Darslik Toshkent. "O'zkitobsavdonashrioti" 2020 y. 372 b.
- 9.

UDK:321.6/8.323

Komal MAXMUDOV,

Toshkent moliya instituti dotsenti., Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: Maxmudovks@mail.ru

"STARS International University" nodavlat oliy ta'lim tashkilotining "Ijtimoiy-gumanitar" fanlar kafedrası f.f.d.f.d., (PhD), dotsent A.M.Raxmanovning taqrizi asosida

SPECIFIC ASPECTS OF FORMING LEADERSHIP SKILLS AND COMPETENCIES IN YOUNG PEOPLE

Annotation

This article describes the essence of student youth leadership, the role and importance of non-governmental organizations and civic institutions that shape and develop leadership skills among young people, the ways and methods of student leadership formation, and the fundamental changes that are being carried out in social, political, cultural and spiritual life today. during the period of youth leadership, the issue of leadership and the factors of formation of knowledge, skills and qualifications of students and young people were revealed.

Key words: Leader, leadership, true leadership, globalization, society, cultural heritage, historian, nonprofit, ideological immunity.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ И КОМПЕТЕНЦИЙ У МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье описаны сущность студенческого лидерства молодежи, роль и значение общественных организаций и общественных институтов, формирующих и развивающих лидерские качества у молодежи, пути и методы формирования студенческого лидерства, а также принципиальные изменения, которые осуществляются. в общественной, политической, культурной и духовной жизни сегодня. В период молодежного лидерства были раскрыты проблема лидерства и факторы формирования знаний, навыков и квалификации студентов и молодежи.

Ключевые слова: Лидер, лидерство, истинное лидерство, глобализация, общество, культурное наследие, историк, некоммерческая организация, идеологический иммунитет.

YOSHLARDA LIDERLIK KO'NIKMA VA MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada talaba yoshlar liderligining mazmun-mohiyati, yoshlar o'rtasida liderlik ko'nikmalarini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi nodavlat notijorat tashkilotlar hamda fuqarolik institutlarining o'rnı va ahamiyati, talaba yoshlarda liderlikni shakllantirish yo'llari va usullari yoritilgan bo'lib, bugungi kunda ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy hayotda olib borilayotgan tub o'zgarishlar davrida yoshlar liderligi, yetakchilik masalasi hamda talaba yoshlarda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish omillari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Lider, rahbarlik, haqiqiy yetakchilik, globallashuv, jamiyat, madaniy meros, muarrix, nodavlat notijorat, mafkuraviy immunitet.

Tarixdan bizga ma'lumki, har bir davrda mavjud bo'lgan jamiyat va davlatlar jamiyatning harakatga keltiruvchi kuchi (drayveri) bo'lgan yosh avlodni barkamol va komil insonlar bo'lib ulg'ayishlari uchun davlat tomonidan million va milliardlab moliyaviy mablag'larni ertangi kunining ustuni bo'lgan yoshlar kamoloti uchun sarflab kelmoqda. Bugungi kunda dunyodagi barcha davlatlar, jumladan, rivojlangan, rivojlanayotgan va rivojlanish yo'lidagi barcha davlatlar imkon darajasida yosh avlodni ta'lim va tarbiyasi masalasiga katta ahamiyat berib kelmoqda.

Shu o'rinda bugungi kunda Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida ham yoshlar siyosati borasida juda katta amaliy ishlar davom ettirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yil 30 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [1] PF-6017-son farmoni ham o'z vaqtida chiqarilgan huquqiy hujjat bo'lib, mamlakatimizda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, ularning hayotga mustaqil qadam qo'yishlari uchun barcha zarur sharoitlarni yaratishga qaratilgan haraktdir.

Shunday ekan, jamiyatimizning ertangi kuni bo'lgan farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liqligini hech qachon unutmasligimiz kerak. Jamiyat (ota-

ona, mahalla, bog'cha, maktab va oliy ta'lim muassasalari)ning asosiy vazifalari yoshlarda mavjud bo'lgan qobiliyat va salohiyatlarini o'z vaqtida namoyon etishlari uchun barcha zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, yoshlar o'rtasida milliy ma'naviyatimizga yod bo'lgan g'oya va qarashlarni tarqalishini oldini olish va ularga qarshi yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish davr talablaridan biridir.

Bugungi kunda bu borada yosh avlodni ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash, yoshlar huquq va manfaatlarini himoya qilish va ro'yobga chiqarish borasida davlatimiz tomonidan ko'p tomonlama hamkorliklarni rivojlantirish uchun ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "O'zbekiston globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi.

Bizning nazarimizda, mazkur hujjatni imzolaydigan davlatlar ushbu sohani o'z ijtimoiy siyosatining asosiy va muhim hayotiy ustuvor yo'nalishlaridan biri darajasiga

ko'tarish bo'yicha qat'iy majburiyatlarni o'z zimmasiga olishi kerak" [2].

Yoshlarning ongi, tafakkuri va dunyoqarashini bilim va ma'rifat nuri asosida shakllantirish hamda tarbiyalash jamiyat oldidagi eng muhim vazifalardan biri desak adashmagan bo'lamiz.

"Bugungi dunyo yoshlari – son jihatdan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda, hamda ekstremistik faoliyat va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning aksariyati 30 yoshga yetmagan yoshlar tomonidan sodir etilmoqda" [3]. Bugungi vaziyat har qachongidan ham murakkab va ziddiyatli davrda yosh avlodni global vaziyat va muammolar bo'yicha bilimi, dunyoqarashini shakllantirishda bir qator amaliy ishlarni ro'yogga chiqarishimiz darkor. Buning uchun avvalo, yoshlar ta'lim va tarbiyasiga katta e'tibor qaratish, ijtimoiy dasturlarni soni va hajmini oshirish, oilalarda kamol topayotgan yosh avlodni oilaviy ta'lim davrasidagi tarbiya va ta'lim sifatini oshirish, ta'lim maskanlarida tashkil etilayotgan ma'naviy va madaniy tadbirlarni soniga emas sifatiga e'tibor qaratish zarur. Jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy va ilmiy faol bo'lgan a'zolarini yoshlar oldida fuqaro mas'ulligi hissini unutmagan holda namuna ko'rsatishi orqali yoshlar tarbiyalanishini unutmashliklari kerak.

Hamma vaqt jamiyatning faol a'zolari va rahbar shaxslar yoshlarning barkamol insonlar bo'lib voyaga yetishlari uchun shart-sharoit yaratishi, yoshlarda mas'uliyat, mehnatsevarlik, o'zgalarga hurmat va madaniy merosni asrashga o'rgatishga qaratilgan ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy muhim katta ahamiyatga ega. Shuningdek, yoshlarning sevimli mashg'ulotlari va qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, ularning salohiyatini ro'yogga chiqarish, o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishda ko'maklashish muhim ahamiyatga ega.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, bugungi globallashuv jarayonida, dunyo ko'zda halqalangan ko'z yoshidek qalqib turgan, bir paytda dunyo yoshlarini chalg'ituvchi, yoshlarni o'z domiga tortishni istovchi turli tashqi kuchlar ko'payib bormoqda. Eng achinarlisi, dunyoning qaysi burchagida biror bir ko'ngilsizlik yoki jinoyat sodir bo'lsa, albatta bu jarayonda yoshlarning "qo'lidan" foydalanilganligini ko'rish mumkin va bu hol kishini dilini xira qiladi. "Yoshlar tarbiyasi har bir davrning o'ta dolzarb masalasi bo'lib kelgani ayni haqiqat. Muarrixlarining yozishicha, Gerodot sharqqa qilgan safarlari chog'ida Misr ehromlaridagi bir bitikka ajablangan: "Yoshlar tarbiyasi buzilib ketyapti. Nima qilish kerak?!" Muarrix bu yozuvni o'qiganiga ham ikki ming yildan oshib ketdi. Yozuvning bitilganiga esa, kim bilsin qancha vaqt bo'lgan? Demak, yoshlar masalasi hamisha o'z dolzarbligini yo'qotmagan, bunga hamma davrlarda ham turli darajada munosabat bildirilgan ekan-da"[4].

Yoshlarda yetakchilik qobiliyatlarini shakllantirish uzoq muddatli ijtimoiy-siyosiy jarayon bo'lib, jamiyat, davlat va ta'lim muassasalarining birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Biroq, bu jamiyat va davlat taraqqiyoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan yangi yosh avlodni, ya'ni rahbar va yetakchilarini shakllantirishga yordam beradigan kelajakka sarmoyadir.

Yetakchi yoshlarni tarbiyalash va shakllantirish jamiyat va davlat miqyosidagi kompleks yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayonda barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtirokini ta'minlash hamda safarbar etish eng muhim vazifalardan biridir. Eng avvalo, yoshlarni jamiyat, davlat, muassasa va tashkilot hayotida faol ishtirok etishini qo'llab-quvvatlash, yoshlarda bilim olishga bo'lgan ishtiyoq va qiziqishlarini rag'batlantirish, yoshlarda yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish uchun barcha zaruriy shart-sharoit yaratish davr talabi ekanligini keng jamoatchilik hamma vaqt yodida tutishi kerak.

Albatta, yoshlar qalbi va ongiga yetakchilik qadriyatini, o'z xatti-harakatlariga mas'uliyatni singdirish muhim ahamiyatga ega. Buni turli yoshlar faolligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy-siyosiy va huquqiy mavzularga oid dastur va tadbirlar orqali amalga oshirish mumkin, bu esa yoshlarga yetakchilik nafaqat imtiyoz, balki jamiyat oldidagi yuksak mas'uliyat va daxldorlik ekanligini tushunishga yordam beradi. Yosh yetakchilarni qo'llab-quvvatlash, ularni ruhlantirish, ularning g'oya va loyihalarini amalga oshirishlari uchun shart-sharoit yaratish zarur. Bu yoshlarga tajriba orttirish, o'ziga ishonchni kuchaytirish, yetakchilik salohiyat va qobiliyatlariga ishonchni oshirishga yordam beradi.

Umuman olganda, yoshlarda yetakchilik salohiyat va qobiliyatlarini shakllantirish doimiy e'tibor hamdadoimiy harakatni talab qiladigan vazifadir. Biroq bu kelajak sarmoyasi bo'lib, o'z hayoti va jamiyat taraqqiyoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan yetakchi yoshlarning yangi avlodini shakllantirishga xizmat qiladi.

Yaxshi lider – bu nafaqat bilimli, aqlli, tajribali va malakali, balki odamlar bilan aloqa o'rnatish va ularni o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yogga chiqarishga ilhomlantirish yetakchilik san'ati va qobiliyatiga ega bo'lgan insondir.

Yetakchilik faqat odamlarga nima qilish kerakligini aytishdan iborat emas. Balki, jamiyatni tashkil etuvchi insonlarga jamiyat oldida turgan umumiy maqsad sari qo'yilgan yo'lni qalban anglash va tushunib yetish hamdainsonlarni o'z harakatlariga egalik qilish qobiliyatini, salohiyatini, mas'uliyatini oshirishga qaratilganulkan vazifadir.

Umuman olganda, yoshlardayetakchilik qobiliyatini rivojlantirish doimiy amaliyotga bog'liqdir. Shunday ekan, yoshlardan yetakchilik va guruhni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan turli tadbirlarda faol ishtirok etishlarini talab qiladi. Bunda quyidagi jihatlariga e'tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo'ladi, deb hisoblaymiz.

Birinchidan, yetakchiijtimoiy-psixologik muloqot ko'nikma va malakaga ega bo'lishi, ko'pchilik bilan muloqot qila olishi, jamoa a'zolari oldiga qo'yilgan maqsad va muddao yo'lida barchani safarbar etish mahoratiga ega bo'lish bilan bir qatorda, konfliktlarni boshqarish va hal etish, tashkilotchilik ko'nikmasi, qaror qabul qilish tajribasi va hokazolar kabi yetakchilik qobiliyatlari va malakalarini o'rgatish;

Ikkinchidan, yoshlarning samarali yetakchi bo'lib yetishishiga ko'maklashuvchi siyosiy, huquqiy ongva madaniyati, introspeksiya va o'z-o'zini aks ettirishni rivojlantirish bo'yicha trening va seminarlar o'tkazib turish;

Uchinchidan, yoshlarning o'zaro tajriba, bilim va yangidan yangi tajriba almashishi uchun yetakchilikni oshirish, shakllantirish va yuksaltirishga oid mavzularda jamiyat, davlat va tashkilotlarda faol bo'lgan hamda ma'lum bir yutuqlarga erishgan davlat va jamiyat faollari bilan davra suhbatlari, ochiq muloqotlar va uchrashuvlardoimiy tashkil etib borish;

To'rtinchidan, yoshlarda jamoa oldida mas'ullik hissini oshirish, jamoada ishlash, yetakchilik bo'yicha tajriba orttirishiga yordam beruvchi keng ko'lamli ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va huquqiy loyiha, dastur va konsepsiyaga asoslangan tadbirlarda ishtirok etishini ta'minlash;

Beshinchidan, yoshlarning o'z yetakchilik va tashabbuskorlik ko'nikmalari va mahoratini ijtimoiy-siyosiy hayotda namoyon etishlari hamda davlatimiz tomonidan yoshlarga berilayotgan qator imtiyozlarning qonuniy hujjatlari aks ettirgan ijtimoiy platformalar bilankeng ko'lamli imkoniyatlar yaratish;

Oltinchidan, yosh yetakchilar bilan o'z tajriba va bilimlarini baham ko'ra oladigan tajribali yetakchilar tomonidan ustoz-shogird kabi milliy an'analarni doimiy ta'minlab borish;

Yettinchidan yoshlar o'zlarida mavjud yetakchilik fazilatlarini namoyon etishlarida, ularning o'z g'oya va

loyihalarini amalga oshirishi uchun yetakchilik tashabbusi va tadbirkorligini moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish jamiyat va davlat oldidagi vazifalardan biridir.

Nihoyat, yosh yetakchilarni qo'llab-quvvatlash, ruhlanirish, ularning g'oya va loyihalarini amalga oshirishlari uchun sharoit va imkoniyatlar yaratish, yoshlarda o'z qobiliyatlariga ishonchni oshirishga yordam beradi.

Yetakchilik - bu doimiy rivojlanish va malakani oshirishni talab qiladigan dinamik sifat. Yosh talabalar uchun yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun juda muhimdir. Biroq, yetakchilikni o'rgatishning an'anaviy usullari har doim ham yosh talabalar uchun samarali bo'lmisligi mumkin. Ushbu maqolada biz yosh talabalarda yetakchilik qobiliyatlarini va malakalarini shakllantirishning ilg'or va innovatsion usullarini ko'rib chiqamiz:

Tajribali ta'lim usuli: Tajribali o'rganish - bu yetakchilik qobiliyatlarini va malakalarini o'rgatishning tasdiqlangan usuli. Bu yoshlarga amaliy tajriba orqali o'rganish imkoniyatini berishni o'z ichiga oladi, ularda real vaziyatlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan amaliy ko'nikma, bilim va tajribalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Ehtiyotkorlik va hissiy intellekt bo'yicha trening usuli: Ehtiyotkorlik va hissiy intellekt bo'yicha treninglar yoshlar, talabalar va o'quvchilarga o'z-o'zini anglash, empatiya va samarali muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalar samarali yetakchilik uchun juda muhimdir, chunki ular rahbarlarga o'z jamoa a'zolari bilan bog'lanish va ularning nuqtai nazari va ehtiyojlarini tushunish imkonini beradi.

Gamifikatsiya usuli: Gamifikatsiya yetakchilik qobiliyatlarini va malakalarini o'rgatish uchun o'yin elementlari va mexanikadan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu usul yosh o'quvchilar uchun samarali bo'lishi mumkin, chunki u o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim usuli: Shaxsiylashtirilgan ta'lim o'rganish tajribasini individual talabalarning ehtiyojlari va manfaatlariga moslashtirishni o'z ichiga oladi. Ushbu usuldan foydalangan holda, o'qituvchilar yoshlarning yetakchilik qobiliyatlarini va malakalarini mazmunli va ularga

mos keladigan tarzda rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Yetakchilik simulyatsiyalari usuli: Yetakchilik simulyatsiyalari yoshlarga hamda yosh talabalarga xavfsiz va boshqariladigan muhitda o'zlarining yetakchilik qobiliyatlarini va malakalarini qo'llash imkonini beruvchi real ssenariylarni yaratishni o'z ichiga oladi. Bu usul yoshlarda tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Yosh talaba-yoshlarda yetakchilik ko'nikma va malakalarini shakllantirishning ushbu ilg'or va innovatsion usullari samaralidir, chunki yoshlarga amaliy ko'nikma va bilimlarni shakllantirish imkonini beruvchi shaxsiy va qiziqarli o'quv tajribalarini taqdim etadi. Tajribali o'rganish, zehn va hissiy intellektni o'rgatish, o'rinashtirish, individual o'rganish va yetakchilik simulyatsiyalaridan foydalanish orqali talabalarga kelajakda samarali yetakchi bo'lishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Xulosa. Yoshlar, o'quvchi va talabalarda yetakchilik ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, yuqorida ta'kidlaganimizdek, yetakchilikni o'rgatishning an'anaviy usullari har doim ham samarali bo'lmisligi mumkin, bu borada yoshlar, o'quvchi va talabalarda yetakchilik ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun no'an'anaviy usullarni ham qo'llash maqsadga muvofiqdir. Tajribali o'rganish usuli zehnilik va hissiy intellektni o'rgatish, o'rinashtirish, individual ta'lim va yetakchilik simulyatsiyasi kabi ilg'or va innovatsion usullardan foydalangan holda ustozlar, pedagog-o'qituvchilar yosh talabalarga samarali yetakchi bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shunday qilib, ular o'z jamoalarida va undan tashqarida ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun kelajak avlod rahbarlarini tayyorlashlari mumkin. Albatta, biz ishonamizki, Yangi O'zbekistonning jahon hamjamiyatida o'z o'rniga ega bo'lishida, vatanimizning gullab yashnashida, har tomonlama rivojlanib borishida voyaga yetib kelayotgan yosh yetakchilarning o'rni beqiyosdir.

ADABIYOTLAR

1. <https://lex.uz/docs/4880189>
2. <https://nrm.uz/contentf?doc=627930>
3. <https://xs.uz/uzkr/post/yoshlar-talim-tarbiyasi-eng-ustuvor-vazifa>
4. <https://www.uzavtoyul.uz/cy/post/ozbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyoyev-bmt-bosh-assambleyasining-72sessiyasida-nutq-sozladi.html>
5. <https://xs.uz/uzkr/post/yoshlar-talim-tarbiyasi-eng-ustuvor-vazifa>

UDK:091

Ulmas MEYLIYEV,
MTTDMQTMOI "Ijtimoiy fanlar" kafedrası katta o'qituvchisi

MTTDMQTMOI professori s.f.d. T.T.Alimardonov taqrizi asosida

"MARIFATLI JAMIYAT SARI" G'OYASINING MAZMUN MOHIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada marifatli jamiyat sari g'oyasini bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan yoshlarga oid davlat siyosati hamda qadimdan ota-bobolarimiz tomonlaridan shakllanib kelgan asl ma'naviy qadriyatlarimizni bugungi kundagi ahamiyati nechog'lik muhim ekanligini ko'rsatib o'tilgan. Zotan mustaqil davlatimiz istiqboli uchun ma'naviyati yuksak, barkamol insonlar zarurdir. Maqolada milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora kuchayib borayotgan bir paytda yoshlar tarbiyasi va ularga ta'sir qiluvchi omillar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Marifatli jamiyat sari goyasi, mafkura, g'oya, milliy g'oya, millat, jamiyat, mafkurafiy tahdid, ma'naviyat, ma'naviy xuruj, madaniyat, ommaviy madaniyat.

ИДЕЯ «К ПРОСВЕЩЕННОМУ ОБЩЕСТВУ» ХАРАКТЕР СОДЕРЖАНИЯ

Аннотация

В данной статье показано значение идеи просвещенного общества в современной государственной политике в отношении молодежи и наши исконные духовные ценности, которые формировались нашими предками с древних времен. Для перспективы нашей независимой страны нам нужны высоко нравственные и компетентные люди. В статье анализируется воспитание молодежи и факторы, воздействующие на нее в условиях возрастания угроз и опасностей в отношении национальной идентичности и нравственных ценностей.

Ключевые слова: Цель просвещенного общества, идеология, идея, национальная идея, нация, общество, идеологическая угроза, духовность, духовная атака, культура, массовая культура.

THE IDEA "TOWARDS AN ENLIGHTENED SOCIETY" NATURE OF THE CONTENT

Annotation

This article shows the importance of the idea of an enlightened society in today's state policy regarding youth and our original spiritual values, which have been formed by our ancestors since ancient times. For the perspective of our independent country, we need highly moral and competent people. The article analyzes the education of young people and the factors affecting them at a time when threats and dangers against national identity and moral values are increasing.

Key words: The goal of an enlightened society, ideology, idea, national idea, nation, society, ideological threat, spirituality, spiritual attack, culture, mass culture.

Buyuk mutafakkir va alloma bobolarimizning ma'rifatli jamiyat to'g'risidagi g'oyalar, orzu-umid va armonlari, o'ylaymanki, ko'pchiligimizga yaxshi tanish. Shu o'rinda birgina Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri"[1] asarini eslash kifoya.

Ushbu asarda rahbarning xislatlari haqida keng yoritilib, unga kura raxbarda 12 ta xislat bulishgligi va qo'l ostidagilarni fikirlarini tinglashi va oxirida yakdil qaror qabul qilishi haqida keng yoritilgan.

Birinci mavjud boshqa barcha mavjudod borligining birinchi sababidir. Bo'lishi mumkin bo'lgan turli tuman kamchiliklarning barchasidan ozod-pokdir. Undan boshqa barcha mavjud narsa nuqsonlik bo'lishi holatidan holi emas. (Nuqson) bir bo'lishi mumkin va yoki birdan ko'p bolishligi mumkin.

Ammo avvaliga kelsak, u barcha nuqsonlardan holidir. Uning borligi barcha (borliq)dan afzal va boshqa borliqlar oldin kelur, uning borligidan yana ustun bo'lga va undan oldin keladigan boshqa borliqning bo'lishi ham mumkin emas. Demak, u borliq ustunligi (fazilati) borasida eng yuksak darajadadur, borliq mukammalligi nuqtai nazaridan qarasak, u yuqori martabadadur.

Bunday shahar hokimi bo'ladigan odam (Allohdan boshqa) hech kimga bo'ysunmasligi kerak. Fozillar shahrining birinchi boshlig'i shu shahar aholisiga imomlik qiluvchi oqil kishi bo'lib, u tabiatan o'n ikkita hislat – fazilatni o'zida birlashtirgan bo'lishi zarur. Fozillar shahri hokiimi avvalo

to'rt muchchali sog'-solim bo'lib, o'ziga yuklangan vazifalarni bajarilishida biror a'zosidagi nuqson halal bermasligi lozim, aksincha, u sog' salomatligi tufayli bu vazifalarni oson bajarishi lozim. (Ikkinchidan), bunday shahar hokimi tabiatni nozik farosatli bo'lib, suhbatdoshini so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi lozim, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur. (Uchinchidan), u anglagan, ko'rgan, eshtgan, idrok etgan narsalarni xotirasida to'la-to'kis saqlab qolishi, barcha tavsilotlarni unutmasligi lozim. (To'rtinchidan), u zehni o'tkir, zukko bo'lib har qanday narsaning bilinar – bilinmas alomatlarini va u alomatlarini nimani anglatishini tez bilib, sezib olishi zarur. (Beshinchi), u fikrini ravon tushuntira olish maqsadida, chiroyli so'zlar bilan ifodalay olishi zarur. (Oltinchi), u (ustozlardan) ta'lim olishga, bilim, ma'rifatga havasli bo'lishi, o'qish, o'rganish jarayonida sira charchamaydigan, buning mashaqqatidan qochmaydigan bo'lishi kerak. (Yettinchi), taom eyishda, ichimlikda, ayollarga yaqinlik qilishda ochofat emas, aksincha o'zini tiya oladigan bo'lishi, (qimor yoki boshqa) o'yinlardan zavq, huzur olishdan uzoq bo'lishi zarur. (Sakkizinchi). U haq va haqiqatni, odil va haqgo'y odamlarni sevadigan, yolg'onni va yolg'onchilarni yomon ko'radigan bo'lishi zarur. (To'qqizinchi), u o'z qadrini biluvchi va nomus oriyatli odam bo'lishi, pastkashlardan yuqori turuvchi, tug'ma oliy himmatli bo'lishi, ulug', oliy ishlarga intilishi zarur. (O'ninchi), bu dunyo mollariga, dinor va dirhamalarga qiziqmaydigan (mol-

dunyo ketidan quvimaydigan) bo'lishi zarur. (O'n birinchi), tabiatan adolatparvar bo'lib, odil odamlarni sevadigan, istebdod va jabr-zulumni, mustabid va zolimlarni yomon ko'ruvchi, o'z odamlariga ham, begonalarga ham haqiqat qiluvchi, barchani haqiqatga chaqiruvchi, nohaq jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va o'zi suygan go'zallikni ravo ko'ruvchi bo'lishi zarur. O'z haq ish oldida o'jarlik qilmay, odil ish tutgani holda har qanday haqsizlik va razolatlarga murosasiz bo'lishi zarur. (O'n ikkinchi), ozi zarur deb hisoblagan chora-tadbirlarni amalga oshirishda qat'iyatli, sabotli, jur'atli, jasur bo'lishi, qo'rqqoqlik va hadiksirashlarga yo'l qo'ymasligi zarur.

Mana shu barcha xislatlarning bir odamda jamlanishi amri mahol, zero bunday tug'ma fazilatlar sohibi bo'lgan odamlar juda kam uchraydi va ular nodir insonlardir. Mobodo fozillar shahrida shunday barkamol insonlar topilibqolsa, unda yuqoridagi fazilatlar oltitiasi, yoki beshtasi kamol topganda ham, u aql va zakovatda benazirligi tufayli fozillar shahriga rahbarlik qila oladi. Ba'zi mahallarda fozillar shahrida bunday odamlar yoq bo'lib qolganda ham (vafot erganda yhud boshqa joyga ketgan vaqitda – M.M.) ana shu imom (hokim) yohud uning izdoshlari (agar mazkur imomdan so'ng birin – ketin shaharga boshliq bo'lsalar) chiqargan qonun va tartiblariga amal qilinadi.

Avvalgi imom o'rniga kelgan keyingi rahbarda ham yuqorida aytilgan hislatlar – fazilatlar yoshligidan shakllangan bo'lishi zarur. Ana shunda bu keyingi imomda yana oltita fazilat hosil qilinishi zarur:

Birinchi – donishmandlik.

Ikkinchi – avvalgi imomlar o'rnatgan qonunlar va tartiblarni xotirada yaxshi saqlab qolish va ularga amal qilishi uchun quvvai hofizaga ega bo'lishi.

Uchinchi – agar avvalgi imomlar davrida biror (yoki bir qancha) sohaga taluqli qonun qolmagan bo'lsa, bunday qonuni o'ylab topishi uchun ijod, ixtiro qilishi quvvatiga ega bo'lish.

To'rtinchi – hozirgi haqiqiy ahvolni tez payqab olishi va kelgusida yuz beradigan, avvalgi imomlar ko'zda tutmagan voqealarni oldinda ko'ra bilishi uchun bashoratgo'ylik hislatiga ega bo'lish. Bu hislat unga xalq farovonligini yaxshilashda kerak bo'ladi.

Beshinchi – avvalgi imomlar o'rnatgan qonunlarga, shuningdek, avvalgilardan ibrat olib, o'zi to'qib chiqargan qonunlarga xalq amal qilishi uchun qizg'in so'zlash – notiqlik hislatiga ega bo'lishi.

Oltinchi – zarur hollarda harb ishlariga mohirlik bilan rahbarlik qilish uchun etarli jismoniy quvvatga ega bo'lish; ham jang qilishni, ham sarkarda sifatida jangu-jadalgah rahbarlik qilish uchun harbiy san'atni yaxshi bilish.

Mobodo shu hislatlarning barchasini o'zida jamlagan bir odam topilmasa, lekin ikki kishi birgalashib, shu hislatlarga ega bo'lishsa (ya'ni biri-donishmand, ikkinchisi-qolgan hislatlar sohibi bo'lsa) shu ikkovini fozillar shahriga rahbarlikka qo'yish zarur. Mobodo bir guruh odamlar birgalikda ana shu hislatlarga ega bo'lishsa (ya'ni-birida bu, ikkinchisida u, uchinchisida boshqa hislatlar bo'lsa) ana shu fozillar guruhini yurt rahbarligiga qo'yish zarur. Shu guruh a'zolari birgalashib, o'zaro kelishib harakat qilishsa har biri fozil hokim bo'lishi mumkin. Mobodo biror zamonda fozillar shaharda hokimlik qilayotgan bir yoki bir necha kishida boshqa zarur hislatlar bo'lsyu, ammo, donishmandlik bo'lmasa, fozillar shahri yaxshi hokimsiz qoladi, bunday shahar halokatga yuz tutadi.

Forobiyning Jamiyat va axloq haqidagi qarashlari.

Forobiy o'rta asr mutafakkirlaridan birinchi bo'lib jamiyat haqidagi bir butun ta'limotni ishlab chiqdi. Uning bu xizmati jahon ilmiy adabiyotida hamma tomonidan qabul qilingan. Forobiy o'z asarlarida sezilarli darajada bir qator masalalarni yoritib bergan:

1. Ijtimoiy fanlarning mavzu va vazifalari.
2. Ijtimoiy birlashmalarning kelib chiqishi, tarkibi va ko'rinishlari.
3. SHahar-davlat, uning vazifalari va boshqaruv shakllari.
4. Jamiyatda insonning o'rni va majburiyati, ta'lim-tarbiya masalalari.
5. Davlat uyushmasining vazifalari va pirovard maqsadi, umumiy baxt-saodatga erishishning yo'llari va vositalari.

Ijtimoiy hayot haqidagi fanlar jumlasiga Forobiy shahar-davlat yoki siyosiy fanni (al-madaniyya), huquqshunoslik (fiqh) va musulmon ilohiyotini (kalom) kiritdi. Axloq va ta'lim-tarbiya haqidagi fan (pedagogika) siyosiy fanlarning bir qismini tashkil etib, umumiy baxt-saodatga erishish yo'llarini ko'rsatib berishi lozim. Axloq fani (etika)-bu jamiyat a'zolarining hatti-harakatlari haqidagi bilim bo'lsa, siyosiy fan-umuman barcha jamiyat a'zolarining fe'l-atvori va hatti-harakatlarini boshqarish haqidagi bilimdir. Forobiy fikricha, davlatni boshqarish ikki xil bo'ladi: davlat aholisini haqiqiy yoki xayoliy baxt-saodatga etaklab olib boruvchi. Boshqarish san'ati idora qilishning nazariyasini ham, amaliyotini ham nazarda tutadi. Ularni birga qo'shib olib borish, ayrim olingan har bir muayyan holatda, davlatni to'g'ri boshqarish imkoniyatini beradi[1].

Kishilarning jamiyatga birlashishi urushlar va kuch ishlatish natijasida hamda odamlarning o'z ehtiyojlarini qondirishga bo'lgan intilishlari tufayli kelib chiqadi. U kishilarning mavjudligi va kamolot topishi uchun zarurdir. Jamiyat turli xalqlardan tashkil topadi. Xalqlarning o'ziga xos fe'l-atvorlari va xislatlarini Forobiy u yoki bu xalq yashayotgan jo'g'rofiy sharoit xususiyatlari bilan bog'liq ravishda tushuntiradi. Forobiy shahar-davlatlarni fozil yoki orzudagi va johilga bo'ladi. Orzudagisi – bu shunday shaharki, u aholisining o'zaro hamkorligi asosida mavjuddir. Shahar-davlatning ichki va tashqi vazifalari bor. Tashqi vazifasi-bu shahar mudofaasini tashkil qilish va uni tashqi hujumlardan saqlash. Ichki vazifasi -uning aholisining baxt-saodatini ta'minlash. Forobiy boshqaruvning uch shaklini ko'rsatib o'tadi: yakka hokimlik, oz sonli kishilar guruhining boshqaruvi, xalq tomonidan saylangan eng loyiq shaxsning hokimiyati. Bunda Forobiy uchun hal qiluvchi narsa, boshqaruv shakllarining o'ziga emas, balki uning sog'lom aqlga to'g'ri kelishi yoki kelmasligidir.

Kamolotning yuqori cho'qqisiga erishgan jamiyatlarda kasb-hunarni ozodona tanlash imkoniyati bor. Bu erda yakkahokimlik yo'q bo'lib, haqiqiy ozodlik va tenghuquqlik hukmronlik qiladi. Bunday shaharlarning aholisi o'z boshlig'ini saylaydi, ammo uni har qachon hokimiyatdan mahrum qilishi ham mumkin. Bunday shaharlarning boshliqlari o'z faoliyatlarida adolatlilik, teng huquqlik va umumiy farovonlik qoidasidan kelib chiqadilar. Boshliq-bu o'ziga xos muallim bo'lib, o'z o'quvchilarini bilim olishga va baxt-saodatga erishish yo'llarini o'zlashtirishga o'rgatadi. Ammo barcha talablarni bir kishida mujassamlashtirish qiyin, shuning uchun guruh tomonidan bo'ladigan boshqaruvni tashkil etish mumkin. Bunday holatda jamiyatning har bir a'zosi ushbu xususiyatlardan birortasini mujassamlashtirmog'i lozim bo'ladi.

Davlat va jamiyatning pirovard maqsadi bo'lgan umumiy baxt-saodatga erishish muammosi Forobiy ta'limotida muhim o'rin tutadi. Bunga yo'l-ilm-fan va ta'lim-tarbiyadir. Haqiqiy baxt-saodatga bilimlarni egallash yo'li vositasida erishiladi. Haqiqiy baxtga shundagina erishiladiki, qachonki, har qanday yomonlik bartaraf qilinib, kishining ruhi va aqli o'zining mohiyatlarini va barcha xayrli, ezgu ishlarni bilishda eng yuqori saviyaga erishib-abadiylikka dahldor bo'lgan dunyoviy aql bilan qo'shilib ketsa. Inson o'ladi, ammo uning hayoti davomida erishgan baxti ma'naviy

ko'tarinki hodisa bo'lib, zavol topmaydi, balki undan keyin saqlanib qolib, insoniyatga xizmat qilishi mumkin.

Forobiy falsafasining inkor etib bo'lmaydigan joyi shundaki, u nazariy falsafani haqiqiy va asosiy ilm, deb bilib, qolgan barcha fanlarni unga tobe bo'lgan ikkinchi darajali sohalar maqomiga qo'ydi. Falsafalar o'rtasidagi umumiy dunyoqarashlar bilan kifoyalanmay, din bilan falsafani ham ayrim bir qismga joyladi. Uning fikricha, falsafadagi masalalar isbotini payg'ambarlar ramzlar shaklida bayon qilganlar, zero, mohiyat jihatidan falsafa bilan din o'rtasida hech qanday tafovut yo'q. Bunday karash o'z davrida nihoyat darajada muvaffaqiyat qozonib, islomiy falsafaning asosi va usulini belgilab beruvchi fikrlash tarziga aylandi.

Ajdodlarimizning ana shunday asriy intilishlarini ro'yobga chiqarish uchun ta'lim va ma'rifat tizimini takomillashtirish, mamlakatimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni zamonaviy bilim olishga yo'naltirish, barkamol shaxsni tarbiyalash zarurligini yaxshi anglaymiz.

Ayni vaqtda yana bir haqiqatni ham esdan chiqarmasligimiz kerak. Eng katta, bebaho boyligimiz bo'lgan tichlikka rahna solish, turli halqlar o'rtasida urush olovini yoqish, milliy va diniy ziddiyatlarni avj oldirishga urinayotgan kuchlar ham, afsuski, yuq emas. Bunday yovuz kuchlarga qarshi kurashda, avvalo, doimiy hushyorlik va ogohlik, butun halqimizning birligi va hamjihatligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Bunday xavf-xatarlarga qarshi faqat kuch ishlatish usullari bilan emas, balki, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish lozim.

Dunyo ma'naviy tahdidlarning, ayniqsa, so'ngi yillarda, kuchayib borayotgani ularga qarshi asosan, kuch ishlatish yuli bilan kurashish usuli o'zini oqlamayotganidan dalolat beradi.

Bu borada ko'p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolmoqda. Bunday xatarlarning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi, deb hisoblayman.

Shu munosabat bilan, odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir. Va bunda mamlakatimiz asrlar davomida jahon sivilizasiyasining ajralmas qismi, umuminsoniy madaniyat markazlaridan biri bo'lib kelganini aks ettiradigan ilmiy-tarixiy va ijtimoiy-falsafiy konsepsiyani samarali amalga oshirish lozim.

Bu borada mamlakatimiz hududlarida saqlanib kelayotgan osori-atiqalar, ulug' allomalar nomi bilan bog'liq muborak qadamjolar nihoyatda ko'p.

Masalan, Mo'ynoq tumani hududida Xo'ja Ahmad Yassaviyning shogirdi, tasavvuf ta'limotining yirik namoyandasi Sulaymon Boqirg'oniy maqbarasi joylashgan. Xalq orasida "Hakim ota" nomi bilan shuhrat qozongan bu zot sodda va halqona uslubda yozgan asarlari bilan turkiy adabiyot olamida alohida e'tirof etilgan. 2023 yili Sulaymon Boqirg'oniy tavalludiga 900 yil to'ladi. Ana shu muhim sana munosabati bilan shoir bobomizning maqbarasini obot qilib, asarlarni chop etsak, har jihatdan o'rinli bo'ladi[2].

Albatta, hayot bor ekan, uning o'tkir talablari, muommalari bo'lgan va bundan keyin ham bo'ladi. Lekin har qanday muommani oqilona hal qilish uchun, avvalo, ilm va ma'rifat zarur. Barchamizga, ayniqsa, rahbar va etakchilarga chuqur bilim, aql-zakovat, sabr-toqat kerak.

Ma'rifatli jamiyatni barpo etishning dolzarb masalalariga hozirjavob bo'lish, bu boradagi ishlarda mas'uliyatni doimo chuqur his qilib yashash bugungi davr talabi bo'lib qoladi.

Bizning eng asosiy yutug'imiz-ko'pmillatli xalqimizning har qanday qiyinchilik va sinovlarni engishga qodirligi, zamonaviy dunyoqarashi, suyosiy ongi va ijtimoiy faolligi yuksalib borayotgani, atrofimizdagi voqealarga

beparvo bo'lmasdan, aksincha, daxildorlik to'yg'usi bilan yashayotganligidir.

Eng muhimi, odamlarimizning hayot darajasi, Batan taqdiriga mas'uliyat hissi, etgan kuniga ishonch tobora kuchyayib bormoqda. Jamiyatimizda demokratiya tamoyillari, ochiqlik va erkinlik muhiti chuqur qaror topmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlar va bunyodkorlik ishlari natijasida halqimizning ongu tafakkuri, dunyo qarashi uzgarmoqda.

Ma'naviy etuk, barkamol avlodni tarbiyalash, ta'lim-tarbiyani rivojlantirish, ma'rifatli jamiyatni barpo etish asnosida taraqqiyot strategiyasini ruyobga chiqaradigan yangi shaxsni voyaga etkazish-pirovard maqsadi inson manfaatlarini ta'minlash bo'lgan islohatlarimizning eng muhim vazifalaridandir.

Yangi O'zbekiston-ma'rifatparvar davlat. Ushbu sohada amalga oshirilgan ishlarimiz jamiyatimizni yangi bosqichga ko'tarish, yuksak marralarni egallash, Uchinchi Renessans poydevorini qurishga xizmat qilayotgan hozirning o'zida yaqqol namayon bo'lmoqda.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining bu boradagi maqsadi milliy o'ziga xosligimizni, asrlar sinovidan o'tgan an'analarimizni, iymon-e'tiqod bilan yashash kabi hayotiy tamoyillarimizni ham saqlab qolish, ham yuksaltirishga qaratilgandir.

Shu munosabat bilan "Yangi O'zbekiston-ma'rifatli jamiyat" konsepsiyasi va uni amalga oshirish milliy dasturi ishlab chiqiladi. Bu, avvalo, hayotimizning milliy-g'oyaviy asoslarini davr talablariga mos ravishda boyitish va rivojlantirish, shu orqali jamiyatning ma'naviy yuksalishiga erishish demakdir. O'z navbatida, bu jamiyat a'zolarining ongi va tafakkurini, hayot falsafasida va dunyoqarashini kengaytirish va boyitishni anglatadi.

Ushbu maqolada yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik g'oyasi asosida yuksak ma'naviyatli jamiyatni yaratishda yoshlarning roli va ularni qalban birlashtirish mavzusi yoritilgan. Amaliy natijadorlik, inson manfaatlarini ta'minlash jamiyatni isloh etishning bosh maqsadidir. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz[2].

Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni shakllantirishda quyidagi omillarga alohida ahamiyat qaratish lozim:

- aholi o'rtasida huquqiy madaniyatni shakllantirish bo'yicha huquqiy-ma'rifiy tadbirlarni xalqimizning boy tarixi, ilmiy-madaniy merosi, milliy-diniy qadryatlarini o'rgatish bilan uyg'un holda tashkil qilish;

- davlat siyosatining ustivor yo'nalishlari, keng ko'lamli islohatlarning mohiyati, qabul qilingan qonun hujjatlari va davlat dasturining ahamiyatining keng jamoatchilikka etkazish;

- talaba yoshlar va professor-o'qituvchilarda Vatanga muhabbat, uning taqdiriga daxildorlik, kasbga sadoqat hissinini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlari hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish;

- ushbu yo'nalishda ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish.

Bu sohada olib borayotgan keng miqyosli ishlarimizni, xususan, ta'lim-tarbiya bo'yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga etkazish zarur.

Albatta, ushbu jabhada ham xalqaro maydonda munosib o'rin egallash yo'lida zamonaviy innovasion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan islohatlarni amalga oshirish milliy taraqqiyot strategiyamizning ustuvor jihatidir.

Ushbu maqolada bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan yoshlarga oid davlat siyosati hamda qadimdan ota-bobolarimiz tomonlaridan shakllanib kelgan asl ma'naviy qadriyatlarimizni bugungi kundagi ahamiyati nechog'lik muhim ekanligini ko'rsatib o'tilgan. Zotan mustaqil

davlatimiz istiqboli uchun ma'naviyati yuksak, barkamol insonlar zarurdir. Maqolada milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora kuchayib borayotgan bir paytda yoshlar tarbiyasi va ularga ta'sir qiluvchi omillar tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent, Abdulla qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
2. Sh. Mirziyoyev Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. T.: "O'zbekiston", 2022 yil.

UDK:796.1:737.1(575.1)

Ilmira MORGUNOVA,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti "Gimnastika nazariyasi va uslubiyoti" kafedrasida dotsenti v.b.

E-mail: bekajon@mail.ru

O'zbekiston Respublikasi Yoshlar siyosati va sport vazirligi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti professori, p.f.n. P.Xodjayev taqrizi ostida

SPECIAL PHYSICAL TRAINING OF YOUNG GYMNASTS-ARTISTS, TAKING INTO ACCOUNT MORPHOTYPEOLOGICAL DIFFERENCES

Annotation

The aim of our work was to develop a methodology of physical training of young gymnasts on the basis of a differentiated approach according to morphotypological criteria. According to the results of the study we found out a certain specificity of physical fitness of 6-8 years old female gymnasts depending on somatotype.

Key words: Rhythmic gymnastics, initial stage, somatotype, physical preparation.

СПЕЦИАЛЬНО-ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ЮНЫХ ГИМНАСТОК -ХУДОЖНИЦ, С УЧЕТОМ МОРФОТИПОЛОГИЧЕСКИХ РАЗЛИЧИЙ

Аннотация

Целью нашей работы стала разработка методики физической подготовки юных гимнасток на основе дифференцированного подхода по морфотипологическим критериям. По результатам исследования нами была выявлена определенная специфика физической подготовленности гимнасток 6-8 лет в зависимости от соматотипа.

Ключевые слова: Художественная гимнастика, начальный этап, соматотип, физическая подготовка.

MORFOTIPOLOGIK FARQLARNI HISOBGA OLGAN HOLDA YOSH BADIY GIMNASTLARNING MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIGI

Annotatsiya

Bizning ishimizning maqsadi morfotipologik mezonlarga ko'ra tabaqalashtirilgan yondashuv asosida yosh gimnastikachilarni jismoniy tayyorlash metodologiyasini ishlab chiqish edi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, biz somatotipga qarab 6-8 yoshli gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligining o'ziga xos xususiyatlarini aniqladik.

Kalit so'zlar: Badiiy gimnastika, boshlang'ich bosqich, somatotip, jismoniy tayyorgarlik.

Badiiy gimnastika yillar davomida qizlar va qizlar uchun eng mashhur sport turlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu sport turiga ijrochilarning texnik mahorati, musiqiy akkompagniment, sportchilarning harakatlari va tashqi ko'rinishi estetikasi berilgan. Ushbu sport turining o'ziga xos xususiyati jismoniy holatga qo'yiladigan talablarning moslashuvchanligi va muvofiqlashtirish qobiliyatiga va morfologik parametrlarga, shu jumladan gimnastikachilarning fizikasiga qo'yiladigan talablarga e'tibor qaratishdir. Yupqa suyakli tana turidagi qizlarga ustunlik beriladi, garchi ma'lum bo'lishicha, ushbu tana turidagi bolalar ko'pincha vosita ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlash uchun ko'proq vaqt talab qiladigan retardant tipda rivojlanadi. Ma'lumki, astenik somatotip vakillari boshqa tana turlariga nisbatan jismoniy tayyorgarlikning past darajasi bilan ajralib turadi, bu esa mashg'ulot samaradorligini pasaytirishi mumkin [6-7]. Boshqa sport turlari singari, gimnastikachilarni tayyorlash tizimida ham dastlabki tayyorgarlik bosqichi juda muhimdir [10].

Aynan shu bosqichda sportchilarning konditsionerlik va muvofiqlashtirish qobiliyatlarini yo'naltirilgan takomillashtirish, ob'ektlarga egalik qilish texnikasining asoslarini yaratish zarur, bu ularning ko'p yillik raqobat amaliyotida natijalarining yanada o'sishini ta'minlashning eng muhim shartidir [8]. Gimnastikachilarning raqobatbardosh kompozitsiyalari ob'ektlar bilan turli xil texnik harakatlar bilan to'ldirilgan, ham kichik (manipulyatsiya, aylanuvchi stol, rulon va boshqalar), ham tananing turli qismlarini otish va kam bo'lmagan turli xil baliq ovlash. Shu bilan birga, badiiy gimnastikada, shu jumladan tayyorgarlikning dastlabki

bosqichida alohida kompozitsiyaning davomiyligi 90 soniyani tashkil etadi, bu psixofizik funksiyalarning sezilarli kuchlanishini, yuqori darajadagi maxsus chidamlilikni, funktsional tayyorgarlikni talab qiladi. Konditsionerlik va muvofiqlashtirish tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarning murakkabligi, tayyorgarlikning dastlabki bosqichida, morfologik tipologik belgilar tufayli rivojlanishning o'ziga xosligini hisobga olgan holda gimnastikachilarning jismoniy va muvofiqlashtiruvchi tayyorgarligini to'g'ri darajada ta'minlash muammosini hal qilishning samarali usullarini izlashga olib keladi. Ushbu sport turi yuqori darajadagi malakaga etarlicha erta kirishni tavsiflaydi, bu xalqaro maydonda raqobatning kuchayishi sharoitida texnik elementlarning doimiy ravishda murakkablashishiga va ularning xilma-xilligining kengayishiga olib keladi. Ushbu elementlarning murakkabligi oshishi sababli jismoniy tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar tobora ortib bormoqda. O'quv jarayonini amalga oshirishning murakkabligi morfotipning ingichka suyak variantlari qizlarining badiiy gimnastikasining estetik talablariga muvofiqligi va shunga o'xshash somatotiplarga ega bo'lgan sportchilarning zarur konditsioner tayyorgarligi va funktsional tayyorgarligiga erishish qiyinligi o'rnatilgan ziddiyatni hal qilish sohasida yotadi.

16-18 yoshga kelib, x/g bilan shug'ullanadiganlar oddiy qizlardan kam vazn ko'rsatkichlari, elkalarga nisbatan tos bo'shlig'ining kengligi bilan farq qiladi. Ularning biologik yoshi, qoida tariqasida, 2-3 G. pasportdan orqada - kechikish hodisasi. Gimnastikachilar cho'zilgan oyoq-qo'llari va ingichka suyaklari bilan ajralib turadi. Yuqori malakali

gimnastikachilar yurak urishining pasayishi-bradikardiya, yurakning tejamkor ishlashi mumkin. Voyaga etgan gimnastikachilar bilan ishlash eng yuqori sport mahorati bosqichiga to'g'ri keladi, sportchilar yuqori darajadagi funktsional mukammallik bilan ajralib turadi, shuning uchun aynan shu yoshda intellektual va hissiy etuklik, plastiklik, musiqiylik, obrazli jihatdan murakkabroq ijro kutilishi mumkin. Jismoniy tayyorgarlikda asosiy narsa jismoniy fazilatlarini rivojlantirishning erishilgan darajasini saqlab qolishdir. Ushbu bosqichda aqliy tayyorgarlikning ahamiyati oshadi. Yuqori malakali gimnastikachilar bilan ishlashning muhim shakli-bu barcha mashg'ulotlar vaqtining 30 foizini tashkil etadigan markazlashtirilgan tayyorgarlik(CPU). Shaxsiy darslarning ulushi sezilarli darajada oshadi, ayniqsa raqobatbardosh tayyorgarlik davrida.

Muvofiqlik. Sportning etakchi nazariyotchi-amaliyotchilar [3,5,7] va tajribali murabbiylari - ma'lumotlariga ko'ra [1,3] dastlabki ikki yil o'quv guruhlarini quyidagi mezonlarga muvofiq (ahamiyatlilik tartibida) to'ldiradi: o'quv yili bo'yicha, yoshi bo'yicha, sport yutuqlari bo'yicha, sport malakasi bo'yicha, ya'ni sportchilarning morfotipologik va morfofunktsional xususiyatlarini inobatga olmagan holda va shunga ko'ra, jismoniy tayyorgarlikning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmagan holda. An'anaga ko'ra, badiiy gimnastika bilan shug'ullanish uchun uzun oyoq-qo'llari bilan ingichka suyakli mutanosib tanaga ega bo'lgan qizlar tanlanadi [3,4,6,9,10], ya'ni og'riq bilan astenik tana turiga va unga qo'shni turlarga tegishli. Ushbu kontingent, qoida tariqasida, jismoniy rivojlanish va funktsional imkoniyatlari ko'rsatkichlari past bo'ladi, bu gimnastlarning jismoniy tayyorgarligini amalga oshirish jarayonida, shuningdek, tayyorgarlikni nazorat qilish jarayonida maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Badiiy gimnastika sportining namunaviy dasturini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida (1,2 yillik tayyorgarlik) guruhlariga qabul qilish uchun jismoniy tayyorgarlik standartlari yoshga, jismoniy rivojlanish darajasiga, jismoniy tayyorgarlikning boshlang'ich darajasiga qarab gradatsiyalarni nazarda tutmaydi.

Badiiy gimnastikada individual va tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llash faqat sport natijalaridan so'ng amalga oshirila boshlaydi, garchi M.A.Govorova va A.V.Pleshkan [4],

1-jadval

Jismoniy tayyorgarlikning "kuchli" va "zaif" tomonlari turli xil somatotiplar gimnastlar

Somatotip*	"Kuchli" tomonlar	"Zaif" tomonlar
Asteroid	Muvofiqlashtirish qobiliyatlar	Umumiy, maxsus moslashuvchanlik, kuch qobiliyatlar
Torakal	Orqa miya egiluvchanligi, vestibulyar barqarorlik.	Torakal tipdagi gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligining "zaif" tomonlarini ajratib ko'rsatish mumkin emas, chunki qolgan jismoniy qobiliyatlarda ushbu turdagi qizlar o'rta tayyorgarlik darajasini namoyish etadilar. Bu haqiqat badiiy gimnastika uchun muhim bo'lgan jismoniy qobiliyatlarning yanada uyg'un rivojlanishi haqida gapirishga imkon beradi, torakal somatotipning vakillari orasida

* - Astenoid (Astenoid va Astenoid-torakal tip), torakal (torakal, torakal-Astenoid va torakal-mushak turi)

Ikkala guruhning vakillarini ingichka suyak somatotiplari deb tasniflash mumkinligiga qaramay, mashg'ulotlar jarayonida ularning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish kerak ekan. Pedagogik test natijalariga ko'ra biz turli xil somatotiplar gimnastlarni jismoniy tayyorgarligini "kuchli" va "zaif" tomonlarini aniqladik (1-jadval).

Tezlik va kuch sifatleri bo'yicha testlarda turli xil somatotiplarning vakillari taxminan bir xil natijalarni ko'rsatadilar va nazorat-o'tkazish standartlarining baholash shkalasini pastki chegarasida (JSST-mumkin, bu haqiqat yosh xususiyatlari, badiiy gimnastika texnikasining murakkabligi bilan bog'liq). Shuning uchun biz ishlab chiqilgan metodologiyaga tezlik va kuch sifatlarini rivojlantirish uchun blokni kiritish to'g'risida qaror qabul qildik.

Badiiy gimnastikada dastlabki tayyorgarlik bosqichining asosiy vazifasi "jismoniy tayyorgarlikni har

L.A.Karpenko [6], M.N.Umarov va N.X.Fethullova [10] ushbu yondashuvlarni amalga oshirishni mashg'ulotlarni dastlabki bosqichdan boshlash kerak tayyorgarlik birinchi navbatda sportchilarning morfofunktsional xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi. Gimnastlarning jismoniy tayyorgarligini morfotipologik xususiyatlarni inobatga olmagan holda amalga oshirish mushak-skelet tizimining shikastlanishi va buzilishiga olib keladi [N.M.Bikchurin hammualliflik qilgan, 2018], motivatsiyani pasaytirish va ayol sportchilarni tark etish [2,4,8,9].

Shuning uchun bizning ilmiy ishimizning maqsadi morfotipologik mezonlarga ko'ra tabaqalashtirilgan yondashuv asosida yosh gimnastlarni jismoniy tayyorlash metodologiyasini ishlab chiqish edi.

Texnika. Tadqiqotda boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida badiiy gimnastika bilan shug'ullanadigan 6-8 yoshli 92 qiz ishtirok etdi. Qizlarning somatotipini aniqlash uchun biz S.S.Darskayaning modifikatsiyasida Shtefko-Ostrovskiy texnikasidan foydalandik. Gimnastlarning funktsional holatini baholash uchun biz VC o'lchovini o'tkazdik, shuningdek, shtanga va Genchining gipoksik namunalari to'ldirildi, hayot indexni hisoblab chiqildi. Pedagogik testlarni o'tkazishda RIBO"SMda qo'llaniladigan umumiy, maxsus jismoniy tayyorgarlikni baholash va nazorat qilish uchun complex testlaridan foydalandik. Toshkent shahrida badiiy gimnastika bo'yicha namunaviy dasturdan test sinovlari ham qisman qo'llanildi.

Natijalar va ularni muhokama qilish. Somatoskopiya natijasida biz dastlabki tayyorgarlik bosqichida badiiy gimnastika uchun tanlangan qizlarni aksariyati ingichka suyak tanasi-70,7% (Astenoid, torakal va qo'shni somatotik) turiga ega ekanligini aniqladik. O'rganilayotgan ko'rsatkichlar bo'yicha ishonchli farqlar yo'qligi sababli, qo'shni somatotiplarning gimnastlari OS-yangi mos keladigan somatotip bilan umumiy kichik guruhlariga birlashtirdik.

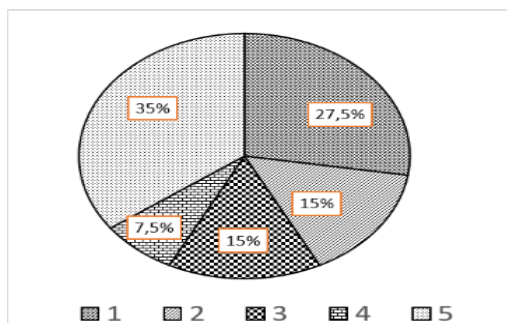
Shunday qilib, gimnastlar orasida uchraydigan somatotiplarning ikki guruhi bo'yicha tadqiqotlarni amalga oshirish va ma'lumotlarni qayta ishlash amalga oshirildi. Astenoid tipidagi qizlar Astenoid va Astenoid-torakal tipdagi qizlar deb tasniflanadi; torakal tipdagi ikkinchi guruhga torakal, torakal – Astenoid va torakal-mushak tipidagi gimnastlar kiradi.

torakal, torakal-Astenoid va torakal-mushak turi) tomonlama barkamol rivojlanishi" bo'lganligi sababli [4,6,8,9,10], biz ishlab chiqqan metodologiyaning maqsadi: har bir morfotip vakillarining tayyorgarligini "zaif" tomonlari darajasini rivojlantirish, jismoniy sifatlarini har tomonlama barkamol takomillashtirdik. Biz ishlab chiqqan metodologiya dastlabki tayyorgarlikning boshlang'ich yilidagi (5-6 yosh) gymnast-qizlarga mo'ljallangan, chunki ushbu bosqichda, bizning tadqiqotimiz natijalariga ko'ra, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari bo'yicha turli xil somato turlar vakillari o'rtasida juda muhim farqlar aniqladik (rasm 1 va 2).

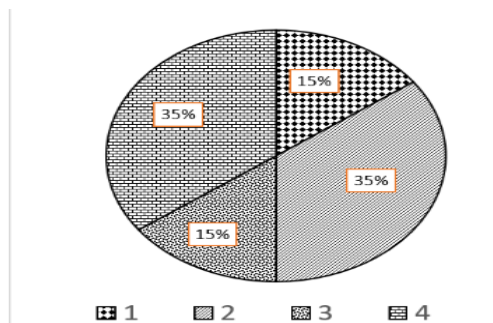
Texnika ikki qismdan iborat (sinov va rivojlanish), davomiyligi 9 oy. Sinov qismi jismoniy tayyorgarlikning darajasini va joriy nazoratini, gimnastlarning jismoniy rivojlanishini namoyishini aniqlashga qaratilgan. Rivojlanish qismi moslashuvchanlik, kuch, tezlik va kuch, muvofiqlashtirish imkoniyatini rivojlantirishgaEksperimental

metodologiyani amalga oshirishda biz og'zaki ta'sir qilish usullari va amaliy usullardan foydalandik (standart takroriy,

intervalli mashqlar usuli, o'zgaruvchan, o'yin, o'zaro raqobat-musobaqa).

1-rasm - Astenoid somatotip gimnastikachi uchun turli yo'nalishdagi vositalarning nisbati

2-rasm-torakal somatotip gimnastok uchun turli yo'nalishdagi vositalarning nisbati

1. Tezlik-quvvat qobiliyatlari -15%
2. Muvofiqlashtirish qobiliyati (vestibulyar barqarorlik) -15%
3. Quvvat qobiliyatlari -35%
4. Maxsus moslashuvchanlik (qo'shma harakatchanlik) -27,5%.
5. Umumiy moslashuvchanlik -7,5%.

1. Tezlik-quvvat qobiliyati 15%.
2. Muvofiqlashtirish qobiliyatlari (qo'l motorikasi) 35%.
3. Muvofiqlashtirish qobiliyati (maksimal harakat chastotasi) 15%.
4. Maxsus moslashuvchanlik (kestirib qo'shilishning harakatchanligi) 35%.

Jismoniy tayyorgarlik jarayonida Astenoid jismoniy gimnastlar eng ko'p e'tibor talab qiladi. Gimnastlarning ushbu kontingentini tayyorlashning murakkabligi yuklamani rejalashtirishda hisobga olinishi kerak bo'lgan antropometrik va funktsional ko'rsatkichlarning pasayishi bilan bog'liq ekan. Shunday qilib, masalan, bitta to'plamdagi takrorlashlar sonini tanlashda biz ingichka suyakli qizlarining bu xususiyatlarini inobatga oldik, kuch mashqlarini bajarishda mahalliy mushak guruhlarini mashqlarga ustunlik berildi, tezlik va kuch mashqlarini bajarishda ular orasidagi dam olish oralig'i oshirildi.

Metodologiyaning samaradorligi pedagogik tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar bilan tasdiqlanadi, bu biz ishlab

chiqqan metodologiyani 9 oy davomida nazorat guruhlarida qo'llaganimizdan so'ng turli xil somatotiplardagi qizlarda jismoniy tayyorgarlikning aksariyat ko'rsatkichlari bo'yicha o'sishni aks ettiradi (ko'rsatkichlar bo'yicha moslashuvchanlik qobiliyati-78/55%, tezlik va kuch jismoniy sifati -31 / 4%, kuch sifatlar-128/43%, muvofiqlashtirish qobiliyatlari – 105/27% ijtimoiy).

Xulosa. Badiiy gimnastikada tayyorgarlikning dastlabki bosqichida morfotipologik xususiyatlarni inobatga olgan holda jismoniy tayyorgarlikda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish gimnastlarning ingichka suyak tana turlarining jismoniy tayyorgarligi darajasini, sportchilar kontingentining xavfsizligini oshirishni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Arkayev L. Ya., Suchilin N. G. chempionlarni qanday tayyorlash mumkin. / Yuqori malakali gimnastikachilarni tayyorlash nazariyasi va texnologiyasi. M.: fis 2004 yil. 326 s.
2. Bikchurin N.M. badiiy gimnastika bilan kam shug'ullanadigan yosh sportchilarda jarohatlar va kasalliklar / N.M.Bikchurin, Tahaviyeva F.V. // Fan va sport: zamonaviy tendentsiyalar.– 2018. – № 4. 6-10 betlar.
3. Viner-Usmonova I.A. badiiy gimnastikada integral tayyorgarlik. Muallif. diss. ... doctor.ped. fanlar. Sankt-Peterburg, 2013 Yil. -47 s.
4. Govorova M.A., Pleshkan A. V. badiiy gimnastikada yuqori malakali yosh sportchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi: darslik. M.: Vseros. Fed. qopqoq. gim.-2001. -50 s.
5. Zatsiorskiy V.M. sportchining jismoniy fazilatlar: ta'lim nazariyasi va metodikasi asoslari [matn] / V. M. Zatsiorskiy. 4-nashr. - M.: Sport, 2019-200 c.
6. Karpenko, L.A. badiiy gimnastika bilan shug'ullanuvchilarning jismoniy usullarini baholash va rivojlantirish metodologiyasi: darslik / L. A. Karpenko, I. A. Viner, V.A.Sivitskiy. - M.: [b.I.], 2017 yil. 77 s.
7. Platonov V.N. Sportchilarning motor xususiyatlari va jismoniy tayyorgarligi. "Sport" / V.N.Platonov. - M.: 2022. -656 s.: il.
8. Hasanova G.M. Sportni takomillashtirish bosqichida yosh gimnastikachilar o'rtasida raqobatbardosh mezotsikl qurilishi. Diss. ... kand.ped.fanlar. - Toshkent: O'zGIFK, 2011. 173 s.
9. Umarov M.N. Badiiy gimnastika bo'yicha o'quv va treninglarni tashkil etish va o'tkazish texnologiyasi. Monografiya. T. 2019 yil. -183 s.
10. Umarov M.N., Fethullova N.X. "Badiiy gimnastika nazariyasi va metodikasi" [darslik]. O'zGUFKS Chirchiq: 2023 Yil. - 238 s.

UDK:371.64

Dilshodakhon NAZAROVA,

National University of Uzbekistan Senior teacher of the Interfaculty Department of the English Language

E-mail: dilshoda-77@mail.ru

Reviewer: Kaharova Iroda Siddikovna, PhD. Uzbekistan State World Languages University

READING SKILL AND METHODS OF TEACHING READING

Annotation

The current article aims at providing general information about the importance of reading skill and methods of teaching reading effectively. Suggestions and solutions by leading experts and how reading is important in teaching and learning foreign languages are also discussed and proved in this article.

Key words: Language skills, imagination, non-readers, poor readers, context, passage, elementary reading practice, independent reading, reading in chorus, meaning.

O'QISH KO'NIKMASI VA O'QISH KO'NIKMASINI O'RGATISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'qish ko'nikmasi haqidagi umumiy ma'lumotlar va o'qish ko'nikmasini samarali o'rgatish usullari yoritilgan. Etakchi mutaxassislarning takliflari va yechimlari hamda chet tillarni o'rgatish va o'rganishda o'qish ko'nikmasini qanchalik muhimligi ushbu maqolada muhokama qilinadi va isbotlanadi.

Kalit so'zlar: Til malakasi, tasavvur, o'qimaydiganlar, yomon o'quvchilar, kontekst, parcha, boshlang'ich o'qish amaliyoti, mustaqil o'qish, xorda o'qish, ma'no.

НАВЫК ЧТЕНИЯ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ЧТЕНИЮ

Аннотация

Настоящая статья направлена на предоставление общей информации о важности навыка чтения и методов эффективного обучения чтению. В этой статье также обсуждаются и доказываются предложения и решения ведущих экспертов, а также важность чтения в обучении и изучении иностранных языков.

Ключевые слова: Языковые навыки, воображение, не читающие, контекст, отрывок, начальная практика чтения, самостоятельное чтение, чтение хором, смысл.

Introduction. As English has become the most important language of our modern life and communication, teachers are trying to improve teaching all linguistic skills such as listening, speaking, writing as well as reading. Reading is really important skill that should be taught from early ages. From time to time, people have wondered why reading is important. There seems so many other things to do with one's time. Reading is important for a variety of reasons. We will look at some of those fundamental reasons below, but it is important to realize that struggling with vital reading skills is not a sign of low intelligence.

Why is it so important? First of all, reading is fundamental to functioning in today's society. Why reading is important because it develops the mind. The mind is a muscle. It needs exercise. Understanding the written word is one way the mind grows in its ability. Teaching young children to read helps them develop their language skills. It also helps them learn to listen. Reading helps children focus on what someone else is communicating [1].

Literature review. Reading develops the imagination. TV and computer games have their place, but they are more like amusement. Amusement comes from two words "a" and "muse". Amusement is a non-thinking activity. With reading, a person can go anywhere in the world... or even out of it! They can be a king, or an adventurer, or a princess, or... The possibilities are endless. Non-readers never experience these joys to the same extent.

Reading is fundamental in developing a good self-image. Non-readers or poor readers often have low opinions of themselves and their abilities. In most cases they feel as if the world is against them. They feel isolated and behavior

problems can surface. They can perform poorly in other subjects because they cannot read and understand the material. Often the reader tends to "give up".

Why is reading important? Let's keep going... Good reading skills, especially in a phonics reading program, improve spelling. As students learn to sound out letters and words, spelling becomes easier. Also, reading helps to expand the vocabulary. Reading new words puts them in their mind for later use. Seeing how words are used in different contexts can give a better understanding of the word usage and its definitions rather than just the cold facts of a dictionary [1].

As it is mentioned above reading is really important skill that should be taught thoroughly. For this reason, teachers should know how to teach reading well, as well as effective methods of teaching reading.

An early stage of teaching reading the teacher should read a sentence or a passage to the class himself/herself. When she or he is sure the students understand the passage, she or he can set individuals and the class to repeat the sentences after him/her, reading again himself/herself if the pupils' reading is poor. The pupils look into the textbook. In symbols it can be expressed like this: T - C - T - P1 - T - P2 - T - P3 - T - C (T - teacher; C - class; P - pupil). Kind of elementary reading practice should be carried on for a limited number of lessons only. When a class has advanced far enough to be ready for more independent reading, reading in chorus might be decreased, but not eliminated: T - C - P1 P2 P3.

When the pupils have learned to associate written symbols with the sounds, they stand for they should read a sentence or a passage by themselves. In this way they get a chance to make use of their knowledge of the rules of reading.

It gives the teacher an opportunity to see whether each of his pupils can read. Symbolically it looks like this: P1 P2 Pn T (S) C (S - speaker, if a tape recorder is used) [2].

Research methodology. According to linguists, M. Susan Bwins, Peg Griffin, Catherine E. Snow, in all there are six important methods of teaching reading. They are as follows:

a) The alphabetic method or ABC method or spelling method. b) The phonic method. c) The word method. d) The phrase method. e) The sentence method. f) The story method [3].

Now let's look through all above mentioned methods in details:

The alphabetic method - The teacher teaches the students the names of letters in their alphabetic order. S/he also may combine two or more letters to form a word: e. g. i_n=in, o_n=on, o_n_e=one. From 'words' it moves to 'phrases' and finally 'sentences'. Thus, the procedure begins from letters and ends in sentences [3]. There are many ways to teach the alphabet and all teachers develop their own style over time. The ABC song is a nice way to start and finish the alphabet segment of your lesson. Pros of alphabetic method are that it gives the students sufficient opportunity to see words and helps them to build up the essential visual image. However, as it is a dull and monotonous process it appears to be a difficult and lengthy method that does not expand the eye-span. Letters that occur in both languages, but they are read differently, are the most difficult letters for students to retain. Obviously in teaching a student to read English words, much more attention should be given to those letters which occur in both languages but symbolize entirely different sounds. For example, H, p. (Pupils often read How as [nau]). Therefore, in presenting a new letter to students a teacher should stress its peculiarity not only from the standpoint of the English language (what sound or sounds it symbolizes) but from the point of view of the native language as well the 1960s, solid research has shown that the ability to recognize and name the letters of the alphabet upon entry to school is the best single predictor of reading achievement at the end of the first year of literacy instruction. However, it also shows that simply teaching children the alphabet does not guarantee that they will rapidly develop literacy skills. [3]

The phonic method - Beginning students do not understand that letters represent the sounds in words, although they do know that print represents spoken messages. Awareness is the strongest predictor of future reading success for children. No research exists that describes the effects of phonological awareness on reading for adults. However, it is believed that teaching phonological awareness to beginning-reading adults improves their reading accuracy and spelling, especially for reading and spelling words with blends [3].

The skill of matching sounds and letter symbols is called phonics, and it involves learning that the graphic letter symbols in our alphabet correspond to speech sounds, and that these symbols and sounds can be blended together to form real words. Word analysis strategies enable students to "sound out" words they are unable to recognize by sight. Explicit, direct instruction in phonics has been proven to support beginning reading and spelling growth better than opportunistic attention to phonics while reading, especially for students with suspected reading disabilities. Beginning readers should be encouraged to decode unfamiliar words as opposed to reading them by sight, because it requires attention to every letter in sequence from left to right. This helps to fix the letter patterns in the word in a reader's memory. Eventually, these patterns are recognized instantaneously and words appear to be recognized holistically first operating at an alphabetic stage, during which elementary learners recognize words using letters or letter groups but not sound-symbol connections,

students develop their ability to connect the sounds in part of a word with the letter or letters which go with that sound. They become able to use this knowledge in a new context by analogy. Analogical reasoning is very important in this process. It works initially with two phonological units: first phoneme in a word (often referred to as the 'onset'); remainder of the word, the part that rhymes (often referred to as the 'rime'). [3]

The word method - The word method is otherwise known as "Look and say" Method. The look and say teaching method, also known as the whole word method, was invented in the 1830s and soon became a popular method for teaching reading. Look and say method teaches children to read words as whole units, rather than breaking the word down into individual letters or groups of letters. Elementary learners are repeatedly told the word name while being shown the printed word, perhaps accompanied by a picture or within a meaningful context. By pointing at each word as a teacher reads sentences, children will start to learn each word [4].

Teaching principles of the discussed method are as follows:

New words are systematically introduced to a student by letting him/her see

the word, hear the word and see a picture or a sentence referring to the word.

Flashcards are often used with individual words written on them, sometimes

with an accompanying picture. They are shown repetitively to a child until he memorizes the pattern of the word.

Progressive texts are used with strictly controlled vocabularies containing just

those words which have been learned.

- Initially an elementary learner may concentrate on learning a few hundred

words. Once these are mastered new words are systematically added to the repertoire. Typically, a child would learn to recognize 1,500 to 3,000 words in his first three or four years of school [3].

Students should also learn the reading of some monosyllabic words which are homophones. For example: son - sun; tail - tale; too - two; write - right; eye-I, etc. It is advised to use flashcards to encourage young elementary learners to read, such techniques may be suggested:

(1) students choose words which are not read according to the rule, for example: lake, plane, have, Mike, give, nine;

(2) students are invited to read the words which they usually misread:

yet - let	form - from	called - cold	does - goes
cold - could	come - some	wood - would	walk - work

though - thought	since - science with	hear - near	hear - here
through - though	- which	content - context	country - county

(3)

students are invited to look at the words and name the letter (letters) which makes the words different: (4) students in turn read a column of words following the key word;

(5) students are invited to pick out the words with the graphemes oo, ow, ea, th,.

At the very beginning, a student is compelled to look at each printed letter separately in order to be sure of its shape. S/He often sees words and not sense units. For instance, s/he reads: The book is on the desk and not (The book is) (on the desk) [2].

Of particular interest here is the question 'how do fluent readers recognize words?' It is now known that fluent readers do not process words as 'wholes'. In normal reading,

they process individual letters during each fixation. They make use of knowledge of spelling patterns, word patterns and the constraints of syntax and semantics to produce a phonetic version of the text (though this is usually produced after, rather than before, words have been recognized) [3].

Some scholars also suggest the following six word recognition strategies:

1) Context clues. Figuring out what the word is by looking at what makes sense in the sentence. 2) PSR/morphemic analysis. Figuring out what the word is by looking at the prefix, suffix, or root word. 3) Word analysis/word families. Figuring out what the word is by looking at word families or parts of the word you recognize. 4) Ask a friend. Turn to a friend and say, "What's this word?" 5) Skip the word. If you are still creating meaning, why stop the process to figure out a word? 6) Phonics. Using minimal letter clues in combination with context clues to figure out what the word is. It is an easy and natural direct method that facilitates oral work [3].

The phrase method - lies midway between the word method and the sentence method. It helps in extending the eye span. Phrases can be presented with more interesting material aids. The teacher prepares a list of phrases and writes one phrase on the blackboard. He asks the students to look at the phrase attentively. The teacher reads the phrase and pupils repeat it several times. New phrases are compared with the phrases already taught. It has all the limitations of the word method. It places emphasis on meaning rather than reading [3].

The sentence method - The most difficult thing in learning to read is to get information from a sentence or a paragraph on the basis of the knowledge of structural signals and not only the meaning of words. Pupils often ignore grammar and try to understand what they read relying on their knowledge of autonomous words. And, of course, they often fail, e. g., the sentence "He was asked to help the old woman" is understood in another way, in which the word he becomes the subject and is not the object of the action [2]. This method the whole sentence is the minimum meaningful unit. It is also a "look and say method". This method is used in situational teaching. Students learn words and letters of the alphabet afterwards. Flash cards are used. The flash card contains the whole sentence. The method is useful for continuous reading. Words and sentences should be familiar to the children. The sentence method can be used effectively only when the children are already able to speak the language. However, readers find it difficult to read a sentence without the knowledge of words and letters. Thus, it is rather a time consuming method [3].

The story method. The peculiarities of reading comprehension - is an advanced method over the sentence method. It creates interest among the children. It gives the complete unit of thought. The teacher tells the story in four or five sentences illustrated through pictures. The children first memorize the story and then read it. The limitations of this method consist in failing to develop the habit of reading accurately and putting a heavy load on the memory of the student [3]. Special attention is given to intonation since it is of great importance to the actual division of sentences, to stressing the logical predicate in them. Marking the text occasionally may be helpful.

Analysis and results. While teaching reading teachers should not forget to perform before-reading-practices:

Teach the pronunciation of difficult to read words. Students can read the words in a passage accurately and fluently and their reading comprehension will be enhanced.

Word recognition and decoding skills are necessary, though not sufficient for reading comprehension. According to the National Reading Panel, systematic and explicit decoding instruction improves students' word recognition, spelling, and reading comprehension. Fluent reading in the primary grades is related to reading comprehension of words for decoding instruction: [5]

1) Use the list of difficult to read words provided in your program. 2) If list of words is not provided or inadequate for your students, preview the passage selecting the difficult to read words. 3) Divide the difficult to pronounce words into two categories for instructional purposes: -Tell Words (irregular words, words containing untaught elements, and foreign words) - Strategy Words (words that can be decoded when minimal assistance is provided) [5].

Teach the meaning of critical, unknown vocabulary words is related to reading comprehension. If students understand the meaning of critical vocabulary in the passage, their comprehension will be enhanced. Gap in word knowledge persists though the elementary years. Moreover, the vocabulary gap between struggling readers and proficient readers grows each year and Hutchins identify the following reading comprehension strategies:

a) activating or building background knowledge; b) using sensory images; c) questioning; d) making predictions and inferences; e) determining main ideas; f) using fix-up options;

Synthesizing in chorus, reading in groups in imitation of the teacher which is practiced in schools' forms. The result is that pupils can sound the text but they cannot read. The teacher should observe the rule "Never read words, phrases, sentences by yourself. Give your pupils a chance to read them." For instance, in presenting the words and among them those which are read according to the rule the teacher should make once students read these words first [2].

Conclusion. Overall, reading is one of the key language skills that students should acquire in the process of learning a foreign language. Moreover, it is not only the goal of education but also a means of learning a foreign language as while reading students review sounds and letters, vocabulary and grammar, memorize the spelling of words, the meaning of words and word combinations i. e. they polish their foreign language knowledge.

Reading skills are the cognitive processes that a reader uses in making sense of a text. To become a proficient reader language learners should master automatic letter and word recognition and the ability to use context as an aid to comprehension.

To make teaching reading effective it is advisable to focus on one skill at a time, explain the purpose of given tasks, establish connection with the previously acquired knowledge and skills, make usage of visual and audio aids, discuss problematic issues etc. Teachers should also keep in mind that reading is not a passive skill, make students engaged with what they are reading, encouraged them to respond to the content of a reading text not just to the language, to make sure that tasks correspond to the topic and level of the students etc.

All in all, as we mentioned above students who experience difficulties with reading may struggle to accurately decode words, read at a slow and labored pace, skip or add words when reading, and or have difficulty adequately comprehending what they have read. We know that reading is one strand of literacy. This process is complex and multi-dimensional. Effective teachers have an understanding of this complexity and are able to use a range of teaching approaches that produce confident and independent readers.

LITERATURA

1. Goodman K. On reading Portsmouth. N. H. Heinemann(1996):
2. Grams F. Writing and the Writer. (2nd edition) Hillesdale, N.J: Lawrence, Erlbaum Association. (2006).

3. Cocks and Watts. The effect of oral and written patterns of language structure on reading comprehension. The reading Teachers (2004).
4. M. Susan Bwins, Peg Griffin, Catherine E. Snow, Editors. Reading comprehension of materials: a study at grades two and four. Reading Research Quarterly (1999).
5. Dakowska M. Teaching English as a Foreign Language. A Guide for Professionals. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 2005.
6. <http://www.magicspeedreading.com/...>

Sayyora NAZAROVA,
associate professor, PhD, Tashkent State University of Oriental Studies
E-mail: zayidova@gmail.com

SamDChTI dotsenti, PhD D. Djurayev taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN INTERCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS IN TEACHING THE CHINESE LANGUAGE

Annotation

This article describes the main content of the current state of teaching Chinese in universities, reflects the results of the survey and its qualitative analysis in staffed universities among teachers of the Chinese language of the Republic of Uzbekistan. At the first stage of the study, the author, based on the analysis of classes and generalization of the experience of teachers of the Chinese language, developed methodological recommendations for improving the foreign-language intercultural competence of philology students when teaching Chinese using pedagogical technology for the development of critical thinking through reading and writing. In our opinion, the use of the above-mentioned methodological recommendations in the practice of higher educational institutions will contribute to improving the planning of classes using pedagogical technologies in the educational process.

Key words: Intercultural competence, pedagogical technology for the development of critical thinking through reading and writing, Chinese language, pedagogical experiment.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В данной статье изложено основное содержание современного состояния преподавания китайского языка в вузах, отражены результаты анкетирования и его качественный анализ в пилотируемых вузах среди преподавателей китайского языка Республики Узбекистан. На первом этапе исследования, автор, на основе анализа занятий и обобщения опыта учителей китайского языка разработал методические рекомендации по совершенствованию иноязычной межкультурной компетенции студентов-филологов при обучении китайскому языку с использованием педагогической технологии развития критического мышления через чтение и письмо. По мнению автора использование в практике высших учебных заведений вышеупомянутых методических рекомендаций будут способствовать совершенствованию планирования занятий с применением педагогических технологий в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, педагогическая технология развития критического мышления через чтение и письмо, китайский язык, педагогический эксперимент.

XITOIY TILINI O'QITISHDA TALABALARNING CHET TIL MADANIYATLARARO KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy o'quv yurtlarida Xitoy tilini o'qitishning hozirgi holatining asosiy mazmuni bayon etilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Xitoy tili o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomaga natijalari va uning tahlili aks ettirilgan. Tadqiqotning birinchi bosqichida muallif darslarni tahlil qilish va Xitoy tili o'qituvchilari tajribasini umumlashtirgan. Muallif o'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik texnologiyasidan foydalangan holda Xitoy tilini o'qitishda filolog talabalarining chet tillararo madaniyatlararo kompetentsiyasini rivojlantirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqdi. Muallifning fikricha, oliy o'quv yurtlari amaliyotida yuqorida qayd etilgan uslubiy tavsiyalardan foydalanish darslarni rejalashtirishni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Madaniyatlararo kompetentsiya, o'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik texnologiyasi, xitoy tili, pedagogik tajriba.

Introduction. The relevance of the presented research is determined by the fact that it is devoted to solving an important scientific problem – the study of the development of intercultural communicative competence among students when learning Chinese. In the leading universities of the world, work on introduction of new models for the formation and development of communicative competencies among students is underway; cognitive skills of information search for mastering a sufficient amount of knowledge for the professional growth of future specialists in Philology and Sinology, innovative pedagogical technologies and teaching methods are being introduced into the educational process. The study of the Chinese language as one of the leading means

of interethnic communication, as well as interstate communication of foreign countries, has become one of the main factors in the training of highly qualified personnel at the level of international standards. In the years 2019 - 2022, we have carried out experimental work with the aim of identifying the philology students' volume of a foreign language lexical vocabulary related to the cultural area, determination of the level of awareness of the native speakers culture, their mentality, national character, lifestyle, vision of the world, customs, traditions and behavior in intercultural interaction, as well as the correlation of all the above in accordance with the requirements of the curriculum, recognizing foreign language communication difficulties that students experience under the

influence of their native language, and also with the aim of further overcoming them with the help of a specially developed author's a system of exercises and tasks for the development of foreign language intercultural communicative competence. The purpose of our study is to develop a methodology for the development of foreign language intercultural communicative competence of Uzbek-speaking students.

Literature review. In many works of domestic and foreign scientists, the fundamental characteristics of a foreign language textbook were reviewed. It's worth to note the works of L.T. Akhmedova [1], G.K. Bakieva [2], T.K. Sattorov [3], M. Djusupov [4], S.A. Nazarova [5], Babikov [6] I.L. Bim [7], J.L. Vitlin [8], A.A. Mirolyubov [9], I.V. Rakhmanova [10], Yang, Jizhou [11], Zhao Fuxia [12] and others. In these works, the theoretical concept of a foreign language textbook is clearly and fully developed.

Research Methodology. The methodology for developing foreign language intercultural competence of university students in the process of teaching them the Chinese language was tested by us during 2019–2022. (2019/2020; 2020/2021; 2021/2022 academic years), which were divided into the following stages. The teaching experiment involved 30 teachers and 178 students of the Tashkent State University, the Uzbek State University of World Languages, and the Samarkand State University. Of these, 89 students are control groups (CGs) and 89 students are experimental groups (EGs). We have allocated one test and one experimental group among the students of 3-4-year higher education institutions studying Chinese as the main language in each manned university.

Research (2019/2020 academic years). At this stage, we have studied and analyzed the scientific literature on the research topic and outlined ways to develop a methodology for developing foreign language intercultural competence of students in their teaching of the Chinese language; conducted a survey among teachers and students, as well as a diagnostic section among 3-4-year philology students studying Chinese as the main language was performed.

Experimental teaching (2020/2021; 2021/2022 academic years) was carried out with the undergraduate students of years 3 and 4 studying in the universities of the Republic of Uzbekistan. At this stage the proposed methodology for improving the foreign language intercultural competence of students was tested in teaching of their Chinese language using such pedagogical technologies as technology development of critical thinking through reading and writing, as well as case methodology.

The final stage (2022) of the experiment included the analysis of the results of the training experiment on the development of foreign language intercultural competence of students in their teaching of the Chinese language, and the preparation of methodological recommendations.

Analysis and results. The Chinese Language Experimenters were instructed. In order to obtain objective results of the observation section, psychological work was also carried out. Recipients were asked to work thoughtfully, individually, if they did not know the answer, to put a stamp, as these results will not affect the assessments of academic achievement. In the course of the experimental training, we differentiated variable and non-variable values. The varied modalities of the pilot training included: how to organize and present the training material. Nonnegotiable learning conditions - these are recipients - students, one teacher, the same conditions of teaching a foreign language. In the control groups, the training was carried out in the traditional way, in the experimental groups - according to the developed methodology, which consisted in the use of teaching and language tasks and a specially designed author's system of exercises, involving work on the development of knowledge,

preparation skills, organization and conduct of conversations, negotiations, discussions, and the preparation of communications and interviews in intercultural contexts. Methods and techniques corresponding to each phase of the technology of developing critical thinking through reading and writing and case-method were used.

Experimental training was carried out using authentic and adapted texts included in the current curriculum, as well as textbooks and teaching aids in Chinese using pedagogical technologies for developing critical thinking through reading, writing and a case method. General didactic methods based on an activity approach to learning were used: 1) providing mastery of foreign language intercultural lexical units, realities, verbal and non-verbal means of communication; visual, reproductive, problem-search, inductive, deductive; 2) stimulating and motivating educational activities: educational discussions; 3) the method of control and self-control of educational activities (survey, test, etc.). During the learning experiment, pedagogical technologies were used, such as the technology for developing critical thinking through reading and writing, and the case method. At the technological stages of the Technology for the development of critical thinking through reading and writing, methods and techniques were used corresponding to each stage of training. Stage of "Challenge" (activation of existing knowledge): table of the "I know. I want to know. I can", an interactive methodological technique aimed at developing feedback in the cognitive process, "brainstorming" technique, true / false statements, compilation of clusters, tables. Stage "Comprehension" (obtaining new information): using the "INSERT" technique, two-part diaries, "Cinquain", "Venn" diagrams, "Fish skeleton", "Thick and thin questions", "Mind map". Stage "Reflection" (understanding, the birth of new knowledge): "PRES-formula", "SWOT-analysis", etc. Establishment of cause-and-effect relationships, oral and written conversations, discussions, creative work.

During the learning experiment, pedagogical technologies were used, such as the technology for developing critical thinking through reading and writing, and the case method. At the technological stages of the Technology for the development of critical thinking through reading and writing, methods and techniques were used corresponding to each stage of training. Stage of "Challenge" (activation of existing knowledge): table of the "I know. I want to know. I can", , an interactive methodological technique aimed at developing feedback in the cognitive process, "brainstorming" technique, true / false statements, compilation of clusters, tables. Stage "Comprehension" (obtaining new information): using the "INSERT" technique, two-part diaries, "Cinquain", "Venn" diagrams, "Fish skeleton", "Thick and thin questions", "Mind map". Stage "Reflection" (understanding, the birth of new knowledge): "PRES-formula", "SWOT-analysis", etc. Establishment of cause-and-effect relationships, oral and written conversations, discussions, creative work. The methodology for developing foreign language intercultural competence using the Technology for developing critical thinking through reading and writing and the case method includes the following steps:

1. Introductory stage of training - work on the form of the word, its meaning and use. The use of pictorial, subject, sound, contextual visibility. Integrated presentation of foreign language intercultural lexical material. Using techniques of Technology for developing critical thinking through reading and writing ("I know. I want to know. I can" table, INSERT, filling out two-part diaries). Semantization of foreign language intercultural lexical material was observed with the help of antonyms, synonyms, using well-known methods of word formation; development of linguistic conjecture through context, definitions.

2. Training stage of training – primary activation and consolidation of foreign language intercultural lexical units, which includes exercises and tasks of verbal and non-verbal means of communication and is aimed at "forming and developing the skills and abilities of analyzing language material." This includes various types of exercises: exercises for distinguishing the acoustic-graphic image of a word, correlating a word with other well-known words and forming a phrase, including phraseological units of the Chinese language. Preparatory exercises, which may include differentiation and identification of lexical units, are combining, transformational, word-forming, substitutional. This subsystem provides not only for determining the level of understanding of a word, phrase and phraseological units of the Chinese language, but also for finding the corresponding idiomatic unit in the native language and the ability to recognize it.

3. Productive learning stage – work based on the use of graphic organizers that ensure the assimilation of verbal (at the level of a sentence and super-phrasal unity) and non-verbal means in the communication process, which contains components of the technological stages of development through reading and writing critical thinking, as well as such cognitive processes of a person as memory and imagination.

The purpose of the educational experiment was to test the effectiveness of the methods developed by us on the development of foreign intercultural communicative competence of students of the Chinese language using the technology of development of critical thinking through reading and writing and case-study

The objectives of the experiential teaching included the following:

- to substantiate in scientific and methodological terms the optimality of the choice of pedagogical technology for the development of critical thinking through reading and writing, the case method as one of the main components in the methodology we are developing for the development of

foreign language intercultural communicative competence of students in their teaching Chinese;

- to raise the level of theoretical and practical knowledge of conducting foreign-language intercultural communication skills, to teach distinguishing, understanding the language and communicative norms inherent to representatives of foreign lingual cultural communities, adequate and correct use of the language of communication, taking into account the situational context and mental, cultural, psychological and other characteristics of the interlocutor.

- to determine how the educational and linguistic tasks developed by us affect the development of foreign intercultural communicative competence of students in their teaching of the Chinese language;

- to contribute to the development of students' cognitive processes by means of sets of methods and techniques corresponding to each phase of technological stages of technology of development of critical thinking through reading and writing, case-method aimed at improving the skills of analysis, synthesis and evaluation of the received information at the level of superphrase unity;

- the aim of developing effective professional communication in intercultural contexts is to encourage independent search for solutions to communication problems related to overcoming communication barriers.

- to formulate methodical recommendations for teachers on the work with pedagogical technology of development of critical thinking through reading and writing, as well as the creation of the case-study, and the organization of the training using the case method; to formulate methodical recommendations for students to prepare for the class with graphic organizers on the basis of pedagogical technology of development of critical thinking through reading and writing, as well as it is expected to work with the case and the organization of activities to solve the case.

Table 1. Final qualitative and quantitative characteristics of the level of development of foreign language intercultural competence by students of philology of 3-4 courses based on the results of a training experiment

Chapter	Answer before the experiment				Answer after the experiment							
	total number of students - 178				EG (89 students)				CG (89 students)			
Answer	correct		wrong		correct		wrong		correct		wrong	
Qty	st	%	st	%	st	%	st	%	st	%	st	%
K×S	178×8=1424				89×8=712				89×8=712			
A	590	41.4	834	58.6	416	58.4	296	41.6	325	45.6	387	54.4
K×S	178×4=712				89×4=356				89×4=356			
B	294	41.3	418	58.7	204	57.3	152	42.7	164	46.1	192	53.9
K×S	178×4=712				89×4=356				89×4=356			
B	273	38.3	439	61.7	194	54.5	162	45.5	157	44.1	199	55.9

Conclusion and recommendations. Analysis of the obtained data showed the following. A significant increase in all parameters of 17% and 16% in the experimental groups indicates an increase in the level of formation of receptive and productive foreign language intercultural lexical skills. The students of the experimental group showed a tendency to clearly and correctly express their thoughts, to develop their own opinions based on the comprehension of various experiences, thoughts and ideas. Thus, the obtained quantitative data confirmed the effectiveness of teaching

according to the proposed methodology for the development of foreign language intercultural competence of philology students using the technology for developing critical thinking through reading and writing and the case method. Students acquired the following intercultural communication skills: the ability to adequately assess their own and other cultures, interpret linguistic and cultural realities for effective intercultural interaction, improved interpersonal interaction, the ability to effectively communicate; skills in the field of academic, business and everyday intercultural communication;

self-presentation skills; the ability to overcome barriers that arise during interpersonal communication in a foreign language, as well as psychological difficulties that arise in the process of learning a foreign language and other cultural

reality; developed a stable motivation for further study of a foreign language and its active use in their professional activities.

LITERATURA

1. Akhmedova L. T. (2013). Theory and practice of teaching professional Russian speech to students of philology. Tashkent: Fan va technology.
2. Bakieva G.Kh. (2012) Uzbek language for CIS countries. Moscow: MSLU, 120.
3. Sattarov T.K. (2000) Formation of professional skills of the future teacher of a foreign language in practical classes in the specialty (on the material of the English language). PhD thesis abstract, Tashkent, 32.
4. Djusupov M. (2012) Sociolinguistics, linguodidactics, methodology (relationship and interdependence). Moscow: Russian language abroad, (1) 22-28.
5. Sayyora A. Nazarova (2021). On the issues of overcoming interlingual and intralingual interference in teaching Chinese to students: lexical and grammatical aspect. Modern oriental studies, 3 (3), 401-409. doi: 10.24412/2686-9675-3-2021-401-409
6. Babikova E.S. Why should Russian textbooks be used when teaching German // Foreign Languages at School, 2000, (1), 38-39.
7. Bim I. L., Afanasyeva, O. V., & Radchenko, O. A. (1999). To the Problem of Evaluation of the Modern Textbook of Foreign Language.
8. Vitlin Zh. L. (2007) Theoretical and methodological foundations of textbooks of the first foreign language for universities. Foreign languages at school, (3), 45-50.
9. Mirolubov, A. A. (2002). History of the domestic methodology of teaching foreign languages. Moscow: STEPS, INFRA-M, 448.
10. Yang Jizhou. (2009). Chinese language course. Beijing: Beijing University of Languages Press. 汉语教程.杨寄洲. 北京语言大学出版社, 168.
11. Zhao Fuxia. 2022. Analysis of Foreign Language Teachers' Cross-cultural Teaching Ability (J). Teaching and Management

Rohila NARQUCHQAROVA,

Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrası o'qituvchisi

E-mail: rohilanarquchqarova@gmail.com

TerDU Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent N.A.Achilov taqrizi asosida

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIDA MILLIY-BADIIY QADRIYATLARGA QIZIQISHLARINI TASVIRIY SAN'AT VOSITASIDA SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK TIZIMI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'quvchilar amaliy san'atga oid faoliyatining bu ko'rinishlarini tashkil etishda ularning yoshi, shaxsiy, ruhiy, fiziologik, jismoniy va aqliy xususiyatlari, pedagogik va metodik, huquqiy mezonlar, mehnat qonunchiligi, sanitariya-gigiyena qoidalari va mehnat xavfsizligi talablari milliy, mahalliy, an'anaviy va noan'anaviy urf-odatlar, ijtimoiy, iqtisodiy, etnik sharoitlar, xususiyatlari hisobga olinishi, tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishda ma'lum ta'lim sohasidagi, sinflardagi, maktablardagi o'quv rejalari maqsad va vazifalari bilan uyg'unlashtirilishi haqida batafsil ma'lumot berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Amaliy san'at, o'quvchilarning yoshi, shaxsiy, ruhiy, fiziologik, jismoniy va aqliy xususiyatlari, sanitariya-gigiyena.

DIDACTIC SYSTEM OF FORMING INTEREST IN NATIONAL-ARTISTIC VALUES IN GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS THROUGH FINE ARTS

Annotation

In this article, students' age, personal, mental, physiological, physical and mental characteristics, pedagogical and methodical, legal criteria, labor legislation, sanitary-hygiene rules and labor safety requirements are taken into account in the organization of these manifestations of students' activities related to applied art. , taking into account local, traditional and non-traditional customs, social, economic, ethnic conditions, characteristics, in carrying out educational activities in accordance with the goals and objectives of educational plans in certain educational fields, classes, schools Detailed information is given about the preparation.

Key words: Practical art, age of students, personal, mental, physiological, physical and mental characteristics, sanitation and hygiene.

ДИДАКТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА К НАЦИОНАЛЬНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ЦЕННОСТЯМ У ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО

Аннотация

В статье учитываются возрастные, личностно-психические, физиологические, физические и психические особенности студентов, педагогико-методические, правовые критерии, трудовое законодательство, санитарно-гигиенические правила и требования безопасности труда при организации этих проявлений студенческой самостоятельности. деятельности, связанной с прикладным искусством., с учетом местных, традиционных и нетрадиционных обычаев, социальных, экономических, этнических условий, особенностей, при осуществлении образовательной деятельности в соответствии с целями и задачами учебных планов по отдельным образовательным направлениям, классам, школы Дается подробная информация о подготовке.

Ключевые слова: Практическое искусство, возраст учащихся, личностные, психические, физиологические, физические и психические особенности.

Kirish. O'quvchining ijodkorligi, avval, uning har qanday faoliyat jarayonidagi o'ziga xos usul bilan masala echish, insho yozish, tajriba ishlari, texnologiya darslari va hokazolardagi mustaqil fikrlashida namoyon bo'lishi lozim. O'quvchining ijodi uning olgan bilimlarini hayotda ko'rgan dalil va hodisalarga bog'lay olishi, ularni to'g'ri baholab, dastlabki ma'lumotlarni tahlil va sintez qila bilishidir.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tartibdagi ta'lim to'g'risidagi qonunda umumiy o'rta ta'lim maktablarini boshlang'ich, tanyanch va o'rta ta'limga bo'lingan. Ushbu standavrtga muvofiq, umumumiy o'rta ta'lim maktablari fanlarning o'quv dasturlarini ishlab chiqishda xalqaro standartlarga muvofiqligiga katta etibor qaratmoqda.

Bizga ma'lumki, umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflari bitiruvchisiga qo'yiladigan talablar "A-1" daraja, tayanch o'rta ta'lim bitiruvchilariga "A-2" darajada bilishi talab etilgan.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda kompetensiya-ning tayanch, kasbiy va maxsus turlarga ajratilib ko'rsatilgan.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quv dasturlarida tayanch kompetensiyaning 6 ta turi ajratilib ko'rsatilgan.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "kompetensiya" tushunchasining mohiyat-mazmuni uning majmuaviy xususiyatida, ya'ni o'quv faoliyatini amalga oshirish uchun har biri teng qiymatli va muhim ahamiyatga ega bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar, qadriyatlar, yo'nalishlar va munosabatlar integratsiyasida o'z ifodasini topadi. Tashkiliy-texnologik kompetensiyalar mehnat qurollarini tanlash, zarururiy materiallarni izlash, ularni qayta ishlashning texnologik usullarini aniqlash, ishlarni rejalashtirish va mehnat jarayonini o'rganishdagi innovatsion yondashuv bilan uzviy bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Tasviriy san'at" sohasida taqdim etilgan kommunikativ kompetensiya, axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, milliy va umummadaniy kompetensiya, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan

xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalarga a'lohida miuvofiq amaliy ishlarni olib boriladi.

O'quvchilar tasviriy san'atning turli sohalari, yo'nalishlari bo'yicha bilim olishlari, tushuncha va tasavvurlarga ega bo'lishlarida turli o'quv-tarbiyaviy tadbirlar ham muhim o'rin egallaydi. Biz o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni belgilashda umumiy o'rta ta'lim maktablarida, maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida, ustaxonalarda, ishlab chiqarish korxonalarida, mahalla, jamoatchilik orasida o'quvchilar ishtirokida o'tkaziladigan o'quv-o'rganish, tarbiya maqsadlarida tashkil etiladigan, maktab o'quv rejalari va dasturlari maqsad, vazifalariga zid bo'lmagan holda tashkil etiladigan tadbirlar majmuini nazarda tutdik.

Tasviriy san'atning amaliy mazmundaligi va ishlab chiqarish bilan bevosita va uzviy bog'liqligi tufayli turli o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni bolalar ishtirokida o'tkazilishining ahamiyati juda kattadir[5].

O'quvchilarning tasviriy san'at fanida o'tkaziladigan dars mashg'ulotlarida o'zlashtirgan nazariy bilimlarni, tabiat va ranglar ajratish, amaliy mehnat jarayoni to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarni, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishda, rivojlantirishda hamda mustahkamlashda, bevosita unumli maliy ish jarayonida ishtirok etishlarini ta'minlashda biz tanishib chiqqan 30 ga yaqin o'quv-tarbiyaviy tadbirlarning o'rni beqiyosdir. Tadqiqot ishimizni olib borish mobaynida pedagogik tahlil va kuzatishlarimiz natijasida shunga amin bo'ldikki, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv dasturlarida o'quv uslubiy qo'llanmalarida, darsliklarida aynan o'quvchilarni milliy-badiiy qadriyatlariga qiziqishini shakllantirishga oid mavzular kiritilmagan, lekin 1-7-sinflarda o'tiladigan har bir mavzuni o'qitishda o'quvchilarning milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishini shakllantirish mumkin. Tasviriy san'at vositasida o'quvchilarning milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishini shakllantirishda pedagoglardan samarali o'quv jarayonini tashkil etish, tashkil etishda har bir o'quv jarayoni elementiga e'tibor qaratish va mashg'ulotlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tashkil etgan holda tashkil etish talab etiladi.

O'quv jarayonini samarali tashkil etishda o'quv elementlarining ahamiyati katta hisoblanadi. Biz tadqiqot ishimizni olib borishda o'quv elementlariga a'lohida e'tibor qaratdik. Chunki, mashg'ulotlarning samaradorligi bitta yoki ikkita element bilan ta'minlanmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishimizni olib borishda o'quv elementlari deb, shartli ravishda o'quv mashg'ulot mavzularini, qo'llanma boblarini, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni hususiyatlariga ko'ra shartli ravishda nomlarini yozib oldik. Shuningdek, tasviriy san'at mashg'ulotlarida quyidagi o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda o'quv elementlari tarzida tashkil etilishini S.Igamov tomonidan tavsiya etilgan o'quv elementlarini ko'rib chiqsak:

1-o'quv elementi. O'quvchilarni milliy-badiiy qiziqishlarini shakllantirishga qaratilgan turli to'garaklardagi mashg'ulotlar.

2-o'quv elementi. Umumiy o'rta ta'lim maktabi, ishlab chiqarish korxonalari va xususiy shaxslar tasarrufidagi tasviriy san'at ustaxonalarida olib boriladigan o'quv, tarbiyaviy faoliyatda qatnashish. Bunday ustaxonalar respublikamizda "Meros", "Usto" va "Rassom" kabi uyushmalarga birlashtirilgan.

3-o'quv elementi. Ta'lim muassasalarida turli fanlar bo'yicha tashkil etiladigan ustaxonalardagi ijodiy faoliyatda ishtirok etish.

4-o'quv elementi. Umumiy o'rta ta'lim maktabi tajriba er maydonchasida olib boriladigan sinov ishlari, natija beradigan, unumli faoliyatida qatnashish.

5-o'quv elementi. Homylik va otaliq korxonalari ishlab chiqarish uchastkalarida tashkil etiladigan amaliy faoliyat.

6-o'quv elementi. Ta'lim muassasalari qoshida tashkil etiladigan o'quvchilar va o'qituvchilar mehnatiga tayangan maktab, kichik korxonalar, uyushmalar.

7-o'quv elementi. 1-7-sinf o'quvchilari qamrab oladigan bevosita davlat, o'quv rejasiga kiritilgan tasviriy san'tga yo'naltirilgan amaliy ish jarayonlarida qatnashish.

8-o'quv elementi. Turli xil mulkchilik shakllaridagi ishlab chiqarish korxonalariga, me'morchilik obidalariga, muzeylarga va boshqa diqqatga sazovor joylarga ishlab chiqarish sayohatlari uyushtirish.

9-o'quv elementi. Mehnat bayramlari, ko'rgazmalar, anjumanlarni nishonlash.

10-o'quv elementi. Tasviriy san'at buyumlari va mehnat faoliyati natijalariga asoslangan ko'rgazmalar tashkil etish.

11-o'quv elementi. Maktabgacha ta'lim muassasalari, mehnat faxriylariga, keksalarga mehribonlik va amaliy yordam ko'rsatish.

12-o'quv elementi. Homylik va otaliq tashkilotlarning mavsumiy ishlariga yordam berish, hasharlarda ishtirok etish.

13-o'quv elementi. "Yoshlar ittifoqi" ning yoshlarni ijtimoiy harakatlarida faol ishtirok etish.

14-o'quv elementi. Oilaviy, xususiy milliy hunarmandchilik, rassomchilik, kichik korxonalari va san'at gelereolari faoliyatida ishtirok etish.

15-o'quv elementi. Milliy hunarmandchilik bilan shug'ullanayotgan hunarmandla va rassomlarning oilaviy kasb-hunar sulolalari faoliyatini davom ettirish an'anasida ishtirok etish.

16-o'quv elementi. Ta'limning individual shaklida ustoz-shogirt tizimining o'rgantish va shartnomali tadbirkorlik faoliyatida ishtirok etish.

17-o'quv elementi. O'quvchi va yoshlarning yozgi mehnat va dam olish oromgohlarida ishtirok etishi.

18-o'quv elementi. Maktab, tuman, viloyat, Respublika va xalqaro miqyosdagi turli tadbirlar, tanlovlar, ko'rik va ko'rgazmalarda faol qatnashish.

19-o'quv elementi. Mustaqil holda (ustoz yoki murabbiy maslahatlari asosida) ijodiy hunarmandchilik, ishbilarmonlik faoliyati bilan shug'ullanish.

20-o'quv elementi. Ta'lim muassasasi rahbariyati tomonidan tashkil etiladigan vaqtinchalik ijodiy, mehnat uyushmalari faoliyatida ishtirok etish va boshqalar.

Tahlil va natijalar. O'quvchilar amaliy san'atga oid faoliyatining bu ko'rinishlarini tashkil etishda ularning yoshi, shaxsiy, ruhiy, fiziologik, jismoniy va aqliy xususiyatlari, pedagogik va metodik, huquqiy mezonlar, mehnat qonunchiligi, sanitariya-gigiena qoidalari va mehnat xavfsizligi talablari milliy, mahalliy, an'anaviy va no'an'anaviy urf-odatlar, ijtimoiy, iqtisodiy, etnik sharoitlar, xususiyatlar hisobga olinishi zarur. Albatta, tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishda ma'lum ta'lim sohasidagi, sinflardagi, maktablardagi o'quv rejalari maqsad va vazifalari bilan uyg'unlashtirilmog'i lozim.

Yuqorida bayon etilgan tasviriy san'at va milliy-badiiy qadriyatlarga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonida tashkil etiladigan o'quv-tarbiyaviy tadbirlarning barchasini muhim va ularni takomillashtirish zarur deb hisoblaymiz va tadqiqot ishimizni bajarish jarayonida ayrimlarini ya'ni, 7-o'quv elementi - tasviriy san'tga yo'naltirilgan amaliy ish jarayonlariga 1-o'quv elementi - to'garaklarni takomillashtirish texnologiyasi tavsifnomasi bilan cheklanamiz.

Olib borgan ilmiy tadqiqot ishimizda mazmunan yangi tadbir bo'lgan o'quvchilarning tasviriy san'tga yo'naltirilgan amaliy ish jarayonlaridan milliy-badiiy qadriyatlarni

shakllantirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etishda samarali pedagogik vosita sifatida foydalandik.

O'quvchilarning tasviriy san'tga yo'naltirilgan amaliy ish jarayonlarida milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishni shakllantirishning metodik tomonlarini ishlab chiqdik va amaliyotda qo'lladik. asviriy san'tga yo'naltirilgan amaliy ish jarayonlarni tashkil etishda quyidagi muammolar va ziddiyatlar uchraydi:

1. Amaliy ish jarayonidagi topshiriqlarning milliy ruhdaligi va murakkabligi bilan o'quvchilarda shakllantirilayotgan ishlab chiqarish, maxsus ko'nikma va malakalarning mahorat darajasi an'anaviy, zamonaviy ekanligi o'rtasida;

2. O'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga nisbatan qiziqishi, hohishlari, istaklari va bu sohalarining umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'rgatilmaligi va bu sohalarining keng tarqalganligi o'rtasida;

3. Amaliy ish jarayonini o'tkazish mobaynidagi turli xil tashkiliy, pedagogik, psixologik, uslubiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'muriy va ishlab chiqarish vazifalarining bajarilishi bilan amaliyot rahbarlarining bu sohani boshqarishga kasbiy mahorat jihatidan tayyorgarlikning qoniqarsiz ekanligi o'rtasida;

4. Milliy-badiiy qadriyatlarning aksariyat qismi hunarmandchilik buyumlari ekanligi, bu esa qo'l mehnatiga asoslanganligi bilan, o'quvchilarga doimiy ish o'rinlarining etishmasligi o'rtasida.

Xulosa va takliflar.

1. O'rganilayotgan muammoning dolzarbligi davlat ta'lim siyosatida o'quvchilarda milliy-badiiy qadriyatlarga qiziqishlarini tasviriy san'at vositasida shakllantirishning didaktik tizimi asosida milliy qadriyatlarni shakllantirish davr talabi sifatida qaralishi, unga yangi ma'no, yangi mohiyat va mazmun kasb etdi.

2. Tadqiqotda o'rganilayotgan muammoning zamonaviy metodologiyasini o'rganish amalga oshirildi, uning nazariya va amaliyotdagi holati tahlil qilindi.

3. Muammoning pedagogik jihatlarini o'rganish va aniqlash hisobiga tadqiqotning maqsadiga erishish vazifasi hal etildi: qo'yilgan muammoni hal etish uchun ishlab chiqilgan pedagogik asoslarni amaliyotda tizimli, majmuali, integratsiyali, ketma-ket amalga oshirishga imkoniyat yaratildi. Ishlab chiqilgan pedagogik tizim modeli hisobiga ijtimoiy-shaxsiy motivlar, o'quvchilarning idrok etish faolliklari, ehtiyojli-idrok etish, badiiy-tahliliy, intellektual-ijodiy va ijtimoiy faoliyatda estetik ehtiyoj darajasini o'rganishga alohida e'tibor qaratildi.

Tadqiqot maqsadiga erishish va vazifalarni hal etishga nazariy-pedagogik va amaliy asoslar yordam berdi, jumladan, maqsadni belgilash va mazmunini modifikatsiyalashtirish jarayonning funktsiya va tamoyillari, uni insonparvarlashtirish va gumanitarlashtirish omillari va sharoitlari, qonuniyatlar tizimi to'liq inobatga olindi.

ADABIYOTLAR

1. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limning ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2003
2. Jabborova O. Bo'lajak o'qituvchilarning badiiy idrokini shakllantirish. – o'quv qo'llanma. – T., 2012
3. Bulatov S.S., Jabborov R.R. Tasviriy san'at asarlarining falsafiy va psixologik taxlili (Monografiya). – T.: Fan va texnologiya, 2010.
4. S.F. Abdullayev., O'.T. Yodgorov., S.S. Abdullayev. Qalamtasvir. O'quv qo'llanma. Buxoro. 2019 y.
5. Bepalko V.I. Pedagogika i progressivnoe tekhnologii obucheniya – M.: IRPO, 1996.
6. Белозубов А.В. Система дистанционного обучения Moodle: Учебно - методическое пособие СПб.: СПбГУ ИТМО, 2007.
7. Галузо И.В. Структура дистанционного обучения школьников и методическое сопровождение учебного процесса в среде MOODLE. Могилев: МГУ имени, 2013.
8. Гильмутдинов А.Х. Электронное образование на платформе MOODLE. Казань, КГУ. - 2008.
9. Z.T. Nishonova Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent - 2011. 225
10. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: O'qituvchi, 2004.
11. Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N. Tasviriy san'at. – T.: ILM ZIYO, 2010.
12. S.F. Abdirasilov — Tasviriy san'at o'qitish metodikasi Toshkent - 2012.

UDK:004.7.17.316.7

Xurshid NOMOZOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: oqkabutar79@list.ru

F.f.d B.Omonov taqrizi asosida

INTERNET-MAKON IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHDA AXLOQIY MADANIYATNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada shaxsning internet-makon kontentlaridan oqilona foydalanishini ta'minlashda axloqiy madaniyatning ham ahamiyati beqiyos o'rni. Inson turli resurslarni avvalo o'z axloqiy qarashlari, ehtiyojlari va qadriyatlariga asoslanib tanlashi doir ishlar. Shu nuqtai nazardan fikrlaganda, shaxs axloqiy madaniyati uning internet resurslariga murojaati xarakterini belgilovchi omil ekanligini. Internet-makon resurslarini shaxs pozitiv ijtimoiylashuvi omiliga aylantirish uchun uning nafaqat axborot madaniyatini, balki axloqiy madaniyatini ham yuksaltirish zarur ekanligini ilmiy jihatdan ochib berilgan va dalillangan.

Kalit so'zlar: Shaxs, internet-makon, axloq, xulq-atvori, axloqiy tuyg'ular, axloqiy bilim, resurs, diniy nuqtainazar, axloqiy madaniyat, insoniyat.

ЗНАЧЕНИЕ ЭТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВА

Абстрактный

В статье несравнимо значение этической культуры в обеспечении рационального использования человеком содержимого сети Интернет. Вещи о том, что люди выбирают разные ресурсы, исходя из своих моральных взглядов, потребностей и ценностей. Если мыслить с этой точки зрения, нравственная культура человека является фактором, определяющим характер его обращения к интернет-ресурсам. Научно выявлено и доказано, что для превращения ресурсов интернет-пространства в фактор позитивной социализации человека необходимо повышать не только его информационную, но и нравственную культуру.

Ключевые слова: Человек, интернет-пространство, нравственность, поведение, нравственные чувства, нравственные знания, ресурс, религиозная точка зрения, нравственная культура, человечество.

THE SIGNIFICANCE OF ETHICAL CULTURE IN USING THE POSSIBILITIES OF THE INTERNET SPACE

Abstract

The importance of ethical culture in ensuring the rational use of Internet content by a person is incomparable in the article. Things about people choosing different resources based on their moral views, needs and values. If you think from this point of view, the moral culture of a person is a factor that determines the nature of his appeal to Internet resources. It has been scientifically identified and proven that in order to turn the resources of the Internet space into a factor in the positive socialization of a person, it is necessary to increase not only his informational, but also moral culture.

Key words: Man, Internet space, morality, behavior, moral feelings, moral knowledge, resource, religious point of view, moral culture, humanity.

Kirish. "Axloq (arabcha xulqning ko'pligi; lotincha moralis– xulq-atvor) – ma'naviy hayot hodisasi, ijtimoiy ong shakllaridan biri, ma'naviyat sohasiga oid tushunchadir; kishilarning tarixan tarkib topgan xulq-atvori, yurish-turishi, ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi o'zaro munosabat, shuningdek, jamiyatga bo'lgan munosabatlarini tartibga solib turadigan barqaror, muayyan meyor va qoidalar yig'indisi"[1]. Faylasuflar axloqning vujudga kelishi sabablarini turli pozitsiyalardan talqin qiladilar. I.S.Paseshnichenko maqolasida mazkur talqinlar ayniqsa batafsil ochib berilgan[2]. Maqolada qayd qilinishicha, axloqning kelib chiqishiga doir besh asosiy nuqtai nazar mavjud. Diniy nuqtai nazardan "barcha axloqiy qadriyatlar, aniqrog'i norma va tamoyillar, ezgulik va yovuzlik xaqidagi tushunchalar insonga Xudo tomonidan belgilab berilgan"[2]. Naturalistik yondashuv tarafdorlari axloqni inson borlig'ining muhim atributi sifatida tavsiflaydilar. Mehnat konsepsiyasiga ko'ra, axloq insonning mehnat faoliyati davomida vujudga kelgan. Axloqni ekzogamiyaning vujudga kelishi bilan bog'lab talqin qilgan faylasuflar uni ibtidoiy jamoalarda hukm surgan ta'qiqlarga muqobil ravishda paydo bo'lganini uqdiradilar. Shuningdek, axloqni insonning shaxs bo'lib kamol topishi jarayoni bilan bog'lab tushuntiruvchi mutaxassislar ham mavjud[3]. Axloq

qay tarzda vujudga kelganidan qat'i nazar, kishilik jamiyati tarixi davomida unga doir normalar, meyorlar, qadriyatlar asta-sekinlik bilan axloqiy tajriba sifatida ja'm bo'la bordi. Ana shu axloqiy tajriba jamiyat axloqiy madaniyatining asosini tashkil etadi. Shaxs axloqiy madaniyatiga keladigan bo'lsak, u – insonning axloqiy jihatdan rivojlanganligi tavsifi bo'lib, jamiyat axloqiy tajribasining o'zlashtirilganligi darajasini, xulq-atvorda va boshqa jamiyat a'zolari bilan munosabatlarda axloqiy qadriyatlar, normalar va tamoyillarga amal qilish qobiliyatini, o'z-o'zini takomil toptirishga tayyorlik meyorini ifodalovchi tushunchadi[4].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ayni paytda O'zbekistonning mustaqillik sharofati bilan jahon hamjamiyati a'zosiga aylanishi insoniyat ma'naviy merosining noyob durdonalari, xususan jahon adabiyoti va san'ati, umuminsoniy g'oyalar va qadriyatlar bilan tanishish imkoniyatlari kengaydi. Bu imkoniyatlar oqibati o'laroq jamiyat a'zolari, masalan, asl insoniylik namunalari namoyish etadigan A.Platonovning "Yushka", J.Selinjerning "Javdardagi tubsizlik ustida" kabi asarlari, S.Bottichellining "Veneraning tug'ilishi", O.Rozanovanning "Yashil tasma" kabi suratlar, A.Tarkovskiyning "Solyaris", E.Levitasning "Buyuk" kabi badiiy filmlari bilan tanishdilar. Buning natijasida jamiyat

a'zolari o'zga millatlarning ilg'or axloqiy qadriyatlarini o'zlashtirish, bu qadriyatlarning mazmuni va mohiyati bilan bevosita tanishish imkoniga ham ega bo'ldilar.

Axloq, axloqiy madaniyat bilan bog'liq muammolar ko'p asrlardan buyon izchil tahlil qilib kelinmoqda. Eng qadimgi manbalarda yozilgan mazkur mavzuga bag'ishlangan mulohazalarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, "axloqqa oid fikrlar "Avestoda", qadimgi turkiy tosh bitiklar va boshqa yozma manbalarda o'z ifodasini topgan. Bundan tashqari, xalqimiz orasida keng tarqalgan pandnoma va odobnomalarda, xalq pedagogikasida, diniy-falsafiy risolalar hamda allomalar merosida axloq masalalariga keng o'rin berilgan"[5]. Insoniyat tarixining keyingi davrlarida ham mutafakkirlar va mutaxassislar axloq bilan bog'liq masalalarga diqqatlarini susaytirganlari yo'q. Biroq XX asrning so'nggi o'n yilligida va yangi asrning boshlarida axloq muammolari, ayniqsa shaxs axloqiy madaniyatini takomillashtirish masalalari ayricha e'tibor bilan tadqiq qilina boshlandi. Buning sababi shundaki, ko'rsatilgan davrga kelib, axloqiy norma va qadriyatlar jiddiy transformatsion jarayonlarni boshidan kechirdi. Mazkur jarayonlar olimlarning diqqatini tortdi va buning natijasi o'laroq axloqiy madaniyat mazmuni va tarkibi, shakllanishi qonuniyatlariga oid ko'plab ilmiy ishlar yaratildi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxs madaniyatining barcha shakllari kabi axloqiy madaniyat ham o'z tarkibiga ega. Ammo mutaxassislarning bu tarkib haqidagi ilmiy tasavvurlarida yakdillik mavjud emas. Xususan, shaxs axloqiy madaniyatini jamiyat axloqiy madaniyatining insonda namoyon bo'lishi shakli sifatida tadqiq qilgan tadqiqotchilar[7] uning tarkibini bir xilda, axloqiy madaniyatni shaxs madaniyatining muayyan ko'rinishi tarzida tavsiflagan olimlar[8] boshqa xilda tasvirlaydilar. Ularning barchasi ratsionallikdan xoli emas, albatta. Lekin biz axloqiy madaniyatni shaxs madaniyatining o'ziga xos ko'rinishi sifatida tavsiflayotganimiz bois uning tarkibi to'g'risida o'z tasavvurlarimizni shakllantirishda N.G.Bryuxovanning mulohazalarini asos sifatida oldik[9] va u taklif etgan tarkibni o'z qarashlarimiz bilan to'ldirdik. Shunday qilib, shaxs axloqiy madaniyati mohiyatan yaxlit tizimni tashkil etadi hamda quyidagi elementlardan tarkib topadi:

axloqiy tuyg'ular – bunday tuyg'ular tarkibiga mehribonlik, xayriyohlik, hamdardlik, rahmdillik, olijanoblik va shu kabilar kiradi. Tom ma'noda axloqiy madaniyatga ega bo'lgan shaxs o'z hatti-harakatlarini, o'zgalarning dard-tashvishlarini chuqur his qila oladi. "Axloqiy tuyg'uning xususiyati shundaki, u insonning ijtimoiy xulq-atvor talablariga mos bo'lgan oliy tuyg'ularidan biri hisoblanadi"[10].

axloqiy bilimlar – axloqiy tamoyillar va xulq-atvor normalaridan voqiflikning ahamiyati katta. Bunday xabardorlik shaxsga o'z hatti-harakatini jamiyatda qabul qilingan normalar bilan muvofiqlashtirish, o'z a'molini baholash va tartibga solish imkonini beradi. Axloqiy bilimlarning yetishmasligi inson axloqiy tanazzuli ibtidosidir. Axloqiy madaniyati baland shaxs axloqiy bilimlarining kengligi va tizimligi bilan tavsiflanadi. Bu bilimlar unga shaxsiy axloqiy pozitsiyasini shakllantirish imkonini beradi;

axloqiy tafakkur – insonning ezgulik va yovuzlikning mohiyati va ijtimoiy oqibatlarini, ezgulikni ro'yobga chiqarish yo'llari haqida mulohaza yuritish qobiliyatidir. Inson o'z erkinligidan qay darajada foydalanmog'i darkor? Oqilona xulq-atvor nimalardan tarkib topadi? Bunday xulqni shakllantirish omillari nimalardan iborat? – axloqiy tafakkurning asosiy mavzulari ana shulardan iborat[11]. Yuksak axloqiy madaniyatga ega shaxs chuqur va ratsional axloqiy tafakkurga ega bo'ladi;

axloqiy qadriyatlar – shaxs uchun muayyan qadriyatga ega bo'lgan axloqiy tamoyillar va xulq-atvor normalari "oila muhiti yoki ta'lim muassasasida, mehnat,

o'qish, o'rganish jarayonida o'zlashtiriladi"[12]. Axloqiy qadriyatlar shaxs xulq-atvorining leytmotivini, yo'nalishini belgilab beradi hamda inson umriga muayyan mazmun va ma'no baxsh etadi, uni aniq maqsadga bo'ysundiradi;

axloqiy ideal – "inson va jamiyatning ma'naviy sohadagi ezgu intilish va maqsadlari ifodasi, yuksak axloq meyorlariga asoslangan xulqning oliy darajasi va mukammal holati haqidagi tasavvur"[12]. Axloqiy ideal axloqiy bilimlar va qadriyatlar negizida bunyod bo'ladi va shaxsning jamiyatdagi jarayonlarga munosabatini shakllantiradi;

xulq-atvor shakli – shaxsning jamiyatdagi hatti-harakatlari, jamoat joyida o'zini tutishi, boshqa jamiyat a'zolariga munosabat tarzi ham uning axloqiy madaniyatining shakllanganligi darajasidan dalolat beradi. Yuksak axloqiy madaniyatga ega bo'lgan shaxs jamiyatda e'tirof etilgan etiketga qat'iy amal qiladi;

axloqiy faollik – insonning olamga, boshqa insonlarga axloqiy munosabati ifodasidir. Axloqiy faol inson o'z hayotiy faoliyatini axloq normalari va shaxsiy axloqiy ideali, qadriyatlari asosida tashkil etadi, o'z axloqiy pozitsiyasini namoyon qilishdan tortinmaydi, axloqiy qiyofasini muttasil takomillashtirib boradi, axloqsiz hatti-harakatlarga toqat qilmaydi[13].

Axloqiy madaniyatning yuqorida tilga olingan barcha elementlari tarixiy taraqqiyot davomida mazmunan to'lishib borgan. Biroq XX asrning oxirlaridan boshlab, jamiyat hayotining turli jabhalarida yuz bergan jarayonlar axloq olamini shu qadar o'zgartirdiki, bu o'zgarishlar oqibatida shaxs axloqiy madaniyati transformatsiyasi ayniqsa jiddiy tus oldi. Darhaqiqat, XX asrda axloq olamida mutlaqo yangi tendensiyalar ko'zga tashlana boshladi. Avvalo, bu palladagi globallashuv tendensiyasi axloqiy tajribalarni ham chetlab o'tmadi: turli millatlarga xos bo'lgan axloqiy norma va qadriyatlar ham unifikatsiyalasha boshladi. Bundan tashqari, bir millat turmushiga boshqa millatga xos bo'lgan axloqiy normalarning kirib kelishi barcha jamiyatlarda axloqiy tamoyillar turli-tumanligini vujudga keltirdi. Bunday turli-tumanlik kishilarning o'zga axloqiy norma tarafdorlariga sabr-toqatliligini mustahkamladi. Axloqiy toqatlilik jamiyat a'zolari hayotiy faoliyatini ancha erkinlashtirdi, ular o'z individualligini erkinroq namoyon qila boshladilar. Axloq olamidagi erkinlik kishilarning o'z huquq va majburiyatlariga haqidagi tasavvurlarini ham kengaytirdi. Eng muhimi, vujudga kelgan axloqiy erkinlik vaziyati, axloqiy toqatlilik jamiyatdagi axloqiy munosabatlarni insonparvarlashtirdi. Kishilar jamiyatning boshqa a'zolariga, ularning hatti-harakatlariga toqat bilan munosabatda bo'lishga odatlandilar.

Tahlil va natijalar. Jamiyatdagi axloq olamidagi mazkur yangi tendensiyalar shaxs axloqiy madaniyatida o'ziga xos ziddiyatli holatni yuzaga keltirdi. Bir tomondan, XX asr intihosida va yangi asr boshida sodir bo'lgan ushbu tendensiyalar shak-shubhasiz inson axloqiy madaniyatining yuksalishiga sabab bo'ldi. Yangi asr kishisida mehribonlik, xayriyohlik, hamdardlik, rahmdillik, sabr-toqatlilik tuyg'ulari ajdodlariga qaraganda ancha chuqurroq rivojlangan. Uning jamiyatda qabul qilingan axloqiy tamoyillar va normalar haqidagi tasavvurlari ham kengligi bilan tavsiflanadi. Umumiy kontekstda fikrlaganda, zamona kishisining axloqiy qadriyatlari gumanistik xarakteri bilan ajralib turadi. Kishilarning jamiyatdagi hatti-harakatlari, jamoat joyida o'zini tutishi, boshqa jamiyat a'zolariga munosabat tarzida ham progressiv o'zgarishlar ko'zga tashlanadi.

Ikkinchi tomondan esa, ko'rsatilgan davrda shaxs axloqiy madaniyatini tanazzulga olib keladigan o'zgarishlar ham qayd qilina boshladi. "XX asrda axloq olamida tub o'zgarishlar sodir bo'la boshladi: axloq va axloqsizlik o'rtasidagi muvozanat buzildi, axloqsizlik tizimli tus ola boshladi"[14]. Kishilik jamiyatida ahloqsizlik hollari tizimli tus olgani sayin axloqiy befarqlik kayfiyati chuqur ildiz

otdi[14]. Boshqacha aytganda, jamiyat a'zolari nafaqat o'zgacha axloqiy normalar, o'zga xulq-atvor shakllariga, balki axloqsizlik holatlariga ham sabrliroq, befarqroq bo'lib qoldilar. G.H.Bekmurodovanning dissertatsiyasida rus olimlari manbalariga murojaat etgan holda bunday befarqlikning keng ildiz otayotganini yorqin namoyon etuvchi e'tiborga loyiq faktlar keltiriladi. Unda ta'kidlanishicha, "Rossiyada har yili 2 ming bola qotillik qurboni bo'lmoqda, 2 milliondan ortiq bola ota-ona shafqatsizligidan aziyat chekmoqda. Besh mingdan ziyod ayol o'z erining kaltaklashi natijasida vafot etmoqda. Har to'rt oilaning birida ayollar, keksalar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik hollari qayd qilinmoqda. Bolalar jinoyatchiligining o'sish sur'atlari umumiy jinoyatchilik sur'atlaridan 15 barobar balandligicha qolmoqda"[15]. Taassufki, bunga o'xshash voqealar o'zga diyorlarda ham sodir bo'lib turibdi. Bularning barchasi yangi asrga kelib, shaxs axloqiy madaniyatida nafaqat progressiv, balki regressiv o'zgarishlar ham sodir bo'la boshlaganidan dalolat beradi.

Barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham shaxs axloqiy madaniyati transformatsion jarayonlarni boshidan kechirmoqda. Avvalo shuni qayd qilish kerakki, o'tgan asrning 90-yillarida, yangi asrning dastlabki choragida, ayniqsa keyingi yillarda ro'y bergan qator o'zgarishlar mamlakatimizda fuqarolar axloqiy madaniyatining yuksalishiga sabab bo'ldi. Bu borada mustaqillik yillarida davlat siyosatining axloqiylik kasb qilganini alohida ta'kidlamoq lozim. Ma'lumki, "axloq inson va jamiyat faoliyatining barcha ko'rinishlari va yo'nalishlariga ta'sir ko'rsatadi. Ular axloqiylik tamoyiliga mos bo'lishlari lozim. Masalan, nafaqat huquq, balki davlat siyosati ham axloqiylik kasb etishi kerak. Davlat siyosatida insonga g'amxo'rlik, inson huquqlari, umuman insonparvarlik asosiy maqsadga aylanmog'i shart"[16]. Davlat amalga oshirayotgan siyosatda axloq va insonparvarlik ustuvorligi pirovardida fuqarolar axloqiy madaniyati yuksalishi uchun poydevor yaratadi. O'zbekistonda axloqiylik, inson manfaatlarini ustuvorligi davlat siyosatining bosh tamoyili sifatida saqlanib qolmoqda. Bu holat keyingi yillarda amalga oshirilgan islohotlar chog'ida ayniqsa yorqin namoyon bo'ldi. "Barchamizga yaxshi ayonki, - deb ta'kidlagan edi davlatimiz rahbari, - inson manfaatlarini yurt tinchligi, jamiyatimizdagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat va hamjihatlik muhitidan ajratgan holda tasavvur etolmaymiz. Bularning barchasi bizning bebaho boyligimiz va uni ko'z qorachig'idek saqlash har birimizning muqaddas burchimizdir"[17].

Xulosa va takliflar. Xullas, yangi asr voqeligi barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham shaxs axloqiy madaniyatining ijobiy transformatsiyasiga sabab bo'ldi. Biroq mamlakatimiz fuqarolarining axloqiy madaniyatida nuqul pozitiv o'zgarishlar ro'y berayapti, deyish qiyin. Qator ijtimoiy jarayonlar uning salbiy tomonga o'zgarishiga ham sabab bo'lmoqda. Masalan, "hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarini mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko'pchilik bugun jahonda bamisoli baloqazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda"[18]. Shuningdek, internet-

makonda shaxs ijtimoiylashuvi jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadigan kontentlarning ko'payib borayotgani ham shaxs axloqiy madaniyatining ayrim jihatlarini takomillashtirish bilan bog'liq qator vazifalarni kun tartibiga qo'yimoqda. Bu vazifalar turkumiga quyidagilarni qiritish mumkin:

internet-makonning ayrim kontentlari ta'sirida jamiyat a'zolari o'rtasida kechadigan muloqotning virtual tus olayotgani virtual shaxslararo munosabatlarning axloqiy tamoyillarini ishlab chiqish va targ'ib qilish masalasini kun tartibiga qo'yimoqda;

internet-makonning ayrim kontentlari ta'sirida jamiyat a'zolarining kognitiv qobiliyatlari zaiflashayotgani jamiyat a'zolarining axloqiy tafakkurini takomil toptirishni, axloqiy bilimlari doirasini kengaytirishni, kontentlarni mazkur bilimlar asosida tarnlash malakasini shakllantirishni talab qilmoqda;

internet-makonning ayrim kontentlari ta'sirida axloq normalariga zid xulqning shakllanayotgani axloqiy targ'ibot va tashviqot ishlarini kuchaytirish zaruriyatini hosil qilmoqda;

internet-makonning ayrim kontentlari ta'sirida turli ijtimoiy illatlarning paydo bo'layotgani jamiyat a'zolarining axloqiy tuyg'ularini yuksaltirish masalalariga e'tiborni oshirishni taqozo qilmoqda;

internet-makonning ayrim kontentlari ta'sirida ba'zi jamiyat a'zolarining jinoyat yo'lga kirib qolayotgani jamiyat a'zolarining axloqiy xavfsizligini ta'minlash zaruriyatini tug'dirmoqda;

internet-makonning ayrim kontentlari ta'sirida ba'zi jamiyat a'zolarining g'ayriinsoniy g'oyalar ta'siriga tushib qolayotgani kishilarning gumanistik ahloqiy qadriyatlar, g'ayriinsoniy axloqiy qadriyatlar va xulq-atvor shakllari haqidagi tasavvurlarini kengaytirishni talab etmoqda;

internet-makonning ayrim kontentlari ta'sirida ba'zi jamiyat a'zolarining bo'sh vaqtini behuda o'tkazishga ko'nikayotgani ularni axloqiy kamolotga undashni, axloqiy faolligini oshirishni taqozo qilayapti.

Xulosa qiladigan bo'lsak, shaxsning internet-makon kontentlaridan oqilona foydalanishini ta'minlash uchun uning axborot madaniyati bilan bir qatorda axloqiy madaniyatini ham yuksaltirish zarur. Yuksak axloqiy madaniyat shaxsni virtual resurslarni axloq normalariga tayangan holda tanlashga odatlantiradi. Bu esa pirovardida internet-makon kontentlarini shaxs pozitiv ijtimoiylashuvi manbaiga aylantiradi. O'zbekistonda jamiyat a'zolari axloqiy madaniyatini yuksaltirish masalalari barcha zamonlarda strategik vazifa sifatida baholab kelingan. Lekin internet-makonning shaxs ijtimoiylashuviga salbiy ta'siri kuchayib borayotgani yangi vazifalarni kun tartibiga qo'yimoqda. Bugungi kunda O'zbekiston sharoitida jamiyat a'zolarining axloqiy madaniyatini yuksaltirish uchun ularni internet-makonda axloqiy normalarga amal qilishga, kontentlarning axloqiy mazmuni xususida fikr yuritishga, yuksak axloqiy tuyg'ularga zid kontentlardan tiyilishga, o'z axloqiy idealiga mos kontentlarni tanlashga, internet-makonda axloqiy faollik ko'rsatishga, internet-makonda axloqiy xavfsizlikni ta'minlashga odatlantirish va axloqiy targ'ibotni takomillashtirish zarur bo'ladi. Faqat shunday yo'l bilangina jamiyat a'zolarini internet-makon resurslaridan oqilona foydalanishga tayyorlash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. Том 1.- Т.: Ўзб.файл.миллий жам. нашр., 2019.- Б.119.
2. Қаранг: Пасешниченко И.С. О природе возникновения морали (источники формирования нравствен-ности).// Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки, 2010, №4.- 133-136-с. Ўша ерда.- 133-с.
3. Қаранг: Пасешниченко И.С. О природе возникновения морали (источники формирования нравственнос-ти).// Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки, 2010, №4.- 133-136-с.
4. Брюхова Н.Г. Нравственная культура личности.// Культура. Духовность. Общество, 2014, №9.- 151-с.
5. Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. Том 1.- Т.: Ўзб.файл.миллий жам. нашр., 2019.- Б.119-120.

6. Қаранг: Брюхова Н.Г. Нравственная культура личности.// Культура. Духовность. Общество, 2014, №9.- 150-155-с.; Пасешниченко И.С. О природе возникновения морали (источники формирования нравственности).// Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки, 2010, №4.- 133-136-с.; Сирожиiddинов Х. Ёшлар ахлокий маданиятини ривожлантиришнинг тарихий-фалсафий қараш-лар ривожини.// Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2023, №1-2.- 34-42-б.; Расулова ҲШ.А. Инсон ахлокий-экологик маданиятининг фалсафий жиҳатлари.// Экономика и социум, 2021, №3.; Яркова Е.Н. Нравственная культура как ценностно-смысловая система.// Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология, 2012, №3.- 51-60-с.
7. Қаранг: Мамадиева Н.Х. Роль нравственной культуры личности.// Евразийский Союз Ученых.- euroasia-science.ru/pdf-argiv/65-67.
8. Қаранг: Брюхова Н.Г. Нравственная культура личности.// Культура. Духовность. Общество, 2014, №9.- 150-155-с. Қаранг: ўша ерда.- 153-с.
9. Литвякова Л.А. Философское рассмотрение понятия “нравственное чувство”.// Скиф. Вопросы студенческой науки, 2017, №8.- 193-с.
10. Калинина Т.Л. Этическое мышление о благе, долге, моральном законе и других категориях нравственности" APRIORI. Серия: Гуманитарные науки, 2015, №6.- 15-с.
11. Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. Том 1.- Т.: Ўзб.файл.миллий жам. нашр., 2019.- Б.121. Ўша ерда.
12. Қаранг: Касьянова Е.И. Нравственная активность как сущностная характеристика толерантности.// Вест-ник ВГУ. Серия Гуманитарные науки, 2008, №1.- 92-с.
13. Бекмуродова Г.Х. Заонавий ижтимоий деструкция: мазмунини ва шакллари, Ўзбекистонда намоён бўлиш хусусиятлари: Фалс.ф.д. (DSc) дисс.- Бухоро: БухДУ, 2022.- Б. 99.
14. Қаранг: ўша ерда.
15. Бекмуродова Г.Х. Заонавий ижтимоий деструкция: мазмунини ва шакллари, Ўзбекистонда намоён бўлиш хусусиятлари: Фалс.ф.д. (DSc) дисс.- Бухоро: БухДУ, 2022.- Б. 100.
16. Эрқаев А. Маънавиятшунослик. 2-китоб.- Т.: Маънавият, 2018.- Б.143.
17. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.// Миллий тараққиёт йўлимининг қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. Ж.1.- Т.Ўзбекистон, 2017.- Б.126.
18. Қаримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.- Т.:Маънавият, 2008.-Б.117.

Sarvinoz NORBOYEVA,
TerDU dotsenti v/b, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
E-mail: sarvinozn@mail.ru

TerDU Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent N.A.Achilov taqrizi asosida

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHAT-SHAROITLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tolerantlik tafakkuri insonlarning turli iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, mafkuraviy, ma'naviy, ruhiy munosabatlarini ularning millati, irqi, nasli-nasabi, iqtisodiy ahvoli, dini va e'tiqodi, bag'rikenglik tushunchasi, ilmiy faoliyat va ijtimoiy hayotning turli sohalar, jumladan, siyosat va siyosatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, ilohiyot, ijtimoiy axloq, dinshunoslik kabi tushunchalar haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Bag'rikenglik, totuvlik, axloq, dinshunoslik, irq, nasl-nasab, e'tiqod.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF TOLERANCE IN FUTURE EDUCATORS

Annotation

In this article, the concept of tolerance refers to the various economic, social, political, ideological, spiritual, and spiritual relationships of people based on their nationality, race, ancestry, economic status, religion and belief, the concept of tolerance, scientific activity, and various areas of social life. , including politics and political science, sociology, philosophy, theology, social ethics, religious studies, etc., are given detailed information.

Keywords: Tolerance, harmony, morality, religion, race, descent, faith.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ТOLERАНТНОСТИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ

Аннотация

В данной статье понятие толерантности относится к различным экономическим, социальным, политическим, идеологическим, духовным и духовным отношениям людей на основе их национальности, расы, происхождения, экономического положения, религии и убеждений, понятие толерантности, научная деятельность, и различных областях общественной жизни., включая политику и политологию, социологию, философию, теологию, социальную этику, религиоведение и др., даны подробные сведения.

Ключевые слова: Толерантность, гармония, нравственность, религия, раса, происхождение, вера.

Kirish. Hozirgi globallashuv va integratsiyalashuv sharoitida bag'rikenglik, do'stlik aloqalari xalqaro va millatlararo hamjihatlikni, tinchlikni ta'minlashning, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni mustaxkamlashning asosiy vositasiga aylanmoqda. Bag'rikenglik – bizning dunyomizdagi turli boy madaniyatlarni, o'zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning xilma-xil usullarini hurmat qilish, qabul qilish va to'g'ri tushunishni anglatadi. XX asr insoniyatga katta ijobiy ijtimoiy- iqtisodiy yutuqlar, ya'ni mustaqil davlatlar sonining ortib borishi, jamiyatni demokratlashtirish va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish, xalqaro munosabatlarning integratsiyalashuvi kabilar bilan birga hal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy va xalqaro kelishmovchiliklarning og'ir yukini ya'ni tolerantlik madaniyatiga zid bo'lgan milliy biqqlik, buyuk davlatchilik shovinizmi, diniy ekstremizm va fundamentalizm singari illatlarni meros qilib qoldirdi. Biroq, mintaqalararo va mamlakatlararo hamjihatlik, do'stlik va bag'rikenglik munosabatlarining mustahkamligi bunday illatlarning ildiz otishiga to'sqinlik qila oladi. Shu o'rinda tolerantlik (bag'rikenglik) g'oyasining bugungi kundagi ahamiyatiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

Tolerantlik tafakkuri insonlarning turli iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, mafkuraviy, ma'naviy, ruhiy munosabatlarini ularning millati, irqi, nasli-nasabi, iqtisodiy ahvoli, dini va e'tiqodiga qaramasdan muvozanatda saqlash me'yorlarini anglatadi. Tarixiy shakllanishiga ko'ra tolerantlik dinlarga bo'lgan xolis munosabat, dinlarni bir-biri ustidan ustun qo'ymaslik, ularni ajratmaslik, ularni bir-biriga qarshi

qo'ymaslik, inson diniy e'tiqodiga hurmat bilan qarash, shu bilan birga boshqa din g'oyalarini zo'ravonlik bilan singdirishga urinmaslik, dinsizlar, ya'ni dahriylar huquqlarining hurmat qilinishi kabi mohiyatan zarur bo'lgan g'oyalarni o'zichiga qamrab oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tolerantlik (bag'rikenglik) so'zi lotincha "tolerantia"- sabr-toqat, chidam, bardosh degan ma'nolarni anglatadi. Bag'rikenglik – o'zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari, g'oyalari va e'tiqodlariga nisbatan toqatli bo'lish demakdir[1]. Tolerantlik tushunchasi insonlarning o'zaro munosabatlarini, ularning millati, irqi, nasl-nasabi, madaniyati va urf-odatlari, iqtisodiy ahvoli, dini va e'tiqodiga qaramasdan muvozanatda saqlash me'yorlarini o'zida mujassam etadi. Agar tolerantlik istilohining lingvistik jihatdan mazmunini ko'radigan bo'lsak, u turli tillarda o'ziga xos, shu bilan birga o'zaro o'xshash mazmunlarni bildirib kelgan Tolerance (ingliz tili)- birovlariga nisbatan sabr-bardoshli bo'lishga tayyorlik. Kuan rong (xitoy tili)- boshqalarga nisbatan hurmat va e'zozli munosabatda bo'la olishlik. Tasamul' (arab tili)- kechirimli bo'lish, sabr-bardosh, yumshoqlik, hamdardlik, o'zgalarga yaxshi munosabat, me'yor, dardkashlik. Terpimost (rus tili)- biror narsa yoki kimnidir amallari va so'zlariga bardoshli bo'la olish, biror narsa yoki hodisaning mavjudligiga e'tiroz bildirmaslik, birovlar fikrlarini inobatga olish, sabr va bardoshlilik. Bag'rikenglik (o'zbek tili)- olamdagi narsa va hodisalarni keng anglash, birovlarini bag'rikenglik bilan qabul qilish, o'zgalarga mehr va muruvvat ko'rsatish, e'zozli, izzatli va

hurmatli bo'la olish, dasturxonning har vaqt ochiqligi, mehmondo'stlik, o'zga insonlarni yaratganning ne'mati sifatida qabul qilish, kattaga ham kichikka ham bir xilda yaxshi munosabat ko'rsata olish, atrofdagilar bilan doimiy tavoze'li munosabat, yaxshi qo'shnichilik qila bilish kabi ma'nolarni anglatadi[2].

Bag'rikenglik tushunchasi ilmiy faoliyat va ijtimoiy hayotning turli sohalarini, jumladan, siyosat va siyosatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, ilohiyot, ijtimoiy axloq, dinshunoslik kabi fanlar doirasida keng istifoda etiladi, va "tolerare", ya'ni chidamoq, sabr qilmoq ma'nolarini anglatgan bu so'z, asosan biror narsani, o'zgacha fikr yoki qarashni, o'z shaxsiy tushunchalaridan qat'iy nazar, imkon qadar bag'rikenglik va chidam bilan qabul qilishni anglatadi. Bag'rikenglik g'oyasining tarixiy ildizlari dastlabki diniy qarashlar, diniy e'tiqodlar, diniy dunyoqarashning yuzaga kelishi bilan bog'liq. Bag'rikenglik, tinchlik, hamjihatlik, mehr-oqibat, hurmat, yaxshilik, ezgulik kabi g'oyalarning yuzaga kelishi ham dinning paydo bo'lishi bilan bog'liq tushunchalar hisoblanadi.

Jahon dinlari ichida eng yoshi hisoblangan islom dini ham o'zining ilk davrlaridayoq bag'rikenglik dini sifatida namoyon bo'ldi. Ma'lumki, islom o'zidan avvalgi dinlarni (yahudiylilik, xristianlik) e'tirof etibgina qolmasdan, ularning haq-huquqlarini qonun bilan mustaxkamlab qo'ygan. Diniy bag'rikenglik turli din vakillari e'tiqodidagi mavjud aqidaviy farqlardan qat'iy nazar ularning yonma-yon, o'zaro tinch-totuv yashashi hamda har bir diniy ta'limotga hurmat bilan qarashni anglatadi. Har kim o'z e'tiqodiga amal qilishda erkin bo'lgani holda, bu huquqqa boshqalar ham ega ekanini e'tirof etmog'i lozim. "Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi"da ta'kidlanganidek, "Bag'rikenglik bo'lmasa tinchlik bo'lmaydi, tinchlik esa taraqqiyot va demokratiya bo'lmaydi"[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Demak, diniy bag'rikenglik - xilma-xil diniy e'tiqodga ega bo'lgan kishilarning bir zamin, bir Vatanda, oliyjanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor va hamjihat bo'lib yashashni anglatadi, nafaqat dindorlar balki butun jamiyat a'zolarining hamkorligi va o'zaro hamjihatligini nazarda tutadi. Butun dunyo miqyosida tinchlik va barqarorlikni ta'minlash va mustaxkamlashning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Tolerantlik tushunchasiga ilmiy iste'molda shu kungacha quyidagicha ta'riflar berilgan. Ular quyidagicha: Tolerantlik bu

a) Yot odamning turmush tarzi, xulqi, urf-odatlarini, hissiyoti, fikri, g'oyasi, e'tiqodiga chidamlilik bilan yondashuv;

b) Noqulay omillarni sezmay qolish natijasida sodir bo'lgan hodisalarga bag'rikenglik bilan yondashuv;

c) Noqulay, nomaqbul hissiy omillar ta'siriga ham chidam bilan yondashuv "Tolerantlik bag'rikenglik asosidagi turli qarashlarni, e'tiqodlarni, jahon madaniyatini hurmat qilish, umuminsoniy qadriyatlarni qabul qilish va to'g'ri tushunish, insonni o'zligini namoyon qilish asosidagi individualligining global(jahon miqyosida) ko'rinishidir".

Falsafiy – madaniy sohadagi tadqiqotlarga asosan tolerantlik madaniyatining ijobiy namunasi bo'lib, turli-tumanlikni qo'llab-quvvatlovchi, aniqroq aytganda o'zgalarga nisbatan muloqot ochiqligini o'zida mujassamlashtiradi. Tolerantlik madaniyati o'zida sabrlik, birdamlik, toqatlilik, chidamlilik, bardoshlilik, tinchliksevarlik va o'zga madaniyat, o'zga hayot vakillari bilan kelishuvchanlik tamoyillarini faol rivojlanishi va modernizatsiyalashayotgan multimedaniyatli jamiyat hayotiga tadqiq etishni ifodalaydi"[4].

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, ma'naviy, dunyoviy va diniy bag'rikenglik aqidalari hamda tolerantlik tamoyillari Sharq va G'arb mutafakkirlarining merosi tarkibida tarixdan mavjud bo'lib, asrlar osha rivojlantirilgan, uning g'oyaviy aqidalari, axloqiy norma va talablari ishlab

chiqilgan. Sharqda tolerantlik mazmuni islom madaniyati tarkibidagi falsafa, fiqh, san'at, tarix, adabiyot kabi ilmlar doirasida takomillashtirilgan, targ'ib va tashviq etilgan, inson tarbiyasi va komilligining eng muhim jihatlaridan sanalgan. Bag'rikenglik inson axloqiy sifatlarining muhit qirralaridan biri sifatida ardoqlangan. Bag'rikenglik komil inson tushunchasi qatoriga kiritilgan hamda axloqli inson bag'rikeng bo'lishi lozimligi taqozo etilgan.

Tolerantlik mustaqillik yillarida ijtimoiy-siyosiy va falsafiy ilmlar tasnifidan qaytadan o'rin oldi. Tolerantlik tafakkurini shakllantirish, uning ijtimoiy, siyosiy jihatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarga e'tibor kuchaytirildi. Tolerantlik tafakkurini ta'lim tizimining turli bosqichlarida shakllantirishga bag'ishlangan tadqiqotlar yuzaga keldi va qisman rivojlandi.

Tolerantlik tafakkurini pedagogik jihatdan ilmiy-nazariy o'rganish quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilindi:

1. Tolerantlik tushunchasi doirasidagi diniy bag'rikenglik tamoyilini falsafiy, siyosiy, ijtimoiy, sotsiologik, tarixiy, milliy o'zlikni anglash va milliy mafkura, demokratik va dunyoviy jamiyat qarish nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy anglash, uning umumnazariy aspektlarini o'rganish.

2. Tolerantlikning pedagogik tamoyillarini milliy ma'naviyat asoslari va ma'naviy qadriyatlar tizimida ilmiy tadqiq etish hamda ishlanmalarni pedagogik jarayonga tatbiq etish.

3. Tolerantlik tamoyillarini mafkuraviy immunitetni shakllantirish, diniy aqidaparastlikka qarshi kurash va fuqarolarni mafkuraviy sog'lom tarbiyalash negizida qayta shakllantirish.

4. Tolerantlik tafakkurining tarixiy ildizlarini tadqiq etish va Sharq mutafakkirlari qarashlarini ilmiy o'rganish.

5. Tolerantlik tushunchasini oila konsepsiyasi, sog'lom va barkamol avlod g'oyalari asosida talqin qilish.

Bizning fikrimizcha, yoshlarning tolerantlik tafakkurini shakllantirish jarayoni ikki asosiy bo'g'indan iboratdir. Birinchi bo'g'in – tolerantlik bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni ilmiy-nazariy jihatdan shakllantirish bo'lsa, ikkinchi bo'g'in – shakllantirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llashdir. Yoshlarda tabiiy ravishda har ikki bo'g'in shakllantirilgan bo'lsagina, ular o'z hayotlari, ijtimoiy faoliyatlarida tolerantlik tamoyillariga amal qilib yashay boshlaydilar.

Ijtimoiy tolerantlik– sotsiologiyada bag'rikenglik, o'zgalarning qarash, tizim, fikr, g'oya va yashash tarzlari, urf-odatlarini, diniy qadriyatlarini, madaniyatini, hissiyotlarini e'tirozslarsiz tinch qabul qila olish, multimadaniy jamiyatlarga xos bo'lgan xususiyat. Immunologik tolerantlik–inson organizmida uning immun sistemasining tashqaridan bo'lgan turli o'zga kuchlar ta'siriga nisbatan barqarorligi. Ekologik tolerantlik – organizmlarning o'ziga yot bo'lgan tashqi muhit holatida yashay olish qobiliyati. Farmakologik tolerantlik – inson organizmida unga kiritilgan turli dori-darmonlarga nisbatan reaksiyasining sustligi, organizmning mana shu davo metodlari va vositalariga nisbatan befarqligi. Shunga ko'ra, sotsiologiyadagi tolerantlik bilan aloqador bo'lgan kuyidagi eng ko'p uchraydigan vektorlar mavjud:

- gender tolerantlik;
- irqiy va milliy tolerantlik;
- o'zgalarni qabul qilish tolerantligi;
- diniy tolerantlik;
- jinsiy tolerantlik;
- siyosiy-ijtimoiy tolerantlik;
- ta'limiy tolerantlik;
- ijtimoiy qatlam va guruhlararo tolerantlik.

Tolerantlik shaxs xususiyati sifatida avtoritarlik, sub'ektivizm, stereotiplargamoyillikning oldini oladi. Shu nuqtai nazardan, tolerantlikning shakllanganlik me'yorlarini ikki asosiy yo'nalishga ajratish mumkin:

1. Tashqi tolerantlik – shaxs o'zida shakllangan tolerantlik tamoyillarini birovlariga nisbatan qo'llay oladi, boshqalarga nisbatan hamkorlik va hamjihatlik xususiyatlari yorqin namoyon bo'ladi va amaliyotda qo'llaniladi, shaxs har bir masala yuzasidan o'z nuqtai nazariga ega, ammo uni birovlariga zo'ravonlik yo'li bilan singdirishdan o'zini tuta oladi, narsa va hodisalarni baholashga turlicha yondasha oladi.

2. Ichki tolerantlik – shaxs o'z ma'naviy va ruhiy holatida mavjud bilim va tajribalariga tayangan holda har qanday muammo yuzasidan to'g'ri va birovlar qadr-qimmatini yerga urmagan holdagi qarorlarni o'zi uchun qabul qila oladi va shu bilan jamiyat va o'zgalar huquqlarini poymol etmaydi. Shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida uning tolerantlikka oid tushunchalari shakllana boradi. Bunda mikro, mezo, makro,

megofaktorlarning ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'minlash talab etiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ta'lim-tarbiya jarayoni yoshlarda tolerantlikni tarbiyalashi uchun oliy ta'lim tizimida "komil inson" shakllanishining barcha xususiyatlarini o'z ichiga qamrab olgan takomillashtirilgan majmua asosida faoliyat olib borish, ularni zamonaviy jamiyatda yashashga o'rgatishning bosh xususiyatlaridan biri sifatida tolerantlik prinsiplarini qabul qilish, mazkur tushunchaning to'la mazmuni, tamoyillarining mantiqiy uzviyligi va ma'naviy yaxlitligi asosida insonning shaxslararo, jamiyatlarga munosabatlarga kirisha olish qobiliyati, tolerantlik asosida turli vaziyatlardan to'g'ri chiqish va muammolarni adekvat xulosalash kabi xislatlarni tarbiyalashi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Социологический литературная публгаты. Москва. 1982, С.
2. Российская социологическая энциклопедия. – М. Наука 1998. –С.278
3. "Bag'rikenglik Deklaratsiyasi" 1995 yil 16-noyabr BMT 28-sessiyasi. Parij. 1995
4. "Bag'rikenglik Deklaratsiyasi" 1995 yil 16-noyabr BMT 28-sessiyasi. Parij. 1995
5. Vikulina M.A. Ta'lim talabalarning bag'rikengligini shakllantirish omili sifatida // Pedagogik sharh. - M.: 2007. - 3-son.
6. Gavrilova E.V. Tolerantlik muammosi va uni maktab makonida hal qilish yo'llari. // Ijtimoiy pedagogika. - M.: 2010. - 1-son.
7. Klyuptsova E.Yu. Tolerantlik psixologiyasi va pedagogikasi. Universitetlar uchun darslik. - M.: 2014 yil.
8. Pugacheva E.A. Yangi ming yillikda bag'rikenglik odamlar o'rtasidagi o'zaro maqbul munosabatlarni izlash sharti sifatida // Fan va maktab. - M.: 2007. - No 3. – B.69-70.
9. Tilova X. X. Tolerantlikni shakllantirish tamoyillari. - M.: MGOU nashriyoti, 2006. - B. 150-155.
10. Talanov V. Tolerantlik pedagogikasi // Rossiyada oliy ta'lim. - M.: 2000
11. Yarskaya V.N. Zamonaviy dunyo va bag'rikenglik muammosi // Psixologik-ijtimoiy va tuzatish va reabilitatsiya ishlari byulleteni. -1996. – B. 65.
12. Ubaydullaev Sh.N. Talabalarga madaniyatlararo muloqotni o'rgatish metodikasi. Monografiya. – Namangan, 2018. –130 b.
13. Mansurova K.X. O'zbek reali O'zbek voqeiklari nemis ekvivalentlarining germ zamin fonida ba qozongan – 2019. B230

UDK: 378.37.004.7

Lutfullo NURMAXMATOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya

Maqolada bugungi tahlilali, turli yuqumli viruslar, zil-zilalar, tabiiy ofatlardan aziyat chekayotgan insoniyat uchun ta'lim jarayoni murakkab rkanligi qayd etilib, jarayonni online rejimda davom ettirish masalasini esa ko'pchilik birday qabul qilinayotgani, to'g'ri aloqa vositalardagi turli sabablarga ko'ra uzulishlar bu jarayonni murakkablashtirgani, bu borada masofaviy ta'limning tezkorlik bilan takomillashuvi bu jarayonni yanada talqin va tadbiiq etishda asos bo'lishi qayd etilib masofaviy ta'lim tizimi imkoniyatlari tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, jarayon, ta'lim, ta'lim oluvchi, globallashuv, internet, dastur.

WAYS TO IMPROVE THE METHODOLOGY OF USING DISTANCE EDUCATION TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

It is not wrong to say that the educational process remains complicated for humanity, which is suffering from various infectious viruses, earthquakes, and natural disasters. The issue of continuing the process online was accepted by many. Interruptions in proper means of communication for various reasons complicate this process. But the rapid improvement of distance education is the basis for further interpretation and application of this process.

Key words: Distance education, process, education, learner, globalization, Internet, program.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ

Аннотация

Не будет ошибкой сказать, что образовательный процесс остается сложным для человечества, страдающего от различных инфекционных вирусов, землетрясений и стихийных бедствий. Вопрос о продолжении процесса онлайн был принят многими. Перебои в надлежащих средствах связи по разным причинам усложняют этот процесс. Но быстрое совершенствование дистанционного образования является основой для дальнейшей интерпретации и применения этого процесса.

Ключевые слова: Дистанционное образование, процесс, обучение, обучающийся, глобализация, Интернет, программа.

Kirish. Masofaviy ta'lim (DL) – o'rganilayotgan materialning asosiy qismini talabalarga yetkazishni, o'quv jarayonida talabalar va o'qituvchilarning interaktiv o'zaro ta'sirini ta'minlaydigan, o'quvchilarga o'rganilayotgan materialni o'zlashtirish uchun mustaqil ishlash imkoniyatini beradigan texnologiyalar to'plami. Shuningdek, o'quv jarayonida o'zaro aloqa turli yo'llar bilan ta'minlanadigan, masalan, pochta va telefaks orqali bosma materiallar almashinuvi, videokonferensiya, kompyuter konferensiyasi, videokonferensiyalar orqali uzatiladigan ta'lim jarayonidir. Masofaviy ta'lim - bu alohida talablarga ega bo'lgan qishloq o'quvchilari yoki o'z maqsadiga boshqa yo'l bilan erisha olmaydigan shaxslarni o'qitishning istiqbolli usulidir[3].

Chat darslari - chat texnologiyalaridan foydalangan holda o'tkaziladigan o'quv mashg'ulotlari. Ushbu darslar sinxron tarzda o'tkaziladi, ya'ni barcha ishtirokchilar bir vaqtning o'zida chatga kirish huquqiga ega. Ko'pgina masofaviy ta'lim muassasalari doirasida suhbat maktabi mavjud bo'lib, unda suhbat xonalari yordamida masofaviy o'qituvchilar va talabalarining faoliyati tashkil etiladi. Web-darslar - telekommunikatsiya va Internetning boshqa imkoniyatlaridan foydalangan holda o'tkaziladigan masofaviy darslar, konferensiyalar, seminarlar, biznes o'yinlari, laboratoriya ishlari, seminarlar va o'quv mashg'ulotlarining boshqa shakllaridir. Ushbu usullar oliy ta'lim uchun maxsus o'quv veb-forumlari qo'llanishida, - foydalanuvchining ma'lum bir mavzu yoki muammo bo'yicha ishlashi, tegishli dastur o'rnatilgan saytlardan birida qoldirilgan yozuvlar yordamida

ma'lumotlar almashishi ushbu texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashishda yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Masofaviy ta'lim ikkita asosiy toifaga bo'linadi: Sinxron va asinxron. Sinxron "bir vaqtning o'zida" degan ma'noni anglatadi. Bu real vaqtda amalga oshiriladigan ta'limni etkazib berish usuliga ishora qiladi. Bu Internetda jonli muloqotni talab qiladi. Buning uchun telekonferensiya kabi texnologiyalar qo'llaniladi. Asinxron masofaviy ta'lim, bu erda talabalar haftalik muddatlarning klasterlarini oladilar. Ular o'z tezligida ishlash erkinligiga ega. Asinxron masofaviy ta'lim talabalarining o'zaro ta'siri uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Talabalar kurs mazmuniga rejalashtirilgan yig'ilish yoki dars vaqtlaridan tashqari kirishlari va o'z jadvalari bo'yicha onlayn suhbatlar, viktorinalar yoki video sharhlar orqali o'zaro muloqot qilishlari mumkin. O'qituvchilar ham, talabalar ham asinxron ta'limning moslashuvchanligidan foyda ko'radilar, chunki bu ularga o'zlariga qulay vaqtda kontent yaratish va iste'mol qilish imkonini beradi. Asinxron ta'limning moslashuvchanligi ularga o'zlariga qulay bo'lgan tarkibni yaratish va iste'mol qilish imkonini beradi va o'quv materiallariga istalgan vaqtda, istalgan joyda kirish mumkin. Masofaviy ta'lim turlariga quyidagilar kiradi:

- Videokonferensaloqa
- Gibril masofaviy ta'lim
- Ochiq onlayn kurslar jadvali
- Ruxsat etilgan onlayn kurslar

Videokonferensaloqa -Video konferensiya an'anaviy ravishda ikki yoki undan ortiq ishtirokchilar Internet orqali

ulanish uchun videodan foydalanadigan uchrashuvdir. Bu sinxron aloqa shaklidir. Zoom, Adobe Connect yoki boshqa konferentsiya dasturlari kabi vositalardan foydalangan holda, o'qituvchilar va talabalar qayerda bo'lishidan qat'i nazar, birlari bilan muloqot qilishadi. Video konferentsiya o'quvchi va o'qituvchi o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi va darsni rejalashtirish uchun tuzilmani ta'minlaydi. Bu masofaviy ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib qolmoqda. Gibril masofaviy ta'lim Gibril masofaviy ta'lim sinxron va asinxron usullarni birlashtiradi. Talabalarga topshiriq va imtihonlarni bajarish uchun muddatlar beriladi. Keyin ular o'z tezligida ishlaydi. Ular onlayn forumlar orqali topshiriqlarni topshirishadi. Ular o'qituvchilari bilan aloqada bo'lishadi. Biroq, ular o'z tezligida ishlaydi. Talabalar o'sib borishi bilan ular yangi modullarga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Yuqoridagi metodlar orasida Veb-forumlar darslarning birinchi shaklidan uzoqroq (ko'p kunlik) ishlash imkoniyati va talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning sinxron xususiyati bilan ajralib turadi. Shuningdek, telekonferentsiya – qoida tariqasida, elektron pochta foydalangan holda pochta ro'yxatlari asosida o'tkaziladi. Ta'lim telekonferentsiyasi ta'lim maqsadlariga erishish bilan tavsiflanadi. Masofaviy ta'lim shakllari ham mavjud bo'lib, unda o'quv materiallari pochta orqali hududlarga yuboriladi.

O'qituvchi, repetitorlar, maslahatchilar, ilmiy va texnik rahbarlarning minimal ishtirokida (o'z-o'zini o'qitish) ta'lim resurslari bilan maslahatlashgan yoki mashq qilingan o'quvchining o'zaro ta'siri orqali o'qitish usulidir. Ushbu usulni amalga oshirish uchun o'qituvchilar va o'qituvchilar turli xil ta'lim resurslarini yaratadilar va tanlaydilar: bosma, audio va video materiallar, shuningdek telekommunikatsiya tarmoqlari (interaktiv ma'lumotlar bazalari, elektron nashrlar va kompyuter o'qitish tizimlari) orqali yetkaziladigan o'quv qo'llanmalaridir.

Masofaviy ta'limda bir talaba, talaba yoki konsultatsiya qilinayotgan talaba, ilmiy va texnik xizmatga muhtoj mijoz, ilmiy darajaga da'vogarining bitta o'qituvchi, maslahatchi yoki ilmiy-texnikaviy munosabatlarining umumiy ligidir. Bu usulni masofaviy ta'limda asosan telefon, ovoqli pochta, faks, elektron pochta, Skype tizimi kabi texnologiyalar orqali amalga oshirish mumkin.[2]

Ushbu o'qituvchi tomonidan o'quv materialini taqdim etishga asoslangan, bunda talabalar muloqotda faol rol o'ynamaydilar ("birdan ko'pga" o'rganish). Bu usul o'qituvchi, repetitor, maslahatchi tomonidan qo'llaniladi, butun guruh o'qitilganda va maslahatlashganda, ular taxminan teng darajada tayyorlanadi va yakuniy natija hamma uchun bir xil bo'ladi. Masalan, bu repetitor maktab o'quvchilarini Yagona davlat imtihoniga tayyorlaganda yoki talabalarga turli fanlar bo'yicha maslahat berganda sodir bo'ladi. An'anaviy ta'lim tizimiga xos bo'lgan bu usul zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ishlab chiqilmoqda. Shunday qilib, radio yoki televizorda o'qilgan audio yoki video kassetalarga yozilgan ma'ruzalar zamonaviy masofaviy ta'limda e'lonlar taxtasi tizimlaridan foydalangan holda kompyuter tarmoqlari orqali tarqatiladigan elektron ma'ruzalar bilan o'ldiriladi. O'qituvchilar, repetitorlar, maslahatchilar tomonidan tayyorlangan va tanlangan elektron ma'ruza maqolalar yoki ulardan ko'chirmalar to'plami, shuningdek, talabalarni kelgusi muhokamalarga tayyorlaydigan o'quv materiallari bo'lishi mumkin.

Mulohaza va takliflar. Ushbu tizim tabiiy o'rganish usuli deb nomlangan o'rganish usuliga asoslangan. Masofaviy ta'lim demokratiya, sodda va bepul ta'lim tizimidir. U Buyuk Britaniyada ixtiro qilingan va hozirda Evropa aholisi tomonidan qo'shimcha ta'lim olish uchun faol foydalanilmoqda. Talaba doimiy ravishda amaliy topshiriqlarni bajarib, barqaror avtomatlashtirilgan ko'nikmalarga ega bo'ladi. Nazariy bilimlar qo'shimcha

harakatlarsiz o'zlashtiriladi, o'quv mashqlarida organik ravishda to'qiladi. Nazariy va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga ma'ruzachidan keyin materiallarni tizimli o'rganish va audio va video vositalarda (agar mavjud bo'lsa) tinglash va takrorlash mashqlari jarayonida erishiladi.

Masofaviy usullardan foydalanish quyidagi yo'llar bilan ta'minlanishi mumkin:

- elektron pochta orqali yoki bevosita ta'lim muassasasining elektron resursida ma'ruza, amaliy, o'quv, davriy va boshqa materiallar bilan almashish;
- videokonferentsaloqa;
- audio konferentsiyalarni o'tkazish;
- forumlar va chatlar tashkil etish orqali axborot almashish;

bilimlarni test, turli topshiriqlar (nazorat, laboratoriya va boshqalar), vebinarlar va boshqalar shaklida tekshirish.

Masofaviy texnologiyalar axborot olishning ikkita usulini ta'minlaydi:

Tizimlar real vaqtda onlayn rejimda, aks holda doimiy tayyor bo'lgan sinxron tizimlar. Ular bir vaqtning o'zida talabalar va pedagogik xodimlarning o'quv jarayonida ishtirok etishini nazarda tutadi.

Onlayn tizimlar, aks holda asinxron tizimlar. Ular bir vaqtning o'zida o'zaro ta'sir qilishni talab qilmaydi, talaba o'rganish vaqtini, joyini va ketma-ketligini o'z xohishiga ko'ra tanlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Onlayn tizim va oflayn tizim elementlaridan foydalanadigan birlashtirilgan usul.

Masofaviy ta'limning bir qator afzalliklari va kamchiliklari mavjud.

Masofaviy ta'limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- mashg'ulotlar vaqti, joyi va ketma-ketligini mustaqil tanlash;

- mamlakatning istalgan nuqtasidan o'quv materiallariga ochiq kirish;

- moslashuvchan o'qish shartlari;
- ish vaqtiga to'g'ri kelmaydigan har qanday vaqtda o'quv vazifalarini bajarish.

- o'qish xarajatlarini kamaytirish, shu bilan birga sayohat xarajatlari talab qilinmaydi;

- katta talabalar auditoriyasi.[4]

Masofaviy ta'limning kamchiliklari quyidagilardan iborat:

- yuqori tezlikdagi Internetning mavjudligi, ko'pincha bu mamlakatimizning chekka aholi punktlari uchun qiyinchilik tug'diradi.

- o'quv vazifalarini bajaradigan shaxsni aniqlashning mumkin emasligidir.

Garchi ko'plab universitetlar uchinchi shaxslar tomonidan topshiriqlarning bajarilishini aniqlash uchun himoya choralarini joriy qilishmoqda:

- o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini nazorat qilish mashg'ulotlarini qo'llash;

- kurslarni ishlab chiqishda xatolar mavjudligi va ularning yuqori mehnat zichligi.

Xulosa. Muammoli ta'lim usuli murakkab kognitiv vazifalarni ko'rib chiqishga asoslangan bo'lib, ularni hal qilish muhim amaliy yoki nazariy qiziqish uyg'otadi. Muammoli ta'lim jarayonida o'quvchilar diqqatini muhim masalalarga qaratadi, ular bilish faolligini rag'batlantiradi, bu muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga hissa qo'shadi. O'qituvchining roli nazorat va qo'llab-quvvatlashga qisqartiriladi, lekin bundan ortiq emas.

Masofaviy ta'lim o'qitishning alohida turi bo'lib, uning asosiy xususiyati ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining o'zaro ta'sirining interaktivligidir. O'qituvchining mavjudligi shart emas, chunki masofaviy ta'lim materialni mustaqil o'rganish jarayonidir. Masofaviy ta'lim bilan ta'limning

talabaga yo'naltirilgan yondashuvi amalga oshiriladi, ta'limning maksimal individuallashuvi mavjud. Masofaviy ta'lim o'qitishning umumiy pedagogik didaktik tamoyillari va o'ziga xos tamoyillari bilan tavsiflanadi. Yangi axborot-telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish masofaviy ta'lim ishtirokchilarining joylashgan joyidan qat'i nazar, elektron pochta, chat, forum, videokonferensiya, vebinar, onlayn seminardan foydalangan holda o'zaro muloqot qilish imkonini beradi.

Masofaviy ta'limning uslubiy xususiyati shundaki, o'quv rejasida nazarda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni

o'zlashtirish an'anaviy ta'lim shakllarida (ma'ruzalar, darslar, seminarlar va boshqalar) emas, balki talabaning turli xil usullardan foydalangan holda mustaqil ishi orqali amalga oshiriladi. vositalari - axborot tashuvchilar. Masofaviy ta'lim jarayonining markazida o'qitish emas, balki o'rganish, ya'ni o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishdagi mustaqil bilish faoliyati turadi. Shu bilan birga, talaba nafaqat kompyuter bilan ishlash ko'nikmalarini, balki masofaviy ta'lim jarayonida duch keladigan o'quv ma'lumotlari bilan ishlashni ham o'zlashtirishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Калмыков А.А. и др. Дистанционное обучение. Введение в педагогическую технологию. – М., 2005.
2. Лугин В.Г. Формы и методы Дистанционного обучения. Режим доступа <http://repetitmaster.ru/forms-and-methods-remote-education.html>
3. Полат Е.С. Модели дистанционного обучения. Режим доступа <http://hr-portal.ru/article/modeli-distancionnogo-obucheniya-polat-es>
4. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений/Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева; Под ред. Е. С. Полат // М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 416 с.

UDK: 378.091.3:811.411.21

Muxtasar RADJABOVA,
O'zDJTU I- bosqich tayanch doktoranti
E-mail: muxtasarradjabova_1985@gmail.com

O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi Chet tillari kafedrası v.b.dotsenti, PhD Sh. Akbarova taqrizi asosida

ARAB TILIDA YOZMA NUTQ KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqola arab tilida yozma nutq kompetensiyasini shakllantirishning lingvodicaktik tahliliga bag'ishlangan. Unda olimlarning arab tilida yozuv va yozma nutq kompetensiyasiga differensial yondashgan holda bergan ta'riflari keltirilgan. Shuningdek, yozuv va yozma nutqqa o'rgatish chet tili o'qitish maqsadlaridan biri hisoblanib, talabalarni yozma nutqqa o'rgatishdan maqsad, ularda yozma kommunikativ kompetensiyani shakllantirish ekanligiga urg'u beriladi.

Kalit so'zlari: Yozuv, yozma nutq, til, nutq, arab tili, lingvodicaktika, maqsad, vosita, kompetensiya, ichki nutq, imlo, yozuv texnikasi.

LINGUODIDACTIC ANALYSIS OF THE FORMATION OF WRITTEN SPEECH COMPETENCE IN ARABIC

Annotation

This article is devoted to the linguodidactic analysis of the formation of written speech competence in Arabic. It contains the definitions given by scientists with a differential approach to the competence of writing and written speech in Arabic. Also, teaching writing and written speech is considered one of the goals of foreign language education, and it is emphasized that the goal of teaching students to write is to form written communicative competence in them.

Key words: Writing, written speech, language, speech, arabic language, linguodidactics, purpose, tool, competence, inner speech, spelling, writing technique.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Данная статья посвящена лингвodicактическому анализу формирования письменной речевой компетенции на арабском языке. Она содержит определения, данные учеными с дифференцированным подходом к компетенции письма и письменной речи на арабском языке. Также обучение письму и письменной речи считается одной из целей иноязычного образования, и подчеркивается, что цель обучения учащихся письму заключается в формировании у них письменной коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: Письмо, письменная речь, язык, речь, арабский язык, лингвodicактика, цель, компетенция, внутренняя речь, орфография, техника письма.

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti sababli yozuv madaniyatning muhim integrativ bo'lagiga, ta'limning ajralmas qismiga aylandi. Bugungi kunda har qanday mutaxassis yuqori darjada yozma nutq kompetensiyasiga ega bo'lishi zarur, sababi 90-yillarning o'rtalaridan yozma muloqotning ahamiyati yuqori o'ringa chiqib boshladi. Hozirda professional aloqalar sohasidagi ma'lumotlar almashinuvining deyarli 80 foizi telekommunikatsiyalar yordamida, xususan yozma ravishda amalga oshirilmoqda.

Biroq yaqin vaqtgacha arab tilida ham to'rt asosiy til ko'nikmalaridan biri bo'lgan yozuvga yetarli darajada ahamiyat berilmagan. Vaholanki, nutqning og'zaki va yozma shakli inson hayoti va faoliyatida deyarli teng mavqega ega bo'lib, ishlab chiqarish, boshqaruv ta'lim, huquq, san'at, ommaviy axborot vositalari va shu kabilarda keng qo'llaniladi. Shu sababli, so'nggi yillarda bu holat o'zgara boshladi, sababi CASA, Language Flagship va Middlebury College Arab School kabi ilg'or arab dasturlari arab tilini professional darajada bilish uchun yozuv malakasiga ega bo'lish zarurligini tan oldi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Chet tillarini o'qitish metodikasida "yozuv" va "yozma nutq" tushunchalariga differensial yondashish masalalari J.Jalolov, O'.Hoshimov, I.Yoqubov, F.Alimov, I.A.Bredixina, I.L.Kolesnikova kabi olimlar ishlarida o'z aksini topgan.

Arab tilida yozuv chet tillarini o'qitish maqsadlaridan biri hamda boshqa nutq faoliyati turlari, ya'ni tinglab tushunish, gapirish va o'qishni o'rgatishda vosita ekanligi haqidagi qarashlarni yoritishda I.J.Ibragimovning "Obucheniya osnovam vladeniya arabskim yazikom" ilmiy tadqiqoti muhim o'rin tutadi.

Arab tilida yozuv va yozma nutqqa berilgan ta'riflar Mubarak Husayn Najmuddin va Muhammad Axmad Usmanlarining "مهارة الكتابة وتطبيقاتها", Fajrul Hadining اهمية "الجوانب في تعليم الكتاب العربية" ilmiy tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Tahlil va natijalar. Til ijtimoiy hodisa, kishilar, jamoalar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi bo'lib, jamiyatda tafakkur, ilm-fan rivojiga, har bir xalqning tarixi, milliy qadriyatlar, madaniyati va san'atini avlodlardan avlodga yetkazib berishga xizmat qiladi. Buyuk faylasuf va ruhshunos S.L.Rubinshteyn til va nutq bir butunning ikki hil jihatini ifodalab kelishini ta'kidlab, til fikrini shakllantirish va aniq ifodalash vositasi bo'lsa, nutq fikrini shakllantirish va aniq ifodalash usulidir, deb izohlaydi[2].

Nutqiy faoliyat ko'p tomonlama murakkab jarayon bo'lib, u eshitish, gapirish, o'qish va yozish malakalaridan iboratdir. Ularning har birining o'z vazifasi va nutqiy faoliyatda tutgan o'rni mavjud. Inson nutqi, avvalambor, tilning tovushli shaklidir. Til fikrini ifodalash vositasidir. Fikrni yozma bayon qilish murakkab psixologik jarayon

hisoblanadi. Bu esa chet tili ta'lim jarayonida yozish ko'nikmasiga alohida e'tibor berish zarurligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan jamiyat taraqqiyotida yozuv malakasining o'rnini baholash murakkab jarayondir. Ko'pgina tadqiqotchilar yozuvning ixtiro qilinishi bilan insoniyat axborot yetukligining yangi bosqichiga ko'tarilganini ta'kidlab, jamiyat taraqqiyotida yozuvni muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida o'z fikrlarini bildiradilar.

Bugungi kunda mutaxassislar yozuvning ahamiyati haqida quyidagi xulosalarga kelishmoqda.

Yozma matnlar axborotni qabul qilish va uzatishda eng muhim vazifalarini bajarib kelmoqda.

An'analarni saqlash va rivojlantirishda yozuvga ijtimoiy ehtiyoj mavjuddir. Shu sababli ushbu soha mutahassislari jamiyatda savodsizlik darajasi ortmasligi uchun bu ko'nikmalarni rivojlantirish kerakligini ta'kidlaydilar.

Yozuvni o'rgatish til universitetlari talabalarini tayyorlash tizimida munosib o'rin egallashi lozim[3].

O'zbek tili o'z tarixiy taraqqiyotida boshqa tillar, xususan arab tili bilan yaqin aloqada bo'lib, ular o'zbek tilining lug'at tarkibi va grammatik qurilishiga bevosita ta'sir etgan. O'zbek badiiy adabiyoti, o'zbek adabiy tili taraqqiyotida arab tilining o'rni sezilarlidir. Bundan tashqari, ma'naviyatimiz tarixiga oid bo'lgan ilmiy va adabiy asarlarning aksiyati arab tilida yozilgan. BMT qoshidagi dunyoning oltita yetakchi tillaridan biri bo'lgan arab tili va uning yozuvini o'rganish, bu asarlardan ilmiy, amaliy maqsadlarda foydalanish imkonini beradi[4].

Arab tilida yozuv "كتابة" so'zi lug'atda "کتب" fe'lidani hosil bo'lgan harakat nomidir. Yozmoq fe'lidani hosil bo'lgan harakat nomlari "کتب و کتاب" yozish" ma'nosidadir. Arab tilshunoslari Muborak Husayn Najmuddin va Muhammad Axmad Usman arab tilida yozuvning asosi bir necha ma'nolarga dalolat qilishini ta'kidlaydi. Bular: 1. Biriktirish va mustahkamlash;

2. Jamlash va bog'lash;

3. Yuklamoq (farz qilmoq) ma'nosida[5].

Professor Marohani Yusufning fikricha, arab tilida yozuv eng qiyin til malakalaridan biri bo'lib, u o'qish, tinglash va gapirish kabi ko'nikmalarni egallashga asos vazifasini o'taydi[6]. Ushbu fikrni arabshunos olim Normazida Mahmud qo'llab-quvvatlagan holda, yozuv bu g'oyalar, fikrlar, his-tuyg'ularni grafik shaklda ifoda etish jarayonidir, degan fikrni beradi[7].

Shuningdek, olimlar arab tilida yozuvga bir qancha ta'riflar berganlar. Avvalambor ular arab tilida yozuvni san'at sifatida e'tirof etadilar. Ulardan Ibn Xaldun shunday deydi: "Bu sharaflil san'atidir, chunki, yozish qobiliyati odamlarni hayvonlardan ajratib turadigan insoniy fazilatlaridan biridir." [8] Ibn Qoyyim esa yozuvni quyidagicha ta'riflaydi: "u aqlida boshlanib lafz orqali o'tadi va yozuvda qaror topadi" [9].

Xaqiqatdan yozma nutq qoidalarila boshqariladigan san'at bo'lib, u o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Balki u tinish belgilari, imlo qoidalar, jumlar va paragraflar o'rtasida bog'lovchilardan foydalanish normalari kabi qonun-qoidalar bilan boshqariladigan tizimli san'atdir.

Yozuv va yozma nutqqa berilgan ikkinchi qarash bu uni aqliy jarayon ekanligidir. Yozma nutq fikr va g'oyalarni ifodalash qobiliyati jihatidan o'ziga xos murakkab jarayondir. Arab tilshunoslari Muborak Husayn Najmuddin va Muhammad Axmad Usman o'zlarining "مهاراة الكتابة وتطبيقاتها" nomli maqolasida arab tilida fikrni yozma bayon qilish to'rtta asosiy jarayonlarga, idrok etish, tasvirlash, namoyish qilish, talqin qilishga suyanishini keltirib o'tadilar[10]. Ushbu fikrni tasdig'i sifatida Husna Abdul Bariyning quyidagi fikrini keltiradilar: Bu jarayonlar ikkita bosqichda amalga oshadi: ulardan biri yashirin bo'lgan tasavvurdir (idrok). Boshqasi esa

ko'rinadigan sezgi bo'lib, u asosan tasvirlash, namoyish qilish va talqin qilish jarayonlarida gavdalanadi[11].

Albatta, yozma nutq bu fikrlash jarayonidir. Sababi u inson, uning qobiliyati va kuchini ifodalaydigan fikr manbasidir. Bu jihatdan yozma nutq og'zaki nutqqa o'xshaydi. Agar og'zaki nutq o'z muallifini oshkora ifodalaydigan bo'lsa, yozma nutq ham yozuvchining fikri, odobi va bilimiga ishora qiladi.

Yozuvga axborotni kodlash jarayoni sifatida ta'rif bergan Rushdiy Ta'ma yozma nutq fikrlarni og'zaki nutqdan yozma matnga aylantirish jarayoni yoki yozuvchidan vaqt va makon jihatidan uzoq bo'lgan o'quvchiga xabar yetkazish maqsadida belgilar yig'indisi (sintez) deb ta'riflagan[12]. Darhaqiqat, yozuv va yozma nutq bu ma'no va mazmunlarni kodlashdir. Sababi, yozuv umuman olganda, belgilar tizimi yoki nutqni yozuv shaklida kodlashni maqsad qilgan ramziy semeotik jarayondir.

Yuqorida arab tilshunos olimlari tomonidan berilgan ta'riflarning turfa xilligi ehtimol bir tomondan bu tushunchaning murakkab tabiati va boshqa tomondan tadqiqotchilarning yozishga qaysi jihatdan yondashishlari yoki ularning qarashlari bilan bog'liqdir. Ulardan biri unga o'quvchi va yozuvchini bog'laydigan yozma asarda mujassamlashuvchi yakuniy natija sifatida e'tibor qaratgan bo'lsa, boshqalari uni rejalashtirish so'ng tuzish (insho) va oxirida yozilgan narsani qayta tahrir qilishdan iborat bosqichlar majmuini o'z ichiga oluvchi aqliy jarayondir deb qaraydi.

Metodik adabiyotlarning aksariyatida yozuv nutq faoliyati turlaridan biri sifatida qayd etilgan. Bu borada tadqiqotchilar J.Jalolov, O'. Hoshimov, I.Yoqubov va F.Alimovlar metodika, psixologiya va lingvistikaga oid adabiyotlarda "yozuv" va "yozma nutq" tushunchalari ko'p hollarda "yozuv" atamasi orqali berilganligini tasdiqlab, chet tilini o'qitish metodikasida bu tushunchalarni farqlash zarurligini ta'kidlaydilar[13]. Bu borada I. A. Bredixina "Chet tillarini o'qitish metodikasi" nomli qo'llanmasida quyidagi fikrni keltiradi: yozma nutq - o'z fikrini yozma ravishda ifodalash qobiliyati. Biroq, ko'p hollarda uslubiy qo'llanmalarda bu ikki tushuncha farqlanmaydi. Ya'ni "yozuv" atamasi ham yozuvni, ham yozma nutqni o'z ichiga oladi. Yozuv - til tizimidagi grafik va imlo (orfografik) bo'lib, u harflarni to'g'ri yozish, bir-biriga biriktira olish va so'z va iboralarini to'g'ri yozishdir. Yozma nutq - o'z fikrini yozma ravishda ifodalash qobiliyati[16].

I.L.Kolesnikova va O.A. Dolginalar yozuv va yozma nutq tushunchalariga quyidagicha yondashadi: ko'plab xorijiy va mahalliy nashrlarda "writing" atamasi grafik kod bilan bog'liq har qanday nutq faoliyati uchun qo'llanadi. Bular yozuv texnikasi, topshiriqlarni yozma shaklda bajarish, kommunikativ maqsadlarda yozma bayonotlar yaratish. Mahalliy metodologiyada "yozuv" atamasi ba'zan tor ma'noda qo'llanadi, ya'ni tilning grafik va orfografik tizimlarini o'z ichiga olgan yozuv texnikasi nazarda tutiladi. Yozuv (yozish texnikasi) bu yozma nutqning rivojlanishining dastlabki bosqichida chet tilini o'qitish vositasi hisoblanadi.[17].

Arab tilida yozish ko'nikmasi مهارة الكتابة deb nomlanib, ham yozuvni va ham yozma nutqni o'z ichiga oladi. "تعليم مهارة الكتابة" atamasi uch so'zdan iboratdir:

Birinchisi so'z, "o'rgatish" so'zi علم - يعلم - تعليم asosidan hosil bo'lgan harakat nomi bo'lib, biror narsani o'rgatish ma'nosini anglatadi.

Ikkinchi so'z "mahorat" so'zi مهارة - ماهر - مهير so'zidagi harakat nomi bo'lib, biror narsada mohir bo'lish ma'nosida qo'llaniladi.

Uchinchisi so'z "yozuv" so'zi كتابة - كتب - يكتب asosida hosil bo'lgan harakat nomi bo'lib, hijoiy harflardan iborat surat ma'nosini bildiradi[18].

Ushbu مهارة الكتابة atamasi ikki hil sifatga ega malakalardan tashkil topgan:

UDK372.0(045)

Hulkar RASULOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti
E-mail: hulkar_rasulova@mail.ru

Qarshi DU Maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti M.Muhammadiyeva taqrizi asosida

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA MARIYA MONTESSORI METODIKASIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish maqsadida tatbiq etib kelinayotgan ilg'or usullardan biri bo'lgan Mariya Montessori texnologiyasi ekanligi va uning hayotdan o'zlashtirilgan "tabiiy" usul bo'lib, bola tarbiyasida o'zining har tomonlama mukammalligi bilan ommalashganligi hamda Mariya Montessori metodikasidan foydalanish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Montessori, metodika, texnologiya, maktabgacha ta'lim tizimi, rivojlanish, ta'lim, tarbiya, zamonaviy yondashuvlar, jahon tajribasi, munosabat, mustaqillik.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ МАРИИ МОНТЕССОРИ В РАЗРАБОТКЕ СИСТЕМЫ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье технология Марии Монтессори, являющаяся одной из передовых методик, используемых сегодня для развития сферы дошкольного образования, и ее «естественный» метод, усвоенный из жизни, популяризированный своим всесторонним совершенством в воспитании детей и о использование методики Марии Монтессори.

Ключевые слова: Монтессори, методика, технология, система дошкольного образования, развитие, обучение, воспитание, современные подходы, мировой опыт, отношение, самостоятельность.

USE OF MARIA MONTESSORI METHODOLOGY IN DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM

Annotation

In this article, the Maria Montessori technology, which is one of the advanced methods used for the development of the field of preschool education today, and its "natural" method learned from life, popularized by its all-round perfection in child education and about the use of Maria Montessori methodology.

Key words: Montessori, methodology, technology, preschool education system, development, education, upbringing, modern approaches, world experience, attitude, independence.

Kirish. Maktabgacha ta'lim shaxsiyatning poydevorini qo'yadi, bolaning keyingi hayoti davomida uning qobiliyatlarini ochib berishga hissa qo'shadi. Maktabgacha ta'lim tizimi bolani jamiyatda yashashga o'rgatish, hayot va tabiatning asosiy qonuniyatlari bilan tanishish, uni maktabga tayyorlash muammolarini hal qiladi. Bolaning bolalar bog'chasida uyg'un tashkil etilgan ta'lim va hayoti unga erta yoshdan boshlab o'ziga xos salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon beradi.

Shu sababli, maktabgacha ta'lim o'qituvchilari o'z amaliyotlarida bolalarning yosh xususiyatlarini, qiziqishini va atrofdagi dunyoni har xilligi bilan o'rganish istagini hisobga olgan holda, tabiiy ravishda mos keladigan tizimlardan foydalanishga intilishadi.

Bugungi kunda yurtimiz o'ziga xos rivojlanish, yangilanish yuksalish davriga o'tdi. Bu yuksalishlarning zamirida esa inson va uning baxt saodati, manfaatlari yotadi. Davlatimiz va hukumatimiz, chunonchi, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev yurtimiz fuqarolari, ayniqsa yosh avlodning bunday baxtli hayot va kelajakka yuz tutishida keng dunyoqarash va yuksak ma'naviyatga ega bo'lishlari lozim deb hisoblamogdalar. Xuddi shu masala 2017-yil 7-fevral, PF-4947 sonli qarorida, ya'ni "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi"da ham o'z ifodasini topgan. Mazkur strategiyaning 70-moddasida maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan.

Bolalarning ongini o'stiradigan, aqlini charxlaydigan, tafakkurini yuksaltiradigan, kreativligini oshiradigan, mustaqil fikrlashga o'rgatadigan zamonaviy metodlar, pedagogik texnologiyalardan foydalanish lozimki, bu metodlar maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama Montessori dasturi asosida rivojlantirishga ko'maklashish bilan birga, bolalarda ta'lim olishga nisbatan motiv hosil qilishi va ta'lim-tarbiya berishi, ularning qobiliyatlarini namoyon etishi lozim.

Ana shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2017-yil 30-sentabr kuni "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi № 5198-sonli farmonini imzoladi. Mazkur farmonga ko'ra maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, zamonaviylashtirish va pedagog kadrlar salohiyatini oshirish nazarda tutilgan [1]. Shuningdek, bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida mavjud bo'lgan qator kamchiliklar ham ko'rsatib o'tilgan. Bizga ma'lumki, bola borliq va dunyoni his etar ekan, dastlab barcha voqea-hodisalarni o'z ongida aks ettiradi, mohiyati va ahamiyatini baholab boradi hamda shularga mos ravishda ma'lum bir faoliyatni amalga oshiradi. Bu esa bolalarning ilk bolalik davrlaridanoq ma'lum bir faoliyat turi bilan shug'ullana boshlashlarining yaqqol isbotidir.

Shu bilan birga yurtimizda amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar, o'zgarishlar, zamonaviy texnologiyalarni maktabgacha ta'lim sohasida ham muvaffaqiyatli tarzda qo'llash imkoniyatlari, zaruriyatlarini keltirib chiqarmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maktabgacha pedagogikaning ko'plab taniqli olimlari (J.Piaje, M. Montessori, E. Tixeyeva va boshqalar) erda bolalik davridagi bolalarning o'z vaqtida va sifatli hissiy rivojlanishining ahamiyatini yaxshi tushunib, ko'rish, eshitish, teginishni yaxshilashga qaratilgan turli xil o'yinlar va mashqlarni yaratdi.

Ta'lim va ta'limni ilmiy asosga qo'yish uchun Montessori pedagogikada eksperimental fanlarning asosiy printsiplaridan foydalangan. Montessori maktabgacha (boshlang'ich maktab) bolalarning aqliy hayotini o'rganish uchun laboratoriya deb hisoblagan, unda o'qituvchi kuzatuvchi-eksperimental bo'lib, u o'quv vaziyatini, didaktik materialni sinchkovlik bilan rejalashtiradi va erishilgan natijalarni iloji boricha aniq baholaydi. Montessorining so'zlariga ko'ra, o'qituvchining bilvosita rahbarligi autodidaktizm asosida amalga oshiriladi: bolalar biron bir faoliyatni erkin tanlaydilar, ammo buni o'qituvchisi xohlagan tarzda bajaradilar – standart didaktik materialni yaratishda ham taqdim etilgan doirada (kublarni, turli shakl va uyalar bilan ramkalar joylashtirib, bu uyalarini to'ldirish va boshqalar). Didaktik materialning qurilmasi bolaga o'z xatolarini mustaqil ravishda aniqlashga imkon beradi. Xatolarni tuzatish konsentratsiyani, e'tiborni, kuzatishni, sabr-toqatni talab qiladi, irodani mashq qiladi, bolaning intizomi va mas'uliyatini tarbiyalashga hissa qo'shadi. Sinfidagi asosiy narsa – bu "faoliyat" mashqlari, bilim olish vazifasi o'tgan narsa.

Montessori tizimi ko'plab mamlakatlarda mashhurlikka erishdi; uning didaktik materiali va o'qitish usullari bolalarni o'qitish va tarbiyalashning yanada mukammal tizimini yaratishga asos bo'ldi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mariya Montessorining pedagogik uslubidan foydalanadigan ta'lim muassasasi bolalarning alohida kichik sayyorasi bilan taqqoslanishi mumkin, u yerda belgilangan buyruqlar mavjud va ruxsat berish uchun joy yo'q. Shu bilan birga, bolalar o'zlarining his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini tushunishadi, mustaqillikka ega bo'lishadi va ichki masalalarni hal qilishadi.

O'qituvchi Montessori ilk marotaba bolalarning kattalar dunyosida yashashni noqulay deb hisoblagan nazariyasini taqdim etdi. Har bir bola Gulliverning mamlakatida Lilliput singari u yerda o'zini his qiladi. Bizning dunyomiz bola uchun to'liq bir betartiblikdir, u yerda kichkina odamning huquqlari va shaxsiy qulay joylari yo'q. Voyaga yetgan gigantlar ko'pincha adolatsiz va shafqatsiz. Jazoni oddiy nazorat qilish mumkin, masalan, buzilgan vaza, lekin bola uni atrofida dunyoni o'rganadi va xato qilish huquqiga ega bo'ladi.

Mariya Montessori uslubi haqida qisqacha to'xtalib o'tmoqchiman:

Har bir bola o'z faoliyat turini tanlaydi. Bola o'z ichki dunyosini tinglashni, hozirgi paytda unga qiziq bo'lgan narsalarni tushunishni o'rganadi.

Voyaga yetgan kishining yordamini kamaytirish. Mustaqillik bolani o'z qobiliyatlariga ko'proq ishoniradi, shaxsiy yutuqlarni munosib baholashga o'rgatadi.

Bolalar maxsus ravishda uyushtirilgan muhitda o'sadi va o'rganadilar. Didaktik material har bir bola uchun erkin bo'lishi kerak. Hamma rioya qilish kerak bo'lgan qoidalar mavjud.

Turli yoshdagi bolalarni bir guruhga o'rgatish. Bu ham katta yoshdagi, ham kichik yoshlilar uchun yaxshi. Kichik yoshdagi bolalar katta yoshlilarga biriktiriladi, katta bolalar esa bu yerda yordam beradi.

O'quv materiallari bolaning xatosini mustaqil ravishda topishi va tuzatishi uchun mo'ljallangan.

Yaxshi yoki yomon o'quvchilar yo'q. Bolaning yutuqlari faqat oldingi natijalar bilan solishtirilishi mumkin.

Montessori uslubi uyda yoki ta'lim muassasalarida qo'llaniladimi, nima bo'lishidan qat'i nazar, hamma joyda amal qiladi:

Materiallar bilan ishlash alohida gilam ustida amalga oshiriladi.

Sinf xonasida shovqin qilolmaysiz, jimgina harakatlaniladi. Bolalar zudlik bilan stullarni jimgina ko'tarib yurishadi.

Montessori texnikasining asosiy ustunligi shundaki, bola kattalarning aralashuviz mustaqil ravishda, o'z tempida rivojlanadi. Usulning muhim kamchiliklariga kelsak, mutaxassislar ularga quyidagicha murojaat qilishadi:

Imtiyozlarning aksariyati rivojlanishga qaratilgan nozik vosita mahorati, mantiqiy va analitik fikrlash, aql-idrok. Ijodiy va hissiy sohalarga deyarli ta'sir ko'rsatilmaydi.

Tadqiqotchilarning so'zlariga ko'ra, olimlarning isbotlashlaricha maktabgacha yoshdagi bolalikning yetakchi faoliyati o'yindir. Bola insonlar bilan munosabatni va tengdoshlari bilan o'ynashni o'rganadi.

Psixologlar uyatchan va o'zini tortib olgan bolalar onalariga Montessori texnikasiga juda ehtiyoq bo'lishni maslahat berishadi. U katta mustaqillikni qo'lga kiritadi va tinch bolalar birdan nimadir qilishga harakat qilishadi.

O'qituvchilarning ta'kidlashicha, Montessori guruhlarida vujudga kelgan demokratik muhitdan so'ng bola oddiy bolalar bog'chalari va maktablari qoidalariga deyarli o'rganmaydi.

Hozirgi vaqtda rivojlanish markazlari va ko'plab o'quv yurtlari Montessori uslubini asl shaklida tatbiq etmayapti. Zamonaviy o'qituvchilar undan faqat eng yaxshisini olib o'z ishlanmalariga qo'shish orqali foydalanishmoqda.

Metodika muallifi har bir bola tabiatan aqlli va izlanuvchan, ammo har kim ham o'z qobiliyatini ochib berishga yordam beradigan muhitga tushmaydi deb hisoblagan. Shu sababli, kattalarning vazifasi chaqaloqni rivojlanishida, dunyoni mustaqil ravishda bilishda, buning uchun mos sharoitlarni yaratishda yordam berishdir. Mariya Montessorining usuli bolani qanday bo'lsa, shunday qabul qilishni o'z ichiga oladi. Voyaga yetgan kishining eng muhim vazifasi bolani rivojlantirish va o'rganishga undashdir.

Bolalarga metodikaning asosiy ta'siri mustaqil, o'ziga ishongan shaxsni rivojlantirishdir. Montessori bolalari o'rganishni og'ir vazifa deb bilishmaydi, chunki darslar majburlashsiz, tanqidsiz yoki kattalarning qo'pol aralashuviz o'tkaziladi. Tizimda asosiy e'tibor ushbu yoshdagi bolani niman boshdan kechirishi, uning qobiliyatlari va har birining o'ziga xosligiga qaratiladi.

Montessori o'qitish jarayonida bola quvonchni boshdan kechiradi. Bu hozirgi paytda unga qiziq bo'lgan narsani o'rganish imkoniyati bilan bog'liq. Tashkilot ta'lim jarayoni shu tarzda, bu bolada o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga va ko'rgan narsalarini maksimal samaradorlik bilan o'zlashtirishga yordam beradi.

Montessori usuli bo'yicha mashg'ulotlar faqat bolani kattalardan mustaqil bo'lishiga imkon beradigan maxsus yaratilgan sharoitda mumkin. Usul muallifi bolaning atrofidagi muhit uning bo'yi va nisbatlariga mos kelishi kerakligini ta'kidlaydi. Bolaning o'zi stol va stulni harakatga keltirib, sinf uchun joy tanlashi kerak. Montessori dasturida stullar o'rnini o'zgartirish ham motorikani rivojlantirish mashg'uloti tarkibiga kiradi.

Bolaning shaxsiyati shakllanadigan muhit iloji boricha estetik bo'lishi kerak. Erta bolalikdan boshlab, bola chinni va shisha kabi mo'rt narsalarga qanday ishlov berishni o'rganishi kerak. Bunday narsalar bolaga yaqin joyda saqlanishi kerak.

Montessori, inson hayotining muhim biologik prinsipi bolaning kattalarga nisbatan mustaqillik va mustaqillikka intilishi ekanligiga amin edi. Jismoniy rivojlanish jarayonida chaqaloqqa ma'naviy avtonomiyaga erishishga yordam berish kerak. Voyaga yetgan odamga buning uchun sharoit yaratadigan, bolaning bilimiga intilishini rivojlantirishga yordam beradigan ittifoqdosh roli beriladi. Ushbu jarayonda bolaning o'zi o'qituvchi hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Montessori tizimiga ko'ra, ta'lim va tarbiyaning asosiy shakli – bu bolalar uchun mustaqil individual darslar yoki maxsus ishlab chiqilgan Montessori individual darslari bo'lib, ularning asoslari ixchamlik, soddaligi va obyektivligi (ya'ni, bolaning o'qish mavzusiga maksimal darajada konsentratsiyasi). Birgalikda musiqa va gimnastika mashg'ulotlari, shuningdek xizmat ko'rsatish (idishlarni yuvish, tozalash va h.k.) mashg'ulotlari o'tkaziladi.

Montessorining ahamiyati – bu bolalar uchun moslashtirilgan uskunadan foydalangan holda, maktabgacha ta'lim muassasalariga amaliyotga tizimli antropometrik o'lchovlarni kiritish. Montessori bolalar bog'chasining bino va xonalarini jihozlash, ularni bolalar uchun maxsus mebel jihozlari bilan ta'minlash sohasida islohotlarni amalga oshirdi. Montessori maktablarining arxitekturasini ham pedagogik vazifalarga bo'ysunadi: individual (guruh) darslari xonalari ular uchun umumiy ayvon atrofida joylashgan bo'lib, u erda bolalar tabiat bilan tanishadilar (o'simliklar, kichik uy hayvonlari). Davlat maktabgacha ta'limini tashkil etish muammolari bilan shug'ullanar ekan, Montessori xayriya o'zi

hech qanday natija bermasligini, maktabgacha bolalar muassasalarida bolalar bilan tizimli, tizimli ish olib borish kerakligini ta'kidlaydi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkin, Montessori metodologiyasining asosiy xususiyati bola o'zining individual qobiliyatlarini namoyon etishi mumkin bo'lgan va istaydigan maxsus rivojlanish muhitini yaratishdir. Montessori darslari an'anaviy darsga o'xshamaydi. Montessori materiallari bolaga o'z xatolarini ko'rish va tuzatish imkonini beradi. Montessori o'qituvchisining roli o'qitish emas, balki bolaning mustaqil faoliyatiga rahbarlik qilishdir.

Shuningdek, Montessori texnikasi diqqatni, ijodiy va mantiqiy fikrlashni, xotirani, nutqni, tasavvurni, vosita mahoratini rivojlantirishga yordam beradi. Montessori usulida muloqot qobiliyatlarini o'zlashtirishga yordam beradigan jamoaviy o'yinlar va vazifalarga, shuningdek, mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradigan uy xo'jaligi faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi.

Bundan tashqari, metodikada amaliy hayotda qo'llaniladigan mashqlar keng tarqalgan bo'lib, ularning ba'zilari kundalik uy ishlaridan kelib chiqadi. Kattalar bolaning faoliyatini nazorat qiladi. Kelajakda u qadr-qimmat va mustaqillik tuyg'usini rivojlantiradi, chunki endi u hayotiy faoliyatni butunlay mustaqil ravishda amalga oshirishi mumkin. Kundalik amaliy hayotda mashqlar uchun materiallar rang, shakl, o'lcham, qulaylik va jozibadorlik bo'yicha bolalar ehtiyojlarini qondirishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli qarorida, ya'ni "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi".
2. 2017-yil 30-sentabr kuni "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi № 5198-sonli farmoni.
3. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: Fan, 2004. – 182 b.
4. Shodmonov Sh.S., Ergashev P.S. Qiyosiy pedagogika. – Toshkent: Sharq, 2005.

UDK:17.022-137.013-378.2

Munira RAUPOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: mmraupova@gmail.com

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

AXLOQIY MEYORLAR VA QADRIYATLAR – BO'LAJAK O'QITUVCHINING HUQUQIY IJTIMOIYLASHTIRISHNING ASOSI

Аннотация

Maqolada ta'limdagi islohotlar asosida jamiyatda o'qituvchilik kasbining mavqei, axloqiy fazilatlarni o'zlashtirish asosida bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishda axloqiy meyor va qadriyatlarining ahamiyati, axloqiy meyorlarning mazmuni, o'qituvchi kasbiy fazilatlari mazmuni olimlarning yondashuvlari asosida yoritib berilgan. O'qituvchilik kasbida xulq-atvorini o'zlashtirishi va pedagogik faoliyatga amaliy qo'llay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish, jamiyat tomonidan belgilab berilgan ijtimoiy meyorlarga asoslanishi, kasbiy mexanizim va komponentlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiylashuv, axloqiy meyor, qadriyat, kasbiy moslashuv, kasbiy fazilat, xulq-atvor, etika, ijtimoiy meyor, moslashuv mexanizmi, refleksiv-baholash mexanizmi, ijodiy mexanizm, hissiy-irodaviy komponent, qiymat-motivatsion komponent, faoliyat komponenti, baholash komponenti.

ПРАВСТВЕННЫЕ НОРМАТИВЫ И ЦЕННОСТИ – ОСНОВА ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация

В статье рассматривается положение профессии учителя в обществе на основе образовательных реформ, значение нравственных норм и ценностей в правовой социализации будущих учителей на основе приобретения нравственных качеств, содержание нравственных норм, содержание выделены профессиональные качества педагога на основе подходов ученых. В педагогической профессии упоминаются формирование навыков и компетенций овладения поведением и их практическое применение в педагогической деятельности, основа социальных норм, установленных обществом, профессиональный механизм и компоненты.

Ключевые слова: Социализация, нравственная норма, ценность, профессиональная адаптация, профессиональная добродетель, поведение, этика, социальная норма, механизм адаптации, рефлексивно-оценочный механизм, творческий механизм, эмоционально-волевой компонент, ценностно-мотивационный компонент, деятельностный компонент, оценочный компонент.

MORAL STANDARDS AND VALUES - THE BASIS OF LEGAL SOCIALIZATION OF THE FUTURE TEACHER

Annotation

In the article, the position of the teaching profession in society based on educational reforms, the importance of moral standards and values in the legal socialization of future teachers based on the acquisition of moral qualities, the content of moral standards, the content of the teacher's professional qualities are highlighted based on the approaches of scientists. In the teaching profession, the formation of the skills and competencies of mastering behavior and practical application to pedagogical activity, the basis of the social norms set by society, the professional mechanism and components are mentioned.

Keys words: Socialization, moral norm, value, professional adaptation, professional virtue, behavior, ethics, social norm, adaptation mechanism, reflexive-evaluation mechanism, creative mechanism, emotional-volitional component, value-motivational component, activity component, evaluation component.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish bilan qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniyligni mustahkamlash biz va bizdan keyin keladigan avlodlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada Yangi O'zbekiston "Taraqqiyot strategiyasi" milliy rivojlanishimizning yangi bosqichini uchunchi renesansni boshlab berdi. Uchinchi renesans inson huquqlarini rag'batlantirish, himoya qilish va ularga amal qilish masalalarini islohotlarimizning eng ustivor yo'nalishi sifatida e'tirof etib, bir qancha yo'nalishlar qatorida aholi va yoshlar o'rtasida huquqiy ijtimoiylashtirishning muhim vazifalarini yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini hamda odob-axloq normalarini chuqur singdirib borish, yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda o'zbek xalqining tarixi, dini, urf-odatlarini, milliy qadriyatlar asosida amalga oshirish muhimligini belgilab bermoqda. Bu esa pedagogik soha vakillari oldiga oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustivor

yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrleydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish asosida jahon ta'lim standarti va jamiyat talab va meyorlariga javob bera oladigan raqobatbardosh pedagog kadrlarni yetishtirib chiqarish maqsadini belgilab bermoqda.

Bo'lajak o'qituvchi davlatning huquqiy siyosatining faol ishtirokchisi sifatida jamiyat ehtiyojlarini ro'yobga chiqarishda, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining huquqlariga qat'iy rioya qilishi, ularning manfaatlarini himoya qilishi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslarini tushunishi, huquqiy munosabatlarda ishtirok etishning ijobiy tajribasini o'zlashtirib olishlari, qonuniy xulq-atvorning shaxsiy ma'nosini anglab etishlari, ijtimoiy ahamiyatga ega huquqiy bilim va ko'nikmalarni egallashlari va kasbiy va shaxsiy faoliyatda amaliy qo'llay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerakligini taqozo etmoqda. Shaxsning ma'lum kasbiy

bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish jarayoni, kasbiy tajribani, professional hamjamiyat standartlari va qadriyatlarini o'zlashtirishni talab qiladi. Shaxs tomonidan kasbni egallash, kasbiy muhitga kirish va to'plangan kasbiy tajribani amalga oshirish kasbiy axloq meyorlari va qadriyatlarini o'z ichiga oladi.

Metodlar. Axloqiy me'yorlar boshqa me'yoriy tizimlardan (qonun, odat, odob) farq qiluvchi tizimni tashkil qiladi. Bir qator mualliflar axloqiy me'yorlarni boshqa me'yorlarga nisbatan ustuvor deb e'tirof etadilar va ba'zan ularga kategoriklik, qat'iylilik, universallik, o'zgarmaslik kabi xususiyatlarni beradilar[4]. Boshqalar esa axloqiy me'yorlarni mutlaqlashtirish va ularni umuminsoniy va majburiy deb hisoblash fanatizm manbai ekanligini ta'kidlaydilar[5]. Axloq normalari fuqarolik jamiyati tomonidan uning rivojlanish darajasiga qarab baholanadi. Ayrim mualliflar axloqning yetakchi tamoyili bo'lgan "axloqiy me'yorlar" va undan kelib chiqadigan o'ziga xos axloqiy me'yorlarni ajratib ko'rsatadilar.

Axloqning eng yuqori standartlariga Foma Akvinskiyning mualliflik me'yori "Yaxshilikka intil, yomonlikdan saqlanib", Jeremia Bentanning "odamlarning maksimal soni uchun maksimal foyda" ga intilish tamoyili, yoki Albert Shvaytserning "hayotga hurmat" tamoyili [4] misol bo'la oladi.

Psixolog Mishel Gelfand axloqiy me'yorlarning muayyan xalq madaniyati bilan bog'lanishiga ishora qiladi ("madaniy qattiqlik-erkinlik"ni nazariyasi).

O'qituvchi mas'uliyatli vazifani bajaradi: nafaqat o'qitish (intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, ma'lum bilimlarni berish), balki yangi avlodni tarbiyalash. Shuning uchun zamonaviy o'qituvchi kasbiy ijtimoilashuvining muhim tarkibiy qismi uning ma'naviy-axloqiy madaniyati va axloqidir.

O'qituvchi shaxsning axloqiy ongini qayta ishlab chiqarish jarayonida nafaqat individual, balki o'qituvchi va o'quvchilar jamoalari, ota-onalar jamoasi orqali ham ishtirok etadi. Bunda u jamoat axloqining jamlangan tashuvchisi sifatida harakat qiladi. Endilikda o'qituvchi kasbiy madaniyatining axloqiy tomoni haqida gapirish har qachongidan ham muhimroqdir, chunki faqat yuksak axloqiy shaxs modelini o'zida mujassam etgan o'qituvchigina umumta'lim va kasb-hunar maktabini isloh qilishda qo'yilgan murakkab vazifalarni muvaffaqiyatli hal qila oladi. O'qituvchini shaxs qiladigan madaniyat va yuksak axloqdir.

Etika (yun. ethika, ethos — odat so'zidan) — falsafiy fan bo'lib, o'rganish ob'yekti axloq, uning rivojlanishi, me'yorlari va jamiyatdagi roli hisoblanadi. Kasbiy etika har qanday kasbiy faoliyatning asosiy nazariy asoslaridan biridir[12].

"Etika-axloq haqidagi falsafiy ta'limot, uning rivojlanishi, tamoyillari, jamiyatdagi normalar va rollar; xulq-atvor normalari to'plami"[11] (S.I.Ozhegov).

V.A. Suxomlinskiy ta'kidlaganidek, o'qituvchi tarbiyaning eng yaxshi quroli - axloq, etika fanini o'zlashtirgandan keyingina pedagog bo'ladi. Axloq nazariyasini bilmay turib, bugungi kunda o'qituvchining to'liq kasbiy tayyorgarligi bo'lishi mumkin emas. Umumta'lim va kasb-hunar maktabi islohoti oldiga qo'ygan murakkab vazifalarni yuksak axloqiy shaxs namunasini o'zida mujassam etgan o'qituvchigina muvaffaqiyatli hal qila oladi.

O'quvchilarga insoniy amallarning go'zalligini ochib berish, ularni mehr-oqibatdan xayrixohlikdan, g'ururdan kibrni ajrata olishga o'rgatish faqat odob-axloq beg'ubor bo'lgan o'qituvchi bo'lishi mumkin. Pedagogik etikada o'qituvchining individual axloqiy ongining mohiyati va o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu esa uning xulq-atvorida namoyon bo'lib boradi.

O'qituvchi xulq-atvorini shakllantirishda shaxsning huquqiy ijtimoilashuvi - shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy roli va o'rni haqidagi g'oyalarini rivojlantirish jarayoni muhim rol o'ynaydi. Huquqiy ijtimoilashirish yagona ijtimoilashirish jarayonining tarkibiy qismi sifatida ishlaydi. Ijtimoilashirish - bu jamiyat ijtimoiy meyorlari, qadriyatlar, g'oyalar, qoidalar, xatti-harakatlar va tushunish stereotiplarini rivojlanishi hisoblanadi.

Ijtimoiy meyorlar — bu odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, jamiyatda tarixan o'rnatilgan va qabul qilingan xulq-atvor qoidalari hisoblanadi. Ijtimoiy qadriyatlar va meyorlarning mavjudligi har qanday jamiyatning ajralmas xususiyatidir.

Munozara.Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoilashuvi jarayonida kasbiy xulq-atvorini o'zlashtirishi va pedagogik faoliyatga amaliy qo'llay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish, jamiyat tomonidan belgilab berilgan ijtimoiy meyorlarga asoslanadi. Shuningdek, o'z navbatida ijtimoiy meyorlar, bo'lajak o'qituvchini kasbiy rivojlanishida insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishida xulq-atvor meyorlariga rioya qilishni taqozo etadi. O'qituvchi har doim ma'lum bir kasbiy madaniyatning tashuvchisi sifatida ishlaydi, bu uning kasbiy malakasi darajasini, individual va shaxsiy namoyon bo'lishning qadriyat yo'nalishlari tizimini belgilaydi. O'qituvchi yangi rollarni o'zlashtirar ekan, o'qituvchi yangi ijtimoiy-madaniy vaziyatlarga kiradi, u muayyan maqsadlarga erishish yo'llari sifatida qobiliyat, malaka va kasbiy fazilatlarini rivojlantiradi, bunda shaxsiyat va individuallik, ularning integratsiyasi allaqachon namoyon bo'la boshlaydi.

O'qituvchining kasbiy xulq-atvori ko'pincha situatsion va tarbiyaviy xarakterga ega bo'lib, u o'quvchilar, o'qituvchilarning holatini, ularning ma'lum bir davrdagi kutishlari va munosabatlarni namoyon qiladi. Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoilashirish omillarini hisobga olgan holda biz professional xatti-harakatlarning asosi -kasbiy xulq-atvorning qiymat modeli kasbiy-pedagogik madaniyatga, o'z-o'zini anglashga asoslanadi va kasbiy faoliyatning qadriyat yo'nalishlari va ma'nolarini aks ettiruvchi missiya, kasbiy harakatlarda namoyon bo'ladi.

Qadriyatli xulq-atvor kasbiy faoliyat va hayotiy faoliyat uchun axloqiy ko'rsatmalarga bo'lgan ehtiyojni qondirish bilan bog'liq. Qadriyatli xulq-atvor tizimi pedagogik qadriyatlarga asoslanadi. Bu shaxsning aksiologik salohiyatiga, uning axloqiy kamolotga intilishiga asoslanadi. O'qituvchining kasbiy xulq-atvori, qadriyatlarining uch guruhini quyidagicha aks ettiradi: qadriyatlar-maqsadlar (individual va ijtimoiy), qadriyatlar-vositalar (o'qituvchi va o'quvchining shaxsiyati, individualligi) va tashkiliy qadriyatlar. E. N. Gusinskiy va Y. I. Turchaninova ta'kidlaganidek, ta'limning barcha qadriyatlarini narsalarning mavjud tartibini saqlash qadriyatlari va uni o'zgartirish qiymatiga bo'lish mumkin.

Qadriyatli xulq-atvor shaxsning barqarorligini, xulq-atvorning uzluksizligini ta'minlaydi, ehtiyoj va qiziqishlar yo'nalishini belgilaydi. Qadriyat tizimining yaxlitligi, barqarorligi shaxsning yetukligini belgilaydi. Qadriyatlar uzoq muddatli strategik hayotiy maqsadlar va hayotning asosiy motivlari vazifasini bajaradi. Ular xulq-atvorning axloqiy asoslari va tamoyillarini belgilaydi.

Mualliflar ta'kidlaganidek, ta'lim faoliyatining qadriyatlari va ma'nolari o'qituvchi tomonidan kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'rganiladigan har qanday aniq pedagogik yoki psixologik intizom chegaralaridan tashqarida joylashgan. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlarda asosiy qadriyatlar, bir tomondan, o'qituvchining shaxsiyati, ikkinchidan, ta'lim tizimi namoyon bo'ladi. Ular uyg'unlikda bo'lishi mumkin, ammo ular qattiq to'qnashuvda ham bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy xulq-atvor kasbiy faoliyat maqsadlariga erishish bilan bog'liq bo'lib, birgalikdagi faoliyat jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning xususiyatlarini aks ettiruvchi o'qituvchining yo'nalishi, qobiliyati va malakasida namoyon bo'ladi. Kasbiy xulq-atvorning asosiy birligi ijtimoiy harakatdir. O'qituvchi ijtimoiy guruhning vakili, guruh qadriyatlarini, imidji va turmush tarzining tashuvchisi. Ijtimoiy xulq-atvorning asosi o'qituvchining kommunikativ salohiyatidir. Muloqot jarayonida ikki madaniyat, ikki dunyo uchrashadi; u subyektning rivojlanish yo'nalishini belgilab beruvchi ijtimoiy-pedagogik rezonansni keltirib chiqaradi, har bir narsada - xulq-atvor, ehtiros va kasb xususiyatlarida taqlid qilmoqchi bo'lgan yuksak qadriyatning muhim namunasi paydo bo'ladi.

Bunday shaxsiy shakllanishlardan biri munosabat, ijtimoiy odatlar, ko'nikmalar, xatti-harakatlar namunalar. Ijtimoiy munosabatlar, odatlar va meyorlar o'rtasida ma'lum bir bog'liqlik borligini ta'kidlash mumkin.

E. M. Penkov, ijtimoiy odat insonlarning individual ongi va xulq-atvorida qandaydir ijtimoiy normalar mazmunini mustahkamlovchi omil, deb hisoblaydi. Xulq-atvor meyorlari shaxs psixikasida shunday mustahkamlangan, ularni amalga oshirishda u o'z harakatlarining ijtimoiy mohiyatini, ularning jamiyat va boshqa odamlar manfaatlarini bilan bog'liqligini bilmasligi mumkin. Bu holatda odat odamni o'z ongiga qayta-qayta murojaat qilishdan, har safar o'z xulq-atvorining aqliy modelini qurishdan, unga oldindan dastlabki baho berishdan va hokazolardan ozod qiladi. Odatlar natijasida insonning ko'plab harakatlari sodir bo'ladi. Kundalik hayotda xuddi avtomatik tarzda bajariladi. Bu esa bo'lajak o'qituvchining subyektivligini tarkibiy-funksional tahlil qilish asosida quyidagi kasbiy rivojlanish mexanizmlari ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Moslashuv mexanizmi – bo'lajak o'qituvchining pedagogik faoliyat sharoitlariga moslashishini va ushbu pedagogik jamoada ijtimoiy ma'qullangan xatti-harakatlarning shakllanishini ta'minlaydi. Bu yerda odatlar, meyorlar, o'qituvchilarning qadriyatlarini, ijtimoiy munosabatlar va stereotiplar ustunlik qilishi mumkin.

Refleksiv-baholash mexanizmi individuallikni anglash, o'ziga xoslik, o'zi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, situatsion faollikning namoyon bo'lishi, umumiy maqsadlarga erishish yo'lida umume'tirof etilgan qadriyatlar bilan ziddiyat, tanqidiy pozitsiyaning mavjudligi bilan bog'liq. shaxsning o'zi, kasbiy haqiqati, o'z faoliyat shakllarini yaratish mexanizmlari.

Ijodiy mexanizm psixofiziologik va ijtimoiy-madaniy taqdirdan chiqish yo'lini ta'minlaydi, bu haddan tashqari individuallikni, ya'ni shaxsiy o'sishni ta'minlaydi va vaziyatdan yuqori faollikda, innovatsion faoliyatda namoyon bo'ladi.

Keng ijtimoiy nuqtai nazardan kasbiy rivojlanish, bir tomondan shaxsning kasbiy shakllanishi, ikkinchi tomondan o'zida shaxsning ijtimoiy rivojlanishi, ijtimoiy tajriba, qadriyatlar, xulq-atvor meyorlarini o'zlashtirish jarayonini kasbiy fazilatlarini o'zida aks ettiradi bu esa, kelajakda o'qituvchilik faoliyatida zurr ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini - bu o'qituvchi faoliyatining kasbiy natijasiga omilli ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik shakllanishlar yig'indisi[10, b. 186](N.E. Shchurkova).

“Shaxsning kasbiy jihatdan muhim sifatlarini deganda mehnat subyektini sifatida shaxsning anatomik, fiziologik, psixologik va ijtimoiy sifatlarini tushuniladi” [13] (V.V Kozacha S.V Tarasov, E.I Garber). “Kasbiy jihatdan muhim fazilatlar ostida u faoliyatning samaradorligiga va uning rivojlanishining muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi faoliyat subyektining individual xususiyatlarini tushunadi”[6, b. 59](V.D. Shchadrikov).

E.G. Romitsina “O'qituvchining kasbiy fazilatlarini ostida u o'zining kasbiy faoliyati samaradorligiga ta'sir qiluvchi va kompetensiyani shakllantirish uchun ichki shartlar bo'lib xizmat qiladigan universal, kasbiy-tarmoqli va kasbiy-maxsus fazilatlar yig'indisini tushunadi”[7, b.28].

T.R Narulina “O'qituvchining kasbiy fazilatlarini deganda u o'zgaruvchan madaniy va texnologik muhitda o'zgaruvchan faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishni, talabalarining harakatlari va o'z harakatlarining tizimi va ketma-ketligini loyihalashni ta'minlaydigan o'qituvchining individual fazilatlarini to'plamini tushunadi. Jamoaviy va guruhli qo'shma faoliyatni tashkil etish tajribasi, kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi rivojlantirish traektoriyasini qurish va uni texnologik rivojlanish subyektini sifatida shakllantirish[8, b.56] taklifini bildirib o'tadi.

Kasbiy shakllanish-shaxs kamolotining muhim jihatlaridan biri bo'lib, shaxsning faqatgina mehnat va kasbiy faoliyatini tanlash bilan bog'liq ehtiyoj va qiziqishlarini ifodalaydi. (umumiy rivojlanish barcha ehtiyojlar majmuasini, uning borliqqa, atrofdagilarga, o'ziga nisbatan munosabatlari tizimini ifoda etadi[9, b.36] (N.Muslimov).

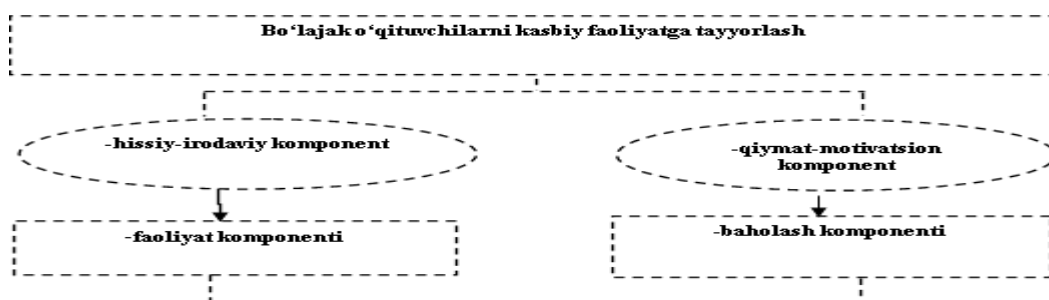
N.M.Egamberdiyeva talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nuqtai nazaridan “kasbiy yetuklik” tushunchasini qo'llashni taklif etadi va uning mohiyatini quyidagicha keltirib o'tadi: kasbiy yetuklik ta'limni shunday yo'naltirilganligi, unga ko'ra talabalar tomonidan kasbiy faoliyatning subyektini sifatida anglashi, o'zining kasbiy rivojlanishi, shu bilan birga ish martabasidan kelib chiqib maqsadlarni rejalashtirish va unga erishish usullariga egalik qilish zarurligini ta'kidlab o'tadi. Tadqiqot jarayonida axloqiy meyorlari va qadriyatlarini asosida bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishning pedagogik komponentlar tizimi aniqlashtirildi(1-rasmga qarang).

-hissiy-irodaviy komponent (kasbiy faoliyat uchun ijobiy his-tuyg'ularning mavjudligi, o'z kuchiga ishonish, vazifalarni qo'yish va hal qilish qobiliyati);

-qiymat-motivatsion komponent (qiziqish, qadriyat yo'nalishlari, ma'nolari, faoliyatga munosabat, kasbda muvaffaqiyatga erishish munosabati);

-faoliyat komponenti (faoliyatning maqsadlari, vazifalari va bosqichlarini aniqlash qobiliyati, shaxsiy imkoniyatlar va resurslarga asoslangan vositalar va texnologiyalardan foydalanish);

-baholash komponenti (natijalarni baholash va o'z-o'zini baholash, tuzatishlar kiritish va kamchiliklarni bartaraf etish qobiliyati).

1-rasm. Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishga doir pedagogik komponentlar tizimi.

Ilmiy dalillarning nazariy tahlili, natijasida bo'lajak o'qituvchilar kasbiy standart meyorlarini o'zlashtirishi kerak. Ushbu muammoni hal qilish uchun 2013 yilda E.A. Yamburg birinchi bo'lib, zamonaviy o'qituvchi ega bo'lishi kerak bo'lgan standart fazilatlarining, ilmiy asoslangan professional standartini ishlab chiqdi. Ushbu loyiha muallifining fikriga ko'ra, o'qituvchining kasbiy standarti bir qator muhim vazifalarni bajarishi kerak:

- o'zgaruvchan dunyoda ta'lim strategiyasini amalga oshirish vositasi bo'lish;

- ta'lim sifatini oshirish va mahalliy ta'limni xalqaro darajaga olib chiqish vositasi bo'lish;

- o'qituvchi malakasining obektiv o'lchovi bo'lishi;

- ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarni tanlash vositasi bo'lib xizmat qilishi;

- xodim va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlarni belgilovchi mehnat shartnomasini tuzish uchun asos bo'lishi.

Xulosa. Axloqiy meyorlar va qadriyatlar asosida bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish kasbiy fazilatlarini rivojlantirish uning eng muhim elementi sifatida, tizimlashtirilgan bilimlarni axloqiy meyorlar va kasbiy

qadriyatlar asosida o'zlashtirish jarayonida sodir bo'ladi. Axloqiy meyorlar va kasbiy qadriyatlar o'zlashtirish nazariy va kognitiv faoliyat bo'lib, u huquqiy xususiyatga ega bo'lgan bilim, ko'nikmalarni - huquqni bilish, huquqiy qadriyatlar, tamoyillar, normalar, ko'nikma va ko'nikmalarni olish, tahlil qilish, ulardan foydalanish ko'nikmalarini uzatish, to'plash va o'zlashtirishdan iborat. Ushbu bilimlarni real hayotda, kasbiy faoliyatda, shuningdek uni amalga oshirish amaliyotida, o'z huquqlaridan foydalanish, taqiqlarga rioya qilish va majburiyatlarni bajarish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. O'zlashtirilgan bilimlar shaxsiy ishonchga, qonun talablariga qat'iy rioya qilishga munosabatda, so'ngra huquq normalariga rioya qilish, huquqiy faol bo'lishga bo'lgan ichki ehtiyoj va odatga aylanishi kerak bo'ladi. Axloqiy meyorlar va kasbiy qadriyatlar asosida o'qituvchi kasbiy fazilatlarini shakllantirish o'zlashtirilgan bilimlarni qadriyat munosabatlarga o'tkazish, ularni ichki ishonchga aylantirish, ularga ijobiy hissiy rang berish va qonuniy xulq-atvor motiviga aylanadigan huquqiy odatlarda mustahkamlashdan iborat.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.01.2019 й., 06/19/5618/2452-сон, 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон; 09.10.2020 й., 07/20/4857/1357-сон.
3. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. —T. 2000, -15 б
4. Biesaga T., Norma moralności, [w:] A. Maryniarczyk (red.), Powszechna Encyklopedia Filozofii, t. N, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2000 [dostęp 2015-04-25].
5. Ossowska M., Normy moralne. Próba systematyzacji, Warszawa: PWN, 1970
6. Shadrikov V.D. Problemi sistemogeneza professionalnoy deyatel'nosti. - M., 1997
7. Romitsina YE.G. Razvitiye professionalno znachimix kachestv pedagoga-psixologa v sisteme povisheniya kvalifikatsii: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. - Maykop, 2007
8. Narulina T.R. Razvitiye professionalno znachimix lichnostnix kachestv budushego uchitelya tekhnologii: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. - Irkutsk, 2009.
9. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Pedagogika fanlari doktori....diss. —T., 1993.-364-bet
10. Shurkova N.YE. Pedagogicheskaya tekhnologiya, — M.: Pedagogicheskoye obshestvo Rossii, 2002. S. 186.
11. <https://bokshic.slutsk-vedy.gov.by/>
12. Pedagogicheskie_tekhnologii//tekhnologijaindividualizacii_obuchenija_inge_unt_a_s_granickaja_v_d_shadrikov/12-1-0-58#.
13. https://www.sovremennye_obrazovatelnye_tehnologi.http://moi-rang.ru/publ/metodicheskie_materialy/.
14. <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>. - В надзаре: Центр дистанционного образования "Эйдос", e-mail: list@eidos.ru
15. <https://textarchive.ru/c-2720412-p24.html>

UDK: 378.091.321:811.411.21

Shaxribonu RAXIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti
E-mail: raximovashaxribonu8@gmail.com

O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi Chet tillari kafedrası v.b.dotsenti, PhD Sh. Akbarova taqrizi asosida

ARAB TILINI O'RGATISHDA BAHOLASH VA UNING O'QISH KO'NIKMASIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqola oliy ta'lim muassasalarida talabalarga sifatli ta'limni faqat baholash va nazorat orqali berishni ilgari suradi. Baholashning omillari, talabani bilimini baholashda o'qituvchining o'rni hamda o'qish ko'nikmasi haqida fikr yuritiladi.
Kalit so'zlar: Baholash, o'qish ko'nikmasi, nazoratlar, ta'lim sifati, malaka

ASSESSMENT IN ARABIC LANGUAGE TEACHING AND ITS IMPORTANCE IN READING SKILLS

Abstract

This article advocates providing quality education to students in higher education institutions only through assessment and supervision. Assessment factors, teacher's role in assessing student knowledge, and reading skills are discussed.
Key words: Evaluation, reading skills, controls, quality of education, qualification

ОЦЕНИВАНИЕ В ПРЕПОДАВАНИИ АРАБСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ВАЖНОСТЬ ДЛЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ

Аннотация

В данной статье представлены качественного образования студентам высших учебных заведений только посредством оценки и контроля. Обсуждаются факторы оценки, роль учителя в оценке знаний учащихся и навыков чтения.
Ключевые слова: Оценивание, навыки чтения, контроль, качество образования, квалификация.

Kirish. Hozirgi globallashuv zamonida sifatli ta'lim etakchi o'rinni egallaydi. Talaba o'z ona tili bo'lmagan chet tilini o'rganishi va unda ko'nikma hosil qilishi uchun uni bilimi shaffof baholanishi kerak. Oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv va namunaviy dasturlardagi nutq faoliyatlarini baholash DTSlarini to'la qonli o'z ichiga olishi darkor. Baholash ta'limiy maqsadlarga qay darajada erishganligini namoyish qilish imkonini beradi. Baholash – o'lchash jarayoni: bunda bilim, ko'nikma, kompetensiyalar o'lchanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Chet tilini baholash masalalari K.S. Muratkasimova, X. A. Axmadjonov, F.A.Djumabayeva, F.S.Alimov, Z.N.Matyakubova, V.S.Avanesova, A.A.Krasnoborova kabi tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida muhokama qilingan.

Tahlil va natijalar. Baholash jarayoni o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, talabalarning ilmiy saviyasini rivojlantirish va oshirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Baholash ta'limning eng samarali omillaridan biridir. Arab tilini o'qish malakasini baholash matn turi, talabani o'qish darajasi va baholash maqsadi kabi turli omillarni diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladigan muhim vazifadir. Arab tilini o'qish malakasini baholash murakkab jarayon bo'lib, u lug'at bilimi, grammatik ko'nikmalar va ravonlik kabi bir nechta omillarni o'z ichiga oladi. Yillar davomida tadqiqotchilar arab tilini o'qish malakasini baholash uchun turli usullar va vositalarni ishlab chiqdilar. Usulni tanlash baholashning aniq maqsadlariga va baholanayotgan ko'nikmalarga bog'liq bo'ladi.

Baholash ta'limni rivojlantirishning eng muhim zamonaviy yondashuvlaridan biri bo'lib, u orqali o'qitish va ta'lim jarayonlari nuqtai nazaridan rejalashtirilgan va amalga oshirilgan barcha narsalarning ta'siri aniqlanadi va uning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, shuning uchun ularni hal qilish yo'llari taklif etiladi.

Ta'lim jarayonini uning barcha elementlarida, ayniqsa o'qituvchi faoliyatida baholashning ahamiyati sifatdan kelib chiqadi, chunki har qanday ta'lim tizimining sifati ko'p

jihatdan o'quvchilarning o'qitish sifatiga bog'liq. Sifatli ta'limga erishish uchun yuqori malakaga ega bo'lgan etarli miqdordagi o'qituvchilarni ta'minlash zarur. O'qituvchilarning malakasi qanchalik yuqori bo'lsa, ta'lim tizimining o'z maqsadlariga erishish imkoniyati shunchalik katta bo'ladi[2].

Baholashda quyidagi omillarni inobatga olish kerakligi ahamiyatli:

o'rgatish va baholash bir-birini to'ldirishi kerak
xorijiy tilni o'rganayotganda barcha turdagi baholash ma'noli bo'lmog'i darkor

baho, ta'lim jarayonida asosiy o'rin egallashi zarur
o'quv materiallarini tuzishda baholash tamoyillarini hisobga olish ahamiyatli

talabalarga ta'sir ko'rsatuvchi salbiy faktorlar: bezovtalik va qayg'urish o'qituvchi tomonidan e'tiborga olinishi kerak[1].

Baholashning ahamiyatli jihati shundaki, o'zlashtirilganlik to'g'risida ma'lumot olinadi; Savol-javob jarayonida boshqa o'quvchilarga takrorlanish bo'ladi; Bilim, ko'nikma va malakalar egallanadi hamda mustahkamlanadi; Mashg'ulotning qaysi bo'lagiga yaxshiroq e'tibor berish kerakligi ma'lum bo'ladi; O'qituvchi o'z kamchiliklarini anglaydi; O'quvchi o'zining nimalarga qodir ekanligini biladi; Davlat ta'lim standartlarining bajarilish darajasi aniqlanadi; Ta'lim oluvchining o'rtoqlari, ota-onasi uning faoliyati xaqida ma'lumotga ega bo'ladi.

O'tgan davr mobaynida ta'lim tizimini rivojlantirish hamda ta'lim sifatini oshirish maqsadida talabalarning bilim saviyasi va o'zlashtirish darajasining Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun joriy nazorat talabani fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli (seminar, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, suhbat, nazorat ishi, kollokvium, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda) sifatida, oraliq nazorat (bir semestrda ikki marta yozma, og'zaki, test va boshqa shakllarda) semestr davomida o'quv dasturining tegishli bo'limi tugallangandan

keyin talabani bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli sifatida, yakuniy nazorat (tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan "Yozma ish") semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli sifatida o'tkaziladi. Bundan tashqari, har bir nazorat turining mazmunini tashkil etuvchi baholash usullari og'zaki so'rov o'tkazish, test topshiriqlarini tekshirish, esse yozish, keys stadilarni yechish, referatlar tayyorlash, loyihalar ishlab chiqish orqali mustaqil bilimni shakllantirish vazifalarini baholash doimiy ravishda takomillashib borishi kerak bo'lgan, har bir o'qituvchining alohida baholash uslublari va vositalaridan tashkil topgan usul va uslublari mavjuddir. Oliy ta'lim tizimida talabalar bilimni samarali baholash tizimini doimiy takomillashtirib borish dolzarb vazifadir. Bunda ta'lim yo'nalishlari, fanlar xususiyati, mutaxassislik talablarini hisobga olish, ayniqsa, muhim. Mutaxassislik xususiyatlariga qarab ba'zi fanlarni baholash jarayonini soddalashtirish mumkin. Test sinovi va mustaqil ish, test sinovi va yozma ish, test sinovi va og'zaki imtihon kabi baholash turlari bilan kursni yakunlashni joriy qilish talabalarining mutaxassislik fanlarini chuqur va samarali o'zlashtirishlariga zamin yaratadi.

Baholash savodxonligi- bu ibora ishlatilishi jixatidan kengaymoqda. Assessment literacy atamasi 1991 yilda Richard Stigginz tomonidan ommaga kirdi. Yuqori darajada baholash savodxonligi bor o'qituvchilar nimani baholashni, nima uchun baholash kerakligini, muammoli ehtimollarni, va qanday ulardan xalos bo'lishni biladilar [3].

Tarixan qaraydigan bo'lsak, atama o'zida texnologiya va xatto talabani rag'batlantirish kabi tushunchalarni mujassam qiladi. U o'zida uch asosiy yo'nalishni qamraydi: bilim, ko'nikma va tamoyillar va bu yo'nalishlar ma'no jihatdan kengayib bormoqda. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatayotiki, til ko'nikmasini baholash uchun yuqorida keltirilgan uch yo'nalish o'qituvchilarda namoyon bo'lishi zarur. Bu yo'nalishlarni egallagan o'qituvchilar tilni o'rgatish va o'rganish asnosida bir biriga chambarchas bog'liq bo'lishi ahamiyatlidir[6].

Arab grammatikasining muhim o'ziga xosligi uning mantiqiy tuzilishidir. Ko'pgina grammatik hodisalar qat'iy ko'rsatmalarga bo'ysunadi, bu arab tilini matematik qoidalar bilan taqqoslash imkonini beradi. Shuning uchun uni o'rganish mantiqiy fikrlash va aqlni rivojlantirishga yordam beradi. Arab tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarning dunyoqarashini doimiy ravishda kengaytirib borish, ularni arab davlatlarining o'ziga xos xususiyatlari, madaniyati, urf odatlari va tarixiy taraqqiyoti bilan yaqindan tanishtirib borish zarur.

O'qish - fonemaning grafik ekvivalentlarini idrok etish va shifrlash va yozma gaplarni tushunishga qaratilgan nutq faoliyatining bir turi. O'qishning maqsadi - payta ishlash va undan keyingi foydalanish uchun matndan ma'lumot olish. Shunday qilib, o'qish - bu turli xil ta'lim vaziyatlari va turmush sharoitlarida foydalanish uchun yangi ma'lumotlarni olish usulidir[7].

O'qish arab tili o'qituvchisi uchun muhim va asosiy til ko'nikmalaridan biridir, chunki arab tili o'qituvchilarining o'qish va uning tabiatiga bo'lgan munosabati, asosiy ko'nikmalarga ega bo'lishning ahamiyati va yozish kabi til qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlik, gapirish va o'qishni tinglash, o'qishni o'rgatishning eng samarali strategiyalarini tanlashga ta'sir etuvchi omillar qatoriga kiradi.

Kommunikativ-undivdual o'qitish turi - ta'lim shaxsni jamiyat ideali sifatida shakllantirishga qaratilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim va tarbiya vazifalari nutq qobiliyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida hal qilinadi, boshqacha aytganda, kommunikativ ta'lim asosida shaxsni rivojlantirishga qaratilgan. Individual o'qish deganda biz barcha o'quvchilar uchun majburiy, darslikka qo'shimcha ravishda mazmunli ma'lumot olish uchun doimiy va ko'p

o'qishni tushunamiz. Ushbu o'qish doimiy va majburiy bo'lishi uchun uni amalga oshirish mumkin bo'lishi kerak. Shuning uchun matnlar badiiy, ijtimoiy, siyosiy va ilmiy ommabop adabiyotlardan engil (moslashtirilgan) bo'lishi kerak, asosan talabalarga tanish bo'lgan leksik va grammatik materiallarni o'z ichiga oladi. Demak, individual o'qishning asosiy maqsadi chet tilidagi matnlardan ma'lumot olishdir. Shu bilan birga, uyda tizimli va undivdual o'qish lug'at boyligini oshirish, o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim manbai va vositasidir. Til o'qish malakasi va ehtiyojlarini rivojlantirishda, o'quvchilarda o'qishning psixofiziologik mexanizmlarini faoliyat, jarayon sifatida shakllantirish, shuningdek, o'qiganlari asosida o'quvchilarning og'zaki va nutqiy ko'nikmalarini takomillashtirish, uyda o'qish. Yetakchi rol o'ynashga chaqiriladi. Individual o'qish maktabda o'qiyotgan o'quvchilarga haqiqiy nutq faoliyati sifatida arab tilida o'qishga qo'shilish imkonini beradi.

O'qish uchun matnlarni tanlash mezonlari. Uyda o'qishni tashkil etish bilan bir qatorda o'qish uchun mo'ljallangan o'quv materiallarining mazmuni ham muhim ahamiyatga ega. Arab tilini asosiy darajada o'rganish natijasida talaba - bilish: - ta'limning ushbu bosqichi mavzusiga oid yangi leksik birliklarning ma'nolari va tegishli muloqot holatlari, shu jumladan baholovchi lug'at, nutq odobining replika-klishe'lari; - o'rganilayotgan grammatik hodisalarning kengaytirilgan hajmdagi ma'nosi; - maktab o'quvchilarining ijtimoiy tajribasini boyitgan, haqiqiy mambalardan olingan mamlakatga xos ma'lumotlar; imkoniyatiga ega bo'lish: - rasmiy va norasmiy muloqot holatlarida (o'rganilayotgan mavzular doirasida) qimmatli fikrlardan foydalangan holda dialog o'tkazish; - o'zingiz, rejalarigiz haqida gapirish; - o'rganilayotgan mavzu va masalalar doirasida atrofingiz, mulohazalarigiz haqida gapirish; - o'z mamlakati va o'rganilayotgan til mamlakatlarining ijtimoiy-madaniy portretini taqdim etish.

Arab tilini o'rgatish jarayonida talabalar o'qishning ikki turini o'zlashtiradilar: - matnlarni asosiy mazmunini qamrab olgan holda o'qish. O'qishning bu turi o'qish tezligini, notanish so'zlarning sonini va tanish so'z tuzuvchi elementlarga asoslangan notanish so'zlarning ma'nosini taxmin qilish qobiliyatini, ona va arab tillaridagi hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikni hisobga oladi; - matndan to'liq ma'lumot chiqarib o'qish. Ikkinchi turdagi o'qish talablari matnning hajmi, o'qish tezligi va matndagi notanish so'zlarning sonini hisobga oladi.

O'tmishda esa, chet tillarini o'qitish sohasida ustunlik qiluvchi "grammatika va tarjima uslubi" o'qish ko'nikmasiga tayanar edi. Tilni o'rgatishda birgina o'qish mahorati bo'lgan. Chunki, o'sha davrda til o'rgatishning maqsadi - o'qish matnini tarjima qilish qobiliyati bilan to'liq tushunish hisoblangan. Bu to'liq tushunish lug'at va tuzilma (ibora)larni tarjima qilish, grammatikani o'zlashtirish orqali hosil bo'lgan. O'qish matni va u bilan shug'ullanish uslubi grammatika va tarjima uslubining asosi hamda unga kirish yo'lidir.

Hozirgi vaqtda esa, arab tilini ona tilisi bo'lmaganlarga o'rgatishda tarjima va grammatika usuli hali ham keng tarqalgan. Darhaqiqat, uning yaqin o'tmishdagi kommunikativ aloqasi bahsi o'qish matnini shunchaki, ibora va so'zlarni tarjima qilish va grammatika orqali tushunishdan til o'rganuvchisida to'rtta ko'nikmani qamrab olgan malaka hosil bo'lishiga o'zgardi. Bu to'rtta malaka:

1)Qabul qiluvchi mahorat (eshitish va o'qish);

2)Ijodiy mahorat (gapirish va yozish);

Tilni o'rganishda istalgan maqsadga erishish yo'li bu-muloqotdir. Biroq, so'nggi paytlarda ushbu majoroning kuchliligiga qaramay, aksariyat ta'lim muassasalari, universitetlar, markazlarda arab tilini ona tilisi bo'lmaganlarga o'rgatishda grammatika va tarjima uslubiga moyillik mavjud.

Chunki o'qituvchiga bu uslubda o'rgatishning osonligi hamda talabalarga o'rgatishlikda grammatika qoidalarini yaxshi bilishlik va so'zlarni tarjima qilishdagi mahorat lozim bo'lganidek, yuqori darajadagi pedagogik mahorat talab qilinmaydi. O'qish matnini o'quvchilarga o'rgatish endi matnni o'qish va uni o'quvchining ona tilisiga tarjima qilishga, tuzulmalarni tushunishning bir qator muhim qoidalariga e'tibor qaratishga asoslanmaydi. O'quvchining matnni tushunganini tasdiqlaydigan ba'zi savollar tug'ilishi mumkin, lekin ularning barchasi o'quvchining ona tilisida bo'ladi.

Xulosa. Talabani bilimini baholashdagi quyidagi xatoliklarga yo'l qo'yiladi: Hayrixohlik xatosi-faoliyatni yuqori baholashga olib keladi; Yuqori talab qo'yish xatosi-o'quvchi faoliyatiga qo'yilgan baho xaqiqiyisiga nisbatan past bo'lishiga sabab bo'ladi;

O'rtacha baho berish xatosi-masalan, amaliyotlar jarayonida brigadalarga ajratilgan o'quvchilar faoliyati

natijasiga o'rtacha bir xil baho qo'yish. Bunda o'quvchilarning ayrimlari oshirilgan bahoga, ayrimlari pasaytirilgan bahoga, qisman haqiqiy bahoga ega bo'ladi.

O'z fikrini o'zgartirmaslik xatosi-o'qituvchining o'quvchi faoliyatidagi o'zgarishlarni tan olgisi kelmasligi natijasida sodir bo'ladi.

Yoqtirmaslik xatosi-ta'lim oluvchining ayrim hislatlari ta'lim beruvchiga yoqmasligi natijasida faoliyatni past baholashga sabab bo'ladi.

Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti yo'lida malakali kadrlar, keng bilimli mutaxassislarini tayyorlab berish oliy ta'limning birlamchi vazifasi ekan, bu maqsadga ta'lim sifatini mavjud imkoniyatlar, ta'lim berishning xalqaro tan olingan usul va vositalaridan unumli foydalanib, izchil ravishda muttasil oshirib borish, ta'lim tizimining asosiy bo'g'ini bo'lgan professor-o'qituvchilarga mehnat faoliyatlarida o'sish imkoniyatlarini yaratib berish orqali erishish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Axmadjonov Xasan Axmadjonovich "Nofilologik ta'lim yo'nalishidagi talabalarning ingliz tilidagi yozma nutqini baholash metodlarini takomillashtirish". Toshkent 2021 (12-b)
2. Naguib, 2014 AD, (128-bet)
3. Davidson, P. & Coombe, C. (2019). Language Assessment Literacy in the
4. Middle East and North Africa (MENA) Region. Arab Journal of Applied
5. Linguistics Vol.4, No.2, (2-3 b)
6. http://www.rusnauka.com/44_NIEK_2015/Pedagogika/5_203383.doc.htm
7. Начарова Л.А. Способы чтения и показатели их оценивания в современной начальной школе. ФГБОУ ВО «Кубанский государственный университет»

UO'K: 17.4(075.8) KBK: 87.75

Xolida RAXMATOVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi
E-mail: holida.rahmatova64

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti dotsenti, falsafa fanlari doktori (PhD) A.Q.Saloxov taqrizi asosida

KHOJA AHRAR WALI AND THE PHILOSOPHY OF "WAHDAT UL-WUJUD"

Annotation

The article is devoted to the interpretation of mystical concepts in the spiritual heritage of Khoja Akhror Vali. The scientist's ideas about man and being are analyzed from the point of view of the doctrine of the "unity of existence".

Key words: Man, existence, ahad, unity, tawhid, wujud, wajib, wahdati wujud, ibn Arabi, kasrat, arif, deity.

ХОДЖА АХРАР ВАЛИ И ФИЛОСОФИЯ "ВАХДАТ УЛЬ-ВУДЖУД"

Аннотация

Статья посвящена интерпретации мистических понятий в духовном наследии Ходжи Ахрора Вали. Представления ученого о человеке и бытия анализируются с точки зрения учения о "единстве существования".

Ключевые слова и фразы: человек, существование, ахад, единство, таухид, вужуд, важиб, вахдати вужуд, ибн Араби, касрат, ариф, божество.

XOJA AHROR VALIY VA "VAHDAT UL-WUJUD" FALSAFASI

Annotatsiya

Maqolada Xoja Ahror Valiyning ma'naviy merosida tasavvufiy tushunchalar talqiniga e'tibor qaratilgan. "Vahdati vujud" ta'limoti nuqtai nazaridan mutasavvifning inson va borliq xususidagi g'oyalari tahlil etilgan.

Kalit so'z: Inson, borliq, ahad, vahdat, tavhid, vujud, vojib, vahdati vujud, ibn Arabiy, kasrat, orif, ilohiylik.

Kirish. Markaziy Osiyo XIV-XV asrlarda madaniy yuksalish-Uyg'onish davrini o'z boshidan kechirdi va butun musulmon Sharqida, jahonda yangi madaniy qadriyatlarni yaratish jihatdan katta yutuqlarga erishdi. Bu olamshumul jarayonning eng muhim tomonlaridan biri-dunyoviy va diniy ilmlar barobar rivoj topdi, ma'naviy jihatdan bir-birini to'ldirdi va boyitdi. Xojagon (nakshbandiya) tariqati va ta'limotining ma'naviyat tarixidagi o'rni hamda mazkur ta'limotning yuksak ijtimoiy ahamiyatlari to'g'risida gapirar ekanmiz, mazkur ta'limotning asosi bo'lmish ilohiylik va dunyoviylik jihatlari haqida, bu ikkila muhim jihatning birligi va ajralmasligi to'g'risida alohida eslatib o'tish joizdir.

XV asrga kelib nakshbandiylik tariqati va ta'limoti Xoja Ahror Valiy (1404-1490) faoliyatida o'zining eng oliy nuqtasiga ko'tarilganligidan ogoh bo'lamiz. Xoja Ahror Valiyning hayoti va ma'naviy merosi uzoq yillardan buyon tarixchi, sharqshunos, manbashunos, adabiyotshunos va faylasuf olimlarimizni qiziqtirib kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xoja Ahrorning irfoniy-falsafiy qarashlari, hozirgi zamon falsafasining dolzarb masalalaridan bo'lgan borliq va bilish to'g'risidagi fikr-mulohazalari, inson va uning kamoloti falsafiy nuqtai nazardan kam o'rganilgan. Yuqoridagi fikrimizdan kelib chiqqan holda, Xoja Ahrorning falsafiy-tasavvufiy qarashlarining bir sohasi bo'lgan borliqqa oid g'oyalarini manbalar asosida tadqiq etdik.

Tasavvufda borliq tushunchasi ahad, vahdat, tavhid, vujud, vojib, mavjud kabi so'zlar bilan ifodalanadi. Tasavvufning asosiy mavzularidan biri tavhid masalasi hisoblanadi. So'fiylar tavhid haqida ta'rif aytib bo'lmaydi deb, uni uch ma'noda tushunganlar:

- Alloh o'zining yagonaligini bilishi va bildirishi;
- Alloh insonda O'zining yagonaligini idrok etish quvvati yaratganligi;
- Inson Allohning yagonaligini va bu haqdagi hukmni bilishi.

Xoja Ubaydulloh Ahror "Faqarotu-l-orifiyn" asarida tavhid va vahdat tushunchalarini izohlab, "Tavhid-dilni Haqdan boshqaning yodidan tozalash va poklashdir, vahdat-Haqdan boshqani bilishdan dilni asrashdir",- deydi. "Vahdat" masalasi tasavvufda uch yo'nalish asosida tushuntiriladi: vahdati shuhud, vahdati qusud va vahdati vujud. Vahdati shuhud: ruhiy bir hol sifatida olamda mavjud har narsada Allohni mushohada etmoq. Bunda Alloh-olam ikkiligi bor. Vahdati qusud: banda o'z irodasini Allohning irodasiga bog'lashi, har narsaning orqasida Uning irodasini ko'rishidir. Bunda ham Alloh-olam ikkiligi haqida so'z yuritiladi. Vahdati vujud: iroda va mushohadada bo'lganidek, borliq jihatidan ham birlik qabul qilingan bu bosqichda Allohdan tashqari biron borliqning haqiqatda mavjud emasligi tan olingan.

Xoja Ubaydulloh Ahror o'zining "Faqarotu-l-orifiyn" asarida naqshbandiya tariqatiga doir usullarni keng qamrovli yoritib berib, ayrim masalalarga ijodiy yondashadi va naqshbandiylikka chuqurroq falsafiy tus berishga harakat qiladi, ya'ni vahdat ul-vujud va vahdat ush-shuhud qarashlari o'rtasida turgan naqshbandiylik ta'limotini ko'proq vahdat ul-vujud tomonga yo'naltirgan. Xoja Ahror mashhur arab faylasufi ibn ul-Arabi nazariyasidan ta'sirlangan holda, vahdat g'oyalarini ilgari suradi va uni asarlarida so'fiyona uslubda aks ettiradi.

Natijalar. Vahdat tushunchasi nima? Vahdat falsafiy irfoniy tushuncha bo'lib, lug'aviy jihatdan birlik ma'nosini anglatadi. Ammo tasavvuf ta'limotida ilohiy haqiqatni anglashga tegishli bo'lib, falsafiy va irfoniy mohiyatni ifodalovchi istilohdan iboratdir. Naqshbandiyashunos olim, professor G.N.Navro'zovanning ma'lumotlariga ko'ra, "Vahdat" so'zi birlik va bir bo'lish ma'nosini ifodalaydi. "Vahdat" tushunchasi "Kasrat" ya'ni ko'plikka muqobil(qarshi) bo'lib, "vujud" esa "borliq" ma'nosini anglatadi. Vahdat ul vujud qo'shma so'z sifatida vujudning birligi demakdir. Tasavvuf bo'yicha vahdat g'oyasiga birinchi bo'lib, falsafiy tus bergan andalusiyalik(ispaniyalik)

mutasavvif Muhyiddin ibn ul-Arabiy (vafoti 1240 yil) bo'lgan. Muhyiddin Arabiyning e'tirof etishicha, inson qiyofasida olamdagi barcha mavjudotlarning ifodasini ko'rish mumkin. Chunki «u o'zida butun olam borlig'i (makrokosm-olami kabir)ning mohiyatini birlashtiradi». Shuningdek, inson olamning bir bo'lagi, ya'ni o'ziga xos mikrokosm(olami sag'ir)dir, ya'ni inson makrokosm(olami kabir)ga munosabatda mikrokosm (olami sag'ir) sifatida namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, olami sag'ir olami kabirning mavjudlik shaklidir. Inson yuragi esa ilohiylikning «omborxonasidir», uni ilohiy nur hamisha nurafshon qilib turadi. Inson qalbi bamisoli oynaga o'xshaydi. Lekin kimki o'sha oynada Xudoning chehrasini aynan ko'rishni istasa, u o'zini o'zi takomillashtirishi va o'zini o'zi bilishi, shunga muvofiq «o'rmalamog'i» darkor. Chunki insonning o'zini o'zi bilishi Xudoni bilishga ham madad beradi.

Islom dunyosida bu kunga qadar bir nav uning tafakkuri ta'siri ostida bo'lmagan hech mutafakkir orif-mijoz faylasuf topilmaydi.

Undan keyin ushbu falsafiy g'oya keng ko'lamda rivojlanib, barcha tariqatlarga o'z ta'sirini o'tkazadi. Jumladan Xoja Muhammad Porso, Xoja Ubaydulloh Ahror, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylar vahdat g'oyasining turli tomonlarini o'z asarlarida aks ettirib, ayrimlari ushbu mavzuga bag'ishlab asarlar yozdilar va tarjima qildilar.

Nemis olimi Yurgen Pauls Xoja Muhammad Porso "Ibn Arabiyning qarashlarini xojagonga keltirdi", deya ta'kidlaydi. Uning "Fasl al xitob" kitobini asos sifatida keltiradi va mazkur asarda Ibn Arabiydan juda ko'p iqtiboslar keltirilganligini asoslaydi. G'arb tadqiqotchilari Hamid Algar va Yurgen Pauls Muhammad Porsoning "Sharhi Fusus al-hikam" asari Ibn Arabiyning asari haqida ekanligi va shu yerda vahdat ul-vujud g'oyasi sharh etilganligini qayd etganlar. Muhammad Porsoning g'oyalarini Xoja Ahror Valiy va Abdurahmon Jomiy rivojlantirdilar.

Xoja Ubaydulloh Ahror "Faqarotul-orifiy" asarida vahdat-ul-vujudga doir fikr-mulohazalarini quyidagicha izohlaydi: "Iymonning haqiqati ehsondur, ya'ni inson unga ishonib e'tiqod qilgan narsani, uning uchun zohiriy havos bilan (ya'ni sezgi organlari orqali) seziladigan narsalardek ishonarli bo'lsin-ibodatda Xudoni ko'radigandek bo'lib, unga sig'inish ehson, demakdir. Butunlay ushbu maqomga erishgandan so'ng, Xudodan boshqa narsalar muhabbat pardasi haqiqat nuri orqali o'rtadan ko'tarilib, inson (solik) haqiqiy yaratuvchidan boshqa narsani unutish sharafiga moyil bo'lgandan keyin Haq subhanu va taolodan boshqa hech narsa qolmay, uning (bandaning) nazarida faqat bir zot qoladi. Shu orada shohidlik va mashhudlik (shohid-ko'ruvchi, ya'ni banda, mashhud-ko'rinuvchi, ya'ni Tangri) sifatlati o'rtadan ko'tarilib, "laya'rifulloha illalloh" (Allohnin Allohndan boshqa taniy olmaydi) ma'nosi ayon bo'ladi.

Xoja Ahror insonlarni ikki toifaga bo'ladi. Biri bog'lanishi va taalluqlar pardasiga o'ralib o'z aslini unutib, kufr isyon yo'lga o'tadi. Ikkinchi qism payg'ambar va valiylar yordami bilan aslini xotirlaydi va iymon nuri bilan munavvar bo'ladi. Natijada Haq Jamolini hech unutmaganlaridek ularda kuchli ishtiyoq paydo bo'ladi. "Muhabbat otashi ularning dillarida shunday o'rtnashdiki, bu otash o'shal Jamol mushohada yodisiz taskin topmaydi. Agar bu otash ularni qattiq kuydirsam, lekin bu otashsiz turolmaydilar". Ikkinchi toifa- nurlu, iymonli, komil insonlar uchun o'lim asl bilan bog'lanish, visol sururidir. Shuning uchun o'lim haqida gapirganda ular shod bo'ladilar. Xoja Ahror yozadi: "Ular shunday toifaki, biror zahmat-bemorlik yetganda ularga bir kishi shu holatlarida o'lim haqida gapirsa, ular shod bo'ladilar, zero, biladilarki, o'shal Jamol mushohadasini topish o'limsiz hosil bo'lmaydi." Bu xabardan shod bo'lgan bemorning badaniga ham yengillik, hosil bo'ladi, deb yozadi Xoja Ahror "Haqiqiy Jamol mushohadasi lazzati

bu olamdan o'tgandan keyin bo'ladi" – deb Xoja Ahror payg'ambarimiz Muhammad (sallallohi alayhi vasallam)ni "kim Menga Safar oyining chiqqanidan xabar bersa, Men unga Jannat bashoratini qilaman" hadisi orqali bu fikrni isbot etadi.

Xoja Ahror "o'limni eslash ulug'larning shodligi" ekanini, yuqorida tilga olgan Abu Said Abul Xayrning ruboiysi shu ma'noda bo'lganligi uchun bemorga muhabbat sururini, Haqqa qaytish zavqu shavqini berishini aytib, har bir ruboiydagi asosiy tushunchani izohlaydi. Xoja Ahror aslini esda tutgan, Ilohiy Jamol ishqida kuyib, unga yetishishni orzu qilayotgan komil inson bemorlik holatiga nisbatan o'z sharhini yozadi.

Xoja Ahror ruboiyni boshidagi "Huro" so'zi hurlar va farishtalarni anglatishini yozadiki, ular o'layotgan ilohiy ishqda kuygan bemor boshiga kelib saf tortib, uni kuzatib turadilar. Birinchi qatordagi "nigor" Xoja Ahror fikricha mahbublik maqomidagi inson ruhi. Qur'oni Karimdagi Moida surasining 54-oyati - "U ularni yaxshi ko'radi, ular ham uni yaxshi ko'radilar"ni Xoja Ahror asos sifatida keltiradi. Abul Said Abul Xayr ruboiysining birinchi qatori Xoja Ahror sharhi bilan quyidagi ma'no oladi:

Hurlar, farishtalar mahbublik maqomidagi ruh-nigroni kuzatib, nazzora etib, saf tortdilar. Xoja Ahror bu holat mahbublik maqomidagi insonda bo'ladi deb ta'kid etadi.

Ruboiyning ikkinchi qatoridagi "Rizvon"-dan murod esa dil bog'i (jannat)ni qo'riqlovchi aqlidir," deb Xoja Ahror dilni jannat bilan qiyoslaydi, "Ammo dil behishtga tabiat do'zaxidan o'tmaguncha yetmaydi" deb, Xoja Ahror ruh tanaga kirib, moddiy olam, shahodat olamida o'z o'rnini topib, bandalikni o'rniga keltirganidagina qalb jannatga aylanishini yozib, moddiy olamdagi pokiza hayot kechirish ruh kamoloti uchun naqadar muhimligini ta'kid etadi. "Taajjub" so'zini Xoja Ahror qalbni o'zidan uzoq narsalarni bilib qolishi va bu esa aqlni hayratga tushishiga sabab ekanligini aytadi. Bundan kelib chiqib Abu Said Abul Xayr ruboiysini ikkinchi qatorini shu mazmunda tabdil etish mumkin:

Rizvon-qalb, dil jannatini qo'riqlovchi aql (qalbni) ogohligidan taajjubga tushib, o'z kaftini kaftiga urdi. Bu holat hayratdan lol bo'lgan paytda insonga beixtiyor sodir bo'ladi. Bu go'zal holat aqlni lol etgan, hayratga solgan. Bu bilan Xoja Ahror qalbni ko'rishni, anglash, dark etish darajasini cheksizligi va aqlni bilish darajasi chegaralanganligini ham ta'kid etmoqda.

Xoja Ahror ruboiyni uchinchi qatoridagi "xoli siyox" – qora xolni o'lim vaqtida zuhurga keladigan xorlik, mazallat va kamtarliklar, deb sharh etadi. Shu qatorda "mutraf" so'zi bor. Uni mazmuni "yuzni yopuvchi parda, hijob" -dir. Sharh va izohlar bilan ruboiyni uchinchi qatorini shunday mazmunda yozish mumkin:

O'shal qora xol-o'lim holati, ruhlar uchun hijob, pardani olib tashladi. (Ularga vasl bilan qo'shilish uchun imkon berdi.)

Shuning uchun bo'lsa kerak tasavvuf ahli "o'limdan oldin o'lmoq"ni istaydilar. Shuning uchun bo'lsa kerak Bahouddin Naqshband: "Gar birem hech motam ne", ya'ni "agar biz o'lsak motam emas" – deb ta'kid etganlar.

Ruboiy to'rtinchi qatoridagi "Abdol" va "Mushaf"ni Xoja Ahror quyidagicha sharh etgan: "Abdoldan maqsad nafsoniy quvvatdurki, inson mohiyatida har xil o'zgarishlar yasaydigan narsadir. Mushafdan murod esa Kull mazhari, jam'lik nuxsasi bo'lgan inson haqiqatidir".

"Abdol"-Xudoga yaqin, xudoning xos kishilari bo'lib, ular yetmish kishidan iborat." Xoja Ahror shu yetmish quvvatni insonni botinida mavjudligini aytadi. Mushaf-Qur'oni Karimni ham shu nom bilan ataydilar. Bu yerda Mushaf-Qur'on qanday Olloh kalomi bo'lib, butun Olam mohiyatini aks ettirsa, inson ham-Mushaf-Olloh-Kullning zohir bo'ladigan joyi, jam' maqomidagi nuxsa bo'lib, uni Xoja Ahror inson haqiqati deydi.

“Faqarotu-l-orifiyn” risolasida ta’kidlanishicha, inson barkamol bo’lishi uchun, avvalo, Xudoni tanish, uning fazilatlarini bilish uchun zavq, jazba katta ahamiyatga ega bo’ladi. Jazba natijasida vujudga kelgan muhabbat tufayli Xudo tanib olinadi. Bunday tanishuvdan ko’ngil taskin topadi. Uning qayd etishicha, bunday sof ko’ngil o’zidan hamisha nur tarqatib turadi. O’sha nur inson qalbini doimo nurafshon qilib, tanasiga tiriklik ato qiladi. Inson o’sha nurdan uzilishi bilan uning tirikligidan hech qanday asar qolmaydi. Xoja Ahror Valiy bu ta’kiddan shunday xulosa chiqaradi:

“Aqlidagi donolik undan, dildagi tashnalik o’shal iroda nurlaridan partav. Qo’ldagi qudrat, oyoqdagi ravonlik, ko’zdagi ko’ruvchanlik quloqdagi eshituvchanlik o’shal tajalliy ta’sirisiz mahol. Xulosa shulki, hamma U bilan hamma, Usiz hamma hechdir”. Bu yerda Inson va Koinot, Inson va Haq munosabatlaridan bahs yuritiladi.

Muhokama. Xoja Ahror tasavvufiy qarashlarida ham-odam, yulduzlar, oy, quyosh, odamlar, hayvonlar, qushlar, kapalaklar, qo’yingki, boshqa jami narsalar xudoning zuhurotidan iborat. Go’yo xudo o’z qudratini namoyish eish uchun o’z husnini olamdagi narsalarda ifodalagan. Mislsiz aqlini mutafakkirlarda, mislsiz husnini chiroyli insonlarda

namoyish etgan. Tasavvufdagi ana shu o’zak masala-olamning Alloh tajalliysi (jilvasi)dan g’oyasi Xoja Ahror Valiyning “Faqarotu-l-orifiyn” asarining mohiyatini tashkil etadi. Asarda ta’kidlanishicha, inson dili Haqning mazhari bo’lganligi sabab, qobiliyati doirasida ilohiy lutfni qabul qiladi. Dilning tavajjuhi hamisha bu nur tarafda bo’ladi. Ya’ni inson doimo Haqqa intiladi. Go’yo Alloh quyoshdir, olamdagi barcha narsa va odamlar-uning zarralaridirlar. Tug’ilish-zarraning quyoshdan uzilib ketishi, o’lim esa-zarraning asliga qaytib quyosh bag’riga yetishidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, Xoja Ahror Valiy tasavvufiy tilda borliqni vahdati vujud sifatida talqin etganlar. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma’naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o’lmas meros hamisha yonimizda bo’lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag’ishlashi lozim” deya ta’kidlaganlar. Darhaqiqat, hozirgi davrda donishmand mutasavviflarimizning falsafiy qarashlari falsafa tarixi fanini boyitish bilan bir qatorda xalqimizning ma’naviy ongini yuksaltirishga, jamiyat barqoroligini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Мухаммедходжаев. А. Ходжа Ахрор (жизнь и учение). Канибадам: 2000. – С. 28.
2. Абдулҳаким Шаръий Жўзжоний. Тасаввуф ва инсон. Тошкент, 2001. – Б. 21.
3. Юрген Пауль. Доктрина и организация Хваджаган-Накшбандийа в первом поколении после Баха аддина/ Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования). Санкт-Петербург. 2001.- С 160.
4. Хожа Убайдуллоҳ Ахрор. Фақароту-л-орифийн. Табаррук рисолалар/ Таржимонлар Маҳмуд Ҳасаний,Баҳриддин Умрзоқ, Ҳамидуллоҳ Амин.- Т.; Адолат. 2004. – Б. 102.
5. Хожа Убайдуллоҳ Ахрор. Рисолаи Ҳавроиййа./Табаррук рисолалар. 22-бет.
6. Фарҳанги забони тожики. Том 1. Москва: 1969. 26-бет.
7. Чориев А. Инсон фалсафаси. Тошкент. 2007. – Б. 227.

UO•K:37.013.77

Gulsara RO'ZIYEVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasida assistent o'qituvchisi

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L. Muxtarova taqrizi asosida

BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINI INNOVATSION KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak biologiya o'qituvchilarining innovatsion kasbiy faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish, hamda o'z kasbiga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish va innovatsion kasbiy faoliyatini oshirish maqsadida, dars jarayonida interfaol metodlardan va zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan foydalanishning bilim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati haqida tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Biologiya, innovatsion, kasbiy, texnologiya, faoliyat, ta'lim-tarbiya, axborot.

ИННОВАЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ ПОДГОТОВКА К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье в целях совершенствования методической подготовки будущих учителей биологии к инновационной профессиональной деятельности, а также усиления внимания к своей профессии и повышения инновационной профессиональной активности даны рекомендации о важности использования интерактивных методов и современных педагогических технологий в дан ход занятия по повышению эффективности знаний.

Ключевые слова: Биология, инновационный, профессиональный, технология, деятельность, образование, информация.

INNOVATIONS OF FUTURE TEACHERS OF BIOLOGY PREPARATION FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract

In this article, in order to improve the methodological preparation of future biology teachers for innovative professional activity, as well as to strengthen attention to their profession and increase innovative professional activity, recommendations are made about the importance of using interactive methods and modern pedagogical technologies in the course of the lesson in increasing knowledge efficiency. is given.

Key words: Biology, innovative, professional, technology, data, education, information.

Kirish. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev "Bugungi kunda dunyoda innovatsion g'oyasiz, ilm-fan yutuqlarisiz bironta sohani rivojlanishi mumkin emas" degan fikrni hammaga yetkazmoqdalar[1, 2]. Shundan kelib chiqib, innovatsion yondashuvga murojat qilishning dolzarbligi yuzasidan quyidagilarni aytish mumkin: birinchidan, fanlarni o'qitishda axborotlarning keskin oshib borishi, vaqtning chegaralanganligi; ikkinchidan, fundamental fanlarni o'rganish bo'lajak biologiya o'qituvchilarda ilmiy tafakkurni, ilmiy dunyoqarashning shakllanishiga, bo'lajak o'qituvchilar tomonidan kelgusida sohani egallash bo'yicha zarur bilimlar tizimini egallashlariga xizmat qiladi; uchinchidan, innovatsion yondashuvga asoslangan holda masalalarni yechish har doim insonning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, ulardagi ijodiy potensialni rivojlantiradi.

Bu o'z navbatida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan biologiya o'qituvchilarning innovatsion kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi[11]. O'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o'z-o'zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi[5, 13]. O'qituvchining, pedagogik mahorati uning malakasi, pedagogik qobiliyati, pedagogik kompetentsiyasining oshishiga sezilarli ta'sir ko'rsatuvchi usullardan biri bu doimiy kasbiy ta'lim malakalarini oshirib borishdir[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda biologiyani o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish va bo'lajak biologiya o'qituvchilarning innovatsion ilmiy metodik tayyorgarligini tarkib toptirish

metodikasini takomillashtirishni biologiya fani sohasida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash va o'quv jarayonida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini pedagog olimlardan A.T.G'ofurov, J.O.Tolipova, I.Azimov S.Fayzullaev, G.S.Ergasheva, Z.Matyaqubova, S.Naimjonova, M.Ibodova, L.Karaxonova, U.Raxmatov, B.Matchonov, J.Yo'ldosheva, I.N.Ponomareva, A.K.Raximov, S.A.Nizomova, F. Rashidova, N.S.Saidaxmedov, M. Urazova, R. Ishmuxamedov, Yuldasheva M, G.Shaxmurova, O'.Xo'janazarov, G Tog'ae'v , Ro'zieva D , M Usmonboeva , Z Xoliqovanning ishlarida o'rganilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) davlatlarida biologiya o'qitish metodikasini takomillashtirish, axborot texnologiyalarini qo'llashga mo'ljallangan biologiyaga oid o'quv materiallarining pedagogik samaradorligi M.Bulycheva, O.G.Petrova, L.V.Pivovarov, A.I.Nikishov, Ye.V.Titovlar tomonidan tadqiq etilgan[2]; ta'lim tizimini axborotlashtirish va bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muammolari M.S.Artyuxina, N.V.Atanasyan, L.G.Axmetov, V.P.Bespalko, A.Borodachev, O.N.Vershinskaya, S.V.Zenkina, Ye.S.Polat, I.V.Robert, A.A.Leviskaya, N.Luman, A.V.Fedorov, I.V.Chelishchevlar o'rgangan[3]. Innovatsion faoliyat va redagogik faoliyatga innovatsion yondashish g'oyalarini asoslash va ularni amaliyotga tatbiq etishni N.B.Kuz'mina, V.A.Slastenin, I.P.Podlasny, A.I.Prigojinlarning tadqiqotlarida atroflicha ko'rib chiqilgan.

Xorijiy olimlar bo'lajak biologiya o'qituvchilarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashning turli jihatlarini X. Barnet, J. Basset, A. Xeyblok, P. Karlson, M. Maylz, D. Chen, P. Edem tomonidan o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan fan-texnika taraqqiyoti, jamiyatdagi o'zgarishlar, zamonaviy ta'lim tizimining yuqori darajada yangilanish bosqichida bo'lajak biologiya o'qituvchisini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonlarini dolzarb mavzu qilib qo'yimoqda. Innovatsion faoliyatning eng muhim amaliy vazifalaridan biri - innovatsiyaviy jarayonlarni amalga oshirishning samarali tizimini shakllantirish va u quyidagilarni amalga oshirishni talab etadi: - innovatsion faoliyatga tegishli nazariy bazasini ishlab chiqish; - innovatsion faoliyat sohasida mavjud muammolarni yechish uslublarini asoslash; - innovatsion jarayonlar samaradorligini baholash uslubiyotiga ularga ta'sir ko'rsatish vositalarini ishlab chiqish[9].

Innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashning yangilangan talablardan biri, bo'lajak biologiya o'qituvchilariga sharoit yaratish, tez o'zgaruvchan mehnat mazmuni va uzluksiz yangilanib boradigan bilimlar zaruratini o'rgatishdan iborat. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash uchun talaba o'qituvchi faoliyati tuzilishini yaxshi anglashi zarur. Ma'lumki, innovatsion faoliyat ma'lum doiradagi vazifalarni yechishni bilish bilangina emas, balki tashqi vazifalarni izlash va hal etishga motivatsion tayyorgarlikning mavjudligi bilan ham bog'liq. Chunki bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda hamda innovatsion faoliyatini amalga oshirishda pedagog shaxsining o'z-o'zini namoyon etishi muhim sanaladi.[10, 225]. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarni innovatsion kasbiy faoliyatga mustaqil, ijodiy, amaliy tayyorlash muammosi har doim psixologiya va pedagogika sohasi tadqiqotchilarining diqqat markazida bo'lgan[11].

Tahlil natijalari. Zamonaviy ta'limni rivojlantirish sharoitida o'qituvchi maktabda yuz beradigan innovatsion jarayonlarning ahamiyati va zarurligini tushunishi, o'qitishning innovatsion texnologiyalarini bilishi va ularni o'quv jarayonida qanday amalga oshirishni bilishi nihoyatda muhimdir. Shuni ta'kidlash lozimki, o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida, maktab tizimida innovatsion texnologiyalar hususan, AKT dan foydalanish orqali o'quvchilarda bilim olish uchun qo'shimcha motivatsiya paydo bo'lganligini ko'rishimiz mumkin [6] Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi.

Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi[5]. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda "Aqliy hujum", "Kichik guruhlarda ishlash", "Bahs-munozara", "Muammoli vaziyat", "Yo'naltiruvchi matn", "Rolli o'yinlar" kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Talabalarning o'zlashtirgan bilimlarini amaliyotga qo'llashda ko'nikma va malakalar muhim rol o'ynaydi.

Ko'nikma va malakalarni til bilan tushuntirib bo'lmaydi, ularni amaliy faoliyatda ko'rsatish kerak bo'ladi. Shu sababli inson hayotining asosini faoliyat usullari (ko'nikma va malakalar) tashkil etib, u talabalarning muhim sifati sanaladi. Ularning dunyo haqidagi bilimlarida, bu borada

tushunchalarni tarkib toptirishda xilma-xil ta'lim uslublari, vositalaridan unumli foydalanishga to'g'ri keladi. "Tibbiy biologiya va genetika" fani ta'limida foydalanilishi mumkin bo'lgan lokal darajadagi texnologiyalar jumlasiga "Keys", "Insert", "Klaster", "Aqliy hujum", Venn diagrammasi, "Kichik guruhlarda ishlash", "Atamalar zanjiri", "Atamalar varag'i", "Tezkor o'yinlar", o'yin mashqlarining turli shakllari qo'llanilmoqda. Kuzatishlarga ko'ra, talabalarning o'zlashtirish darajasiga o'qitish metodlarining ta'sir darajasi: 1. Ma'ruza eshitganda - eshitgan ma'lumotlarining - 5%. 2. O'qib o'rganganda - o'qiganlarining 10%. 3. Videosul, namoyish etilganda - ko'rgan ma'lumotlarining 20%. 4. Tajribani namoyish qilinganda - ko'rgan va eshitganlarining 30%. 5. Bahs-munozara, muhokama qilinganda 40%. 6. Mashqlar - o'qigan, yozgan, gapirganda 50%. 7. Didaktik o'yinlar, kichik guruhlarda ishlash, loyihalash, mustaqil o'qiganda, tahlil va muhokama qilganda, himoya va namoyish qilganda 75%. 8. Yo'naltiruvchi matn, muammoli vaziyat, boshqalarni o'qitish - mustaqil o'rgangan ma'lumotlar, tahlil va muhokama qilingan, boshqalarni o'qitgan narsalarining 90%i esida saqlanib qoladi. Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida an'anaviy metodlar qo'llanilganda, talabalarning axborotni eslab qolish ko'rsatkichini eng yuqori darajasi 30%ni tashkil yetar ekan. Noan'anaviy metodlar qo'llanilganda esa, talabalarning axborotlarni o'zlashtirish darajasi 90% gacha ortib boradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash uchun biologiya o'qituvchilari maxsus metodik bilim va ko'nikmalarni egallashlari, pedagogik amaliyotga zarur bo'lgan metodik tayyorgarlikka ega bo'lishlari lozim[5, 11].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Respublikamizning hozirgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tamoyillari jahondagi taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan munosib o'rin olish uchun ma'naviy salohiyatimizni va iqtisodiy qudratimizni yanada oshirish, ularni yangi asr ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga javob beradigan tarzda qayta qurishni talab qiladi.

Bunday murakkab ijtimoiy vazifani hal etishda boshqa fanlar bilan bir qatorda ilmiy asosga qurilgan milliy pedagoglar zimmasiga katta ma'suliyat tushadi. Ushbu maqola yakunida quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. Ta'lim sohasidagi yangiliklar, innovatsion texnologiyalar bilan

muntazam tanishib borish va o'rganish lozim.

2. Biologiya sohasidagi fanlarni o'qitishda ta'limning an'anaviy

turlari bilan bir qatorda yangi pedagogik texnologiyalardan, tabiiy ko'rgazmali

vositalar bilan birga tasvirli ko'rgazma vositalaridan ham elektron doskadan

, proyektor, kompiyuterdan unumli foydalanish maqsadga muvofiq.

3. «Tibbiy biologiya va genetika» fanidan o'tiladigan ma'ruza va amaliy

mashg'ulotlarda samarali natijalarga erishish uchun pedagogik texnologiyalar va

interfaol metodlardan yanada kengroq foydalanish zarur. O'qituvchi ijodiy yondashuvchi, izlanuvchan, pedagogik g'oyalar mujassamlashgan shaxs sifatida tavsiflanadi.

Kasbiy innovatsion mahoratni egallash o'quvchilar to'g'risidagi bilimlar boyligini har tomonlama chuqur egallashi asosida hosil bo'lishi mumkin. Yuqori pedagogik madaniyat o'qituvchiga ta'lim-tarbiyaning samarali shakllari, metodlari, vositalarini kompetentli tanlash imkonini beradi va bu o'quv-tarbiya jarayonini optimallashtirish asosida yoritadi.

ADABIYOTLAR

1. Umarova Mashhura Muhammadodilovna O'zbekiston Respublikasida yoshlarni bilim olish uchun yaratilayotgan, imkoniyatlar, ilim fan innovatsiyalarga qiziqtirishning noan'anaviy usullari. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 10 son 20.08.2022. - 145-151 bet.
2. Muslimov. N.A. Kasb ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy metodik asoslari: ped.f.dok....diss.-T.:2007 . - 315 bet.
3. Ivanov P.I., M.E. Zufarova Umumiy psixologiya T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. - 480 bet.
4. Чжай Хунюн. Методические подходы к совершенствованию подготовки
5. будущих учителей начальных классов к применению информационных и
6. коммуникативных технологий в профессиональной деятельности дис. ...канд.Пед. наук: 13.00.08, 2018 -175 с.
7. Tolipova J.O., A.T.G'ofurov "Biologiya ta'lim texnologiyalari" darslk Toshkent-2014. -159 bet.
8. G'affarov E. Innovatsiya, ijtimoiy innovatsiya va innovatsion faoliyat: ilmiy nazariy yondashuvlar. NamDU ilmiy axborotnomasi. 10-son 2019 . -153-157 bet.
9. Галиуллина Е. Н. Методическая подготовка будущих учителей начальных классов к обучению младших школьников решению "открытых" задач : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02, 2006 . -198 с.
10. Sharipov Sh., N.Muslimov, M.Ismoilova. "Kasbiy ta'lim pedagogikasi". Metodik qo'llanma.-T.2005 y. 10-son 2019 . -153 -157 bet.
11. G'affarov E. Innovatsiya, ijtimoiy innovatsiya va innovatsion faoliyat: ilmiy nazariy yondashuvlar. NamDU ilmiy axborotnomasi. 10-son 2019 . -153 -157 bet.
12. Ro'ziyeva G.T. Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak biologiya o'qituvchilarini axborot texnologiyalar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish . Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti ilmiy axborotlar 10 son 2022 . -225-229 bet.
13. Ro'ziyeva G.T. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasining nazariy asoslari. Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti ilmiy axborotlar 11 son 2022 . -190-195 bet.

UDK:51+537.10

Mohira TOSHBKOVA,

Toshkent viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi" kafedra dotsenti v.b.

O'zMU "Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi" kafedrasida f.f.d, prof. O.R.Musayev taqrizi asosida

IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE NEW UZBEKISTAN AS A REQUIREMENT OF THE TIME

Annotation

In the article, various foreign ideas and ideological attacks are discussed in the framework of large-scale reforms aimed at systematically establishing effective ways to fight against spirituality and ideological threats in our country, forming ideological immunity in the thinking of young people, and further strengthening the spirituality of society. fundamental changes in the field of protection against the effects of the virus, measures aimed at ensuring a peaceful and peaceful life of the population and forming a culture of obedience to the law and public safety in our society are analyzed.

Key words: National identity, moral value, values, morality, spirituality, information attack, patriotism, democracy

ВНЕДРЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ КАК ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация

В статье рассматриваются различные иностранные идеи и идеологические выпады в рамках масштабных реформ, направленных на планомерное установление эффективных способов борьбы с духовностью и идеологическими угрозами в нашей стране, формирование идеологического иммунитета в мышлении молодежи, дальнейшее укрепление духовность общества. Анализируются кардинальные изменения в сфере защиты от воздействия вируса, меры, направленные на обеспечение мирной и мирной жизни населения и формирование культуры законопослушности и общественной безопасности в нашем обществе.

Ключевые слова: Национальная идентичность, нравственные ценности, ценности, нравственность, духовность, информационная атака, патриотизм, демократия

MA'NAVIYATGA QARSHI TAHDIDLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Annotatsiya

Maqolada mamlakatimizda ma'naviyatga va mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashishning samarali yo'llarini tizimli yo'lga qo'yish, yoshlar tafakkurida mafkuraviy immunitetni shakllantirish, jamiyat ma'naviyatini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar doirasida turli xil yot g'oyalar va mafkuraviy xurujlar ta'siridan himoya qilish sohasidagi tub o'zgarishlar, aholining tinch va osoyishta hayotini ta'minlash hamda jamiyatimizda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Milliy o'zlik, ma'naviy qadriyat, qadriyatlar, axloq, ma'naviyat, axborot xuruji, vatanparvarlik, demokratiya

Kirish. Hozirgi davr mafkuraviy tahdidlarning kuchayib borayotgani, turli oqimlar va kuchlar tomonidan g'arazli maqsadlar yo'lida amalga oshirilayotgan, jamiyat ma'naviy barqarorligiga salbiy ta'sir etadigan mafkuraviy xurujlarning yuzaga kelayotgani bilan xarakterlanadi. Shuning uchun ham jamiyat ijtimoiy hayotida mafkuraviy targ'ibot texnologiyalaridan samarali foydalanishda bog'chadan boshlab oliy o'quv yurtigacha – ta'limning barcha bo'g'inlarini qamrab olish va isloh qilish boshlandi. Nafaqat yurtimiz yoshlari, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasi, intellektini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat hamda g'oyaviy tashabbuskorlik kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida Sh.M. Mirziyoyevning asarlari va Albert Shveyserning "Madaniyat va etika" nomli asari metodologik manba bo'lib belgilandi. Ma'naviy yuksalish yo'lidagi tahdidlar va ularni bartaraf etish yo'llarining bugungi kundagi vazifalari haqida tahlil olib borildi. G'oyaviy tahdidlar va xurujlar kuchayib borayotgan bir sharoitda axborot vositalari yoshlar mafkurasida og'ishish sodir bo'lishga, tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishga xizmat qilayotganligi aniqlangan. L.S.Zaznobinaning ta'kidlashicha, yoshlarning axborotlarni qabul qilishida mafkuraviy xurujlar va ommaviy madaniyat tahdidlari kuchayib borayotgan bir

sharoitda yoshlarni to'g'ri tarbiyalashga qaratilgan metodologik tadqiqotlari tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Bizga ma'lumki, «Mafkura» tushunchasi fanda chuqur tahlili qilingan tushunchalardan biri hisoblanadi. Uni birinchi bo'lib ilmiy iste'molga XVIII asr fransuz faylasufi va siyosatchisi A.Destut de Trasi taklif qilgan bo'lib, u bu atamani insoniy hissiy tajribadan kelib chiqadigan g'oyalar doktrinasi sifatida talqin qilgan [1]. Destut de Trasi tabiiy ma'lumotlar kabi «mafkura» ham aniq ilmiy bo'lishi kerak, deb hisoblagan. N.M.Sirota o'zining «Ideologii v sovremennom mire» asarida mafkurani funksiyalarini tasniflagan. Uning ta'kidlashicha mafkura tomonidan amalga oshiriladigan eng muhim funksiyalarga quyidagilar kiradi: bilim (inson faoliyati ma'nosini izohlash); mobilizatsiya (shaxslar va ijtimoiy guruhlarining birlashuvini ta'minlash); integratsiya (siyosiy sotsializm va odamlar uyushmasini amalga oshirish); amortizatsiya (ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatish); qonuniylashtiruvchi (hukmronlik sinfinda hokimiyat mavjudligi yoki o'zgarish zarurati sababi). Shu bilan birga, bu funksiyalarning bajarilishi dogma va mutlaqlik kabi mafkuraviy xususiyatlar bilan belgilanadi [2]. «Mafkura tarafdorlari ularda mavjud g'oyalar va qadriyatlarga to'liq rioya qilishlari kerak», - deb izohlaydi. Yu.A.Kokareva o'zining «Globalizatsiya i natsionalnaya bezopasnost: faktori

vzaimovliyaniya» nomli maqolasida jamiyat barqarorligi uchun mafkura zarurligini ta'kidlab, «jamiyat bilan mafkura orqali shaxsni yoki ijtimoiy guruhni identifikatsiyalashning yo'qligi tartibsizlik, korrupsiyaning yuqori darajasi va boshqalarga olib kelishini uqtirgan [3]. Shu bilan birga, milliy mafkuraning mavjudligi va faoliyati «begona» mafkuraning zararli ta'siriga qarshi turish va jamiyatning normal rivojlanishini, ayniqsa inqirozlar va tahdidlar sharoitida qo'llab-quvvatlash imkonini beradi, degan izohni keltirishimizga asos bo'ladi. Dissertatsiyada Islom Karimov tomonidan mafkuraga shunday ta'rif beriladi: «Odamlarning ming yillar davomida shakllangan dunyoqarash va mintalitetiga asoslangan, ayni vaqtda shu xalq, shu millatning kelajagini ko'zlagan va uning dunyodagi o'rnini aniq-ravshan belgilab berishga xizmat qiladigan, kechagi va erangi kuni o'rtasida o'ziga xos ko'priki bo'lishga qodir g'oyani men jamiyat mafkurasi deb bilaman».

Birinchi Prezidentimiz mafkura va mafkuraviy tahdid, mafkuraviy poligon jarayonlarining mamlakat va jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta'sirini tahlil qilish asnosida mafkuraviy poligonni, insonlarning ongi va qalbini egallashga qaratilgan g'oya yoki mafkurani ham mablag', ham zamonaviy texnikaviy vositalar bilan kuchsizlantirib, moddiy va ma'naviy qurollarni ishga soluvchi markaz ekanligini nazariy tavsif bilan ochib bergan [4], o'zining konseptual asarlarida dunyodagi axborot va fikr oqimini o'z manfaati yo'lida boshqarib turgan, muyyan maqsadga yetish uchun ishlatadigan va bu borada xilma-xil tarzda namoyon bo'ladigan harakatlarni amalga oshiradigan g'oyaviy markaz sifatida aynan mafkuraviy poligonning mohiyatini asoslagan. Bugungi kunda Yangilanayotgan O'zbekistonda mafkuraviy poligonlar yadro poligonlaridan ko'ra kuchli va xatarli Poligonda sinash uchun quyilgan har qanday g'oya kishi qalbidan joy olishi, insonni ma'lum maqsad yo'lida harakatga keltirishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutqida «Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir» [5], deb ta'kilagan tasnifida ma'naviyat ko'proq insonlarning qalbiga, botiniy tomonga qaratilganligi ajralib turadi.

Tahlil va natijalar. Ma'naviy qadriyatlar kishilar ma'naviy faoliyati mahsuli, bilishning murakkab jarayoni natijasida yuzaga kelgan bilim, qarash, malakalar samarasidir. Ma'naviy qadriyatlarni yaratishdan ko'zlangan bosh ma'no — bu moddiylikni ideallikka «bo'ysundirish». Milliy va umuminsoniy ma'naviyat va qadriyatlardan to'la bahramand bo'lmagan, ona tilini bilmagan jamiyatning har tomonlama rivojlanishiga ongli tarzda hissa qo'shmagan inson ma'naviy qashshoqdir. Mustaqil respublikamiz istiqbolini belgilovchi har bir fuqaroning o'z burchi va majburiyati mohiyatida ma'naviyat va axloqiylikni qayta tiklash; o'zbek xalqi asrlar mobaynida yaratgan madaniy boyliklarni, noyob tarixiy obidalarini avaylab saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazish tadbirlarini ko'rish; qadimiy va zamonaviy xalq qadriyatlarini, adabiyot va san'atni bilish va rivojlantirish; respublikada yashovchi boshqa xalqlar madaniyatiga, tiliga hurmat bilan munosabatda bo'lish; hurfiylik, vijdon va din erkinligini qaror toptirish; ma'naviy mulkni milliy qadriyat sifatida himoya qilish; oilani milliy qadriyatlar asosida mustahkamlash; ta'lim tizimining Barcha bo'g'inlarida umuminsoniy va milliy qadriyatlarining mazmuni va mohiyatini chuqur o'rganishga erishish kabi shartlarni amalga oshirish yotadi. Hozirgi zamon jamiyatini ko'proq postmodern jamiyat deb atash keng tarqalgan. Uning asosiy belgilari: ishlab chiqarishda yuksak texnologiyalar qo'llaniladi, axborot texnologiyalari nafaqat ommaviy kommunikatsiya sohasiga, shuningdek jamiyat hayotining barcha sohalariga, hatto ishlab chiqarishga ham kirib keldi, softver (elektron aloqa xizmatlari) sohasi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotning uzviy

tarmog'iga aylandi, jahon taraqqiyotida globallashev tendensiyasi vujudga keldi, ommaviy madaniyat keng tarqalgan ijtimoiy hodisaga aylandi, inson ongi, tafakkuri va xulq-atvori, jamiyat mentaliteti ancha o'zgardi. Natijada ba'zi bir mumtoz qadriyatlar deformatsiyaga uchradi, ular o'rnini esa ayrim hollarda soxta qadriyatlar egallamoqda. 2. Jamiyatda turli-tuman axborotlar oqimi shunchalik kuchayib, ko'payib ketdiki, mutaxassislar tomonidan «axborot portlashi», deb nomlanmoqda. Tabiiyki, portlash oqibatlarini doim ham ijobiy bo'lavermaydi, u larzalarni, o'pirilish va vayronalarga ham olib keladi. Axborot portlashi har xil ziddiyatli, axborot xurujiga sabab bo'ldi. Oddiy inson yopirilib kelayotgan axborotning mag'zini chaqib ko'rishga, sarasini sarakka, puchagini puchakka ajratishga, tanqidiy tahlil qilib, baholashga ulgurmayotir. Ayrim axborotni baholashga uning ma'lumoti va saviyasi etishmayotir. Tanlab tizimlashtirilgan axborotlar xuruji yordamida turli RR (piar)-kompaniyalar orqali omma ongi boshqarilmoqda. 3. Internet tarmog'i, xorijiy telekanallar, uyali aloqa tizimi va hokazo vositalar orqali tarqatilayotgan turli g'ayri milliy g'oya va qarashlar yoshlar ongiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillaridan o'nlab yangi gazeta va jurnallar, xususiy radiostantsiyalar, telestudiyalar tashkil topdi va shakllanish jarayonini boshdan kechirmoqda. Mazkur nashrlarning g'oyaviy yo'nalishi, e'lon qilinayotgan maqolalardagi ma'naviyat masalasi eng dolzarb muammolardan biri sifatida yuzaga qalqib chiqmoqda. Nashr muassisi va bosh muharrir bevosita e'tibor qilishi shart bo'lgan bu muammolar millat peshvolari — ziyolilarni o'ylantirishi kerak. Toki, biz shu xalqning farzandi ekanmiz, hech birimizga uning axloqiy qadriyatlarini, qalb kechinmalarini ermak qilish huquqi berilmagan. Qator xususiy nashrlarda to'xtovsiz, ta'bir joiz bo'lsa, kim o'zarga e'lon qilinayotgan «ijod» namunalari millat ma'naviyatiga tajovuz, deb tushunish mumkin. O'zbek mentalitetining yorqin ifodasi bo'lgan uyat, or-nomus, andisha, g'ururni («Er yigitning uyalgani — o'lgani», «Uyat — o'limdan qattiq» xalq maqollari) arzon pullayotgan, toptayotgan hamkasblarimiz zimmasida istiqbol mas'uliyati ham bor. Ayrim xususiy gazeta sahifalarida zo'ravonlik, fahsh, shahvoniyatga boshlovchi hikoya va qissalarni uchratishimiz mumkin. Bu yerda gap nodavlat nashrlar faoliyati xususida bo'lib, aksariyat gazetalardagi shahvoniy hikoya va maqolalarga o'z munosabatimizni bildirar ekanmiz, shunday Gazeta ochishdan maqsad — pul topish, daromadli bo'lish. Lekin bu xalqning ma'naviy tubanlikka, tor dunyoqarashga sudrash hisobiga bo'lmazligi kerak, Lekin ko'pgina xususiy gazeta sahifalarida zo'ravonlik, fahsh, shahvoniyatga boshlovchi hikoya va qissalarni uchratishimiz mumkin. Negaki, bu bozor iqtisodiyoti. «Talab va taklif», degan qat'iy xulosasi bizni ajablantirdi. To'g'ri, bozor iqtisodiyotida talab va taklifning o'zni katta. Ammo bozor qonuniyatlari bilan ma'naviyatni belgilash qanchalik to'g'ri bo'lar ekan? Eslaylik, ulug' adib Abdulla Qodiriy «O'tkan kunlar» romanida Otabek va Kumushning visol onlarini pardali, sirli va ayni paytda jozibali qilib emas, aksincha, besh-olti qog'oz hajmida ochiq-oshkor, tuban bir tarzda tasvirlasa bo'lmammi edi. Yo'q, adibimiz bunday qilmas, aniqrog'i, qila olmas edi. Chunki, Abdulla Qodiriydagi botiniy ulug'vorlik, millatga bo'lgan mehru muhabbat, chin insoniy fazilatlar — hayo, nomus, g'urur yo'l qo'ymas edi. Bunday misollarni istagancha keltirish mumkin. Bu kabi asarlarni ichdan yoritib turgan nur — Vatanga, xalqqa, insoniy muhabbatga bo'lgan sadoqatdir. Bugungi xususiy nashrlarning aksariyatida mezon — o'lchovning o'zi yo'q. Ular uchun mezonsizlik — mezon, g'oyasizlik — g'oya vazifasini bajarmoqda. G'ayri axloqiy va mutlaqo g'ayri milliy sarguzashtlarning mualliflari o'zbekona muhitda tarbiya topganmikan o'zi, deb o'ylab qolasan kishi. Shuningdek, musiqa kanallari orqali uzluksiz ravishda

berilayotgan saviyasiz kliplar, kinolar ham xalqni ishontirayotgani, kuldirayotgani, vaqti kelganda yig'latayotgani og'riqlidir. «Sariq matbuot» deb nom olgan axboriy vosita esa birinchi sahifasida bong urib, hayqirib, xuddiki ma'naviyatsizlikni, madaniyatsizlikni qoralaydiyu, lekin ikkinchi sahifasidan o'sha ma'naviyatni, o'sha madaniyatni o'zi buzib turibdi. Gap chala pishgan tarvuzdek bemaza qo'shiqlar, «qo'lbola» kinolar yoxud o'z so'ziga o'zi amal qilolmaydigan ayrim ommaviy axborot vositalarida emas, balki ular tomonidan xalq ma'naviyatiga, axloqiga, samimiy tushunchalariga yetkazilayotgan bemisl zarardadir. Bunday illatga, muammoga qarshi qanday samarali kurashish mumkin?

Albatta, bugungi kunda internet tizimida yaratilgan ijtimoiy tarmoqlar o'zining ijobiy taraflari bilan bir qatorda yoshlar ma'naviyatiga o'zlarining salbiy oqibatlarini bilan ta'sir o'tkazib kelmoqda. Bu tarmoqlardagi mashhur san'atkorlarning o'zaro tortishuvlari, oilaviy, shaxsiy hayotlarini yoritib borishlari chegara bilmas darajaga chiqmoqda. Ularning chiroqli moddiy hashamatli hayotlarini, chet el sayohatlari-yu, yangi tug'ilgan farzandlarini ko'z-ko'z qilishlari oddiy fuqarolarning ayniqsa yoshlarning ma'naviyatiga qay darajada salbiy ta'sir etayotganligini xatto o'ylab xam ko'rishmaydi. Ayrimlar bu jarayonlarni demokratiya bilan bog'laydilar. Demokratiya - tartibsizlik, degani emas. Aslida demokratiya tushunchasi G'arb yoki Sharqqa tegishli alohida topildiq ham emas. O'zaro yordam, jamoaviylik, hamdardlik, mehr-oqibat ham inson tabiatini tashkil etuvchi fundamental qadriyatlaridir. Bugungi O'zbekiston zaminini tarixan «Buyuk ipak yo'li»ning asosiy chorrahasi bo'lgan. Dunyoni o'z bilimi va salohiyati bilan lol qoldirgan allomalar, fozil zotlar bizning ajdodlarimiz edi. Sharqning buyuk uyg'onishini harakatga keltirgan asosiy kuch ham aslida bizning bobolarimiz orasidan chiqqan al-Xorazmiy, Ibn Sino, Beruniy, Forobiy, Imom al-Buxoriy, az-Zamaxshariy, at-Termiziy, Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi, Navoiy, Bobur tsingari yetakchilar edi. Bugun-chi, bugun bizning yoshlar boboyu momolariga munosib bo'la olyaptimi?! Ular o'z imkoniyatlari, salohiyatlaridan yetarlicha foydalana olishyaptimi?. Albatta, istiqbolga erishgan Vatan farzandlari bugun dunyo ko'rmoqda, xoh sport sohasida, xoh bilim borasida bo'lsin, jahonda o'zimizga yarasha o'rnimiz, nufuzimiz borligini baholi qudrat namoyish etishyapti. Agar bokschilarimiz Italiyada o'tkazilgan jahon chempionatidan oltin medal bilan qaytishgan bo'lsa, matematiklarimiz kamida kumush medal bilan kelishmoqda. Biroq ma'naviyatga ta'sir etuvchi madaniyatimizda uchrayotgan ayrim kamchiliklar dilni xira qiladi. Bunga G'arbnig nima aloqasi bor, dersiz.

Hamma aybni osongina G'arbg ag'darib, o'zingni oqlama, dersiz. Ha, G'arb yaxshimiyomonmi, to'g'rimi-xatomi o'z yo'lidan ketyapti. Ammo bizda so'nggi vaqtlarda xalqning saviyasini tushirib yuborayotgan «ijodiy» asarlarning yuzaga kelishini qanday hodisa bilan izohlamang, ildizi «g'arbg ma'naviyat»ga borib taqalayotgani ajablanarlidir. Tinimsiz axborot oqimi vujudga keltirayotgan global muhitda milliy qadriyatlar, o'ziga xoslikni ifodalovchi oltin an'analar «zanglab» ketyapti. Buni televideniye, radio, matbuot, turli mavzu va mazmundagi kinolar, qo'shiqlar, ularga ishlangan turli darajadagi kliplar zanglatayapti. Imon, e'tiqod va burchdan hosil bo'lgan Aql tarozusiga qo'yib o'lchanmagan, xayolga kelgan dastlabki «g'oya»ni andisha qilmay, bemalol «mahsulot» o'rnida atrofdagilarga ulashilayotgan jamiyatda inson ongi tobora o'tmaslashib ketyaptiki, u Gabriyel Garsia Markesning «xotirasiz»larini («Yolg'izlikning yuz yili» romani) ayni haqiqatga aylantirmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, yosh avlodni umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash zamon talabi bo'lib kelmoqda. Bunday g'arbg «demokratiya»ni niqob qilib, yurtimizga turli yo'llar bilan kiritilayotgan har qanday tahdidlarga ongli ravishda to'siq qo'yish, o'z millatimizning buyuk o'zanlaridan kuch olgan ma'naviy immunitetimizni hosil qilishimiz bugungi kun talabidir. Shuning uchun quyidagi jixatlarga e'tibor qaratmog'imiz lozim: – milliy qadriyatlarimizni bola ongiga singdirib borish; – yoshlarning o'z oldilariga aniq maqsad qo'yishlari, o'z istiqbolini yaratishlariga ota-ona kichik yoshdan e'tibor berishi; – ota-onalar bolalar bilan informasion manbalardan foylanayotgan vaqtda birgalikda axborotlarni taxlil etib borishga o'rgatish, shu yo'l bilan mafkuraviy immunitetni hosil qilish; – bolalarda OAVdan, mobil telefonlardan foydalanish madaniyatini shakllantirib borish; – internetomaniyaning oldini olish; – yoshlarni bo'sh vaqtini nazorat qilish, foydali ishlarga, to'garaklarga jalb qilish; bolalarni badiiy adabiyotlarni o'qishga o'rgatish; – OAVlardagi ko'rsatuvlar, eshittirishlar, ma'lumotlarni muntazam nazorat qilishni, saralashni yo'lga qo'yish; – internet kafe kabilarning faoliyatini chegaralash va nazorat qilish. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev yoshlar tarbiyasi butun millat oldidagi ulkan mas'uliyatli vazifa ekanligini ta'kidlab: «Agar farzandimizga to'g'ri tarbiya bermasak, har kuni, har daqiqada uning yurish-turishi, kayfiyatidan ogoh bo'lib turmasak, ularni ilmu hunarga o'rgatmasak, munosib ish topib bermasak, bu omonatni boy berib qo'yishimiz hech gap emas» [3], deya takidlaydilar.

ADABIYOTLAR

1. Albert Shveyser - Kultura i etika (1973) .str-36
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishidan ma'ruzasi. 2021yil 19 yanvar
3. Shavkat Mirziyoyev. Vatanimiz taqdiri va kelajagi yo'lida yanada hamjihat bo'lib, qat'iyat bilan harakat qilaylik. – T.: O'zbekiston, 2017- B 21
4. Toshbekova M.X. Problems of solving ideological Threats in the context. Globalization 5. International EMI Entrepreneurship & Communication Social Sciences Congress EMISSC–North Macedonia/29-30 June 2020, B 226-235
5. Toshbekova M.X. Problems of ethnic differences in social life// “Научный импульс” международный современный научно-практический журнал/ Москва, 2023. С. 384-389 (100)).
6. Toshbekova M.X. Mafkuraviy tarbiya-ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashish omili sifatida //Ma'naviy-tahdidlarga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish havfsizlikni ta'minlash omili sifatida. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya.– Toshkent-O'zMU. 2020. – B. 110-113
7. Toshbekova M.X. Modulli o'qitish-ta'lim samaradorligini oshirish omili sifatida // Malaka oshirish tizimida o'qituvchilarni ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro loyihalarni amalga oshirishga yo'naltirish: strategiyalar, innovatsiyalar va ilgor tajribalar/QVXTXQTMOHM 2020. B 177-180
8. Toshbekova M.X. Globallashtirish sharoitida mafkuraviy to'qnashuv va oqibatlarini // Farg'ona davlat universiteti ilmiy xabarlari –Farg'ona, 2022 - № 3.– B. 50-57

Avazbek TULYAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti dots.v.b., PhD
E-mail: avazbektulyayev@gmail.com

TDYU professori G.Nosirxodjayeva taqrizi asosida

ZAMONAVIY SHAXSDA ERKINLIK VA IJTIMOY MA'SULIYAT TUYG'USINI YUKSALTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada erkinlik va ijtimoiy ma'suliyat tushunchalari tahliliy bayon etildi. Erkinlik va ijtimoiy ma'suliyat tuyg'usini shaxsda yuksaltirish ahamiyati asoslandi.

Kalit so'zlari: Shaxs, zamonaviy shaxs, erkinlik, ma'suliyat, ijtimoiy ma'suliyat, jamiyat, mentalitet, ma'naviyat, axloq, davlat, ma'naviy meros.

ВАЖНОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ ЧУВСТВА СВОБОДЫ И СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СОВРЕМЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье аналитически описаны понятия свободы и социальной ответственности. Обоснована важность повышения чувства свободы и социальной ответственности у личности.

Ключевые слова: Личность, современная личность, свобода, ответственность, социальная ответственность, общество, менталитет, духовность, нравственность, государство, духовное наследие.

THE IMPORTANCE OF INCREASING THE FEELING OF FREEDOM AND SOCIAL RESPONSIBILITY IN A MODERN PERSONALITY

Annotation

This article analytically describes the concepts of freedom and social responsibility. The importance of increasing the sense of freedom and social responsibility of the individual is substantiated.

Key words: Personality, modern personality, freedom, responsibility, social responsibility, society, mentality, spirituality, morality, state, spiritual heritage.

Kirish. Hozirga kelib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati, unga monand davlat boshqaruvi tizimini qaror toptirish zarurati hamda har bir fuqaroning ma'naviy salohiyati, falsafiy tafakkur tarzini va ma'suliyatini yanada yuksaltirish izchillik bilan davom etayapti. Darhaqiqat, odamzot o'z oldida turgan vazifalarni hal etishdan oldin hamma narsani aql tarozisiga qo'ymog'i, o'zi tashlaydigan amaliy qadamlarning ehtimoliy natijalarini avvaldan taxmin qilmog'i, nazarda tutmog'i lozim. Shu ma'noda biz erkinlik va mas'uliyatning shaxs ma'naviyatiga ta'siri masalalarini tadqiq etganimizda uning ibtidosi, ham intihosi ham falsafaga bevosita aloqador ekanligiga amin bo'lamiz. Binobarin, falsafa erkinlik va mas'uliyat masalasida faqatgina ma'naviyat bilan o'zaro aloqadorlikka ega bo'lgandagina yanada boy ma'no-mazmun kasb etishi mumkinligiga guvoh bo'lamiz. Jamiyat hayotini demokratlashtirish va mamlakatni modernizatsiyalash jarayoni nafaqat iqtisodiy islohatlar orqali, ayni paytda, ma'naviy tiklanish jarayonlari fuqarolik jamiyati va komil insonlarni voyaga yetkazish, kishilarimizda davlatimiz istiqboli, xalqimiz farovonligi uchun chuqur mas'uliyat hissini yuksaltirish vazifalari, birinchi navbatda, milliy mentalitetini bugungi zamon talablariga muvofiqlashtirish zaruratini ham yuzaga chiqarmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shaxs o'zining ma'naviy faoliyati natijasini oldindan belgilab olish imkoniyatiga ega. Shuning uchun ham erkinlikning ana shu xususiyatlari insoniyatning tarixiy taraqqiyoti davomida intelegentsiyaning doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan va ular tomonidan tadqiq etilgan. Erkinlik aksariyat adabiyotlarda inson faoliyat yo'nalishining murakkab sohasi ekanligi alohida qayd etiladi. Shuningdek, erkinlik universal sub'ektiv hodisa

ekanligiga alohida e'tibor beriladi [1]. Ba'zi hollarda erkinlik kishining o'z istagi bo'yicha ish tutishini anglatadi. O'z navbatida erkinlik alohida faoliyat sub'ektlarining huquqlariga muayyan cheklashlar ham qo'yyadi: aks holda jamiyatda turli xil murakkabliklar, nosog'lom ziddiyatlar yuz beradi. Erkinlik namoyon bo'lish shakllariga ko'ra quyidagilarga bo'linadi: axloqiy erkinlik, huquqiy erkinlik, siyosiy erkinlik, iqtisodiy erkinlik, vijdon erkinligi, ma'naviy erkinlik va hokazo. Hozirda mamlakatimizda "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida" qonun qabul qilingan bo'lib, unda vijdon erkinligining mamlakatimizdagi asosiy tamoyillari o'z ifodasini topgan [2]. Bundan ma'lum bo'ladiki, vijdon erkinligi demokratiyaning ajralmas, tarkibiy qismidir. Erkinlikning fuqaro erkinligi kabi yana bir shakli esa har bir fuqaroning Konstitutsiya va qonunlarida belgilangan huquqlardan foydalana olishi, qonunlarda ko'rsatib o'tilgan burchlarni bajarishini anglatadi [3]. Erkinlik va mas'uliyatning noekvivalent almashinuvi rivojlangan mamlakatlarda va uchinchi olam: ko'pincha shahar va qishloq o'rtasidagi munosabatlarda aniq namoyon bo'ladi. Ammo iqtisodiy erkinlik o'zining hajmi jihatidan ekspluatatsiyadan oshib o'tadi, xususan u o'z ichiga iqtisodiy qaror qabul qilishni qamrab oladi, iqtisodiy harakat erkinligini yo'lga qo'yyadi [4].

Erkinlikning nisbiy xarakteri shaxs mas'uliyatida, boshqa shaxslar bilan munosabatida va jamiyat oldidagi insonning burchida o'z aksini topadi. Shaxs erkinligi va mas'uliyati o'rtasidagi tobelik proportsionaldir: jamiyat insonga qanchalik ko'p erkinlik bersa, bu erkinlikdan foydalanish mas'uliyati ham ortib boraveradi. Aks holda jamiyatni yemiruvchi anarxiya yuzaga keladi. Buni har birimiz har soat, har soniya esdan chiqarmasligimiz lozim. Gyote

aytganidek: “Qachonki biz o'zimizdan oliy narsani faqatgina tan olishnigina emas balki hurmat qilishni o'rgansak erkin bo'lib boraveramiz. Chunki bunday hurmat bizni buyuklashtiradi; tan olishni va ichimizda qandaydir oliylikni ko'tarib yurishimizni ko'rsatadi. Shu bilan unga teng bo'lishga loyiqdirmiz” [5].

O'zbek xalqi turmush tarzining asosiy xususiyatlari, sharq xalqlariga xos bo'lgan ruhiy-psixologik hayot tarzini o'zida mujassamlashtirgan. Zero, sharqona turmush tarzining o'zi nihoyatda e'zozli bo'lib, unga kishilardagi qanoat va shukronalik, sermulo hazalik va andisha, ona tabiat bilan yaqinlik, insoniylikka xos sadoqat, qadr-qimmat, or-nomus kabi olijanob (his-tuyg'ular) xislatu fazilatlar kiradi. Ana shu fazilatlar orasida o'zbek mentalitetining o'ziga xos jihatini anglatuvchi “labz” degan tushuncha ham borki, u bevosita biz tahlil etayotgan mas'uliyat masalasi bilan uzviy aloqador. Labzning zaminida esa har bir shaxsning burch va mas'uliyatni chuqur anglashi turadi. Burch tushunchasini axloqshunoslikka birinchi bo'lib yunon mutafakkiri Demokrit olib kirgan. U burchni inson harakatining ichki motivi bilan bog'laydi va e'tiqod qilingan hatti-harakatlarni axloqiy hisoblab, kishi o'zining qo'rqish tufayli emas, balki burch hissi tufayli nojo'ya harakatlar qilishdan tiyishi kerak, deb tushuntiradi. Burch tushunchasi har bir davrda o'zgacha ma'noga ega bo'lgan va turli vazifalarni bajargan. Axloqshunos alloma Xusayn voiz Koshifiy yashagan XV asrda esa burch birinchi galda xudo oldidagi ishlar: nomoz o'qish, sig'inish, xayr-ehson qilish kabilarni o'z vaqtida bajarish burch deb tushunilgan. Shunga ko'ra: “Xudo oldidagi burchni o'tab bo'lgandan so'ng, albatta, ota-ona oldidagi burchni bajarmoq kerak, chunki parvardigori olam ularning xursandchiligini o'zining xursandchiligi deb biladi”, - deydi. “Burchini bajarmoqlik bu insonning olijanobligidan va yuksak darajada bilimdonligidan dalolat beradi” deyish bilan Voiz Koshifiy burchning bilimdonlik orqali tarkib topib borishini ko'rsatib o'tadi.

Burch va mas'uliyat bilan labzni ilohiyotga daxldor jihatlar ham borki, buyuk ilohiyotchilar bu xususda teran fikrlarni bayon etganlar. Ular labzni berilgan va'daga vafo bilan izohlaganlar. XVIII asrda yashab ijod qilgan ilohiyot ilmining yirik namoyondasi So'fi Olloyor bu xususda quyidagi baytni keltiradi:

Kel, e sodiqi, sidq lofin,

Ulanча qilmag'il va'da xilofin [6].

Tahlil va natijalar. Erkinlik – insonga yuklatilgan yuksak mas'uliyatdir. Bunday mas'ullik insonning jamiyat oldidagi muhim vazifalaridan hisoblanadi. Mana shu vazifani bajarishni erkin, ixtiyoriy tanlash, irodaga ega bo'lish, uni vijdonan bajarishi bilan birgalikda insondan katta mas'uliyat ham talab qildi. Erkinlik va mas'uliyat insonning o'zligini anglash darajasini ham anglatadi. Inson o'z mohiyatini, vazifasini, ayniqsa jamiyat va yaqinlari oldidagi mas'ulligini chuqur anglab yetgan holda ish tutsagina yuksak darajada erkin bo'lib boraveradi. Bundan tashqari, erkinlik va mas'uliyatni falsafiy qarashlarda qay darajada aks ettirilganligi masalasiga o'z e'tiborimizni qaratsak, bu tushunchalar ortida yotgan muammolarni chuqur tushunish va tushuntirish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Bizga ma'lumki, Sharq va G'arb falsafasi hayotning tub va o'zak masalalari bo'yicha bir-birini to'ldirib, boyitib kelgan, bir-biridan oziqlangan, bir-biridan ta'sirlanib kelgan.

Shaxs ma'naviy kamolotida ma'naviy mas'uliyat masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi va u jamiyatda quyidagicha ko'rinishda tarkib topadi:

- ijtimoiy qatlamlarda;
- institutlar, tashkilotlar, uyushmalar, partiyalar;
- boshqaruv irearxiyasi;
- oila, maktab, mehnat jamoalari. Bu ketma-ketlik

o'zining amal qilish doirasi tasnifida, mas'uliyat ijtimoiy-

ma'naviy o'zgarishlarning in'ikosi sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, har bir pog'onada o'ziga xos tarzda ichki daraja ham mavjudki bu bilvosita shaxslararo, guruhlararo, davlat va jamiyatlararo munosabatlar tarzida namoyon bo'ladi. Shuningdek, har bir pog'onada o'z ifodasini topgan mas'uliyat darajasi uni tasniflovchi jihatlar shaxs ma'naviy faoliyati, uning turfa xususiyatlari bilan bir butunlikda kechadi. Bulardan ma'lum bo'ladiki, ijtimoiy mas'uliyat kishilik jamiyatining asosiy ma'naviy hayot mazmun-mohiyatini tashkil qiluvchi omil hisoblanadi.

Millatimiz mentalitetidagi axloqiy me'yorlarni ulug'lay olsak, bergan so'zimizni har qanday sharoitda uddasidan chiqsak, o'zimizni insoniy burchimiz hamda mas'uliyatimizni chuqur his qilgan bo'lamiz. Shu o'rinda, mutafakkir Abu Mansur Moturudiyning “Har bir inson u dunyo va bu dunyodagi taqdirini o'zi yaratadi, inson erkinligi, hurligini ta'minlovchi kuch – har bir hayotiy vaziyatda oqilona me'yor, murosaga asoslangan muvozanatni ta'minlay bilish tamoyillariga rioya qila olishdan iborat” [7], degan aqidasi biz yuritayotgan mulohaza aynan muvofiqligini hamda insonning har ishga qodirligi va mas'ulligi g'oyasining mamlakatimiz tarixida o'ziga xos ma'naviy poydevorga ega ekanliginalohida ko'rsatish zarur. Zero, biz yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'zbek mentaliteti hodisasini ilmiy-sotsiologik o'rganishga va shaxslarga munosabat masalasida muhim o'ziga xoslikni oydinlashtiradi. Bu o'ziga xoslik xalqimiz vakillarining jamoaga qarab fikr yuritish, ammo shaxsga qarab ish tutish xususiyatidan iborat. Shu boisdan ham o'zbek mentalitetida jamoaviylikka me'yoriy bog'liqlik fazilatini saqlagan holda, uning bir qadar individuallashuvi, unda javobgarlik hissini rivojlantirish, o'zi uchun o'zi hisob bera olish, mustaqil ish tutish, shaxsiy mas'ullik singari xususiyatlarni yanada takomillashtirish zarur.

Agar e'tibor berilsa, mentalitetning tub ildizini, mohiyati me'yorini saqlay bilish, har bir masalada “etti o'lchab bir kesish”ning ustuvorligi tashkil etadi. Ayni chog'da milliy mentalitetimizga xos bo'lgan qator noqis xususiyatlarimiz ham borki, ularni o'z vaqtida anglab, o'z-o'zini tartibga solish, takomillashtirishdan iborat ijtimoiy yondoshuvlarni tarkib toptirishimiz lozim. Ulardan eng xavflilari qatorida ijtimoiy loqaydlik, befarqlikni ko'rsatib o'tish g'oyat muhimdir.

Shuni alohida qayd etish zarurki, ijtimoiy befarqlik negizida boshqa qator sabablar, ya'ni iqtisodiy-siyosiy sohalar bilan birga psixologiyada ta'rif berilgan aniq nuqtai nazar va xarakterga ega emaslik yotadi. Aniq xarakterli shaxslar tarkibiga uning o'ziga xosligini ta'kidlab turuvchi to'g'ri so'zlik, qat'iylik, maqsad sari sabot bilan intiluvchanlik singari fazilatlariga ega bo'lganlar kiradi. Xarakterda beqarorlikning yo'qligi tashqi ta'sirlarga beruvchanlikni, munosabatlarda passivlik, ikkilanish va oxir-oqibatda konformizmni tarkib toptiradi.

Konformizm, mutelik, har qanday zo'ravonlikka ko'nish illatlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bu esa shaxsda hayotga mas'uliyatsizlik bilan qarash befarqlik, o'zibo'larchilik tuyg'ularining o'sishiga sabab bo'ladi. O'z navbatida bu holat xalqni tashqi tazyiqlar, xavflarga qarshi tura olish, kurashchanlik kabi xususiyatlarini so'ndirib, milliy immunitetni susaytirib yuboradi. Natijada xalqimiz tabiatidagi ijobiy xislatlar o'rmini ayrim salbiy illatlar egallay boshlaydi. Xususan, turli ijtimoiy-siyosiy va hayotiy holatlarda aholining muayyan qatlamlarida so'z va ish birligi ma'lum darajada buziladi. Odamlararo muloqotlar tizimida shaxsning o'z kuchiga, jamiyat tuzilmalariga bo'lgan munosabatda ishonchsizlik hissi yuzaga keladi. Ma'naviy merosga hurmat, vorisiylik an'analari susayadi. Milliy birlikka intilishdan ko'ra, etnik, mahalliy va hududiy ayirmachilikka berilish kuchayadi. Ayniqsa, bugungi kunda, aksariyat yoshlar tabiati, fe'l-atvorida barqaror xususiyatlarning yetishmasligi tufayli

turli hayotiy holatlar oldida esankirab qolish; vaziyatlarga to'g'ri baho berish, ulardan foydalanish yohud boshqarish o'rniga shu vaziyatlar oqimiga qo'shilib qolish, tashqi ijtimoiy-siyosiy tavsiflarga berilish, konformistik mayllarning ko'payishi ko'zga tashlanmoqda. Bu tendentsiyaga nisbatan, ya'ni yoshlarimiz fe'l-atvorida ijtimoiy-foydalilik tamoyillarini shakllantirish uchun maqsadli tarbiyaviy ta'sir mexanizmini ishga solish juda zarur.

Yangi O'zbekiston kelajagi ozod va ongli fikrlovchi fuqarolarning erkin tafakkur tarzi, ularning yangilikka tashna bunyodkorlik ruhi hamda faqat o'zgargan o'zbek mentaliteti vositasida yaratilishi mumkin. Milliy mentalitetdagi o'zgarishlar avvalo yoshlar dunyoqarashiga ularni fe'l-atvoriga hatti-harakatiga ularning erki va mas'uliyatining mushtarakligini ta'minlashga ijobiy ma'noda ta'sir o'tkazmog'i lozim. O'zbekni oilaparvarligidan tortib ota-ona, farzand, qavmu-qarindosh oldidagi mas'ulligi, ilohiyotdan ato etilgan "Sillai-raxim", ya'ni yaqin kishilariga rahmdillik fazilatlariga daxildor o'ziga xos xususiyatlari milliy mentalitet belgilari hisoblanadi. Ana shu fazilatlarini yoshlarimiz hayoti, turmush tarziga muntazam singdirib borish oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik, mahalla-ko'nyning nafaqat vazifasi, balki vijdon amri ijtimoiy mas'uliyatidir. Bu mas'uliyatni chuqur his etmoq jamiyatimiz fuqarolaridan ajdodlarimiz ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini bilish unga ixlosmand bo'lishni ham talab etadi. Buning boisi shuki, ma'naviyat insonning o'zligini anglashga yordam beradi. Mentalitetimizdagi ana shu fazilatlarini ulug'lamay turib, o'zligimiz asosi bo'lgan milliy davlatchilik g'oyasini kishilarimiz ongiga singdirmay turib ularda muayyan masalalarda erkin amaliy faoliyatni, mustaqil tafakkur va mushohada madaniyatini shakllantirib bo'lmaydi, mamlakat va millat taqdiri uchun fuqarolik mas'uliyatini teran anglashga, vatanga fidoyi inson sifatida kamol toptirish uchun qilingan sa'y-harakatlar besamar ketadi. Shuningdek, bugungi fuqarolarning aksariyatini fikrlash tarzi yaratuvchanlik, bunyodkorlikka, turmushimizda mavjud bo'lgan ijtimoiy illatlarni bartaraf etishga qaratilgan konstruktiv va dasturiy mulohazalar yo'qligi bilan xarakterlanadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, shunday xulosa qilish mumkinki, ijtimoiy falsafiy fikr tarixi, ayniqsa Sharq Uyg'onishi hamda G'arb Renessansi va ma'rifatchiligi davrlaridagi allomalarni aql-idroki orqali chuqur tadqiq qilingan qadriyatlar: iroda kuchi, tirishqoqlik, ishchanlik, tashabbuskorlik, qobiliyat va

hokazolar hozirgi davr shaxs erkinligi hamda mas'uliyatini uyg'unlashtiruvchi asosiy xususiyat bo'lib qolmoqda. Bu xususiyatlarning shakllanishi shaxs erkinligini namoyon bo'lishida ilgari tashlangan qadamlar edi. Ammo bugungi kundagi global hodisalar, bashariyat tafakkuridagi tig'iz o'zgarishlar, ayni shu erkinlik darajasida shaxsda xudbinlik, shafqatsizlik, salbiy ma'nodagi shaxsiyatparastlik illatlarining mavjudligi bilan ham ifodalanayotganligini unutmaslik kerak. Inson shaxsining bu jixati faqat induvidual tabiatga ega bo'lmay, balki keng ijtimoiy mazmunga ham ega. Ya'ni shaxslargina emas, balki katta yoki kichik el-elatlar, millatlar va xalqlar ham taqdiriga tegishli xollarning barchasida ijtimoiy tanlov erkinligiga egadir. Lekin bular shaxs va ijtimoiy kuchlar sof sub'ektivligining natijasi emas, balki provardida ob'ektiv taqozolanganligi oqibatidir. Bunday taqozolanganlik shaxs erkinligi bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxs erkinligi deganda ijtimoiy-ahloqiy tamoyillariga mos va inson huquqlarini ta'minlash darajasini anglatuvchi hodisa tushuniladi. Chunonchi, bu holatda shaxs erkinligiga o'z hayoti va faoliyatini amalga oshirishi, ozod shaxs sifatida mehnat qilishi, bilim olish, o'zi istagan kasb, hunarni, diniy e'tiqod va boshqalarni ixtiyoriy tanlashi xos bo'ladi. O'z navbatida shaxs erkinligining tarkibiy qismlari sifatida shaxsning daxlsizligi, qadr-qimmati, diniy e'tiqod, vijdon, so'z, ijod erkinligi, xususiy mulkka egalik huquqi va boshqalarni keltirish mumkin.

Mazkur quyidagi ilmiy-nazariy xulosalar asoslaydi:

Birinchidan, shaxs ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy-tarixiy faoliyat mahsuli, ijtimoiy munosabatlar sub'ekti sifatida muayyan erkinlikka tayanar ekan, ana shu erkinlikni o'zida ham shaxsiy, ham ijtimoiy mas'uliyatni his qilib yashamog'i zarur.

Ikkinchidan, mustaqillik jamiyatimiz fuqarolariga erkinlikning katta imkoniyatlarini yaratib berdi. Kishilarimiz fikr qaramligi, tafakkur qulligidan qutilish, o'z so'zi, o'z ovozi va eng muhimi o'z fikri bilan ish tutish, real voqelikdagi hodisalarga hech ikkilanmay munosabat bildirish huquqiga ham ega bo'ldi.

Uchinchidan, istiqlool sharofati bilan har bir kishining emin-erkin rivojlanishi, milliy qadriyatlar, halqimizning ajoyib udum hamda taomillari asosida ozod va erkin mustaqil dunyoqarashga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash, uni ma'naviy kamoloti uchun g'amxo'rlik qilish davlat va jamiyat hayotidagi ustuvor vazifaga aylandi.

ADABIYOTLAR

1. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 601 с.
2. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 1998. – 32 b.
3. Андриянова Е.В. Эволюция форм свободы (Социально - философский аспект анализа): Дис. ... канд. филос. наук : - Екатеринбург: 2006. - 160 с.
4. Галочкина О.А. Экономическая свобода и ее границы : Дис. ... канд. экон. наук : - Чебоксары: 1996. - 154 с.
5. Автобиография И.Гете. Поэзия и Правда (Wahrheit und Dichtung). - М.: Захаров, 2003. - 736 с.
6. Risolai aziza – "Sabotul o'jizin" sharhi. Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, -Toshkent: 2000. - 209 b.
7. Ulrix Rudolf. Al -Moturudiy va Samarqand sunniylik ilohiyoti (qisqartirilgan nashr). -Toshkent: Mavorounnahr, 2002. – 108 b.

UDK 808.53

Bobur TURDALIYEV,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: Ziyur@inbox.ru
T.I.Q.X.M.M.I milliy tadqiqot universiteti dotsenti v.b., PhD D.Nasriddinov taqrizi asosida

“BAHS-MUNOZARA” METODINING FILOLOGIK YO‘NALISHDAGI TALABALAR OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA QO‘LLANILISHI

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot ishi, talabalarning guruhdagi kichik guruhlarga bo‘lingan holda amalga oshirilgan “bahs-munozara” metodi orqali muloqot qilish qobiliyatlarini takomillashtirishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot ishida eksperiment sifatida oliy ta‘lim muassasalari talabalari tanlandi. Ma‘lumotlar talabalar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma asosida tayyorlandi.

Kalit so‘zlar: bahs-munozara, nutq jarayoni, kompetensiya, kichik-guruhlar, ekperiment, bariera, og‘zaki nutq qobiliyati, o‘qitish strategiyalari, muloqot qilish qobiliyati.

“DISCUSSION” METHOD TO IMPROVE SPEAKING SKILLS OF ENGLISH PHILOLOGICAL STUDENTS

Annotation

This research work is aimed at improving students' communication skills through the "discussion-discussion" method, which is divided into small groups in the group. Students of higher educational institutions participated in this research. The data was prepared on the basis of a survey conducted among students.

Key words: small group discussion, oral communication skills, teaching strategies, communication skills, speech process, experiment, barrier.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА “ДИСКУССИЯ” ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКОВ АНГЛИЙСКОЙ УСТНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Аннотация

Данная исследовательская работа направлена на совершенствование коммуникативных навыков студентов посредством метода «дискуссия», который в группе разбивается на малые группы. В исследовании приняли участие студенты высших учебных заведений. Данные подготовлены на основе опроса, проведенного среди студентов.

Ключевые слова: обсуждение в малых группах, речевой процесс, компетенция, малые группы, эксперимент, барьер, устная речь, стратегии обучения, коммуникативные способности.

Kirish. Hozirgi kunda ingliz tili barcha sohalarida keng tarqalgan, xususan, biznes, ta'lim, turizm, tibbiyot, psixologiya, IT sohasi kabi bir qator sohalar mazkur til bilan bevosita yonma-yon faoliyat olib bormoqda. Shu bilan birga ingliz tili chet tili sifatida o'qitish bir qancha mamlakatlarning ta'lim sohasidagi eng yuqori maqsadlaridan biri hisoblanadi. Misol tariqasida Indoneziyada ingliz tili birinchi xorijiy til deb e'lon qilingan hamda ushbu mamlakatda ingliz tili boshlang'ich ta'limdan boshlab oliy ta'lim muassasalarigacha xorijiy til sifatida o'quv dasturlariga kiritilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Og‘zaki nutqni o‘stirish tilni o‘rganishning muhim strategiyalaridan biri hisoblanadi. Bu borada bir qator jahon olimlari va metodistlari ilmiy tadqiqot olib borishgan. Ular sirasiga N.Agravat., H.Bravn., J. Rogers., M. Selse-Mursia., A.Damarki., I.Fauzi., B.Hopson., J. armer., K. Hayriye M.Lestari kabi olimlar o‘z ilmiy tadqiqotlarini olib borishgan. Mazkur olimlardan biri N.Agravati o‘zining limiy qarashlarida talabalarda og‘zaki nutqni rivojlantirish bosqichlari muhimligini alohida e’tirof etgan. N.Agravatining ta’kidlashicha, “og‘zaki nutq – boshqalar bilan o‘zaro muloqotga kirishish uchun qo‘llaniladigan faoliyat”[1]. Shu bilan birga, N.Agravati “og‘zaki nutq qobiliyatiga ega bo‘lish tildan foydalangan holda muloqot qilish, fikrlarni ifodalash yoki ma‘lumotlar almashinish imkoni mavjudligi” deb ta’rif beradi[2].

H.Braunga ko‘ra, “nutq to‘g‘ridan-to‘g‘ri va empirik tarzda kuzatilishi mumkin samarali qobiliyat bo‘lib, olib borilgan kuzatuvlar natijasiga ko‘ra sinovdan o‘tuvchilarning tinglash qobiliyatining aniqligi va samaradorligi bilan

o‘zgaradi, bu esa o‘z navbatida og‘zaki nutq testining ishonchliligi va asosililigini shubxasiz buzilishiga olib keladi. Og‘zaki nutq orqali talabalar o‘z fikrlari va xisssiyotlarini o‘z sheriklari bilan ma‘lumot almashina oladilar. Chunki og‘zaki nutq insonlarning o‘zaro muloqot qilishlari uchun eng ko‘p va to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llaniladigan vosita bo‘lib, og‘zaki nutq insoniyatning muloqot asosi hisoblanadi” deb ta’riflaydi[3].

E. R. Imam Fauzi o‘zining tadqiqot ishlarida quyidagi g‘oyani olg‘a suradi. E. R. Imam Fauziga ko‘ra “og‘zaki nutq mahorati, tinglash qobiliyatining to‘g‘ri va samarali bo‘lishi orqali bosqichma-bosqich rivojlanishi mumkin. Boshqacha qilib ta’kidlanganda, muhokama, ikki va undan ortiq ishtirokchilar hamda ularning xar birining gapirish va eshitish qobiliyatlariga ega bo‘lishlari talab etiladi”[7].

Shunga qaramay, muloqotga kirishuvchilarning o‘z ona tillari bilan bir qatorda boshqa tilda muloqot jarayonida bir qancha noqulur vaziyatga duch kelish mumkin. Masalan, suhbat davomida uyatchanlik va qo‘rquv hissi paydo bo‘lishi yoki ingliz tili o‘qituvchilarning talaffuzdagi ba’zi bir xatolar vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin.

Amerikalik olim M.Selse-Mursianing fikricha, o‘quvchida nutq mahoratiga erishish uchun til har doim faoliyatda bo‘lishi lozim, aks holda ko‘zlangan maqsadga erishish qiyin kechishi mumkin. Demak, bu kabi muammolarni hal qilish uchun o‘qituvchilar kerakli bo‘lgan yechimni topishga hamda amalda qo‘llashga qodir bo‘lishlari ham muhim. Mazkur ko‘nikmani rivojlantirish uchun olim M.Selse-Mursia o‘quvchilarning nutq ko‘nikmalarini oshirishi uchun munozaralar, nutqlar, “rol play” kabi o‘yinlar,

suhbatlar, og'zaki dialoglar audio tasmlari va aniqlikka asoslangan boshqa tadbirlarni amalga oshirish muhim deb hisoblaydi[5].

Ingliz tilidan foydalanishda kommunikativ va funksional nutq qobiliyatini oshirishga yordam berish uchun kichik guruh muhokamasidan foydalanish bir qancha afzalliklarga ega. Angliyalik tadqiqotchi D.Braun fikriga ko'ra "talabalarning nutq mahorati dars mashg'ulotlarida amalga oshiriladigan bir qator mashg'ulotlar natijasida amalga oshiriladi. Shundan kelib chiqqan holda, kichik guruhlarda o'zaro og'zaki nutq amaliyotlarini o'tkazishdan ko'zlangan asosiy maqsad, ta'lim yo'nalishida talabalarning o'zaro hamkorligini va muloqotini rivojlantirish, shuningdek individual surishtiruv hamda ijtimoiy muhitni yaratishni ta'minlashdan iboratdir"[3].

Shuningdek, Angliyalik olim J.Xamer tanqidiy fikrlariga ko'ra, dars mashg'uloti mobaynida amalga oshirilayotgan og'zaki nutq amaliyotlariga jalb etilgan kichik guruhlardagi ba'zi juftliklarning ishlashlari yetarli darajada qoniqarli emasligi hamda ba'zi hollarda faoliyat yuritayotgan juftliklari yetarli darajada mazmunli ishlamasliklari nutq kompetensiyalarini rivojiga salbiy ta'sir o'tkazishini tanqidiy yondoshadi. Bunga yechim sifatida, kichik guruh mahokamaksi o'qituvchiga guruhda hikoyalar yoki "rol play" o'yinlar orqali til faoliyatini usullarini qo'llashni tavsiya qiladi[8].

Kichik guruhlardagi muhokama – bu o'qituvchi tomonidan sinfni kichik guruhlariga bo'lib o'qitish usulidir. Ushbu usul o'quvchilarning nutqini o'stirish uchun bir qancha imkoniyatlarga ega. Bunda har bir guruh to'rt-besh nafar talabadan iborat bo'ladi. O'quvchilar guruhlariga bo'linib, bir-biriga qarama-qarshi o'tirgan holda, erkin suhbat qura oladilar. Bu holat erkin muloqotni vujudga keltiradi va o'quvchilar hech ikkilanmasdan darsda erkin til ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Mazkur kichik guruhlardagi muhokama metodining funksiyalari quyidagilarni tashkil etadi va ushbu vazifalarni a'lo darajada bajarilishni talab etiladi:

guruh munozarasi uchun o'qituvchilar darslarni puxta tashkillashtirishi

guruh muhokamasida yetakchi guruh a'zolari saylanishi

har bir til o'rganuvchi berilgan vazifalarni mukammal o'rganishi

til o'rganuvchilar ishtiroki davomida berilgan vazifalarni masuliyat bilan bajarilishini talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Munozaralar turli sabablarga ko'ra mazmunga asoslangan darslardan keyin o'tkazilishi mumkin. Talabalar munozara guruhlarida xulosa chiqarishga, voqea haqida fikr almashishga yoki yechim topishga harakat qilishlari mumkin. O'qituvchi bahs-munozara metodini qo'llashdan avval mazkur metodning samarali o'tishi yoki o'tmasligini aniqlashi muhim hisoblanadi. Talabalarni nutq mahoratini oshirish maqsadida, sinf yoki guruh muhokamalarining maqsadidan qat'iy nazar, doimiy ravishda savollar berish, fikrlar ifodalash, qo'llab-quvvatlash va izohlar izlashga undash kerak bo'ladi[11].

Talabalarning dars mashg'ulotlarini o'zlashtirish borasida duch kelishi mumkin bo'lgan muammolarga to'g'ri baho bergan xolda baxs va munozaralar olib boriladi. Bu kabi muammolarni kichik guruh muhokamasida ularni bitta guruhga emas, balki guruhdagi 4-5 talabadan iborat kichik guruhlarda aniqlash mumkin, shuningdek, kichik guruhlardagi munozaralar, talabalar o'z muammolariga to'g'ri baho bergan holda qobiliyatlarini rivojlantirishga turtki bo'lishi mumkin.

O'qituvchilarning o'quvchilar bilan qanday usulda munosabatda bo'lishi, nutq mashqlarini rag'batlantirishi, talabalarning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlari bilan

bog'langan xolda mashg'ulotlar olib borishi og'zaki nutq qobiliyatlarining takomillashishi borasidagi muhim jihat hisoblanadi. Ushbu tadqiqot experiment sifatida UzDJTuning 1-ingliz fakultetining 1-kurs talabalari bilan olib borildi. Ekperimentda 2201 hamda 2202 guruhlar tanlab olindi. Mazkur guruhlar 17 ta talabalardan iborat edi. Ushbu tadqiqotning maqsadi real sharoitlarda amaliy baho berish, shuningdek ilmiy reallikni tekshirishning asosililigini va ulardan talabalarning nutq kompetensiyalarini rivojlantirishga mo'ljallandi.

Ushbu tadqiqotni amalda joriy etish maqsadida "zoom" orqali olib borilgan onlayn dars mashg'ulotlardan foydalanildi. Ma'lumotlarni chuqur tahlili, xamda, real sharoitlarda tadqiqot o'tkazish maqsadida ushbu tadqiqotda ma'lumotlarni to'plash uchun yopiq so'rovnomadan foydalanildi. Til o'qituvchisi talabalarga ushbu ma'lumotlarning natijasini tasdiqlash maqsadida intervyu tariqasida bir qator savollar bilan murojaat qildi. Mazkur intervyuni tashkillashtirishdan maqsad talabalarning kichik guruh muhokamasi modeli haqidagi tasavvurlari, shuningdek talabalarning nutq mahoratini oshirish bo'yicha takliflarni to'plash edi. Natijada, o'quvchilarning o'quv maqsadlari va o'rganish modelini takomillashtirish bo'yicha ochiq savollar intervyu yo'riqnomasiga kiritildi.

Olib borilgan tadqiqot natijasida talabalar og'zaki nutq qobiliyatlarini o'stirishga erishishdi. Suhbatda Zoom ilovasi orqali 5 nafar talaba ishtirok etdi. Mazkur suhbatda olim A.Damarki tomonidan tavsiya etilgan bir qator intervyu savollari keltirildi. Ular quyidagilarni tashkil etadi:

1-savol: kichik guruh muhokamasi talabalarni faolroq, ijodiy bo'lishga va guruhda birga tilni o'rganishga unday oldimi?

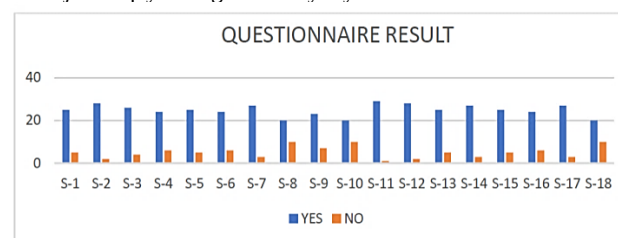
2-savol: talabalar guruhda yoki guruh oldida gapirishga jur'at qila oladimi?

3-savol: o'quv jarayoni ko'plab amaliyotlar bilan boshlanganida talabalar mamnun bo'ladilarmi?

4-savol: kichik guruh muhokamasi talabalarga puxta tayyorlangan yoki tayyor bo'lmagan ommaviy nutqni aniqlashga yordam beradimi?

5-savol: ushbu kichik guruh muhokamasi talabalarga taqdimot paytida guruhda yoki sinf oldida nutq so'zlash bilan bir qatorda tanqidiy fikrlashga yordam beradi?

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan so'rovnoma natijalarini sharxlash orqali talabalarning ijobiy javob berganliklarini guvohi bo'lish mumkin. Birinchi bayonotda 11 nafar talaba guruh muhokamasi talabalar orasida o'tkaziladigan amaliyotlarni rivojlantira oladi, degan fikrga qo'shildilar. Kichik guruh muhokamasi, shuningdek, o'qituvchilarning barcha topshiriqlari hamda og'zaki nutq muammoli munozaralarni to'lig'icha bajarish uchun talabalarni jalb qilish kerak bo'ladi. Bundan kelib chiqqan holda bu yo'l ham o'quvchilarga guruh talabalari oldida mustaqil ravishda nutq so'zlash va berilgan savollarga ishonch bilan javob qaytarishga imkoniyat yaratadi.

Bundan tashqari, talabalar o'zlarining fikrlarinierkin bayon eta oladilar. Kichik guruhlar muhokamasi, talabalarni o'z do'stlari bilan kichik muhokamada qaror qabul qilishga o'rgatadi, shuning uchun talabalar nutq mahoratini oshirish bilan birga boshqa bir qancha zarur bo'lgan ko'nikmalarni ham o'rganadilar.

Talabalarning 13 nafari o'zaro hurmat bilan tinglash qobiliyatini oshirish imkoniyati mavjudligidan o'z roziliklarini bildirganlar. Bundan tashqari, 3 nafar talabalar, agar muhokamalar kichik guruhlarda muloqot davomida intellektual epcillikni oshirishni istagini bildirganlar. Shuningdek, yuqoridagi fikrlarga qarshi 5 nafar talaba o'z qarashlariga egadirlar. Bundan kelib chiqqan holda, shuni ta'kidlash lozimki, agar guruh muhokamasi talabalar og'zaki nutqi paytida tildan foydalanganda ularning intellektual epcilligini oshirishi mumkin bo'lsa, ma'lumotlarning natijasini qabul qilish mumkin. O'z roziliklarini bildirgan 13 nafar talabalar, guruh muhokamasi orqali mavzu bilan osongina bog'lanishlari mumkin.. Biroq hanuzgacha "No-yo'q" deb javob beruvchi 5 nafar talabalar mavjud. Shuningdek, guruh muhokamasi talabalarga o'rganish mavzusiga osonroq bog'lanishga yordam beradi degan qarashga ega 13 nafar talabalar o'zlarining "yes-xa" degan javoblariga ega bo'lib, boshqa bir tomonda 5 nafar talabalar o'zlarining "No-yo'q" degan javoblari bilan, munozara jarayonida talabalar mavzuni muhokama qilish jarayonida aks etishi mumkin.

O'qituvchi talabalarning o'z mavzularini bayon qilishda tildan qanday foydalanishini kuzatishi va har bir talabaning nutqiga e'tibor berishi juda muhim.

Shuningdek, 13 nafar talaba "yes-ha" hamda 3 nafar talaba "no-yo'q" degan javobga ega bo'lishlari shuni bildiradiki, kichik guruh muhokamasi talabalarga hamkorlikda o'rganish odatlarini rivojlantirishga yordam bersa, talabalar o'z roziliklarini bildiradilar. Talabalarning nutq qobiliyatini oshirish jarayonida o'zlarining ishonchlarini oshiradilar, talabalar ham birgalikda o'rganishlarini oshirib boradilar. Talabalarga og'zaki nutq ko'nikmalarini o'rgatishda

kooperativ yondashuvdan ham foydalanishdi. Shuningdek, ular innovatsion ta'limdan birini amalga oshirishda o'zlarida bo'lgan ishonch yanada oshdi. Shunday ekan, og'zaki nutqni o'stirishda ko'zlangan natijaga erishish uchun yuqoridagi metodlar samarali ekanligiga amin bo'ldik. Talabalar orasida gapirishga ikkilanadigan talabalar, o'zaro birgalikda o'rganish natijasida til to'siqlarini yengishga erishdilar. Olib borilgan tadqiqot natijasi shuni ko'rsatadiki kichik guruh muhokamasi ko'pchilik talabalar tomonidan qiziqarli, foydali va tildagi to'siqlarini yengishga erishildi degan xulosaga kelish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqotning maqsadi kichik guruhlarda muhokamalar o'tkazish orqali talabalarning og'zaki nutq qobiliyatini rivojlantirishdan iboratdir. Yuqoridagi tahlillarga ko'ra, o'qituvchi talabalarning og'zaki nutq qobiliyatini rivojlantirish uchun kichik guruh muhokamasidan foydalanganda talabalar ijobiy javob olishgan. Talabalarning aksariyat javoblari talabalarning og'zaki nutq mahoratini oshirishda kichik guruh muhokamasidan foydalanishning ba'zi afzalliklarga ega ekanligini tekperiment jarayonida guvohiga aylandi. Kichik guruhlarda muhokama qilish har bir til o'rganuvchi uchun erkinlik berishi, bimalol nutqini bayon etishi, kreativ fikr olishi hamda tildagi bir qancha barierlarni yengishga, kichik guruhdan bahs-munozara metodini qo'llash orqali talabalarning o'zlariga bo'lgan ishonchlarini oshirishi va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishlariga asos bo'ldi. Shunday ekan ushbu bahs-munozara metodini barcha til o'rganuvchi talabalarda va maktab yoshidagi til o'rganuvchilarda qo'llash mumkinligini yuqoridagi tadqiqot natijasidan bilish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Argawati.N. O. Developing students' speaking skills through group discussions. ELTIN journal. 2006. P.145
2. Argawati, N. O. (2014). Developing students' speaking skills through group discussions.. ELTIN journal. 2006. P149
3. Brown, D., Rogers, J., & Rogers, T. S. Research in a second language. Oxford: Oxford University Press. 2004. P.232
4. Brown, H. Principles of learning and teaching English. New Jersey: Prentice Hall Regents. 1994.
5. Celce-Murcia, M. Teaching English as a second or foreign language. 3rd Edition, Heinle Publisher. Boston. 2001.
6. Damarki. A. Evaluation of a collaborative learning model based on information processing in a speaking skills course. Journal of Language Teaching and Research, Vol. 8, No. 1. 2017.Pp. 44-51.
7. Fauzi. I. Developing students' speaking skills through small discussion groups. Journal of ELT Research. 2017. Pp. 130-138.
8. Harmer. J. Practice of teaching English.. London: Longman. 2001
9. Hopson, B. and Scally. M. Teaching life skills. McGraw-Hill. Book Company (UK) Limited. 1981.
10. Kayi, H. Teaching speaking: Practices for improving speaking in a S.L. The Internet TESL Journal Vol. XII, No.11. 2006
11. Lestari, M. Wahyudin, A. Filologik yo'nalishdagi talabalarga til o'qitish strategiyalari. Journal of English Language Teaching and Learning. 2020. pp. 25-30.

УДК:37.03

Фарида УМАРОВА,

Университет общественной безопасности Республики Узбекистан, кандидат педагогических наук, доцент кафедры изучения языков.

Рецензент – заведующая кафедрой психологии Университета прикладных наук, кандидат психологических наук, доцент Туйчиева С.М.

EFFECTIVE COMMUNICATION IS THE KEY TO ENSURING PERSONAL-ORIENTED TEACHING

Annotation

The article deals with the issues of organization of communication between students and the teacher, ways of forming communicative competence, the role of communication in the organization of POT.

Key words: Personality, personal-oriented teaching, competence, communication, educational process, value in itself.

SAMARALI KOMMUNIKATSIYA – SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNI TA'MINLASH KALITI

Annotatsiya

Maqolada talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi muloqotni tashkil etish masalalari, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish yo'llari, ShYTni tashkil etishda muloqotning o'rni kabi masalalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Shaxs, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiya, muloqot, ta'lim jarayoni, inson qadri.

ЭФФЕКТИВНАЯ КОММУНИКАЦИЯ – КЛЮЧ К ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы организации коммуникации между обучающимися и преподавателем, способы формирования коммуникативной компетенции, роль коммуникации в организации ЛОО.

Ключевые слова: Личность, личностно-ориентированное образование, компетенция, коммуникация, образовательный процесс, самооценочность.

Введение. Общество и личность рассматривают образование с позиций цели, процесса и результата. Перечисленные категории социально и исторически обусловлены. На каждом этапе своего развития общество ставило перед образованием конкретные цели, возлагало определенные функции. Соответственно предъявлялись требования к организации и содержанию образовательного процесса, конечному результату образования. Другими словами, государство и общество, проводя определенную политику по отношению к

образованию, формировало, в соответствии с выработанными в обществе ценностями, подрастающее поколение.

В настоящее время на всех уровнях системы образования реализуется переход от знаниевой к личностно-деятельностной (компетентностной) парадигме. Новая модель образовательного процесса предполагает создание педагогических условий для формирования ключевых компетенций

Компетенция – «круг полномочий, сфера деятельности, в которой лицо обладает необходимыми знаниями и опытом» [4].

Специалисты утверждают, что «люди, которым доведется жить в супериндустриальных обществах, должны будут получить навыки в трех основных областях: образовании, установлении контактов с другими людьми и совершении выбора. Поэтому роль образования в широком смысле этого слова состоит в том, чтобы создать возможность приобретения таких навыков» [2].

Установление контактов с другими людьми требует наличия коммуникативной компетенции.

Коммуникативная компетенция, ввиду своей универсальности, относится к ряду ключевых образовательных компетенций, которыми должен обладать современный человек, полноправный член общества. Эти компетенции указаны в диаграмме выше. [5]

Современный специалист должен быть готов не только занять какую-то социальную ступеньку, но и быть способным решать нестандартные жизненные, профессиональные и производственные задачи. Следовательно, содержание образования, технологии, которые применяются в образовательном процессе, должны ориентироваться на подготовку выпускников, способных легко адаптироваться к меняющимся условиям производства и рынка труда. Именно поэтому одним из приоритетных направлений развития Нового Узбекистана определено обеспечение качества образования. Как отметил Глава нашего государства в своем выступлении, «и впредь в центре нашего внимания будут находиться реализации справедливой социальной политики, обеспечение качественного образования и воспитания как важнейшего фактора развития человеческого капитала» [1].

Реализация названного Президентом Узбекистана наиважнейшего фактора требует, в первую очередь, перестройки всей системы непрерывного образования, ее гуманизации. Гуманизация образования призвана повысить личную активность обучающихся в их устремленности к знаниям. Она предполагает преимущественное формирование у молодежи ценностного отношения к знанию, потребности в нем, способности и возможности личного творческого поиска знаний. В образовании, основанном на гуманизме, человек, развиваясь в целостную личность, получает основания и механизмы личностно-социальной самореализации. Этот постулат составляет сущность личностно-ориентированного образования.

Обзор литературы по теме исследования. Разные аспекты личностно-ориентированного образования были рассмотрены в научных трудах И.А.Зимней, Б.С.Гершунского, И.Я.Лернера, П.Г.Щедровицкого, В.П.Краевского, И.П.Бочкиной, З.В.Васильевой, Т.И.Мальковской, А.П.Тряпициной, В.И.Загвязинского, И.А.Колесниковой, В.А.Сластенина и др. Непосредственный интерес для нашего исследования представляют практико-ориентированные работы Ш.А.Амонашвили, Е.В.Бондаревской, И.Г.Егоровой, Ш.Курбанова, М.Куранова, Х.Рашидова, Л.М.Митиной, Г.В.Морозовой, С.Д.Полякова, А.И.Резник, Э.Сейтхалилова, У.Толипова, Ф.Юзикаева, Р.Шодиева, В.В.Серикова, И.С.Якиманской и др.

Структура современного образования предусматривает направленность на раскрытие интеллектуального и нравственного потенциала обучающихся, в частности, внедрение дифференцированного, личностно-ориентированного подхода к обучению в соответствии с их способностями и возможностями. При таком подходе каждый участник образовательного процесса осознает самоценность, развивается и активно самореализуется.

Образование, в полной мере отвечающее требованиям глобальной экономики, невозможно получить раз и на всю жизнь. Такое образование нуждается в периодическом возобновлении или углублении, и должное его качество связано с обретением человеком способности конструктивно изменяться, формировать самого себя, соотносясь с динамической ситуацией на рынке труда и учитывая как императивы

культуры, так и реалии современной жизни. Отсюда необходимость перехода от установки «образование на всю жизнь» к «образованию через всю жизнь».

Именно личностно-ориентированное образование создает оптимальные условия для самоопределения, самоактуализации и саморазвития личности. Личностно-ориентированные технологии ставят в центр всей образовательной системы личность обучающегося, обеспечение комфортных, бесконфликтных и безопасных условий ее развития, реализации ее природных потенциалов. Основная установка педагога – не на познание «предмета», а на общение, взаимопонимание и фасилитаторство, иной раз модераторство.

Методология исследования. В ходе исследования нами применялись методы библиографического анализа, наблюдения, педагогического эксперимента. При изучении педагогической и методической литературы особый упор делался на течение процессов в ЛОО. Поскольку реализация компетенции происходит в процессе выполнения разнообразных видов деятельности для решения теоретических и практических задач, то в структуру компетенции помимо деятельностных знаний, умений и навыков, входят также мотивационная и эмоционально-волевая сферы. Мотив служит основанием деятельности и выполняет ряд важных функций – побудительную, направляющую, регулятивную, оценочную, смыслообразующую.

Формирование учебной мотивации является одной из задач педагогической деятельности. Естественно, что любой обучающийся имеет определенный уровень развития учебной мотивации. Как показывают проведенные нами исследования, довольно часто причиной низкой мотивации может быть неумение учиться. Это, в свою очередь, приводит обучающегося – будет ли это школьник или студент, или же курсант военного вуза - к плохому пониманию изучаемого материала, неудовлетворенности результатом учебы и, в итоге, - к низкой оценке и самооценке.

Анализ и результаты. Успешное формирование коммуникативной компетенции предполагает наличие внутренней мотивации учебной деятельности, потребности в овладении данной компетенцией. Известно, что коммуникация осуществляется за счет обмена информацией между участниками речевого акта:

(а) адресант (говорящий, трансмиссор) – участник языковой коммуникации, выражающий мысль, отраженную в результате воздействия на сознание внешних объективных факторов, внутренних ощущений с помощью различных языковых средств другому участнику;

(б) сообщение (высказывание) - языковые (коммуникативные) единицы, вызывающие в сознании адресата понятия и связи, адекватные сообщаемым сведениям, обеспечивающие доступность информации и выступающие как связующее звено взаимопонимания между людьми;

(в) адресат (слушатель, реципиент) – участник языковой коммуникации, воспринимающий выраженную адресантом мысль, посредством языковых единиц, раскрывающих их смысл и значение.

Коммуникация имеет несколько этапов осуществления: порождение информации – выражение информации – передача информации – восприятие информации – ответ на информацию. На всех этих этапах информация играет главную роль. Поэтому сегодня важно, чтобы курсанты овладели навыками работы с информацией. Обучающиеся погружены в некую информационную среду, в которой они должны научиться ориентироваться, использовать элементы этой среды в различных целях. Сама по себе эта среда ничему не учит. Значит, задача педагога заключается в том, чтобы помочь обучающимся превратить эту информационную среду в образовательно-информационную и научиться осмысленно использовать ее возможности.

Для успешного формирования коммуникативной компетенции курсантов военных вузов при отсутствии языковой среды необходимо наличие внутреннего мотива. Мотив порождает намерение (интенцию), т.е. путь, который позволит достичь цели. Выбрав путь, говорящий реализует намерения в определенных речевых высказываниях или неречевых действиях.

Эффективность коммуникации обеспечивается на личностно значимом занятии, построенном на диалоге, где обучающиеся овладевают «живым знанием». Рассматривая основные требования к личностно-ориентированному занятию, И.С.Якиманская отмечает, что его цель – создание условий для проявления познавательной активности учеников (в нашем случае – курсантов) [6].

Средства достижения преподавателем этой цели следующие:

стимулирование обучающихся к высказываниям, использованию различных способов выполнения заданий без боязни ошибиться, получить неправильный ответ;

использование в ходе занятий дидактического материала, позволяющего курсантам выбирать наиболее значимые для них вид и форму учебного содержания;

оценка деятельности курсантов не только по конечному результату (правильно-неправильно), но и по процессу его достижения;

поощрение творческого подхода, развитие креативности и мышления, стремления анализировать и оценивать свои результаты;

создание педагогических ситуаций общения на уроке, позволяющих каждому курсанту проявлять инициативу, самостоятельность, избирательность в способах работы.

Применение обратной связи, рефлексии на занятиях помогает ускорить процесс овладения курсантами русской речью. Учебная программа и подготовленные на ее основе учебные пособия в нашем авторстве воплотили принципы ЛОО, направлены на развитие коммуникативной компетенции, творческого мышления курсантов. Ведь именно личностно значимая информация, связанная с субъективным опытом, превращается в индивидуальное знание, а из него формируется компетенция.

Заключение и предложения. Коммуникативная компетенция, подразумевающая умение решать коммуникативные задачи речевыми средствами, напрямую связана с уровнем развития мышления. Мышление не только основа коммуникации, но и всего существования человека. Таким образом, языковая коммуникация – реализация человеческого мышления посредством языка и речи, служащая для установления определенных общественных отношений. Процесс языковой коммуникации находится в постоянном динамическом развитии, отражая непрерывную связь между мышлением и речью, и свойственен только человеку.

В заключение следует отметить, что успешное формирование коммуникативной компетенции происходит при субъектной позиции обучающихся. Именно при субъектной позиции у курсантов формируется устойчивая потребность в самообразовании, отношение к познанию как к ценности, готовность к преодолению трудностей и интеллектуальная активность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мы решительно продолжим курс демократических реформ на основе стратегии развития Нового Узбекистана //Выступление вновь избранного Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии вступления в должность на совместном заседании палат Олий Мажлиса. 06.11.2021. <https://yuz.uz/ru/news/yangi-ozbekiston-taraqqiyot-strategiyasi-asosida-demokratik-islohotlar-yolini-qat'y-davom-etiramiz?view=shavkat-mirziyoev-ozbekiston-respublikasi-prezidenti-lavozimiga-kirishdi>
2. Герлач Р. Непрерывное образование с точки зрения сбалансированного развития. /Образование через всю жизнь: Непрерывное образование для устойчивого развития: труды междунар.сотрудничества. – Т.7. /сост.Н.А.Лобанов. – СПб.: ЛГУ им. А.С.Пушкина, 2009. – С. 67-72.
3. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии. Начальная школа. Пособие для учителя (Серия «Школа развивающего обучения»). – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 448 с.
4. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Под ред. В.И.Загвязинского, А.Ф.Закировой. – М.: Академия, 2008. – 352 с.
5. Хуторский А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты /А.В.Хуторский //Эйдос: интернет-жур. <http://eidos.ru/journal/202/0423.htm>.
6. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М., 1996.

UDK: 930.483

Dilshod XAYRULLAYEV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: oqkabutar@list.ru

PhD F.Qilichev taqrizi asosida

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI KASBIY SIFATLARNI RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning o'quv va kasbiy faoliyatining maqsadlari va mazmuni, me'yoriy hujjatlarda pedagogik kadrlar tayyorlashni amaliyotga yo'naltirilgan va kompetentsiyaga yo'naltirilgan tomonga qaratilganligi qayd etilgan. Bundan tashqari o'quv motivatsiyasi bosqichida o'qituvchi dars mavzusini belgilash orqali muammoli vaziyat yuzaga kelishi, muammoning mavjudligini tasdiqlaganidan so'ng, o'qituvchi bo'lajak o'qituvchilar keyingi tadqiqotlar uchun kerakli ma'lumotlarni muvaffaqiyatli to'plashi mumkin bo'lgan qulay axborot maydoni va raqamli ta'lim muhiti uchun sharoit yaratishi o'rganiladi. Shuningdek, "Kasbiy faoliyatga tayyorlik to'g'risidagi" kompetentsiyalar" kasbiy faoliyatni amalga oshirishga qodir" bilan almashtirildi, bu bo'lajak o'qituvchining pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasining o'sishi tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: Kompetentsiya, o'qituvchi, raqamli texnologiya, mezon, loyiha, pedagogik, oliy ta'lim.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В статье отмечены цель и содержание учебно-профессиональной деятельности будущих учителей, а в нормативных документах отмечается практико-ориентированная и компетентностная направленность подготовки педагогических кадров. Кроме того, на этапе учебной мотивации учитель может определить проблемную ситуацию, определив тему урока, после подтверждения наличия проблемы учитель может успешно собрать необходимую информацию для дальнейшего исследования. Изучается, что это создает условия для комфортного информационного пространства и цифровой образовательной среды. Также компетентность «Профессиональная готовность» была заменена компетенцией «способен к профессиональной деятельности», в которой изучался рост уровня подготовленности будущего учителя к педагогической деятельности.

Ключевые слова: компетентность, педагог, цифровые технологии, критерий, проект, педагогика, высшее образование.

TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL QUALITIES OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation

The purpose and content of the educational and professional activities of future teachers are noted in the article, and the practice-oriented and competence-oriented direction of the training of pedagogical personnel is noted in the normative documents. In addition, at the stage of learning motivation, the teacher determines the problem situation by defining the lesson topic, after confirming the existence of the problem, the teacher can successfully collect the necessary information for further research. It is studied that it creates conditions for a comfortable information space and a digital educational environment. Also, "Professional readiness" competences were replaced by "able to perform professional activity", which was studied the growth of the future teacher's level of preparation for pedagogical activity.

Key words: Competence, teacher, digital technology, criterion, project, pedagogy, higher education.

Kirish. Darvoqe, Oliy ta'limni mahalliy mehnat sohasi ehtiyojlariga (o'qituvchining kasbiy standarti) va malaka xususiyatlariga yaqinlashtirish zarurati mavjud. Tadqiqotimizga ko'ra, ta'limni raqamlashtirish bo'yicha zamonaviy davlat loyihalari doirasida raqamli texnologiyalarda ishlash bo'yicha kasbiy sifatlarni shakllantirish asosiy talablarga qo'shilgan.

Birinci pedagogik shart asosiy vazifalarni hisobga olgan holda bajarildi:

1. Raqamli ta'lim muhiti doirasidagi o'quv va kasbiy faoliyat fanlarining maqsad va mazmuni mezonlar orqali ko'rib chiqildi:

- bo'lajak o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarda ishlash uchun kasbiy sifatlarni shakllantirishning motivatsion-ehtiyoj mezoni, pedagogik faoliyatdan xabardor bo'lish uchun motivatsiya darajasini, bilim darajasini tushunish darajasini aniqlaydi.

-raqamli ta'lim muhitida ishlashda tanlangan faoliyatning ijtimoiy ahamiyati, talabalarning kelajakdagi pedagogik faoliyatiga bo'lgan qadriyat munosabati, raqamli texnologiyalarda ishlash uchun kasbiy sifatlarni shakllantirish darajasini oshirish istagi mavjud.

2. Fan dasturlarining maqsad va mazmuni orqali bo'lajak o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarda ishlash uchun kasbiy sifatlarni shakllantirish, loyihaviy, masofaviy, elektron, faol va muammoli ta'lim texnologiyalarini o'z ichiga oladi.

3. Raqamli texnologiyalarda ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni (ijtimoiy-pedagogik, motivatsion-emotsional, gnostik, madaniy-ma'rifiy, konstruktiv-proektiv va raqamli savodxonlik fazilatlarini to'plami).

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Birinci pedagogik shartning ko'rsatilgan vazifalari bo'lajak o'qituvchilarning raqamli ta'lim texnologiyalarida

ishlash uchun kasbiy sifatlarini shakllantirish darajasini muvaffaqiyatli amalga oshirishga qaratilgan.

Quyidagi metodologik talablar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirish uchun o'quv va kasbiy faoliyatning maqsadlari va mazmunini qurishga asoslanadi: Oliy ta'limning DTS talablariga muvofiqligi. "Texnologik ta'lim" yo'nalishi taabalarining kasbiy sifatlarini shakllantirish mazmuni, texnologiyalari, shakllari, vositalari.[4,5,6]

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ish shakllari quyidagilardir: umumiy kurs (ilmiy-amaliy konferentsiyalar, amaliyot bo'yicha ochiq ma'ruzalar, davra suhbatlari, masofaviy test sinovlari), guruh (qoshma loyihalar ustida ishlash, mustaqil nazorat) ishi, guruhli ishi, individual (kurs ishi, semestr ishi, ilmiy tadqiqot (referat, ma'ruza), olimpiadalarda qatnashish, nazariy materialni o'rganish, masalalarni yechish, mashqlar, birlamchi manbalarni qayd qilish va konspekt qilish, turli xil tayyorgarlik, attestatsiya turlari (test, kollokvium, imtihon, hisobot), bitiruv malakaviy ishlarni bajarish.

Oliy ta'limning DTSga muvofiq, tadqiqot ishlari ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalangan holda fan va ta'lim sohasida boshlang'ich ko'nikmalarga ega bo'lish, tadqiqot muammolarini qo'yish va hal qilishga qaratilgan.

Amaliy bosqichda harakatlarni o'z vaqtida tuzatish imkoniyatiga ega bo'lish uchun fanning rivojlanishini nazorat 1-жадвал

2019-2020 yillar davomida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirish bo'yicha nazariy, o'quv, kasbiy va darsdan tashqari mashg'ulotlar mazmuni.

qilish (baholash va o'z-o'zini baholash shaklida) nazarda tutilganligi sababli, ishlanma akademik semestr uchun amalga oshirildi. Ta'lim va kasbiy faoliyatning metodologik asosi kompetentsiyaga asoslangan va kasbiy faoliyat yondashuvlari edi. Ikkinchi yondashuv fanlar tuzilmasini qurish uchun asos bo'ldi, bu bo'lajak o'qituvchilarga nazariy tayyorgarlik asoslarini amaliyotda qo'llash, raqamli texnologiyalarda ishlash uchun kasbiy sifatlar ro'yxatini shakllantirish va o'z harakatlarini mustaqil baholash imkonini berdi. Kompetentli yondashuv turli xil murakkablikdagi kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyati va tayyorligida namoyon bo'ldi.

Pedagogika OTMd "Loyihalash va robototexnika" va "O'qituvchining kasbiy AKT-kompetentligi" fanlari bo'yicha nazariy va amaliy mashg'ulotlar orqali raqamli texnologiyalarda ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning AKT kompetentligini rivojlantirishning yaxlit tizimini yaratishni o'z ichiga oladi.

2019-2020 yillarda auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarda ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun ta'lim muassasalari, jumladan, maktabgacha va o'rta ta'lim tashkilotlari uchun robototexnika bo'yicha bir qator tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha ishlarni amalga oshirdik. Tadbirlar mavzulari 1-jadvalda keltirilgan.

Тайёргарлик кўриниши	курс	Фаолият	Кўриниш/шакл
Назари й тайёр- гарлик	Аудитори	1	Фан: робототехника
		3	Фан: Талабаларнинг касбий компетентлиги
	Муスタвил иш	1	Рақамли таълим муҳитида касбий йўналтирилган танловлар
		2	Фан ойликлари, масофавий конференциялар, онлайн семинарлар, вебинарлар, онлайн олимпиадалар ва турли даражадаги тadbirlarni tashkil etish va ishtirok etish
		3	Фан хафталиклари, конференциялар, семинарлар, вебинарлар, фестиваллар, олимпиадалар ва турли даражадаги тadbirlarni tashkil etish va ishtirok etish
	Илмий тadqiqotда тайёргарлик	1	Тadqiqotни методологик тashkillaştırish
		2	Лойихавий-тadqiqot фаолияти
		3	Илмий тadqiqot фаолияти
	Ўз-ўзини баҳолаш	4	Касбий сифатларни шаклланганлик даражалари
			Дeпда ишлаш учун касбий сифатларни баҳолаш карталарини тўлдириш; Ўз-ўзини баҳолаш тadqiqotининг ўзгартирилган методологияси; Ўқитувчининг эмпирик тadqiqotлари.

Tadqiqot metodologiyasi. Mutaxassislik fanlari bo'yicha mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1) Tayyorgarlik, bunda bo'lajak o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarda ishlash uchun kasbiy sifatlarini shakllantirishning individual darajasi shakllanish mezonlari (motivatsion-emotsional, gnostik, operatsion va refleksiv) orqali aniqlandi.

2) Tanlov fanlari doirasida raqamli texnologiyalaridan foydalangan holda laboratoriya va amaliy ishlar, individual topshiriqlar, loyihalash ishlarini bajarish; fanlar doirasidagi tadbirlar, olimpiadalalar, tanlovlar, ilmiy-amaliy

konferentsiyalar va boshqa tadbirlarda ishtirok etish. Fanlarni o'qitish Moodle LMS, HEMIS axborot-ta'lim muhiti orqali amalga oshirildi.

3) Yakuniy, unda talabalar raqamli texnologiyalarda ishlash uchun o'zlarining kasbiy sifatlarini shakllantirish darajalarini o'z-o'zini baholadilar.

Texnologik ta'lim yo'nalishi o'quv rejalariga muvofiq "O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi" fanidan. 3-kursning 5-semestrida o'qigan. Ishlab chiqilgan kursning maqsadi zamonaviy raqamli texnologiyalarni tashkil etish va ishlab chiqish, ta'lim sifatini oshirish uchun uning imkoniyatlari,

resurslari va texnologiyalaridan foydalanish, axborotdan samarali foydalanishning metodlarini o'zlashtirish va rivojlantirishga tayyorlik va qobiliyatni shakllantirishdan iborat edi. o'quv jarayonidagi telekommunikatsiya texnologiyalari va raqamli ta'lim muhitida ta'lim jarayonini amalga oshirish uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishga hissa qo'shadi. Kurs doirasida talabalar ta'lim muassasasining yagona raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish tendensiyalari va muammolari va ta'lim muammolarini hal qilish uchun mo'ljallangan dasturiy mahsulotlar, ta'lim tizimi sub'ektlari uchun AKT sohasidagi standart malaka talablari bo'yicha nazariy ta'lim oldilar. Fanning mazmuni 60 soat (2 kredit) hajmga mo'ljallangan bo'lib, oraliq attestatsiya turi test sinovi bo'ldi. Ushbu fan quyidagi imkoniyatlarni ochib berdi:

- AKT vositalari va AKT texnologiyalaridan samarali foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etish qobiliyati (sinov mashg'ulotlarini o'tkazish, robotlashtirilgan o'quv platformasi doirasida maktab o'quvchilari bilan mashg'ulotlar tashkil etish);

- ta'lim sohasida ijtimoiy tarmoqlarning funksional imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyati (ijtimoiy tarmoqlarda robototexnika bo'yicha guruhga rahbarlik qilish);

- veb-saytlarni yaratish va boshqarish sohasida AKT kompetensiyalariga ega bo'lish (Jomla, WordPress, Google veb-saytlarini yaratish uchun tayyor platformalardan foydalangan holda o'qituvchi veb-saytini yaratish);

- axborot xavfsizligi bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lish;

- onlayn test, ovoz berish va so'rovlarni ishlab chiqish vositalariga ega bo'lish (ijtimoiy tarmoqlar va bulutli texnologiyalar yordamida so'rovnoma yaratish);

- zamonaviy onlayn hujjatlashtirishni bilish (Google, Bitrix, Office.live, Document.on-line);

- raqamli ta'lim platformalari bilan ishlash qobiliyati.

Ta'lim sohasida tashkilotchilik, samaradorlik, o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy tarmoqlarning funksional imkoniyatlaridan foydalana olish kabi fazilatlarini shakllantirish uchun ma'ruza asosiy ish shakli bo'ldi. Ta'lim tashkilotining axborot-ta'lim muhiti, Shaxrisabz davlat pedagogika instituti ta'lim portali asosida masofaviy kirishda ma'ruzalarni o'qiydi, bu talabalarga o'zlari uchun qulay vaqtda va foydalanishda cheklolarsiz material bilan ishlash imkonini berdi.

Talabalarni me'yoriy hujjatlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida "O'qituvchining AKT bo'yicha kasbiy kompetensiyasi" fanlari doirasida "O'qituvchining AKT bo'yicha kompetensiyasining tuzilishi", "O'qituvchining AKT bo'yicha kasbiy standarti" fanidan laboratoriya ishlari olib borildi [2,3,4].

Ishning maqsadi - o'qituvchining mehnat faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlar, shu jumladan raqamli ta'lim muhiti texnologiyalari bilan tanishish. Laboratoriya ishlarini bajarish savollarga javob berish, qiyosiy jadvallar tuzish, xabarlar tayyorlash, o'qituvchi modelini to'ldirish, ta'lim resurslarini (maktab veb-saytlari, DER va boshqalar) tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Darslarning samaradorligi haqida fikr-mulohazalarni olish uchun biz talabalarga forum o'tkazishni va ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot qilish orqali paydo bo'lgan muammolarni muhokama qilishni taklif qildik.

"Loyihalash va robototexnika" fani birinchi o'quv yilining 2-semestrda o'rganiladi. Ishlab chiqilgan kursning maqsadi quyidagilardan iborat edi: robot to'plamlari yordamida loyihalash, modellash va loyihalash sohasidagi bilim va ko'nikmalar bilan tanishish, yangilash, tizimlashtirish. Kurs doirasida talabalar o'quv robototexnikasi bo'yicha nazariy ta'lim oldilar, robototexnika bo'yicha turli ma'lumotlar manbalari bilan ishladilar, ilmiy-tadqiqot, dizayn

va madaniy xarakterdagi bir qator ishlarni (mustaqil va masofaviy ish), shu jumladan raqamli texnologiyalardan foydalangan holda bajardilar. Fanning mazmuni 90 soat (3 kredit) hajmga mo'ljallangan va oraliq attestatsiya turi test hisoblanadi. "Loyihalash va robototexnika" quyidagi imkoniyatlarni ochib berdi:

- jamoada ishlash qobiliyati (juftlikda laboratoriya ishlarini bajarish, loyihalarni ishlab chiqish);

- kasbiy muammolarni hal qilishda kreativ yondashuv (robot modellarini guruhlash va yig'ish);

- loyihalash va modellashda talabalarining tashabbusini qo'llab-quvvatlash, talabalarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish (loyihalash va tadqiqot ishlarini bajarish);

- nazariy va amaliy ko'nikma va malakalarni qo'llashga tayyorlash (ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish qobiliyati);

- robot tizimlari va o'quv robototexnikasi (zamonaviy video aloqa vositalariga ega bo'lish (Skype, Zoom)) mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiyalar va webinarlarda ishtirok etishga tayyorgarlik.

Xulosa va takliflar

1. Raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirish muammosining rivojlanish darajasi aniqlandi va o'rganildi. Ushbu muammoning pedagogika OTMlarida pedagogik nazariya va amaliyot uchun dolzarbligi aniqlandi. Raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirishning muhim xususiyati ilmiy asoslangan.

2. Raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muhim sifatleri pedagogik kasbiy faoliyatga xos xususiyatlar to'plamidir. Bo'lajak o'qituvchilarning raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun kasbiy sifatlarini rivojlantirish bu o'quv va kasbiy faoliyatning maqsadlari va mazmunini loyihalashtirishga qaratilgan o'quv jarayoni sub'ektlarining maqsadli kasbiy va pedagogik faoliyatidir. Raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarining asosiy komponentlari: ijtimoiy-pedagogik, motivatsion-emotsional, gnostik, madaniy-ma'rifiy, konstruktorlik-loyiha va raqamli savodxonlikning sifatleri to'plami.

3. Raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlari quyidagi shaklda aniqlanadi va tavsiflanadi: o'quv va kasbiy faoliyatning maqsadlari va mazmunini loyihalash, rivojlanganlik darajalarning dastlabki holatini va talabalarining individual xususiyatlarini hisobga olish; ta'lim standartining asosi bo'lgan va bo'lajak o'qituvchilarning muvaffaqiyatli kasbiy va pedagogik shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan, malaka xususiyatlari va ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan kompetentli va kasbiy-faoliyatli yondashuvlari.

4. Pedagogik jarayonning turli vazifalarini ta'minlash uchun mo'ljallangan axborot tizimlari to'plami sifatida "raqamli ta'lim muhiti" tushunchasining muhim tavsifi ilmiy asoslangan: axborot tizimlariga kirishda ochiqlik (texnik, moliyaviy, axborot, uslubiy, dasturiy ta'minot va boshqalar); internet muhitiga kirish (raqamli kontentning bir qismi); ta'lim dasturlarining teng qismlari sifatida on-layn o'qitishni amalga oshirish (on-layn kurslar, raqamli kutubxonalar, o'quv maqsadlari ma'lumotlar bazalari, axborot-ma'lumot tizimlari); "yagona oyna" tamoyili bo'yicha on-layn kurslarga kirishni ta'minlovchi axborot resurslarini yaratish va uni bir qator mavjud platformalarga birlashtirish.

5. Kasbiy sifatlarining komponentlari va ularning rivojlanish darajalari (motivi, bilimi, qo'llanilishi va aks yettirilishi) asosida raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini rivojlanganligini

baholash mezonlari, ko'rsatkichlari, shakllanish darajalari, baholash va o'z-o'zini baholash vositalari aniqlanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'PQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/2126032>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/3107036>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi
5. PQ-3775-sonli "Oliy ta'lim myaccacalapida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi "Axbopot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5349-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/3564970>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash" to'g'risidagi PQ-5847-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/4545884>
8. Н.Атаева, М.Салаева, С.Хасаиов. Умумий педагогика (Педагогика назарияси ва амалиёти асослари). Уқув куллаима. II китоб. \ . Бобоевнинг умумий тахрири асоснда. -Т.: «Fan va texnologiya», 2013, 860 бет.
9. Umumiy pedagogika. - T.: « Fan va texnologiya», 2018, 528 bet.
10. Hasanboyeva va boshqalar, Pedagogika tarixi darslik, -: G'.G'ulom nashriyoti, 2004y 312b

UDK:159.99: 796.015.84

Zafarbek XAQIQATBEKOV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
E-mail: navbaxor78@mail.ru

TDPU p.f.d., (DSc) prof.v.b. N.SH. Umarova taqrizi asosida

SPORT KARYERASIGA ERISHISHDA MOTIVATSIYANING NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada yakkakurash sport turlarida faoliyat yuritayotgan sportchi karyerasi rivojlanishida motivatsiyaning gender xosliklari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: sport, karyera, faoliyat, motivatsiya, qiziqish, yuqori natija.

СУЩЕСТВОВАНИЕ МОТИВАЦИИ В ДОСТИЖЕНИИ СПОРТИВНОЙ КАРЬЕРЫ

Аннотация

В данной статье освещаются гендерные особенности мотивации карьерного роста спортсмена, занимающегося единоборствами.

Ключевые слова: спорт, карьера, активность, мотивация, интерес, высокие достижения.

THE EXISTENCE OF MOTIVATION IN ACHIEVING A SPORTS CAREER

Annotation

This article highlights the gender characteristics of the career growth motivation of an athlete involved in martial arts

Keywords: sport, career, activity, motivation, interest, high achievement.

Kirish. Sport karyerasi davomida o'ziga xos motivlar dinamikasini tahlil qilish ularning rivojlanishi notekis va geteroxron ekanligini ko'rsatadi. Natijada, sport karyerasining har bir bosqichi ma'lum bir dominant motivlar to'plami bilan tavsiflanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Psixologik adabiyotlarda (V.A. Ganzen) shaxs yo'nalishining turli tarkibiy qismlarining tavsifini topish mumkin: ehtiyojlar, moyilliklar, qiziqishlar, ideallar, qadriyat yo'nalishlari, dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi, hayotiy maqsadlari va boshqalar. Biroq, ular, qoida tariqasida, buyurtma qilinmaydi, bu ularning maqsad sari intilishidagi taassurotni yaratishi mumkin. Ushbu tadqiqot shuni aniq ko'rsatadiki, sportchi shaxsining yo'nalishi tuzilishi iyerarxik tuzilishga ega va uning yuqori qavatlarida asta-sekin pastdan yuqoriga moslashtiriladi.

Shaxs yo'nalishining barcha tarkibiy qismlari faoliyat uchun motivatsiya ekanligini hisobga olib, biz ularni darajalar bo'yicha tartiblash uchun B. G. Ananiyev tomonidan belgilab qo'yilgan shaxs faoliyati darajalarini asos qilib olamiz. Eng quyi daraja – bu shaxsning individual harakatlari va harakatlari, yuqori daraja – inson afzal ko'rgan faoliyat turlari va u o'zini qayerda amalga oshirishni xohlashi muhim o'rin tutadi. Eng yuqori daraja – shaxsning barcha ijtimoiy funksiyalarini va hayotning barcha sohalaridagi faoliyatini qamrab oladigan barqaror hayot tizimi sifatida bir butun turmush tarzi sifatida baholanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yakkakurash sport ixtisosligida boshlanishi bosqichida quyidagi motivlar ustunlik qiladi: «umuman sportga qiziqish»; «sport guruhidagi muloqot»; «boshqalardan yaxshiroq bo'lishni orzu qilish», bunda gender farqlar ifodalanmaydi.

Tanlangan sport turi bo'yicha chuqurlashtirilgan tayyorgarlik bosqichida quyidagi kompleks ajralib turadi: «sportga qiziqish»; «mashq qilish istagi»; «jismoniy jihatdan rivojlangan bo'lish istagi»; «sport maqsadlariga erishish istagi»; «raqobatlashish istagi»; «raqiblarni yutish, eng yaxshi bo'lish istagi», jismoniy rivojlanish va musobaqalarda ishlash

bilan bog'liq motivlar erkaklarda biroz yuqoriroq, ayollarda esa «sport maqsadlariga erishish istagi» ustunlik qilargan.

Tahlil va natijalar. Sport karyerasining kulminatsion bosqichida (ayollar allaqachon «birinchi katta muvaffaqiyatlar zonasida», erkaklar esa «optimal imkoniyatlar zonasida») ko'pgina motivlarni ifodalash darajasi ko'ra, ayniqsa: «sport maqsadlariga erishish istagi»; «raqobatlashish istagi»; «raqiblarni yutish, eng yaxshi bo'lish istagi»; «boshqalardan yomon bo'lmaslik istagi»; «o'zini moliyaviy ta'minlash istagi»; «sportda o'z tamoyillariga amal qilish istagi» motivatsiyasi orqali eng yuqori ko'rsatkichga erishishi tavsiflanadi. Shuningdek «Sportga qiziqish», «sport jamoasida muloqot», «jismoniy rivojlanish istagi», «tashqi tomondan yanada jozibali bo'lish istagi», «xarakterni tarbiyalash istagi», «ko'p sayohat qilish, dunyoni ko'rish istagi» o'rta darajadagi ko'rsatkichlar orqali tavsiflandi. Bundan tashqari, erkaklar orasida «mashq qilish istagi» motivi juda muhim ekanligi namoyon bo'ldi. Shuni ta'kidlash kerakki, erkaklar o'z-o'zini takomillashtirish bilan bog'liq yanada aniq motivlar ham mavjud ekan.

Sport karyerasining kulminatsion bosqichidan oxirigacha o'tish bosqichida erkaklar va ayollardagi dominant motivlar komplekslari sezilarli darajada farqlanadi. Erkaklarda eng ko'p ifodalangan: «raqobatlashish istagi»; «sport maqsadlariga erishish istagi»; «o'zini moliyaviy ta'minlash istagi»; «sportda o'z tamoyillariga amal qilish istagi»; «umuman sportga qiziqish» (o'z sportiga qiziqishning pasayishi fonida); «raqiblarni mag'lub etish, eng yaxshi bo'lish istagi» yuqori ko'rsatkichlarni namoyon qildi. Oxirgi tadqiqotlarga ko'ra (aslida muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiya) «boshqalardan yomon bo'lmaslik istagi» dan (ya'ni muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik motivatsiyasidan) keskin ustunlik qiladi, bu erkaklarning tavakkal qilishga moyilligini, ularning «ish» istagini ko'rsatadi.

Keling, erkaklar va ayollardagi individual motivlar dinamikasining xususiyatlarini, shu jumladan dominantlar qatoriga kirmaganlarini ko'rib chiqaylik.

“Mashq qilish istagi” ayollarda 2-3-bosqichda, erkaklarda esa 3-bosqichda, eng kami esa har ikkalasida ham 5-bosqichda namoyon bo‘ladi.

Erkaklarda «raqobatlashish istagi» 3-bosqichda eng yuqori, eng quyi esa 1-bosqichda; ayollarda, mos ravishda - 3 va 5-da namoyon bo‘ladi.

3-5-bosqichlarda ayollarda «raqiblarni yutish, eng yaxshi bo‘lish» va «boshqalardan kam bo‘lmaslik» motivlari muvozanatli bo‘lib, ularning jiddiyligi parallel ravishda o‘zgaradi. Shu bilan birga, 1-bosqichda ular muvaffaqiyatsizlikdan qochish, 2-bosqichda esa muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiya ustunlik qiladi. Erkaklarda ikkala yo‘nalishda ham faqat 2-bosqichda teng ravishda ko‘rindi. 1-da omadsizlikdan qochish, 3-5-da esa muvaffaqiyatga intilish ustunlik qiladi. Umuman olganda, erkaklar ayollarga qaraganda sportdagi muvaffaqiyatga biroz ko‘proq e’tibor berishadi, bu ularning «mashhur bo‘lish, mashhur bo‘lish» motivini yuqori ifodalashi bilan ham tasdiqlanadi.

Erkaklar o‘rtasida «umuman sportga bo‘lgan qiziqish» va «o‘z sportiga bo‘lgan qiziqish» sport karyerasi davomida yuqoriligicha qolmoqda, faqat 5-bosqichda ularning sportiga qiziqish pasaygan. Ayollarda ham u, ham boshqa qiziqish 3-1-bosqichda kuchayadi, 5-bosqichda esa, umuman olganda, sportga qiziqishning pasayishi sezildi. O‘z sport turiga bo‘lgan qiziqishni saqlab qolish, ayol sportchilarning murabbiylik faoliyatiga tayyorlanishi bilan bog‘liq deb hisoblashimiz mumkin.

Erkaklar o‘rtasida «jamoadoshlar bilan muloqot» motivi 4-bosqichda ustunlik qiladi, keyin esa uning qiymati keskin pasayadi. Ayollarda u 3-4-bosqichlarda eng katta ahamiyatga ega bo‘lib, 5-bosqichda eng muhimlari qatorida qoladi.

Ma’lum bo‘lishicha, «murabbiy bilan muloqot» motivi odatda past motivatsiyaga ega; ammo uning zo‘ravonligi 2-bosqichdan keyin pasayadi, ayniqsa erkaklarda va eng kuchli

5-bosqichda xarakterlandi. Shunday qilib, kommunikativ motivlar dinamikasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, sport karyerasining yakuniy bosqichida ayollarda xushmuomalalik stereotiplari saqlanib qolganligini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi.

O‘z-o‘zini takomillashtirish motivlari (jismoniy jihatdan rivojlangan, tashqi ko‘rinishi yanada jozibali, xarakterni rivojlantirish) 3-4 bosqichlarda eng katta rag‘batlantiruvchi kuchga ega. Faqat ayollarda tashqi jozibadorlik motivi 5-bosqichda maksimal jiddiylikka ega bo‘ladi.

Dunyoqarashni shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan «dunyoni aylanish» motivi erkaklarda 3-4-bosqichlarda, ayollarda esa 3-5-bosqichlarda namoyon bo‘ladi. Xuddi shunday dinamika «sportda o‘z tamoyillariga rioya qilishga intilish»da ham ko‘rinadi, bu erda ham erkaklar, ham ayollar uchun 3-bosqichga o‘tishda keskin ko‘tarilish yuzaga keldi..

1-bosqichda zaif ifodalangan «sportda maqsadlarga erishish istagi» 2-bosqichda sezilarli darajada oshadi va erkaklarda sport karyerasining oxirigacha saqlanib qolishi, ayollarda esa 5-bosqichda kamayishi ma’lum bo‘ladi.

«O‘zini moddiy ta’minlash» motivi 3-5-bosqichlarda, ayniqsa erkaklarda ko‘proq namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Taqdim etilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, sport karyerasi motivatsiyasini bir hil motivlar oqimi sifatida ko‘rib chiqish mumkin emas. Ushbu oqimda motivlarning turli darajalari ajralib turadi, ularning ba’zilari ilgari qo‘shiladi va «yoqiladi», boshqalari esa keyinroq. Motivatsiyaning umumiy cho‘qqisiga kelsak 1,2 bosqichlarida erishiladi, bu sportchini uzoq va mashaqqatli mashg‘ulotlarga, musobaqalarda qatnashishga va sportchini rag‘batlantiradigan turli va barqaror motivlar tizimi sifatida sportga yo‘naltirilganligini ko‘rsatadi. yuqori sport natijalariga erishish orqali tavsiflanadi. Sport karyerasining yakuniy bosqichida yo‘nalishni qayta qurish, sportdan chiqish va boshqa karyeraga o‘tishga tayyorgarlik ko‘riladi.

ADABIYOTLAR

1. Myakonkov V. B. Sotsialnaya psixologiya v marketinge i sporte: monografiya. SPb., 2001.
2. Gorskaya G.B. Psixologicheskoye obespecheniye mnogoletney podgotovki sportsmenov. - Krasnodar, 1995. - 182 s.
3. Gorbunov G.D. Psixologiya i sport // Teoriya i praktika fizicheskoy kulturi. - 1996. - № 12.-S. 15-17

Odinaxon HODJAYEVA,
Andijon shahar 46-IDMTT mudiri
E-mail:oydinoy46@mail.ru

Andijon davlat tibbiyot instituti professori, p.f.d A.A.Ismanova taqrizi asosida

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES OF LEADERS OF A PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTE

Abstract

This article will focus on the heads of preschool educational institutions, effective management activities, professional and personal qualities of the heads of preschool educational institutions, what qualities the leader should have and leadership skills in ensuring the quality of Education.

Key words: Preschool educational institution, educational, leadership qualities, general activities, professional qualities, personality qualities, spirituality, healthy generation, pedagogy, psychology.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Аннотация

В этой статье училась школа обосновывает руководство, руководство по предпринимательству, обучение в школе, руководство по вопросам карьеры и личности, обучение качественно обеспечивается руководством г-жи шугари и лидерством.

Ключевые слова: Дошкольное учреждение, воспитание, руководящие качества, управленческая деятельность, профессиональные качества, личностные качества, духовность, здоровое поколение, педагогика, психология.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI RAHBARLARINING KASBIY-SHAXSIY FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlari, samarali boshqaruv faoliyati, maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini, ta'lim sifatini ta'minlashda rahbar qanday sifatlariga ega bo'lishi kerakligi va liderlik qobiliyati haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim muassasasi, ta'lim-tarbiya, rahbarlik sifatleri, boshqaruv faoliyati, kasbiy fazilatlar, shaxsiy sifatlar, ma'naviyat, sog'lom avlod, pedagogika, psixologiya.

Kirish. Bugungi kunda ta'limga kompetentsiyaviy yondashuv asosida rahbarlarning raqobatbardoshligini oshirish, ularda kasbiy-shaxsiy fazilatlarini shakllantirish orqali kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ta'lim sifatini ta'minlash va samaradorlikga erishish masalalari dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda. Ana shu nuqtai-nazardan ilg'or xorijiy tajribalar asosida boshqaruv faoliyatini modernizatsiyalash, rahbarlarning boshqaruv faoliyatida sog'lom va ijodiy muhitni shakllantirish, ijodiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, rahbarlarning boshqaruv faoliyatida kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

O'zbekistonda uchinchi Renesans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsad qo'yilgan ekan, rahbar kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, hamda boshqaruv faoliyatiga bo'lgan talabni qamrab olish darajasini kuchaytirish bilan birga zamonaviy raqobatbardosh rahbarlarni tayyorlashga qaratilgan. Bu borada boshqaruv faoliyatini rivojlantirish va zamonaviy talablarga mos ta'lim tizimini yaratish bo'yicha qabul qilinayotgan qonun, farmoyish va qarorlarda ham ta'lim muassasasi jamoasini boshqarishda shaffof, sog'lom va ijodiy muhitni yaratishda jamoatchilikka ochiq bo'lishini ta'minlash, ta'lim sifatiga va samarasiga ta'sir qiluvchi muammolarni bartaraf etish uchun maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining faoliyati samaradorligini oshirish vazifalari belgilanmoqda. Mazkur vazifalar bugungi zamon maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyatida kasbiy-shaxsiy

fazilatlarini rivojlantirish orqali ta'lim sifatini oshirish bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlarini olib borishni kun tartibiga qo'yimoqda. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarining boshqaruv faoliyatida kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahondagi globallashuv va ta'limning integratsiyalashuvi jarayonlarida ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyatida ijodiy yondashuv, zamonaviy bilim, ko'nikma, malakalari va kasbiy-ijtimoiy tayyorgarligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, AQShning Garvard universitetining Career Services markazida ta'lim muassasasi rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rov natijalariga ko'ra 79,8% qismi ijodiy kompetentligini belgilovchi muhim mezon kasbiy fazilatlar deb belgilangan. Nan'yan texnologiya universitetida ta'lim muassasasi rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijasida 65,5% rahbarlarning boshqaruv faoliyatida shaxsiy fazilatlar va ijodkorlik jihatlari muhim deb belgilangan. Shu bois, maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarining boshqaruv faoliyatida kasbiy va shaxsiy fazilatlariga asoslangan sog'lom muhitni yaratish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan ishlarning komparativ tadqiqi, ularning huquqiy madaniyati, hulk-atvoriga sinergetik-sotsiodinamik metodlar orqali yondashuv, tashkilotda jamoaviy inqirozlarning vujudga kelishi, ma'naviy bo'shliqlarning paydo bo'lishini oldini olish bo'yicha yirik loyixalar amalga oshirilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari amaldagi maktabgacha ta'lim sohasidagi tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni; ta'lim tashkiloti faoliyati va uni rivojlantirishning iqtisodiy asoslarini, jamoani boshqarishning samarali usullarini; o'quv va tarbiya sifati, davlat talablarini joriy qilish natijalari bilan bog'liq holda xodimlarni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish tizimlari va metodlarini; kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish usullari, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tartibini; ta'lim muassasasi va o'qituvchilar faoliyatini tahlil qila olishni, ta'lim muassasasi faoliyatidagi muammolarni aniqlash va ularni hal qilishning samarali yo'llarini topishni; maktabni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish, ta'lim muassasasini boshqarishning tashkiliy tarkibini tuzish, shartnomalar tuzishni; pedagogik jamoada qulay psixologik muhit yaratishni bilishi lozim.

Maktabgacha ta'lim muassasasida pedagogik xodimlarning mehnatga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirishga, ishchanlikni oshirishga, diqqat-e'tiborli bo'lishga, xodimlarni jipslashtirishga qaratilgan bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv faoliyatida innovatsion yondashuvlar asosida kasbiy va shaxsiy kompetentligini rivojlantirishning tashkiliy-boshqaruv, sog'lom va ijodiy muhitni yaratish mexanizmlarini takomillashtirish mazkur ishning dolzarbligini ko'rsatadi. Kasbiy faoliyatda shaxsdan amaliy yo'nalgan maxsus sifatlar, xususiyatlar, kompetentliklarning mavjudligi va yanada rivojlanishi talab etiladi. Masalan, maktabgacha ta'lim muassasasi rahbariga samaradorligining tahlilida bolalarning bilimlari, alohida psixik jarayonlar (tafakkur, xotira, diqqat va boshqalar) va alohida shaxs sifatleri (haqqoniylik, mehnatsevarlik va boshqalar) bilan cheklanmaslik, balki bolalikning zamonaviy kontseptsiyalariga tayanish, MTM tarbiyalanuvchisini yaxlit shaxs, rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish sub'ekti sifatida belgilovchi ko'rsatkichlarga intilish; nafaqat dasturiy talablarga erishishni, balki bola, pedagog shaxsi imkoniyatlarini faollashtirish, ularning individualliklarini inobatga olish; katta inson va bolaning nafaqat erishgan mavjud rivojlanish darajasini, balki yaqin rivojlanish sohasini ham e'tiborga olish muhimdir.

Rahbar uchun pedagog ishidagi ustuvor ko'rsatkich samaradorligi – MTM tarbiyalanuvchisidagi ijobiy o'zgarishlar, shaxs rivojlanishidagi ilgariylash hisoblanishini bilish zarur. Shu bilan birga protsessual ko'rsatkichlarning – muayyan natijalarga erishishga ko'maklashuvchi ta'sir etish vositalari va muhitning roli kattadir.

O'z mehnati va pedagog mehnatining samaradorligiga erishish, uni baholay olishni bilish maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining kasbiy kompetentligini tavsiflaydi.

Pedagog mehnatining samaradorligini tahlil qilishda rahbar quyidagi tavsiflarga asoslanishi mumkin:

1) motivatsion sohasining holati va pedagogning o'z mehnatida shaxsiy ishtiroki;

2) o'z mehnatini tashkil etish va psixologik intensivlashtirishning zamonaviy texnologiyalarini egallaganlik, jumladan vaqt yo'qotishni va bolalar hamda kattalarning keraksiz kuch sarflarini qisqartirish;

3) mehnatda insonparvar o'zaro munosabatlarning mavjudligi;

4) MTM tarbiyalanuvchilari psixik rivojlanishlarining mahsuldorligi;

5) mehnatda yuqori darajaga erishish (mahorat) va uni amalga oshirish yangi shakllarini topish (pedagogik tafakkurning evristikligi, ijod);

6) kelgusi kasbiy rivojlanishga ochiqlik (kasbiy ta'lim olish qobiliyati).

A.K. Markova tadqiqotida pedagog mehnati samaradorligining psixologik ko'rsatkichlari bo'lib pedagogik faoliyatda o'z-o'zini tahlil qilish, Men-kontseptsiyani amalga

oshirish, kreativlik, maqsadni belgilash, pedagogik refleksiya usullarini kiritish bilan bog'liq bo'lgan pedagogik kasbiy kompetentligining xususiyatlari xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida mavzu yo'nalishlar bo'yicha o'rganib quyidagilar aniqlandi: ijodkorlikning rahbar tafakkuri bilan uzviy bog'liqligi; uning o'ziga xosligi; ijtimoiy-tarixiy jihatlari bilan ajralib turishi; ijodiy faoliyat sifatida qaralishi; ijodiy fikrlashda ma'lum psixologik fazilatlarining mavjudligi; rahbarning ijodiy salohiyati va qobiliyatlari orqali samarali boshqaruv elementlari mehnatga bo'lgan munosabatlarda namoyon bo'ladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda boshqaruv vazifalarini amalga oshirishda quyidagi yo'nalishlarga ega bo'ladi:

o'z faoliyati va uning shaxsiy va kasbiy rivojlanish, shu jumladan: refleksiv va professional darajada o'zini anglash; autopsixologik kompetentsiya va ijodiy qobiliyatlarga ega bo'lish;

xodimlarning shaxsiy va kasbiy malakalarining rivojlanishi, shu jumladan shaxslararo iliq munosabatlarni shakllantirish; professional madaniyat; ijodiy salohiyat; akmeologik bilim; rahbar sifatida xodimlarni boshqaruvchanlik faoliyati, shu jumladan: intellektual qobiliyatlarni namoyon qilish; kasbiy fikrlash;

rahbar va mutaxassisning sohaga oid kasbiy bilim va tajribasi, mehnatga ijodiy munosabat va akmeologik madaniyat.

Rahbar boshqaruv faoliyatida sog'lom va ijodiy muhitni yaratishda akmeologik yondashuv masalalarini tahlil etar ekanmiz, yana bir muhim jihatga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Yaxni yosh rahbarlarning nazariy bilimlari bilan amaliy ko'nikmalari o'rtasida bo'shliqning mavjudligi sababli ular mustaqil faoliyatning dastlabki kunlaridan boshlab qator qiyinchiliklarga duch keladi. Bu qiyinchiliklarni o'z mohiyatiga ko'ra quyidagicha tavsiflash mumkin: ijtimoiy qiyinchiliklar: notanish muhit shart-sharoitlari, shaxslararo munosabatlar, mehnat jamoasining saviyasi, jamoa vakillari xarakterlarining rang barangligi, jamoaning qadriyatlari, ma'naviyati, an'analari va hokazo; bilim va bilishga oid qiyinchiliklar: oliy ta'lim muassasasida olgan bilimlarning etishmasligi, saviyaning cheklanganligi, ijodiy izlanish faoliyatining zaifligi, tashabbuskorlikning etishmasligi va boshqalar; mutaxassislik bilan bog'liq o'ziga xos qiyinchiliklar: kasbiy faoliyat sohasining mohiyati, xususiyati, zamonaviy texnologiyalar, qurilmalar, amaliy ko'nikmaning etishmasligi, kutilmagan kasbiy vazifalar, muammolarni hal etishga nisbatan to'g'ri va tezkor qaror qabul qila olmaslik. Bu qiyinchiliklarni engish davrida rahbarning boshqaruv faoliyatida ruhiy holatlari, jarayonlari va xususiyatlarida miqdor hamda sifat o'zgarishlari ro'y beradi. Shu bois, zamonaviy yondashuv asosida rahbarlarning boshqaruv faoliyatida sog'lom va ijodiy muhitni shakllantirishda uning kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish strategiyalarini loyihalash kerak deb hisoblaymiz: kasbiy faoliyat doirasidagi xizmat vazifalarining turlitumanligi; ijtimoiy talablarga moslashuvchanlik, qulay texnologiyalardan foydalanish; kasbiy faoliyat sub'ektlarining shakllanganligi (aniq kasbiy maqsadlarni qo'ya olish, anglash, faoliyatni boshqara olish); ilg'or tajribalarga asoslanish va o'zining shaxsiy tajribasiga ega bo'lish; aniq faoliyat turlarini egallash, ixtisoslashuv; ixtisoslik talablariga mos keladigan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash kabi jihatlarga e'tibor qaratish zarur. Rahbarlarning boshqaruv faoliyatida sog'lom va ijodiy muhitni yaratish mexanizmlarini takomillashtirishda kasbiy faoliyat samaradorligining quyidagi ko'rsatkichlarini e'tiborga olish maqsadga muvofiq deb topdik: natijaviy ko'rsatkichlar: maqsadga muvofiqlik, natijalarning dastlabki maqsadlarga mosligi, samaradorlik; mahsuldorlik, kasbiy

faoliyatni o'zgartirishda namoyon bo'ladigan natijalar; tejamkorlik, manbaalar, vaqt va ishchi kuchidan maksimal darajada foydalanish; qulaylik, mazkur sharoitda eng yaxshi natijalarga erishish uchun minimal darajada vaqt va kuch sarf qilish; ilg'or tajribalarga mos keladigan faoliyat usullarini o'zlashtirish va natijalarga erishish; yangi vazifalar qo'yish, nostandart texnologiyalarni tatbiq qilish, shakllangan tajribalardan chetga chiqish, kasbiy ijod, yangiliklar yaratish.

Xulosa va takliflar. Mavzu bo'yicha xulosa va tavsiyalar quyidagidan iborat :

1. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyatida kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish ularga qo'yiladigan talablar, ehtiyojlar, takliflar hamda ilg'or xorijiy tajribalardan kelib chiqib rahbarlarning malaka oshirish kursida ishlab chiqilgan o'quv rejalari va o'quv modullari bo'yicha dasturlarni optimallashtirish va innovatsion yondashuvni to'liq singdirish lozim.

2. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyatida sog'lom va ijodiy muhitni yaratish kompetentligini takomillashtirishga xizmat qiluvchi elektron-metodik qo'llanmalar, uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish orqali samarali boshqaruv faoliyatini shakllantirish metodikasini ta'lim muassasalarida optimallashtirish kerak.

3. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyatida kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish masalalariga oid o'quv metodik ta'minotini ta'minlash, elektron o'quv uslubiy majmualar ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish lozim.

4. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishi va boshqaruv sohasidagi yangi metodikalarni amaliyotga tatbiq qilish bo'yicha maqsadli seminar, trening, master klass, o'quv kurslari muntazam tashkil etilib borishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Абрамова И.Г., Белякова Л.Ю. Управленческая компетентность. В помощь руководителю дошкольного образовательного учреждения. - СПб.: Пресс, М.: Изд-во АСТ 2003. - 84с.
2. Абраухова В.В. Инновационные подходы в деятельности учреждения дополнительного образования как средства его развития. Автореф. дис канд. пед. наук. Ростов н/Д., 1997. - 23с.
3. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. -М.: Наука, 2000.-335 с.

UDK: 796/799

Azamatjon HAITOV,
Andijon mashinasozlik instituti talaba sport klubi raisi o'rinbosari

TDTU dotsenti, PhD G.S.Mustayeva taqrizi asosida

YOSH VOLEYBOLCHILAR JISMONIY SIFATLARINING O'ZARO ALOQADORLIGI

Annotatsiya

Yosh voleybolchilarni tayyorlashda jismoniy sifatlarning ahamiyati. Har xil sport turlarning spesifik jismoniy sifatlari bir-biridan farq qilishi. Voleybolchilar jismoniy sifatlarning o'zaro aloqadorligi.

Kalit so'zlar: Voleybol, texnik taktik elementlar, tafakkurni ahamiyati, musobaqa natijaviyligini jismoniy sifat.

СООТНОШЕНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ ЮНЫХ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ

Аннотация

Значение физических качеств в подготовке юных волейболистов. Конкретные физические качества разных видов спорта отличаются друг от друга. Соотношение физических качеств волейболистов.

Ключевые слова: Волейбол, технико-тактические элементы, важность мышления, физическое качество результатов соревнований.

CORRELATION OF PHYSICAL QUALITIES OF YOUNG VOLLEYBALL

Abstract

The value of physical qualities in the training of young volleyball players. Specific physical qualities of different sports differ from each other. The ratio of physical qualities of volleyball players.

Key words: Volleyball, technical and tactical elements, importance of thinking, physical quality of competition results.

Kirish. Jismoniy tayyorgarlik to'rtta masalani: sog'liqni mustahkamlash, jismoniy kamolot darajasini oshirish, organizm funksional imkoniyatlarni ko'paytirish, jismoniy qobiliyatlarni tarbiyalash masalasini hal qiladi.

Pedagogik nuqtai-nazardan jismoniy tayyorgarlik umumiy tayyorgarlik va maxsus tayyorgarlikka ajratiladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik yuqorida ko'rsatib o'tilgan sog'liqni mustahkamlash va jismoniy kamolot darajasini oshirishga xizmat qilsa, maxsus jismoniy tayyorgarlik esa organizm funksional imkoniyatlarini ko'paytirish va jismoniy qobiliyatlarni tarbiyalaydigan asosiy poydevor hisoblanadi. Voleybolchi umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishning asosiy vositasi sifatida buyumlar bilan va buyumlarisiz bajariladigan umumiy rivojlantiruvchi gimnastika mashqlari, bajariladigan harakatlar intensivligini muntazam ravishda almashtirgan o'qituvchisi o'qituvchisi holda juft-juft bolib mashq qilish, harakatli va sport o'yinlari, estafetalar, kross yugurish, suzish va boshqalardan foydalaniladi.

Kishining jismoniy qobiliyati yoki sifatlari uning harakat qilish imkoniyatlari (kuchi, tezkorligi, chaqqonligi, chidamliligi) deb qabul qilingan. Ularni takomillashtirish asosida organizmning oz ishlash qobiliyati darajasidan takroriy ortiqcha jismoniy yuklamalarga javob bera olishi yotadi. Bu yagona jarayonda, mashq qilishning dastlabki bosqichlarida umumiy jismoniy tayyorgarlik, chuqurlashtirilgan mashq qilish bosqichida esa, aksincha maxsus jismoniy tayyorgarlikning afzallik tomonlari bor.

Har xil sport turlarning spesifik jismoniy sifatlari bir-biridan farq qiladi. Ogir atletikachilarning kuchi yoki gimnastikachilarning chaqqonligi, uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamliligi voleybol o'yinida uyg'unlikni taminlab beradi. Voleybolchining kuchi dinamik xarakterga ega bolishi va start, birdan to'xtash hamda harakat yo'nalishini o'zgartirish, sakrash, to'pni blokda raqibidan olib qo'yish, to'pga zarba berish kabi harakatlarda namoyon bo'lishi kerak. Malumki voleybolchi spesifikasi vaznining og'ir bolishini

talab qilmaydi, balki oz gavdasi va to'p inersiyasini engishi bilan baholanadi.

Shuning uchun malumki, voleybolchilar oyoqlari va qollari kuchli bo'lishga alohida ahamiyat beriladi. Lekin o'yin faoliyati bel va qorin muskullarining ham yaxshi rivojlanishini talab etadiki, murakkab harakatlarni bajarish va bir taraflama tayanchda, yuqori elka kamarining muskullari kattalashganda muvozanat saqlash imkonini beradi.

Voleybolchining tezkorligi, qattiy aniq masofaga signal bo'yicha start oladigan yengil atletikachining tezkorligidan farq qiladi. Voleybolda tezkorlik odatda qo'yidagi ko'rsatkichlarda namoyon boladi: reaksiya tezligida va taktik idrokda, start olish va bir harakatdan ikkinchisiga o'tish tezligida. Voleybolchi tezkorligini tashkil etuvchi bu komponentlarning hammasi bir-biriga bogliq emas va ularni ham alohida-alohida, ham o'yin mashqlari kompleksida mashq qildirish mumkin. Oyindagi voleybolchi to'p uzatilishidan oldin to'pni ko'ra bilishi, vaziyatni baholashi, bir qarorga kelishi kerak. Shu narsa aniqlanganki, bularning hammasi uchun voleybolchi bir soniyagacha vaqt sarflab, shu vaqtning 70% to'pni ko'ra bilishga to'g'ri keladi. Shuning uchun o'yinda to'pni ko'rish uchun uni ko'rish maydonidan chiqarish kerak. Ko'rib harakatlantirish reaksiyasidek murakkab reaksiya tezligi kozni tezda predmetni koruvchan, harakat apparatini esa qanday harakat qilishni tez oshiradigan mashqlarda takomillashtiriladi.

Voleyboldagi jismoniy sifatlarni tarbiyalash ularning garmonik rivojlanishiga olib kelishi kerak, ammo bu narsa shunday mutanosiblikda bo'lishi kerakki, ular voleybolchilarning o'yin faoliyatiga eng yuqori darajada samara keltirsin. Butun mashg'ulot jarayonida singdirilgan g'oya — voleybolchi faqat oddiy tezkor yoki kuchli hamda egiluvchan, epchil bo'libgina qolmasligi kerak, degan fikrdir. O'yinchi bu sifatlarning har birini kerak meyorda, aqlan qo'lga kiritirsin.

Voleybolchilar jismoniy sifat va ijrochilik mahoratining o'zaro aloqasida mukammal darajaga intilishlari

lozim. Ularning butun fikr-zikri jismoniy sifatlardan shunday asos yaratishga qaratilishi lozimki, bu sifatlar bora-bora o'yin texnikasining takomillashuviga imkon bersin. Shu o'rinda aytish lozimki, yutuk gavda tufayli emas, balki o'yin texnikasi hamda mantiqiy idroki bilan o'ynash tufayli voleybolchilar, Vatanimiz peshqadamlari darajasiga erishishlari lozim.

Sportchi insonning yutuqlarni belgilaydigan asosiy xarakteristikasi (omili) bu sport - motivatsiya. Sport faoliyati davomida organizmda yuzaga keladigan barcha jarayonlarning xarakteriga ta'sir qiladi va shu bilan uning samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qattiq raqobatdosh qarama-qarshilik sharoitida siz to'liq fidoyilik va g'alaba qozonish istagini faqat g'ayratli sportchiga ega bo'lishingiz mumkin maksimal turtki.

11-13 yoshda yumshoq choziluvchi rezina, toldirma to'plar, arg'amchi, shuningdek juft-juft bolib bajariladigan kuch mashqlari, uzunlikka va balandlikka sakrash, ko'psakrashlar (8-12 kompleksli) mashqlar qollaniladi. Shuni yodda tutish kerakki, jismoniy yuklamalar hajmi gavda og'irligining 3-4% dan oshmasligi kerak. Masalan, vazni 40 kg bolganda og'irligi 1,5 kg li gantel, toldirma to'plar bilan mashq qilish mumkin.

14-15 yoshda maksimal vaznning 15-20% ni tashkil qiluvchi tortilish mashqlaridan foydalanish mumkin. Bunda harakatlarni (masalan, gavdani engashtirish, o'tirish yoki sakrashlar) maksimal darajada bor kuch bilan tez, qismlarga bo'lib 5-10 marta, har bir qism orasida 2,5 daqiqadan dam olib bajarish kerak. Qismlarda takrorlashlar soni tayyorgarlikka bogliq boladi, ammo bunda boshlang'ich sxemaga ko'ra 5 marta takrorlashlar (3Q x 5T) uch qismdan oshmasligi kerak. Olti haftalik mashq qilish siklida (5M x 10T) ko'rinishida boladi. Bunday mashqlar tezkorlik kuchni rivojlantiradi, ular muskullarning nisbatan baland sakrash va zarba berish va erga tushish, raqibdan blokda to'pni olib qo'yish qobiliyatini shakllantiradi.

Ayrim sport turlari bo'yicha o'tkaziladigan musobaqalar muddati xalqaro musobaqalar qoidalar bilan belgilanadi. Shu musobaqalar muddatida qaysi sportchi o'z ish qobiliyatini sifati va samaradorligi jihatidan qanchalik uzoq vaqt saqlay olsa yoki uni oshira olish «kuchi»ga ega bo'lsa, unga muvaffaqiyat shunchalik «kulib» boqishi muqarrar. Boshqacha qilib aytganda ish qobiliyatining sifati va samaradorlik darajasini ko'p yoki kam vaqt davomida saqlanishi sportdagi taktik taffakkurning psixologik xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlarlar tahlili va metodologiyasi.

O'zbekiston Respublikasining yetakchi mutaxassisleri, xorijiy tajribali pedagoglar, ko'pchilik olimlar tomonidan sport o'yinlarida texnik taktik elementlarni rivojlantirish muammolari ko'pdan-ko'p ilmiy-uslubiy adabiyotlarda o'z yechimini topgan. L.R. Ayrapetyans (2006), G.Z. Gapparov (2009-2011), A.A. Pulatov (2012), Sh.X. Isroilov (2014), Z.B. Boltaev (2019), V.Ya. Ignateva, A.V. Ignatev A.A. Ignatev (2015), YU.D. Jeleznyak (2018) yillarda ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Sportdagi taktik taffakkurning psixologik xususiyatlari. Taktik harakatlarni oidindan rejalashtirish hamisha ehtimollik xarakterida bo'ladi. Chunki sportchi ham, sport murabbiysi ham hech qachon musobaqa sharoitlari haqida, raqiblar va ularning niyatlari haqida oldindan to'la-to'kis ma'lumotga ega bo'lmaydilar. Buning ustiga, musobaqada kurashlar jarayoni juda tezkor va o'zgaruvchidir. Shuning uchun ham dastlabki ehtimol taktik rejani amalga oshirish musobaqa davomida to'xtovsiz ravishda o'z mazmuniga ko'ra bir biridan farq qiluvchi ko'plab vazifalarni hal etish bilan bog'liqdir.

Sportchi oldida ko'ngalang bo'ladigan vazifalarning kelib chiqish sabablari quyidagilardan iborat: musobaqalardagi doimiy o'zgarib turuvchi shart-sharoitlar, bunda, odatda raqiblarning xatti-harakatlari va qanday usulni qo'llashini hech

qachon oldindan bilib bo'lmaydi. Tashqi tomondan qaraganda musobaqalashayotgan sportchilar shunchaki harakat qilayotgandek, va ular bir-biridan faqatgina o'zlarining tezkor harakatlari bilanгина ustunroq bo'lishlari mumkindek tuyuladi. Biroq aslida harakat bu o'ta murakkab bo'lgan taktik taffakkurning bajarish bo'g'inidir. Konkret taktik vazifani hal etilishiga asos bo'luvchi sportchining taffakkuri, masalan nazariyotchi olimning keng yoyilgan, diskursiv taffakkuridan farqli o'laroq, "doimiy ravishda amaliyot tomonidan sinab ko'rilishga mahkumdur".

Mavzuga oid adab tahlil. Bugungi sport musobaqalarida g'alabaga erishish omillari tarkibida ham, shuningdek sportchining muvaffaqiyatsizlikka yuz tutishiga sabab bo'ladigan omillar tarkibida ham psixologik tayyorgarlikning o'rni tobora yaqqolroq ko'zga tashlanmoqda yuz tutishiga sabab bo'ladigan omillar tarkibida ham psixologik tayyorgarlikning o'rni tobora yaqqolroq ko'zga tashlanmoqda. Musobaqaga psixik jihatdan tayyorlik holati o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. U har bir musobaqaga alohida yo'naltirilgan psixik tayyorgarlik jarayonida shakllanadi. Musobaqaga psixik jihatdan tayyorlik holatini maxsus shakllantirish - bu oldinda turgan musobaqalarning shart-sharoitidan kelib chiqqan holda sportchi ongi va hatti-harakatini yo'naltirilgan holda tashkil etish jarayonidir. Sportning jamoaviy turlarida psixik tayyorlik birinchi navbatda, yagona g'oya, yagona maqsad va yuqori darajadagi ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi yagona motiv bilan birikkan o'yinchilarning jamoaviy ongi shakllanishi tarzida namoyon bo'ladi. Voleybol musobaqalarida barcha turdagi kuch sifatleri (umumiy va maxsus, mutloq va nisbiy, statik va dinamik, tezkor-portlovchi, kuch chidamliligi) hal qiluvchi ahamiyatiga ega bo'lishi isbotini talab qilmaydi. Shuning uchun o'quv-mashg'ulot jarayonida kuch va kuchlanish turlarini rivojlantirishga e'tibor qaratish malakali voleybolchilar tayyorlashning muhim shartlaridan biridir. Yosh voleybolchilarda har xil turdagi kuch sifatlerini o'rganish qayd etilgan ko'rsatkichlar malakali yosh sportchilar nisbatan sezilarli darajada sayoz ekanligini ko'rsatdi. Jumladan, ikki guruhdagi bolalarni qo'shib hisoblaganda ham ularning ko'rsatkichlari tadqiqot boshlanmasdan avval deyarli farq qilmadi.

Xulosa. Musobaqaga psixologik tayyorgarlik ko'rinishning murakkabi jarayoni bir-biriga o'zaro bog'langan alohida bo'g'inlarning o'ziga xos shunday bir tizimi bo'lib, bu tizim musobaqa boshlangunga qadar sportchilar imkoniyatida bo'ladigan vaqt oraliqida amalga oshiriladi. Ushbu jarayon bir necha oylar, yoki ikki-uch kun davom etishi mumkin. U doimo murabbiyning va sportchining hamkorlikdagi ijodiy izlanishini taqozo etadi.

Mashhur sportchilardan biri shunday digan edi : "Atletizmning bilmasligi yoki etishmasligi texnik mahorati va o'yinni jamoaviy taskil etishdagi yutuqlar bilan to'ldiriladi. Biroq, atletizmi ehtiyot qilmaslik, uning muhimligini tan olmaslik murabbiyning eng yomon xatosi bo'lur edi". Shunday qilib, voleybolchi atletizmi deganda jismoniy sifatlarining shunday aloqasini tushunish kerakki, u o'yin faoliyatining bir qator samarali bo'lishiga, uning yuqori texnik mahoratiga erishuviga ko'maklashsin.

Aytish mumkinki, bu hamkorlik davomida sportchi ancha yetakchiroq maqomda bo'ladi, zero musobaqada murabbiy emas, sportchi mustaqil ravishda jang olib borib, yuqori natijani qo'lga kiritishi kerak. Shuning uchun ham musobaqaga psixologik tayyorgarlik jarayonida murabbiy sportchi uchun eng yaqin va uni yo'naltiruvchi sherik bo'lishi lozim, biroq hech qachon, sportchi uchun o'ylaydigan sherik bo'lishi kerak emas. Sportchilarning turli holatlari, shuningdek xatti-harakatlari, yurish - turishini boshqarish nafaqat ularning o'z qo'llarida, balki bu boshqaruvni sport murabbiysi ham amalga oshiradi. Shuni ham alohida ta'kidlash kerak-ki,

sportchining o'z-o'zini tartiblash bilan,uning sport murabbiysi tomonidan boshqarilishi shakllarini uyg'un ravishda olib borish nihoyatda muhimdir. Agar ana shunday uyg'unlik mavjud bo'lmasa sportchi va murabbiy o'rtasida nizoli vaziyatlar yuzaga kelishi, murabbiyning ta'siri ijobiy emas,

balki salbiy xarakter kasb etishi oqibatida sportchining o'z-o'zini tartiblashi va uning murabbiy tomonidan boshqarilishi o'rtasida muvozanat buzilishi mumkin. Buning natijasida sportda muvaffaqiyatga erishish o'rniga sportchi noxush vaziyatlarga tushib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Ayrapetyants L.R., Pulatov A.A. Voleybol nazariyasi va uslubi // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. -T.: "Fan va texnologiya",2012.
2. Ayrapetyants L.R., Pulatov A.A. Voleybol nazariyasi va uslubi // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. -T.: "Fan va texnologiya",2012.
3. Артиков, Ф. Б. (2021). Ёш футболчиларнинг умумий ва махсус жисмоний тайёргарлигини ошириш усуллари. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(4), 111-118.
4. Юлдашева, Н. Н. (2021). Собик совет иттифоқининг катағонлик сиёсатини юритишида "гулар" нинг ўрни. Scientific progress, 2(4), 507-512.
5. КАРИМОВ, А. А. (2022). Результаты педагогических наблюдений оценки физической и общей характеристики тренировочных нагрузок хоккеистов 13-14 ЛЕТ. Фан-спортга, 2830.
6. Kutlimuratov, I. K. (2021). Effectiveness of methods for improving the speed endurance of chief referees in football. Eurasian Journal of Sport Science, 1(2), 6165.
7. Igamberdiev, O. R. O. (2021). Organization of football clubs in schools and improving the physical fitness of those involved in them (on the example of 4-5 graders). Eurasian Journal of Sport Science, 1(2), 177-184.

UDK:3713

Dilnoza SHAMURATOVA,
O'zbekiston Jahon tillari universiteti o'qituvchisi,
E-mail: dizamura5@gmail.com
Feruzkhon G'ULOMOVA,
O'zbekiston Jahon tillari universiteti talabasi
Ravshanbek NASULLOYEV,
O'zbekiston Jahon tillari universiteti talabasi

TDPU professori, f.f.d G. Maxkamova taqrizi asosida

LEARNING ABOUT SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS THROUGH ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Annotation

Language as an essential tool for communication and culture as a support of social cohesion, respect for established values and for resilience play a decisive role in the implementation of strategic actions aimed at sustainable development. The purpose of this paper is to introduce the concept of Sustainable Development (SD) and its goals to the students, future teachers, in order to become skilled and qualified candidates and then introduce these Sustainable Development Goals to their student.

Keywords: sustainable development, students, education, English

ИЗУЧЕНИЕ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СДГ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Язык как важнейший инструмент общения и культура как поддержка социальной сплоченности, уважения к установленным ценностям и устойчивости играют решающую роль в реализации стратегических действий, направленных на устойчивое развитие. Развитие (УР) и его цели для студентов, будущих учителей, чтобы стать квалифицированными и квалифицированными.

Ключевые слова: устойчивое развитие, студенты, образование, английский язык

INGLIZ TILINI O'QITISH ORQALI BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARINI O'RGANISH

Аннотация

Til muloqot va madaniyatning muhim vositasi sifatida ijtimoiy hamjihatlikni qo'llab-quvvatlash, o'rnatilgan qadriyatlarga hurmat va qat'iyatlik barqaror rivojlanishga qaratilgan strategic harakatlarni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqolaning maqsadi Barqarorlik kontseptsiyasini joriy etishdan iborat. Rivojlanish yo'li (SDG) va o'z maqsadlarini talabalarga, bo'lajak o'qituvchilarga malakali kadrlar bo'lib yetishlari uchun tanishtirish.

Калит сўзлар: барқарор ривожланиш, талабалар, таълим, инглиз тили

Introduction: Sustainable Development (SD) has become the milestone of the 21st century in which all world stakeholders try to fulfill the needs of society. More precisely, the 2030 Agenda for SD and its 17 Sustainable Development Goals adapted by United Nation in September 15, here you can see the main goals of this organization;

- GOAL 1: No Poverty
- GOAL 2: Zero Hunger
- GOAL 3: Good Health and Well-being
- GOAL 4: Quality Education
- GOAL 5: Gender Equality
- GOAL 6: Clean Water and Sanitation
- GOAL 7: Affordable and Clean Energy
- GOAL 8: Decent Work and Economic Growth
- GOAL 9: Industry, Innovation and Infrastructure
- GOAL 10: Reduced Inequality
- GOAL 11: Sustainable Cities and Communities
- GOAL 12: Responsible Consumption and Production
- GOAL 13: Climate Action
- GOAL 14: Life Below Water
- GOAL 15: Life on Land

- GOAL 16: Peace and Justice Strong Institutions
- GOAL 17: Partnerships to Achieve the Goal

Literature review. Achieving greater sustainability means "fundamentally addressing the way we see ourselves in connection to others, and the world around us" (Bowden, 2010, p. 16). Let us examine the reasons why should we teach the SDGs: Students/future teachers need to learn about the world, they live in, should learn empathy and compassion, and must be inspired to take action (Bakalar, 2018; Weeks, 2018). Students need a higher level of knowledge which can be achieved by the interaction about a specific context (Richards & Rodgers). This higher level of knowledge shares new experiences, leading to "real learning," which is important for the scholars of the 21st century as it enables them to enhance their competency, tenacity, and inquisitiveness (Tarman & Dev, 2018). Effective teaching strategies based on ESD include a variety of issues and practices. These practices are intertwined with various categories in which the "4 Cs" are presented: Collaboration, Communication, Critical Thinking, and Creativity (Bekteshi, 2017). Interdisciplinary collaborative learning (Kioupi & Voulvoulis, 2019) encourages discussion about SD or presentation of SD in various ways. This new

academic teaching provides modern GloCal(global and local teaching) teaching (Bekteshi, 2017) by incorporating different SDG topics, updated information, resources, and technologies. Research questions:

This study tries to answer the following questions:

To what extent are the students in tertiary education (at a public HEI in Kosovo) aware of SD and its goals?

Which SDGs do students/future teachers consider to be important goals that they need to know?

Which goals do the students consider as the eminent goals in the country?

Which goals do the students consider less applicable in their country?

To what extent are topics presented in EL classes valued as topics that promote SD?

Which goals are presented more frequently?

The purpose of this study is to investigate appropriate topics for future teachers to teach in classes that would cover the benefits and knowledge of the 17 SDGs. Additionally, the study will also investigate the relation of ELT and SDGs. Although ESD currently holds no prominent position in ELL and ELT, as practicing general English, reading, composing, listening, and speaking are prominent, this study examines the future teachers' knowledge gaps in SD and suggestions to fill these gaps. We will show the importance of SDGs being instilled at HEIs, specifically at the Faculty of Education. These students are future teachers, and they must have some knowledge about global issues and SDGs to pass on to their students.

Purpose of the Study: Language Development via SDG Learning

Being willing and able to adapt in the 21st century is vital. As such, there is an urgent need to change the system of education into more effective education. Instructional practices, attitudes, and motivation of teachers are needed to bring this transformation. Accordingly, this transformation means the promotion of SD and the promotion of ESD as a leading goal of the 17 SDGs. Research methodology.

The study was conducted at a public HEI, the University of Mitrovica in Kosovo, with the students from the Faculty of Education. The procedure followed the methodology of Balčiūnaitienė and Teresevičienė (2018) conducted for sustainable development and ELT. However, it was modified and adapted to fulfill the study aims, i.e., to answer the previously mentioned questions dealing with the future teachers' general awareness about SD, specific SD Goals, and the ELT effect in SD learning.

Participants and Instruments

For the purpose of the study, the researchers conducted an online questionnaire that was distributed to the students of the 2nd, 3rd, and 4th year of their studies at the Faculty of Education (future Kosovar teachers) in 2019/2020. The questionnaire, comprised of 12 questions regarding SD, SDGs, and ELT, was divided into three parts:

The first group of questions dealt with the students' awareness about SD and SDGs.

The second group dealt with the SDGs and the country's needs based on students' perceptions.

The third group of questions dealt with the relation between SD, ELL, and ELT from the students' points of view.

Initially, in order to have more reliable data by considering different topics that were learned during the students' educational experience, the list of the UN's 17 SDGs was offered to the students. The questionnaire went online in mid-October 2019 and it was active until the end of February 2020. During this time, a group of 89 female students (n=89) responded to the questionnaire survey. These respondents were students who already had 10 years of English prior to

continuing Bachelor studies in our public HEIs. In addition, for the purpose of better understanding the study questions, the questionnaire was bilingual: English and the students' native language, Albanian.

Analysis and results. The results were collected and analyzed using SPSS statistical methods for each group of questions. Data analysis comprised of three and/or five SDGs based on the questionnaire requests, then compared them with each other. The top three and/or five goals were taken into consideration, as they were the chosen goals by most of the future teachers. It followed the methodology of Balčiūnaitienė and Teresevičienė (2018) in finding out students' knowledge about SD, SDGs, and their correlations with ELT. Based on our study's statistical analysis, discussions of findings were linearly incorporated within the study questions, synthesized, and summarized.

Awareness about SD .

Discussion: These results for learning SDGs and their roles among the future teachers confirm that there is a significant positive effect in global and local perspectives. However, out of 17 SD goals, Kosovar students tackle only a few. And these goals are all related to social aspects, whereas goals related to "P-Planet" dealing with water sanitation, climate change, energy, economic growth, infrastructure, and cities are hardly mentioned by the students. Due to the absence of the environmental goals, the study is partly in line with Pope and Patterson (2012), who claim that citizenship and environmental education help students develop the knowledge, skills, and attitudes for the future; in our case, it is the students' development when learning about SDGs .

Conclusion: Kosovo has been enhancing education and introducing global issues and SDG topics at all levels of education. In response to the first research question, we may conclude that higher education students at a public Faculty of Education in Kosovo are knowledgeable about ESD and SDGs. Different topics dealing with these goals are being taught at all levels of education.

The conclusion for the second research question is that the students view Goal 3, Goal 4, and Goal 5 as the most important goals, followed by Goal 1 and Goal 2. Although these goals have already been presented in the students' previous education, these five are still considered as goals that need more attention. This leads to the conclusion of the third research question. That is, goals dealing with People are considered the most important global goals of the 21st century by these future teachers. Similarly, these goals are viewed as nationally needed goal. Other goals regarding Profit are slightly tackled by the students, whereas goals regarding the planet are not shown in students' responses.

Since this study identifies challenges and opportunities for future ELT methodology to address the issues of ESD and ELT, the findings can be considered for drafting future ELT curricula. As such, the ELT Curricula at HEIs should reflect a global view, and suggestions are as follows:

Future teachers should be allowed to choose their own topics for the purpose of learning English and SDGs.

ELT and teaching of SD and its overall process should be based on a variety of collaborative teaching techniques designed to help them grow intellectually.

ELT and teaching of SD should be organized in a way that challenges the students (and the teachers), encourages them, and brings freshness and creativity in class via preferred topics.

ELT and teaching of SD should emphasize the active role of students in the society and their contribution to the "3 Ps."

ELT and teaching of SD should include collaborative learning and self-initiated learning about general global

knowledge such as gender equality, economy, planet, society, and environment.

ELT and teaching of SD should include problem-solving activities designed to discuss Global issues.

Like any other study, this study suffered from some limitations. As pointed out, the number of students who

participated in the study did not include all students of the Faculty of Education. A larger sample is needed to have more reliable data in order to increase the validity of the findings. However, the participants' ability to notice the gaps in SDG awareness validity of the findings. However, the participants' ability to notice the gaps in SDG awareness.

LITERATURE

1. 1.Amin, M. A., & Greenwood, J. (2018). The UN sustainable development goals and teacherJournal of Teacher Education for Sustainability, 20(2), 118-138. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1218224.pdf>.
2. 2.Bakalar, B. (2018). Book Review: Justice on both sides: Transforming education through restorative justice. American Journal of Qualitative Research, 2(2), 145-149.
3. 3.Bowden, R. (2010). Teaching English for sustainability. Journal of NELTA, 15(1-2), 16-21 <https://doi.org/10.3126/nelta.v15i1-2.4605>
3. 4.Inceli, O. (2015). The Perceptions of English Teachers to the SIOP® Model and Its Impact on Limited English Proficiency. Journal of Ethnic and Cultural Studies, 2(1), 15-28.
5. 5.Leicht, A., Heiss, J., & Byun, W. J. (Eds.). (2018). Issues and trends in education for sustainable Paris.
4. 6.Richards, J., & Rodgers, T. (1986). Approaches and methods in language teaching. Cambridge: University
5. 7.UN SDG: Sustainable development goals. Retrieved from <https://unstats.un.org/sdgs/>.
6. 8.UNESCO. (2017). Education for sustainable development goals: Learning goals. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002474/247444e.pdf>.

Eldor SHERMANOV,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti rektori v.v.b., p.f.b.f.d. (PhD)
E-mail: eldor.shermanov.01@mail.ru

T.f.n., dots. Z.Isoqov taqrizi asosida

BELONGING AS A SOCIO-ETHICAL FACTOR IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Annotation

This article analyzes the dictionary meaning of the word relevance, analyzes its content, explains its meaning, and also explains its negative and positive meanings. The types of involvement are also shown.

Key words: Relevance, belonging, intervention, reform, ideology, idea, immunity.

ПРИНАДЛЕЖЕНИЕ КАК СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЙ ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Аннотация

В данной статье проанализировано словарное значение слова релевантность, проанализировано его содержание, объяснено его значение, а также объяснены его отрицательные и положительные значения. Также показаны виды вовлеченности.

Ключевые слова: Принадлежность, интервенция, реформа, идеология, идея, иммунитет.

DAXLDORLIK – MAMLAKATNI IJTIMOY-IQTISODIY YUKSALTIRISHNING IJTIMOY-AXLOQIY OMILI SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada daxldorlik so'zining lug'aviy ma'nosi, mazmun qatlami tahlilga tortiladi, mohiyati izohlanadi, salbiy va ijobiy ma'no anglatishi tushuntiriladi. Shuningdek, daxldorlikning turlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Daxldorlik, taalluqlilik, tegishlilik, mudoxala, islohot, mafkura, g'oya, immunitet.

Kirish. “Daxldorlik” tushunchasi umumiy leksik ma'noda “O'zbekim dasturlari” tahririda “kimligiga qaramasdan”, “so'zida turmoq”, “tegishli bo'lish”, “e'tiborga, nazarga olish”, “yuz-xotir qilish, yuzidan o'tolmaslik”, “o'z ehtiromini tasdiqlamoq”, “o'zini hurmat qilmoq”, “hurmat qilmoq”, “har tomonlama hurmat qilish”, “hurmatda bo'lish” shakllarida [1], ingliz tilida esa bu tushuncha complicity participant [2] so'zlari orqali “birga bajarish”, “ishtirok”, “ishtirok etish”, “qatnashchi” ma'nolarida keladi.

Daxldorlikka ko'pincha jinoyat huquqi sohasida ishlatiladigan so'z sifatida qaraladi. Ya'ni “jinoyatga daxldorlik” tushunchasi mavjud. Yoki bir narsaning boshqa narsaga, biror kishining boshqa kishiga nisbatan ta'sir ko'rsatishi daxl deyilishi ongimizga singib ketgan. Masalan, bir davlat ikkinchi davlatga, yoki bir kishining boshqa kishi hayotiga daxl qilishi kabi. Ammo bu so'z ijobiy ma'noda juda kam hollarda uchraydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jinoyatdagi daxldorlikni tahlil qilsak ham, biz so'z yuritayotgan daxldorlik bilan “aloqador” ma'nosi bir-biriga yaqinligini anglashimiz mumkin. Ya'ni, biror bir jinoyat sodir bo'lgan bo'lsa, uni

Daxldorlik fazilati mazmuni

No	Ta'riflar
1	“Daxldorlik” tushunchasi umumiy leksik ma'noda “tegishli bo'lish”, “e'tiborga, nazarga olish”, “yuz-xotir qilish, yuzidan o'tolmaslik”, “o'z ehtiromini tasdiqlamoq”, “o'zini hurmat qilmoq”, “hurmat qilmoq”, “har tomonlama hurmat qilish”, “hurmatda bo'lish”ni anglatadi. Ingliz tilida esa bu tushuncha complicity participant [2] so'zlari orqali “birga bajarish”, “ishtirok”, “ishtirok etish”, “qatnashchi” ma'nolarida keladi
2	O'smiring daxldorligi bu – o'smiring o'z Vatani, xalqining tarixiga, kelajagiga, mahallasiga, oilasiga, qarindoshlariga, ta'lim muassasasiga o'zini aloqadorman, deb bilishidan kelib chiquvchi munosabatlarida namoyon bo'luvchi axloqiy fazilatidir. O'smiring islohotlarga daxldorligi mamlakatimizda “Milliy tiklashdan milliy yuksalish sari” g'oyasi asosida amalga oshirilayotgan islohotlarga o'zini aloqadorman, deb bilishidan kelib chiquvchi munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Daxldorlikni ko'plab tarmoqlarga bo'lishimiz mumkin. Quyidagi 1-rasmda daxldorlik ayrim yo'nalishlarga bo'lib keltirilgan.

amalga oshirishda ishtirok etgan narsa yoki shaxs ana shu jinoyatga daxldor, aloqador, u yoki bu darajada ishtirok etgan, deb olinadi. Demak, u jinoyat sodir etishga daxldor ekanmi, bunda daxldorlik salbiy ma'noda – illat sifatida ishlatiladi. Uning aksini oladigan bo'lsak, ya'ni o'sha jinoyatning oldini olishga daxldorlik qilgan (ishtirok etgan) kimsa deb oladigan bo'lsak, bunda daxldorlik tushunchasi ijobiy ma'noda, fazilatga aylanadi. Shu ma'noda, biz yoshlarimizda daxldorlikning umumiy yoki salbiy shaklini emas, balki ijobiy shakli – daxldorlik fazilatini shakllantirishni nazarda tutishimiz lozim.

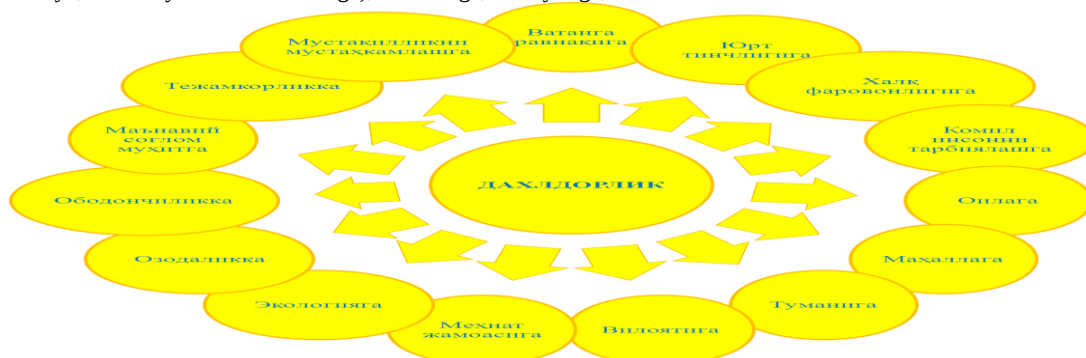
Ruscha-o'zbekcha lug'atlarda daxldorlik (относящийся) – taalluqlilik, tegishlilik, daxl qilmoq, taalluqli, degan ma'nolarda berilgan.

“Daxldorlik” tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi so'zlardan biri – mudoxala (a. مَدَاخَلَا) bo'lib, arab tilida “aralashishi”, “tiqilish” (birovning ishiga), biror ishga chetdan aralashuvni bildiradi. Masalan, “Eron tamom mustamlaka hoida qolsa kerak edi, lekin ayrim hukumatlarning mudoxalasi natijasida bu muohada yo'qotildi” [3].

Daxldorlik avvalo o'ziga, o'z hayotiga, komilligiga, ma'naviy yuksalishiga, hayotda o'z o'rnini egallashga bo'lgan munosabatlardan boshlanadi. Keyin esa sekin astalik bilan keyingi amaliy va yuqori bosqichga o'tib boradi. Ya'ni oddiy

o'quvchi misolida oladigan bo'lsak, o'quvchi avval o'ziga, keyin guruhiga, maktabiga, mahallasiga, qishlog'iga (ovul, mavze, daha yoki shaharchasiga), tumaniga, viloyatiga,

mamlakatimizga, Markaziy Osiyoga, Osiyoga va butun insoniyatga daxldor bo'ladi:

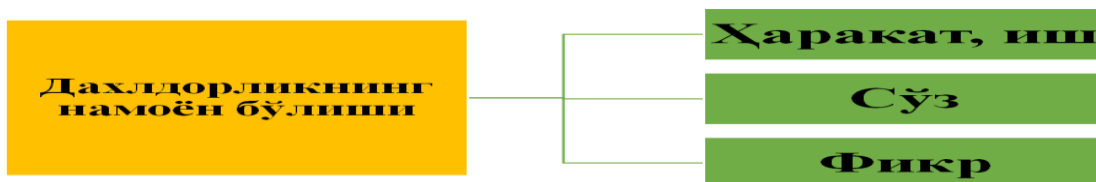

1-rasm. Daxldorlik turlari

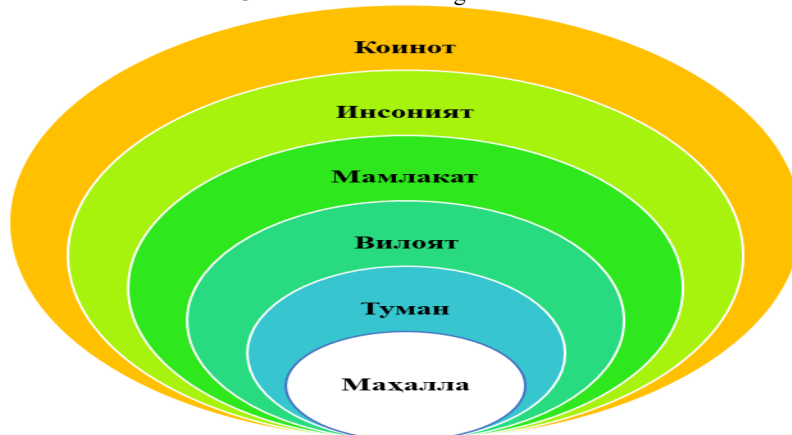
Yuqorida keltirib o'tilgan bosqichlar har biri o'z ichida yana yo'nalishlarga bo'linib ketadi. Masalan, maktabga daxldorlikni olaylik. Unda maktabda foydalanayotgan barcha moddiy vositalarni asrab-avaylash, hovlisini ko'kalamzorlashtirish uning moddiy farovonligini, obodligini

ta'minlashga daxldorlik bo'lsa, maktabning ichki tartib-intizom qoidalariga rioya qilish maktab haqida jamoatchilik fikrining yaxshilanishiga daxldorlik sanaladi. Xuddi shu kabi oiladagi daxldorlikni ham olishimiz mumkin.

2-rasm. Daxldorlik turlari

3-rasm. Daxldorlikning ko'lamlari

Har qanday holatda ham daxldorlikning dastlabki bosqichi keyingi bosqichga o'z ta'sirini o'tkazadi, unga zamin vazifasini o'taydi, qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, oila farovonligiga daxldorlikning oddiy ko'rinishi – uyda kunduzi yoqib qo'yilgan elektr chirog'ini o'chirib qo'yish. Bu ham oila byudjetiga foyda, ham davlat iqtisodiyotiga foyda. Shu bilan birga, uning ma'naviy tomoni ham borki, oilada moddiy farovonlik bo'lsa, tinchlik, xotirjamlik hukm suradi, baraka bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Farovonlik masalasi barcha g'oya va mafkuralarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ya'ni buzg'unchi g'oyalar “Sizlarda farovonlik bo'lmagan, bo'lmaydi. Mana bizga ergashsangiz, biz sizni farovon qilamiz”, deb, odamlarni o'z g'oyalariga daxldor qilishga urinish kelgan. Natijada farovonlik – g'oyaviy kurashning asosiy maqsadlaridan biri bo'lib kelgan. Shu o'rinda “Biz hech kimdan kam bo'lmaganmiz. Kam bo'lmaymiz ham!”, degan shiori buzg'unchi g'oyalar targ'ibotiga qarshi kurashda katta xizmat qilmoqda. Misol uchun sovet mafkurasi bizni (buyuk allomalar vorislarini)

savodsiz, deb ayblashdi, tarix buning teskarisini isbot qildi. Sovyetlar 74 yil davomida o'z kitoblari, tarbiya dasturlarida bizga “Ajodlaring azaldan kambag'al, qashshoq bo'lib kelgan. Biz sizlarni farovon qildik. Mana, hamma teng bo'ldi. Sen qashshoq kambag'aldan chiqqansan. Endi shundan faxrlan. Kim sendan boy bo'lsa u – sening dushmaning, deb uqtirishdi. Mustaqilik yillarida tiklangan tariximiz bu ulkan yolg'onlarni fosh qilmoqda. Buning tariximizda aks etgan ayrim misollarini keltiramiz:

1404-yilning iyulida Ispaniya elchisi Klavixo Samarqandda mana bu manzaraning guvohi bo'lgan edi: “Har kuni shaharga qovun ortilgan tuyalar shunchalik ko'p keladiki, ularning qanday sotilib ketishiyu, qanday qilib iste'molchilarga yetib borishiga aqling bovar qilmaydi” [4].

Bobo dehqon, bog'bonlarimiz shirin shakar hosil yetishtirish bilan birga ularni uzoq muddat saqlash yo'llarini ham yaxshi bilganlar. “Chunonchi, anjir qoqi, qovun qoqi, turshak, mayiz va boshqa ko'plab quruq mevalar yil bo'yi, ayniqsa, salqin-sovuq fasllarda bozor rastalari va xonadonlarni bezagan, chet ellarga olib borib sotilgan” [5].

“Odatda, hunarmandchilikning eng kamida 32 xili mavjud bo‘lgan aholi yashaydigan joyga shahar deb nom berilgan. 1897-yili birinchi aholi ro‘yxati vaqtida katta shaharlarda aholining ko‘pchilik qismi hunarmandlar hisoblangan. Masalan, Namangan aholisining 64 foizi, Qo‘qon aholisining 52 foizi, Chust aholisining 54 foizi, Marg‘ilon aholisining 50 foizi, Andijon aholisining 45 foizi, Toshkent va Samarqand aholisining 29 foizi mustaqil kasb-hunar egasi hisoblangan xo‘jaliklardan iborat bo‘lgan. Ikkinchi katta ijtimoiy tabaqani ayrim mahalla savdo rastalarida joylashgan savdogarlar va dalollar tashkil qilgan [6].

“Xiva xonligida, Rossiyadagi kabi mol-mulkka qarab keskin ayirmachilik yo‘q. Har qanday xivalik yoki umuman Muhammad ummati bo‘lgan musulmon kishi ham savdogar, ham navkar ham dehqon, ham hunarmand bo‘lishi va qul ishlatib, yerga yoki boshqa mulkka ega bo‘lishi mumkin. Lekin majburiyatlarni o‘z vaqtida ado etishi, chunonchi, jon boshiga soliqlar to‘lashi, kanal va ariqlarni tozalashga yordam berishi lozim...” bo‘lgan. Xiva xonligida XIX asrning 30-40-yillarida jon boshiga soliqlar olingan. Soliqlar odamlarning mulkiga qarab 3 darajaga bo‘lingan. Eng badavlat xonadon yoki qozon boshiga 3 tildan, o‘rtacha davlatmandlar – 2 tildan, kambag‘allar esa – 1 tildan to‘lagan. ... 3 tildan soliq to‘lovchi xonadonlar aholining yarmini, 2 tildan to‘lovchilar uchdan birini, qolgan xonadonlar 1 tildan soliq to‘lovchilarni tashkil qiladi...[7].

Aksincha, Sovet hokimiyati o‘rnatilgandan keyin totalitar-byurokratik tuzum xususiy mulkchilikni tugatib, an‘anaviy savdo munosabatlarining yemirilishiga va bu sohada raqobatning yo‘qolishiga olib keldi. Oqibatda, ishbilarmon odamlar safi kamayib, savdo sohasida ham turg‘unlik va iqtisodiy tanglik paydo bo‘ldi. Mol-mulk, uy-joy, ulov, pullarini davlat tomonidan tortib olinib, kambag‘allikda hamma tenglashtirildi.

Har bir oilaning tinchliligi bu – yurtning tinchliligidir. Demak, oddiygina ommaviy masala bo‘lib ko‘ringan daxldorlik ham butun boshli yurt tinchliligiga qilingan daxldorlikka aylanmoqda.

Tahlil va natijalar. Ayni vaqtda, yoshlarimizda daxldorlik fazilatini shakllantirish, ularning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash uchun kurash ketayotgan bir paytda, ularga to‘siq bo‘luvchi qator mafkuralar mavjud va ular o‘z g‘oyalarni targ‘ib qilayotganini, yoshlarimizni o‘z g‘oyalarga daxldor qilishga urinayotganini inobatga olish ham eng muhim pedagogik masaladir. Bizning vazifamiz ana shu vayronkor mafkuralarga qarshi immunitetni uyg‘otish, shakllantirish asosida jamiyat ishiga, millat taqdiriga, Vatan istiqboli uchun daxldor, javobgar shaxsni shakllantirishdan

iborat. Buning uchun mafkuraviy immunitetning vazifasini aniqlab olmog‘imiz lozim. Ana shu yo‘nalishlarda mafkuraviy immunitetning vazifalari, ya‘ni insonni ma‘naviy-ruhiy mudroqlikdan uyg‘otish, har qanday voqelikka munosabat bildirish, unga ta‘sir ko‘rsatish, jamiyat va umummilliy taraqqiyot uchun javobgarlik hissinini, daxldorlik tuyg‘usini namoyon etish orqali o‘zini o‘zi umummilliy manfaat yo‘lida yo‘naltirish, safarbar eta bilish fazilatlarini yorqin namoyon qilishni taqozo etadi.

Daxldorlik fazilatining ziddiga loqaydlik, egotsentrizm, eskapizm, daunshifting g‘oyalarni targ‘ib qiluvchi mafkuralarni kiritish mumkin. Insoniyat boshiga uzoq-yaqin tarixda qancha kulfat, kasofat tushgan bo‘lsa, odamlarning o‘z hayotiga, taqdiriga loqaydligi, beparvoligi sabab bo‘lgan. Loqaydlik hodisasining mohiyati “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “loqayd” degan so‘z arab tilidan olinib: ahamiyat, e‘tibor bermaslik; beparvolik, qiziqmaslik, befarqlik ma‘nolarida keladi [8].

Loqaydlikning ijtimoiy ildizi nimadan iborat? Loqayd, ya‘ni qayd etmaslik, e‘tibor bermaslik, daxldorlikni his etmaslik, o‘zini chetga olish bugungi kunda keng tarqalayotgan ijtimoiy illat bo‘lib bormoqda. Bu esa, jamiyatning taraqqiyotiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bugungi kunda buzg‘unchi ma‘naviy-mafkuraviy oqimlarning suvverenitetimizga bo‘layotgan tahdidining oldini olish uchun o‘z taqdiriga, atrof-muhitdagi voqea-hodisalarga beparvo va loqaydlikdan xalos bo‘lish hamda bu voqea-hodisalarga shaxsiy daxldorlik hissi bilan yashash talab etiladi.

Xulosa va takliflar. Prezident Shavkat Mirziyoyev bu borada shunday deydi: “Ma‘lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda”. “Tarbiya qancha mukammal bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi”, deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo‘lishi uchun esa bu masalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga mutlaqo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.

Barchangizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzot asrlar davomida amal qilib kelgan e‘tiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur yetkazmoqda. Mana shunday va boshqa ko‘plab tahdidlar insoniyat hayotida jiddiy muammolarni keltirib chiqarayotgani – ayni haqiqat va buni hech kim inkor etolmaydi” [9].

ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekim dasturlari” elektron lug‘at dasturi.
2. Inglizcha-o‘zbekcha lug‘at. 15000 so‘z. (Tuzuvchilar: G‘.Rahmonov, A.A‘zamov, D.Kadirbekova). – T.: “Talqin” nashriyoti, 2014. – B.62.
3. Sultonov X. Ma‘naviyat va axloq. // Yuksak ma‘naviyat – kelajak poydevori. Plakatlar majmui. Tuzuvchi:.. – T.: Ma‘naviyat, 2000.
4. Klavixov. Kundalik. B. 138
5. Ziyoyev H. O‘zbek davlatchiligi Amir Temur va temuriylar davrida. //Tarixning ochilmagan sahifalari. –T.: “Mehnat”. 232 b. –B. 193.
6. Jabborov I. O‘zbeklar: turmush tarzi va madaniyati: O‘quv qo‘llanma. - T.: “O‘qituvchi”, 2003. 208 b. – B.189.
7. Ziyoyev H. Xiva xonligining ijtimoiy-siyosiy ahvoli. //Tarixning ochilmagan sahifalari. –T.: “Mehnat”, . 232–b. 103-b.
8. Nodonlik. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Tahrir hay‘ati: T.Mirzayev va boshqalar. O‘zFA Til va adabiyot instituti. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 672 b. – B. 627.
9. Mirziyoyev. Sh.M. “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining IV-son qurultoyi. – 2017-yil 1-iyul. (gazeta.uz)

UDK:[12:821.222.1:929]

Jahongir SHODIEV,
O'zMU doktoranti
E-mail: shodiyevjahongir1985@gmail.com

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi B.X.Karimov taqrizi asosida

THE QUESTION OF HUMAN PERFECTION AND VALUES IN ORIENTAL VALUES AND MYSTIC DOCTRINE

Annotation

The article analyzes the role and contribution of Eastern people's values and Sufism in improving human maturity and raising its value. The interpretation of the universe, man, and perfection in Sufism, the role of educational and spiritual importance in the formation of a perfect person in the society today has been highlighted. It is thought that the understanding of human destiny and maturity is approached from a mystical point of view.

Key words: Human value, Sufism doctrine, Sufism, fate, perfection, emotional knowledge, rational knowledge, development of the spiritual sphere, human achievement of true happiness.

ВОПРОС ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СОВЕРШЕНСТВА И ЦЕННОСТЕЙ В ВОСТОЧНЫХ ЦЕННОСТЯХ И МИСТИЧЕСКОМ УЧЕНИИ

Аннотация

В статье анализируются роль и вклад восточных народных ценностей и суфизма в совершенствовании человеческой зрелости и повышении ее ценности. Освещается трактовка мироздания, человека и совершенства в суфизме, роль воспитательного и духовного значения в формировании совершенного человека в современном обществе. Считается, что к пониманию человеческой судьбы и зрелости подходят с мистической точки зрения.

Ключевые слова: Ценность человека, учение суфизма, суфизм, судьба, совершенство, эмоциональное знание, рациональное знание, развитие духовной сферы, достижение человеком истинного счастья.

SHARQONA QADRIYATLAR VA TASAVVUF TA'LIMOTIDA INSON KAMOLATI VA QADRI MASALASI

Annotatsiya

Maqolada inson kamolotini oshirish va uning qadrini ko'tarishda sharq xalqlari qadriyatlarini va tasavvuf ta'limotining o'rni va hissasi tahlil etilgan. Tasavvuf ta'limotida olamni, insonni, komillikni talqin etilishi, bugungi kunda komil insonni shakllantirishda tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatning jamiyatdagi tutgan o'rni yoritib berilgan. Inson taqdiri va kamolotini yoritishda va uni bilishda tasavvufiy jihatdan yondashilganligi to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Inson qadri, tasavvuf ta'limoti, tasavvuf, taqdir, komillik, hissiy bilish, ratsional bilish, ma'naviy soha rivoji, inson haqiqiy baxt-saodatga erishishi.

Kirish. Inson yaralibdiki, komillik sari intiladi. Tarixga aylangan har bir yil komillikka qo'yilgan pillapoyadir. O'tgan asrning so'nggi o'n yilligida O'zbekiston dunyo ahli nazariga tushdi. Mamlakatimizda inson qadri va kamoloti uchun kelajagimiz bo'lgan yoshlar tarbiyasiga ularning sog'ligi, ta'lim olishi, yurt ravnaqiga munosib hissa qo'shish salohiyatiga ega barkamol avlod bo'lib voyaga yetishiga alohida g'amxo'rlik qilish davlatimizning siyosatidir.

O'tmishni, milliy qadriyatlarni bilish, donishmand xalqimizning asriy an'ana va udumlarini o'rganish faqat ma'rifiy ahamiyat kasb etib qolmasdan, shuningdek, tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Buyuk mutafakkirlarimiz qaysi zamonda yashamasin, qaysi tilda asar yaratmasin, o'z elini, uning qadriyatlarini, urf-odatlarini unutmaganlar, o'z asarlarida kelajak avlodni doimo ilm olish, barkamol avlod bo'lib yetishish poydevori bo'lishiga chaqirganlar.

Mamlakatimizda sog'lom va uyg'un kamol topgan avlodni tarbiyalash uchun zarur imkoniyatlar hamda shart-sharoitlarni yaratish, XXI asrda intellektual qadriyatlar ustuvorlik qiladigan asr ekanligini e'tiborga olgan holda Vatanimiz yigit va qizlarini har tomonlama barkamol shaxslar etib shakllantirish borasidagi keng ko'lamli chora-tadbirlar kompleksi amalga oshirildi.

Yoshlarni tarbiyalashning muhim mezonini sifatida qadriyatlar jamiyatimiz tarixiy taraqqiyotida bebaho boylik bo'lib, ularni o'rganish, ayniqsa, sharqona ildizlarini asrab

avaylash hozirgi kunda mustaqilligimizning poydevorini yanada mustahkamlashda nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya tarixiga nazar tashlar ekanimiz moziyda ham eng muhim bosh masala inson, uni barkamol yetib tarbiyalash bo'lganligining guvohi bo'lamiz. Eng qadimgi manbalardan boshlab, keyinchalik paydo bo'lgan ta'limiy ahloqiy asarlarda ham nazariy, amaliy masalalar tahlil etilganki, uning asosida barkamol inson shaxsini ma'naviy-ahloqiy shakllantirish masalasi markaziy muammo bo'lgan.

Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq", Sa'diyning "Guliston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul qulub", "Abdulla Avloniyning", "Turkiy guliston yohud ahloq" kabi asarlarida yosh avlod tarbiyasi haqidagi g'oyalar ilgari surilgan.

Qadimdan inson qadri va kamoloti haqidagi g'oyalar "Avesto"ning tub ma'no-mohiyatini belgilab beradigan "Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal" degan tamoyilini eslatadi. Ana shunday fikrlar, ya'ni ezgu niyat, so'z va ish birligi jamiyat hayotining ustuvor g'oyasidir. Shu bilan birga ta'lim-tarbiyaning o'z ildizlari, sarchashmalari mavjud.

G'azal mulkining sultoni Alisher Navoiy inson tafakkuri, aqli bilimini va ilmiy bilimlarini yuksak qadrlagan. U "Bilim va donishmandlik insonning bezagidir", "Olamdan g'amsiz o'tay desang, ilmu hunar o'rgan" deb yozadi. Abdulla Avloniy tarbiya xususida shunday degan edilar: "Tarbiya biz

uchun “yo hayot-yo mamot yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”. Abdulla Avloniy bu so'zlari millatimiz ravnaqi uchun muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz kelajagi, yurtimiz tinchligi, xalqimiz osoyishtaligi-yu ertangi kuni yoshlar qo'lida deymiz. Shunday ekan, biz ustozlar har bir yosh avlodga mustaqil va keng fikrlash qobiliyatini o'rgatishimiz lozim.

Bugungi kunda, ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi yosh avlodni ma'naviy hayotimizni, milliy ong va qadriyatlarimizni, e'tiqod va tafak-kurimiz, urf-odat va an'analarimizni asrab-avaylash ma'naviy olamimizni yuksal-tirishga intiladigan barkamol avlod qilib tarbiyalashdan iborat bo'lmog'i lozim.

Bizga ma'lumki, Sharq azal-azaldan serqirra urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarga boy bo'lib, fan-madaniyat rivojining markazlaridan biri bo'lib kelgan. Shul bois ham biz qadriyatlarimiz tarixiga nazar tashlar ekanmiz, ularning nechog'lik boy ma'naviy qimmatga egaligi, katta falsafiy maktab ekanligini guvohi bo'lamiz. Avlod-ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan qadrlash mezonlari tarixi eng qadimgi naqillar, afsona, hikoyat, dostonlar, ya'ni xalq og'zaki ijodi namunalarga borib taqaladi. Masalan, Spitamen, Shiroq, To'maris, Alpomish kabi afsona va dostonlarda vatanparvarlik xalq va yurt ozodligi uchun fidoiylik kabi umuminsoniy qadriyatlar o'z ifodasini topgan. Nafaqat qadimiy meroslarimizda balki tasavvuf ta'limotida ham qadriyatlar mavzusiga muhim o'rin berilgan.

Tasavvuf ta'limotida insonga boshqa mavjudotlardan farqli aql yuritish, tafakkur qilish uchun imkon berilgan, shuning uchun inson har bir qilayotgan ishini tafakkur qilishi, ya'ni shu ish to'g'rimi yoki noto'g'riligini bilishi, har bir so'zini tafakkur qilishi lozimligi ta'kidlangan. Ulug' mutasavvuflardan biri Yusuf Hamadoniy bir tomonidan inson uchun yaralgan koinotni tafakkur etishga chaqirsa, ikkinchi tomonidan, insonni shu katta olamning kichik nusxasi ekanligini, koinotdagi barcha narsalar uning tanasida mavjudligini va shuning uchun inson koinotni tafakkur etib, o'zini anglasa va o'zini bilib haqni tanishini aytadi.

Tasavvuf ta'limotida insonning komillik darajasiga keng o'rin berilgan bo'lib, inson eng oliy qadriyat sifatida e'tirof etilib, markaziy masalani tashkil etadi. Hayotbaxsh meroslarimizni, teran mazmunga ega Sharq mentalitetini o'zida mujassamlashtirgan qadriyatlarimizning ustuvorligini anglagan holda ularni kelajak barkamol avlodga meros qoldirish va ularni munosib voris bo'lishga da'vat etish hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Yangi O'zbekistonda inson qadri masalasi yuksak darajaga qo'tarilmoqda. Insonga e'tibor jamiyatimizda asosiy masaladir. Tasavvuf ta'limotlarida ham inson juda ulug'langan va qadrlangan. Bahouddin Naqshband asoslagan Naqshbandiya ta'limotida faol va mukammal harakatdagi inson qadrlanadi. Bu ta'limotning “Dil ba Yoru, dast ba kor” shiori insonni qadru qimmatini o'lchaydigan asosiy mezondir. Naqshbandiya ta'limotida haqiqiy, barkamol inson “Qalbi Olloh bilan”-imoni mukammal va “Qo'li ishda”-Olloh rizoligi yo'lida halol mehnat qilib, ezgulik qiladigan kishidir. Mustaqillik yillarida Naqshbandiya ta'limotiga oid manbalar tarjima etildi va yangi asarlar nashrdan chiqdi.

Manbalarda yozilishicha, Hirot Shohi Malik Husayn Bahouddin Naqshbanddan so'raydilar: “Sizning tariqatingizda jahr, xilvat va samo' bormi?” Xoja “Yo'q” dedilar. Yana so'radi: “Sizning tariqatingiz nimaga asoslangan?”. Bahouddin Naqshband shunday javob berdilar: “Xilvat dar anjuman, safar dar Vatan va zohirda xalq bilan, ammo botinda Haq bilan bo'lish va hazrati Haq Subhanahu Qur'oni Karimda: “Na tijorat va na savdo-sotiq ularni Allohning zikridan chalg'ita olmaydi” degani xuddi mana shu maqomga ishoradir”. Shuningdek manbada shu mazmunda Naqshbandning quyidagi baytni aytganlari yozilgan:

Az darun shav oshnovu, az berun begonavash,
Inchunin zebo ravish kam mebuva andar jahon.
Mazmuni:

Ichdan, ya'ni botinan, qalban Alloh bilan oshno bo'lu,
tashqaridan buni ko'rsatma, ya'ni Alloh qalbingda bo'lsin.

Bunday go'zal ravish jahonda kam topilur.

Bu “Dil ba Yor”likni belgisidir. Bunday go'zal ravish hech yerda topilmaydi, deb Bahouddin tariqat ahlini jamiyatda mehnat qilib, tijorat, dehqonchilik, hunarmandchilik va boshqa kasbu kor bilan mashg'ul bo'lib, ya'ni “Dast ba kor” bo'lish lozimligini ta'kidlaydilar.

Bahouddin xilvatni inkor etadilar. U kishi tarkidunyo qilganlar, boshqa odamlarning sadaqasi bilan yashaydigan so'fiylarni tanqid qilib, o'z shogirdlariga oila, qon-qarindosh, qo'ni-qo'shni, mahalla, jamiyat va Vatan oldidagi burchini bajarib turib, jamiyatda qalbida Alloh bilan xilvatda yashash kerakligini ta'kidlaydilar. Hazrati Bahouddindan shunday bayt saqlangan:

Hosili daryo na hamin dur buvad,

Yak hunar az odami pur buvad .

Mazmuni:

Daryoning hosili faqat dur emas,

Bir hunar bilan odamiylik mukammal.

Bu bayt bilan Bahouddin mehnat qiladigan insonni o'sha daryodagi duru gavharlardan ham juda ustun qo'ymoqda.

Biz o'z tadqiqotlarimiz davomida Bahouddin Naqshband tomonidan aytilgan va faqatgina u kishiga xos bo'lgan quyidagi kalomni uchratdik: “Bu yo'ldagi haqiqiy talab mukammal harakatdan iborat bo'lib, u bandani beqaror va beorom qiladi”. Bu kalom Naqshbandiya ta'limotiga xos bo'lgan mehnatsevarlikning timsolidir. Bahouddin haqiqiy inson deganda iymonli, ya'ni qalbida Alloh bo'lgan va xolis xizmat qiladigan hamda mehnatsevar, doimiy harakat qiladigan, qo'li doim ishda bo'lgan insonni tushunadi. Bahouddin fikricha, inson zotidan Alloh shu paytda rozi bo'ladiki, uning butun vujudi Allohdan ogoh bo'lib, ezgu niyat bilan harakat qilsa, insonning qalbi, ruhi va vujudining xolis harakati, Bahouddinning fikricha, mukammal harakatdir.

Bahouddin Naqshband mukammal harakatni barcha talablarning asosi ekanligini ta'kidlab quyidagi baytni aytganlar:

In talab miftohi matluboti tust,

Ham sipohu lashkaru royoti tust.

Mazmuni:

Bu talab sening maqsadlaring kalitidir,

Hamda sipoh, lashkar va bayrog'inghamdir.

Bahouddin Naqshband vaqt masalasiga alohida e'tibor berib, Nashbandiya tariqatiga “Vuqufi zamoniyy” rashhasini kiritgan. U kishining shunday qudsiy kalomlari mavjud: “Darveshlar naqd ahllaridir, ularga beriladigan narsani nasiya qilib bo'lmaydi”.

Imro'z bubin ba diydai botin jamoli do'st,

Ey bexabar, havola ba fardo chi mekuni.

Mazmuni:

Bugun botin ko'zing bilan Do'st jamolini ko'rgin,

Ey bexabar, ertaga qoldirib nima qilasan.

Bahouddin “As so'fiy abu-l-vaqt”, ya'ni so'fiy vaqtning otasi degan iborani ko'p qo'llaydi va uning mohiyatini ochish uchun quyidagi baytni keltiradi:

Xiradmandon az on kas tabarro kunand,

Ki o' kori imro'zaro fardo kunad.

Mazmuni:

Xirad ahli, ya'ni dono kishilar shunday odamlardan uzoqda turadilarki, u bugungi ishni ertaga qo'yadi.

Xalqimizda har bir ishni vaqtida qilish lozimligi haqida ko'p maqollar mavjud. Masalan: “Yoshlikda olgan bilim toshda uyilgan naqshdir”, “Bugungi ishni ertaga qo'yma”, “Ertangi ishga qor yog'ar”, “Er haydasang kuz

hayda, kuz haydamasang yuz hayda". Demak, hazrati Bahouddin aytgan kalomlari ham xalq maqollari bilan uyg'un.

Bahouddin mehnatsevar bo'lish uchun himmat, ya'ni kuchli azmu iroda va qat'iy harakat bilan ishlash lozimligini ta'kidlaydilar. Naql qilinishicha, Naqshband avvalgi hollari haqida hikoya qilib shunday aytganlar: "Biz bu yo'lning talabiga qadam qo'yganimizda ikki yuz kishi edik. Mening himmatim bularning hammasidan o'tish edi. Ilohiy inoyatga noil bo'lib, bu jamoatning hammasidan o'tib ketdim va asl maqsadga yetdim". Bahouddin shogirdlariga qarata shunday deganlar: "Maqsad talabi yo'lida himmatingiz mening boshimga qadam qo'yib, mendan ham o'tib ketish bo'lmasa, men sizni kechirmayman".

Demak, Bahouddin Naqshbandning mehnatsevarlikka undovchi asosiy shiorlari "Dil ba Yoru, dast ba kor", "Dil ba Yoru, tan dar bozor", "Dil ba Yoru, dast ba kor, madad az Parvardigor", "Harakatda barokat" bo'lib ular mukammal mehnat asosida yashashga undaydi. Bu kalomlar insonni ham iymonli ham mehnatsevar qilib, mukammal harakat qilishga o'rgatadi. Bunday inson vaqtning qadrini biladi va kuchli himmat bilan harakatda bo'ladi. Imon va mehnat mukammal harakatning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, insonga xayru barokat yog'diradi.

Bu borada falsafiy tafakkur tarixiga nazar tashlasak, Islom falsafasi ham ma'lum Sharqona tarbiya usullaridan ekanligi e'tirof etilgan. Islom falsafasi, sharqona tarbiya usullaridan foydalangan holda zamonaviy bilimlarni egallash tanlagan yo'limizdan og'ishmay borishda muhimdir. O'tmishda keksa ota-onani qarovsiz qoldirish kechirilmas gunoh hisoblangan. Sharqda ota-onaga bo'lgan munosabat yuksak darajadagi milliy qadriyat hisoblangan. Qadriyatlarimizning xilma-xil rang-barangligi jamiyat va tabiat taraqqiyoti qonuniylari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Moziydan aks sado beruvchi, bizni sog'intirgan qadriyatlarni asrab avaylashimiz kerak. Odamlarni yashash hissini to'qlinlantiruvchi, qat'iylikka, ummi rang-barang,

hayotimizni turfa xil qiluvchi qadriyatlar bor. Har bir xalq, har bir millatning tarixiy tajribasi, muayyan bir sharoit, ma'lum zaruriyat yuzasidan kelgan ekan, ularni o'tkazishda tantanavorlik, jo'shqinlik, jozibadorlik bo'lishi bilan birga yuzakichilik, rasmiyatchilik va soxtalikdan holi bo'lishi lozim. Bu bayram nafaqat kishilarni balki xalqlarni, millatlarni birlashtirgan. Bu marosimlarni bajarishda farzandlar mehr-oqibat, sabr-toqat, insof diyonat, o'zaro hurmat ruhida shakllanib boradi. Tarixda Amir Temur saroyida bo'lgan ispan elchisi Klavixio ham Konigildagi to'y-marosimini zo'r hayrat bilan yozib qoldirgan edi.

Xulosa. Hozirgi kunda millatlararo totuvlik hamkorlik taraqqiy etayotgan bir paytda bizning Sharqona qadriyatlarimiz ham o'z ahamiyatini yuqotgan emas. Bizga ma'lumki, tojik, o'zbek, turkmanlarning bir tanu-jon bo'lib mehnat qilgani, sug'orma dehqonchilik madaniyatini shu qadar rivoj topganki, bu qadrlash tuygusini ajdodlarimizning hatto birgina Amudaryo havzalarida juda ko'plab sun'iy sug'orish kanallari, suv inshootlari qazib cho'l va sahrolarga suv chiqarib obod etishida ko'rish mumkin. Ularni bir kuch qilib birlashtirgan, tinib tinchmay mehnat qilishida bukilmas iroda bilan birga ruhiy ma'naviy yaqinlik muhim o'rin tutadi. Dunyoda yangi sivilizatsiya yaratib alohida o'rin tutishda ularni ruhini ko'targan qo'shiqchi, laparchi, hofiz, mashshoq, askiyachi qilgan bu madaniy sharoit edi. Bu irodasi bukilmas xalq edi. Bu beli sinmas ruhi cho'kmas millat edi. Bu odatlar, o'tmish qa'ridan sado bergan odatlar bebaho qadriyatlar edikim, bu ildizlari yurtimizda inson qadrini oshirish uni kamolot sari yetaklashda va yanada mustahkamlashda ma'naviy poydevordir.

Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini qurish uchun mukammal harakatda bo'lgan, botin va zohiridan nuru ziyo taratuvchi insonlar kerak. Bunday insonlarni tarbiyalashda Naqshbandiya ta'limotining mukammal harakat qiluvchi insonga oid g'oyasining ahamiyati kattadir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent: O'zbekiston, 2016.
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
3. Avesto: tarixiy-adabiy yodgorlik / mas'ul muharrir N. Jo'raev; tarj. A. Mahkam.– Toshkent: G'afur G'ulom nom. nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. – 732 b.
4. Safarova N.O. Xojagon tasavvufiy ta'limotida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar masalasi: Fals. fan. nom. diss... avtoref.– T.: 2002.
5. Jo'raev T. Milliy davlatchilik: Xavfsizlik va barqarorlik. –Toshkent: Akademiya, 2007.
6. Insani kamil. // Islamskiy entsiklopedicheskiy slovar'. / Avt.: A. Alizade. Moskva: 2007.
7. S Jahongir. Philosophical views of umar life // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 360-364
8. Shodiev J.J. Interpretation of moral facts in the opinions of Umar Khayyam // International yengineering journal for research & development. - India, Vol. 5 Issue 3, April 2020 –P. 143-148.
9. Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali. Maqomoti Xoja Bahouddin Naqshband / Forsiydan tarjimon, so'z boshi, izoh va lug'at muallifi Mahmud Hasaniy. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 335 b.
10. Bahouddin Naqshband. Avrod (to'ldirilgan ikkinchi nashr). Maqola, izoh va sharhlar muallifi tarjimon G.N. Navro'zova. T.: "Sano standart", 2019. 112 b.
11. Bahouddin Naqshband (Manbalar tahlili). To'plab nashrga tayyorlovchi, maqola izoh va sharhlar muallifi. G.N.Navro'zova. –Toshkent: "Sano-standard" nashriyoti, 2019. – 256 b.
12. Navro'zova G.N. Xoja Bahouddin Naqshband hayoti va ma'naviy merosi. – T.: Fan, 2021. – 244 b.
13. Navro'zova G. Bahouddin Naqshbandning "Vuqufi zamoni" tamoyili// Falsafa va huquq Ijtimoiy –siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, falsafiy-huquqiy jurnal. 2022. №2. 32-34-b.
14. Navro'zova G. Dilda darj naqshlar// Tafakkur/ 2022. №2. 85-86-b.

Sirojiddin ERGASHEV,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali o'qituvchisi
E-mail: ergashev@jbnuu.uz

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent N.Alimov taqrizi asosida

SIMULYATORLARDA O'QITISH IMKONIYATLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada perseptron algoritmlarni parvoz, trafik, trening va tibbiy simulyatorlarga qo'llashning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Qo'llanilgan algoritmnin samaradorligini moslik, aniqlik va eslab qolish darjalari bo'yicha baxolangan va natija grafik ko'rinishida ifodalangan. Shuningdek perseptron algoritmlarini har xil sohalardagi simulyatorlarga qo'llash jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: Simulyator, aniqlik, eslab qolish, perseptron algoritmi, simulyatsiya, qarorlar daraxti, taqlid qilish, vizual signal, perseptron.

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF TRAINING OPPORTUNITIES IN SIMULATORS

Annotation

This article reflects on the effectiveness of applying perceptron algorithms to flight, traffic, training, and medical simulators. The effectiveness of the applied algorithm was estimated by the degrees of compatibility, accuracy and recall, and the result was expressed in the form of a graph. Also presented are problems that can arise in the process of applying perceptron algorithms to simulators in different areas.

Keywords: Simulator, accuracy, remember, perceptron algorithm, simulation, decision tree, imitation, visual signal, perceptron.

ОЦЕНИВАТЬ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВОЗМОЖНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НА СИМУЛЯТОРАХ

Аннотация

В этой статье рассматривается эффективность применения алгоритмов перцептрона к полетам, трафикам, тренингам и медицинским симуляторам. Эффективность используемого алгоритма оценивалась по степени совместимости, точности и запоминаемости а результату выражали в графической форме. Также перечислены проблемы, которые могут возникнуть в процессе применения алгоритмов перцептрона к симуляторам в различных областях.

Ключевые слова: Симулятор, точность, запомнит, алгоритм перцептрона, симуляция, дерево решений, имитация, визуальный сигнал, перцептрон.

Kirish. Simulyatorlar inson faoliyatida be'vosita bog'liq bo'lgan real hayotda tizimlarning funksiyalarini taqlid qilish uchun qo'llaniladigan kompyuter dasturlari hisoblanadi. Perceptron algoritmi mashinani o'qitish algoritmi bo'lib, ular turli sohalardagi simulyatorlardan foydalanib o'qitish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun foydalanilishi mumkin. Simulyatorlar Perceptron algoritmidan turli taqlid qilish va noto'g'ri qarorlar qabul qilishida foydalanuvchilarga tezkor fikr va mulohazalarni taqdim etish uchun qo'llanilishi mumkin, bu esa haqiqiy vaziyatlarda ularning ish faoliyatini yaxshilash imkonini beradi.

Kompyuter simulyatsiyasi fizik tizimning xatti-harakatini bashorat qilishni kompyuter orqali amalga oshirish uchun mo'ljallangan matematik modellashtirish jarayonidir. Ba'zi matematik modellarning ishonchligini ularning natijalarini bashorat qilish, real natijalar bilan taqqoslash orqali aniqlash mumkin bo'ladi. Kompyuter simulyatsiyalari fizika, astrofizika, iqlimshunoslik, kimyo, biologiya, psixologiya, ijtimoiy fanlar, sog'liqni saqlash, muhandislik shuningdek, iqtisodiyot va ishlab chiqarishdagi ko'plab tabiiy tizimlarni insonlar uchun foydali bo'lgan matematik modellashtirish vositasiga aylantirish imkonini beradi. Tizimni simulyatsiya qilish tizim ishlash tartibi model sifatida ifodalashga imkon beradigan yangi texnologiyalarni o'rganish, tushunchalarga ega bo'lish va analitik yechimlar uchun o'ta murakkab tizimlarning ishlashini baholashning qulay va xavfsiz simulyatsion vosita sifatida aviatsiya, transport, tibbiyot va harbiy kabi turli sohalarda

qo'llaniladi[1]. Aviatsiya sohasida simulyatorlar uchuvchilarni tayyorlash va turli parvoz ssenariylarini simulyatsiya qilish uchun ishlatiladi. Transport sohasida esa avtomobillar, avtobuslar, poyezdlar va boshqa transport vositalari uchun haydovchilarni tayyorlash maqsadida qo'llanilishi mumkin. Tibbiyot sohasida simulyatorlardan jarrohlik amaliyotini tashkil etishda, bemorlarga tashxis qo'yish va davolash va boshqa maqsadlarda foydalanilishi mumkin. Harbiy sohada esa jangovar tayyorgarlikni kuchaytirish maqsadida foydalanish mumkin.

Simulyatorlar o'quv jarayonida real ssenariylar amalga oshirish uchun mo'ljallangan hamda o'quvchilarga real vaziyatlar bilan bog'liq qaror qabul qilish jarayonlarini mashq qilishlari uchun xavfsiz va boshqariladigan o'quv muhitini ta'minlaydi. Simulyatorlar ta'limda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki ular o'quvchilarga o'zlarini, boshqalarni yoki resurslarni xavf ostiga qo'ymasdan amaliy tajriba orttirish va bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Perceptron algoritmi tasniflash vazifalari uchun ishlatiladigan mashinali o'qitish algoritmidir. Perceptron algoritmi 1950-yillarning oxirida Frank Rosenblatt tomonidan ishlab chiqilgan. Perceptron algoritmi bitta neyron yoki perseptron tushunchasiga asoslanadi, u kirish qiymatlarini o'zlashtiradi va ularning vaznlarini yig'indisini hisoblaydi. So'ngra vaznli yig'indi faollashtirish funksiyasi orqali o'tkaziladi, bu chiqishni ikkilik tasnifga moslashtiradi. Algoritm o'quv to'plamidagi har bir topshiriq uchun to'g'ri tasnifni yaratmaguncha, perseptronning og'irliklari iterativ ravishda

o'rnatiladi[2]. Ushbu maqolada biz simulyatorlarda perseptron algoritmlarini qo'llash usullarini va ularning mashg'ulotlardagi ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

Metodlar. Perseptron algoritmlari odatda simulyatorlarda berilgan ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish uchun ishlatiladi. Zamonaviy texnologiyalarda Perseptron algoritmi qo'llaniladigan turli sohalarining simulyator dasturlari mavjud va undan foydalanish ommaviylashtirilgan va hamda tabiiy mashg'ulotlar jarayonida qo'llanilmoqda. (1, 2, 3, 4-rasmlar)

Aviatsiya

1 - Soha: Parvoz simulyatorlari

Uchuvchilarni vizual belgilarni tan olish va ular asosida aniq qarorlar qabul qilish, parvozlar xavfsizligini yaxshilashga o'rgatish

Parvoz simulyatorlarida uchuvchilarni turli vizual belgilarni tanib olish va ular asosida to'g'ri qarorlar qabul qilishga o'rgatish maqsadida, masalan uchuvchilar uchish-qo'nish yo'lagi chiroqlari, balandlik ko'rsatkichlari va havo tezligi ko'rsatkichlarini aniqlash uchun o'qitilishi mumkin. Perseptron algoritmi ushbu vizual signalarni taqdim qilish va uchuvchilar noto'g'ri qarorlar qabul qilganda ularga fikr bildirish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu turdagi treninglar uchuvchilarning yuqori bosimli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini oshirishi mumkin, bu esa parvozlar xavfsizligini ta'minlanishini yaxshilashi mumkin.

1-rasm. Simulyator vositalari qo'llaniluvchi asosiy soxalari (Parvoz simulyatorlari)

Transport

2 - Soha: Trafik simulyatorlari

Haydovchilarni turli xil yo'l harakati stsenariylarida to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish, yo'l harakati xavfsizligini oshirish

Perseptron algoritmi haydash simulyatorlarida ham qo'llaniladi, bu erda to'siqlar va yo'l signalini aniqlash va ularga javob berish uchun foydalanish mumkin. Perseptron algoritmining kuchli tomonlaridan biri uning tez o'rganish va real vaqtda qaror qabul qilish qobiliyatidir. Shuningdek, u katta hajmdagi kiritilgan ma'lumotlarni qayta ishlashga qodir bo'lganligi sababli yuqorida takidlagan usullardan tashqari boshqa sohalarda ham keng qo'llaniladi.

2-rasm. Simulyator vositalari qo'llaniluvchi asosiy soxalari (Trafik simulyatorlari)

Harbiy

3 - Soha: Trening simulyatorlari

Askarlarni tahdidlarni aniqlash va to'g'ri javob berishga o'rgatish, missiya muvaffaqiyati va xavfsizligini oshirish

Harbiy mashg'ulotlarda perseptron algoritmi simulyatorlarida askarlarni tahdidlarni aniqlash va to'g'ri javob berishga o'rgatish uchun ishlatilishi mumkin. Perseptron algoritmining kuchli tomonlaridan biri uning tez o'rganish va real vaqtda qaror qabul qilish qobiliyatidir. Shuningdek, u katta hajmdagi kiritilgan ma'lumotlarni qayta ishlashga qodir bo'lganligi sababli yuqorida takidlagan usullardan tashqari boshqa sohalarda ham keng qo'llaniladi.

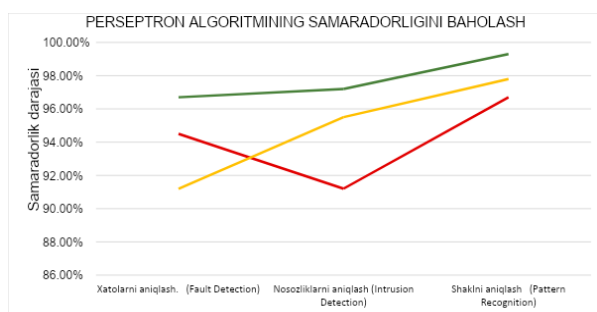
3-rasm. Simulyator vositalari qo'llaniluvchi asosiy soxalari (Trening simulyatorlari)

Tibbiyot

4 - Soha: Tibbiy simulyatorlar

Tibbiy mutaxassislarni tibbiy sharoitlarni aniqlash va aniq tashxis qo'yish va davolash, bemorning natijalarini yaxshilash uchun o'rgatish

Tibbiy simulyatorlarda Perseptron algoritmi turli xil tibbiy sharoitlarni taqdim qilish va noto'g'ri tashxis qo'yishganda yoki davolash usullarini qo'yiganda tibbiyot sohasi mutaxassislariga darhol fikr bildirish uchun ishlatilishi mumkin. Tibbiyot talabatlari Perseptron algoritmidan foydalangan holda turli xil tibbiy tashxislarni aniqlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'qitilishi mumkin. Ushbu turdagi treninglar tibbiy tashxislar va davolash usullarining aniqligini oshirishi, bu esa o'z navbatida bemorni davolashda yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin.

5- rasm. Perceptron algoritmi qo'llanilgan simulyatorlar o'qitish samaradorligini tahlil natijalari.

Quyidagi jadvalni tahlil turli vazifalar uchun simulyator muhitida perseptron algoritmining samaradorligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot turli xil ilovalarda qo'llanilgan algoritmlarning erishilgan yuqori aniqlik, moslik va eslab qolish darajalari bo'yicha foydali vosita bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

4-rasm. Simulyator vositalari qo'llaniluvchi asosiy soxalari (Tibbiy simulyatorlar)

Natijalar. Perseptron algoritmi uchun bir qancha algoritmlar mavjud, jumladan Rosenblatt algoritmi va Widrow-Hoff algoritmi. Ushbu algoritmlar turli simulyatorlarda qo'llanilgan va tadqiqotlar istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. Masalan, haydash simulyatorida perseptron algoritmidan foydalanish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, algoritim to'siqlar va svetoforlarni to'g'ri aniqlash va ularga javob berish, simulyatorning realligi va samaradorligini oshirish imkonini berdi.

Boshqa bir tadqiqotda nafas olish tizimining xatti-harakatlarini taqdim qilish uchun tibbiy simulyatorida perseptron algoritmi ishlatilgan. Algoritim turli xil dori vositalarining nafas olish tizimiga ta'sirini to'g'ri taqdim qilishga muvaffaq bo'ldi, bu esa tibbiyot mutaxassislariga turli muolajalarni qo'llash imkonini berdi[2]. 1-jadvalda simulyatorlarda perseptron algoritmidan foydalanish bo'yicha tadqiqot natijalari jamlangan:

Perseptronning ba'zi bir algoritmlardan foydalanilgan bir nechta soha simulyatorlari: 1-jadval.

Simulyator dasturlari	Ishlatilgan algoritim	Natijalar
Parvoz simulyatori	Rosenblatt algoritmi [3]	Qaror qabul qilishni yaxshilash
Transport simulyatori	Widrow-Hoff algoritmi [1]	To'siqni va svetoforni aniqlash
Harbiy simulyator	Rosenblatt algoritmi [3]	Taktik rejalashtirish va qaror qabul qilishni optimallashtirish
Tibbiy simulyator	Rosenblatt algoritmi [2]	Nafas olish tizim xatti-harakatlarini aniq simulyatsiya qilish

Perseptron algoritmining samaradorligini kiruvchi ma'lumotlarni chiqish ma'lumotlari bilan moslik, ma'lumotlar taxlilidagi aniqlik va optimal vektor yo'nalishlarini eslab qolish darajalarini baholash bo'yicha tadqiqot olib borildi. (5-rasm).

Quyidagi chizma simulyatorida perseptron algoritmidan foydalangan holda uch xil tajriba natijalari keltirilgan: xatolarni aniqlash, nosozliklarni aniqlash va shaklni aniqlash.

Perseptron algoritmini boshqa algoritmlar bilan solishtirish natijalar. 2-jadval:

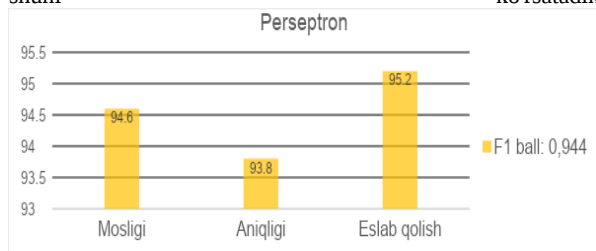
Algoritim	Mosligi	Aniqligi	Esab qolish	F1 bal
Perseptron	94,6%	93,8%	95,2%	0,944
Yordamchi vektor mashina (SVM)	96,2%	95,3%	97,2%	0,961
Qaror daraxti	91,7%	89,5%	93,4%	0,912
Naive Bayes	92,9%	91,2%	94,6%	0,928

Jadvalda simulyator muhitida perseptron algoritmining ishlashini boshqa mashhur tasniflash algoritmlari bilan taqqoslash bo'yicha tadqiqotimiz natijalari keltirilgan. (2-jadval) Tadqiqot jarayonida baholangan algoritmlarga Perseptron, Yordamchi vektor mashina (SVM), Qarorlar daraxti va Naive Bayes algoritmlari kiradi.

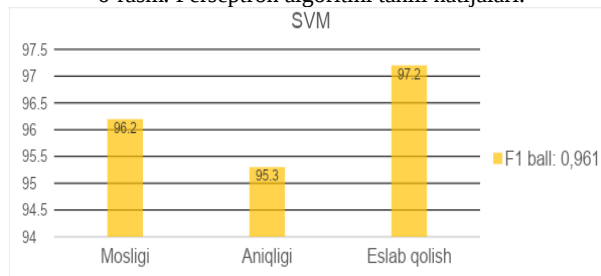
Har bir algoritimning ishlashi to'rtta ko'rsatkich asosida baholanadi: mosligi, aniqligi, eslab qolish va F1 ball. Natijalar

shuni

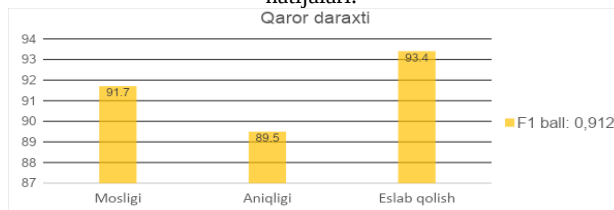
ko'rsatadiki:

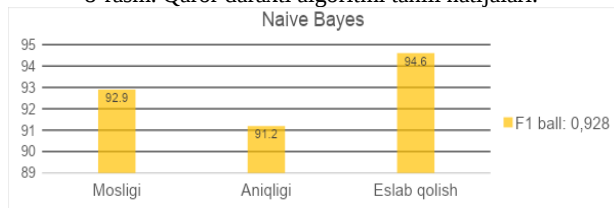
6-rasm. Perceptron algoritmi tahlil natijalari.

7-rasm. Yordamchi vektor mashina (SVM) algoritmi tahlil natijalari.

8-rasm. Qaror daraxti algoritmi tahlil natijalari.

9-rasm. Naive Bayes algoritmi tahlil natijalari.

Ushbu jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, perceptron algoritmi simulyator muhitida boshqa algoritmlarga nisbatan yaxshi ishlaydi. U eng yuqori aniqlikga erisha olmasada, F1 balining yuqoriligidan ko'rinib turibdiki, moslik va eslab

qolishning yaxshi muvozanatiga ega. Bundan tashqari, u boshqa baholash algoritmlariga nisbatan yengilroq va samaraliroq variant bo'ladi.

Muhokama. Simulyatorlarda Perceptron algoritmlarini qo'llash bo'yicha munozara muhim ahamiyatga ega, chunki u turli sohalarada odamlarni o'qitishda simulyatorlarning potentsial afzalliklarini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, u foydalanuvchilarga yanada real ta'lim tajribasini taqdim etish uchun tobora murakkab ssenariylarni simulyatsiya qilishga qodir bo'lgan ilg'or simulyatorlarni ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Simulyatorlarda Perceptron algoritmlarini qo'llash muammolaridan biri bu optimal usullarini aniqlash uchun tadqiqotlar o'tkazish zarurati. Buning sababi shundaki, turli sohalar turli xil talablarga, o'qitish ehtiyojlariga ega va muayyan tarmoqlarga moslashtirilgan samarali o'qitish usullarini ishlab chiqish juda muhimdir [2-3].

Yana bir qiyinchilik – murakkab ssenariylarni simulyatsiya qilish uchun kuchli kompyuterlar va dasturiy ta'minotga ehtiyoj. Biroq, simulyatorlarda Perceptron algoritmlarini qo'llash natijasida erishish mumkin bo'lgan foydasi sarflanadigan xarajatlardan kattaroq, chunki ular qaror qabul qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi va real vaziyatlarga javob berish qobiliyatini oshiradi, bu esa o'z navbatida xavfsizlikni ta'minlaydi va yaxshi natijalarga olib keladi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, simulyatorlarda Perceptron algoritmidan foydalanishda foydalanuvchilarning qaror qabul qilish ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilanadi va real vaziyatlarga javob berish qobiliyatlari oshadi. Texnologiyaning rivojlanishi davom etar ekan, simulyatorlarda Perceptron algoritmlarini qo'llash yanada keng tarqaladi. Kuchliroq kompyuterlar va dasturiy ta'minotning rivojlanishi bilan simulyatorlar tobora murakkab ssenariylarni taqlid qilish imkoniyatiga ega bo'lib, foydalanuvchilarga yanada real ta'lim tajribasini taqdim etadi. Tadqiqotlar simulyatorlarda perceptron algoritmining samaradorligini oshiruvchi natijalarni ko'rsatdi. Texnologiyaning rivojlanishi bilan simulyatorlarda perceptron algoritmlarini qo'llash yanada keng tarqalib, simulyatorlarni tayyorlash sifatini yanada oshirishi va simulyatorlarda mashq qilish imkoniyatlarining funksonallik jixatidan rivojlanib yanada hayotiy ko'rinishga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Al-Jumeily, D., Hussain, A., & Mallucci, C. (2015). Real-time simulation and decision-making system for autonomous car driving using artificial neural networks. *Neural Computing and Applications*, 26(6), 1337-1352.
2. Hamidi, H., & Khalid, N. S. (2019). Using the perceptron algorithm in a medical simulator. *International Journal of Medical Informatics*, 127, 1-7.
3. Lai, K. Y., & Huang, Y. M. (2015). Development of a simulation platform for military tactical planning based on neural networks. *Neural Computing and Applications*, 26(5), 1067-1078.
4. Strogatz, Steven (2007). "The End of Insight". In Brockman, John (ed.). HarperCollins. ISBN 9780061214950.